

Istorija su ateitimi
Kolpingas 20 metų Lietuvoje
200 metų pasaulyje

KOLPINGO
KOLEGIJA

KOLPING UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

KOLPINGO KOLEGIJA

KOLPING UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

**IŠŠŪKIAI IR SOCIALINĖ ATSAKOMYBĖ
VERSLE**

*CHALLENGES AND SOCIAL RESPONSIBILITY
IN BUSINESS*

Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga
International Applied Research Conference Proceedings

Kaunas, 2013

KOLPINGO KOLEGIJA

KOLPING UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

**IŠŠŪKIAI IR SOCIALINĖ ATSAKOMYBĖ
VERSLE**

*CHALLENGES AND SOCIAL RESPONSIBILITY
IN BUSINESS*

Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga
International Applied Research Conference Proceedings

Kaunas, 2013

UDK 334(474.5)(06)

Sm47

KONFERENCIJOS ORGANIZACINIS KOMITETAS:

Pirmininkė -

Lina Kalibataitė, Kolpingo kolegijos direktorė

Vice pirmininkė:

Rasa Didžiulienė, Bendrųjų dalykų katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Nariai:

Raimund Egger, Ingolstadt Kolpingo akademijos vadovas, Vokietija

Kan. Saulius Filipavičius, Lietuvos Kolpingo draugijos/fondo valdybos pirmininkas

Rūta Kazlauskaitė, Ryšių su visuomene specialistė, Kolpingo kolegija

Birutė Krikščiukienė, Vadybos katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Edita Stankevičienė, Kalbų katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Danė Ona Drungilienė, Finansų katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė, Socialinio darbo katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Rokas Jankauskas, Teisės katedros vedėjas, Kolpingo kolegija

THE ORGANIZING COMMITTEE:

Chairmen:

Lina Kalibataitė, Principle of Kolping University of Applied Sciences

Vice Chairmen:

Rasa Didžiulienė, Head of General Subjects Department, Kolping University of Applied Sciences

Members:

Raimund Egger, Head of Ingolstadt Kolping Academy (Germany)

Canon Saulius Filipavičius, Chair of the Lithuanian Kolping Society/Foundation

Rūta Kazlauskaitė, Public Relations Specialist, Kolping University of Applied Sciences

Birutė Krikščiukienė, Head of Business Management Department, Kolping University of Applied Sciences

Edita Stankevičienė, Head of Language Department, Kolping University of Applied Sciences

Danė Ona Drungilienė, Head of Financial Department, Kolping University of Applied Sciences

Ramunė Bagdonaitė - Stelmokienė, Head of Social Work Department, Kolping University of Applied Sciences

Rokas Jankauskas, Head of Law Department, Kolping University of Applied Sciences

KONFERENCIJOS MOKSLINIS KOMITETAS

Pirmininkas –

Dr. Prof. Josef Sebastian Paul, Kolpingo kolegijos Akademinės tarybos pirmininkas, Vokietija

Nariai:

Prof. dr. Vilija Aleknevičienė, Aleksandro Stulginskio universitetas

Prof. dr. Edverdas Vaclovas Bartkus, Kauno technologijos universitetas

Doc. dr. Bernard EVEN, Paryžiaus Apeliacinio administracinio teismo teisėjas (Prancūzija)

Doc. dr. Irena Ragaišienė, Vilniaus universitetas

Doc. dr. Aldona Augustinienė, Kauno technologijos universitetas

Doc. dr. Nijolė Čiučiulkiene, Kauno technologijos universitetas

Doc. dr. Gintarė Tautkevičienė, Kauno technologijos universitetas

CONFERENCE SCIENTIFIC COMMITTEE

Chairmen –

Prof. dr. Josef Sebastian Paul, Head of the Kolping University of Applied Sciences Academic Council, Germany

Members:

Prof. dr. Vilija Aleknevičienė, Aleksandras Stulginskis University

Prof. dr. Edverdas Vaclovas Bartkus, Kaunas University of Technology

Asoc. prof. dr. Bernard Even, President-rapporteur at the Administrative Court of Appeal of Paris (France)

Asoc. prof. dr. Irena Ragaišienė, Vilnius University

Asoc. prof. dr. Aldona Augustinienė, Kaunas University of Technology

Asoc. prof. dr. Nijolė Čiučiulkiene, Kaunas University of Technology

Asoc. prof.dr. Gintarė Tautkevičienė, Kaunas University of Technology

*Straipsniai įvertinti mokslinio komiteto narių. Autorių tekstų kalba ir stilius neredaguoti.
Papers were selected and reviewed by the members of Conference Scientific Committee*

IŽANGA

1993 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo Maastrichto sutartis. Remiantis ja, šiais metais minime Sąjungos pilietybės sukūrimo dvidešimtmetį, todėl Europos Komisija pasiūlė 2013-uosius paskelbti Europos piliečių metais. Tai metai, kurie skirti mums, europiečiams, mūsų teisėms bei nuo mūsų pačių priklausančioms galimybėms išnaudoti. Tuo pačiu tai ir priminimas, jog metas mums visiems prisiimti atsakomybę už bendrą ateitį.

Per 20 metų nuo Sąjungos pilietybės sukūrimo padaryta apčiuopiama pažanga turi tiesioginės įtakos milijonų žmonių gyvenimui. Neabejotinai tai įtakojo kiekvieną mūsų asmeniškai, ir ypatingai šiandienos aukštąjį mokslą.

Kolpingo kolegijos tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos „Iššūkiai ir socialinė atsakomybė versle“ leidinyje aptariamos verslo, teisės, socialinės ir visuomeninės temos glaudžiai susiję su Sąjungos piliečio aktualijomis. Straipsniuose analizuojama problematika – daugeliu atveju mums kaip rekomendacija ką galėtume patobulinti, kame pastiprinti savo žinias ir įsipareigojimus, kad atsakingai prisidėtume prie kokybiškesnės ateities kūrimo.

Šiandieninė akademinė bendruomenė vis dažniau diskutuoja apie jaunų žmonių bendrųjų kompetencijų stiprinimo svarbą. O Tarptautinės Kolpingo draugijos nariai jau 200 metų pasaulyje, ir 20 metų Lietuvoje ugdo jas, puoselėjant pagrindinius savo principus, kurie remiasi krikščioniškomis vertybėmis, visose gyvenimo srityse: būti geru šeimos nariu, profesionalu savo darbinėje veikloje, aktyviu bažnyčios ir pilietinės visuomenės nariu.

*Lina Kalibataitė
Kolpingo kolegijos direktorė*

INTRODUCTION

The Maastricht Treaty came into force on 1 November 1993. Based on this agreement, this year we are celebrating the twentieth anniversary of the European Union citizenship development, consequently, the European Commission suggested declaring the year of 2013 the year of European citizens. This is the year devoted to us, Europeans, to our rights and opportunities, which absolutely depend on us. At the same time, this is a reminder for us that time has come for all of us to take on responsibility for the common future.

In the twenty years since the Union citizenship development, a notable progress has been achieved in this field, and that has a direct impact on the fates of millions of people. It goes without saying the Alliance has had a personal impact on us, and great effect on modern higher education. In the publication of the international scientific-practical conference “Challenges and Social Responsibility in Business” organised at Kolping University of Applied Sciences, issues on business, law, social, and public topics, which are closely related to the problems of the Union citizens, are analysed. The ideas presented in the articles serve, in most cases, as recommendations for improvement, they point out the areas worth deepening knowledge in and meeting commitments, in order to add quality to future development.

More and more often, the academic community of today discuss the significance of general competence reinforcement among young people. The International Kolping Society has been globally operating already for two hundred years. It is now 20 years, since the goals of the Kolping Society have been developed in Lithuania, with a view to essential principles of Christian values in all areas of life: to be a perfect family member, a professional in one’s working activity, an active member of church and civil society.

*Lina Kalibataitė
The Principle of Kolping University of Applied Sciences*

TURINYS / CONTENTS

PILIETIŠKUMAS IR UŽSIENIO KALBOS / SCITIZENSHIP AND FOREIGN LANGUAGES	
1.	Irena Ragaišienė, Edita Stankevičienė <i>PASAKOJIMO METODO TAIKYMAS ANGLŲ KALBOS MOKYMESI</i> <i>STORY-TELLING METHODOLOGY: IMPLEMENTATION IN THE ENGLISH LANGUAGE CLASSROOM</i>
2.	Nijolė Čiučiulkienė, Rasa Didžiulienė <i>JAUNŲ VERSLININKŲ POŽIŪRIO Į ĮMONĖS DARBUOTOJŲ KOMUNIKACINĖS KOMPETENCIJOS</i> <i>UGDYMĄ TENDENCIJOS/</i> <i>TENDENCIES OF YOUNG BUSINESS PEOPLE ATTITUDES TOWARDS THE DEVELOPMENT OF</i> <i>ENTERPRISE STAFF COMMUNICATIVE COMPETENCE</i>
3.	Jelena Simonova <i>KALBĖJIMO IR TYLĖJIMO SĄSAJOS POKALBYJE (MERLEAU-PONTY, HEIDEGGER)</i> <i>THE LINKS BETWEEN SPEAKING AND SILENCE IN CONVERSATION (MERLEAU-PONTY,</i> <i>HEIDEGGER).</i>
4.	Judita Joana Meiglaitė <i>JAUNIMO POŽIŪRIS Į KALBŲ MOKYMĄSI PILIETIŠKUMO KONTEKSTE /</i> <i>THE APPROACH OF YOUTHS TO LANGUAGE LEARNING IN THE CONTEXT OF CITIZENSHIP</i> TEISINIAI SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI / LEGAL ISSUES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS
5.	Jurgita Baltrūnienė, Rokas Jankauskas <i>KONTRABANDINIŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ KRIMINALISTINĖS CHARAKTERISTIKOS ASPEKTAI</i> <i>ASPECTS OFFORENSIC SCIENCE CHARACTERISTICS OF CONTRABAND OFFENCES</i>
6.	Dagnė Daukantaitė <i>ĮSKAITYMAS IR JO REIKŠMĖ VERSLO TEISĖJE</i> <i>THE SET-OFF AND ITS IMPORTANCE IN COMMERCIAL LAW</i>
7.	Simona Dementaviciene, Kristina Imbrasiene, Rokas Jankauskas <i>ANTSTOLIAI LIETUVOJE: PRADŽIA IR ŠIANDIENA</i> <i>THE INFLUENCE OF PRISON SENTENCES ON RECIDIVISM</i>
8.	Simona Dementaviciene, Kristina Imbrasiene <i>LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS ĮTAKA RECIDYVINIAM NUSIKALSTAMUMUI</i> <i>BAILIFF IN LITHUANIA: HOME AND TODAY</i>
9.	Nerija Mikalauskienė <i>BAUDŽIAMŲJŲ BYLŲ NAGRINĖJIMAS SUPAPRASTINTA TVARKA: TEORINIAI IR PRAKTINIAI</i> <i>ASPEKTAI</i> <i>PECULIARITIES OF CRIMINAL MATTERS, INVESTIGATING AND PROSECUTING UNDER THE</i> <i>SIMPLIFIED PROCEDURE</i>
10.	Giedrius Nemeikšis <i>ŽALOS APLINKAI ATLYGINIMO TEISINIS REGULIAVIMAS LIETUVOJE: KAI KURIE PROBLEMINEIAI</i> <i>ASPEKTAI</i> <i>LEGAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL DAMAGE IN LITHUANIA: CERTAIN MAIN ISSUES</i>
11.	Dalia Perkumienė <i>NEKILNOJAMOJO TURTO PAVELDĖJIMO TEISINIAI ASPEKTAI</i> <i>LEGAL ASPECTS OF REAL PROPERTY INTESTATE SUCCESSION</i>
12.	Simona Morkūnaitė - Ruibavičienė, Rokas Jankauskas <i>VIEŠOJO IR PRIVATAUS SANTYKIO TEISINĖS, SOCIALINĖS, EKONOMINĖS PROBLEMOS GINANT</i> <i>VIEŠĄJĮ INTERESĄ ATKURIANT NUOSAVYBĖS TEISĖS PILIEČIAMS</i> <i>PUBLIC AND PRIVATE RELATIONS IN LEGAL, SOCIAL, ECONOMIC PROBLEMS OF THE PUBLIC</i> <i>INTEREST IN RESTORING PROPERTY RIGHTS OF THE CITIZENS</i>
13.	Jurgita Spaičienė <i>SOCIALINIS ASPEKTAS VERTINANT KREDITORIŲ REIKALAVIMŲ EILIŠKUMĄ BANKROTO BYLOSE</i> <i>EVALUATION OF SOCIAL ASPECT OF CREDOTOR'S CLAIMS RATING IN BANCROPTCY CASES</i>
14.	Milana Striuogienė <i>DARBO IR VALSTYBĖS TARNYBOS SANTYKIŲ TEISINIO REGULIAVIMO PANAŠUMAI IR SKIRTUMAI</i> <i>LEGAL REGULATION OF LABOUR RELATIONS AND CIVIL SERVICE: SIMILARITIES AND</i> <i>DIFFERENCES</i>
15.	Virginija Tumėnienė, Ermina Čižienė <i>DARBUOTOJŲ NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO TEISINIO REGULIAVIMO PROBLEMINEIAI</i> <i>ASPEKTAI</i> <i>THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF EMPLOYEES' MORAL DAMAGES COMPENSATION</i>

	VERSLO SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI	
	BUSINESS ISSUES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS	
16.	Vaclovas Edverdas Bartkus, Birute Krikščiukienė, Ona Danė Drungilienė <i>INTUICIJA VALDYMO SPRENDIMUOSE: TEORINIS ASPEKTAS</i> <i>INTUITION IN THE MANAGEMENT DECISIONS: THEORETICAL ASPECT</i>	124
17.	Džesika Dargužienė, Aurelija Kustienė <i>ILGALAIKIO MATERIALIOJO TURTO NURAŠYMO, LIKVIDAVIMO APSKAITOS METODŲ PROBLEMAS</i> <i>ISSUES RELATED TO METHODS OF ACCOUNTING FOR WRITE-OFF, LIQUIDATION OF LONG-TERM TANGIBLE ASSETS</i>	135
18.	Kristina Grumadaitė <i>ORGANIZACINIO KŪRYBIŠKUMO RAIŠKA INOVATYVIUS PRODUKTUS KURIANČIOSE ĮMONĖSE LIETUVOJE</i> <i>ORGANISATIONAL CREATIVITY IN LITHUANIAN ENTERPRISES CREATING INNOVATIVE PRODUCTS</i>	139
19.	Jūratė Guščinskienė, Jadvyga Čiburienė <i>SOCIALINIO KAPITALO REIKŠMĖ SPRENDŽIANT NEDARBO PROBLEMĄ: VERSLUMO SKATINIMO ASPEKTAS</i> <i>THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL IN SOLVING THE UNEMPLOYMENT PROBLEM: THE ASPECT OF ENTREPRENEURSHIP STIMULATIONS</i>	150
20.	Gitana Mečėjienė, Jolita Naujalienė, Danguolė Ignatavičiūtė <i>STUDENTŲ BENDRUJŲ KOMPETENCIJŲ UGDYMO GALIMYBIŲ VERTINIMAS: VERSLO PRAKTINIO MOKYMO FIRMOS ATVEJO ANALIZĖ</i> <i>EVALUATION OF STUDENTS' GENERAL COMPETENCIES IMPROVEMENT POSSIBILITIES: BUSINESS PRACTICE FIRMS' CASE STUDY</i>	157
21.	Irena Garmuvienė, Regina Motienė <i>NELAIMINGŲ ATSITIKIMŲ STATYBOS VERSLE, SITUACIJŲ ANALIZĖ</i> <i>CASE ANALYSIS OF ACCIDENTS IN CONSTRUCTION BUSINESS</i>	165
22.	Indrė Šikšnelytė <i>LIETUVOS KULTŪRINIO TURIZMO PLĖTROS GALIMYBIŲ VERTINIMAS</i> <i>THE DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF CULTURAL TOURISM IN LITHUANIA</i>	173
23.	Birutė Krikščiukienė, Vitalija Vanagienė <i>EKOLOGINIO TURIZMO SUVOKIMO FORMAVIMAS</i> <i>THE FORMATION OF THE PERCEPTION OF ECOLOGICAL TOURISM</i>	182
24.	Giedrė Žlabytė <i>PASLAUGŲ PATYRIMO VALDYMAS: PASLAUGŲ TEATRO MODELIS</i> <i>MANAGING SERVICE EXPERIENCE: THE SERVICE THEATRE MODEL</i>	188
	SOCIALINIAI PSICHOLOGINIAI SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI /	197
	SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ISSUES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS	
25.	Dalia Antinienė, Rosita Lekavičienė <i>TYRIMO „LIETUVOS JAUNIMO EMOCINIS INTELEKTAS IR JO VEIKSNIAI“ TEORINĖ KONCEPTUALIZACIJA IR DIZAINAS</i> <i>EMOTIONAL INTELLIGENCE OF THE YOUNG PEOPLE OF LITHUANIA AND ITS FACTORS</i>	197
26.	Nomeda Ausmanienė <i>PRAMOGINIŲ ŽURNALŲ VARTOTOJŲ ELGSENOS YPATUMAI</i> <i>ENTERTAINMENT JOURNALS CONSUMER BEHAVIOR PECULIARITY</i>	208
27.	Ugnė Žalkauskaitė, Rūta Brazienė <i>NEĮGALIŲ ASMENŲ ĮSITRAUKIMO Į DARBO RINKĄ PRIELAIDOS: LIETUVOS TEISINIŲ DOKUMENTŲ KONTEKSTAS</i> <i>ASSUMPTIONS OF DISABLED PERSONS INVOLVEMENT INTO THE LABOUR MARKET: THE CONTEXT OF LITHUANIAN LEGAL DOCUMENTS</i>	213
28.	Rita Mičiulienė, Rasa Didžiulienė <i>BAIGIAMOJI STUDENTŲ PRAKTIKA SOCIALINIŲ DALININKŲ POŽIŪRIU</i> <i>FINAL PRACTICE IN A POINT VIEW OF STAKEHOLDERS</i>	224
29.	Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė <i>SOCIALINIS DARBAS SU SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOMIS NEVYRIAUSYBINĖJE ORGANIZACIJOJE: DIENOS CENTRO „VILTIES ANGELAS“ PATIRTIS</i> <i>SOCIAL WORK WITH FAMILIES AT SOCIAL RISK IN NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION: THE EXPERIENCE OF THE DAY CENTER „VILTIES ANGELAS“</i>	233
30.	Zita Vasiliauskaitė <i>LYDERYSTĖS IR DARBUOTOJŲ PATIRIAMO STRESO SĄSAJOS ŠIUOLAIKINĖJE ORGANIZACIJOJE</i> <i>THE RELATIONSHIP BETWEEN LEADERSHIP AND STRESS EXPERIENCED BY EMPLOYEES IN A CONTEMPORARY ORGANISATION</i>	241

PILIETIŠKUMAS IR UŽSIENIO KALBOS

STORY-TELLING METHODOLOGY: IMPLEMENTATION IN THE ENGLISH LANGUAGE CLASSROOM

IRENA RAGAIŠIENĖ

Vytautas Magnus University

EDITA STANKEVIČIENĖ

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The present paper discusses the main tenets of story-telling methodology in regard to its communicative, didactic, and psychological dimensions. It also introduces the main methodological framework of the CiLL project within which the aforementioned dimensions of story-telling as an EFL/ESL teaching tool were tested. Finally, it will discuss the implementation and testing of story-telling methodology in teaching practices of the authors of the present article. It is highlighted that multisensory approach-based CiLL activities offer a potential for synergy of creative learning, creative thinking, and creative teaching. According to the testing results, perceptiveness to students' needs and creating the right atmosphere in the class are crucial to this end in order to ensure the cognitive, affective, and social growth of teachers and learners.

Key terms: *creativity, story-telling, multisensory, methodology, and testing.*

INTRODUCTION

In literature on the subject¹, story-telling has been reported as a multisensory teaching/learning approach which can enhance creativity in foreign language classroom by using relevant lead-ins, audio/visual/kinaesthetic means and creating a welcoming trustworthy atmosphere. The idea of the present article has been inspired by the story-telling methodology developed by Malgorzata Szwaj and Paulina Rejniewicz from *English Unlimited*, Poland who have generously shared their knowledge and expertise with the partnership of the project “Creativity in Language Learning” (CiLL) which ran between 2010 and 2012. The methodology, integrating examples of specific story-telling uses and techniques, has been published as part of the final output of the project, handbook *CiLL/Creativity in Language Learning: Storytelling, Drama, and Moviemaking*, intended to be shared with the international community of EFL/ESL educators.

The present paper will proceed in four steps. First, it will present some of the main tenets of story-telling methodology in regard to its communicative, didactic, and psychological dimensions. Second, it will introduce the main methodological framework of the CiLL project within which the aforementioned dimensions of story-telling as an English language teaching tool were tested. Third, it will discuss the implementation and testing of story-telling in teaching practices of the authors of the present article. Finally, conclusions will be presented.

Story-Telling Methodology Defined

To begin with, it may be pertinent to refer to Pamela Rutledge who highlights the perennial function of storytelling as a means of communication and creation of meaning: “There have been stories and messages delivered across different media every since the Cro-Magnon man figured out that mineral pigments like iron oxide and black manganese could be applied to the sides of rocks

¹ See e.g. Fitzgibbon and Wilhelm (1998); Fehér (2007); Szwaj and Rejniewicz (2012).

and caves. Whether chronicling life, communicating with others, or creating an inspirational image, there were stories being told“ (Rutledge, 2011, p. 1). She also points to the narrative-based structure of human cognitive function: “the human brain has been on a slower evolutionary trajectory than the technology. Our brains still respond to content by looking for the story to make sense out of the experience” (p. 2). Rutledge’s insights are embedded in a semiotic approach which envisions the production of meaning as a process of signification intertwining subjective perception and cultural indoctrination.² Thus taken, story-telling is related to the need to narrativize and thus to communicate the content/meaning of notions and experience to oneself and others in order to produce a personalized narrativization of the relationship between the signifier and the signified within culturally marked signification systems.³ Otherwise stated, making sense of a word/concept/experience unconditionally involves creating a personal story. It is related to the subjective/specific context and simultaneously compared to that of others/culture to create meaning beyond the individual and/or familiar.⁴

This *innate* need to create a story in order to give shape to experience and/or to comprehend or to reinforce the acquired knowledge⁵ makes story telling an effective EFL/ESL teaching/learning technique as it allows the integration and self-assessment of the four skills (reading, listening, speaking, writing),⁶ generates motivation for language learning,⁷ presupposes student involvement, and facilitates classroom management.⁸ As stated by a number of authors, story-telling provides engaging methods to effectively include all students in the classroom so that their needs are met.⁹

Malgorzata Szwaj and Paulina Rejniewicz regard story-telling as an effective language learning/teaching technique because it:

- is a holistic way of learning a language involving a number of key competences for lifelong learning
- provides meaningful context for learning
- helps in sharing personal experiences
- offers insight into cultures, values and beliefs
- stimulates curiosity and encourages personal learning
- combines learning with enjoyment (Szwaj and Rejniewicz, 2012, p. 4).

Essential for story-telling, according to Szwaj and Rejniewicz, is “creating the right atmosphere” which is both a relationship of trust among the participants of the process and the use of musical, visual or lexical lead-ins (e.g. “pictures, drawings, mimes, lexis, objects, sound effects and music).” Such lead-ins appeal to the learners’ senses; hence, such a multisensory technique allows them to get involved into the world of the story as well as enhances the learners’ interest and stimulates imagination.¹⁰ Furthermore, “prediction (of what is going to happen, what a character is going to say, what a character could look like etc.) is a useful technique for motivating the listeners” (p. 4-5). It is argued that story-telling is a useful tool to achieve the following language learning goals:

- introduce a theme, topic, language structures which are later on discussed in learning units (as a pre-reading, pre-writing task)
- explain a concept, idea or issue

² See e.g. Cousins (2012).

³ For the discussion of the semiotic approach to the production of meaning, see Hall (2012). For the discussion of intertextuality, see Worton and Still (1990, pp.1-2).

⁴ Ibid.

⁵ The use of story-telling in teaching vocabulary and grammar has been discussed by Gómez, (2010); Rowan (2011); Yang (2011), to name but a few.

⁶ The integration of the four skills in the use of the story-telling technique has been discussed by Szwaj and Rejniewicz (2012, p.4).

⁷ This particular aspect of story-telling, among other advantages of the use of the technique in the EFL/ESL classroom, has been discussed by Jianing (2007).

⁸ For the use of story-telling as a classroom management tool, see Linsin (2011).

⁹ See a survey of literature on the subject by Fitzgibbon and Wilhelm (1998).

¹⁰ For a more in-depth discussion on lead-ins, see Szwaj and Rejniewicz (2012, p.6).

- develop further understanding
- brainstorm ideas for further work with text of visual material
- present new lexis or structures in a meaningful context
- practice language (p. 5)

Two categories of stories that can be narrated in the classroom are indicated (1) “written, published stories, accessible to teachers and learners” such as “fables, myths, legends; anecdotes, jokes; current affairs; films, novels, poems; everyday events” and (2) “personal stories, existing in our memory” (p. 6).

For the purposes of the present analysis, it is important to provide a definition of methodology which would suit the context of the implementation and testing of story-telling which is reviewed in the section of presentation of results to be discussed further in the present article. A useful explanation is provided by Theodore S. Rodgers. He defines methodology as encompassing theory and practice: “Theory is linked to various design features of language instruction. These design features might include stated objectives, syllabus specifications, types of activities, roles of teachers, learners, materials, and so forth.” The components of theory and design are related to actual teaching practices and milieus. The three parts constitute the concept of methodology (Rodgers, 2001, p.1).¹¹ Rodgers also notes that “within methodology a distinction is often made between methods and approaches, in which methods are held to be fixed teaching systems with prescribed techniques and practices, whereas approaches represent language teaching philosophies that can be interpreted and applied in a variety of different ways in the classroom“ (p. 2).

Within this duality, story-telling can be identified as an approach, for it is non-prescriptive, flexible, and situation oriented. This was the philosophy behind the CiLL project within which the methodology of story-telling was implemented and tested.

The objectives of the project were “to improve the quality and effectiveness of foreign language teaching by testing, adapting and implementing creative methodologies – namely storytelling, drama activities and movie making – and to create a guideline for integration of these methodologies in educational practices. The guideline is targeted at institutions working in the field of foreign languages; it is also meant to improve the work in the partner organisations. Furthermore the partnership aims to raise the awareness for the importance of lifelong language learning and creativity in educational practices.”¹²

The work was tackled in three phases, one for each of the genres – storytelling, drama, and movie making. Each phase began with a transnational meeting to present and teach the theoretical background and the technical skills needed to apply the creative multisensory approach based teaching methodologies for a particular phase.

Following this lead-in meeting, the partnership each implemented and tested the creative methodologies in daily work of the participating trainers. Feedbacks on the implementation and testing in partner institutions served as a basis for a comparative analysis of the findings as well as for sharing knowledge about creative methodologies and teaching experiences. Summarizing the findings, experiences and evaluation of each partner (national) and of the partnership (international) also allowed further adjustment and refining of the teaching methodologies as well as contributed to creating guidelines for the integration of the three methodologies.¹³

Implementation of Story-Telling: Results and Discussion

Story-telling methodology was tested in EFL and ESP classes taught in Kolping University of Applied Sciences and two other institutions of higher education. Activities (including adapted versions of activities) were tested 16 times. Group size was 13-20/21-30 students; language level - B1; B2; C1; C2. This study involved a total of 179 (N-179) students. The participants were both the

¹¹ <http://www.cal.org/resources/digest/rodgers.html>.

¹² See *CiLL/Creativity in Language Learning Storytelling Drama Moviemaking*, compiled and edited by Hagenbach and Koark (2012, p.1).

¹³ *Ibid*, p.2.

English language majors and students across all disciplines. At the end of the testing period, two sources of data were available for analysis: the first of these was students' responses to the implemented activities, and the second one comprised observations of teachers who implemented the methodology in their daily work. The data collected was qualitative and based on a semi-structured questionnaire which was completed by both students and teachers at the end of a three month testing period. The students' questionnaire assessed their reactions to eight story-telling activities selected from a tool kit prepared within the framework of the CiLL project and pretested during lead-in meetings of the partnership. Another category of tested activities included four adapted CiLL materials and/or techniques which were implemented in the EFL and ESP classes to suit the needs of a particular course. The students' questionnaire was composed of four sections and provided them with an opportunity to comment on motivation, language improvement, and difficulties that they encountered in the course of the testing process. An excerpt of the question part of the questionnaire follows:

Section A: Personal Data

- What is your nationality
- What is your mother tongue
- For what purpose do you learn the language?

Section B: Motivation

- Was the atmosphere in the group positive?
- Please name the activity of story-telling you really liked

Section C: Language improvement

- Do you like story-telling as a way of language learning?
- Do you think story-telling is useful to learn the language?
- If yes, what did you learn?

Section D: Difficulties

- Did you have any difficulties with story-telling activities
- If yes, what are they?

The questions in the *first* part of the questionnaire sought to explore the impact of the students' nationality and mother tongue on foreign language acquisition. This aspect of research was related not only to the fact that native language can facilitate or hinder foreign language acquisition.¹⁴ It was also related to the prediction that students would delve into the repository of their own culture as a source of stories that they would share in classroom practices involving story-telling. This prediction proved valid in the work with the enrolled students, 98% of whom indicated that their nationality is Lithuanian; 2 % - Russian; 96% of the students indicated Lithuanian as their mother tongue, and 4% were bilingual (Russian-Lithuanian). During the testing period it was observed that, when students referred to folklore and fairytales as a source of stories, in 87% of cases, they would use narratives of their national and/or regional heritage. In this part of the questionnaire, it was also intended to discover the purpose of learning English. Table 1 shows students' responses:

Table 1

Distribution of students' responses to the question:

"For what purpose do you learn the language?"

English language majors	Students across all disciplines
Start business - 14%	Prepare for intercultural communication in the chosen career field - 33%
Improve English - 36%	Prepare for the future - 17%
Learn about cultures - 7%	Improve English - 23%
Work as a translator - 43%	Tourism - 7%

¹⁴ For the discussion of this particular aspect of EFL, see Hassanzadeh, Shayegh, and Hoseini (2011); Patel/Suntharesan (2012); Masinde (2012).

Table 1 indicates that 43% of the respondents among English language majors intend to pursue a career directly related to their major whereas 14% need good knowledge of English for intercultural communication. 36% among majoring in English want to improve their language skills and do not relate this aspect of professional development to a particular career. The 7% of the respondents who indicated learning about cultures as their purpose for studying English may be most dedicated to a career as English language specialists. 33% among students across all disciplines envision the English language as facilitating their integration in their future professional life. 33% who regard good English skills as preparation for the future or 23% who want to improve their English, albeit indirectly presumably convey the same intention.

It is evident from the results on motivation provided in table 2 that the dynamics and atmosphere in the group was generally positive. 100% of the English language majors assessed it as 5/6 out of 6. Similar results were revealed by students across all disciplines, though in this group 10% assessed group atmosphere as positive to a low extent (2/3 out of 6). The results suggest that the CiLL methodology must have provided the students with “a real content, purpose, outcome or even a product,” as Judit Fehér would have it (Fehér, 2007, p. 1).

The ranking of story-telling materials indicates that the English language majors gave preference to coherent narrative based story-telling activities (“Till Eulenspiegel (Owlglass) and his Magical Grindstone” - 21%, “The Tale of Travellers”¹⁵ - 36%, and the activity on John Steinbeck’s story¹⁶ - 29%, =86%). Results from students across all disciplines reflect preference for activities where kinesthetic and communicative aspects prevail (picture drawing¹⁷ -24%; suitcase/word bank¹⁸ - 12%; musical invitations¹⁹ - 16%=52%). It has to be pointed out that coherent narrative based story-telling activities involving a multisensory approach (Jurata²⁰ - 32%; “Till Eulenspiegel (Owlglass) and his Magical Grindstone” - 16%) were also popular to a great extent (N=48%).

Table 2.

Students’ assessment of atmosphere in the group and ranking of story-telling activities

English language majors		Students across all disciplines	
Atmosphere in the group	Favourite activity	Atmosphere in the group	Favourite activity
Positive to a high extent (5 out of 6) – 31%	Tale of Travellers - 36% Steinbeck – 29% Grindstone -21%	Positive to a high extent (6 out of 6) – 26%	Jurata – 32% Picture drawing -24% Grindstone - 16% Suitcase/word bank - 12% Musical invitations – 16%
		Positive to a high extent (5 out of 6) – 62%	
		Positive to a high extent (4 out of 6) – 2%	
Positive to a high extent (6 out of 6) – 69%	Picture drawing -14%	Positive to a low extent (3 out of 6) – 7%	
		Positive to a low extent (2 out of 6) – 3%	

In the section on language improvement, the absolute majority of the English language majors (98%) were very positive about story-telling as a way of language learning. The questionnaires display that 86% of students in the other group liked story-telling as a way of language learning. 100% and 93%, respectively, consider story telling as useful to learn the language. The following were listed (table 3) as outcomes of implementing story-telling activities in the classroom:

¹⁵ For the description of the suggestions for implementation activities regarding stories “Till Eulenspiegel (Owlglass) and his Magical Grindstone” and “The Tale of Travellers” see Sz waj and Rejniewicz (2012, pp.14, 22).

¹⁶ This regards adaptation of CiLL activities for ESP classroom. (Ibid, p. 24).

¹⁷ Ibid, p. 18.

¹⁸ Ibid, p. 52.

¹⁹ Ibid, p. 20.

²⁰ Ibid, p. 40.

Table 3.

Distribution of students' responses to the question:
"What did You learn?"

English language majors	Students across all disciplines
New words - 29%	New words - 39%
To listen and to understand - 8%	To listen and to understand - 11%
To train memory - 13%	To engage imagination - 7%
To speak more - 17%	To speak more - 14%
To write – 33%	To write – 29%

The final part in the questionnaire sought to gauge difficulties that the participating students encountered with story-telling activities. In both groups, 75% and 67%, respectively, stated that they had difficulties. The indicated difficulties were very similar among students of both groups: finding the language to express oneself, listening and understanding and memorizing things.

The teacher's questionnaire was composed of two sections. The first was intended to give the teachers the opportunity to comment on general, semiotic, psychological, and pedagogical aspects of the story-telling methodology. The second part was prepared to identify areas of improvement. Improvement in the following areas was highlighted for both groups of students:

- group building
- cultural awareness
- language awareness (listening, speaking, grammar, and writing).

Teachers' questionnaires also displayed that story-telling activities allowed the students to see their strengths and weakness and showed the importance of being imaginative and creative in language learning. The activities also offered a new understanding of group work as well as opened new perspectives on the importance of structural elements of language (grammar in particular) in communication practices and the production of meaning in regard to its impact on the effectiveness of communication practices.

CONCLUSIONS

The practice of implementing the CiLL materials was overall successful. The implementation of the story methodology proved to be effective on the development of all the four language skills. Story-telling activities were found to be a useful tool offering a potential for synergy of creative learning, creative thinking, and creative teaching. Perceptiveness to students' needs and creating the right atmosphere in the class are crucial to this end. By integrating focus on real life situations, CiLL activities allowed practice of social conventions and paralinguistic aspects. Furthermore, creativity enhanced classroom provided learners opportunities for fostering their self-esteem and autonomy.

REFERENCES

1. Fitzgibbon, H.B. and K. H. Wilhelm (1998). Storytelling in ESLEFL Classrooms. *TESL Reporter* 31, 2, pp. 21-31.
2. Fehér, J. Creativity in the Language Classroom. British Council BBC TeachingEnglish (26 September, 2007). Retrieved from: <http://www.teachingenglish.org.uk/think/articles/creativity-language-classroom>, 4/1/2013.
3. Szwaj, M. and P.Rejniewicz (2012). Story-telling. CiLL/Creativity in Language Learning Storytelling Drama Moviemaking, compiled and edited by Patricia Hagenbach and Janine Koark, Kolping- Bildungswerk Württemberg e. V., Germany. Retrieved from: https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:lmNNrHdi7K4J:www.epopisto.fi/projektit_ja_hankkeet/ateriaali/luovuus_kielenoppimisessa/ciill.handbook.pdf+creativity+in+language+lerning+manual&hl=lt&pid=bl&srcid=ADGEEs7QgXEM-YVcUjtH3D0LOIVrfIDaxY-wP5ORrw6Y_fUc8dJuQdiOstZ2z2z1Qsx0cHEiPUOw03kxTbrTyyOkHCwQkvJUpZwm_IN3dszqTtRu6aylM2bWi3fzqcLEkPZOcH8Y8nM&sig=AHIEtbTRNZrUnyGjKtnjn6X_5-hy5bmzTQ_12/12/2012.
4. Cousins, S.D. (2012). A Semiotic Approach to Mind and Culture. *Culture and Psychology*, 18, 2, pp. 149-166.

5. Hall, S. (2012). *This Means This, This Means That: A Users Guide to Semiotics*. London: Laurence King.
6. Worton, M. and Still, J. (1990). Introduction. *Intertextuality: Theories and Practice*, eds, Worton, M. and J. Still. Manchester: Manchester University Press.
7. Gómez, A.B. (2010). How to Use Tales for the Teaching of Vocabulary and Grammar in a Primary Education English Class. *RESLA* 23, pp. 31-52. Retrieved from: https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:FdIGi02q3kIJ:dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3897522.pdf+story-telling+reinforcement+grammar+material&hl=en&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESi1jMtA5fCmVhpxC_HfNmNyEi9iowuK-T2r_L_ABPuUj3S6CETIX-EmkGI7OvMcr83Of3gMlytahqk-Qs_C6VRLPoeRrL_QPonhMoU5nd_HRlpqaXavtKpm-biFrVsTrloNUF&sig=AHIEtbRkiW_T49i-j0MvnXuGvEDTxvPvkg,6/1/2013.
8. Rowan, K. (2011). Welcome to TPR Stories, Teaching Proficiency through Reading and Story-telling, TPRSries.com. Retrieved from: <http://www.tprstories.com/>, 8/1/2013.
9. Yang, J. (2011). Storytelling as a Teaching Method in ESL Classrooms, Retrieved from: https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:TBvzY3l-vLoJ:hkr.diva-portal.org/smash/get/diva2:437819/FULLTEXT01+story+telling+teach+grammar+vocabulary&hl=en&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESiSK3CD9G5mtzjoSXiharBylj806aLr0rQKrDAXtiNSUTmCt-DQ1dC3h7wl7W_1fNn26mM4cQ3NvIpUnPbw9effS5jq866l8URi1Q3PKiNC0LbfqxPAXM-XNZNw6koEK_64258&sig=AHIEtbOguMOXQzuVXHNxpsO3MxLCZDqv-Q,6/1/2013.
10. Jianing, X. (2007). Storytelling in the EFL Speaking Classroom. *The Internet TESL Journal*, 13, 11. Retrieved from: <http://iteslj.org/Techniques/Jianing-Storytelling.html>, 12/5/2011.
11. Linsin, M. (2011). Simple Strategies to Get your Students to Pay Attention. *Smart Classroom Management*. Retrieved from: <http://www.smartclassroommanagement.com/2011/02/12/how-to-get-students-to-pay-attention/>, 9/1/2013.
12. Rodgers, T.S. (2001). *Language Teaching Methodology*. CAL (Center for Applied Linguistics). Retrieved from: <http://www.cal.org/resources/digest/rodgers.html>, 12/5/2011.
13. Hassanzadeh, N. K. Shayegh, K, and Farideh Hoseini (2011). The Impact of Education and Awareness in Mother Tongue Grammar on Learning Foreign Language Writing Skill. *Journal of Academic and Applied Studies*, 1, pp. 39-59.
14. Patel, T., Suntharesan, V. (2012). Role of Mother Tongue in Teaching English as a Second Language to Tamil Students by Vairamuthu Suntharesan. *ELT Weekly*, vol. 4, issue 30. Retrieved from: <http://www.eltweekly.com/elt-newsletter/2012/07/vol-4-issue-30-research-paper-role-of-mother-tongue-in-teaching-english-as-a-second-language-to-tamil-students-by-vairamuthu-suntharesan/>, 9/1/2013.
15. Masinde, R. (2012). *Mother Tongue Interference in Learning English as a Second Language: A Classroom Approach*. Saarbrücken: Lambert.

PASAKOJIMO METODO TAIKYMAS ANGLŲ KALBOS MOKYME/SI

Irena Ragaišienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Edita Stankevičienė

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariami pagrindiniai pasakojimo metodo principai komunikacinių, didaktinių bei psichologinių dimensijų atžvilgiu. Aptariami pasakojimo metodai buvo sukurti ir testuoti CiLL projekto („Kūrybiškumas kalbų mokyme/si“) įgyvendinimo metu. Straipsnyje pristatoma pasakojimo metodologija ir aptariami šio metodo taikymo rezultatai. Pabrėžiama, jog testavimo rezultatai atskleidžia, jog daugiasensorinių veiklos rūšių taikymas skatina kūrybiškumą, studentų motyvaciją bei užtikrina efektyvesnį užsienio kalbos mokymą/si. Studentų poreikių įvertinimas ir geros atmosferos sukūrimas mokymo/si aplinkoje išskiriami kaip itin svarbūs metodologijoje akcentuojami ir praktikoje pastebėti faktoriai.

Raktiniai žodžiai: *kūrybiškumas, pasakojimas, daugiasensorinis, metodologija, testavimas.*

TENDENCIES OF YOUNG BUSINESS PEOPLE ATTITUDES TOWARDS THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISE STAFF COMMUNICATIVE COMPETENCE

NIJOLĖ ČIUČIULKIENĖ

Kaunas University of Technology

RASA DIDŽIULIENĖ

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The research paper “Tendencies of young business people attitudes towards the development of enterprise staff communicative competence” proceeds with the series of the research on communicative competence development. The current research concentrates on Lithuanian universities alumni’s attitudes towards the necessity to develop the communicative competence of the firm/enterprise members, highlighting the function of English as Lingua Franca in business. The analysis of the research data revealed major blocks of attitudes that mainly support usage of English without neglecting the function of native tongue. The research paper has two parts: the first part presents the theoretical survey of the modern understanding of global language for communication and the development of the communicative competence in a foreign language (mainly English). The second part reveals the manifestive content analysis data demonstrating’ young business people (N – 60) attitudes towards the English language as a tool for the formation of (multicultural) firm/enterprise staff communicative competence. The content analysis of the questionnaires and interviews with the young business people highlights the ability of respondents to evaluate the influence of English while communicating with job partners orally and in written form.

Key concepts: *Lingua franca, language for communication, communicative competence.*

INTRODUCTION

Political, economic, social, and cultural transformations of Lithuanian life put forward the issue of rapid internationalization of education and business institutions in Lithuania. Knowledge of English has become an inevitable reality for those young who are looking for a successful employment or even initiating their multinational business. The process proves to be problematic because of the tendencies to stick to the cultural stereotypes, fear and unwillingness to use a foreign (English) language (Leliūgienė, Kutkaitytė, Čiučiulkienė, 2009).

The data of pilot research show that the major problem that young employees (foreign people being among them) encounter is the usage of common language for business activities. Majority of foreigners find Lithuanian not so easy to learn. So they stick to English as a lingua franca which may prevail in their business context. But this interest not always coincides with the interests of local native speaking (Lithuanian) staff. According the most popular definitions presented in a series of dictionaries and encyclopedias ‘a lingua franca’ means the language that is widely used by speakers of different languages to communicate with one another.

Communication is one of the most widely used XXI century concepts. Naturally it has a wide range of interpretations. In the original Latin *communicare* (to share, to make smth.common), *communicatio*, *-onis* (report, transmission), *communico* (to commit, to communicate) are multi meaningful. One of the most popular meanings of *communication* implies communicative exchange and mutual meaningful verbal transmission. This aspect is very important for the quality of communication in a foreign language (English) especially when it is a language for business.

As English is officially accepted as a lingua franca for global communication ***the main aim of the research paper*** is to clarify young businessmen attitudes towards English as a lingua franca in their business environment.

Research objectives are as follows:

1. to analyze scientific - theoretical literature concerning such concepts as “language for identification”, “language for communication”, “communicative competence” ;

2. to perform manifestive analysis of Lithuanian of young businessmen attitudes towards English as a lingua franca in their business environment.

The data of manifestive analysis are interpreted according the pattern of phenomenography as this a research approach investigates qualitatively different ways of gaining experience and means of perception" (Baranauskienė, 2003).

English as lingua franca for the development of communicative competence in a multicultural enterprise

To begin with it is reasonable to define the concept of Lingua Franca, while highlighting the concept of connotative dichotomy between the language for communication and native tongue, which is not always possible to use in a multinational context. "*Lingua franca*" means the language that is widely used by speakers of different languages to communicate with one another. Its etymology is not complicated and preserved the primary message pointing out that the original lingua franca was Italian mixed with Spanish, French, Greek, Arabic, and Turkish, spoken on the eastern shores of the Mediterranean Sea in the Middle Ages. The name refers to the Arabic custom of calling all Western Europeans "Franks". There are several factors that make a language "lingua franca". Most important of them are political power, cultural, religious influence, finally usability of the language (its structure, phonology, ect.). Historical perspective suggests several examples demonstrating the growth and the decline of most influential 'lingua franca' examples (Latin)

This traditional concept underlines the communicative importance of 'a lingua franca'. At the same time it stimulates one of the most popular concerns implying that if a foreign language is used more often instead of the local language, the local language might be threatened and such values as national culture and citizenship may be neglected. Here we should draw a distinction between a language for identification and language for communication. A language for identification usually implies cultural and national identity which is so important for people from minor nations. Still the global context urges to collaborate in numerous social spheres, business world being among them.

As it was stated before, the expansion of English in Lithuania is greatly supported by academic world. The majority of Lithuanian universities try to face the linguistic communicative needs of contemporary society and historical perspective of the dominating foreign languages and to present study programmes in English, German, French and Russian. Their efforts can be traceable also in the business context More and more alumni of Lithuanian universities are able to communicate in a foreign language while working in a multicultural context.

The term "communicative competence" is a complex concept, consisting of two words, the combination of which may be interpreted as "competence to communicate ". In order to reveal young businessmen attitudes the authors of this paper rely on Common European Framework (CEF) definition of communicative competence with a special stress on sociolinguistic competence. Sociolinguistic competence is chosen as a basis for the research because it points out the usage of language in a social context. Another aspect that is relied on is strategic competence dedicated to a discussion of communicative language use.

Manifestive analysis of young businessmen attitudes towards English as a lingua franca in their enterprises

As Björkman (2008) states, English is the most current language of instruction at European universities. Another thing worth to mention is the aspect of popularity of English as lingua franca among European engineering and business programmes. Lithuania is not an exception. For this reason alumni of Lithuanian universities are supposed to be ready to work in multicultural enterprises and solve multicultural problematic questions in their multicultural business surroundings.

The research data are interpreted according the pattern of phenomenography. Motivation for choosing phenomunographic approach is its intention to reveal categories of experience, in this particular case, to highlight the categories of experience connected with the studies in English where the language for instruction is English. As Baranauskiene (2003) clarifies, phenomenography does

not seek to distinguish individual experience and its delivery as correct or incorrect. It seeks to reveal the content of experience. For this reason, research method is suitable for the investigation of different interpreting experiences among the participants of the research.

The research is performed while following the research design presented in R. Baranauskiene (2003) works. There were chosen 60 young businessmen of Lithuanian enterprises as the research informants. The informants were asked to comment upon their experience while communicating in English in their enterprises. To be more precise, they were asked to comment on their work experience while trying to reflect the question *“What do you think are the possibilities of communicating in English in Your firm? Is English acultural and linguistic threat to Lithuanian?”* Their comments were not restricted by time or by length because it was organized as the round table discussions.

The reflections were tape-recorded and later transcribed for the purpose of the analysis of the material. Subsequently, the empirical investigation is based on the semantic analysis of the self-reflections and on the phenomenographic analysis that is dialectical in the sense that meanings and categories are developed in the process of bringing quotes together, comparing them and arranging them into categories.

The categories were not defined before-hand; they became clear only in the process of semantic analysis of the transcribed text in English where semantically related words mark the essence of the quotation and allow them to be grouped in categories (Baranauskiene, 2003).

The quotes of the 60 informants from different firms and enterprises may be grouped into two big categories which can be defined as “Success of the English language”, “Motivation to communicate in English” (See Table 1 and Table 2). The total amount of analyzed quotations is 690 quotations.

Table 1

Manifestation of the qualitative category
“Success of the English language”

Name of the category	Name of the subcategory	Evidence	Amount of quotes
“Success of the English language”	1. “Comparatively easy acquisition of the English language“	“English language is comparatively easy. Think about Lithuanian”	62
	2. Daily usage of English in former studines	“One can meet English in one’s daily life”, “You can hear people talking English in the streets”	63
	3. English as the means of Active Communication	“More and more e-mails are written in English” “We use more English on the phone”.	67
	4. Popularity of English as language for informatikon	“The major amount of literature and business documents that are necessary for my work are in English” “The newest literature is in English”	68
	5. English is not a threat to Lithuanian.	“ Foreign partners are interested in Lithuanian” “Foreign visitors support foreign employees learning Lithuanian.” “English is a language for instruction while learning Lithuanian”	70

Total: 330 quotes

Table 1 presents the manifestive content analysis of the qualitative category “Success of the English language”. Descy ir Tessaring (2001, p. 15) while presenting The Second Report of Professional Education, issued by European Commission at the Official documents Session, highlight communication of high quality as the main competence of the XXI century specialist. This

attitude is also proved by the reflections of young business people. The major amount of their comments directly highlights the quality of communication.

It is also worth mentioning that out of eight Long Life Learning competencies three of them are communicative competencies. They are: communication in the native language, communication in a foreign language, good command of informational technologies (Bankauskienė, Skersienė 2005). The young businessmen underline the role of their native tongue in their business context. According their reflections it is possible to support the attitude that communication in a native tongue enhances ability to express and interpret phenomena of social reality orally and in written form. The good command of native tongue knowledge does not diminish the motivation to learn a foreign language. It allows demonstrating national values to foreign colleagues too. (See Table 2 which presents the manifestive content analysis of the qualitative category “Motivation to communicate in English”).

Table 2

Manifestation of the qualitative category
“Motivation to communicate in English in business context”

Name of the category	Name of the subcategory	Evidence	Amount of quotes
Motivation to communicate in English	1. Perspective for future carrier	“I decided to improve my English, because all employers want specialists who could speak English“ “I cannot imagine my further carrier in this firm without knowing English”	73
	2. Better possibility for international business visits	“So it is simply vital to know English if you want to gain a promotion from Your partners. While speaking English during the visits you may demonstrate your knowledge to your foreign partners.”	87
	3. Competence development	“Thank God I could speak English. I was chosen as a delegate “ “You have know English as a premise for being a competent negotiation specialist”	91
	4. Better quality of life	“I cannot imagine my life without knowing English” “My hobby is traveling. What would I do without English?”	109

Total: 360 quotes

Communication in a foreign language, in major cases – English, according the respondents broadens the possibility for competent communication in a firm while better understanding the speaker, supporting a conversation, reading and understanding relevant texts, while pointing out specific social aspects and cultural differences, expressing personal feelings and attitudes, facts of life orally and in written form (Augustinienė, Čiučiulkienė, Bankauskienė 2006). While generalizing the research data it is possible to state that knowledge of English helps to solve the most burning aspects of adaptation and integration into social and business life. It narrows the communication gap between speakers of Lithuanian and other foreign people diminishes stereotyped thinking, unwillingness to demonstrate tolerance for those who need understanding and help.

CONCLUSIONS

Modern understanding of English as academic lingua franca of the XXI century comprises three major concepts: language for scientific communication, language for publication, language for instruction. English is evaluated as the most effective lingua franca by young business people working in multicultural societies, where other languages (Russian in Lithuania, French in France) are treated as popular lingua franca too. It is evident, that because of cultural aspects Lithuanian young business people evaluated English as a successful foreign language which is a premise for the successful business carrier. They prove the increasing tendency to become motivated users of English who can give reasonable arguments for learning in English.

REFERENCES

1. Bankauskienė, N.; Bankauskaitė-Sereikienė, G.; Čiučiulkienė, N. (2008). *Communicative competence development in engineering studies* // Global Cooperation in Engineering Education: Innovative Technologies, Studies and Professional Development, October 2-4, Kaunas, Lithuania / Kaunas University of Technology. Kaunas: Technologija, ISI Proceedings, p. 131-138
2. Baranauskienė R. (2003). Emancipacinių kokybinių tyrimų realizavimas edukacinės paradigmos virsmo kontekste. Šiauliai, ŠU.
3. Baranauskienė, R. (2009). The Phenomenographical analysis of a consecutively interpreted text. *FILOLOGIJA* 2009 (14) ISSN 1392-561X
4. Björkman, B. (2008). 'So where we are': Spoken lingua franca English at a Swedish technical university. *English Today*, 24 (2), 11-17.
5. Čiučiulkienė, N. (2004). Problem-based learning as the educational process emancipating the verbal communication in English. Doctoral dissertation. Kaunas University of Technology, Kaunas: Technologija
6. Čiučiulkienė, N.; Augustinienė, A. (2008). *An engineering student as an emancipated career decision maker in the context of neoliberal education* // Global Cooperation in Engineering Education: Innovative Technologies, Studies and Professional Development: International conference proceedings, October 2-4, Lithuania / Kaunas University of Technology. Kaunas : Technologija. ISI Proceedings, p. 190-195.
7. Jokantas, K. (1995). *Lotynų — lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Aidai.
8. Leliūgienė, I.; Kutkaitytė, E.; Čiučiulkienė, N. (2009). Socio - educational premises for foreign students integration into university and city life. Kaunas University of Technology Panevėžys Institute, Lithuania : selected papers / Kaunas University of Technology Panevėžys Institute, Bank of Finland, Koaceli University, Panevėžys Science and Technology Park ... [et al.]. Kaunas : Technologija. 268-272.
9. Mauranen, Anna. 2003. "The Corpus of English as Lingua Franca in Academic Settings". *TESOL Quarterly* 37 (3): 513 - 527.
10. Wächter, Bernd and Maiworm, Friedhelm. 2008. *English-taught Programmes in European Higher Education*. Bonn: Lemmens.

JAUNŲ VERSLININKŲ POŽIŪRIO Į ĮMONĖS DARBUOTOJŲ KOMUNIKACINĖS KOMPETENCIJOS UGDYMĄ TENDENCIJOS

Nijolė Čiučiulkienė

Kauno technologijos universitetas

Rasa Didžiulienė

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje yra aprašoma eilė tyrimų apie komunikacinės kompetencijos vystymąsi. Šių tyrimų dėmesys sutelkiamas į Lietuvos universitetų ALUMNI požiūrį į būtinybę plėtoti komunikacinę kompetenciją bendrovės / įmonės nariams, pabrėžiant anglų kalbos funkciją, kaip „Lingua Franca“ (kaip plačiai paplitusį slengą) versle. Tyrimo duomenų analizė atskleidė pagrindinius trikdžius į požiūrį, kad daugiausia anglų kalba panaudojama kaip pagalbinė, nepamirštant gimtosios kalbos funkcijos.

Tiriamąjį darbą sudaro dvi dalys: pirmoje aprašoma tyrimų teorija apie pasaulinės bendravimo kalbos šiuolaikinį supratimą ir komunikacinės kompetencijos vystymąsi užsienio kalba (pagrindiniai anglų k.). Antra dalis atskleidžia akivaizdžių duomenų turinio analizę, kuri parodo jaunų verslo žmonių (N-60) požiūrius į anglų kalbą kaip (daugiakultūrį) firmos/įmonės darbuotojų komunikacinės kompetencijos formavimo įrankį. Klausimynų ir interviu su jaunais verslo žmonėmis turinio analizė pabrėžia respondentų gebėjimą įvertinti, kokią įtaką daro anglų k. bendraujant su verslo partneriais žodžiu ir raštu.

KALBĖJIMO IR TYLĖJIMO SĄSAJOS POKALBYJE (MERLEAU-PONTY, HEIDEGGER)

JELENA SIMONOVA

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje remiamasi dviejų filosofų - Maurice'o Merleau-Ponty bei Martino Heideggerio – kalbėjimo ir tylėjimo tyrinėjimais. Kalbėjimo – tylėjimo sąsajų patirtis apmąstoma greta kalbėjimo – klausymo dialektikos, kuri, žvelgiant fenomenologinės filosofijos rakursu, yra esminė žmogaus intencionalumo išraiška ir įgalina pokalbį. Dar daugiau: kalbėjimo ir tylėjimo sąsajos atsiskleidžia kaip sudėtinga sąveika, kurios metu jie pratęsia vienas kitą, praplėsdami reikšminio turinio lauką. Tuo pačiu jie koegzistuoja lygiagrečiai pokalbyje, kurio tikslas gali būti interpretuojamas dvejopai: kaip atverties įvykis arba, priešingai, – kaip uždengimo judesys.

ĮVADAS

Kalbėjimas laikomas esminiu žmogaus atributu, išskiriančiu jį iš visų kitų gyvų būtybių. Ekspresija visada siekia būti artikuliuota ekspresija, ji pirmapradiškai yra orientuota į reikšmę, kuri būtų prieinama bei suprantama kitiems žmonėms. Tačiau būtų klaidinga teigti, kad žmogiškas bylojimas apsiriboja vien tik artikuliuotu turiniu, o reikšmės kūrimasis įmanomas tik kalbos plotmėje. Iš tiesų kalbėjimo opozicija – tylėjimas – pasiūlo tokias reikšminių turinių užuomazgas, kurios neredukuojamos į tas reikšmines transformacijas, kurios įyksta pokalbyje.

Tyrimo objektas - kalbėjimo ir tylėjimo sąsajos Maurice'o Merleau-Ponty fenomenologijoje ir Heideggerio filosofijoje.

Tyrimo tikslas - apmąstyti kalbėjimo ir tylėjimo sąsajas minėtų autorių koncepcijose, iškeliant į pirmą planą šių glaudžiai persipynusių priešingybių viduje suponuojamą atverties įvykį ir uždengimo judesį.

Straipsnyje, pasitelkiant filosofų Maurice'o Merleau-Ponty bei Martino Heideggerio išvalgas, aptariama tylėjimo patirtis kaip neatsiejama kalbėjimo – klausymo dialektikos dalis. Fenomenologiniai tylos / tylėjimo tyrinėjimai Merleau-Ponty filosofijoje atsiranda, kai filosofas, nagrinėdamas kalbėjimo mechanizmą, konstatuoja, jog signifikaciją sudaro ne tik gestai bei juos pratęsiantys verbalinėje plotmėje besikuriantys reikšminiai turiniai, bet ir ta kalbinės žmogaus patirties gelmė, kuri dar nėra kalbėjimas ir neabejotinai yra ankstesnė už bet kokią žmogaus išorinį kalbinį elgesį. Merleau-Ponty akcentuoja tylos pirmaeiliskumą: „kalba gyvena tik iš tylos; viskas ką sakome kitiems, gimė tik iš šios didžios bežadės žemės, kurios niekada nepaliekame“ (Merleau-Ponty, 1997 a, p. 167). Žmogaus santykis su kalba ir kalbėjimo funkcija bei paskirtis daug sudėtingesni bei simboliškesni, negu gali pasirodyti. Jų šaltinio reikia ieškoti patirties kloduose, prie kurių gali prisiliesti ypatinga nuostata: siekdami atskleisti kalbėjimo gyvenimo pokalbyje dinamiką, turime abstrahuotis nuo bet kokių išankstinių teorinių prielaidų rinkinių ir pasitelkti tai, kas atsiveria patirtyje tauriausiu pavidalu. Šioje atvertyje pasirodo ištisa ekspresijos amplitudė: nuo tylos – iki artikuliuoto kalbėjimo bei jų lygiagretus koegzistavimas pokalbyje.

Fenomenologinė perspektyva pirmiausia akcentuoja kalbėjimo ir klausymo veiksmų intencionalumą. Kalbėjimo ir klausymo dialektika apmąstoma kaip persidengianti su tylėjimu bei nu-tylėjimu, kuris Heideggerio kalbos filosofijoje suprantamas kaip persipinantis su pamatiniu, Būtį permelkiančiu atverties – paslėpties žaismu. Merleau-Ponty fenomenologinėje filosofijoje, ypatingai vėlyvojoje kūryboje, šis dvilypumas įvardijamas garsiuoju regimybės ir neregimybės sričių suaugimu, kuris ne tik nulėmė vieno svarbiausių filosofo veikalų – *Regima ir neregima (Le visible et l'invisible)* – pavadinimą, bet ir, panaikindamas subjekto – objekto perskyros schematiškumą, atskleidė naują žmogaus bei pasaulio santykio matymo prizmę ir aprašymo būdą. Svarbu pabrėžti, kad tiek Merleau-Ponty, tiek Heideggeris akcentuoja, jog nu-tylėjimas yra neišvengiama kalbėjimo išvirkščioji pusė. Iš tiesų, žmogaus kalbėjimas ir dalyvavimas pokalbyje yra orientuoti į atsiskleidimą to, kas yra paslėptyje arba vis dar liko neregimybėje.

Tai, kas pasakyta, niekada neišsipildo pilnai. Kiekviena pastanga ką nors išreikšti atsiremia į neišsakytumo foną: kuo unikalesnė bei subtilesnė reikšmė, tuo sunkiau ji leidžiasi perteikiama žodžiais. Kalbėjimo patirtyje išlieka nuojauta, kad kažkas vis dar numanoma. Mąstymas yra unikalus, pernelyg spontaniškas ir nepagaunamas, kad galėtume, kaip pasakytų Merleau-Ponty, dėti žodį po kiekviena mintimi (Merleau-Ponty, 1964, p. 44). Nenuostabu ir simboliška, jog filosofo veikalas – *Regima ir neregima* – liko neužbaigtas. Tai, kas ne-regima, ne-apreikšta, ne-pasakyta ar tiesiog nu-tylėta, uždengta nežinomybės vualiu, visada glūdi tame, kas yra čia pat – regima. Tai sudaro pagrindą Būtį mąstyti kaip kupiną šio dvilypumo bei reikšminio pertekliaus.

Kalbėjimas, klausymas ir tylėjimas kaip intencionalumo išraiškos

Kalba negamina mąstymo kopijų veidrodinio atspindžio tikslumu ir gyvo pokalbio mainuose ji nesiekia pakartoti tų mainų, kurie įvyko vidinio pokalbio erdvėje. Ji nesiekia nuosekliai atkartoti kiekvieną minties vingį bei posūkį. Priešingai, reikšmė pradeda formotis tame įmantriame žaisme, kuriame kalba, patirdama įvairiausių transformacijų bei leisdama save griauti ir vėl atkurti naujai išraiškai, transformuojasi į netikėtus pavidalus. Daugybė reikšmių įeina į kalbą, atradamos pozityvios erdvės tarp žodžių. Reikšmės, kurios priskiriamos žodžiams remiantis oficialiu kalbos žodynu ir jų pasiūlytų paaiškinimų bei apibūdinimų, atlieka tik orientyrų vaidmenį, – jos tarnauja reikšminiams virsmams, kurie įgyvendinami gyvame kalbos vartojime, kalbėjimo bei tylėjimo santykiyje, bei visada pasirodo kaip kūrybinio akto įvykdymo rezultatas. Taigi, kalbėjimo patirčiai priklauso ne tik artikuluotas žodis. Tylos fonas, tylėjimo akimirkos ir pauzės, kurios nutraukia kalbėjimo srautą, taip pat iškalbingos, o girdėjimas ir klausymas pasirodo kaip nepaprastai svarbios žmogaus gyvenimo veiksenos. Heideggeris *Būtyje ir Laike* akcentuoja, kad „[g]irdėjimas ir tylėjimas [*Schweigen*] yra galimybės, kurios priklauso diskursyviajai šneikai“ (Heidegger, 1962, p. 204). Galima paaiškinti kalbėjimo mechanizmą, išskiriant tylėjimo – kalbėjimo dialektiką, tuo pačiu įtraukiant į nagrinėjimo akiratį pamatinę, pokalbio erdvei priklausančią egzistencinę žmogaus galimybę – gebėjimą girdėti, kuris apspręstas žmogaus fiziologinių ypatybių ir iš esmės konstituuoja dviejų žmonių pokalbį.

Iš tikrųjų, girdėjimas suponuoja pirminį ir autentišką būdą, kuriuo žmogus atsiveria pasauliui ir kitiems žmonėms. Žmogus orientuotas į garsinius pavidalus, kurie susieti prasmingai tokiu būdu, kad patys garsai nustoja egzistuoti, pasislėpdami už reikšmių spalvingumo bei įvairovės. Mes niekada negirdime visiškai beprasmio triukšmo be aiškaus šaltinio. Priešingai, mes kasdieniame gyvenime girdime labai konkrečius dalykus ir dažniausiai gana nesunkiai galime identifikuoti išgirstų garsų šaltinį, spontaniškai apibendrindami tai, ką girdime, prasmine visuma. Garsai pasiekia mus, veikiant pamatiniam diakritiškumo principui. Mūsų gyvenamas kūnas koncentruoja dėmesį į tam tikrus kontekstualizuotus garsus bei suvokia jų skirtingumą nuo kitų garsų, kurie šiuo metu galbūt nėra tokie aktualūs. Reikia pažymėti, kad būtent gebėjimo girdėti pagrindu yra įmanomas klausymas, kaip žmogaus intencionalumo išraiška. Tokiu būdu girdėjimo bei klausymo perskyroje girdėjimui priskiriamas garsų chaoso sutvarkymo vaidmuo, savo ruožtu klausymas visada pasižymi „girdėjimo Būties, kuri supranta, pobūdžiu“ (Heidegger, 1962, p. 207). Net jeigu šneka yra neaiški, ir, jeigu kažkas yra išsakoma mums nepažįstama kalba, tai, ką mes girdime, yra ne tuščias triukšmas, bet mums nesuprantami žodžiai.

Atverties įvykis ir uždengimo judesys pokalbyje

Girdėjimo – klausymo dichotomijoje girdėjimas turi būti traktuojamas kaip elementarus fiziologiškai apspręstas žmogaus gebėjimas atskirti ir identifikuoti garsus iš jį supančios aplinkos. Savo ruožtu klausymas, persidengdamas su tylėjimu, yra glaudžiai susijęs su prasminių pokalbyje vykstančių virsmų pagava bei supratimu. Jis išreiškia motyvuotą ir tuo pačiu spontanišką pastangą iš girdimų garsų ir sudėliotų žodžių suformuoti harmoningą bei išbaigtą signifikaciją. Kalbėjimas ir klausymas pasižymi intencionalia struktūra. Kaip taikliai pastebėjo Paulis Ricoeuras, „[t]ai, kad egzistuoja pora – kalbėtojas ir klausytojas – įsteigia kalbą kaip komunikaciją“ (Ricoeur, 2000, p. 26). Tačiau, kaip toliau tęsia filosofas, „egzistenciniu požiūriu komunikacija yra paslaptis, beveik stebuklas. Kodėl? Nes buvimas kartu, kaip egzistencinė bet kokios dialogiškos diskurso struktūros

galimybės sąlyga, pasirodo, kaip esmiško kiekvienos žmogiškos būtybės peržengimo ar įveikimo būdas“ (Ricoeur, 2000, p. 26-27).

Viename vėlesnių kūrinių Heideggeris rašo: „kalba nėra tik (ir nėra pirmiausia) garsinė ir rašytinė išraiška to, kas turi būti pranešta. Visa, kas suprantama kaip atvira, ir visa, kas suprantama kaip uždengta, ji žodžiais ir sakiniiais siunčia tolyn; tačiau ne vien tai – kalba buvinį kaip buvinį pirmučiausia padeda *atvirume* [kursyvas – J.S.]“ (Heidegger, 2003, p. 78-79). Atverties – paslėpties žaismas, tvyrantis pokalbio labirintuose, kartais interpretuojamas kaip tokia dviejų priešybių sąveika, kurioje viena žaismo priešingų pusių aiškiai dominuoja. Jean-Louis Chrétienas, analizuodamas Heideggerio bei Merleau-Ponty pokalbio filosofijas kaip kalbėjimo – klausymo poros dialektinį skleidimąsi, atkreipia dėmesį į tai, kad pastarojo filosofo pokalbio koncepcijoje pirmiausia išryškėja uždengimo judesys, Heideggerio filosofijoje, priešingai, akcentuojamas atverties ar atsiskleidimo įvykis. Būtent šis atvirumas ir traktuotinas kaip kalbėjimo tikslas. Chrétienas lygina Merleau-Ponty *Pasaulio prozoje* aprašytą kalbėjimo – klausymo procesą su veidrodžių žaidimu, kuriame pasyvumo aktyvumas ir tuo pačiu – aktyvumo pasyvumas – persidengia kalbiniuose dviejų žmonių mainuose. Autorius atkreipia dėmesį į Merleau-Ponty tvirtinimą: „aš nesu aktyvus tik tada, kai kalbu, bet esu pirmesnis už kalbėjimą klausytojuje; aš nesu pasyvus, kai klausau, bet kalbu pagal... tai, ką sako kitas“ (Merleau-Ponty, 1997 b, p. 200). Chrétienas tokioje pozicijoje įžvelgia uždengimo judesį: uždengiama tai, kas turi būti atidengta kalboje. Heideggerio filosofijoje, priešingai, klausymo procesas pirmiausia įžvelgiamas pačiame kalbėjimo procese kaip ir leidimas pasirodyti pokalbio erdvėlaikyje kažkam, kas visgi iškyla anksčiau už patį per mus įvykstantį parodymo ar atskleidimo vyksmą. Heidegeriška pozicija kalbėjimo – klausymo poros atžvilgiu, tarytum, žengia anapus įprasto mąstymo: šiuo atveju klausymas jokiū būdu ir jokia prasme nėra kalbėjimo opozicija: jie simultaniškai iškyla tam tikru būdu. Jų pirmapradių santykį Heideggeris nusako taip: „[k]albėjimo ir klausymo vienalaikiškumas turi platesnę reikšmę. Kalbėjimas savaime yra klausymas. Kalbėjimas yra klausymas kalbos, kuria mes kalbame. Taigi, tai yra klausymas ne *tuo metu*, kai kalbame, bet *anksčiau* mūsų kalbėjimo. <...> Mes nekalbame tiesiog *kalba* – mes kalbame *jos būdu*. Mes galime tai daryti išskirtinai todėl, kad visada jau esame įsiklausę į kalbą. Ką mes šiuo atveju girdime? Mes girdime kalbančią kalbą“ (Heidegger, 1971, p. 124). Tokiu būdu, pasak Chrétieno, „[l]eidimas kažkam būti pasakytam neseka iš metafizinės aktyvumo bei pasyvumo opozicijos, net jeigu tai padaroma dialektiškai, kaip tai buvo per praeitus du amžius. Ši klausymo tyła ne tik priklauso kalbėjimui, bet ji yra kaip tik tas šaltinis – nesibaigiantis mūsų kalbėjimo šaltinis“ (Chrétien, 2004, p. 58). Tokie svarstymai, veda į kitą tylos / tylėjimo matmenį – į iškalbingą tylą, kuri kalba bei atsako. Būtent todėl galime klausytis tylos su tuo nekantriu reikšmės išsipildymo lūkesčiu, kuris lydi kiekvieną mūsų išraiškos aktą.

Šis Merleau-Ponty bei Heideggerio pozicijų priešpastatymas, grindžiamas kalbėjimo tikslų išryškinimu – kažką uždengti ar, priešingai, atverti – reikalauja papildomo apmąstymo. Iš tiesų, sunku nesutikti su tuo, jog Chrétienas, pasirinkdamas minėtą Merleau-Ponty mintį savo prielaidos pagrindimui, numano veidrodinį pasyvaus aktyvumo bei aktyvaus pasyvumo santykį, juk kaip teigia Merleau-Ponty: „[m]ano kalbėjimas yra tam tikru laipsniu persidengęs su kito kalbėjimu, aš savęs klausausi jame ir jis kalba manyje, taigi šiuo atveju yra tas pat *to speak to* ir *to be spoken to*“ (Merleau-Ponty, 1997 b, p. 197). Tačiau *Pasaulio Prozoje* filosofas tikrai nepostuluoja totalaus dviejų kalbėjimų persidengimo. Tai reiškia, kad *mano* kalbėjimo „išankstinis buvimas“ klausytojuje nėra pasmerktas atspindėjimui, – jis tiesiog negali vystytis išskirtinai bei akilai pagal tai, ką sako pašnekovas. Priešingu atveju mūsų kalbėjimai ištirtų vienas kitame, neliktų *mano* perspektyvos, kurią galėtume ir norėtume perteikti pašnekovui. Taip pat neliktų ir pašnekovo suponuojamos perspektyvos, kuri praturtintų *mano* buvimą šiame pasaulyje naujomis, iki šiol nepažintomis alternatyvomis. Juk būtent dėl to *mano* pašnekovas gali pasirodyti įdomus, nuobodus, intriguojantis ar paviršutiniškas. Bet kuriuo atveju esame skirtingi ir atspindime vienas kitą tik iš dalies.

Merleau-Ponty kalbos tyrinėjimuose randame svarbų dalyką: kalba, būdama intencionali, vis dėlto niekada nesusiveda į *mano* ar *kito* kalbėjimo iniciatyvą, mat žodis „iniciatyva“ šiuo atveju pasirodo apskritai netinkamas. Nesibaigiančio pokalbio situacijoje kalbame ir, kaip pabrėžia Merleau-Ponty, „mes perimame tą pačią, senesnę už mus pačius pastangą, kuriai mes, vienas ir

kitas, esame pajungti ir kuri yra manifestacija, tiesos tapsmas“ (Merleau-Ponty, 1997 b, p. 200). Siekis kažką ne tik išreikšti, bet, pasitelkus kūrybingumą, apreikšti naujai, yra pirmesnis už sąmoningą ar apgalvotą žmogaus iniciatyvą kalbėti. Dar daugiau, filosofas kalba pirmiausia apie manifestaciją tokia globalia prasme, kad net nevalingi gestai gali tarnauti atskleidimui kažko, ko sąmoningai nenorime parodyti kitiems. Juk dažniausiai mūsų akys kalba už mus, mūsų gestai reikšmingi: jie kalba už mus net ir tada, kai neketiname nieko sakyti. Žmogaus tylėjimas, pasireiškiantis klausymu arba, priešingai, savo pašnekovo ignoravimu, yra iškalbingas.

Savo ruožtu Heideggeris, „nubrėždamas“ kontūrus „pakeliui“ į kalbą, daro perskyrą tarp kalbėjimo ir sakymo. Kalbėjimas šiuo atveju traktuotinas kaip elementariausia žmogiška veikla, numananti vokalizacijos judesį. Tačiau tai, ką ištarėme balsu, kažką pasako tik iš dalies, priklausomai nuo to, kiek apreikškė mums, taigi įgyvendino, ko nors pasirodymą. Kaip akcentuoja Heideggeris „[s]akyti ir kalbėti nėra tapatūs [veiksmi – J.S.]. Žmogus gali kalbėti be galo, bet visą laiką nieko nesakyti. Kitas žmogus gali tylėti, nekalbėti visiškai ir be kalbėjimo sakyti daug“ (Heidegger, M.,1971, p. 122). Būtent todėl, kaip toliau tęsia filosofas: „[e]sminė kalbos būtis yra Sakymas kaip Parodymas“ (Heidegger, M.,1971, p. 123). Šiame parodyme glūdi svarbiausias kalbos orientyras: atskleisti kažką, kas vis dar liko tyloje – nepasakyta ir neparodyta.

IŠVADOS

1. Kalbėjimo ir tylėjimo sąsajos pokalbyje visada atsiskleidžia kaip pokalbio dalyvių intencionalumo išraiškos ir visada koreliuoja su kalbėjimo bei klausymo dialektika, kuri sudaro pokalbio struktūrą.

2. Tiek Merleau-Ponty, tiek Heideggeris, apmąstydami kalbėjimo – tylėjimo judesius pokalbyje, teikia pirmenybę atverčiai bei atsiskleidimui. Uždengimo arba paslėpimo judesys, kuris neabejotinai persmelkia žmogaus kalbėjimą bei aktyvias pastangas kažką išreikšti, tėra šleifas, kuris neišvengiamai lydi kalbėjimą, nubrėždamas jo signifikacijos pertekliaus horizontą.

LITERATŪRA

1. Chrétien, J.L. (2004). *The Ark of Speech*. Vertė: A. Brown. London: Routledge.
2. Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Vertė: J. Macquarrie, E. Robinson. New York and Evanston: Harper and Row.
3. Heidegger, M. (2003). *Meno kūrinio ištaka*. Vertė: T. Sodeika, J. Jonutyte. Vilnius: Aidai.
4. Heidegger, M. (1971). *On the Way to Language*. Vertė: P.D. Hertz. New York: Harper and Row.
5. Merleau-Ponty, M. (1964). „Indirect Language and the Voices of Silence“. *Signs*. Vertė: R. C. McCleary. Evanston: Northwestern University Press.
6. Merleau-Ponty, M. (1997). *La prose du monde*. Saint-Amand: Gallimard.
7. Merleau-Ponty, M. (1997). *Le visible et l'invisible*. Saint-Amand: Gallimard.
8. Ricoeur, P. (2000). *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*. Vertė: R. Kalinauskaitė, G. Lidžiuvienė. Vilnius, Baltos lankos.

THE LINKS BETWEEN SPEAKING AND SILENCE IN CONVERSATION (MERLEAU-PONTY, HEIDEGGER).

Jelena Simonova

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

This article is focused on the philosophical research of two philosophers – Maurice Merleau-Ponty and Martin Heidegger. The experience of links between speaking and silence is reflected alongside a dialectics of speaking and listening, which, viewed from the perspective of phenomenological philosophy, is treated as an essential expression of human intentionality; it enables conversation. Moreover the links between speaking and silence are revealed as a complex interaction, where they extend each other and initiate a growing of the field of signification. Herewith speaking and silence co-exist in conversation, the purpose of which could be interpreted in two ways: as an event of manifestation or, on contrary, as a movement to cover something.

JAUNIMO POŽIŪRIS Į KALBŲ MOKYMĄSI PILIETIŠKUMO KONTEKSTE

JUDITA JOANA MEIGLAITĖ,
Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariamas jaunimo požiūris į kalbų mokymąsi pilietiškumo kontekste. Pateikiami 2013 metų sausį – vasarį atlikto tyrimo rezultatai, kurie atskleidė jaunuolių požiūrį į kalbų mokymąsi, gimtosios kalbos svarbą šiuolaikiniame pasaulyje ir jų gyvenime, patriotizmo ir pilietiškumo suvokimą. Straipsnyje stengiamasi paneigti pastaraisiais metais išsiskynusį požiūrį, kad šiuolaikinis jaunimas nebeturi patriotinių jausmų, kad jiems nebesvarbi gimtoji kalba ir nebereikšmingos su gimtąja šalimi susijusios vertybės.

IVADAS

Viena didžiausių ir skaudžiausių XXI a. pradžios problemų, su kuria globalizacijos kontekste susiduria daugelis nedidelių tautų ir valstybių – tai patriotizmo ir pilietiškumo stoka. Viena skaudžiausių šios problemos pasekmių – pagarbos gimtajai kalbai mažėjimas ir vartotojiškas požiūris į kalbų mokymąsi. Spaudoje, televizijoje, radijuje ir mokslinėse diskusijose šiuolaikinis jaunimas vis dažniau vadinamas „mankurtų karta“, nebesuvokiančia tikrųjų vertybių, nesugebėsiančia jų perduoti savo palikuonims. Ieškant atsakymo, ar ši problema tikrai tokia gili, buvo atlikta apklausa, kurioje dalyvavo šimtas 18-25 metų jaunuolių, besimokančių Kolpingo kolegijoje, VšĮ Kauno mechanikos mokykloje, Kauno suaugusiųjų mokymo centre, taip pat kalinčių Nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – Pataisos namuose.

Tyrimo objektas – jaunimo požiūris į gimtosios kalbos svarbą šiuolaikinio žmogaus gyvenime bei užsienio kalbų mokymąsi pilietiškumo kontekste.

Tyrimo tikslas – ištirti, kaip įvairioms socialinėms grupėms priklausantys jaunuoliai supranta pilietiškumo ir patriotiškumo sąvokas, kiek svarbi jų gyvenime gimtoji kalba, dėl kokių priežasčių jaunuoliai mokosi užsienio kalbų ir kokias įsivaizduoja lietuvių kalbos ateities perspektyvas.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti lietuvių kalbos svarbą šiuolaikiniame globalizacijos kontekste.
2. Išsiaiškinti, kokį pavojų perėjimas prie anglų kalbos kelia pasaulio kalbų įvairovei.
3. Išsiaiškinti, kaip jaunimas gimtosios kalbos puoselėjimą ir saugojimą sieja su patriotizmu ir pilietiškumu.
4. Atskleisti, kokias lietuvių kalbos ateities perspektyvas įsivaizduoja jaunimas.

Lietuvių kalbos svarba šiuolaikiniame globalizacijos kontekste

Siekiant išsiaiškinti, kiek viena ar kita kalba svarbi šiuolaikiniame pasaulyje, visų pirma kyla klausimas, kuo ji gali būti svarbi. Vienu kalbų mokėjimas duoda materialinę naudą, o kitų – daugiau dvasinę. Šiuo metu, kai daug dėmesio skiriama materialinei gerovei, ekonominiam valstybių stabilumui ir augimui, kalbų mokėjimas dažnai siejamas su ekonomine nauda. Tačiau tai labiau susiję su anglų, kinų, rusų kalbomis. *Dennin Cunningham* straipsnyje *Kalbos visuomenėje ir švietime: iššūkiai* cituoja Didžiosios Britanijos kalbininką Kristalą (*David Crystal*), kuris nurodo du mažųjų kalbų mokymosi tikslus: „kalbos savitumo pažinimas ir susikalbėjimas“. Pasak minėto mokslininko, „kalbų mokomės kaip esminio tautos paveldo ir kultūros, su kuria tapatinamės, elemento; arba kaip priemonės bendrauti, tenkinti poreikius, daryti karjerą ir pan.“ Kadangi lietuvių kalba turi tik apie tris milijonus vartotojų, būtų sunku išvelgti ekonominę šios kalbos mokėjimo naudą. Todėl lieka pabrėžti nematerialinę naudą. Tiems, kuriems lietuvių kalba yra gimtoji, jos mokėjimas leidžia jausti savo šaknis, tapatybę, ryšį su valstybe, jos istorija, suprasti savo savitumą. Kitataučiams, besimokantiems lietuvių kalbos, svarbus jos savitumo pažinimas.

Pavojus, kurį pasaulio kalbų įvairovei kelia perėjimas prie anglų kalbos

Pasak *Dennis Cunningham*, „Pasaulio kalbų įvairovei didelį pavojų kelia perėjimas prie anglų kalbos kaip tarptautinės *lingua franca*, ir kai kurių kitų, kurios suvokiamos kaip prestižinės.“

Autoriaus nuomone, svarbiausias kitoms kalboms kylančio pavojaus rodiklis – mokyklose dėstomų kalbų pasirinkimo apribojimas. Šiuo metu Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose dauguma moksleivių mokosi pirmosios anglų kalbos. Rusų, vokiečių ir prancūzų kalbos dėstomos tik kaip antrosios užsienio kalbos. Nors teigiama, kad mokiniai gali rinktis šias kalbas kaip pirmąsias, tačiau tokia galimybė išlieka tik teorinė. Jų mokytis pradėdama vėliau ir joms skiriama mažiau valandų.

Anglų kalbos įsigalėjimas visame pasaulyje daug kam asocijuojasi su kosmopolitizmu, globalizacija, ribų tarp valstybių ir tautų išnykimu bei vartotojiškos visuomenės kūrimu. Noreika (2002) straipsnyje „Tautiškumas Lietuvos valstybės politikoje“ teigė, kad „kosmopolitizmas – mažų tautų duobkasys“, o „globalizacijos nešėjai – viršvalstybinės transnacionalinės kompanijos vis labiau susaisto valstybes, pajungia jų kultūrą tautines ribas ištrinančiai vartojimo kultūrai“. Visi jaunuoliai, dalyvavę apklausoje, į klausimą „Kokias mokate užsienio kalbas?“ pirmiausiai atsakė „anglų“. Po to sekė rusų, vokiečių, lenkų, lotynų kalbos. Be to, beveik visi nurodė, kad anglų kalbos pradėjo mokytis nuo 7 – 9 metų. Panaši situacija yra ir kitose šalyse. *Dennis Cunningham* straipsnyje „Kalbos visuomenėje ir švietime“ kaip pavyzdį pateikia situaciją Prancūzijos pradinėse mokyklose. Pasak autoriaus, „1989 m. pradėjus Prancūzijos pradinėse mokyklose mokytį kitų kalbų, anglų kalbą renkasi maždaug 90 procentų mokyklų – likusieji procentai nevienodai pasiskirsto tarp vokiečių ir ispanų kalbų“.

Nors vienos *lingua franca* egzistavimas naudingas ekonomiškai – jos mokėjimas ir vartojimas padeda išvengti daugybės nesklaidumų ir išlaidų vertimams, tačiau toks vienos kalbos įsigalėjimas kelia rimtą pavojų kalbų įvairovei.

Gimtosios kalbos saugojimas – patriotizmo ir pilietiškumo išraiška

Gimtosios kalbos saugojimo tema glaudžiai susijusi su patriotizmo sąvoka, kurią pastaruoju metu vis dažniau keičiame neutralėniu žodžiu „pilietiškumas“. Šis žodis tarsi kelia mažiau asociacijų su nacionalizmu, vienos tautos dominavimu, o daugiau susijęs su valstybės gyventojais, nepriklausomai nuo to, kokios jie yra tautybės. Europos pilietybės konvencijoje sąvoka „pilietybė“ apibrėžta kaip teisinis asmens ir valstybės ryšys, nerodantis asmens etninės kilmės.

Ševeliova straipsnyje „Patriotizmas: ką mes mylime?“ (XXI amžius, Nr. 12, 2009 m. vasario 11 d.) kalbėdama apie patriotizmo sąvoką, teigė: „...sąvoka traktuojama prieštaringai, po ja slypinti reikšmė yra tam tikras visuomenės dirgiklis. Sakoma, kad „patriotizmas neturi monopolio“. Vadinas, kiekvienas turi teisę savaip suprasti šį žodį.“ Tame pačiame straipsnyje autorė rašė: „Patriotas – žmogus, gyvenantis dėl tėvynės. Nesuvokiant žodžio tėvynė, visas pokalbis apie patriotizmą neturi prasmės.“ Autorė samprotavo, kad daugumai žmonių tėvynė visų pirma asocijuojasi su valstybės teritorija.

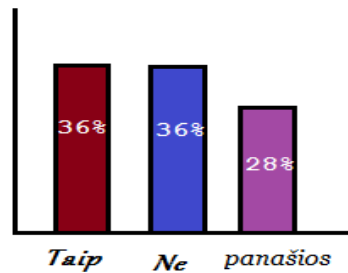
Siekiant išsiaiškinti, kaip jaunimas supranta patriotizmo ir pilietiškumo sąvokas, į apklausą buvo įtrauktas klausimas: „Ar žodžiai „patriotas“ ir „pilietis“ jums yra sinonimai?“ Į šį klausimą teigiamai atsakė tik trečdalis (36 proc.) apklaustųjų. Dar 28 procentai jaunuolių atsakė, kad sąvokos labai panašios, tačiau ne visiškai vienodos. Dauguma atsakusių neigiamai pakomentavo savo atsakymus. Jaunuolių teigimu - *pilietis yra žmogus, ištikimas savo valstybei*. Patriotizmą daugelis linkę sieti su tautiškumu, ištikimybe ne valstybei, o tautai. Keli įdomesni atsakymai:

„*Patriotas gyvena dėl valstybės ir tautos, o pilietis tik naudojasi valstybe, kad būtų gerai gyventi*“

„*Patriotas – tas, kuris yra atsidavęs ir daro gera savo šaliai. Pilietis - šalies gyventojas, kuris elgiasi kaip nori*“

„*Patriotas niekada nekeičia tėvynės, o piliečiu galima būti bet kurioje šalyje*“

Į klausimą „Ar patriotas privalo gerai mokėti gimtąją kalbą?“ beveik visi (net 96 proc.) respondentų atsakė teigiamai. Kai kurie pridūrė, kad būtina ne tik puikiai mokėti gimtąją kalbą, bet ir gerai išmanyti savo šalies istoriją. Tokios pat nuomonės laikosi ir *Dennis Cunningham*, kuris straipsnyje „Kalbos visuomenėje ir švietime: iššūkiai“ teigė: „Kaip išmokstama svetimų kalbų, kiekvieno paties reikalas, tačiau gimtosios kalbos mokymas turi būti aukšto lygio – ir tarptautinės svarbos kalbų, ir tik kuriai vietovei, regionui ar šaliai būdingų kalbų“.

1 pav. Ar žodžiai „patriotas“ ir „piliėtis“ jums yra sinonimai?

Populiariausios užsienio kalbos

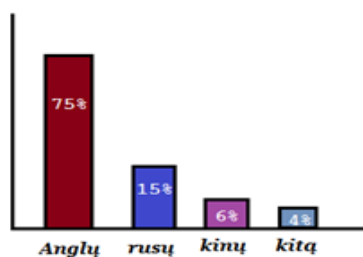
Dannis Cunningham teigė, kad „Lietuva kalbinės padėties požiūriu pirmauja tarp Europos Sąjungos rytinės dalies šalių.“ Autorius pateikė statistiką, kokias užsienio kalbas renkasi dauguma studentų: anglų – 94,2 proc., vokiečių – 61 proc., prancūzų – 65,2 proc. Pasak *Cunningham*, „jeigu šios tendencijos išliks, netolimoj ateity didžioji dalis lietuvių turėtų būti trikalbiai, mokantys lietuvių, rusų ir kurią nors vieną Europos kalbų.“

Į klausimą, kokias užsienio kalbas mokate, visi jaunuoliai atsakė, kad anglų kalbą. Toliau vardijo rusų, vokiečių, prancūzų, lenkų kalbas. Du respondentai teigė mokantys lotynų kalbą. Neatmetama galimybė, kad rusų ir lenkų kalbos kai kuriems apklausoje dalyvavusiems jaunuoliams yra gimtosios, tačiau jie jas priskyrė prie užsienio kalbų. Kai kurie apklausoje dalyvavę jaunuoliai yra užaugę dvikalbėse šeimose, todėl kalba dvejomis gimtosiomis kalbomis, iš kurių vieną įvardina kaip užsienio. Užsienio kalbų mokymasis visų pirma pagrįstas ekonominiais motyvais. Ne paslaptis, kad žmonės, mokantys daugiau užsienio kalbų, turi galimybę gauti perspektyvesnę darbą, uždirbti daugiau pinigų. Be to, anglų kalbos mokėjimas palaipsniui tampa būtina sąlyga bet kokiam darbui gauti.

Lietuvių kalbos ateities perspektyvos žvelgiant jaunimo akimis. Kas kelia grėsmę lietuvių kalbai?

Cunningham (2005) cituoja britų kalbininką Kristalą, kuris teigia, kad iš 6000 pasaulio kalbų per šį šimtmetį išnyks nuo 50 iki 90 procentų.“ Pasak mokslininkų, lietuvių kalba, turinti apie tris milijonus vartotojų, patenka tarp 208 pasaulio kalbų, turinčių daugiau nei vieną milijoną vartotojų. Manoma, kad toks skaičius užtikrina, kad kalba neišnyks. Vis dėlto, norint išsiaiškinti, kokias lietuvių kalbos perspektyvas mato šiuolaikinis jaunimas, buvo įtrauktas klausimas „Ar lietuvių kalba išnyks, ir, jeigu išnyks, kokia kalba ją pakeis?“

Dauguma respondentų (86 proc.) atsakė, kad lietuvių kalba neišnyks. Vis dėlto jie visiškai neatmetė jos išnykimo galimybes. Į klausimą, kuri kalba galėtų pakeisti lietuvių, jeigu ši išnyktų, dauguma (75 proc.) atsakė, kad anglų. Buvo ir kitokių atsakymų: rusų (15 proc.), kinų (6 proc.), taip pat lenkų, latvių.

2 pav. Respondentų nuomonė apie lietuvių kalbos neišnykimą

Išanalizavus apklausos rezultatus, galima daryti išvadą, kad jaunimas anglų kalbos įsigalėjimą pasaulyje sieja su, kad ir nedidele, tačiau galima grėsme lietuvių kalbai.

Į klausimą „Kas labiausiai kenkia lietuvių kalbai?“ daugiau nei pusė (58 proc.) jaunuolių atsakė, kad labiausiai lietuvių kalbai kenkia svetimybės (anglicizmai bei rusicizmai). Taip pat grėsmingu priešu nemažai apklausos dalyvių (39 proc.) laiko šiuolaikinių technologijų paskatintą žodžių trumpinių vartojimą, rašybą nenaudojant lietuviškų raidžių. Keli respondentai atsakė, kad kalbai grėsmę kelia plačiai paplitęs keiksmažodžių ir žargonų vartojimas.

IŠVADOS

1. Jaunimui, gyvenančiam globalizacijos laikotarpiu materialinės gerovės siekiančiame pasaulyje, vis dar svarbios tautos ir valstybės vertybės, nuo kurių neatsiejama gimtoji kalba ir jos išsaugojimas.

2. Anglų kalbos mokymąsi jaunuoliai laiko būtinybe, kadangi šios kalbos mokėjimas užtikrina geresnį darbą ir geresnes ateities perspektyvas. Vis dėlto anglų kalbos įsigalėjimą pasaulyje jie vertina kaip grėsmę jų gimtajai kalbai.

3. Dauguma jaunuolių moka arba mokosi ne vienos, o dviejų trijų užsienio kalbų, iš kurių, be anglų, populiariausios yra rusų, vokiečių, prancūzų, lenkų. Užsienio kalbų dauguma pradeda mokytis 7-9 metų.

4. Jaunuoliai optimistiškai vertina lietuvių kalbos išlikimo galimybes, o žargonų, svetimybų ir trumpinių vartojimą laiko blogybėmis.

LITERATŪRA

1. Cunningham, D. (2005) *Kalbos visuomenėje ir švietime iššūkiai*, Gimtoji kalba, Nr.2
2. *Ankstyvasis užsienio kalbų mokymas: kuo remiasi Švietimo ir mokslo ministerija?* (2009), Gimtoji kalba, Nr. 6 ISSN 0868-5134
3. Notrimaitė, G., Ramonienė, M., Žukas, S. (2007) *Žmogus ir kalba*, Vilnius, *Baltos lankos*.
4. Noreika, P. (2002) *Tautiškumas Lietuvos valstybės politikoje*, Varpas, Nr. 36

THE APPROACH OF YOUTHS TO LANGUAGE LEARNING IN THE CONTEXT OF CITIZENSHIP

Judita Joana Meiglaitė
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The article gives an overview of the modern youth's approach to the importance of the native language, public spirit and national identity perceptions, foreign language learning and the prospects of the Lithuanian language. Also there's an overview of results of the survey which was attended by 100 young people. It is concluded that young people see the importance of national values, the survival of native language. Foreign language learning for young people is a necessity, so they learn two or more foreign languages. Foreign language learning motivation is based on the pursuit of economic benefits - the prospect of getting a better job. All surveyed young people are fluent in English. However, the spreading of this language worldwide they see as a threat to small languages. Nevertheless, survey participants do not see the real threat of extinction of the Lithuanian language.

TEISINIAI SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

KONTRABANDINIŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ KRIMINALISTINĖS CHARAKTERISTIKOS ASPEKTAI

JURGITA BALTRŪNIENĖ, ROKAS JANKAUSKAS

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Kontrabanda yra didelė problema kiekvienai valstybei. Apytiksliais skaičiavimais, jei visos Lietuvoje surūkomos cigaretės būtų nupirktos, sumokant Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytus mokesčius, vien tik iš cigarečių akcizo į valstybės biudžetą surinktumėm apie 1,1 milijardo litų, o taip pat apie 500 milijonų litų pridėtinės vertės mokesčio. Kontrabanda sudaro kliūtis šalies ekonominės politikos planavimui, muitų surinkimui, yra viena iš priežasčių atsirasti infliacijai, iškreipia ir išbalansuoja rinkos santykius, iš pagrindų griaua valstybės ekonominę sistemą.

ĮVADAS

„Nusikalstamumas – tai apibendrinta sąvoka, kuri atspindi vienerūšių objektų (šiuo atveju – nusikaltimų) vientisos visumos požymius“²¹. Nusikalstamumas - viena iš aktualiausių kompleksinių problemų. Kiekvienos valstybės teisėsaugos institucijų pagrindinis uždavinys – visuomenės saugumo, žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas, nusikalstamumo mažinimas ir baudžiamojo įstatymo uždraustus veiksmus atlikusio asmens nubaudimas (valstybės sankcionuotos prievartos priemonių jo atžvilgiu pritaikymas)²². Siekiant užtikrinti greitą nusikaltimų atskleidimą, teisėsaugos institucijos, mokslininkai kriminalistai analizuoja atskirų nusikaltimų padarymo būdus, asmenis, padariusius šias nusikalstamas veikas, pasikėsimo dalyką arba nukentėjusiuosius, nusikalstamų veikų situacijas ir, apibendrinę tyrimų duomenis, ieško naujų, tobulesnių, efektyvesnių, ekonomiškėsių būdų nusikalstamoms veikoms atskleisti. Vėliau minėtų tyrimų pagrindu kuriamos atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikos.

Kontrabandinių nusikalstamų veikų pavojingumas pasireiškia tuo, kad sudaro kliūtis šalies ekonominės politikos planavimui, muitų surinkimui. Jos yra viena iš priežasčių atsirasti infliacijai, iškreipia ir išbalansuoja rinkos santykius, iš pagrindų griaua valstybės ekonominę sistemą.²³ Kontrabandą dažniausiai daro organizuotos nusikalstamos grupuotės.²⁴ Šio nusikaltimo specifika - tam tikras profesionalumo lygis. Paprastai organizuotas nusikalstamumas yra siejamas įvairiomis nusikalstamomis veikomis, neapsiribojant viena veiklos sritimi, tuo ir pasireiškia jų itin didelis pavojingumas visuomenei.²⁵

²¹ Bluvšteinas, J. *et al. Kriminologija*. Vilnius: Pradai, 1994, p. 27.

²² Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 1 str. 1 d. nustatyta, kad “Baudžiamojo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas.” Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

²³ Schwartz R., Johnson T. Problems, policies and politics: A comparative case study of contraband tobacco from the 1990s to the present in the Canadian context. *Journal of Public Health Policy*, 2010, 31 (3): 344 Paimta 2012-09-14 iš <http://ehis.ebscohost.com/skaietykla.mruni.eu/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=65269166-4f82-429c-b055-9868ae889ae3%40sessionmgr114&vid=10&hid=6>.

²⁴ Matulienė S., Baltrūnienė J., Kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika ir praktiniai šių nusikaltimų atskleidimo aspektai. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. 2011, 7: 77.

²⁵ Babachinaitė, G., Kiškis, A., *et. al. Kriminologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 522-528.

Kontrabanda pasižymi latentiškumu, apsunkinančiu nusikalstamos veikos atskleidimą, objektyvų šio reiškinio masto nustatymą. „Nusikalstamumo latentiškumas – tai nusikalstamumo savybė, rodanti oficialios jo registracijos neišsamumą“.²⁶ Dažniausiai, darant nusikaltimą, stengiamasi užmaskuoti, paslėpti pėdsakus, viliantis, kad nebus atskleistas. Tik speciali, papildoma veikla - informacijos rinkimas, analizė, įvykių registravimas - leidžia dalinai praskleisti nusikaltimo slaptumo šydą. Todėl, remiantis atskleisto, žinomo nusikalstamumo kokybiniais rodikliais, galima bent iš dalies numatyti ir įvertinti realiai egzistuojančio nusikalstamumo, taip pat ir kontrabandos, mastą, nustatyti bendras jos charakteristikas, kitimo tendencijas bei galimas prevencijos priemones.

Temos aktualumas. Lietuvoje per metus suaugusieji sunaudoja apie 4,75 milijardo cigarečių. Jei visos suvartojamos cigaretės būtų perkamos sumokant Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytus akcizo tarifus, į šalies biudžetą, vien tik iš cigarečių akcizo būtų surenkama apie 1,1 milijardo litų, o taip pat apie 500 milijonų litų pridėtinės vertės mokesčio.²⁷ Rinkos tyrimų bendrovės „Nielsen“ 2012 m. antrąjį ketvirtį atlikto tuščių cigarečių pakelių tyrimo duomenimis, 29 proc. cigarečių pakelių buvo nelietuviški (pagaminti ir parduoti ne Lietuvoje). Lietuvoje, pardavus vieną cigarečių pakelį, į biudžetą patenka vidutiniškai apie 6 litus akcizo ir pridėtinės vertės mokesčių. Valstybės biudžetas vien dėl kontrabandinių cigarečių vartojimo, netenka daugiau nei 460 milijonų litų pajamų per metus.²⁸ Remiantis oficialios statistikos duomenimis, Lietuvos Respublikoje stebima kontrabandinių nusikalstamų veikų augimo tendencija. Tai aiškiai matoma iš 2007 – 2011 m. Lietuvos Respublikoje pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičiaus (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Kontrabandinių nusikalstamų veikų registravimo duomenys 2007 – 2011 m.

(Šaltinis: Sudaryta pagal 2011 Prokuratūros veiklos ataskaitą²⁹)

Nusikalstama veika	Užregistruota				
	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.
Kontrabanda	122	108	138	179	228
Neteisėtas disponavimas akcizais apmokestinamomis prekėmis	100	69	108	174	161
Muitinės apgaulė	0	1	1	5	8
Neteisėtas prekių ar produkcijos neišvežimas iš Lietuvos Respublikos	1	3	1	14	7

Augant kontrabandos mastams, santykinai mažėja vyriausybės pajamos.³⁰ Vyriausybės, siekdamas subalansuoti pajamas ir išlaidas, gali išleisti į apyvertą papildomą kiekį pinigų, griežtinti mokesčių surinkimą, gali būti padidintos papildomos išlaidos, kurios atsiranda pertvarkant mokesčių surinkimą. Kontrabandinių nusikalstamų veikų, šešėlinės ekonomikos plėtra apsunkena vyriausybės galimybę prognozuoti jos priimamų sprendimų pasekmes, nes statistikos institucijos, nesugeba tiksliau apskaičiuoti BVP pokyčių, ko pasekmė – nepagrįstas pajamų mažinimas, biudžeto deficito augimas, neteisinga ekonominių procesų samprata bei klaidingas resursų paskirstymas.³¹

²⁶ *Ibid.*, p. 136.

²⁷ Muitinės departamento prie Lietuvos Respublikos Finansų ministerijos, VSAT prie Lietuvos Respublikos VRM, Lietuvos Policijos ir Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos VRM Kriminalinės informacijos analizės centro analitinė pažyma: *Tabako ir jo gaminių kontrabandos ir neteisėtos apvartos situacijos analizė ir grėsmių vertinimas*. 2012-01-31, Nr. 4R-52, p. 12.

²⁸ *Lietuvos šešėlinė ekonomika*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2012, 1: 22.

²⁹ *Prokuratūros veiklos ataskaita*. Paimta 2012-08-16 iš tinklalapio:

<<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.

³⁰ Pagal paskutinių metų valstybės biudžeto pajamų ir išlaidų plano vykdymų ataskaitų duomenis, 2009 metais pagal patikslintą planą į valstybės biudžetą vien akcizo mokesčio nesurinkta 10 mln. litų, 2010 metais – 220 mln. litų, o 2011 metais – net 298 mln. litų pajamų. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos duomenys. Paimta 2012-09-14: http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/valstybes_biudzetas?erp_item=auktualus_duomenys_000150 >.

³¹ Rimkus, V., Kontrabandos ekonominės prielaidos ir pasekmės. *Lietuvos Statistikos darbai*. Vilnius, 2010, 49: 73-74.

Kontrabandinių nusikalstamų veikų skaičiaus augimas yra vienas iš problemos indikatorių, kad teisėsaugos institucijos su turimais žmogiškaisiais ir finansiniais ištekliais, neranda veiksmingų priemonių užkirsti kelio kontrabandai. Per 2011 metus Lietuvos teisėsauga sulaikė cigarečių su rusiškais ir baltarusiškais banderolėmis kontrabandos iš viso už 56 mln. Lt.³² Vertinant bendrame kontekste, 2011 metais sulaikytos kontrabandinės cigaretės nesudaro nei 10 procentų visų Lietuvoje nelegaliai realizuojamų cigarečių kiekio.

Kontrabanda - nuolat kintantis, prisitaikantis prie besikeičiančių gyvenimo realijų reiškinys, todėl priemonės, skirtos kovai su šiomis nusikalstamomis veikomis, turi būti lanksčios, įgalios užtikrinti operatyvų ir tinkamą reagavimą į pasikeitusius aplinkos pokyčius. Siekiant efektyviai kovoti su šiuo neigiamu socialiniu reiškiniu, būtina jį pažinti, iširti ir parengti tinkamą, veiksmingą metodiką, skirtą šios kategorijos nusikalstamų veikų atskleidimui, tyrimui. Taip pat būtina kompleksiskai spręsti kontrabandos prevencijos valstybėje klausimus. Kontrabandinių nusikalstamų veikų tyrimo metodikos sąvoka yra glaudžiai susieta su praktine ikiteisminių tyrimo įstaigų veikla užfiksuojant, tiriant, atskleidžiant, šios kategorijos nusikaltimus, išaiškinant, o taip pat ir užkardant kelius, kontrabandinių prekių bei daiktų patekimui į Lietuvos Respublikos teritoriją. Atsižvelgiant į šiomis nusikalstamomis veikomis padaromą didelę žalą valstybės ekonomikai ir verslo tvarkai, svarbu identifikuoti, kokia šios kategorijos nusikaltimų tyrimo būklė, išaiškinamumas, su kokiais praktiniais sunkumais susiduria pareigūnai, atlikdami ikiteisminį tyrimą byloje.

Darbo tikslas - remiantis VSAT prie Lietuvos Respublikos VRM Pagėgių rinktinės atliktų ikiteisminių tyrimų duomenimis, išanalizuoti kontrabandinių nusikalstamų veikų tyrimo metodikos taikymo teorinius ir praktinius aspektus, identifikuoti tyrimo metodikos tobulinimo kryptis, suformuluojant pasiūlymus praktiniam taikymui.

Darbo uždaviniai:

1. Apibrėžti kontrabandinių nusikalstamų veikų sampratą, rūšis.
2. Identifikuoti kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos esminius bruožus.
3. Nurodyti kontrabandinių nusikalstamų veikų tyrimų metodikos raidos kryptis.

Metodika: Tyrimo metodologinį pagrindą sudaro: 1) sisteminė - struktūrinė analizė autorių naudota nagrinėjant tyrimo metu surinktus teorinius ir praktinius tyrimo duomenis, atskleidžiant kontrabandinių nusikalstamų veikų charakteristikos bruožus, atskirų jų aspektų sąveiką su aplinkos reiškiniais; 2) analogijos metodas – taikytas nagrinėjant atskirų nusikalstamų veikų ikiteisminių tyrimų duomenis, juos lyginant tarpusavyje, identifikuojant atskirų tiriamų nusikaltimų sudėtinų dalių požymius; 3) dokumentų turinio (content) analizė - taikyta nagrinėjant teisės aktus, mokslinę literatūrą, ikiteisminio tyrimo bylų procesinius bei kitus, tyrimui reikšmingus, dokumentus; 4) loginis – analitinis metodas naudotas iš surinktų duomenų, formuluojant išvadas.

Pagrindinės sąvokos (raktiniai žodžiai). Kontrabanda, kontrabandinės nusikalstamos veikos, tyrimo metodika, kriminalistinė charakteristika.

Kontrabandinių nusikalstamų veikų samprata

Terminas „kontrabanda“ kilęs iš italų kalbos žodžio *contrabbando* [it. *contrabbando*, *contra* – prieš + *bando* – taisyklė, vyriausybės įsakas], kurio reikšmė – veikimas nepaisant taisyklių; tai, kas pergabenama slaptai, neteisėtai, per valstybės sieną.³³

Kontrabanda dar kitaip suprantama: „1) teisei priešinga veika (slapta atgabenant prekes kitų valstybių, išvengiant privalomų sumokėti mokesčių); 2) socialiai neigiamas reiškinys (kada kalbama apie kontrabandos poveikį valstybės ekonomikai, kitų jos sąlygotų neigiamų socialinių reiškinių, kaip korupcijos, plitimą); 3) kontrabandos objektas (dalykas).“³⁴

Rusų mokslininkai kontrabandą įvardina kaip neteisėtą, nusikalstamą prekių ar kitų daiktų

³² 2011 m. Prokuratūros veiklos ataskaita. Paimta 2012-08-16 iš tinklalapio:

<<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.

³³ Bogušienė, V.; Bendorienė, A., *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2008, p. 243.

³⁴ Povilauskienė, D., *Teisė ir muitinės veikla*. Vilnius, 2006, p. 58.

gabenimą per muitinės sieną.³⁵ Dar kontrabanda apibūdinama kaip „tam tikra veiklos rūšis, kurios paskirtis - gauti pajamų, pažeidžiant nustatytas gabenimo taisykles per valstybės sieną gabenant prekes.“³⁶ 1977 m. birželio 9 d. Nairobio tarptautinės konvencijos „Dėl tarpusavio administracinės pagalbos užkertant kelią muitinės įstatymų pažeidimams, vykdant šių pažeidimų tyrimą ir su jais kovojant“ 1 str. d punkte nustatyta, kad „kontrabanda“ - reiškia muitinės įstatymų pažeidimą, kurį sudaro prekių judėjimas per muitinės sieną bet kokių slapto būdu.³⁷

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau - Lietuvos Respublikos BK) 199 str. ir Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – Lietuvos Respublikos ATPK) 210 str. nuostatas, kontrabanda laikytini tie veiksmai, kuriais per Lietuvos Respublikos valstybės sieną gabenami privalomi pateikti muitinei daiktai, nepateikiant jų muitinės kontrolei ar kitaip šios kontrolės išvengiant.³⁸ Paminėtina, kad kontrabanda laikoma ir tokia veika, kai kontrabandos dalykas yra surandamas Lietuvos Respublikos teritorijoje, muitinio patikrinimo metu (teritorinių muitinių teritorijoje).

Autorių nuomone, būtina apibrėžti kontrabandinių nusikalstamų veikų sąvoką. „Nusikalstama veika laikomas tam tikras veiksmų modelis, kuris yra aprašytas baudžiamojo kodekso atskiruose straipsniuose kaip įstatymų leidėjo baudžiamuoju įstatymu uždrausta veikla. Asmens atliktų veiksmų atitikimas konkrečiam baudžiamojo įstatymo straipsnyje įvardintai nusikaltimo sudedamųjų dalių visumai (nusikaltimo sudėčiai), leidžia daryti prielaidą, jog minėtas asmuo galimai įvykdė nusikalstamą veiką. Norint įrodyti, kad asmuo padarė nusikaltimą, reikia žinoti, iš ko sudaryta nusikalstamos veikos sudėtis bei koks yra jos turinys.“³⁹

Autorių nuomone, terminas „Kontrabandinės nusikalstamos veikos“ – apima nusikalstamas veikas, numatytas Lietuvos Respublikos BK 199 str., 199¹ str., 199² str., 200 str. (Kontrabanda, muitinės apgaulė, neteisėtas disponavimas akcizais apmokestinamomis prekėmis, neteisėtas prekių ar produkcijos neišvežimas iš Lietuvos Respublikos). Atskirai reiktų paminėtina, jog Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – Lietuvos Respublikos ATPK) 210 str. yra numatytas administracinis teisės pažeidimas – „Kontrabanda“. Kiekvieną iš šių veikų tikslinga aptarti atskirai, atkreipiant dėmesį į baudžiamosios ir administracinės atsakomybės atribojimo klausimus.

Lietuvos Respublikos BK 199 str. „Kontrabanda“ susideda iš trijų dalių. Pirmojoje straipsnio dalyje nurodoma, kad „Tas, kas per Lietuvos Respublikos valstybės sieną gabendamas privalomus pateikti muitinei daiktus, kurių vertė viršija 250 MGL⁴⁰ dydžio sumą, nepateikė jų muitinės kontrolei ar kitaip šios kontrolės išvengė, arba, neturėdamas leidimo, per Lietuvos Respublikos valstybės sieną gabeno kilnojamąsias kultūros vertybes ar antikvarinius daiktus, baudžiamas bauda arba laisvės atėmimu iki aštuonerių metų“. Lietuvos Respublikos BK 199 str. 2 d. numatyta kvalifikuota kontrabandos sudėtis - „tas, kas nepateikdamas muitinės kontrolei ar kitaip jos išvengdamas, arba neturėdamas leidimo per Lietuvos Respublikos valstybės sieną gabeno šaunamuosius ginklus, šaudmenis, sprogmenis, sprogstamąsias, radioaktyviąsias medžiagas ar kitas strategines prekes, nuodingąsias, stipriai veikiančias, narkotines, psichotropines medžiagas arba narkotinių ar psichotropinių medžiagų pirmtakus (prekursorius), baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki dešimties metų.“⁴¹

³⁵ Филипов А. Г. *e. al.*, *Криминалистика*. Москва: Юрайт, 2010, с. 792.

³⁶ *Kontrabandos ekonominių priežasčių tyrimas*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2004, p. 6.

³⁷ Įstatymas Dėl tarptautinės konvencijos dėl tarpusavio administracinės pagalbos užkertant kelią muitinės įstatymų pažeidimams, vykdant šių pažeidimų tyrimą ir su jais kovojant (Nairobio konvencija) ir jos I, II, III, IX, X priedų ratifikavimo. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 94-2923.

³⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.

³⁹ Plačiau: Piesliakas, V., *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 178.

⁴⁰ Minimalus gyvenimo lygis - 130 Lt.

⁴¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

Lietuvos Respublikos BK 199 str. 3 d. už kontrabandą baudžiamoji atsakomybė numatyta ir juridiniam asmeniui (įsigaliojo nuo 2007-07-21). Lietuvos Respublikos BK 199¹ straipsnis „Muitinės apgaulė“ susideda iš dviejų dalių. Pirmojoje straipsnio dalyje nustatyta, kad „Tas, kas iš Europos Sąjungos valstybės narės į Lietuvos Respubliką įvežė privalomus pateikti muitinei daiktus, kurių vertė viršija 250 MGL dydžio sumą, ir jų nepateikė Lietuvos Respublikos ar kitos Europos Sąjungos valstybės narės muitinės kontrolei ar kitaip šios kontrolės išvengė, baudžiamas bauda arba laisvės atėmimu iki aštuonerių metų.“ Antroji straipsnio dalis už aukščiau įvardintos nusikalstamos veikos padarymą nustato baudžiamąją atsakomybę juridiniam asmeniui.

Lietuvos Respublikos BK 199² str. „Neteisėtas disponavimas akcizais apmokestinamomis prekėmis“ nustatyta, kad „Tas, kas pažeisdamas nustatytą tvarką įgijo, laikė, gabenė, siuntė, naudojo ar realizavo akcizais apmokestinamas prekes, kurių vertė viršija 250 MGL dydžio sumą, baudžiamas bauda arba laisvės atėmimu iki septynerių metų.“ Kaip ir kitų kontrabandinių nusikaltimų straipsnių dispozicijose, atsakomybė už šią veiką, numatyta ir juridiniam asmeniui. Lietuvos Respublikos BK 200 str. „Neteisėtas prekių ar produkcijos neišvežimas iš Lietuvos Respublikos“ susideda iš dviejų dalių. Pirmojoje dalyje nustatyta, kad „Tas, kas neteisėtai neišvežė per Lietuvos Respublikos valstybės sieną prekių ar produkcijos, kurių vertė viršija 250 MGL dydžio sumą ir kurios pagal tranzito arba eksporto dokumentus turėjo būti išvežtos iš Lietuvos Respublikos, baudžiamas laisvės atėmimu iki septynerių metų“ Antroji straipsnio dalis už aukščiau įvardintos nusikalstamos veikos padarymą nustato baudžiamąją atsakomybę juridiniam asmeniui.

Šiame straipsnyje kontrabanda nagrinėjama priešingos teisei nusikalstamos veikos prasme, todėl itin svarbu atriboti baudžiamosios ir administracinės atsakomybės ribas, kurios reikšmingos praktikoje, teisingai kvalifikuojant veikas.

Lietuvos Respublikos ATPK 210 str. nustatyta, kad „Prekių, pinigų, meno vertybių ar kitų privalomų pateikti muitinei daiktų, išskyrus kilnojamąsias kultūros vertybes ar antikvarinius daiktus, šaunamuosius ginklus, šaudmenis, sprogmenis, sprogstamąsias, radioaktyvias medžiagas ar kitas strategines prekes, nuodingąsias ir stipriai veikiančias, psichotropines ar narkotines medžiagas, jų pirmtakus (prekursorius), gabenimas per Lietuvos Respublikos valstybės sieną nepateikiant jų muitinės kontrolei arba kitaip išvengiant šios kontrolės, kai neteisėtai gabenamų prekių, pinigų, meno vertybių ar kitų privalomų pateikti muitinei daiktų vertė neviršija dviejų šimtų penkiasdešimties minimalių gyvenimo lygių (MGL) dydžio sumos, – užtraukia baudą nuo dešimties tūkstančių iki dvidešimties tūkstančių litų su kontrabandos daiktų, taip pat gabenimo ir kitų priemonių, skirtų kontrabandos daiktams per Lietuvos Respublikos valstybės sieną gabenti arba jiems slėpti, konfiskavimu ar be konfiskavimo.“ Kontrabandos nusikaltimas ir administracinio teisės pažeidimas yra padaromi tokiu pačiu būdu, atliekant analogiškus abiem atvejais veiksmus - privalomus pateikti muitinei daiktus gabenant, nepateikiant jų muitinės kontrolei ar kitaip šios kontrolės išvengiant arba neturint leidimo gabenti jų tiek iš Lietuvos Respublikos teritorijos, tiek į jos teritoriją. „Gabenimas suprantamas kaip bet koks daiktų transportavimas per valstybės sieną, per muitinę arba ją apeinant. Tai gali būti daiktų vežimas bet kokiomis transporto priemonėmis, siuntimas paštu, nešimas pėsčiomis, taip pat jų transportavimas naudojant vamzdynus, elektros linijas, vandentiekius, oro ar vandens sroves ir panašiai“⁴². Laikoma, kad buvo padarytas kontrabandos nusikaltimas, numatytas BK 199 str. 1 d., tada, kai gabenamų daiktų vertė viršija 250 MGL, kas šiuo metu sudaro 32 500 Lt. dydžio sumą. Mažesnės vertės daiktų neteisėtas gabenimas yra laikomas administraciniu teisės pažeidimu. Kontrabandos, numatytos BK 199 str. 1 d., dalyko mastas nustatomas pagal gabenamų daiktų vertę, nuo kurios apskaičiuojamas ekvivalentas MGL. Kvalifikuojant veiką, atsižvelgiama į daiktų vertę, fiksuotą nusikaltimo padarymo metu. Kontrabandos dalyko vertė nustatoma pagal prekių muitinę vertę, kuri apskaičiuojama pagal Importuojamų prekių muitinio įvertinimo kontrolės taisyklės, patvirtintas Muitinės departamento prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos direktoriaus 2004 m. balandžio 28 d. įsakymu Nr. 1B-431.⁴³ Jeigu kontrabandos dalyko vertei nustatyti reikalinga specialių žinių, tai pavedama atlikti

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. gruodžio mėn. 29 d. nutarimas Nr. 43; "Dėl teismų praktikos kontrabandos byloje". *Teismų praktika*. Nr. 20. Vilnius, 2004.

⁴³ *Valstybės Žinios*. 2004, Nr. 75

specialistui, o prireikus, skiriamos ekspertizės. Dar vienas nusikaltimo ir administracinio teisės pažeidimo atribojimo aspektas Lietuvos Respublikos BK 199 str. įvardintas specialus kontrabandos nusikaltimo dalykas - kilnojamosios kultūros vertybės ar antikvariniai daiktai, šaunamieji ginklai, šaudmenys, sprogmenys, sprogstamosios, radioaktyviosios medžiagos ar kitos strateginės prekės, nuodingosios ir stipriai veikiančios, psichotropinės ar narkotinės medžiagos, jų pirmtakai (prekursoriai). Esant bent vienam iš aukščiau nurodytų kontrabandos dalykų – veika kvalifikuojama kaip nusikaltimas.

Lyginant kaimyninių valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose ir Lietuvos Respublikos BK esančius kontrabandos, kaip nusikalstamos veikos apibrėžimus, paminėtina, kad kai kurios valstybės išskiria prekių gabenimą ne per valstybės, bet per valstybės „muitinės sieną“. Pavyzdžiui, Baltarusijos Respublikos BK 228 str. numatyta atsakomybė už prekių, vertybių gabenimą per Baltarusijos valstybės muitinės sieną⁴⁴. Veiksmas laikomas kontrabanda, jei toks gabenimas yra uždraustas ar apribotas, asmenys vengia muitinės kontrolės, nuo jos slepiasi, nedeklaruoja prekių ir pan. Kitos aptariamo baudžiamojo kodekso straipsnio dalys numato kvalifikuotas kontrabandos sudėtis: daiktų, nesančių civilinėje apyvartoje, iš jos išimtų ar ribotos apyvartos daiktų kontrabandą, grupės iš anksto susitarusių asmenų ar organizuotos grupės padarytą kontrabandą, pareigūnui, piktnaudžiaujant tarnybine padėtimi padarytą kontrabandą. Pakartotinumai, smurto naudojimas prieš asmenis, atliekančius muitinį patikrinimą, taip pat laikomi kvalifikuotais kontrabandos nusikalstamos veikos požymiais.⁴⁵

Analogiškai kaip Baltarusijos Respublikoje, kontrabanda reglamentuota ir Rusijos Federacijos Baudžiamojo kodekso 188 straipsniu. Straipsnių konstrukcija skiriasi tik vienu kvalifikuojančiu požymiu, kurio nėra Rusijos Federacijos BK – kontrabanda atlikta grupės iš anksto susitarusių asmenų.⁴⁶ Suomijoje Baudžiamojo kodekso 46 sk. 4 d. nustatyta, kad dėl kontrabandos padarymo baustinas asmuo, kuris neturėdamas leidimo, ar pažeidžiant taisyklę, importuoja ar eksportuoja prekes, arba kėsina tai atlikti, arba atlieka šiuos veiksmus su prekėmis, kurių apyvarta yra uždrausta, arba tam yra būtinas leidimas.⁴⁷

Latvijos Respublikos Baudžiamajame kodekse atsakomybė už kontrabandą nustatyta 190 str. Kontrabanda apibrėžta, kaip prekių, kitų vertybių gabenimas stambiu mastu per Latvijos Respublikos sieną, apeinant muitinę, paslėpus prekes nuo patikrinimo, panaudojus padirbtus muitinės arba kitokius dokumentus, kitais neteisėtais būdais. Kitos Latvijos Respublikos Baudžiamojo kodekso 190 str. dalys numato kvalifikuojančius kontrabandos požymius – prekių gabenimas iš anksto susitarusių asmenų, organizuotų grupių, išimtų iš civilinės apyvartos ar esančių ribotoje apyvartoje daiktų kontrabanda. Paminėtina, kad Latvijos Respublikos Baudžiamajame kodekse atskirame 190¹ str. išskirta kvalifikuota kontrabandos sudėtis, kuri nustato baudžiamąją atsakomybę už narkotinių ar psichotropinių medžiagų, jų prekursorių, o taip pat radioaktyvių, karinės paskirties prekių kontrabandą.⁴⁸

„Kontrabanda, kaip reiškinyz egzistuoja nuo valstybių sienų atsiradimo laikų, kai pradėta rinkti mokesčius už įvežamas ar išvežamas iš šalies prekes. Nuo XIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vienu iš pagrindinių uždavinių buvo kontroliuoti muitines, prekių srautus, kad jas įvežant į valstybę, būtų sumokėti muitai ir kitos nustatytos rinkliavos. Prekeiviai privalėjo važiuoti į valstybę, neapvažiuojant muitinių, kurių kontrolė buvo tiesioginė Lietuvos didžiojo kunigaikščio prerogatyva, nes pajamos iš jų plaukdavo tiesiogiai į valdovo išdą. Tačiau iš išlikusių to laikmečio rašytinių šaltinių matosi, jog Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje niekas nevykdė kryptingos kontrabandos kontrolės: kontrabanda gabenta ne per muitines, neretai pasipriešinant muitininkams. Didysis kunigaikštis dažnai keisdavo įvežamų prekių muitų mokesčius, jų dydžius bei tarifą, išde

⁴⁴ „Таможенную границу“.

⁴⁵ Уголовный кодекс Республики Беларусь. Минск, 2001.

⁴⁶ Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва, 2003.

⁴⁷ The Penal Code of Finland. Paimta 2012-06-16 iš tinklalapio:

<http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

⁴⁸ Criminal Code of the Republic of Latvia. Paimta 2012-06-16 iš tinklalapio:

<http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

trūkstant lėšų, būdavo įvedami nauji muitai atskiroms pirklių grupėms. Vietiniai bajorai piktnaudžiaudavo, net padėdavo kontrabandininkams.⁴⁹ 1520 m. gegužės 7 d. laišku muitininkai vaivada Vilniuje pranešė, kad „*Mūsų pastatyta muitinė Kaune ir keliai į Kauną buvo aplenkti, pirkliai važiavo kitu keliu, vežė druską ir įvairias prekes, visi jie važiavo per Bugę ir Harevą Tėvynėje, mūsų Didžiojoje Kunigaikštystėje Lietuvos, ir mes pastebėjome, kad sumažėjo mokesčių iš Kauno muitinių už tas prekes, kurias vežė per Kauną*“⁵⁰. „1525 metais Žygimanto I laiške karalienei Bonai rašoma, kad Kauno muitinėje yra nuostolių, nes svetimšaliai ir vietiniai pirkliai su savo prekėmis aplenkia Kauno muitinę ir pramina naujus neleistinus kelius Žemaitijoje.“⁵¹

Nuo 1827 metų buvo pertvarkyta valstybės sienos apsaugos sistema pagal Rusijos imperijos standartus. „Įsteigta Virbalio muitinės apygarda, kurioje sienos su Prūsija apsaugą užtikrino Tauragės bei Virbalio pasienio tarnybos, atitinkamai aptarnavusios 245 ir 374 km. ilgio sienos ruožus. Abiejose šiose sargybose iš viso tarnavo 4510 eilinių sargybinių. Per Virbalio muitinę būdavo pervežama apie 10 procentų visų Rusijos imperijos importuojamų prekių.“⁵² „Pagrindinė tais laikais už kontrabandą gresianti bausmė paprastai būdavo prekių konfiskavimas, tačiau palaipsniui bausmės griežtėjo. Nuo 1840 m., panaikinus Lietuvos Trečiąjį Statutą, Lietuvos teritorijoje įsigaliojo 1819 m. Rusijos imperijos muitų statutas, kurio 93 str. buvo nurodyta, jog kontrabanda laikomas neapmokestintų prekių gabenimas per valstybės sieną nedeklaruojant, o taip pat prekių gabenimas slapta, už jas nemokant maito mokesčio“⁵³. „Už kontrabandą tekdavo mokėti baudą, penkis kartus didesnę, nei gabenamų prekių vertė. Nuo XIX a. vidurio kontrabanda Lietuvoje tampa labiau organizuota. Iš to laikmečio rašytinių šaltinių yra išlikę duomenų, jog Raseinių apskrityje buvo pastebėtas 70–ties kontrabandininkų būrys, kurio pasieniečiams sulaikyti nepavyko, nes kontrabandininkai buvo ginkluoti ir „visą laiką atsišaudė“, vėliau netoli Stremkaičių kaimo esančiame pasienio kardone, pastebėti trys vežimai ir juos lydėję 70 valstiečių, kurie sumušė pasienio sargybą ir kirtu Rusijos – Prūsijos sieną.“⁵⁴

„Nuo 1865 m. Rusijos imperijoje uždraudus spausdinti ir importuoti spaudą lotyniškais rašmenimis, atsirado nauja kontrabandininkų rūšis – knygnešiai. 1866–1904 m. laikotarpiu žandarai sulaikė netoli trijų tūkstančių asmenų su uždraustais leidiniais, apie 30 procentų knygų ir laikraščių atgabenta kontrabandiniu keliu.“⁵⁵

1918 m., paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, pradėtos formuoti įvairios valstybinės valdžios institucijos. 1919 m. įsteigtas Muitinių departamentas. Kontrabanda, kaip nusikaltimas, buvo įtvirtintas 1924 m. Muitinių įstatų 159 ir 160 straipsniuose. Pagal to meto įstatymus kontrabanda laikyta: „a) prekės, įgabenamos iš užsienio, neatlikus muitinės apeigų; b) išgabenamos prekės arba tos prekės, kurias kėsinamasi išgabenti iš Lietuvos, neatlikus muitinės apeigų; c) vidaus rinkoje platinamos tokios prekės, kurios yra draudžiamos arba kurios neteisėtai gautos iš muitinės be maito, arba įmokėjus mažesnę kaip reikia maitą“, taip pat „užsienio prekės, saugojamos, pervežamos ir sukrautos sandėliuose, jei: a) kleimuotinos prekės gabenamos arba laikomos prekybos įstaigose be kleimų; b) prekybai skiriamos nekleimuotinos prekės neturi muitinės kvitų ar urmo sandėlių dokumentų“.⁵⁶ „Kaip atsakomybės priemonės, už kontrabandą buvo numatytas prekių konfiskavimas, o taip pat piniginės baudos (bauda, nuo ketveriopos maito sumos dydžio; 25 Lt bauda už kiekvieną prekių kilogramą, draudžiamų įvežti prekių atžvilgiu – piniginės baudos lygios dvigubai prekių vertei. Esant svaigiųjų vaistų kontrabandai – piniginei bauda iki 10 000 Lt arba kalėjimo bausmė paprastajame kalėjime, arba abi bausmės kartu. Be to, tokiam asmeniui įsigaliodavo draudimas vieneriems metams kirsti valstybinę sieną.“⁵⁷

⁴⁹ Malinauskaitė, J.; Šulija, G.; Šulija, V., *Kontrabanda: Kontrolė ir prevencija Lietuvoje*. Vilnius: Teisės institutas. 2002, p. 14.

⁵⁰ *Lietuvos Metrika (1440-1523)*. Knyga Nr. 10. Vilnius, 1997, p. 26.

⁵¹ Mickus, J.; Cilindz, V.; Marcinkus, A., *Kontrabandos bylų tyrimas*. Vilnius: Ciklonas, 2008, p. 4.

⁵² Malinauskaitė, J.; Šulija, G.; Šulija, V., *supra* note 1, p. 16.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Sirutavičius, V., *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 159.

⁵⁵ Malinauskaitė, J.; Šulija, G.; Šulija, V., *supra* note 1, p. 18.

⁵⁶ Muitinių įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 164

⁵⁷ *Ibid.*

„1924 iki 1926 m. į Lietuvą buvo įvežta daug kontrabandinio spirito, degtinės, tabako gaminių. Bendra to laikotarpio policijos ir muitininkų sulaikyto kontrabandinio spirito ir degtinės vertė – apie 2 mln. litų.“⁵⁸

Pagrindinės šio laikotarpio (1919-1940) kontrabandos gabenimo priežastys, pasak J. Malinauskaitės, tai prieškario laikais susiformavusios kontrabandos tradicijos (gyventojai buvo laisvai įpratę vykti į Latviją bei Lenkiją); ekonominė pasaulio krizė, kurios metu jautėsi maisto, kitų būtinausių maisto prekių trūkumas užsienyje.⁵⁹ Nuo 1940 metų Lietuvoje įsigaliojo 1926 m. Rusijos Federacijos sąjunginių respublikų baudžiamasis kodeksas, kuris galiojo iki 1961 m. Pagal 1961 m. įsigaliojusį Lietuvos Tarybų Sąjunginės Respublikos (toliau – LTSR) baudžiamąjį kodeksą kontrabanda laikyta – „neteisėtas prekių ar kitokių vertybių gabenimas per TSRS valstybinę sieną, jeigu tai daroma, slepiant daiktus specialiose saugyklose, arba apgaulingai panaudojant muitų ir kitokius dokumentus“, už šį nusikaltimą numatytos bausmės – „laisvės atėmimas nuo 3 iki 10 metų su turto konfiskavimu ir su nutrėmimu nuo 2 iki 5 m. ar be nutrėmimo“⁶⁰ 1964 m. įsigaliojus TSRS muitų kodeksui ir nuo 1984 m. LTSR administracinių teisės pažeidimų kodeksui (toliau LTSR ATPK), atsakomybė už kontrabandos administracinius pažeidimus buvo įtvirtinta LTSR ATPK 210 str. glaudžiam sąryšyje su muitų kodekso reikalavimais.

Apibendrinant, kontrabandinėmis nusikalstamomis veikomis laikytini teisės pažeidimai, nustatyti valstybių baudžiamuosiuose ar muitų įstatymuose, kurie pasireiškia prekių (daiktų) neteisėtu judėjimu per muitinės (valstybės) sieną bet koku slaptu būdu (slapta atgabenant prekes kitų valstybių ar jų neišvežant, jų nedeklaruojant ir pan.), ir taip išvengiant privalomų sumokėti mokesčių. Nagrinėjant Lietuvos Respublikos ir kaimyninių valstybių kontrabandines nusikalstamas veikas reglamentuojančius teisės aktus, išskirtini du pagrindiniai aspektai: vienos valstybės kontrabandą sieja su daiktų gabenimu per valstybės sieną (Lietuva, Suomija), kitos - gabenimu per muitinę sieną („таможенная граница“ – Rusija, Baltarusija, Latvija). Kontrabandines veikas kvalifikuojančių požymių turinys (veikos padarymas dalyvaujant organizuotos nusikalstamos grupės veikloje, specialaus dalyko – narkotinių medžiagų, ginkluotės, meno dirbinių – kontrabanda) yra panašus praktiškai visose nagrinėtose valstybėse, skiriasi tik jų įtvirtinimo baudžiamuosiuose įstatymuose forma. Istoriniu aspektu nagrinėjant kontrabandinių veikų raidą Lietuvoje, matome, kad šis reiškinys atsirado Lietuvoje nuo XIII a. pradžios. Nuo XIX a. antros pusės iki šių dienų yra istoriškai nusistovėję ir mažai kinta pagrindiniai kontrabandos dalykai (tabako gaminiai, alkoholis, plataus vartojimo prekės) ir kontrabandos gabenimo kryptys (Rusijos imperijos – Prūsijos; Rusijos federacijos Kaliningrado srities – Lietuvos Respublikos siena).

Kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika

Bet kurio reiškinio sudedamosios dalys, kartu turėdamos bendrumų ir su kitais reiškiniais, turi skirtingų, unikalių, tik joms būdingų, savybių, pagal kurių visumą, galime atriboti vienus reiškinius nuo kitų. Tokia konkretaus reiškinio skiriamųjų savybių visuma, kuri perteikia jo esmę bei jį apibūdina, vadinama charakteristika. Terminas „charakteristika“ turi keletą bendrinių reikšmių: „a) apibūdinimas, skiriamųjų savybių, pranašumų, trūkumų nusakymas; b) oficialus dokumentas, apibūdinantis žmogų.“⁶¹

Mokslinėje literatūroje yra įvairių kriminalistinės charakteristikos apibrėžimų: „Kriminalistinė nusikalstamų veikų charakteristika apima nusikaltimo padarymo bei slėpimo būdą, nusikaltėlio asmenybę, nusikaltimo motyvą, aukos asmenybę, kitas nusikaltimo padarymo aplinkybes (vieta, laiką)“.⁶² „Nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika – tai informacijos visuma apie nusikalstamų veikų padarymo būdus, asmenis, padariusius šias nusikalstamas veikas,

⁵⁸ Mickus, J.; Cilindz, V.; Marcinkus, A., *Kontrabandos bylų tyrimas*. Vilnius: Ciklonas, 2008, p. 5.

⁵⁹ Malinauskaitė, J.; Šulija, G.; Šulija, V., *Kontrabanda: Kontrolė ir prevencija Lietuvoje*. Vilnius: Teisės institutas. 2002, p. 19.

⁶⁰ Lietuvos TSR baudžiamasis kodeksas. Vilnius, 1983.

⁶¹ *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 1999, p. 205

⁶² Ищенко, Е. П., et al. *Криминалистика*. Москва, 2000, p. 14.

pasikėsimo dalyką arba nukentėjusiuosius, nusikalstamų veikų situacijas.⁶³ „Kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos pagrindas yra nusikalstamos veikos sudėtis, kuri yra išvestinė iš baudžiamajoje teisėje (baudžiamajame kodekse) esančios nusikaltimo sudėties, transformuota kriminalistiniu požiūriu.“⁶⁴ Autorių nuomone, atsižvelgiant į praktinę nusikaltimo charakteristikos, kaip tyrimo metodikos vieną iš esminių elementų, reikšmę, kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos bruožai bus nagrinėjami aukščiau įvardintų definicijų rėmuose.

Tiriant kontrabandines nusikalstamas veikas, ikiteisminio tyrimo sėkmė pagrįsta esminių nusikaltimo požymių, galinčių nurodyti buvus kontrabandos atvejį, išskyrimu ir nustatymu. Minėtų požymių visuma, laikytina atskiros nusikalstamos veikos kriminalistine nusikaltimų charakteristika, yra pagrindas, pradinis teorinis modelis ikiteisminio tyrimo pareigūnui, nustačius pirminius nusikaltimo padarymo požymius, pradėti planuoti tolimesnius ikiteisminio tyrimo veiksmus. Atskirų nusikaltimų analize pagrįstas mokslinių nusikaltimų tyrimo metodinių rekomendacijų rengimo procesas, kurios, vėlesniame etape, turėtų ženkliai palengvinti Lietuvos teisėsaugos institucijų praktinį darbą. „Kiekvienos nusikaltimų rūšies tyrimo metodikos pagrindinis elementas yra kriminalistinė nusikaltimų charakteristika. Tik gerai išmanydami jos elementus, galima efektyviai, operatyviai ir tiksliai tirti konkretų nusikaltimą, nes priešingu atveju, ši veikla yra ne planingas, mokslinėmis rekomendacijomis pagrįstas tyrimas, bet chaotiškas tarpusavyje nesusijusių veiksmų konglomeratas, skirtas siekti labai miglotai suprantamo tikslo“.⁶⁵

„Mokslinio tyrimo logika ir praktiniai poreikiai reikalauja studijuoti ir analizuoti aukštesnio bendrumo lygio sistemą, kurioje kriminalistinė nusikalstamų veikų charakteristika yra vienas iš sudedamųjų šios sistemos elementų. Tokia sistema – tarpdisciplininė (sintetinė) atskirų nusikalstamų veikų rūšių charakteristika“.⁶⁶

Kriminalistinė kontrabandos charakteristika, kriminalistinės kategorijos prasme, išsiskiria šiais bruožais: „1) yra naudojama kontrabandinių nusikalstamų veikų sudėčiai nustatinėti; 2) tiriant nusikaltimus identifikuojamos apibendrintos kontrabandinių nusikalstamų veikų sudėčių charakteristikos; 3) kriminalistinė kontrabandinių veikų charakteristika leidžia baudžiamajoje teisėje (baudžiamajame įstatyme) nustatytą nusikalstamos veikos sudėtį transformuoti į praktinį konkrečios nusikalstamos veikos tyrimą; 4) įgalina identifikuoti konkrečios nusikalstamos kontrabandinės veikos bruožus ir juos teisiškai kvalifikuoti pagal atitinkamą baudžiamajo įstatymo straipsnį.“⁶⁷ Siekiant atskleisti kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinę charakteristiką, kaip pagrindą, kontrabandinių nusikalstamų veikų tyrimo metodikos formavimui, yra tikslinga tyrimą pradėti nuo atskirų charakteristikos elementų: *nusikalstamos veikos dalyko, nusikaltimus darančių asmenų (subjektų), veikų padarymo būdų ir kontrabandinių veikų situacijų* analizės.

Kontrabandinių nusikalstamų veikų dalykas

„Kontrabandinių nusikalstamų veikų dalykas, kaip kriminalistinės nusikaltimo charakteristikos elementas gali būti išskiriamas iš nusikalstamos veikos sudėties analizės. Tačiau atliekant analizę, nereikia užmiršti, kad kriminalistinė kontrabandinių nusikalstamų veikų dalyko samprata yra skirtinga nuo įtvirtintos baudžiamajoje teisėje. Kriminalistine prasme, nusikaltimo dalykas, yra tapatus kėsinosi dalykui.“⁶⁸

Lietuvos Respublikos BK 199 str. 1 d., dispozicijoje nurodyta gana plati kontrabandos dalyko sąvoka – privalomi pateikti muitinei daiktai, taip pat kilnojamosios kultūros vertybės, antikvariniai

⁶³ Matulienė, S.; Kažemikaitienė, E., Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika – vienas iš kriminalinės justicijos informacinės sistemos modelio kūrimo pagrindų Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2005, 65(57): 47.

⁶⁴ Kuklianskis, S.; Matulienė, S., Kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos samprata. *Jurisprudencija*. 2002, 29 (21): 50.

⁶⁵ Kurapka, V. E.; Malevski, H., Šiuolaikinė nusikaltimų tyrimo koncepcija ir jos kriminalistinis bei procesinis užtikrinimas. Pirmieji rezultatai. *Jurisprudencija*. 2003, 43(35): 81.

⁶⁶ Gorbatkov, A., *Kontrabandos tyrimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (O1S). Vilnius, 2005, p. 11.

⁶⁷ Matulienė, S.; Baltrūnienė, J., Kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika ir praktiniai šių nusikaltimų atskleidimo aspektai. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2011, 7: 83.

⁶⁸ Gorbatkov, A., *Kontrabandos tyrimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (O1S). Vilnius, 2005, p. 43.

daiktai. Analogiškas kontrabandos dalykas (privalomi muitinei pateikti daiktai) nurodytas ir šio kodekso 199¹ str. „Muitinės apgaulė“, skirtumas tarp šių straipsnių, jog pastaruoju atveju prekės yra įvežamos iš kitos Europos Sąjungos šalies narės ir nėra pateikiamos muitinės kontrolei. Muitais apmokestinamų prekių importo ir eksporto tvarka detalai nustatyta Europos Sąjungos Tarybos reglamentu EEB Nr. 2913/92 patvirtintame Bendrijos muitinės kodekse⁶⁹, o Bendrasis muitų tarifas, tuo pačiu ir muitais apmokestinamos prekės bei jų nomenklatūra patvirtinta Europos komisijos reglamentu (ES) Nr. 1006/2011⁷⁰

Lietuvos Respublikos BK 199 str. 2 d. papildomai yra išskiriamas kvalifikuotas kontrabandos dalykas – šaunamieji ginklai, šaudmenys, sprogmenys, sprogstamosios, radioaktyviosios medžiagos ar kitos strateginės prekės, nuodingosios, stipriai veikiančios, narkotinės, psichotropinės medžiagos arba narkotinių ar psichotropinių medžiagų pirmtakai (prekursoriai). Tai daiktai, išimti arba esantys ribotoje civilinėje apyvartoje, kuriems gabenti reikalingi specialūs leidimai arba juos gali gabenti tik siaurai apibrėžtų subjektų ratas (Lietuvos Respublikos kariuomenė, tam tikros rūšies medikamentus ar vaistinius preparatus turinčios leidimą importuoti įmonės ir pan.) Tokios paskirties daiktų apyvarta ar gabenimas per Lietuvos Respublikos valstybės sieną reglamentuotas atskirais teisės aktais – Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymu⁷¹, Narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymu⁷² ir pan.

Lietuvos Respublikos BK 199² str. 1 d. nurodytas kontrabandos dalykas – „akcizais apmokestinamos prekės“ – šiuo atveju įstatymų leidėjas mus nukreipia į kitus teisės aktus – Lietuvos Respublikos akcizų įstatymą⁷³, kurio 3 str. pateikiamas akcizais apmokestinamų prekių sąrašas („nedenatūruotas etilo alkoholis ir alkoholiniai gėrimai, įskaitant alų; rūkomasis tabakas ir tabako gaminiai; kava, šokoladas, maisto produktai su kakava; bižuterija, aukso ir sidabro dirbiniai, išskyrus dirbtinę bižuteriją ir monetas; variklių benzinas, žibalas, kuras reaktyviniams varikliams, gazolis (dyzelinis kuras), skystasis krosnių kuras, mazutas, orimulsija; prabangūs lengvieji automobiliai; elektros energija, išskyrus, kai ji pagaminta iš biologinės kilmės kuro; erotinio ir smurtinio pobūdžio spaudiniai; visų rūšių tepalai, išskyrus bioalyvas; cukrus; skysti parfumerijos, kosmetikos, tualetiniai preparatai ir kiti šiame straipsnyje nenurodyti produktai, kurių sudėtyje yra etilo alkoholio ir kurie dėl nedidelės kainos gali būti vartojami kaip alkoholinių gėrimų pakaitalai, tačiau tik tie, kuriuose etilo alkoholio koncentracija viršija Vyriausybės nustatytus minimalius etilo alkoholio koncentracijos dydžius; suskystintos dujos, skirtos automobilių transportui“).⁷⁴

Kaip jau buvo minėta, baudžiamoji atsakomybė už kontrabandines nusikalstamas veikas atsiranda, kai neteisėtai gabenamų daiktų vertė viršija 250 MGL (32 500 Lt.) dydžio sumą arba kai gabenami išimti iš civilinės apyvartos arba esantys ribotoje apyvartoje daiktai. „Kontrabandos norma blanketinė ir sudedamieji kontrabandos dalyko elementai nėra pastovūs. Jeigu pakinta norminė bazė, kuri reglamentuoja kontrabandos dalyko elementus, toks pokytis atitinkamai transformuoja ir šių elementų turinį.“⁷⁵

Darbo metu svarbu žinoti ne vien teorinius duomenis apie kontrabandinių nusikalstamų veikų dalyką, tačiau būtina susipažinti su oficialiais statistiniais duomenimis, kurie atspindi pradėtų ikiteisminių tyrimų dinamiką, kokių prekių gabenama daugiausiai, kokie kontrabandos srutai ir kokia gabenamų per valstybės sieną kontrabandinių prekių tarpusavio koreliacija.

Analizuojant Lietuvos Respublikos muitinės 2010-2011 m. sulaikytų prekių pasiskirstymą ir dinamiką, pagal piniginę kontrabandinių prekių išraišką litais, šioje kategorijoje ženkliai pirmauja cigaretės ir tabako gaminiai (žr. 2 lentelę).

⁶⁹ Bendrijos muitinės kodeksas. Paimta 2012-08-06 iš tinklalapio:

<http://www.cust.lt/mport/failai/teisine_informacija/teises_aktai/ES_teises_aktai/R2913_1992_20060101_LT.pdf>.

⁷⁰ Bendrasis muitų tarifas. Paimta 2012-08-06 iš tinklalapio:

http://www.cust.lt/mport/failai/verslui/tarifinis_reguliavimas/prekiu_klasifikavimas/nomenklatura/Reglamentas_1006_2011.pdf

⁷¹ Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 13-46.

⁷² Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 8-161.

⁷³ Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 30-530.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Gorbatkov, A., *Kontrabandos tyrimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (O1S). Vilnius, 2005, p. 22.

Lietuvos Respublikos muitinės sulaikytos prekės 2010-2011 m.⁷⁶
(Šaltinis: sudaryta pagal 2011 m. Lietuvos Respublikos muitinės veiklos ataskaita)

Prekės	Sulaikymo atvejai		Kiekis		Preliminari vertė, Lt*	
	2010 m.	2011 m.	2010 m.	2011 m.	2010 m.	2011 m.
Cigaretės ir tabakas	3 691	3 763	211 082 504 vnt. 10 281 kg	111 839 679 vnt. 69 121 kg	69 304 674	64 563 261
Alkoholis	101	91	20 567	664	855 605	7 085
Naftos produktai	22	14	1 195	2 774	3 472	5 357
Narkotinės ir psichotropinės medžiagos**	33	59	14 750 g 7 vnt.	98 384 g 6 075 vnt. 8 ml	-	-
Kitos prekės***	649	521	69 866 kg 125 167 vnt. 7 335 poros 600 m 44 m ³ 27 439 l	212 505 kg 111 453 vnt. 39 poros 31 m ² 32 m ³ 0,6 l 25 900 EUR	5 059 662	2 434 739
Iš viso	4 496	4 448			75 223 413	67 010 442

* cigarečių preliminari vertė 2011 m. skaičiuojama 7 Lt už pakelį.

** ikiteisminių tyrimų duomenys.

*** ginklai, šaudmenys, sprogmenys, gryniesi pinigai, metalai, transporto priemonės, technika, cukrus ir jo produktai, maisto produktai, vaistai, chemijos pramonės produktai, plataus vartojimo prekės, saugomi gyvūnai ir augalai, kultūros vertybės ir kitos prekės.

Nagrinėjant ikiteisminių tyrimų duomenis, bendraujant su ikiteisminį tyrimą šiose bylose atlikusiais pareigūnais⁷⁷, galima teigti, kad daugeliu atvejų, kuomet ikiteisminis tyrimas būdavo pradamas pagal Lietuvos Respublikos BK 199² str. dėl neteisėto disponavimo akcizais apmokestinamomis prekėmis, realiai nusikalstamos veikos padarymu įtariamų asmenų veiksmuose galima būdavo įžvelgti nusikaltimo, numatyto Lietuvos Respublikos BK 199 str. (kontrabandos) požymių (atliekant 64 ikiteisminio tyrimo bylų analizę iš nagrinėtų 22 ikiteisminių tyrimų bylų duomenų, pagal Lietuvos Respublikos BK 199² str., mažiausiai 17 ikiteisminių tyrimų nustatytos panašios aukščiau nurodytoms aplinkybės). Tačiau, dėl įrodymų trūkumo ar kitų objektyvių priežasčių, veikų kvalifikacija būdavo paliekama pagal BK 199² str. Kaip pavyzdį galima paminėti ikiteisminio tyrimo bylą Nr. 05-1-3159-09.

I Iltrakių km., Sudargo sen., Šakių raj. esantį Šilainių mišką iš Tauragės miesto automobiliu „Audi 100 Avant“ atvyko Lietuvos Respublikos piliečiai J.L., D.U., A.Š. bei kiti tyrimo metu nenustatyti asmenys. Atvykus į vietą, vieni asmenys, nuėjo stebėti aplinką, saugoti nusikaltimo vietą, kol kiti bendrininkai nuėję prie Šešupės upės, paėmė ant kranto buvusias atgabentas iš Rusijos Federacijos per Lietuvos Respublikos valstybės sieną 21 dėžę, su 11 000 pakelių cigarečių „Saint George Lights“ (bendra vertė - 51 961 Lt.), pernešė minėtas į automobilį „Audi 100 Avant“. Netrukus, prie šio automobilio J. L., D. U. ir A. Š. ir buvo sulaikyti VSAT pareigūnų. Visiems šiems asmenims buvo pareikšti įtarimai pagal LR BK 199² str. 1 d. dėl neteisėto disponavimo akcizais apmokestinamomis prekėmis ir 2009 m. lapkričio 18 d. baudžiamoji byla su pareiškimu dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamąjį įsakymu perduota Kauno apygardos teismui.

Apibendrinant kontrabandos dalyką, pagal autorių analizuotų 64 VSAT prie Lietuvos Respublikos VRM Pagėgių rinktinės atliktų ikiteisminių tyrimų bylų duomenis, 59 atvejais ikiteisminiai tyrimai buvo pradėti dėl cigarečių kontrabandos ar neteisėto disponavimo akcizais apmokestinamomis prekėmis (tabako gaminiiais). Kitais atvejais buvo nustatyta alkoholio, narkotinių medžiagų, valiutos kontrabanda. „Pagrindinės priežastys, kodėl kontrabandos būdu gabenamos cigaretės, yra šių produktų kainų skirtumas Rusijos Federacijoje, Baltarusijoje ir Europos sąjungoje“.⁷⁸ „Kontrabandininkai siekia gauti greitos turtinės naudos, pasienyje gyvenančių asmenų didelis nedarbo lygis, neoperatyvi muitinio tranzito procedūrų kontrolė, muitinės bei kitų

⁷⁶ 2011 m. Lietuvos Respublikos muitinės veiklos ataskaita. Paimta 2012-07-22 iš tinklalapio

<<http://www.cust.lt/web/guest/veikla/kryptys/ataskaita>>.

⁷⁷ Vienas iš autorių nuo 2010 m. iki 2012 m. dirbo Šakių rajono apylinkės prokuratūroje, tiesiogiai su VSAT prie LR VRM Pagėgių rinktinės atliekamų ikiteisminių tyrimų bylomis dėl kontrabandinių nusikalstamų, rengė procesinius dokumentus, atlikdavo statistines analizes, veiklos dokumentų projektus, reguliariai dalyvavo bendruose prokuratūros ir VSAT prie Lietuvos Respublikos VRM Pagėgių rinktinės koordinaciniuose pasitarimuose.

⁷⁸ *Lietuvos šešėlinė ekonomika*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas. 2012, 1:11.

teisėsaugos institucijų pareigūnų nepakankama kontrolė, korupcijos apraiškos, nepakankama ūkio subjektų, jų finansinės veiklos kontrolė, nelegalių prekybos vietų atsiradimas, visuomenės tolerancija kontrabandinėms prekėms. Šių veiksmų visuma leidžia vidaus rinkoje netrukdomai realizuoti kontrabandinės cigaretės.⁷⁹

IŠVADOS

1. Kontrabandinės nusikalstamos veikos - teisės pažeidimai, nustatyti valstybių baudžiamuosiuose ar muitų įstatymuose, kurie pasireiškia prekių (daiktų) neteisėtu gabenimu per valstybės (muitinės) sieną bet koku slaptu būdu (slapta atgabenant prekes iš kitų valstybių ar jų neišvežant, jų nedeklaruojant ir pan.), išvengiant privalomų sumokėti mokesčių. Lietuvos Respublikoje kontrabandinės veikos įtvirtintos keturiuose Lietuvos Respublikos BK straipsniuose (199 str. „Kontrabanda“, 199¹ str. „Muitinės apgaulė“, 199² str. „Neteisėtas disponavimas akcizais apmokestinamomis prekėmis“, 200 str. „Neteisėtas prekių ar produkcijos neišvežimas iš Lietuvos Respublikos“), kurie nuo administracinių teisės pažeidimų kodekse numatyto pažeidimo (Lietuvos Respublikos ATPK 210 str. „Kontrabanda“) atirbojami pagal kontrabandos dalyko vertę arba specialųjį dalyką. Lyginamuoju aspektu analizuojant kontrabandinių veikų reglamentavimą kaimyninėse valstybėse, veikos kvalifikuojančių požymių turinys (veikos padarymas dalyvaujant organizuotos nusikalstamos grupės veikloje, specialaus dalyko – narkotinių medžiagų, ginkluotės, meno dirbinių – kontrabanda) panašus praktiškai visose nagrinėtose valstybėse, skiriasi tik jų įtvirtinimo baudžiamuosiuose įstatymuose forma. Istoriniu aspektu nagrinėjant kontrabandinių veikų raidą Lietuvoje, manoma, kad šis reiškinys atsirado Lietuvoje nuo XIII a. pradžios. Nuo XIX a. antros pusės iki šių dienų istoriškai nusistovėję ir mažai kinta pagrindiniai kontrabandos dalykai (tabako gaminiai, alkoholis, plataus vartojimo prekės) ir kontrabandos gabenimo kryptys (Rusijos imperijos – Prūsijos; Rusijos federacijos Kaliningrado srities – Lietuvos Respublikos siena).

2. Nusikalstamos veikos kriminalistinė charakteristika susideda iš keturių struktūrinių elementų: nusikalstamos veikos dalyko, subjekto, būdo ir situacijos. Tiriant šiuo būdu padarytas nusikalstamas veikas, ypač svarbus tyrimo metu gautos informacijos apie „modus operandi“ rinkimas, sisteminimas ir analizė.

3. Atsižvelgiant į augančius kontrabandos mastus⁸⁰, kontrabandinių nusikalstamų veikų metodikos sukūrimas, yra vienas iš artimiausių Lietuvos mokslininkų kriminalistų ir teisėsaugos institucijų uždavinių. Sparti informacinių technologijų plėtra, įgalina suteikti ikiteisminio tyrimo pareigūnams pažangių, inovatyvių kontrabandinių nusikalstamų veikų tyrimo priemonių, būdų ir metodų. Informacinių sistemų diegimas teisėsaugos institucijų darbe leidžia operatyviai keistis informacija, atlikti paieškas, modeliuoti tyrimo situacijas. Atsižvelgiant į Lietuvos mokslininkų kriminalistų nubrėžtas nusikaltimų tyrimo metodikos raidos gaires⁸¹, kontrabandinių nusikalstamų veikų tyrimo metodikos plėtros aspektu, žvelgiant į perspektyvą, autorių nuomone, siektini šie uždaviniai: a) detalios, aiškios, patogios naudojimui kontrabandinių nusikalstamų veikų tyrimo metodikos ir jų pagrindu parengtų metodinių tyrimo rekomendacijų sukūrimas; b) sukurtų nusikaltimų tyrimo metodikų struktūrizavimas, sisteminimas ir talpinimas į naujai kuriamų unifikuotų teisėsaugos institucijų informacinių sistemų posistemes, sudarant galimybę ikiteisminį tyrimą bylose atliekantiems tyrėjams, prokurorams, specializuotų mokslo institucijų darbuotojams bet kuriuo metu turėti prieigą prie šios informacijos; c) reguliari kontrabandinių nusikalstamų veikų tyrimo metodikos analizė, auditas ir atnaujinimas, atsižvelgiant į naujausius kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos pokyčius, užfiksuotus ikiteisminių tyrimų metu.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, Nr. 30-530.

⁷⁹ Matulienė, S.; Baltrūnienė, J., Kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika ir praktiniai šių nusikaltimų atskleidimo aspektai. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 2011, 7: 76.

⁸⁰ Plačiau žr. 1 sk.

⁸¹ Plačiau žr. 2.4 sk.

2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, Nr.89-2741.
4. Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 13-46.
5. Lietuvos Respublikos Narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas (1998). *Valstybės žinios*, Nr. 8-161.
6. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodeksas (1985). *Valstybės žinios*, Nr. 1-1.
7. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. Vilnius, 1983.
8. Europos komisijos reglamentas (ES) Nr. 1006/201. Bendrasis muitų tarifas. Paimta 2012-08-06 iš tinklalapio:http://www.cust.lt/mport/failai/verslui/tarifinis_reguliavimas/prekiu_klasifikavimas/nomenklatura/Reglamentas_1006_2011.pdf.
9. ES Tarybos reglamentas EEB Nr. 2913/92. Bendrijos muitinės kodeksas. Paimta 2012-08-06 iš tinklalapio:http://www.cust.lt/mport/failai/teisine_informacija/teisės_aktai/ES_teisės_aktai/R2913_1992_20060101_LT.pdf.
10. Importuojamų prekių muitinio įvertinimo kontrolės taisyklės. Muitinės departamento prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos direktoriaus 2004 m. balandžio 28 d. įsakymas Nr. 1B-431. *Valstybės Žinios*, 2004, Nr. 75.
11. Įstatymas „Dėl tarptautinės konvencijos dėl tarpusavio administracinės pagalbos užkertant kelią muitinės įstatymų pažeidimams, vykdant šių pažeidimų tyrimą ir sujais kovojant (Nairobi konvencija) ir jos I, II, III, IX, X priedų ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 94-2923.
12. Muitinių įstatai. *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 164.
13. Criminal Code of the Republic of Latvia. Paimta 2012-06-16 iš tinklalapio: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>
14. The Penal Code of Finland. Paimta 2012-06-16 iš tinklalapio: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

Specialioji literatūra:

1. Ancelis, P., et al. (2011) *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vilnius: MRU.
2. *Atsakomybė už kontrabandą* (1997) Teisės aktų rinkinys. Vilnius: LR generalinės prokuratūra.
3. Ažubalytė, R., Jurka, R., Gušauskienė, M., Panomariovas, A. (2009) *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas.
4. Babachinaitė, G., Kiškis, A., et al. (1994) *Kriminologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
5. Bluvšteinas, J. et al. *Kriminologija*. Vilnius: Pradai.
6. Bogušienė, V., Bendorienė, A. (2008) *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.
7. Burda, R., Krikščiūnas, R., Latauskienė, E., Malevski, H., Matulienė, S. (2004) *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Vilnius: LTU.
8. Burda, R., Kuklianskis, S. (2007) *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu*. Vilnius: MRU.
9. Douglas, J. E., Burgess, W., Burgess, A. G. (2006) *Crime classification manual*. John Wiley & Son.
10. Drigotienė, V., Vaitekūnas, E., Grockis, R. (2005) *Kontrabandos ir muitinės apgaulės ikiteisminis tyrimas*. Metodinė priemonės prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams. Vilnius: LR generalinė prokuratūra.
11. Gorbatkov, A. (2005) *Kontrabandos tyrimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (O1S). Vilnius, p. 11.
12. *Ikiteisminių tyrimų dėl kontrabandos ir kitų nusikaltimų ekonomikai ir verslo tvarkai organizavimo ir vadovavimo jiems būklės 2011 m. apibendrinimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra. 2012, Nr. 17.3.-44.
13. Kiškis, A., Babachinaitė, G., et al. (2010) *Kriminologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
14. *Kontrabandos ekonominių priešasčių tyrimas*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2004.
15. Kuklianskis, S., Matulienė, S. (2002) Kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos samprata. *Jurisprudencija*, 29 (21).
16. Kurapka, V. E., Malevski, H. (2003) Šiuolaikinė nusikaltimų tyrimo koncepcija ir jos kriminalistinis bei procesinis užtikrinimas. Pirmieji rezultatai. *Jurisprudencija*. 43(35).
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. gruodžio mėn. 29 d. nutarimas Nr. 43; "Dėl teismų praktikos kontrabandos bylose" (2004). *Teismų praktika*. Nr. 20. Vilnius.
18. *Lietuvos Metrika (1440-1523)*. Knyga Nr. 10. Vilnius, 1997.

19. Elektroninė byla – spartesnis ir skaidresnis baudžiamasis procesas (2010-11-04). *Lietuvos rytas*. Vilnius. Paimta 2012-09-11 iš tinklalapio Lietuvos ryto ir ELTA: <http://www.lrytas.lt/-12888693371288423968-elektronin%C4%97-byla-spartesnis-ir-skaidresnis-baud%C5%BEiamasis-procesas.htm>;
20. *Lietuvos šešėlinė ekonomika* (2012). Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 1: 22.
21. Malevski, H. (1997) *Įvykio vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas: naujas kriminalistinės koncepcijos modelis*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (OIS). Vilnius.
22. Malinauskaitė, J., Šulija, G., Šulija, V. (2002) *Kontrabanda: Kontrolė ir prevencija Lietuvoje*. Vilnius: Teisės institutas.
23. Matulienė, S., Baltrūnienė, J. (2011) Kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika ir praktiniai šių nusikaltimų atskleidimo aspektai. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*, 7.
24. Matulienė, S. (2004) *Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė. Vilnius.
25. Matulienė, S., Baltrūnienė, J. (2011) Kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika ir praktiniai šių nusikaltimų atskleidimo aspektai. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 7.
26. Schwartz R., Johnson T. (2010) Problems, policies and politics: A comparative case study of contraband tobacco from the 1990s to the present in the Canadian context. *Journal of Public Health Policy*, 31 (3): 344 Paimta 2012-09-14 iš tinklalapio: <http://ehis.ebscohost.com.skaitykla.mruni.eu/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=65269166-4f82-429c-b055-9868ae889ae3%40sessionmgr114&vid=10&hid=6>.
27. Sirutavičius, V. (1995) *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius.
28. Vaitkevičiūtė, V. (2002) *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius.
29. Ministras R. Palaitis pasirašė e.bylos finansavimo sutartį (2010-10-28). *Teisės forumas*. Vilnius. Paimta 2012-09-11 iš Vidaus reikalų ministerijos tinklalapio: <http://www.teisesforumas.lt/index.php/idomybes-ir-naudinga-informacija/1511-ministras-r-palaitis-pasira-ebylos-projekto-finansavimo-sutart.html> .
30. *Nusikalstamumo žala žmogui ir visuomenei*. Paimta 2012-05-13 iš VSAT prie LR VRM tinklalapio: http://www.pasienis.lt/lit/Nusikalstamumo_zala_zmogui_ir_visuomenei/302.
31. Lietuvos Respublikos muitinės veiklos ataskaita (2011). Paimta 2012-07-22 iš tinklalapio: <http://www.cust.lt/web/guest/veikla/kryptys/ataskaita>.
32. *Prokuratūros veiklos ataskaita* (2011). Paimta 2012-08-16 iš tinklalapio: <http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>.
Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo teismo baudžiamosios bylos:
2K-523/2011; 2K-526/2011; 2K-303/2011; 2K-347/2011; 2A-1/2011; 2K-50/2011; 2K-360/2012; 2K-337/2012; 2K-382/2012; 2A-4/2012; 2K-66/2012.

ASPECTS OFFORENSIC SCIENCE CHARACTERISTICS OF CONTRABAND OFFENCES

Jurgita Baltrūnienė, Rokas Jankauskas
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

Smuggling is a serious problem for each country. Statistically, if all cigarettes smoked in Lithuania were bought by paying the Republic of Lithuania statutory fees, income only from excise duties to the state budget would be around 1.1 billion litas, as well as about 500 million litas value added taxes. Contraband is a heavy burden for the country's economic policy planning, collection of customs duties, one of the reasons, which leads to inflation, distorts the market and creates an unbalanced relationship, fundamentally undermines the economic system. Contraband, as a criminal activity is often associated with organized crime, since, the specifics of the crime requires relevant level of expertise and organization. Contraband offenses are closely related to other crimes, such as corruption. After studies of the scientific publications on the subject, as well as criminal cases, it was found that the contraband offenses are investigated on the basis of the general types of forensic science methods, not the specific ones. Contraband offenses investigative techniques in Lithuania are still underdeveloped. According to the author, the practice is flawed because the contraband crime from other crime types is distinguished by its specificity and other crimes investigation methods are ineffective when we speak about smuggling.

Key words: *Contraband, contraband offenses, investigation methodology, forensic characteristic.*

ĮSKAITYMAS IR JO REIKŠMĖ VERSLO TEISĖJE

DAGNĖ DAUKANTAITĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Įskaitymo institutas žinomas nuo senovės Romos laikų. Šiandien verslo subjektai įskaitymą dažnai pasitelkia kaip atsiskaitymo instrumentą, kuriuo naudotis itin paprasta ir patogiu. Didėjant įskaitymo populiarumui, ryškėja jo praktinio taikymo problematika. Būtinųjų įskaitymo sąlygų nebuvimas ir netinkamas pranešimas apie įskaitymą yra dažniausiai pasitaikančios įskaitymo klaidos. Neteisingas įskaitymo esmės suvokimas gali lemti suklydimą sprendžiant dėl įskaitymo galimybės. Nurodytos aplinkybės sąlygoja straipsnio aktualumą. Straipsnio tikslas – apžvelgti aktualių teismų praktiką, taip pat įskaitymą reglamentuojančias teisės normas bei identifikuoti jų taikymo problemas. Uždaviniai: 1) ištirti įskaitymo požymius ir suformuluoti sąvoką; 2) išnagrinėti teisėto ir pagrįsto įskaitymo reikalavimus; 3) išanalizuoti įskaitymo draudimo atvejus. Tyrimo objektas – įskaitymą reglamentuojančios teisės normos bei aktuali teismų praktika. Straipsnis parengtas remiantis aprašomuoju, sisteminės ir loginės analizės bei apibendrinimo metodais.

Reikšminiai žodžiai: įskaitymas, reikalavimas, prievolė, kreditorius, skolininkas, įskaitymo sąlygos, pranešimas apie įskaitymą.

IVADAS

Terminas „įskaitymas“, kaip ir terminas „kompensacija“, yra kilęs iš to paties lotynų kalbos žodžio *compensatio*, reiškiančio „išlyginimas“ (lot. *compensare* – „išlyginti“, „pakeisti“). Tarptautinių žodžių žodynas pateikia kelias termino „kompensacija“ reikšmes, tarp kurių yra ši: „būdas įsipareigojimui nutraukti, visiškai arba iš dalies įskaitant kreditoriaus ir skolininko vienas kitam pateiktus reikalavimus“⁸².

Tam tikra įskaitymo instituto atmaina buvo žinoma jau senovės Romos teisininkams. Romėnų teisė besąlygiškai leido sutartinį įskaitymą, tačiau toks įskaitymas, su kuriuo viena iš šalių nesutinka („legalinis“ įskaitymas), taip pat „teisminis“ įskaitymas, kuris taikomas teisminio konkrečios bylos nagrinėjimo metu, palaipsniui plečiant įskaitymo taikymo ribas Romėnų teisėje buvo pripažintas tik po kelis šimtmečius trukusių teisės reformų⁸³. Romos laikais prievolių įskaitymas dažniausiai buvo naudojamas esant bankininko ieškiniui keliems skolininkams (buvo įskaitomos klientų savitarpio pretenzijos), todėl toks įskaitymas vertintinas labiau kaip teismo proceso supaprastinimo priemonė, o ne kaip prievolių pasibaigimo būdas⁸⁴.

Šiandien įskaitymo institutas randamas įtvirtintas Civiliniame kodekse⁸⁵. Senovės Romos laikais atsiradęs įskaitymas ir Justiniano kodifikacijoje suformuluotos jo taikymo sąlygos buvo sukonkretinti, suderinti su kitomis civilinės teisės normomis bei teisės principais, o kartu išplėtoti ir išaiškinti teismų praktikoje. Tyrimas buvo atliktas ir šis straipsnis parengtas tikslu susisteminti ir apibendrinti įstatyminių įskaitymo reglamentavimą bei teismų praktikoje pakankamai griežtai suformuluotas įskaitymo taisykles.

Šiandieninės ūkio subjektų veiklos analizė leidžia spręsti, kad įskaitymo institutas privatinėje teisėje įgyja vis didesnę ekonominę reikšmę⁸⁶. Įmonės taiko įskaitymą, siekdamos likviduoti tarpusavio įsiskolinimus. Įskaitymo institutas žinomas ir viešojoje teisėje (pavyzdžiui, Mokesčių

⁸² Kvietkauskas, V., Kinderys, A., Viluveitas, V. (1985). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, p. 255.

⁸³ Girard, P. F. (1932). *Romėnų teisė* (T. 2). Kaunas: Varpas, p. 400-408.

⁸⁴ Nekrošius, I., Nekrošius, V., Vėlyvis, S. (1996). *Romėnų teisė*: Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, p. 252-253.

⁸⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262. Aktuali redakcija nuo 2012-09-01.

⁸⁶ Ambrašenė, D., et al. (2004). *Civilinė teisė: Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 95.

administravimo įstatymas⁸⁷ numato galimybę įskaityti reikalavimus, susijusius su mokesčių mokėjimu)⁸⁸. Įskaitymo populiarumo priežastys yra akivaizdžios.

Pirmiausia reikia įvertinti pačią rinką ir jos sąlygas. Rinkoje trūkstant lėšų, ūkio subjektams trūksta apyvartinių lėšų. Turime įvertinti ir mokėjimų klausimus reglamentuojančią įstatymine bazę bei vis griežtėjančios atsiskaitymo kontrolės įtaką verslui. Esant tokioms aplinkybėms, verslo subjektai leidžiasi į naujų atsiskaitymo formų ir naujų tam tinkamų mokėjimų instrumentų paieškas. Įskaitymas yra vienas iš šių paieškų galimų rezultatų. Sekantis įskaitymo privalumas – paprastumas. Vietoje to, kad dvi įmonės viena kitai atliktų reikalingus mokėjimus arba įvykdytų kitas priešpriešines vienu kitai prievolės, turimus reikalavimus jos tiesiog gali įskaityti tarpusavyje. Taigi tam tikrais atvejais įskaitymas gali būti pasitelkiamas kaip rinkos sąlygas ir verslo realijas puikiai atitinkantis atsiskaitymo (mokėjimo) instrumentas, kurio naudojimas yra itin paprastas, greitas ir patogus.

Įskaitymo atlikimo klausimais įprastai rūpinasi įmonės finansininkas, kuris stebi ir siekia kontroliuoti įmonės kreditorinius ir debitorinius įsiskolinimus. Vietoje įskaitymo sąvokos finansininkai dažniau vartoja „užskaitos“ terminą. Dažniausiai sutinkamas „užskaitos“ atlikimo ir įforminimo būdas yra dviejų įmonių tarpusavio atsiskaitymų (reikalavimų) suderinimo akto pasirašymas.

Šie dokumentai paprastai sudaromi finansinių metų pradžioje arba jų pabaigoje, juos pasirašo abiejų įmonių finansininkai arba šių įmonių vadovai. Paprasčiausias tokio įskaitymo pavyzdys sutinkamas tuomet, kai dvi įmonės viena kitai yra skolingos konkrečias pinigų sumas, kurias jos kartu užfiksuoja pasirašydamos tarpusavio reikalavimų suderinimo aktą bei šiame akte nurodo kurios įmonės naudai ir kokio dydžio skola yra likusi po tarpusavyje atliktos reikalavimų „užskaitos“. Tačiau bandant atlikti tokias „užskaitas“, neretai iškyla ir netikėtumų, pavyzdžiui, kita šalis atsisako pasirašyti tarpusavio atsiskaitymų suderinimo aktą arba per nustatytą terminą nepateikia reikalauto pateikti atsakymo. Tokiu atveju dažnas įmonės finansininkas ar kitas atstovas nusprendžia, kad skolų suderinti nepavyko, todėl įskaitymas („užskaita“) yra negalimas. Tokia išvada yra klaidinga, nes įskaitymui atlikti pakanka vienos šalies pareiškimo, o kitos šalies nesutikimas ar nuomonė, jeigu pats įskaitymas atitinka įstatymo reikalavimus, atliktam įskaitymui neturi jokios įtakos. Nurodytos aplinkybės lemia straipsnyje nagrinėjamų klausimų aktualumą.

Straipsnyje analizuojamos įstatyme ir teismų praktikoje suformuluotos būtinios įskaitymo sąlygos bei įskaitymo atlikimo tvarka, taip pat nagrinėjami įskaitymo draudimai ir kiti įskaitymui taikomi reikalavimai, siekiama identifikuoti įskaitymą reglamentuojančių teisės normų taikymo praktines problemas. Vadovaujantis nustatytais tyrimo ribomis, tyrimo objektu pasirinktas įskaitymo institutą reglamentuojantis atitinkamas Civilinio kodekso skyrius ir konkretus jo skirsnis bei šiuo klausimu aktuali Lietuvos teismų praktika.

Straipsnis parengtas remiantis aprašomuoju bei mokslinių ir praktinių literatūros šaltinių studijavimo metodu. Įskaitymo institutą reglamentuojančios teisės normos analizuojamos sisteminės ir loginės analizės metodų pagalba. Išvados dėstomos remiantis apibendrinimo metodu. Straipsnį sudaro keturi skyriai: pirmasis skyrius skirtas įskaitymo pagrindiniams bruožams atskleisti ir jų pagalba formuluoti įskaitymo sąvoką; antrame skyriuje tiriamos būtinios įskaitymo sąlygos; trečiasis skyrius nagrinėja įskaitymo atlikimo tvarką, analizuoja pranešimui apie įskaitymą taikomus reikalavimus; ketvirtame skyriuje aptariami atvejai, kai įstatymas draudžia atlikti įskaitymą.

Įskaitymo sąvoka

Civilinis kodeksas įskaitymo sąvokos nepateikia. Teismų praktika gana išsamiai aiškina įskaitymui taikomus reikalavimus ir analizuoja įskaitymo tvarką, tačiau nepateikia konkretaus įskaitymo apibrėžimo. Siekiant apibrėžti įskaitymo sąvoką, turi būti pasitelkiamas prievolių teisės

⁸⁷ Lietuvos Respublikos Mokesčių administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 63-2243. Aktuali redakcija nuo 2012-10-20.

⁸⁸ Ambrasienė, D., et al. (2004). *Civilinė teisė: Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 95.

bendrųjų nuostatų ir įskaitymo institutą reglamentuojančių normų (Civilinio kodekso 6.130 – 6.140 straipsnių) sisteminis bei kalbinis – loginis aiškinimas, taip pat turi būti analizuojamos teismų praktikoje suformuluotos taisyklės. Išskirtų esminių įskaitymo požymių visumos pagrindu gali būti konstruojamas įskaitymo apibrėžimas.

Civilinio kodekso šeštosios knygos I dalyje yra išdėstytos prievolių teisės bendrosios nuostatos. Šios dalies IX skyrius skirtas reglamentuoti prievolių pabaigą: pirmasis skirsnis numato bendruosius prievolių pabaigos pagrindus, o antrasis ir trečiasis skirsniai – specifinius prievolių pabaigos pagrindus, t.y. atitinkamai, įskaitymą ir novaciją. Pagal Civilinio kodekso 6.130 straipsnio 1 dalį, prievolė baigiasi, kai įskaitomas priešpriešinys vienaarūšis reikalavimas. Tokiu įskaitymo apibrėžimu apsiriboja ir teismų praktika. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje dažniausiai sutinkamas įskaitymo, kaip vieno iš prievolių pabaigos pagrindų apibrėžimas⁸⁹. Kitaip tariant, įskaitymas yra tarsi kitoks prievolės „įvykdymo“ būdas, kai prievolė nėra faktiškai įvykdoma Civilinio kodekso 6.123 straipsnio nustatyta tvarka, tačiau ji pasibaigia ir išnyksta šalis siejęs teisinis santykis, t.y. baigiasi skolininko pareiga ir kreditoriaus reikalavimo teisė⁹⁰. Ši analizė leidžia išskirti pirmąjį esminį įskaitymo požymį – įskaitymas yra vienas iš prievolės pabaigos pagrindų. Prievolės pabaiga yra pagrindinis įskaitymo tikslas ir padarinys. Tuo atveju, jeigu įskaitytini reikalavimai yra vienodo dydžio, įskaitymu pasibaigs abiejų šalių prievolės. Kitais atvejais, pasibaigs tik viena iš prievolių, t.y. prievolė, priklausanti tai šaliai, kurios reikalavimas yra didesnis. Esant aptariamai situacijai, vienos šalies turimas mažesnio dydžio reikalavimas yra įskaitomas į kitos šalies reikalavimą, kurio dydis sumažėja įskaityto reikalavimo suma, o taip pat atitinkamai sumažėja ir pirmosios šalies (mažesnio reikalavimo savininko) prievolė antrajai šaliai.

Civilinio kodekso 6.131 straipsnio 1 dalis numato, kad įskaitymui pakanka vienos prievolės šalies pareiškimo. Ši nuostata iš esmės reiškia tai, kad įskaitymui atlikti yra būtina ir pakankama tik vienos šalies valia. Būtent taip įstatymas apibrėžia vienašalį sandorį (Civilinio kodekso 1.163 straipsnio 3 dalis). Sistemiskai aiškinant nurodytas teisės normas, konstatuotina, kad įskaitymas yra vienašalis sandoris. Tai antrasis esminis įskaitymo požymis. Įskaitymui taikomi reikalavimai ir draudimai, taip pat įskaitymo tvarka detaliau aptariami kituose šio straipsnio skyriuose.

Išskirtų dviejų esminių įskaitymo bruožų pagalba galime konstruoti įskaitymo apibrėžimą. Įskaitymas yra vienašalis sandoris, kuriuo yra pabaigiami (pakeičiami) prievoliniai santykiai tarp šalių, viena kitos atžvilgiu turėjusių priešpriešinių vienaarūšių įskaitytinių reikalavimų.

Įskaitymo sąlygos

Tam, kad įskaitymas būtų teisėtas, jį atliekant turi būti laikomasi įstatyme nustatytų ir teismų praktikoje išaiškintų įskaitymo sąlygų. Šios sąlygos taikytinos tarpusavyje įskaitomiems reikalavimams, jų pobūdžiui. Civilinio kodekso 6.130 straipsnio 1 dalis numato, kad prievolė baigiasi, kai įskaitomas priešpriešinys vienaarūšis reikalavimas, kurio terminas suėjęs arba kurio terminas nenurodytas ar apibūdintas pagal pareikalavimo momentą. Ši nuostata patvirtina įstatymų leidėjo ketinimą nustatyti privalomas sąlygas, kurių visuma lemia prievolės pabaigą. Nurodytos sąlygos, kurias papildoma ir paaikškina teismų praktika, nėra alternatyvios, kas reiškia, jog įskaitymas yra galimas ir pageidaujamas teisiniu padariniu (prievolės pabaiga) jis sukuria tik tuo atveju, kai šios sąlygos egzistuoja visos kartu.

Yra skiriamos šešios būtinosios įskaitymo sąlygos.

Pirmoji sąlyga reikalauja, kad šalys viena kitai turėtų abipusių teisių ir pareigų, t.y. skolininkas tuo pačiu metu taip pat turi būti ir savo kreditoriaus kreditorius, o kreditorius – taip pat turi būti ir savo skolininko skolininku. Taigi, tarp šalių turi būti susiklostę prievoliniai teisiniai santykiai. Taip pat svarbu ar prievolė yra vienašalė, ar dvišalė. Vienašalės prievolės atveju, kreditorius turi tik reikalavimo teisę, o skolininkas turi tik pareigą. Tuo tarpu dvišalės prievolės

⁸⁹ pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-12-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-624/2006; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011-03-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2011.

⁹⁰ Mikelėnas, V., et al. (2003). *Civilinio kodekso šeštosios knygos „Prievolių teisė“: Komentaras* (T. 1). Vilnius: Justitia, p. 163.

atveju, kreditorius turi ne tik teisę skolininkui pareikšti reikalavimą, bet kartu turi ir atitinkamą pareigą, o skolininkas turi ne tik pareigą, bet ir teisę⁹¹. Dvišalės prievolės paprastai atsiranda iš įvairių sutarčių, pavyzdžiui, pirkimo – pardavimo sutarties, vežimo sutarties, nuomos sutarties ir kitų. Abipusės šalių teisės ir pareigos gali atsirasti esant vienam arba kelioms šalių sudarytiems sandoriams, vienai dvišalei prievolei arba kelioms dvišalėms ar vienašalėms prievolėms. Tokie šalių tarpusavio santykiai gali susiklostyti nebūtinai tuo pačiu sutartiniu – prievoliniu pagrindu. Šalių tarpusavio prievolių atsiradimo pagrindas įskaitymo teisei nėra svarbus, t.y. vienos šalies prievolė gali kilti iš sutarties, o antrosios šalies prievolė gali būti atsiradusi iš delikto⁹². Pavyzdžiui, pagal šalių sudarytą krovinio vežimo sutartį siuntėjui atsiranda prievolė sumokėti vežėjui sutartą atlygį už vežimą, o vežėjui, kuris dalį krovinio prarado jo gabenimo metu, kyla prievolė atlyginti siuntėjo patirtus nuostolius.

Antra, šalių reikalavimai turi būti priešpriešiniai. Tai reiškia, kad šalys turi turėti reikalavimus viena kitai, o ne trečiajam asmeniui. Negalima įskaityti tokio reikalavimo, kurį viena šalis turi ne kitai šaliai, o, pavyzdžiui, kitos šalies skolininkui. Tokiu atveju, atsižvelgiant į visas kitas aplinkybes ir šiame santykiyje dalyvaujančių asmenų galimai turimus kitus tarpusavio reikalavimus, įskaitymo galimybė galbūt atsirastų, bet tik tuomet, jeigu pirmiau būtų pasitelktas reikalavimo perleidimo ar skolos perkėlimo teisinis institutas⁹³. Taikant šią sąlygą, kitos šalies ir trečiojo asmens tarpusavio ryšiai neturi reikšmės. Negalima įskaityti reikalavimo, turimo su kita šalimi (kreditoriumi) glaudžiai susijusiam kitam asmeniui. Pavyzdžiui, skolininkas, turintis įvykdyti piniginę prievolę vienai iš įmonės grupės bendrovių (kreditoriui), negali į šį reikalavimą įskaityti savo turimo reikalavimo kitai tos pačios įmonių grupės bendrovei. Tuo atveju, jeigu bus nustatyta, kad kreditorius savo turimą reikalavimą skolininkui tinkamai perleido trečiajam asmeniui, o skolininkas savo priešpriešinį reikalavimą kreditoriui bandė įskaityti jau po to, kai sužinojo apie atliktą reikalavimo perleidimą, teismas pripažins, kad toks įskaitymas neteisėtas ir negali sukurti teisinių padarinių⁹⁴.

Trečioji sąlyga, kaip ir prieš tai aptartoji, yra aiškiai įtvirtinta įstatyme. Civilinio kodekso 6.130 straipsnio 1 dalis numato, kad šalių reikalavimai turi būti vienaarūšiai. Lietuvos Aukščiausias Teismas yra ne kartą išaiškinęs, kad įstatyme vartojama sąvoka „vienaarūšiai reikalavimai“ taikytina ne prievolės rūšiai, o prievolės objektui, todėl, esant šalių priešpriešiniams vienaarūšiams reikalavimams, nepriklausomai nuo galimai skirtingo šių reikalavimų atsiradimo pagrindo, įskaitymui kliūčių nėra⁹⁵. Įstatymas numato, kad prievolės dalyku gali būti bet kokie veiksmai ar bet koks turtas, turintys tiek piniginę, tiek nepiniginę išraišką (Civilinio kodekso 6.3 straipsnis). Reikalavimai yra vienaarūšiai tuomet, kai abiejų priešpriešinių prievolių dalykas yra toks pats. Pavyzdžiui, abiejų prievolių dalykas yra pareiga perduoti tam tikrą pinigų sumą arba perduoti tos pačios rūšies daiktus, arba atlikti tokios pačios rūšies paslaugas ir panašiai. Tai yra bendroji įskaitymui taikoma taisyklė ir jos privaloma laikytis tuo atveju, jeigu įskaitymas atliekamas vienos šalies pareiškimu arba jeigu įskaitymo galimumo ir pagrįstumo klausimas yra sprendžiamas teisme. Tačiau yra galima ir šios bendrosios taisyklės išimtis. Išimtį sudaro tie atvejai, kai įskaitymas atliekamas abiejų šalių susitarimu. Civiliniai teisiniai santykiai pasižymi dispozityvumu – kiekvienas šių santykių dalyvis turi teisę laisvai disponuoti savo civilinėmis teisėmis, kartu vykdydamas savo pareigas. Civilinėje teisėje galiojantis sutarties laisvės principas (Civilinio kodekso 6.156 straipsnis) sutarties šalims leidžia laisvai pasirinkti ar sudaryti sutartį, ar jos nesudaryti, taip pat laisvai nustatyti sutarties turinį bei sudaryti sutartis, nenumatytas įstatyme (taip

⁹¹ Mikelėnas, V., et al. (2003). *Civilinio kodekso šeštosios knygos „Prievolių teisė“ Komentaras* (T.1). Vilnius: Justitia, p. 18.

⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009-06-26 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-293/2009.

⁹³ pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2010-04-16 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-168/2010.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002-05-08 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-699/2002; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-03-15 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-199/2006.

pat reikia prisiminti, kad naudodamasis savo laisvėmis teisinių santykių subjektas turi vykdyti atitinkamas pareigas, nes sutarties laisvė nėra absoliuti – turi būti paisoma imperatyvių įstatymo normų, sutarties sąlygos turi neprieštarauti teisei, viešajai tvarkai ir gerai moralei). Taigi sutarties laisvės principas leidžia šalims bendru sutarimu įskaityti ir nevienarūšius reikalavimus.

Ketvirtoji įskaitymui taikoma sąlyga numato, kad abu reikalavimai turi būti galiojantys. Reikalavimas yra galiojantis, kai prievolė nėra pasibaigusi vienu iš Civiliniame kodekse numatytų pagrindų. Prievolė pasibaigia: kai ji yra tinkamai įvykdoma (Civilinio kodekso 6.123 straipsnis), kai sueina naikinamasis terminas, esantis prievolės pabaigos sąlyga (Civilinio kodekso 6.124 straipsnis), kai šalys susitaria dėl jos pabaigos (Civilinio kodekso 6.125 straipsnis), kai sutampa skolininkas ir kreditorius (Civilinio kodekso 6.126 straipsnis), kai prievolės neįmanoma įvykdyti (Civilinio kodekso 6.127 straipsnis), kai miršta (likviduojamas) skolininkas (Civilinio kodekso 6.128 straipsnis), kai kreditorius atleidžia skolininką nuo prievolės vykdymo (Civilinio kodekso 6.129 straipsnis), kai įskaitomas priešpriešinį vienarūšis reikalavimas, kurio terminas suėjęs arba kurio terminas nenurodytas ar apibūdintas pagal pareikalavimo momentą (Civilinio kodekso 6.130 straipsnis), kai šalys vietoje esamos prievolės savo susitarimu sukuria pradinę prievolę pakeičiančią naują prievolę, turinčią skirtingą negu ankstesnioji prievolė dalyką ar skirtingą įvykdymo būdą (novacija) (Civilinio kodekso 6.141 straipsnis). Reikalavimas bus laikomas negaliojančiu ir tuo atveju, jeigu pagal įstatymą pati prievolė yra laikoma negaliojančia. Prievolė gali būti pripažinta negaliojančia dėl to, kad, pavyzdžiui, įstatymų reikalavimams neatitinka prievolės dalykas (Civilinio kodekso 6.3 straipsnis) arba nustatyta neįmanoma, neteisėta ar prieštaraujanti viešajai tvarkai ir gerai moralei sąlyginės prievolės sąlyga (Civilinio kodekso 6.31 straipsnis). Prievolė negalioja ir tais atvejais, kai sandoris, iš kurio ši prievolė kyla, yra negaliojantis (niekinis sandoris arba nuginčijamasis sandoris, kurį teismas pripažįsta negaliojančiu) (Civilinio kodekso 1.78 straipsnis), taip pat kitais įstatyme nustatytais atvejais. Kai prievolė yra negaliojanti, tai šalys neprivalo vykdyti jokių pareigų ir neturi teisės reikalauti tų pareigų vykdymo, o nesant galiojančio reikalavimo, įskaitymas nėra galimas.

Norinti įskaityti šalių turimus reikalavimus, abu šie reikalavimai turi būti vykdytini. Tai yra penktoji įskaitymo sąlyga. Civilinio kodekso 6.130 straipsnio 1 dalis numato, kad gali būti įskaityti tokie reikalavimai, kurių terminai yra suėję arba nenurodyti, arba apibūdinti pagal pareikalavimo momentą. Reikalavimas tampa vykdytinu tuomet, kai sueina prievolės įvykdymo terminas. Tam tikrais atvejais prievolės įvykdymo terminas būna aiškiai ir vienareikšmiškai nustatytas. Tai gali būti padaryta šalių sudaryta sutartimi, kitu šalių dokumentu ar aktu, teismo sprendimu, taip pat įstatymu. Toks terminas, kuris galiojančios prievolės vykdymą nukelia į ateitį, vadinamas atidedamuoju⁹⁶. Prievolės su nustatytu atidedamuoju terminu negalima reikalauti įvykdyti tol, kol nesuėjęs tas terminas ar neįvyko tam tikra aplinkybė (Civilinio kodekso 1.123 straipsnio 1 dalis, 6.33 straipsnio 2 dalis). Atidedamasis terminas gali būti apibrėžtas konkrečia data, kitu būdu nustatytu laiku (pavyzdžiui, „po dešimt dienų nuo sutarties sudarymo dienos“), taip pat tam tikru įvykiu, kuris laikui bėgant neišvengiamai įvyks (pavyzdžiui, „pabaigus statyti namą“, „mirus kreditoriui“ ir panašiai). Kadangi galioja prezumpcija, jog terminas yra nustatomas skolininko naudai, prievolė tampa vykdytina (skolininkas privalo ją įvykdyti) tik suėjęs nustatytam atidedamajam terminui (Civilinio kodekso 6.35 straipsnio 4 dalis). Jeigu skolininkas tampa nemokus, bankrutuoja arba be kreditoriaus sutikimo sumažina ar sunaikina pateiktą prievolės įvykdymo užtikrinimą, taip pat jeigu skolininkas neįvykdo lengvatų suteikimo sąlygų, skolininkas praranda su terminu susijusias lengvatas ir privalo nedelsiant įvykdyti prievolę (t.y. prievolė tuoj pat tampa vykdytina ir kita šalis turi teisę reikalauti, kad skolininkas nedelsiant įvykdytų prievolę) (Civilinio kodekso 6.35 straipsnio 4, 6 dalys). Tais atvejais, kai prievolės įvykdymo terminas nenustatytas arba apibrėžtas reikalavimo įvykdyti prievolę momentu, kreditorius turi teisę bet kada pareikalauti įvykdyti prievolę, o skolininkas turi teisę bet kada ją įvykdyti (Civilinio kodekso 6.53 straipsnio 1 dalis). Tokia prievolė laikoma vykdytina Civilinio kodekso 6.130 straipsnio 1 dalies

⁹⁶ Mikelėnas, V., et al. (2003). *Civilinio kodekso šeštosios knygos „Prievolių teisė“ Komentarai* (T.1). Vilnius: Justitia, p. 56.

prasmė, nes minėtoji norma leidžia įskaityti priešpriešinį vienarūšį reikalavimą, kurio terminas nenurodytas ar apibūdintas pagal pareikalavimo momentą. Apibendrinant galima daryti išvadą, jog reikalavimas laikomas vykdytinu nuo tada, kai sueina prievolei įvykdyti nustatytas atidedamasis terminas, o tais atvejais, kai prievolės įvykdymo terminas nenustatytas arba apibrėžtas pagal pareikalavimo momentą, reikalavimas laikomas vykdytinu nuo prievolės atsiradimo (įsigaliojimo) dienos, nes nuo to momento kreditorius turi teisę šį reikalavimą pareikšti, o jį pareiškus, skolininkas turi pareigą šį reikalavimą įvykdyti.

Šeštoji įskaitymo sąlyga leidžia įskaityti tik apibrėžtus reikalavimus. Tai reiškia, kad turi būti aiškios įskaitomų reikalavimų sumos (dydžiai). Ši sąlyga siejasi su įskaitymo draudimu, numatytu Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 1 punkte. Toks reikalavimas, kuris ginčijamas teisme, nėra akivaizdus ir apibrėžtas, todėl jo negalima ir įskaityti. Šis įskaitymo draudimas galioja tol, kol teismas išnagrinėja bylą ir savo įsiteisėjusiu sprendimu patvirtina atitinkamo reikalavimo pagrįstumą ir dydį. Teismų praktikoje nekartą pažymėta, kad Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 1 punktą taikomas tada, kai skolininkas apskritai ginčija savo prievolę kreditoriui⁹⁷, t.y. kai skolininkas ginčija kreditoriaus reiškiamo reikalavimo pagrįstumą. Kai skolininkas dalį kreditoriaus reikalavimo pripažįsta, aptariamasis įskaitymo draudimas netaikomas, tačiau būtina nustatyti neginčijamos prievolės apimtį⁹⁸, nes įstatymas leidžia tarpusavyje įskaityti tik apibrėžtus reikalavimus. Draudimas įskaityti reikalavimą, kuris ginčijamas teisme, kartu su kitais įskaitymo draudimais bus aptartas šio straipsnio ketvirtame skyriuje.

Pažymėtina, kad kasacinio teismo praktikoje neseniai pradėta formuoti nauja teisės taikymo taisyklė, susijusi su pastarosiomis dvejomis aptartomis įskaitymo sąlygomis: reikalavimo vykdytinumu ir jo akivaizdumu. Ši taisyklė neleidžia vienašališkai įskaityti tokių reikalavimų, kurie yra aiškiai nelygiaverčiai vykdytinumo ir akivaizdumo požiūriu⁹⁹. Pavyzdžiui, negalimas vienašalis įskaitymas skolos, kuriai išieškoti jau yra išduotas vykdomasis dokumentas, ir skolos, kuri dar nepatikrinta teisme. Suprantama, kad vykdytinumas ir akivaizdumas reikalavimo, patvirtinto *res judicata* galią turinčiu teismo sprendimu bei pripažinto vykdytinu procesine tvarka, ir reikalavimo, kurio vykdytinumas grindžiamas vien materialiosios teisės normomis (ypač jeigu faktinės aplinkybės leidžia tikėti kilsiant teisminiam ginčui dėl reikalavimo pagrįstumo), negali būti pripažįstami lygiaverčiais. Atitinkamai, kasacinis teismas, sistemiškai įvertinęs teismų praktikoje pripažintą įskaitymo sąlygas ir Civilinio kodekso 6.130 straipsnio 1 dalį bei vadovaudamasis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, paaiškino, jog toks įskaitymo draudimas būtinas siekiant išvengti nepagrįsto galimybės naudotis nuosavybe ribojimo ir teisingumo įgyvendinimo varžymo¹⁰⁰.

Įskaitymo tvarka

Įskaitymo atlikimo tvarką reglamentuoja Civilinio kodekso 6.131 straipsnis. Detali įskaitymo atlikimo tvarka, būdai ir formos įstatyme nėra reglamentuoti. Minėtame Civilinio kodekso straipsnyje yra nurodytos tik principinės įskaitymo nuostatos. Kaip minėta, įskaitymas yra vienašalis sandoris, todėl įskaitymui pakanka vienos prievolės šalies pareiškimo. Tačiau šiam vienašaliui sandoriui yra keliami tam tikri formos ir turinio reikalavimai, kurių privalu laikytis.

Įskaitoma pranešant apie tai kitai prievolės šaliai (Civilinio kodekso 6.131 straipsnio 2 dalis). Tai imperatyvus reikalavimas, kurio privalu laikytis. Šią įstatyme nustatytą pareigą pagrindžia bendrieji prievolių vykdymo principai bei vienašalio sandorio esmė. Civilinis kodeksas įpareigoja prievolės šalis bendradarbiauti tarpusavyje (šalių pareiga kooperuotis numatyta Civilinio kodekso 6.38 straipsnio 3 dalyje ir 6.200 straipsnio 2 dalyje). Bet kuriuo vienašaliu sandoriu (įskaitymas nėra išimtis) paprastai yra siekiama sukurti tam tikrus konkrečius teisinius padarinius. Vienašaliui

⁹⁷ pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-12-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-624/2006.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012-11-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-502/2012.

¹⁰⁰ Ibid.

sandoriui sudaryti nepakanka asmens vidinės valios, būtina asmens valią išreikšti įstatymo nustatyta forma ir terminais, kad jo valią žinotų ir kiti asmenys. Tik toks valios išreiškimas gali sukurti teisinius padarinius¹⁰¹. Taigi, prievolė pasibaigs tik tuo atveju, jeigu bus įvykdytas aptariamas reikalavimas, t.y. apie įskaitymą bus pranešta kitai prievolės šaliai. Tam, kad prievolė pasibaigtų įskaitymu, užtenka vienos prievolės šalies valios išreiškimo – pareiškimo apie įskaitymą. Įskaitymo teisinės pasekmės atsiranda nepriklausomai nuo kitos prievolės šalies valios ir požiūrio į tokį kontrahento veiksmą, tačiau būtina apie tokio veiksmo atlikimą pranešti kitai šaliai¹⁰². Teismas, sprenddamas ar įskaitymas atliktas laikantis įstatyme nustatytos tvarkos, turi patikrinti, ar šalis yra padariusi pareiškimą dėl prievolės įskaitymo, ir ar apie tai buvo informuota kita šalis¹⁰³. Tai yra du objektyviai nustatomi fakto klausimai, kuriuos teismas kiekvieną kartą nagrinėdamas bylą turi išsiaiškinti. Ta aplinkybė, kad kita prievolės šalis dėl subjektyvių priežasčių teigia nesutinkanti su įskaitymu, nors neginčija jo pagrįstumo ir teisėtumo, neturi esminės reikšmės.

Įskaitymą reglamentuojančios teisės normos nenustato jokių įskaitymo, kaip vienašalio sandorio, formai taikytinų specialiųjų reikalavimų, todėl turi būti vadovaujama bendrosiomis sandorių formai taikytinomis nuostatomis. Vienašalis sandoris sudaromas šio sandorio šaliai laisvai išreiškiant savo valią dėl sandorio sudarymo, kuri gali būti išreikšta žodžiu, raštu, veiksmu ar kitokia valios išreiškimo forma (Civilinio kodekso 1.64 straipsnio 1 dalis). Įstatymų ar sutarties nustatytais atvejais asmens valia sudaryti sandorį gali būti išreikšta viešu skelbimu ar tylėjimu (Civilinio kodekso 1.64 straipsnio 3 dalis, 1.65 straipsnis). Taigi, atsižvelgiant į sandorio šalies valios išraiškos formą, vienašalis sandoris gali būti sudaromas žodžiu, raštu (paprasčiausiu, notarine forma) arba konkludentiniais veiksmais (Civilinio kodekso 1.71 straipsnio 1 dalis). Atitinkamai, įskaitymas gali būti atliekamas bet kuria forma, t.y. apie tai kitai šaliai pareiškiant žodžiu, raštu arba savo valią išreiškiant tam tikru veiksmu. Tačiau tai nėra absoliuti taisyklė. Jos išimtis gali numatyti įstatymas. Pavyzdžiui, Civilinio kodekso 6.131 straipsnio 3 dalis numato, kad tuo atveju, kai kreditorius turi skolininko išduotą skolos dokumentą (skolos raštelį, vekselį ar panašaus pobūdžio kitą dokumentą), tai įskaitoma padarant įrašą šiame skolos dokumente. Pranešimo apie įskaitymą formą taip pat gali reglamentuoti šalių sudaryta sutartis. Pavyzdžiui, šalis sieja ilgalaikiai pirkimo – pardavimo teisiniai santykiai, o šalių tarpusavio santykius reglamentuoja rašytinė tiekimo sutartis, kurioje yra sąlyga, jog visi šalių susitarimai ir bet kokio pobūdžio pranešimai, susiję su šia sutartimi, privalo būti rašytinės formos. Tokiu atveju, ne įstatymas, o sutartis numato privalomą rašytinę formą, kuria turi būti išreikiama šalies valia dėl reikalavimo, kylančio iš šios sutarties, įskaitymo. Be to, šalių sutartyje gali būti nustatyti pranešimo įteikimo kitai šaliai būdai (registruota pašto siunta įmonės buveinės adresu, elektroniniu paštu), kurių šalių susitarimu privalo laikytis.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad tais atvejais, kai nei įstatymas, nei šalys savo tarpusavio susitarimu nenustato konkrečios pranešimo formos, apie įskaitymą kitai šaliai gali būti pareikšta bet kuria forma: žodžiu, raštu arba atitinkamu veiksmu. Visgi, atsižvelgiant į tai, kad kitai šaliai nesutinkant su atliktu įskaitymu ir ginčijant pranešimo apie įskaitymą faktą, šio fakto įrodinėjimo našta tenka įskaitymą atlikusiai šaliai, patartina pasirinkti rašytinę pranešimo apie įskaitymą formą bei pasirūpinti tinkamais šio pranešimo įteikimo kitai šaliai įrodymais. Tokiu būdu iš anksto užkertamas kelias nepagrįstai ginčyti pranešimo apie įskaitymą faktą ar šio pranešimo momento faktą, o tokio ginčo kilimo atveju, teismui galės būti pateikti tiesioginiai ir pakankami šio fakto įrodymai.

Vadovaujantis teismų praktikoje suformuluotomis taisyklėmis bei Civilinio kodekso 6.131 straipsnio 1-2 dalimis, galima išskirti tris esminius pranešimo apie įskaitymą turinio reikalavimus.

¹⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010-12-16 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-487/2010.

¹⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007-12-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2007.

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010-10-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-407/2010.

Pirma, pranešime turi būti išdėstytas šalies pareiškimas apie įskaitymą. Šis reikalavimas neįpareigoja pranešime nurodyti konkrečių įskaitymą reglamentuojančių Civilinio kodekso normų ar vartoti šiose normose pateikiamas sąvokas, tačiau iš pranešimo turinio turi būti aiškiai matyti šalies valia (siekis) įskaityti priešpriešinį vienarūšį reikalavimą¹⁰⁴. Jei tam tikras šalies dokumentas parengtas ir pateiktas kitu tikslu (finansinių duomenų suderinimo tikslu parengtas ir kitai šaliai pateiktas tarpusavio atsiskaitymų suderinimo aktas arba išrašyta ir kitai šaliai pateikta sąskaita už tam tikras priešpriešines paslaugas) ir jame aiškiai nėra nurodyta duomenų apie prievolės šalies pareiškimą dėl priešpriešinio reikalavimo įskaitymo, toks dokumentas negali būti laikomas prievolės šalies pareiškimu apie įskaitymą Civilinio kodekso 6.131 straipsnio prasme¹⁰⁵. Pareiškimas apie įskaitymą turi būti aiškus ir suprantamas - jame turėtų būti nurodyta prievolė, pagal kurią atliekamas įskaitymas, įskaitymo pagrindas ir įskaitoma suma. Įstatymui nenumatant specialių reikalavimų pareiškimo apie įskaitymą turiniui, tame pačiame pareiškime gali būti nurodoma kita sutarties šalims aktuali informacija, pareiškimai kitais klausimais¹⁰⁶.

Antra, pareiškimą apie įskaitymą gali padaryti (pranešimą apie tai gali teikti) tik pati prievolės šalis arba tinkamai jos įgaliotas asmuo. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje yra išaiškinta, kad juridinio asmens sandorius sudaro jo organai (Civilinio kodekso 2.81 straipsnis), todėl dėl priešpriešinio vienarūšio reikalavimo įskaitymo gali nuspręsti tokius įgaliojimus turintys įmonės valdymo organai ar jų įgalioti kiti asmenys¹⁰⁷. Privataus juridinio asmens (akcinės bendrovės, uždarnosios akcinės bendrovės, individualios įmonės ir kitų) sandorius turi teisę sudaryti ir įprastai sudaro šio juridinio asmens vadovas arba kiti steigimo dokumentuose nurodyti asmenys, taip pat šių asmenų įgalioti kiti asmenys. Atstovo, turinčio įgaliojimus veikti už atliekant įskaitymą dalyvaujantį asmenį, pasirašymas įskaitymo akte sukuria atstovaujajam teises ir pareigas – prievolės pasibaigimą įskaitymu¹⁰⁸.

Trečia, įstatymas reikalauja, kad pareiškimas apie įskaitymą būtų besąlyginis ir įsigaliojusių nedelsiant, todėl pranešime negali būti numatytos atidedamosios įskaitymo sąlygos arba įskaitymo įsigaliojimo terminai. Toks pranešimas, kuriame nurodyti įskaitymo terminai ar sąlygos, pagal įstatymą laikomas negaliojančiu, t.y. nesukeliančiu pageidaujamų teisinių padarinių. Taigi šalis, siekianti įskaityti priešpriešinį vienarūšį reikalavimą, savo pranešime neturėtų vartoti tokių formuluočių kaip šios: „jeigu negausime mokėjimo per dešimt dienų, įskaitysimės priešpriešinius reikalavimus“, „nutraukus sutartį, įskaitysimės reikalavimą“, „jei sutinkate, įskaitysimės reikalavimą“ ir panašiai. Tokiomis formuluočiomis, įskaitymo įsigaliojimas tarsi atidedamas vėlesniam laikui arba tampa priklausomas nuo kitos šalies valios, nelieka apibrėžtumo ir teisinio tikrumo šalių teisiniuose santykiuose. Kadangi nurodyto pobūdžio pranešimas negali būti laikomas aiškia šalies valios išraiškos forma, įstatymas įsakmiai numato jo negaliojimą (Civilinio kodekso 6.131 straipsnio 2 dalis). Ar konkreti pranešime apie įskaitymą įrašyta formuluočių gali būti laikoma įskaitymo sąlyga arba terminu yra fakto klausimas, kurį tarp šalių kilus atitinkamam ginčui, sprendžia teismas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš bylų sprendė klausimą ar šalies pranešime apie įskaitymą padarytas prierašas „P.S. Negavę patvirtinimo per tris dienas, laikysime, kad su užskaitymu sutinkate“ gali būti laikomas įskaitymo atlikimo sąlygos ar termino nustatymu¹⁰⁹. Šioje

¹⁰⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010-02-01 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-18/2010.

¹⁰⁵ pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-10-16 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-504/2006 ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005-11-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-597/2005.

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012-04-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-116/2012.

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-10-16 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-504/2006 ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010-01-04 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-9/2010.

¹⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003-09-24 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-858/2003.

¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007-12-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2007.

byloje teismas nustatė, kad apie prievolės įskaitymą buvo pranešta tinkamai, o minėtas prierašas turi būti suprantamas ir aiškinamas kaip įstatymuose įtvirtintos prievolės šalių bendradarbiavimo pareigos tinkamas vykdymas bei siekis kuo greičiau išsiaiškinti kontrahento požiūrį į tarp šalių iš sutarties atsiradusias problemas. Tokią išvadą teismas padarė įvertinęs konkrečias nagrinėjamoje byloje nustatytas aplinkybes. Tuo atveju, jeigu teismas nustatytų kitokias faktines aplinkybes (kitoks pranešimo apie įskaitymą turinys, prierašo ar kito įrašo formuluotė ir panašiai), teismas galimai priėtų priešingos išvados, nes, kaip jau minėta, tai yra fakto klausimas, kuris kiekvienoje byloje sprendžiamas atsižvelgiant į konkrečias būtent toje byloje nustatytas aplinkybes. Dėl šių priežasčių, rengiant ir teikiant pranešimą apie įskaitymą, patartina vengti bet kokių išsireiškimų, kurie galėtų būti interpretuojami kaip įskaitymo atlikimo sąlyga ar terminas.

Įskaitymo draudimas

Įstatymas įsakmiai nurodo atvejus, kuomet prievolės šalims neleidžiama įskaityti priešpriešinius vienaarūšius reikalavimus. Įstatymų leidėjui pasirinkus imperatyvųjį teisinio reguliavimo metodą, šalims neleidžiama susitarti dėl įskaitymo draudimų netaikymo¹¹⁰.

Civilinio kodekso 6.134 straipsnyje pateiktas įskaitymo draudimų sąrašas nėra baigtinis, kas reiškia, jog įstatymai gali numatyti ir kitus atvejus, kuomet prievolės šalims draudžiama įskaityti tam tikrus priešpriešinius tarpusavio reikalavimus. Pavyzdžiui, Įmonių restruktūrizavimo įstatymo¹¹¹ 8 straipsnis numato įskaitymo draudimą, taikomą nuo teismo nutarties iškelti įmonės restruktūrizavimo bylą įsiteisėjimo dienos iki teismo nutarties patvirtinti restruktūrizavimo planą priėmimo dienos; Bankų įstatymo¹¹² 76 straipsnis banko veiklos apribojimo atveju draudžia įskaityti bet kokius banko ir jo klientų reikalavimus; Įmonių bankroto įstatymas¹¹³ tiesiogiai tokio draudimo nenustato, tačiau atsižvelgiant į bankroto procedūros tikslus (apsaugoti visų kreditorių interesus), Įmonių bankroto įstatymo 7 straipsnį (numato draudimą vykdyti visas finansines operacijas, išskyrus priešpriešinių vienaarūšių reikalavimų įskaitymą, kai toks įskaitymas galimas pagal mokesčių įstatymuose nustatytas mokesčio permokos (skirtumo) įskaitymo nuostatas, kas iš esmės reiškia, jog įskaitymo teisė suteikiama tik valstybei), taip pat įvertinus gausią ir vieningą teismų praktiką šiuo klausimu¹¹⁴, galima spręsti, jog skolininkui iškėlus bankroto bylą, jo kreditoriams neleidžiama pasinaudoti įskaitymo teise. Papildomus įskaitymo draudimo atvejus šalys gali numatyti savo sutartimi.

Teismų praktikos analizė leidžia spręsti, kad dažniausiai teismai nustato draudimo įskaityti reikalavimus, kurie ginčijami teisme, pažeidimus (Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 1 punktas), todėl šio draudimo aptarimui bus skiriamas didesnis dėmesys. Minėtas draudimas yra glaudžiai susietas su viena iš būtinųjų įskaitymo sąlygų, t.y. įskaitomo reikalavimo apibrėžtumu (žr. straipsnio antrą skyrių). Teisme ginčijami reikalavimai paprastai būna neapibrėžti, nes būna neaiškus jo dydis, kvestionuojamas jo galiojimas ir t.t. Aptariamas įskaitymo draudimas įsigalioja tuomet, kai iškeliama atitinkama civilinė byla, ir galioja tol, kol teismas įsiteisėjusiu sprendimu patvirtina ginčijamo reikalavimo pagrįstumą ir/ar dydį. Kai atliktas įskaitymas teisme ginčijamas aptariamu pagrindu, teismas turi nustatyti du momentus: kada kitai šaliai buvo pranešta apie įskaitymą ir kada buvo iškelta civilinė byla. Pranešimo apie įskaitymą momentą teismas nustato ištyręs byloje šiuo klausimu esančių įrodymų visetą. Šiame etape reikšminga tai, kokia pasirinkta pranešimo apie įskaitymą forma, ar buvo tinkamai pasirinktas šio pranešimo įteikimo kontrahentui

¹¹⁰ Ambrasienė, D., et al. (2004). *Civilinė teisė: Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 96.

¹¹¹ Lietuvos Respublikos Įmonių restruktūrizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1012. Aktuali redakcija nuo 2012-11-15.

¹¹² Lietuvos Respublikos Bankų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 54-1832. Aktuali redakcija nuo 2011-12-22.

¹¹³ Lietuvos Respublikos Įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1010. Aktuali redakcija nuo 2012-11-15.

¹¹⁴ pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2001-03-13 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-95/2001, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002-03-18 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-129/2002, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004-09-27 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-484/2004, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009-12-18 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-591/2009.

būdas, ar pasirinkta tinkamą įteikimą patvirtinančiai įrodymais (žr. straipsnio antrą skyrių). Kasacinis teismas yra išaiškinęs kaip turi būti nustatomas civilinės bylos iškėlimo momentas, kuris eliminuoja galimybę atlikti reikalavimų įskaitymą. Civilinės bylos iškėlimas yra pirmoji, privaloma ir savarankiška civilinio proceso stadija, kurioje, tikslu iškelti civilinę bylą, turi būti tikrinama, ar yra teisės kreiptis į teismą prielaidos, ar ieškovas tinkamai įgyvendina šią savo teisę. Vadovaujantis Civilinio proceso kodekso 137 straipsnio 1 dalimi, civilinė byla iškeliama teisėjui rezoliucija išsprendus ieškinio priėmimo klausimą¹¹⁵. Taigi ieškinio priėmimas teisėjo rezoliucija laikomas civilinės bylos iškėlimu, ir tai atitinkamai reiškia, kad tarp suinteresuotų asmenų yra kilęs ginčas, kuris per reikalavimų įskaitymo institutą eliminuoja galimybę atlikti įskaitymą vienos prievolės šalies pareiškimu¹¹⁶. Kai ieškinys pateikiamas nagrinėti dokumentinio proceso tvarka, preliminarus sprendimo priėmimas iš esmės reiškia dokumentinio proceso pradžią, o jo eiga priklauso nuo to, ar atsakovas pateiks prieštaravimus dėl pareikšto ieškinio ir preliminarus teismo sprendimo ar ne. Nepaisant šių dokumentinio proceso ypatumų, kasacinis teismas išaiškino, kad tiek pagal Civilinio proceso kodekso¹¹⁷ 137 straipsnį, tiek pagal 427 straipsnį ieškovo pareikštų reikalavimų sprendimas pradedamas tik priėmus rezoliuciją iškelti bylą ir nepriklausomai nuo to, kokia teiseną bus nagrinėjamas tolesnis ginčas, ieškinio pateikimas teismui ir jo priėmimas rezoliucija reiškia teismo proceso pradžią ir bylos iškėlimą¹¹⁸. Pateikdamas nurodytą išaiškinimą, teismas taip pat pažymėjo, jog šiuo atveju nėra reikšmingas momentas kada atsakovas sužinojo apie bylos iškėlimą. Paaiškėjus, jog civilinė byla buvo iškelta pirmiau, nei buvo gautas pranešimas apie įskaitymą, teismas konstatuoja Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 1 punkto normos pažeidimą ir atlikto įskaitymo negaliojimą. Pažymėtina ir tai, kad šis įskaitymo draudimas taikytinas tais atvejais, kai skolininkas apskritai ginčija savo prievolę kreditoriui, o kai skolininkas dalį reikalavimo pripažįsta, tai nurodytas draudimas įskaityti priešpriešinius vienuose reikalavimus netaikomas, tik būtina nustatyti neginčijamos prievolės apimtį¹¹⁹.

Įstatymas nustato draudimą įskaityti reikalavimus, atsiradusius iš sutarties dėl turto perleidimo su sąlyga išlaikyti iki gyvos galvos (Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 2 punktas). Pagal išlaikymo iki gyvos galvos sutartį rentos gavėjas – fizinis asmuo perduoda jam priklausantį nekilnojamoji turtą rentos mokėtoji nuosavybės teise, o rentos mokėtojas įsipareigoja išlaikyti rentos gavėją arba jo nurodytą asmenį iki gyvos galvos (Civilinio kodekso 6.460 straipsnio 1 dalis). Sudarius išlaikymo iki gyvos galvos sutartį ir rentos gavėjui įvykdžius savo sutartinę prievolę, šalis sieja vienašalę prievolę, t.y. rentos davėjo prievolę teikti išlaikymą iki gyvos galvos. Teikiamas išlaikymas reiškia rentos gavėjo pragyvenimo šaltinį. Išlaikymo iki gyvos galvos teisiniuose santykiuose rentos gavėjas yra silpnesnioji šalis, kurios interesus būtina apsaugoti. Taigi akivaizdu, kad įskaitymas yra nesuderinamas su pinigines prievolės teikti išlaikymą pobūdžiu ir prieštarauja pačios išlaikymo iki gyvos galvos sutarties esmei, todėl įstatymas yra draudžiamas.

Kai tam tikras reikalavimas yra išimtinai susijęs tik su prievolės šalies asmeniu, tokį reikalavimą įskaityti draudžiama (Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 3 punktas). Su prievolės šalies asmeniu susijęs reikalavimas yra reikalavimas mokėti išlaikymą, reikalavimas atlyginti neturtinę žalą, taip pat žalą, padarytą sveikatos sužalojimu ar gyvybės atėmimu (Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 4 punktas) ir panašiai. Taigi aptariamam draudimui siekiama užtikrinti nukentėjusiojo ar silpnosios teisių santykių šalies interesus.

¹¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008-07-08 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-339/2008.

¹¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011-01-25 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-7/2011.

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340. Aktuali redakcija nuo 2012-12-31.

¹¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011-07-01 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2011.

¹¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-12-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-624/2006.

Įstatymas draudžia įskaityti reikalavimus valstybei (Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 5 punktas). Toks draudimas pateisinamas viešosios tvarkos užtikrinimo tikslais¹²⁰. Be to, aptariama norma greta nurodyto draudimo numato ir leidimą – pati valstybė turi teisę taikyti įskaitymą. Šio įskaitymo draudimo išimtis (t.y. atvejus, kai leidžiami abipusiai įskaitymai) gali numatyti įstatymai. Įskaitymas taip pat yra draudžiamas tais atvejais, kai prievolės dalykas yra turtas, į kurį negalima nukreipti išieškojimo (Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 6 punktas), nes iš tokios prievolės kylančio reikalavimo neįmanoma įvykdyti¹²¹.

Dar vienas svarbus atvejis, kuomet įstatymas neleidžia taikyti įskaitymo, atskirai įtvirtintas Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 2 dalyje. Neleidžiama taikyti įskaitymo skolininkui, kuris privalo atlyginti savo tyčiais veiksmais padarytą žalą. Šios normos esmė – tyčia žalos padaręs asmuo privalo pats asmeniškai ją atlyginti. Tokiu būdu siekiama apsaugoti nukentėjusiojo interesus. Aptariamas draudimas nustatytas prevenciniais ir auklėjamaisiais tikslais¹²².

Trečiojo asmens naudai prisiėmęs prievolę asmuo neturi teisės įskaityti į ją reikalavimą, kurį jis turi kitai prievolės šaliai (Civilinio kodekso 6.139 straipsnis). Šio įskaitymo draudimo esmė – apsaugoti sąžiningųjų trečiųjų asmenų interesus.

Be aukščiau aptartųjų, įstatymai gali numatyti ir kitų konkrečių atvejų, kuomet įskaitymas nėra leidžiamas (Civilinio kodekso 6.134 straipsnio 1 dalies 7 punktas).

IŠVADOS

1. Įstatymo institutas, žinomas jau nuo senovės Romos laikų, vis dažniau verslo subjektų yra pasitelkiamas kaip tarpusavio atsiskaitymo būdas, kurį taikyti patogų ir nesudėtingą.

2. Įskaitymas yra vienašalis sandoris, kadangi įskaitymui atlikti pakanka vienos prievolės šalies pareiškimo. Be to, įskaitymas yra vienas iš prievolės pabaigos pagrindų. Atsižvelgiant į šiuos esminius įskaitymui būdingus bruožus, įskaitymas apibrėžtinai kaip vienašalis sandoris, kurį sudarius pasibaigia (ar pasikeičia) prievoliniai santykiai tarp šalių, viena kitos atžvilgiu turėjusių priešpriešinių vienaarūšių įskaitytinų reikalavimų.

3. Įskaitymas yra galimas ir pageidaujamas teisinius padarinius sukuria tik tuomet, kai egzistuoja šešios būtinosios įskaitymo sąlygos. Pirma, abi šalys viena kitai turi abipuses teises ir pareigas. Antra, šalių reikalavimai yra priešpriešiniai. Trečia, šalių reikalavimai yra vienaarūšiai. Ketvirta, abu reikalavimai yra galiojantys. Penkta, abu reikalavimai yra vykdytini. Šešta, šalių reikalavimai yra apibrėžti ir aiškūs. Nesant bent vienos įskaitymo sąlygos, įskaitymas yra negalimas. Įskaitymas, šalies atliktas nepaisant nurodytų reikalavimų, yra neteisėtas ir negali sukurti juo siekiamų teisinių padarinių.

4. Įskaitymui atlikti pakanka vienos šalies pareiškimo. Apie įskaitymą privaloma pranešti kitai šaliai. Tai imperatyvus reikalavimas, kurio neįvykdymas lemia pageidaujamo padarinių neatsiradimą. Kitos prievolės šalies valia ar požiūris į tokį kontrahento veiksma (įskaitymą) neturi reikšmės, tačiau būtina apie tokio veiksmo atlikimą pranešti kitai šaliai. Spręsdamas šalių ginčą dėl atlikto įskaitymo teisėtumo, teismas kiekvieną kartą turi patikrinti du objektyviai nustatomus faktus: ar šalis padarė pareiškimą dėl prievolės įskaitymo, ar apie tai buvo informuota kita šalis.

5. Įstatymas nenustato jokių įskaitymui taikytinų formos reikalavimų, todėl įskaitymas gali būti atliekamas bet kuria forma, išskyrus kai įstatymas arba šalių tarpusavio susitarimas nustato kitaip. Atsižvelgiant į tai, kad šalių ginčo atveju pranešimo apie įskaitymą faktą turi įrodyti įskaitymą atlikusi šalis, patartina pasirinkti rašytinę pranešimo apie įskaitymą formą ir pasirinkti tinkamais šio pranešimo įteikimo kitai šaliai įrodymais.

6. Galima išskirti tris esminius pranešimo apie įskaitymą turinio reikalavimus. Pirma, turi aiškiai išdėstytas šalies pareiškimas apie įskaitymą, t.y. iš pranešimo turinio turi būti aiškiai matyti šalies valia (siekis) atlikti įskaitymą. Antra, pareiškimą apie įskaitymą gali padaryti tik pati

¹²⁰ Mikelėnas, V., et al. (2003). *Civilinio kodekso šeštosios knygos „Prievolių teisė“ Komentarai*. 1 tomas. Vilnius: Justitia, p. 177.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

prievolės šalis arba tinkamai įgaliotas jos atstovas. Trečia, pareiškimas apie įskaitymą turi būti besąlyginis ir įsigalioji nedelsiant.

7. Civilinis kodeksas imperatyviai nurodo atvejus, kuomet draudžiama atlikti įskaitymą, tačiau šis sąrašas nėra baigtinis – atskirus įskaitymo draudimo atvejus gali numatyti kiti įstatymai arba šalių tarpusavio susitarimai.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Bankų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 54-1832. Aktuali redakcija nuo 2011-12-22.
 2. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262. Aktuali redakcija nuo 2012-09-01.
 3. Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340. Aktuali redakcija nuo 2012-12-31.
 4. Lietuvos Respublikos Įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1010. Aktuali redakcija nuo 2012-11-15.
 5. Lietuvos Respublikos Įmonių restruktūrizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1012. Aktuali redakcija nuo 2012-11-15.
 6. Lietuvos Respublikos Mokesčių administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 63-2243. Aktuali redakcija nuo 2012-10-20.
 7. Ambrasienė, D., et al. (2004). *Civilinė teisė: Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
 8. Girard, P. F. (1932). *Romėnų teisė* (T. 2). Kaunas: Varpas.
 9. Kvietkauskas, V., Kinderys, A., Viluveitas, V. (1985). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
 10. Mikelėnas, V., et al. (2003). *Civilinio kodekso šeštosios knygos „Prievolių teisė“: Komentarai* (T. 1). Vilnius: Justitia.
 11. Nekrošius, I., Nekrošius, V., Vėlyvis, S. (1996). *Romėnų teisė: Vadovėlis*. Kaunas: Vija.
- Teismų praktika*
1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2001-03-13 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-95/2001.
 2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002-03-18 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-129/2002.
 3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002-05-08 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-699/2002.
 4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003-09-24 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-858/2003.
 5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004-09-27 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-484/2004.
 6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005-11-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-597/2005.
 7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-03-15 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-199/2006.
 8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-10-16 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-504/2006.
 9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006-12-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-624/2006.
 10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007-12-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2007.
 11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008-07-08 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-339/2008.
 12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009-06-26 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-293/2009.
 13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009-12-18 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-591/2009.
 14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010-01-04 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-9/2010.
 15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010-02-01 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-18/2010.

16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2010-04-16 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-168/2010.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010-10-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-407/2010.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010-12-16 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-487/2010.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011-01-25 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-7/2011.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011-03-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2011.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011-07-01 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2011.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012-04-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-116/2012.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012-11-21 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-502/2012.

THE SET-OFF AND ITS IMPORTANCE IN COMMERCIAL LAW

Dagnė Daukantaitė

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The set-off is known from the times of Ancient Rome. Today the set-off is frequently invoked by business parties as the means of payment, which is notably simple and convenient to use. While the popularity of the set-off continues to grow, the problems of its practical application are being revealed. Non-existence of the essential conditions of the set-off and inadequate notice of the set-off are commonly-made mistakes. Misconception on the essence of the set-off can lead to a misjudgement on the possibility of the set-off. These circumstances stipulate the relevance of this paper. The objective of this paper is to review the relevant court practice, also the rules of law ascertaining set-off and to identify the problems concerning the application of these rules. The goals: 1) to examine the features of the set-off and to formulate the concept; 2) to inspect the requirements of the legitimate and well-reasoned set-off; 3) to analyze the cases when the set-off is banned by law. The target of the research is the relevant statutory law and the court practice. The paper is prepared applying the descriptive method, also the methods of systemic and logical analysis and the presumptive method.

Keywords: *set-off, claim, obligation, creditor, debtor, set-off conditions, notice on the set-off.*

ANTSTOLIAI LIETUVOJE: PRADŽIA IR ŠIANDIENA

SIMONA DEMENTAVIČIENĖ, KRISTINA IMBRASIENĖ, ROKAS JANKAUSKAS

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Iki antstolių sistemos reformos teismų sprendimų vykdymas buvo iš esmės teorinė teismo antstolių funkcija, nes didžioji dalis sprendimų likdavo neįvykdyti. Šiame straipsnyje analizuojama, kaip antstolių darbo rezultatus įtakojo ir kokią naudą buvo visuomenei, netrukus po reformos, kurios programiniu dokumentu tapo Vyriausybės 1999 m. gruodžio 27 d. nutarimu patvirtinti Sprendimų vykdymo ir teismo antstolių institucinės reformos metmenys, pertvarkius sprendimų vykdymo sistemą iš valstybinės į privačią.

ĮVADAS

Temos aktualumas ir problematika. Civilinis procesas nesibaigia teismo sprendimo priėmimu. Dažnai teismo įsikišimo reikia ir įsiteisėjus teismo sprendimui, jo įgyvendinimui. Jeigu atsakovas (vykdymo procese skolininkas) savanoriškai nevykdo priimto teismo sprendimo, pradedamos taikyti priverstinio teismo sprendimų vykdymo priemonės. Tokiu atveju prasideda savarankiška civilinio proceso stadija – teismo sprendimų vykdymo procesas.

Sprendimų vykdymo procesą atlieka antstolis – tai valstybės įgaliotas asmuo, kuriam valstybė suteikia vykdomųjų dokumentų vykdymo, faktinių aplinkybių konstatavimo, dokumentų perdavimo ir kitas įstatymų nustatytas funkcijas. Antstolio instituto istorija siekia penkis šimtus metų, bet, dėl „nepopuliarios“ atliekamos veiklos visuomenėje, šis institutas peikiamas pagal išankstinius neigiamus stereotipus. Sprendimų vykdymo institucija ilgai buvo užmarštyje ir dėl mažo dėmesio šiai institucijai, dėl nepakankamo finansavimo, ji ilgainiui buvo tapusi nepajėgi atlikti paskirtų užduočių ir virtusi formalių procedūrų konvejeriu¹²³. Iki antstolių sistemos reformos (dėl neišplėtos infrastruktūros, žemo kompiuterizavimo lygio ir nelanksčios mokėjimo sistemos) teismo sprendimų vykdymas buvo iš esmės teorinė teismo antstolių funkcija, nes didžioji dalis sprendimų likdavo neįvykdyti (kreditoriams būdavo sugražinama vos 5-9 proc. skolų). Teismo antstolių kontoros buvo per silpnomis ir negalėjo rezultatyviai tęsti kitų valstybės institucijų pradėto darbo. Programiniu reformos dokumentu tapo Vyriausybės 1999 m. gruodžio 27 d. nutarimu patvirtinti Sprendimų vykdymo ir teismo antstolių institucinės reformos metmenys¹²⁴ (1993 m. ir 1998 m. teisinės sistemos reformos metmenyse apie antstolių institucinę reformą neminima¹²⁵). Pertvarkius sprendimų vykdymo sistemą iš valstybinės į privačią, teismų ir kitų institucijų sprendimai tapo realiai vykdomi, sprendimų nevykdymo mastas Lietuvoje sumažėjo daugiau kaip tris kartus¹²⁶. Kita vertus, veiksmingo išieškojimo sistema mažina investavimo ir kreditavimo riziką, skatina šalies ekonomikos plėtrą. Moderni sprendimų vykdymo sistema prisideda prie geresnio mokesčių administravimo ir surinkimo, privačių antstolių sistema užtikrina geresnę teisės pažeidimų prevenciją. 2003 m. įsigaliojo naujas Antstolių įstatymas, kuriame antstoliai apibrėžiami kaip savarankiškai veikiantys ir profesines paslaugas teikiantys asmenys. Iki reformos antstoliai buvo valstybės tarnautojai, priskirti prie apylinkių teismų, finansuojami iš valstybės biudžeto.

Tyrimo tikslas - atskleisti antstolių instituto (sprendimų vykdymo) svarbą teisinėje sistemoje; išsiaiškinti institucinės reformos įtaką antstolių darbo rezultatams ir visuomenei.

Tyrimo uždaviniai:

1. Trumpai apžvelgti antstolio instituto istorinę raidą;
2. Atskleisti antstolių institucinės reformos priežastis;
3. Aptarti kaip buvo vykdoma antstolių institucinė reforma;

¹²³ Antstoliai Lietuvoje (2008 m.). Profesijos atgimimas. Vilnius: Sapnų sala, p. 7;

¹²⁴ Vyriausybės 1999 m. gruodžio 27 d. nutarimas Nr. 1484 Dėl teismo antstolių institucinės reformos metmenų patvirtinimo;

¹²⁵ autorės pastaba;

¹²⁶ Antstoliai Lietuvoje (2008 m.), *op. cit.*, p. 9.

4. Supažindinti su antstoliais, kaip su savarankiška (privačia) veikla besiverčiančiais asmenimis (už atlygį), kuriems šias funkcijas vykdyti perdavusi valstybė, kontroliuojanti, kaip jos vykdomos.

Tyrimo objektas ir dalykas. Antstolių institucinės reformos poveikis antstolio atliekamų veiksmų kokybei bei reikšmė visuomenės poreikių patenkinimui.

Metodika: atliekant darbą analizuojama su sprendimų vykdymu susijusi literatūra, teisės aktai, Lietuvos antstolių rūmų internetiniame puslapyje www.antstoliurumai.lt pateikta informacija.

Antstolių pirmtakai ir antstolių statusas iki jų institucinės reformos

Antstolio institutas, kaip šiuolaikinio teisingumo mechanizmo sudedamoji dalis, turi daugiau kaip 500 metų istoriją. Jo ištakos glūdi Kijevo Rusijos bei feodalinės Lietuvos teisėje. Teismo antstolio pirmtakai - diečkus, vižas ir vaznys - minimi XVI-XVIII a. istorijos šaltiniuose¹²⁷.

Diečkaus institutas atsirado Kijevo Rusijoje, o šiai suskilus ir slavų žemes prijungus prie Lietuvos, prigijo feodalinėje Lietuvos valstybėje. Diečkus buvo teismo pareigūnas. Teisėjo potvarkiu jis šaukė asmenį į teismą, sulaikydavo ir atvedindavo į teismą kaltinamąjį, paskirdavo turto areštą, vykdė teismo sprendimus ir atlikdavo kitus teisėjo pavedimus.

Vižo institutas išsiskyrė iš diečkaus instituto LDK XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje. Jo užuomazga buvo otroko institutas, kuris veikė slavų žemėse Kijevo Rusijos laikais ir išnyko feodalinio susiskaldymo laikotarpiu perdavęs funkcijas diečkui. Vižas - teismo pareigūnas, kuris teisėjo potvarkiu arba suinteresuoto asmens prašymu oficialiai paliudydavo tam tikrus veiksmus arba įvykius, apžiūrėdavo teisės pažeidimo vietą, nustatydavo padarytos žalos dydį, išvežiodavo teismo šaukimus, žiūrėjo tvarkos teisme, pakviesdavo laukiančius pas teisėją, prisaikdindavo liudytojus, vykdė teisėjo pavedimus. Diečkaus ir vižo kompetencija iš dalies sutapdavo, kartais jie pavaduodavo vienas kitą. Vižo ir diečkaus pareigos nebuvo etatinės, jas eidavo teisėjo siunčiami tarnai, administracijos pareigūnai, tarnybiniai bajorai. Už diečkaus ir vižo darbą buvo imamos teismo rinkliavos, dalis jų buvo naudojamos atlyginti jiems už darbą.¹²⁸

XVI a. pirmoje pusėje LDK tarnybiniai bajorai reiškė nepasitenkinimą diečkų ir vižų veikla - atkakliai prašė juos keisti *vazniais*. 1551 m. seimo nutarimas dėl prisiekusių vižų netenkino tarnybinių bajorų ir buvo ignoruojamas. Vaznio instituto įsteigimas buvo bendros teismo reformos sudedamoji dalis, tačiau nebuvo mechaniškas vižo ir diečkaus funkcijų sujungimas ir perdavimas vienam asmeniui; vaznys buvo naujas savitas institutas, turintis bruožų, kurie nebuvo būdingi vižui ir diečkui. Vaznio institutas buvo luominio pobūdžio; komplektuojamas bajorų iš savo tarpo, jis veikė prie bajoriškų pavieto teismų ir tenkino bajorų poreikius. Įsteigus vaznio institutą, nebuvo atsisakyta ir vižų paslaugų vykdant teisingumą; vižai veikė prie valstybės ir privačių dvarų administracijos; palyginti su vazniais jie vaidino pagalbinį vaidmenį. Įsteigus vaznio institutą ir palikus veikti vižo institutą, diečkai tapo nereikalingi ir išnyko XVI a. antrojoje pusėje¹²⁹.

Iki pirmojo Lietuvos statuto priėmimo (1529) teismo sprendimų vykdymas teisiškai nebuvo reguliuojamas, specialaus teismo sprendimų vykdymo organo nebuvo. Sprendimai buvo vykdomi pagal paprotinės teisės normas. Pirmajame Lietuvos Statute (1529) žymimos pirmosios nuorodos į teismo sprendimų vykdymo organus ir jų darbo reglamentavimą. Antrasis Lietuvos statutas (1566) numatė, kad prieš besipriešinantį, teismo sprendimo nevykdantį šlėktą gali būti siunčiami ginkluoti pavieto šlėktos su vaivada/seniūnu. Trečiasis Lietuvos statutas (1588) detaliau reglamentavo teismo procesą bei apibrėžė bajorų teises¹³⁰. Remiantis statutais, sprendimo įvykdymu turėjo rūpintis ieškovas, kuriam suteikta teisė jėga priversti atsakovą (skolininką) įvykdyti teismo sprendimą. Bylą laimėjusi šalis būtinai turėjo įvykdyti teismo sprendimą. Susitaikyti vykdymo procese ar atleisti atsakovą nuo sprendimo įvykdymo buvo negalima, nes ieškovas netekdavo Didžiojo Kunigaikščio malonės. Statutuose atsirado iki šiol išlikę ieškinio užtikrinimo, sprendimų įvykdymo išdėstymo

¹²⁷ Machovenko J. (2003 m.). Diečkaus ir vižo institutų užuomazga ir raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Teisė* (46). p. 46-97;

¹²⁸ *Ibid.*, 96 p.

¹²⁹ Machovenko J. (2004 m.). Vaznys, kaip teismo antstolio pirmtakas, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Teisė* (50). p. 94-104;

¹³⁰ Stauskienė, E., Višinskis, V. (2008). *Teismo sprendimų vykdymas*. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius;

(teismas įpareigodavo atsakovą sumokėti pinigus per 4 savaites, o didelės sumos mokėjimą galėjo išdėstyti ilgesniam laikui) institutai. Teismo sprendimo įvykdymo garantija galėjo būti atsakovo turto dalies perdavimas ieškovui valdyti tol, kol nebus atlyginta žala - įvykdytas teismo sprendimas. Statutuose į teismo sprendimų vykdymą įtraukiamas valdžios atstovas – vižas, kuris įstodavo į procesą, kai ieškovas negalėdavo jo įvykdyti. Antrame ir Trečiame Lietuvos statuteuose įtvirtinta nuostata - teismo sprendimas nevykdomas iki bylą išspręs apeliacinis teismas¹³¹.

1918 m. vasario 16 d. Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, pradėta formuoti jos teisinė sistema. 1919 m. sausio 16 d. priimtas laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas. Jo II skyriaus 13, 14 punktuose buvo nurodyta, kad „teismų sprendimus vykdo teismo antstoliai, apygardos teismo pirmininko skiriamieji ir šalinamieji“. Teismų sprendimų ir įsakymų vykdymas gali būti pavedamas ir policijos valdininkams.¹³² Teismo antstoliai ne tik vykdė teismų sprendimus, bet ir įteikinėjo byloje dalyvaujantiems asmenims teismo šaukimus, teismo raštus bei vykdė teismo pirmininko ar pirmininkaujančiojo įsakymus teismo posėdžio metu. Mokslo cenzas antstoliams nebuvo nustatytas, tik nurodoma, kad „turi būti kiek galint žiūrima, kad skiriamieji asmenys kiek galint tiktų tiems reikalavimams, kurie yra nustatyti rusų valdžios įstatymuose“¹³³.

1933 m. liepos 11 d. priimtame naujajame Teismų santvarkos įstatyme nustatyti amžiaus (ne jaunesnis kaip 25 m.) bei išsilavinimo cenzai (baigęs aukštesnįjį mokslą ir išlaikęs teismo antstolio egzaminus arba kuris turi įstatymo nustatytą aukštojo teisių mokslo cenzą ir yra išstarnavęs teisme bent šešis mėnesius) antstoliams. Šiuo įstatymu buvo pakeista ir antstolių skyrimo tvarka, nuo šiol juos skyrė ir atleido Teisingumo ministras, o ne apygardos teismo pirmininkas. Pagal teismų santvarkos įstatymo 231 punktą teismo antstolis, prieš pradėdamas eiti savo pareigas, turėjo sudaryti įkaitą atlyginti nuostoliams, jeigu jų padarytų savo neteisėtais veiksmais. Įkaito dydį ir tvarką jam laikyti, papildyti ir grąžinti nustatė Teisingumo ministras. Teismo antstolis turėjo teisę reikalauti policijos pagalbos, jei jam einant pareigas kas priešintųsi¹³⁴.

1936 m. kovo 20 d. pakeitus Teismų santvarkos įstatymą teismo antstolių veiklą ėmė prižiūrėti ne apygardos teismo pirmininkas, bet apylinkės teisėjas, kuris skyrė teismo antstoliui darbą, nustatė to darbo eiliškumą, galėjo pavesti antstoliui dirbti ir apylinkės teismo raštininį darbą. Prižiūrėdamas antstolius apylinkės teismo teisėjas galėjo daryti išpėjimus bei pristatyti Teisingumo ministrui atleisti juos iš teismo antstolio tarnybos. Teismo antstolį, kai jis negalėjo eiti pareigų, vadavo apylinkės teisėjo įsakymu apylinkės teismo sekretorius, jo padėjėjas arba teismo kandidatas. Pagal įstatymo 229 punktą „už teismo antstolio tarnybinius veiksmu imami įstatymu nustatyti mokesčiai“. Tų mokesčių dydį ir jų ėmimo tvarką nustatė 1936 m. kovo 20 d. „imamų už teismo antstolio veiksmus mokesčių įstatymas“.¹³⁵ Lietuvai praradus nepriklausomybę, teismo sprendimus vykdė teismo vykdytojai, skirti Teisingumo ministerijos. Teismo vykdytojų darbo priežiūrą vykdė Teisingumo ministerija ir teismas, prie kurio buvo teismo vykdytojas. Nuo 1964 m. liepos 7 d. iki 2002 m. gruodžio 31 d. su pakeitimais Lietuvoje galiojo Lietuvos Aukščiausiosios tarybos priimtas Civilinio proceso kodeksas. Jo V skyrius reglamentavo vykdymo procesą.

Antstolių institucinės reformos permainų poreikis

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pakito socialiniai, ekonominiai ir teisiniai santykiai, keitėsi ir teisės sistema. Tačiau Lietuvoje įgyvendinama teisinės sistemos reforma nepalietė vienos iš svarbiausių šios sistemos grandžių – sprendimų vykdymo institucijos¹³⁶. Teismo antstolių

¹³¹ Vansevičius, S. (1981). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai – teisiniai institutai: Pagal 1529, 1566, 1588 m. Lietuvos Statutus. Vilnius.

¹³² Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo 1919 m. sausio 16 d. įstatymo, p.15. *Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3,

¹³³ Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo 1919 m. sausio 16 d. įstatymas, op. cit;

¹³⁴ Maksimaitis M. ir Vansevičius S. (1997) Lietuvos valstybės ir teisės istorija;

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ Nuo to, kaip vykdomi teismo sprendimai, priklauso konstitucinės teisės į teisminę gynybą įgyvendinimas ir efektyvus pažeistų ar ginčijamų asmenų subjektinių teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimas. Priešingu atveju tiek pati teisė į teisminę gynybą, tiek teismo sprendimas, būtų deklaratyvūs, o tai tuo pačiu mažintų ir visuomenės pasitikėjimą teismais, jų autoritetą.

kontoros, nors santykinai buvo savarankiškos, buvo traktuojamos tik kaip apylinkių teismų dalis - tokia padėtis neskatinė jų sistemos veiklos. Todėl prabilta apie būtinumą imtis radikalių priemonių skubiai ir iš esmės pertvarkyti sprendimų vykdymo procesą ir teismo antstolių kontorų sistemą.¹³⁷ Antstolių teigimu, atlygis mažai priklausė nuo darbo rezultatų, todėl nebuvo suinteresuotumo aktyviai dirbti. Teismo sprendimų vykdymas tapo iš esmės teorine antstolių funkcija, nes dauguma sprendimų likdavo neįvykdyti. Kreditoriams buvo sugražinama vos 5-9 proc. išieškomų skolų.¹³⁸

Neproduktyvus antstolių darbas kėlė didelį nerimą, todėl pradėta ieškoti būdų šiai situacijai keisti. Viena iš tokių priemonių buvo 5 proc. sėkmės mokesčio įvedimas, kuris žymiai pagerino didelių sumų išieškojimą, bet nepadėjo atgaivinti „merdinčią“ antstolių veiklą ir paskatinti juos produktyviai atlikti savo pareigas. Svarstymai dėl antstolių sistemos reformos krypčių užtruko. Buvo atsižvelgta į Vakarų (ypač Vidurio Europos),¹³⁹ teisinių sistemų reformavimo tendencijas. Pamažu atsisakyta valstybinių teismo antstolių kontorų ir sprendimų vykdymo valstybės vardu teisė ir įgaliojimai deleguoti privatiems asmenims. Įgyvendinant reformą, vadovautasi principine nuostata – „už kaip dviejų asmenų ginčo išvada priimto sprendimo įvykdymą turi mokėti ne visi mokesčių mokėtojai, o ginčo šalys arba kaltas asmuo“.¹⁴⁰ Pertvarkant sprendimų vykdymo sistemą iš valstybinės į privačią, buvo siekiama trijų pagrindinių metmenyse¹⁴¹ suformuluotų tikslų:

1. Remiantis Vakarų Europos valstybių patirtimi, reformuoti teismo antstolių kontorų prie apylinkių teismų sistemą instituciniu požiūriu, suteikiant antstoliams profesines paslaugas teikiančių asmenų statusą ir paliekant tam tikrus Teisingumo ministro įgaliojimus antstolių veikos ir kontrolės srityse (nustatyti antstolių skaičių).
2. Sukurti šiuolaikišką, veiksmingą, valstybės ir visuomenės poreikius atitinkantį teismų bei kitų institucijų sprendimų vykdymo procesą.
3. Įstatymiškai įtvirtinti principinę nuostatą, kad sprendimų, priimtų dėl privačių asmenų ginčo, vykdymo išlaidas atlygina ne valstybė, o ginčo šalys, ir ją įgyvendinti.

Tokiais principais pagrįstas privačių antstolių veiklos reglamentavimas įtvirtintas naujuose teisės aktuose, kurie įsigaliojo 2003 m. pradžioje (civilinio proceso kodeksas, Antstolių įstatymas). Metodinę pagalbą sprendimų vykdymo modernizavimo klausimais Lietuvai teikė Tarptautinė antstolių ir teismo pareigūnų sąjunga, į kurią Lietuvos teismo antstolių asociacija priimta 2001 m.¹⁴²

Reformos įgyvendinimas ir eiga

Išnagrinėjus antstolių darbo trūkumus ir problemas, kuriems esant antstolių darbas tampa neproduktyvus ir nenaudingas, sudaryti reformos metmenys ir imtasi siekti užsibrėžtų tikslų. Antstolių institucine reforma buvo siekiama antstoliams suteikti profesines paslaugas teikiančių asmenų statusą. Reforma atsižvelgiant į jos sudėtingumą buvo atliekama laipsniškai, keliais etapais. Skiriamas pradinis ir pagrindinis reformos etapas.

Pradiniame etape buvo kuriama teisinė bazė – pagrindiniai įstatymai ir kiti norminiai aktai, reglamentuojantys sprendimų vykdymo procesą ir teismo antstolių (biurų, kontorų) bei Lietuvos antstolių rūmų veiklą, galiojančių norminių aktų, susijusių su vykdymo procesu, pakeitimo projektai. *Pagrindiniame etape*, įsigaliojus sukurtiems norminiams aktams, pradeda veikti Lietuvos teismo antstolių rūmai¹⁴³, atsižvelgiant į teisingumo ministro įsakymu patvirtintą teismo antstolių skaičių ir jų veiklos teritorijas (1 priedas įtvirtinantis šiandienos antstolių skaičių)¹⁴⁴ atestuotiesiems

¹³⁷ Stungurys, V., Lepeškaitė, A. (1999 m.). Sprendimų vykdymo ir teismo antstolių kontorų institucinės reformos prielaidos, tikslai, tendencijos. *Justitia* (4), p. 10-11;

¹³⁸ Antstoliai Lietuvoje (2008 m.), *op. cit.*, p.7 p.

¹³⁹ Prancūzijos, Olandijos ir artimesnių Lietuvos kaimynų – Slovakijos, Lenkijos, Estijos – pavyzdžius.

¹⁴⁰ Stungurys, V., Lepeškaitė, A., *op. cit.*, p. 10;

¹⁴¹ Vyriausybės 1999 m. gruodžio 27 d. nutarimas Nr. 1484 Dėl teismo antstolių institucinės reformos metmenų patvirtinimo.

¹⁴² Antstoliai Lietuvoje (2008 m.), *op. cit.*, p. 8 .

¹⁴³ Antstolių įstatyme (2002 m. gegužės 9 d. redakcija, taip pat ir su vėlesniais pakeitimais) įtvirtinta antstolių savivaldos sistema, *inter alia* antstolių savivaldos institucija – Lietuvos antstolių rūmai.

¹⁴⁴ LR teisingumo ministro 2002-07-08 įsakymas Nr. 202 „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos antstolių įstatyme bei ši įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatyme, patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 71 -2990;

antstoliams leidžiama steigti antstolių biurus¹⁴⁵. Tiesa, valstybė nesuteikė ypatingų lengvatų naujosioms antstolių kontoroms įrengti. Todėl dalis konkursą laimėjusių antstolių 2002 m. gruodį už skolintas lėšas įsigijo ir įrengė biurų patalpas, kiti jas pradėjo nuomotis¹⁴⁶.

Įgyvendinat antstolių institucinę reformą, 2002 m. pabaigoje buvo likviduotos 54 teismo antstolių kontoros, kuriose dirbo 338 teismo antstoliai. Teismo antstolių statusą reglamentavęs Lietuvos Respublikos teismo antstolių įstatymas 2003 m. sausio 1 d. nustojo galiojės. Vietoj jo įsigaliojo Antstolių įstatymas, kuriame antstoliai apibrėžiami ne kaip valstybės tarnautojai, o kaip savarankiškai veikiantys ir profesines paslaugas teikiantys asmenys. Remiantis įstatymu įsteigtos naujos – antstolio padėjėjo pareigos, suteikiant jiems teisę antstolio vardu ir jo rašytiniu įgaliojimu perduoti ir įteikti dokumentus, atlikti tam tikrus procesinius veiksmus, saugoti (administruoti) turtą vykdymo procese, teikti teisinės konsultacijas, tarpininkauti vykdant turtines prievoles. Tačiau antstolio padėjėjams nesuteikta teisė konstatuoti faktines aplinkybes, realizuoti įkeistą turtą, iškelti ar sustabdyti vykdomąją bylą, gražinti vykdomuosius dokumentus, paskirstyti išieškotas lėšas, taip pat skaičiuoti vykdymo išlaidas. Asmuo ne mažiau kaip du metus dirbęs antstolio padėjėju ir laimėjęs viešą konkursą gali pretenduoti tapti antstoliu. Antstolio padėjėju nedirbęs asmuo, pretenduojantis tapti antstoliu, turi turėti ne mažiau kaip penkerių metų teisinio darbo stažą.¹⁴⁷

Sprendimų vykdymo procesą pradėjo reguluoti 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas, kuriame įtvirtintas principas, kad privačius civilinius santykius reguliuojantys sprendimai vykdomi už privačių asmenų lėšas. Naujajame kodekse įtvirtinta skolinio pareiga pateikti antstoliui informaciją apie turimą turtą ir galimybė už antstolių reikalavimų nevykdymą bausti pinigine bauda. Civilinio proceso kodekso normų taikymą detalizavo 2002 m. gruodžio 31 d. patvirtinta Sprendimų vykdymo instrukcija. Nuo 2003 m. sausio 1 d. likviduotų teismo antstolių kontorų funkcijas perėmė 123 privatūs antstoliai, kuriems pavesta vykdyti sprendimus atitinkamų apylinkės teismų veiklos teritorijose. Privatiems antstoliams perduota daugiau kaip 378 tūkst. nebaigtų vykdyti sprendimų – vykdomųjų bylų. Bendra šiais sprendimais pripažintų turtinių reikalavimų suma siekė 2,411 mlrd. Lt.¹⁴⁸

Nepaisant to, kad antstolių statusas reformos metu keitėsi kardinaliai, naujoji sistema išsaugojo šios srities profesionalus. Tai padaryti padėjo ir kompromisinis aukštojo mokslo cenzo įvedimo kelias. Rengiantis reformai buvo laikomasi principo, kad aukštesnę sprendimų vykdymo procesų kokybę gali užtikrinti tik aukštos profesinės kvalifikacijos teisininkai. Reikalavimas antstoliams turėti aukštąjį universitetinį išsilavinimą įtvirtintas dar 2000 m. spalio 10 d. priimtame Teismo antstolių įstatyme. Tačiau Teismo antstolių įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatyme numatytas 7 metų pereinamasis laikotarpis, kad reikiamos išsilavinimo neturėję antstoliai galėtų jį įgyti nepasitraukdami iš sistemos. Dėl to visi antstoliai, kurie 2002 m. pradėję universitetinio teisinio išsilavinimo studijas, turėjo galimybę laikyti kvalifikacinį antstolio egzaminą, dalyvauti atrankos konkurse ir pretenduoti tapti antstoliais. Taigi, privačių antstolių branduolys susiformavo iš teismo antstolių dirbusių teisininkų, kuriems nebereikėjo mokytis sprendimų vykdymo pagrindų. Tai naudingas sprendimas ir sistemoje iki reformos dirbusiems antstoliams, ir valstybei, nes darbuotojams buvo suteikta galimybė išsaugoti darbo vietas ir panaudoti sukauptą darbo patirtį, o valstybė išvengė papildomų išlaidų, kurių būtų prireikią į sistemą įtraukiant naujus teisininkus ir juos apmokant. Toks teisinis reguliavimas padėjo išvengti ilgesnės sprendimų vykdymo pertraukos, į sistemą atėjus naujiems žmonėms. Be to, buvusių teismo antstolių įtraukimas į naująją sistemą - vienintelė galimybė įgyvendinti antstolių reformą periferijose, nes ten tinkamų teisininkų nebuvo.

Šiuo metu Lietuvoje veikia 98 antstolių kontoros, kuriose dirba 117 antstolių.¹⁴⁹ Ekonominiu ir finansiniu požiūriu, tai savarankiškos verslo įmonės, kiekvienoje iš kurių privačiomis lėšomis sukurta nuo kelių iki keliolikos darbo vietų, įdiegtos informacinės technologijos, sukurta visa

¹⁴⁵ Stunguryš V. ir Lepeškaitė A., *op. cit.*, p. 12;

¹⁴⁶ Antstoliai Lietuvoje (2008 m.), *op. cit.*, p. 27.

¹⁴⁷ Antstolių 2002 m. gegužės 9 d. įstatymas su vėlesniais pakeitimais. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 53-2042. Aktuali nuo 2009-04-01 iki 2011-07-12.

¹⁴⁸ Antstoliai Lietuvoje (2008 m.), *op. cit.*, p. 26.

¹⁴⁹ 2011 m. antstolių rūmų pateiktais duomenimis: <http://www.antstoliurumai.lt/index.php/pageid/990>

sprendimams vykdyti būtina infrastruktūra. Antstolių kontorose dirba maždaug 370 skirtingos kvalifikacijos specialistų: 170 antstolių padėjėjų ir apie 240 kitų darbuotojų (biuro administratorių, teisininkų konsultantų)¹⁵⁰. Sukurta antstolių informacinė sistema – kompiuterizuota duomenų bazių valdymo sistema su duomenų perdavimo tinklais. Joje kaupiama, saugoma ir sisteminama informacija apie visas antstolių kontorose užregistruotas vykdomąsias bylas ir jų baigtį. Todėl nė vienoje antstolių kontoroje žmonėms nebetenka po kelias valandas laukti ilgoje eilėje vien tam, kad sužinotų, kuriam antstoliui perduotas vykdyti procesinis dokumentas¹⁵¹. Antstolių informacinėje sistemoje taip pat kaupiama informacija, susijusi su faktinių aplinkybių konstatavimu.

Antstoliai naudojami pažangiausiomis informacinėmis technologijomis, kurių tvarkytojai yra Registrų centras ir Lietuvos antstolių rūmai. Antstolių informacinės sistemai tiesioginiu internetiniu ryšiu informaciją teikia komerciniai bankai (informaciją apie skolininkų sąskaitas); VĮ Registrų centras (apie kilnojamąjį, nekilnojamąjį skolininko turtą); Gyventojų (apie deklaruotą skolininko gyvenamąją vietą) ir Juridinių asmenų registras; Centrinė hipotekos įstaiga (apie įkeistą skolininko turtą); VĮ Regitra (apie skolininko turimas transporto priemones); Testamentų registras; Vedybų sutarčių registras; Sutarčių registras, Turto arešto aktų registras. Ateityje antstoliams ketinama suteikti tiesioginę prieigą prie neveiksnių ir ribotai veiksnių asmenų registro bei notarine tvarka patvirtintų įgaliojimų registro. Užsiklausus raštu, antstoliams suteikta galimybė gauti reikiamą informaciją iš Informatikos ir ryšių departamento; Valstybinio patentų biuro; Valstybinės mokesčių inspekcijos; Valstybinio socialinio draudimo fondų valdybos; Lietuvos Respublikos ginklų fondo.

Antstolių informacinė sistema naudojami Teisingumo ministerijos valstybės tarnautojai ir darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartis, teisingumo ministro įsakymu paskirti vykdyti antstolių veiklos kontrolę; Lietuvos antstolių rūmų darbuotojai, Lietuvos antstolių rūmų prezidiumo nutarimu paskirti vykdyti antstolių veiklos kontrolę, VĮ Registrų centro darbuotojai, tvarkantys ir administruojantys Antstolių informacinę sistemą ir atliekantys kitas bandymo, testavimo ir klaidų šalinimo operacijas; antstoliai, jų padėjėjai, antstolių atstovai ar kiti antstolių įgalioti asmenys.¹⁵²

Antstolių atliekamos teisinės paslaugos

Viena iš pagrindinių antstolis deleguotų valstybės funkcijų – kreditoriams sugrąžinti skolas. 2008 m. duomenimis, kiekviena Lietuvos antstolio darbo diena kreditoriams vidutiniškai sugrąžina po 600 tūkst. Lt skolų. Šios lėšos papildo valstybės biudžetą ir privačių asmenų sąskaitas. Sprendimų vykdymo kokybė pradėjo gerėti jau pirmaisiais – antraisiais privačių antstolių veiklos metais. Realiai išieškotų skolų dalis kasmet padidėdavo po 3-4 proc. Tačiau esminis persilaužymas įvyko 2005 m., kai skolų išieškojimo kokybės vidurkis (kreditoriams sugrąžintos sumos santykis su visa išieškoti pateikta suma) pagerėjo dvigubai ir pasiekė 32,5 proc. Ir šiai dienai statistinė realiai išieškotų skolų dalis svyruoja ties 30 proc. riba, t. y. maždaug tiek lėšų kreditoriams vidutiniškai sugrąžinama baigiant priverstinio išieškojimo procesus.¹⁵³

Privalomai įtvirtinus aukštąjį išsilavinimą antstoliams, antstolių teikiamos paslaugos prasiplėtė, jiems atsirado galimybė patiems teikti vykdymo proceso šalims (dalyviams) i teisinės paslaugas. Jų kvalifikuota teisinė pagalba gali palengvinti, sutrumpinti, apginti civilinius ginčus ar padėti jų išvengti. Antstolių įstatymo 21 str. įtvirtinta nuostata, kad antstolis ne tik vykdo vykdomuosius dokumentus, bet ir teisės aktų nustatyta tvarka teikia kelių rūšių teisinės paslaugas:

- saugo (administruoja) turtą vykdymo procese;
- konstatuoja faktines aplinkybes (tai smulkus aplinkybių, daiktų ar turto, jų būklės aprašymas faktinių aplinkybių konstatavimo protokole. Faktinės aplinkybės papildomai gali būti fiksuojamos kitomis vaizdo ar garso įrašymo priemonėmis);

¹⁵⁰ 2008 m. duomenimis.

¹⁵¹ 2008 m. duomenimis vienas antstolis vidutiniškai aptarnauja 28 tūkst. Lietuvos gyventojų.

¹⁵² Teisingumo ministro 2002-12-30 įsakymas Nr. 400 „Dėl antstolių viešo konkurso komisijos nuostatų, antstolių viešo konkurso tvarkos aprašo, antstolių informacinės sistemos nuostatų, antstolių atestavimo komisijos nuostatų ir antstolių atestavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 2 – 57.

¹⁵³ Antstoliai Lietuvoje (2008 m.), *op. cit.*, p. 70.

- perduoda ir įteikia dokumentus - fizinių ar juridinių asmenų prašymu perduoda ir įteikia dokumentus kitiems Lietuvos Respublikoje esantiems fiziniams ar juridiniams asmenims;
- teikia teisinės konsultacijas, išskyrus atstovavimą teismuose bei atstovavimą santykiuose su trečiaisiais asmenimis;
- aukciono tvarka realizuoja įkeista kilnojamąjį turtą - areštuoto skolininkui nuosavybės teise priklausančio turto priverstinis pardavimas iš varžytynių;
- tarpininkauja vykdant turtines prievoles – antstoliai veikia kaip derybų tarpininkai ir taiko įvairias priemones, kuriomis siekiama, kad skolininkas prievolių įvykdytų gera valia.

Galimybę kreiptis į antstolius dėl teisinių paslaugų turi teisę bet kuris fizinis/ juridinis asmuo. Naudotis antstolių paslaugomis (ypač faktinių aplinkybių konstatavimu, dokumentų įteikimu) dažnai klientams rekomenduoja advokatai. Vienos universaliosių ir paklausiausių šiuolaikinių teisinių paslaugų yra faktinių aplinkybių konstatavimas. Antstolių praktikoje daugėja atvejų, kai sprendžiant nesutarimus derinamos kelių rūšių paslaugos: faktinių aplinkybių konstatavimas ir dokumentų įteikimas ar tarpininkavimas, vykdant turtines prievoles. Visos antstolių teikiamos paslaugos civilinius santykius daro sklandesnius - tai didina antstolių autoritetą visuomenėje, mažina išankstinį priešišumą, kuris susijęs su antstolių atliekamomis „nepopuliariomis“ priverstinio pobūdžio funkcijomis. Tačiau, patys antstoliai turi nedaug galimybių populiarinti žmonėms reikalingas paslaugas, nes Antstolių įstatymas draudžia antstoliui reklamuoti savo veiklą. Todėl svarbi misija – informuoti visuomenę – tenka Lietuvos antstolių rūmams.¹⁵⁴

Antstolių savivaldos sistema

Iki reformos veikusi Teismo antstolių asociacija, buvo visuomeninė organizacija, kuri vienijo antstolius savanoriškumo pagrindais. Ją pakeitusi asociacija Lietuvos antstolių rūmai vykdo ne tik profesijos atstovų sutelkimo, bet ir valstybės pavestas viešas funkcijas. Narystė asociacijoje - būtina kiekvieno antstolio veiklos sąlyga. Kiekvienas antstolis yra Lietuvos antstolių rūmų narys. Tai reiškia, kad teisininkas, tapdamas antstoliu, tampa ir Lietuvos antstolių rūmų nariu, įgydamas visas nario teises bei pareigas. Asociacija Lietuvos antstolių rūmai įsteigta 2003 m. kovo 7 d. vykusiame I Antstolių susirinkime. Aukščiausias Lietuvos antstolių rūmų organas yra antstolių susirinkimas, kurį ne rečiau kaip kartą per metus šaukia Lietuvos antstolių rūmų prezidiumo pirmininkas. LAR valdymo organas yra Lietuvos antstolių rūmų prezidiumas. Jį sudaro penki nariai, įskaitant Prezidiumo pirmininką, kuriuos iš antstolių ketveriems metams išrenka antstolių susirinkimas.

Lietuvos antstolių rūmų veikla finansuojama iš antstolių mokamų įmokų. Jų dydį nustato antstolių visuotinis susirinkimas. Nario mokestis skaičiuojamas pagal antstolių gaunamas bylas už praėjusį periodą. 2009 m. įvykęs antstolių visuotinis susirinkimas, nustatė naujus nario mokesčio dydžius, t. y., kad antstoliai per ataskaitinį laikotarpį, gavę iki 1000 vykdomųjų bylų, už narystę antstolių rūmams moka 350 Lt mėnesinį nario įmokos dydį; nuo 1001 iki 2000 vykdomųjų bylų, moka 400 Lt nario įmoką; nuo 2001 iki 3000 vykdomųjų bylų, moka 600 Lt nario įmoką; virš 4000 vykdomųjų bylų, moka 700 Lt nario įmoką. Antstolių įstatymo 45 straipsnio 3, 5 dalyse nustatyta privaloma visų antstolių narystė asociacijoje - Lietuvos antstolių rūmuose. Suprantama, kad atitinkama valstybės kontroliuojama profesija besiverčiantys asmenys negali neturėti pareigų, susijusių su minėtos savivaldos sistemos veikimo užtikrinimu. Taigi asmenys, besiverčiantys tam tikra valstybės kontroliuojama profesija ir *ex lege* priklausantys tam tikrai asociacijai, užtikrinančiai šios profesijos savivaldą, negali neturėti pareigų, susijusių su atitinkamos asociacijos išlaikymu.¹⁵⁵

Antstolių rūmai koordinuoja antstolių veiklą; atstovauja antstolių interesams valstybės valdžios institucijoje (pvz. teismuose); organizuoja antstolių ir antstolių padėjėjų kvalifikacijos kėlimą; vykdo antstolių darbo organizavimo ir etikos normų laikymosi kontrolę ir kt.

Įgyvendinat reformą išryškėjo daug sprendimo vykdymo problemų (necivilizuota priverstinio iškeldinimo iš būsto sistema; netobulas nekilnojamojo turto varžytynių procesas, kurio tvarka palanki nesąžiningiems nekilnojamojo turto perpardavinėtojams, kurių veiksmai pažeidžia

¹⁵⁴ Antstoliai Lietuvoje (2008 m.), *op. cit.*, p. 86–89.

¹⁵⁵ Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio mėn. 7 d. nutarimas „Dėl privalomos narystės Lietuvos antstolių rūmuose“;

kreditorių ir skolininkų interesus; nemaža gyventojų dalis nesulaukia priteistų alimentų iš savo tėvų), kurias aktyviai nagrinėja Lietuvos antstolių rūmai, siekiantys išspręsti problemas, pasitelkiant kompetentingų institucijų atstovus ir ieškodami geriausio ir visuomenės poreikius tenkinančius sprendimus. Tai patvirtino poreikį skleisti visuomenei teisinės žinias ir objektyvią informaciją apie antstolių veiklą. Šiuo metu Lietuvos antstolių rūmai atviri visuomenei, siekiantys išnaudoti įvairias bendravimo formas ir teisinio švietimo galimybes.¹⁵⁶

Lietuvos antstolių rūmų prezidiumas - Lietuvos antstolių rūmų valdymo organas. Prezidiumo pirmininkas vadovauja Lietuvos antstolių rūmų veiklai ir atstovauja juos įvairiose institucijose taip pat sprendžia įvairius organizacinius ir finansinius klausimus susijusius su antstolių rūmų veikla. Lietuvos antstolių rūmų prezidiumo vardu Lietuvos antstolių rūmų prezidiumo pirmininkas Antstolių susirinkimui kasmet teikia tvirtinti Lietuvos antstolių rūmų prezidiumo praėjusių metų veiklos ataskaitą, metinę ataskaitą ir kitų metų sąmatą. Lietuvos antstolių rūmų prezidiumas užtikrina Antstolių susirinkimo nutarimų įgyvendinimą, tvarko Lietuvos antstolių rūmų turtą ir lėšas, rekomenduoja Antstolių susirinkimui antstolių įmokų dydį, užtikrinanti normalų Lietuvos antstolių rūmų funkcionavimą, svarsto ir tikslina ataskaitinio pranešimo, pajamų ir išlaidų sąmatos projektus ir pateikia juos tvirtinti Antstolių susirinkimui, išklauso Lietuvos antstolių rūmų komisijų ataskaitas apie atliktą darbą, vykdo kitas funkcijas, numatytas Lietuvos Respublikos antstolių įstatyme, Lietuvos antstolių rūmų įstatuose. Antstolių rūmų prezidiumas užtikrindamas Lietuvos antstolių rūmų funkcijų vykdymą siekia gerinti sprendimų vykdymo rezultatus ir taip užtikrinti tinkamą antstolių veiklą. Lietuvos antstolių rūmų prezidiumą sudaro penki nariai, įskaitant Prezidiumo pirmininką, kuriuos iš antstolių ketveriems metams išrenka antstolių susirinkimas.¹⁵⁷

Antstolių garbės teismas - antstolių veiklos nagrinėjimo institucija, kuriai atitenka didžiausia savikontrolės funkcija. Antstolių garbės teismo užduotis antstoliams (jų padėjėjams) iškeltas drausmės bylas nagrinėti vadovaujantis Lietuvos Respublikos antstolių įstatymu, Antstolių (jų padėjėjų) drausmės bylų iškėlimo ir nagrinėjimo taisyklėmis ir kitais teisės aktais. Šios institucijos užduotis taikyti drausmines nuobaudas savo įgaliojimus pažeidusiems antstoliams ar jų padėjėjams. Toks griežtas kontroliavimas naudingas tuo, kad tokiomis procedūromis visuomenei parodoma, kad netinkamas antstolio elgesys griežtai baudžiamas. Antstolių garbės teismas, nagrinėdamas antstolių (jų padėjėjų) drausmės bylas, vadovaujasi nepriklausomumo, nešališkumo, objektyvaus ir visapusiško drausmės bylos aplinkybių ištyrimo, operatyvumo principais. Antstolių (jų padėjėjų) drausmės bylos nagrinėjamos Antstolių garbės teismo posėdyje. Nagrinėjant antstolių drausmines bylas siekia išsiaiškinti kaip antstolis pažeidė įstatymus ir kaip sistemingai tai kartojosi jo praktikoje. Antstolių garbės teismas nesiekia kuo greičiau paskirti drausmine nuobaudą antstoliui šio teismo tikslas yra priversti antstolius mokytis iš savo klaidų ir taip gerinti savo darbo kokybę.¹⁵⁸

IŠVADOS

1. Antstolio instituto atsiradimas ir išlikimas iki mūsų dienų įrodo, kad sprendimų vykdymo institucija yra labai svarbi ir aktuali. 2003 m. įgyvendinus reformą ir antstolius iš valstybės tarnautojų statuso suteikus jiems profesines paslaugas teikiančių asmenų statusą tai buvo didelis ir reikšmingas įvykis iš esmės pakeitęs antstolių instituciją. Išstudijavus Vakarų Europos šalių patirtį buvo parengta reformos matmenys, kuriose buvo užsibrėžti aiškiai užsibrėžti tikslai, kurių buvo tikimas pasiekti įgyvendinus reformą ir gauti atitinkamos naudos.

2. Šios reformos dėka sprendimų nevykdymo mastas Lietuvoje sumažėjo daugiau kaip tris kartus, antstoliai buvo suinteresuoti pasiekti geresnius darbo rezultatus, nes nuo tiesiogiai priklausė jų atlygis. Dar vienas svarbus pokytis buvo tai, kad nuo 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojęs LR Civilinis kodeksas įtvirtino principą kad civilinius santykius reguliuojantys sprendimai vykdomi už privačių asmenų lėšas, šis principas buvo svarbus, nes taip buvo taupomos mokesčių mokėtojų lėšos. Taip pat reikšmingas reformos principas - reikalavimas antstoliams turėti aukštąjį teisinį išsilavinimą,

¹⁵⁶ Antstoliai Lietuvoje (2008 m.), *op. cit.*, p. 36-42.

¹⁵⁷ Lietuvos Antstolių rūmų prezidiumo darbo reglamentas, patvirtintas 2003 m. kovo 7 dienos Antstolių susirinkime;

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006-09-26 patvirtinti Antstolių garbės teismo veiklos nuostatai Nr. 1R-295.

kuriam įstatyme numatytas 7 metų pereinamasis terminas, kad reikiamo išsilavinimo neturintys antstoliai įgytų jį nesitraukdami iš sistemos. Toks reformos eigos organizavimas buvo naudingas ir apgalvotas, nes antstolių institucinė reforma įvykdyta be praradimų, nes reformos vykdymo metu buvo užtikrintas sprendimų vykdymo tęstinumas ir panaudotas antstolių įdirbis ir praktinė patirtis.

3. Prieš antstolių reformą reikštos abejonės ir nepasitikėjimas siūloma sprendimų vykdymo sistemos reforma jau išnyko be pėdsakų. Argumentų įrodančių reformos efektyvumą pakanka įtikinti ir didžiausius skeptikus, bet iškalbingiausi yra skaičiai rodantys antstolių darbo efektyvumo padidėjimą po reformos įgyvendinimo. Todėl galima drąsiai teigti jog ilgas pasiruošimas reformos įgyvendinimui atsipirko, nes siekiai užsibrėžti pradėjus įgyvendinti šią reformą buvo pasiekti per palyginus trumpą laiką, o pasiekti rezultatai buvo naudingi visiems visuomenės nariams.

LITERATŪRA

Norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl teismo antstolių institucinės reformos metmenų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 114-3306;
2. Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2;
3. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl teisės aktų, numatytų Lietuvos Respublikos antstolių įstatyme bei ši įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatyme, patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 71-2990;
4. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 53-2042. Aktuali nuo 2009-04-01 iki 2011-07-12;
5. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl antstolių viešo konkurso komisijos nuostatų, antstolių viešo konkurso tvarkos aprašo, antstolių informacinės sistemos nuostatų, antstolių atestavimo komisijos nuostatų ir antstolių atestavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 2 – 57;
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo 45 str. 3, 5 dalių atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“;
7. Lietuvos Antstolių rūmų prezidiumo darbo reglamentas, patvirtintas 2003 m. kovo 7 dienos
8. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro patvirtinti „Antstolių garbės teismo veiklos nuostatai“ 2006.

Knygos

1. Lietuvos antstolių rūmai (2008). *Antstoliai Lietuvoje Profesijos atgimimas*. Vilnius: Sapnų sala.
2. Vansevičius S. (1981). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai – teisiniai institutai: Pagal 1529, 1566, 1588 m. Lietuvos Statutus. Vilnius.
3. Maksimaitis, M. ir Vansevičius, S. (1997) Lietuvos valstybės ir teisės istorija.

Straipsniai

1. Machovenko, J. (2003). Diečkaus ir vižo institutų užuomazga ir raida Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje.
2. Machovenko, J. (2004). Vaznys kaip teismo antstolio pirmtakas Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje.
3. Stunguryš, V. ir Lepeškaitė, A. (1999). Sprendimų vykdymo ir teismo antstolių kontorų institucinės reformos prielaidos, tikslai, tendencijos. *Justitia*
4. Machovenko, J. Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai.
5. Lietuvos antstolių rūmai. (n.d.). Paimta 2011 10 27 d. iš Lietuvos antstolių rūmų svetainės: <http://www.antstoliurumai.lt/index.php/pageid/990>

BAILIFF IN LITHUANIA: HOME AND TODAY

Simona Dementaviciene, Kristina Imbrasiene, Rokas Jankauskas

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

Until the reform of bailiff enforcement of judgments was essentially a theoretical function of the bailiffs, as the vast majority of decisions were left outstanding. This paper investigates how the results influenced by bailiffs, and what the benefit was to the public shortly after the reform, which became a government policy document on December 27, 1999, by the Resolution to approve the decision of court bailiffs and enforcement of the institutional framework for the reform, after restructuring the enforcement system of public to private.

LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS ĮTAKA RECIDYVINIAM NUSIKALSTAMUMUI

SIMONA DEMENTAVIČIENĖ, KRISTINA IMBRASIENĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Darbe tiriami specifiniai teisiniai, socialiniai, psichologiniai veiksniai, kurie susiklosto, dėl nuteistųjų patekimo į laisvės atėmimo vietą ir buvimo nuo visuomenės izoliuotoje aplinkoje. Šiame darbe analizuojama šių kriminogeninių laisvės atėmimo padarinių problema, kuri įtakoja nusikaltimų recidyvą ir sąlygoja laisvės atėmimo bausmės vidinį prieštarumą ir paradoksalumą. Darbe atskleidžiami Lietuvos penitencinėse įstaigose funkcionuojantys minėti laisvės atėmimo padariniai.

IVADAS

Pataisos įstaigų perpildymas ir pataisos įstaigų populiacijos augimas šių įstaigų administracijai ir kriminalinės justicijos sistemai iškėlė sunkumų užtikrinant žmogaus teises ir penitencinių įstaigų valdymą.¹⁵⁹ Perpildytos pataisos įstaigos yra labai sunki našta valstybei. Dėl pataisos įstaigų perpildymo kilo kitų problemų, tokių kaip tuberkuliozės plitimas tarp nuteistųjų, asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, bedarbystė pataisos įstaigose, nepakankami šių įstaigų veiklos aprūpinimo išteklių. Pagrindinis laisvės atėmimo bausmės uždavinys padaryti taip, kad asmuo atlikęs šią bausmę, taptų įstatymams paklusniu ir juos gerbiančiu žmogumi. Tačiau pastarasis patalpinamas tarp jam lygiaverčių, ilgalaikę nusikalstamą patirtį turinčių asmenų. Kita vertus siekiama, jog nuteistasis būtų socialiai aktyvus, savo iniciatyva dirbtų ar mokytųsi, o laikomas griežtos reglamentacijos sąlygomis, kurios skatina pasyvumą. Itin didelę įtaką asmenybei, nuteistojo polinkiui pakartotinai nusikalsti daro neformali penitencinių įstaigų mikroaplinka (kriminalinė subkultūra), visuomenės ir pareigūnų neigiamas požiūris į recidyvistus, kurie nenori keisti savo nusikalstamo elgesio. Neretai dėl nuteistųjų fizinio izoliavimo nuo visuomenės nutrūksta pastarųjų socialiniai ryšiai, atrofuoja darbas ir gyvenimo kokybė. Šeimos iširimasis laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu yra viena svarbiausių atskyrimo nuo visuomenės neigiamų padarinių¹⁶⁰. Iš šalies atrodo, jog mūsų šalyje laikomasi nuomonės, jog gerokai pigiau recidyvistus laikyti labai griežtomis laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygomis, nei dirbti su jais individualų darbą. Tačiau atlikęs bausmę nuteistasis dėl tokių bausmės atlikimo sąlygų tampa itin įtūžusia asmenybe, kuris savo nusikalstama veika visuomenei padaro tokią žalą, kurios pagal jos apimtį jokia būdu negalima būtų prilyginti išlaidoms, kurias visuomenė būtų turėjusi, jeigu penitencinėje įstaigoje su tokiu asmeniu būtų dirbamas individualus darbas.¹⁶¹

Darbo tyrimo objektas - laisvės atėmimo bausmė, jos vykdymo bei atlikimo sąlygos.

Tikslas - išryškinti pakartotinio nusikalstamumo determinantus, susijusius su laisvės atėmimo bausme, parengti siūlymus, skirtus recidyvinio nusikalstamumo, kurį įtakoja laisvės atėmimo bausmė, prevencijai.

Darbo uždaviniai:

1. Apžvelgti laisvės atėmimo bausmės instituto atsiradimo prielaidas ir raidą.
2. Išanalizuoti šiuolaikinę laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemą.
3. Apibrėžti pakartotinio nusikalstamumo sampratą.
4. Atliktus tyrimą išanalizuoti kriminogeninius laisvės atėmimo bausmės padarinius, atskleisti jų įtaką nusikaltimų recidyvui.

¹⁵⁹ Blaževičius J., Dermontas J. ir kt. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 487;

¹⁶⁰ Vidutiniškai 28 proc. nuteistųjų laisvės atėmimo bausme asmenų šeimų iširo. Tačiau pataisos įstaigose, kuriuose bausmę atlieka recidyvistai šis rodiklis sudaro 37 proc.;

¹⁶¹ Blaževičius J., Dermontas J. ir kt. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 491.

Tyrimo hipotezė - nusikaltimų recidyvo problema dažniausiai yra kriminogeninių laisvės atėmimo padarinių problema.

Tyrimo metodai: lyginamosios teisėtyros, sisteminės analizės, lyginamosios analizės, istorinis, interviu, anketavimo, dokumentų analizės, ekspertinio vertinimo.

Laisvės atėmimo bausmės vykdymas Lietuvos penitencinėse įstaigose

Šiuo metu Lietuvoje yra šios pataisos įstaigų, vykdančių laisvės atėmimo bausmę, rūšys – pataisos namai, nepilnamečių pataisos namai, kalėjimai ir atvirosios kolonijos. Taip pat pataisos įstaigų rūšims prilyginamos laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos: gydymo pataisos namai ir laisvės atėmimo vietos ligoninė (LR BVK 62 str.).

Į *Panevėžio pataisos namus* skiriamos pilnametės ir nepilnmetės moterys, kurioms teismas nustatė atlikti bausmę atitinkamai pataisos namuose ar nepilnamečių pataisos namuose;

Į *Pravieniškių 1 – uosius* ir *Pravieniškių 3 – uosius pataisos namus* – pilnamečiai vyrai, nuteisti pirmą kartą laisvės atėmimu už tyčinius nesunkius ir apysunkius nusikaltimus, taip pat už nusikaltimus, padarytus dėl neatsargumo, kuriems teismas nustatė atlikti bausmę pataisos namuose;

Į *Pravieniškių 2 – uosius pataisos namus – atvirąją koloniją* – pilnamečiai vyrai, nuteisti pirmą kartą laisvės atėmimu už tyčinius sunkius ir labai sunkius nusikaltimus, kuriems teismas nustatė atlikti bausmę pataisos namuose, taip pat nuteistieji laisvės atėmimu iki gyvos galvos, apylinkės teismo nutartimi perkelti iš kalėjimo į pataisos namus tęsti bausmės atlikimą, bei asmenys, kuriems teismas nustatė bausmę atlikti atvirojoje kolonijoje;

Į *Vilniaus 1 – uosius pataisos namus* – vyrai, kurie buvo arba šiuo metu yra valstybės politikai, teisėsaugos, teismų, prokuratūros, kontrolės, valdžios ir valdymo institucijų valstybės tarnautojai, kuriems teismas nustatė atlikti bausmę pataisos namuose;

Į *Alytaus, Vilniaus 2 – uosius* ir *Marijampolės pataisos namus* – pilnamečiai vyrai, ankščiau atlikę laisvės atėmimo bausmę, bei pavojingi recidyvistai, kuriems teismas nustatė atlikti bausmę pataisos namuose. Į Alytaus pataisos namus kaip turinčius izoliuotą sektorių narkomanams laikyti pirmiausiai skiriami šioje pastraipoje nurodyti nuteistieji, turintys priklausomybę nuo narkotikų;

Į *Pravieniškių gydymo - pataisos namus* – pilnamečiai vyrai, kuriems teismas nustatė atlikti bausmę pataisos namuose, sergantys aktyvia plaučių tuberkulioze, taip pat nuteistieji, kuriems nustatyta tuberkuliozės padarinių diagnozė;

Į *Lukiškių – tardymo izoliatorių kalėjimą* – nuteistieji laisvės atėmimu iki gyvos galvos ir nuteistieji, kuriems teismas nustatė atlikti bausmę kalėjime, taip pat nuteistieji, perkelti į pataisos namų kamerų tipo patalpas ir Kalėjimų departamento direktoriaus pasiūsti nuobaudą atlikti kalėjime;

Į *Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorių – pataisos namus* – nepilnamečiai vyrai, kuriems teismas nustatė bausmę atlikti nepilnamečių pataisos namuose;

Į *Kybartų pataisos namus* – pilnamečiai vyrai, ankščiau atlikę laisvės atėmimo bausmę, bei pavojingi recidyvistai, kuriems teismas nustatė atlikti bausmę pataisos namuose;

Į *laisvės atėmimo vietų ligoninę* – nuteistieji ir suimtieji, kuriems reikalingas stacionarinis ištyrimas ir gydymas (antrinio lygio medicinos priežiūris paslaugos), iš pataisos namų, nepilnamečių pataisos namų, kalėjimo, tardymo izoliatorių ir areštinių, išskyrus nuteistuosius iš atvirosios kolonijos.

Nusikaltimų recidyvo sampratos

Penitenciniam nusikaltimų recidyvui nesvarbu asmens teistumas, laikotarpis po paskutinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietos, padarytų nusikaltimų kaltės forma, *esminis bruožas*, ankstesnis laisvės atėmimo bausmės atlikimas. Galima teigti, jog recidyvas yra penitencinės prigimties, todėl, kad jį daugiausiai sudaro nusikaltimai, padaromi asmenų atlikusiu ar atliekančių laisvės atėmimo bausmę. JAV atlikusių laisvės atėmimo bausmę, recidyvas sudaro 60 proc., Anglijoje – 50 proc.¹⁶², Lietuvoje – apie 40 proc. Nusikaltimų recidyvas tam tikra prasme lemia nuteistojo teisinę padėtį, jo teisių ir teisėtų interesų apribojimą. Kadangi recidyvistams ir pavojingiems recidyvistams skiriama

¹⁶² <http://en.wikipedia.org/wiki/Recidivism> - prisijungimo laikas 2012 – 09 – 03;

griežtesnė bausmė (tiek rūšimi, tiek terminu) ir atitinkamai griežtesnės jos atlikimo sąlygos. Ne kiekvienos valstybės baudžiamieji įstatymai numato nusikaltimų recidyvą kaip aplinkybę, sunkinančią kaltininko atsakomybę. Tarkim Anglijoje recidyvas oficialiai nelaikomas aplinkybe, sunkinančia kaltininko atsakomybę, nors vis tik teismai tokiam asmeniui skiria griežtesnę bausmę.¹⁶³ Antai Italijos BK numatytas specialus skirsnis („Recidyvistai, profesionalūs pažeidėjai ir turintys polinkį nusikalsti“), reglamentuojantis bausmių skyrimą recidyvistams ir jų atlikimą.¹⁶⁴ Penitencinio recidyvo sąvokos numatymo įstatyme būtinumą lemia bausmės atlikimo diferenciacijos principas.¹⁶⁵ Recidyvistai, lyginant su asmenimis laisvės atėmimo bausmę atliekančiais pirmą kartą, turi didesnę nusikalstamą patirtį ir siekiant užkardyti negatyvių įgūdžių perdavimą „naujokams“, būtų idealu, jog asmenys linkę į pakartotinį nusikalstamumą, būtų laikomi atskirai, nuo pirmą kartą laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų. Penitencinio recidyvo sąvoka artima kriminologiniam recidyvo aiškinimui, nes neatsižvelgiama į teistumo turėjimo faktą.

Recidyvas kriminologiniu aspektu, apima visus nusikaltimų pakartotinumą atvejus, išskyrus idealią nusikaltimų sutaptį. Esminę reikšmę įgauna pats pakartotinis nusikaltimo padarymo faktas, nepriklausantis nuo vėlesnių padarinių, tokių kaip¹⁶⁶: baudžiamojo persekiojimo pradėjimo ar nutraukimo, bausmės skyrimo arba ją pakeičiančios baudžiamojo, administracinio bei visuomeninio poveikio priemonės taikymo ir t.t. Kriminologiniam recidyvui nesvarbu nei nusikaltimų rūšis, nei kaltės forma, nei asmens teistumai. *Esminis dalykas* – pats nusikaltimų recidyvas apskritai.

Kriminologijos moksle išskiriami du recidyvo požymiai: kiekybinis (formalus)¹⁶⁷ ir kokybinis (elgesio),¹⁶⁸ kuris iš esmės patikslina kriminologinio nusikaltimų recidyvo sampratą. Kokybinis (elgesio) požymis leidžia daryti išvadas apie nusikaltusio asmens neigiamas vertybines orientacijas, asmenybės desocializacijos laipsnį. Šio recidyvo požymio nustatymas padės tiksliau atsakyti ir suprasti laisvės atėmimo bausmės įtaką recidyviniam nusikalstamumui, t.y. kokios priežastys paskatino pakartotinai nusikalsti, ar efektyvi buvo laisvės atėmimo bausmė, kokios priemonės reikalingos, jog nuteistasis atlikęs laisvės atėmimo bausmę savo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. Kriminologinė recidyvo samprata remdamasi ne tik teisiniais požymiais, bet ir moralinėmis, psichologinėmis asmenybės savybėmis, nusikaltėlio asmenybės kriminologine charakteristika, sudaro prielaidas nepageidaujamo, nusikalstamo elgesio prognozei ir individualios prevencijos reikalingų priemonių kryptingam taikymui.¹⁶⁹ Ji būtina naujų nusikaltimų prevencijai, taikant prevencijos priemones, asmenims atliekantiems ar atlikusiems bausmę.

Teisiniai laisvės atėmimo bausmės padariniai.

Teisinis – viktimologinis

Nuteistieji atliekantys laisvės atėmimo bausmę tampa ne tik visuomenės atstumtieji (*stigmatizuojami*), nelygiateisiai visuomenės nariai, tačiau nuteistieji su kriminaline identifikacija, t.y. „etikečių klįjavimu“ susiduria ir pataisos įstaigose. Penitencinėse įstaigose kartą įgijus stigmatizuojantį statusą, tapus „atstumtuju“ dėl polinkio į homoseksualius santykius (tokie asmenys vadinami „nuskriaustieji“, „gaidžiai“), dėl kriminalinės subkultūros normų pažeidimo, turintiems patologijos formų (ypač oligofreniją¹⁷⁰) ar kitokių priežasčių. Nuteistieji tokį asmenį dažniausiai atstumia iki bausmės atlikimo pabaigos. Įvyksta socialinė asmens izoliacija, jam artimi nuteistieji nutraukia su juo bet kokius ryšius. Likęs vienas, toks nuteistasis nuolat žeminamas,

¹⁶³ Walker, N. Sentencing theory, law and practice. – London, 1985. P. 44 – 45;

¹⁶⁴ The Italian Penal Code, <http://ojp.usdoj.gov/bjs/pub/ascii/wfbcjita.txt> - prisijungimo laikas 2012–10-01;

¹⁶⁵ Jurgelaitienė, G. Recidyvinių nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 25.

¹⁶⁶ Методика анализа преступности. – Москва, 1986. С.82.

¹⁶⁷ Dviejų ar daugiau nusikaltimų padarymas, nepaisant teistumo fakto. Apima visus nusikaltimų daugėto formas, išskyrus idealią nusikaltimų sutaptį.

¹⁶⁸ Nusikaltimų bei juos įvykdžiusių asmenų charakteristikos, kurios liudija apie tam tikras nusikaltusio asmens elgesio tendencijas. Jurgelaitienė G. Recidyvinių nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 30.

¹⁶⁹ Jurgelaitienė, G. Recidyvinių nusikalstamumo prevencija Lietuvoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 31.

¹⁷⁰ Oligofrenija – tai įgimtas ar įgytas protinis atsilikimas, kuris pasireiškia bendru psichikos neišsivystymu, dominuojant intelekto nepakankamumui.

įžeidinėjamas, pastoviai jaučia grėsmę savo sveikatai ir netgi gyvybei. Dėl to pastarasis priverstas padaryti smurtinę veiką prieš jį apšmeižusį asmenį. Pastarieji būna linkę daryti itin žūlias nusikalstamas veikas. Jeigu „atstumtasis“ už nusikalstamos veikos padarymą, pakartotinai patenka į laisvės atėmimo vietą, izoliacija nesibaigia, tęsiasi toliau. Tokia prievartinė adaptacija nuteistąjį paverčia kriminalinės subkultūros atstovu¹⁷¹. Išėję į laisvę, kriminalinės subkultūros atstovai (ypač ilgą laiką praleidę pataisos įstaigoje), visuomenėje tampa išskirtiniais žmonėmis. Ši reiškinių sociologai vadina stigma¹⁷²: tai toks fenomenas, kai žmogus pasižymi kokiu nors fiziniu, psichologiniu arba socialiniu deviantiškumo požymiu, žyme, ir ta žymė labai skiriasi nuo kultūriškai nusistovėjusių normų. Stigmatizuotas žmogus visuomenėje sukelia negatyvius jausmus, dažniausiai pasibjaurėjimą, jo yra šalinamasi. Stigmos gali skirtis matoma žyme bei destruktivumu: kiek jos šokiruojančios, kiek svarbios bendravimo metu, kiek reikšmingos stigmatizuotajam. Praktika rodo, kad, deja, atlikę bausmę nuteistieji visuomenės sutinkami itin nepalankiai. Antai vienas iš tokių asmenų kreipėsi į visuomenę pagalbos, nes buvo atleistas iš darbo dėl teistumo ir atlikos laisvės atėmimo bausmės. Straipsnelio „Norėčiau pasitaisyti, bet visi nuo manęs nusigręžia“ autorius pagrįstai klausia: „Kas manęs laukia, jeigu aš negyvensiu dorai? Atsidursiu kalėjime ir išeisiu iš ten profesionalus vagis, kurį jau bus daug sunkiau nutverti darant nusikaltimą“ [...] Kas laukia visuomenės, galima suprasti – kriminalinių nusikaltimų procentas tik augs.¹⁷³ Tokia visuomenės atstumtųjų socialinė padėtis iš tiesų yra labai sunki, net beviltiška, o jų turime tūkstančiais. Sugrįžus į gimtas vietas nuteistuosius ne tik, kad sutiks „kitokius“, stigmatuotus, nes padarė gėdą ir žalą, pažemino save ir šeimą. Tačiau ir pačių nuteistųjų šeimos dažniausiai šiek tiek atskyla nuo bendruomenės, jų, nors ir užjaučiamų, orumas nukenčia, statusas sumenksta. Nekyla abejonių, kad jeigu valstybė, visuomeninės organizacijos ir pati visuomenė neišties pagalbos rankos, pakartotinis nusikalstamumas tik didės.

Teisinis – kriminogeninis laisvės atėmimo bausmės padarinys

Penitencinių įstaigų neigiamam akcentui pritartų ir diferencijuotų galimybių teorijos šalininkai, kurie teigia, kad ne kiekvienas žmogus gali padaryti nusikaltimą. Pavyzdžiui, kad galėtum prekiauti narkotikais, turi išmanyti jų tranzito kelius, kainas, paklausą ir pan. Pataisos įstaigose šių žinių gali įgyti. Taigi laisvės atėmimo bausmės taikymas siaurina pozityvios socializacijos galimybes ir kaip teigia W. Michael:¹⁷⁴ „daugėjant gyvenimo įkalinimo įstaigose patirtį turinčių asmenų, galima tikėtis ir dažnesnio nusikaltimų kartotinum“. Liberas (1844), siekdamas reformuoti pataisos įstaigų sistemą, pabrėžė, pagrindinę penitencinių įstaigų problemą:¹⁷⁵ „Jeigu vienoje vietoje bus šeši nusikaltėliai, kurių kiekvienam bus būdingi šeši blogio laipsniai, šių laipsnių skaičius pakils iki trisdešimt šešių, kuomet tarp jų užsimegs komunikacija.“ Susitelkus pataisos įstaigoje, nuteistiesiems atsiranda galimybė bendrauti tarpusavyje, planuoti nusikalstamas veikas. Nuteistuosius jungia bendros problemos – kaip apvogti, apgauti, apiplėšti, išvengti policijos. Kai kurių nuteistųjų gyvenimo būdas yra panašus, jų veiklai būdinga izoliacija, slapstymasis, kenkimas kitiems; negatyvi jų veikla skiriasi nuo kitų, naudingų žmonėms užsiėmimų. Pataisos įstaigose nuteistieji įsiklauso į kitų požiūrius ir tokiu būdu individuali nuteistojo nusikalstama patirtis pasipildo jo aplinkos patirtimi, užsimezga ryšiai su kitais nuteistaisiais. Nuteistųjų, ypač asmenų, turinčių autoritetą¹⁷⁶ pataisos įstaigose, ryšiai su nusikalstamu pasauliu dažnai dar iki patekimo į pataisos įstaigą būna gana tvirti, o laisvės atėmimo vietoje jie dar labiau praplečiami ir sustiprinami. Pataisos įstaigoje nuteistasis atsiduria visai kitokioje nei laisvės aplinkoje, čia įsitraukia į panašias nusikaltimas veikas atlikusiųjų bendriją. Laisvės atėmimo vietoje asmuo pripranta prie priklausomybės tam tikrai kastai bei bendravimo su kitais nuteistaisiais. Gana daug išėjusių į laisvę asmenų jaučia stiprų poreikį bendrauti su savo

¹⁷¹ Song L. Lieb R., *Recidivism: The Effect of Incarceration and Length of Time Served*, Washington, 1993. P. 3;

¹⁷² A.Suslavičius, G.Valickas *Socialinė psichologija*, 1999 Vilnius. P. 158.

¹⁷³ Lietuvos rytas, 1998 m. liepos 31 d., Nr. 176;

¹⁷⁴ Walter Michael. *Jugendkriminalitat*. Stuttgart, 1995. P. 25.

¹⁷⁵ Samuolytė V. *Pravieniškųjų kolonijos kastos* // „Veidas“, 1999 m. rugsėjo 23 d., Nr. 38;

¹⁷⁶ Kitaip šie asmenys penitencinėse įstaigose vadinami „vierchais“. Apie juos plačiau autorė aptars skyriuje „Psichologiniai laisvės atėmimo bausmės padariniai“.

„nelaimės draugais“ – kitais atlikusiais bausmę asmenimis. Jie nėra neigiamai nusistatę prieš buvusį nuteistąjį, turi panašias vertybes bei požiūrį. Tokių asmenų bendravimas net laisvėje trukdo nutraukti ryšius su nusikalstama praeitimi.¹⁷⁷ Tai patvirtina ir apklausos metu iš nuteistųjų gauta informacija, pastarieji sako: „atlikę bausmę mes grįžtame pas tuos pačius draugus“. Tai yra vienas iš veiksnių trukdančių baigti „nusikaltėlio karjerą“. Būtent recidyvistai yra nusikalstamų įsitikinimų, įgūdžių bei vertinimų puoselėtojai ir perduoda juos kitiems, ypač jauniems nusikaltėliams, kaip tam tikrą elgesio šabloną.¹⁷⁸ Visa tai yra kur kas lengviau perduodama bei įsisąmoninama uždaroje erdvėje, būtent laisvės atėmimo vietoje, kurioje vyrauja asocialiosios subkultūros nuostatos bei taisyklės, kurios dažnai prieštarauja visuomenėje puoselėjamos vertybėms ir egzistuojančioms moralės normoms. Patekęs į laisvės atėmimo vietą asmuo, kaip ir bet kurioje kitoje naujoje aplinkoje, turi adaptuotis. O adaptacija čia vyksta perimant kriminalinės subkultūros normas. Laivės atėmimo vietoje nuteistasis sutapatina save su nusikalstamu pasauliu, taip atsiriboja nuo visuomenės, nuo jai priimtinių elgesio taisyklių ir išėjęs į laisvę jas pažeidinėja bei daro naujas nusikalstamas veikas. „Sąlyga, kad jis vėl gali patekti į įkalinimo įstaigą, yra ne tik nebauginanti, bet greičiau guodžianti, nes įkalinimo įstaigos aplinka ir ten egzistuojantys santykiai jam geriau pažįstami ir labiau priimtini“¹⁷⁹. Nuteistųjų stratifikacijai, t.y. „kastoms“ būdingi vertikalios hierarchijos ryšiai.¹⁸⁰ Kiekviena ši specifinė nuteistųjų grupė turi tam tikrą statusą, teises bei pareigas, kurios grindžiamos laisvės atėmimo vietose egzistuojančiomis neformaliomis, nerašytomis taisyklėmis („zakonais“). Priklausomybę tam tikrai „kastai“ lemia socialiniai-psichologiniai, fiziologiniai ir kiti faktoriai. Didelę reikšmę turi asmens nusikalstama patirtis, komunikabilumas, valia, jėga, draugai, sugebėjimas juokauti, išradingumas bei vertybinės orientacijos¹⁸¹. Jų pakartotinai padaryti nusikaltimai nėra šių asmenų beviltiškumo, abejingumo ar kerštavimo visuomenei išraiška, kaip antai matysime „nuskriaustųjų“ atžvilgiu. Šie asmenys ir atlikę laisvės atėmimo bausmę, stengiasi suburti apie save grupę, kurios nariai jau susipažinę su kriminalinės subkultūros principais, arba asmenis, kurie gali patenkinti grupės interesus ir yra nesunkiai paveikiami vertybių dezorientacijos prasme. Ir kaip teigia Petkus (2001)¹⁸²: „Tokių grupių lyderiai ypač pavojingi visuomenės interesams, nes stengiasi įtraukti į nusikalstamas struktūras dar nenusikaltusius asmenis. Aptariamų asmenų ryšiai su nusikalstamu pasauliu dažnai dar iki patekimo į pataisos įstaigą būna gana tvirti, o laisvės atėmimo vietoje jie dar praplečiami ir sustiprinami. Aukščiausiai „kastai“ priklausantys nuteistieji laisvės atėmimo vietoje neformaliųjų taisyklių bei tradicijų dėka gali žeminti kitus, išnaudoti žemesniųjų kastų atstovus, jaustis lyderiais, pranašesniais už kitus. Todėl išėjęs iš įkalinimo įstaigos buvę „autoritetai“ stengiasi sau susikurti panašią aplinką, dažnai organizuoja labai sunkius nusikaltimus, jiems vadovauja, sutelkia organizuotas grupes, kurios užsiima ilgalaike nusikalstama veikla. Taip pastarieji tarsi realizuoja save, įrodo, kad neveltui yra lyderiai, siekia pateisinti savo užsitarnautą pagarbą bei pripažinimą nusikalstamame pasaulyje, su kuriuo sieja savo gyvenimą bei ateitį.

Socialiniai laisvės atėmimo bausmės padariniai

Vienas iš neigiamų laisvės atėmimo bausmės padarinių nuteistiesiems yra nutrūkę svarbūs socialiai ryšiai (prarandamas darbas, ryšiai su šeima, vertingais asmenimis), todėl iššaukiamas priešiškus, įtvirtinamosios asocialios vertybės, kriminaliniai įgūdžiai. LR BVK reglamentuoja pasimatymus su nuteistaisiais: trumpalaikius - iki 4 valandų ir ilgalaikius – iki 2 parų. Ši pasimatymų trukmė yra maksimali. Minimali pasimatymų trukmė priklauso nuo nuteistojo ir

¹⁷⁷ Kriminologija. Pradai. Vilnius, 1994. Psl. 232;

¹⁷⁸ Kriminologija. Pradai. Vilnius, 1994. Psl. 222;

¹⁷⁹ Petkus, A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui. Jurisprudencija, 2001. Nr.20(12). P. 96;

¹⁸⁰ Hierarchiniai ryšiai - daugiapakopė organizacinė struktūra, kurios grandys, einant nuo viršaus į apačią, sudaro griežtai reglamentuotus pavaldumo ir priklausomybės laiptus. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1985. P. 199.

¹⁸¹ Švedas, G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius, 2003. Psl. 108;

¹⁸² Petkus, A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui. Jurisprudencija, 2001. Nr. 20 (12). P. 95.

atvykusiojo į pasimatymą pageidavimų. Pasimatymų skaičius priklauso nuo grupės, kuriai priskirtas nuteistasis. Pataisos namuose *paprastajai grupei* priskiriami nuteistieji turi teisę per 3 mėnesius gauti vieną ilgalaikį ir vieną trumpalaikį pasimatymą. *Lengvajai grupei* priskirti nuteistieji turi teisę per 2 mėnesius gauti vieną ilgalaikį pasimatymą ir vieną trumpalaikį, o *drausmės grupei* priskirti nuteistieji neturi teisės gauti pasimatymų. Ilgalaikiai ir trumpalaikiai pasimatymai yra pagrindinė priemonė sąlygojanti betarpišką nuteistųjų bendravimą su šeima. Reguliarūs santykiai su artimaisiais sustabdo laisvės atėmimo metu egzistuojančių negatyvių sąlygų neigiamą įtaką nuteistojo asmenybei. Pats pasimatymų skaičiaus įtvirtinimas LR BVK, pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse ir kituose teisės aktuose dar ne visuomet garantuoja nuteistųjų pasinaudojimą suteikta subjektyvia teise. LR BVK numato galimybę suteikti nuteistiesiems papildomų pasimatymų socialiniams ryšiams palaikyti. Šios rūšies pasimatymų tikslas – gerinti nuteistojo santykius su šeima, giminaičiais ir kitais asmenimis, kurie galėtų padėti nuteistajam integruotis laisvėje ir išvengti sunkumų, susijusių su adaptacija visuomenėje po paleidimo iš pataisos įstaigų. Jeigu paleistajam pavyksta adaptuotis, nugalėti bent pagrindinius sunkumus, kurie įtakoja pakartotinį nusikalstamą elgesį, tikėtina, jog tolimesnis jo elgesys atitiks įstatymų reikalavimus. Vadinas, laisvės atėmimo bausmės keliamus tikslus, reglamentuojamus bausmių vykdymo įstatyme¹⁸³, galima pasiekti tik tokiu atveju, jei po laisvės atėmimo bausmės grįžęs į laisvę, nuteistasis ne tik bus pasiruošęs savo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis, bet ir turės tam įgūdžių. Taigi laisvės atėmimo bausmė, turėtų formuoti pozityvius nuteistojo įgūdžius, nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę turėtų būti orientuoti ne į atskyrimą nuo visuomenės, o turėtų būti ruošiami gyvenimui už pataisos įstaigos ribų. Penitencinės įstaigos, tai vieta, kurioje palanku formuotis asocialioms nuostatoms, negatyviems įgūdžiams ir t.t. Čia tokie asocialūs įgūdžiai, kaip problemų sprendimas jėga, lošimas kortomis skolon virsta nuteistųjų privalomomis elgesio normomis ir laikui einant įgauna neformalaus įstatymo statusą, kurie turi žymiai didesnę įtaką nuteistajam nei formalieji įstatymai.

Atlikdami laisvės atėmimo bausmę nuteistieji iš nusikaltėlių aplinkos perima ir įsisavina kriminalinės subkultūros tradicijas. Petkaus atlikti kalinamųjų ir nuteistųjų apklausa rodo, kad įtariamai pirmą kartą padarę tyčinius nusikaltimus kalintys asmenys netapatino savęs su nusikaltėliais, kriminaline subkultūra.¹⁸⁴ Atlikdami laisvės atėmimo bausmę, nuteistieji perima pataisos įstaigos įpročius, tradicijas, elgesio modelius, susiformuoja asocialaus elgesio įgūdžiai ir tokiu būdu yra skatinamas teisės pažeidinėjimas. Kita vertus pataisos įstaigoje daugiau nei pusei nuteistųjų atrofuoja itin svarbūs nuteistųjų pataisymo procese darbo įgūdžiai. Pataisos namuose geriausiu atveju dirba tik apie 40 proc. nuteistųjų, o juk darbas ugdo tvarkos ir paklusnumo įgūdžius. Būdami visiškai izoliuoti pataisos įstaigose, nuo pozityvių visuomenės vertybių, nuteistieji nepriklausomai nuo valios pastangų išmoksta ir įsisavina savitą „nuteistųjų kalbą“, kurią naudoja kasdieninėje veikloje. Pasak Petkaus (2006)¹⁸⁵: „Tai, kad nusikaltėlių kalbos dialektas, stipriai besiskverbiantis į nuteistųjų bendruomenę, kelia pavojų, nėra nepagrįstas teiginys. [...] Pastoviai veikdama taip savitai susiformavusi kalba, sąlygoja negatyvių vertybių pervertinimą. Nuteistasis, prarasdamas savo natūralią kalbą, vis labiau atsiskiria nuo visuomenės gyvenimo normų ir pradeda aktyviai įsisavinti nusikaltėlių bendruomenės vertybes“.

Nuteistieji, kuriems paskirta bausmė – laisvės atėmimas į darbą yra įtraukiami privalomai, t.y. remiantis LR BVK 125 str. 1 dalimi, jeigu nuteistajam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija, jis neturi teisės atsisakyti dirbti. Taigi darytina išvada, jog nuteistųjų laisvės atėmimu darbas – tai pareiga, o ne teisė. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, jog nei LR BVK, nei kiti teisės aktai nenumato jokių sankcijų nuteistiesiems, kurie atsisako siūlomo darbo. Tad galima teigti, jog LR BVK 125 str. 1 d. numatyta įstatymo norma deklaratyvi, nes jos įgyvendinimas neatsiejamas

¹⁸³ LR Bausmių vykdymo įstatymo paskirtis – nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis.

¹⁸⁴ Petkus, A. Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė. Daktaro disertacija. Vilnius, 2006. P. 45;

¹⁸⁵ Petkus, A. Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė. Daktaro disertacija. Vilnius, 2006. P. 100;

nuteistojo pageidavimo dirbti. LR BVK nuteistųjų darbas numatytas tarp asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, pataisos priemonių. Nuteistųjų darbas turi auklėjamąją ir socialinę reabilitacinę reikšmę nuteistiesiems. Darbo procese nuteistasis įgyja įprotį nuolat dirbti, gerbti darbą ir jo rezultatą – nuteistajam ir visuomenei naudingą produktą (prekę arba paslaugą). Darbas neturi būti bausmės elementu – nubaudimu, o taip nutiktų, jei darbas taptų beprasmiškas, nenašus.

Psichologiniai laisvės atėmimo bausmės padariniai

Laisvės atėmimo bausmė - jos slegianti, depresyvi aplinka negatyviai veikia „nuskriaustųjų“ kastos atstovus, neigiamai paveikia jų psichiką. „Nuskriaustųjų“ („gaidžių“)¹⁸⁶ „kastos“ atstovai penitencinėje įstaigoje kenčia nuolatinės patyčias¹⁸⁷, fizinę bei seksualinę prievartą¹⁸⁸, o tai žlugdo šių asmenų orumo bei savigarbos jausmą, mažėja pasitikėjimas savimi, tampa abejingi gyvenimo sąlygoms. Tai sąlygoja, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, recidyvistų readaptaciją¹⁸⁹, todėl, skatinamas naujų nusikalstamų veikų „gimstamumas“. Nusikaltimas - jiems atrodo lengviausias kelias išgyventi ir patenkinti poreikius. Psichologinė būseną - veiksnys, skatinantis „nuskriaustųjų“ kategorijai priklausančių asmenų recidyvinį nusikalstamumą. Neretai priklausymas žemiausiai kastai, laisvės atėmimo vietoje, lemia dvasinius ir psichinius sutrikimus. „Nuteistasis susiformuoja požiūrį, kad jis atskirtas nuo laisvo pasaulio, yra tarsi antrarūšis žmogus, nieko bendra neturintis su artimaisiais ir kitais pažįstamais iki laisvės atėmimo“¹⁹⁰. Priklausymas penitencinėje įstaigoje egzistuojančioms „kastoms“ ir glaudus bendravimas su jos nariais skatina smurtą, agresiją, bei naujų nusikalstamų veikų padarymą tiek pataisos įstaigose, tiek įtakoja nuteistųjų gyvenimą atlikus laisvės atėmimo bausmę. Ypač buvimas laisvės atėmimo vietoje bei priklausomybė egzistuojančiai asocialiajai subkultūrai veikia asmenų psichologinę būklę. Moksliniai tyrimai parodė¹⁹¹, kad nuteistųjų subkultūros įsisąmoninimas, jos normų ir tradicijų perėmimas gali sukelti psichologines problemas (agresiją, apatiją, depresiją, beviltiškumą, ir pan.) Tai būdinga silpno charakterio, nepastoviems, pasiduodantiems kitų įtakai nuteistiesiems. Atlikus laisvės atėmimo bausmę, minėtos būsenos, gali lemti šių asmenų recidyvinį nusikalstamumą. Jie dažnai padaro nusikaltimus žmogaus sveikatai bei gyvybei, įvairaus pobūdžio smurtines nusikaltimas veikas, bei pasikėsina į savo gyvybę.

Vienas iš psichosocialinių veiksnių, kurių įtakoja laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų laikymo sąlygos, pastarųjų griežtas reglamentavimas, tai galimybės užsiimti mėgstama veikla ribotumas. Penitencinėse įstaigose daug laisvo laiko, o pasirinkti kaip jį praleisti, beveik neįmanoma - nuteistieji tarsi įsprausti į tam tikrus rėmus. Populiariausias užsiėmimas – sportas, tačiau ir tai yra tik minimalus sporto šakų skaičius (krepšinis ir futbolas), kuriomis nuteistieji gali užsiimti. Todėl mažėja asmens saviugda, nėra galimybių realizuoti save patinkančioje srityje. Be to nedirbdami nuteistieji (pataisos įstaiga nepajėgi įdarbinti kiekvieną norintį) negauna pakankamai lėšų, reikalingų, kad įsigyti medžiagų ar įrankių jų mėgstamai veiklai (teptukų piešimui). Kita vertus, laisvės atėmimo bausmė sudaro sąlygas nuteistųjų bejėgiškumui. Būrio viršininkas – tai pataisos įstaigos pareigūnas, kuris už nuteistuosius atlieka formalumus, tvarko prašymus, rūpinasi jų buitimi, sprendžia problemas. Nuteistiesiems, kuriems iškilo problemų ar pageidavimų, tereikia parašyti prašymą, toliau rūpinasi jų būrio viršininkas. Gyvenimo laisvės atėmimo vietoje tvarką lemia administracijos sprendimai – nuteistieji neplanuoja savo biudžeto, neturi grynujų pinigų, nesirūpina gyvenamąją patalpą, drabužiais, maistu. Nuteistieji tampa pasyvus, jiems sunku tvarkyti buitį, su kuria susiduria paleisti iš laisvės atėmimo vietų.

¹⁸⁶ Apklaustos metu taip nuteistieji įvardijo „nuskriaustųjų“ kastos atstovus.

¹⁸⁷ Pataisos įstaigų autoritetams, apsvaigusiesiems nuo alkoholinių gėrimų ar narkotinių medžiagų, būtent šie asmenys tampa patyčių objektu.

¹⁸⁸ Homoseksualumo problema laisvės atėmimo vietose Lietuvoje gali tapti pati opiausia dėl AIDS ir ŽIV grėsmės.

¹⁸⁹ Adaptacija – nuteistųjų resocializacijos proceso sudėtinis elementas, kuris reiškia, *laisvės atėmimo bausmę* atlikusių asmenų socialinę adaptaciją arba readaptaciją. Priešdėlis „re“ reiškia pasikartojimą.

¹⁹⁰ Bliumenzonienė M. Bendravimas su įkalintu asmeniu. *Kryžkelė*, 2006. Nr. 1 (19). Psl. 21;

¹⁹¹ Kretev J., Prokipidis P., Sycamias E. The Psychological Effects of Imprisonment.

<http://www.uplink.com.au/lawlibrary/Documents/Docs/Doc82.html> - prisijungimo laikas 2006 – 12 – 15;

IŠVADOS

1. Nuteistieji atliekantys laisvės atėmimo bausmę tampa ne tik visuomenės atstumtieji (stigmatizuojami), nelygiateisiai visuomenės nariai, tačiau nuteistieji su kriminaline identifikacija, t.y. „etikečių klįjavimu“ susiduria ir pataisos įstaigose. Kiti nuteistieji stigmatizuojamą asmenį dažniausiai atstumia iki bausmės atlikimo pabaigos. Likęs vienas, nuteistasis nuolat žeminamas, įžeidinėjamas, jaučia grėsmę savo sveikatai ir gyvybei. To pasekoje, pastarasis priverstas padaryti smurtinę veiką prieš jį apšmeižusį asmenį. Pastarieji linkę daryti itin įžūlias nusikalstamas veikas.

2. Susitelkus pataisos įstaigoje, nuteistiesiems atsiranda galimybė bendrauti tarpusavyje, planuoti nusikalstamas veikas. Pataisos įstaigose nuteistieji įsiklauso į kitų požiūrius ir tokiu būdu individuali nuteistojo nusikalstama patirtis papildoma aplinkos patirtimi, užsimezga ryšiai su kitais nuteistaisiais. Artimiausia nuteistųjų aplinka determinuoja jo nusikalstamą elgesį ir gyvenimo būdą.

3. Vienas iš pagrindinių kriminalinės subkultūros elementų, egzistuojančių laisvės atėmimo vietose - nuteistųjų suskirstymas į neformalias grupes („kastas“), kurios egzistuoja nuo pataisos įstaigų įkūrimo momento ir yra dėsningas reiškinys.

4. Be tokios vertybės kaip laisvė, pozityvi asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, vertybė yra šeima. Reguliarūs santykiai su artimaisiais sustabdo laisvės atėmimo metu egzistuojančių negatyvių sąlygų neigiamą įtaką nuteistojo asmenybei.

5. Penitencinės įstaigos - vieta, kur palanku formotis asocialioms nuostatoms, negatyviems įgūdžiams. Jose nuteistasis vykdo mažą dalį (verčiamas administracijos) visuomenės vertinamų socialinių funkcijų, kurias privalėtų atlikti būdamas laisvėje. Todėl geranoriško pareigų vykdymo įgūdžiai susilpnėja ar visiškai atrofuojasi, tad nenuostabu, jog nuteistieji sugrįžimą į laisvę neretai suvokia kaip išsivadavimą nuo bet kokių pareigų, netgi nuo pareigų sau pačiam.

6. Pataisos įstaigose, turi būti siekiama, jog turintys specialybę nuteistieji turėtų galimybę esant poreikiui persikvalifikuoti, turėtų galėti atsižvelgiant į jo sugebėjimus ir pageidavimus, pasirinkti jam patinkančią veiklos sritį, o neturintys specialybės nuteistieji turėtų galimybę ją įgyti. Itin svarbu, jog darbo metodai ir priemonės laisvės atėmimo įstaigose turi būti pritaikyti prie šiuolaikinių sąlygų, kas šiuo metu pataisos įstaigose yra priešingai.

7. Dar vienas laisvės atėmimo bausmės padarinys, jog išėję į laisvę nuteistieji susiduria su neigiamu daugelio darbdavių požiūriu į siūlomus įdarbinti grįžusius iš pataisos įstaigų asmenis.

8. Psichologinė būsena, tai veiksnys, skatinantis „nuskriaustųjų“ kategorijai priklausančių asmenų recidyvinį nusikalstamumą. Neretai priklausymas žemiausiai kastai, laisvės atėmimo vietoje, lemia tam tikrus dvasinius bei psichinius sutrikimus. Nusikaltimas - jiems atrodo lengviausias kelias išgyventi bei patenkinti savo poreikius.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. Referendumu // Lietuvos aidas. 1992 11 10. Nr. 220; Valstybės žinios. 1992 11 10. Nr. 31 – 953; Valstybės žinios. 1992 11 30 Nr. 33 – 1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. // Valstybės žinios. 2002. Nr. 104 – 4661.
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. // Valstybės žinios. 2002. Nr. 73-3084.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341.
5. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74-2262.
6. Lietuvos respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. // Valstybės žinios, 2002. Nr. 124-5623.
7. Lietuvos Respublikos vyriausiojo valstybinio gydytojo higienisto įsakymas Nr.37 “Dėl higienos normos HN67 – 1996 „Ilgalaikių pasimatymų kambariai“ tvirtinimo“. // Valstybės žinios. 1997. Nr.6.
8. Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės // Valstybės žinios. 2003. Nr. 76 – 3498; Valstybės žinios, 2003.08.27, Nr.:82
9. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų priskyrimo pataisos įstaigų paprastajai, lengvajai ir drausmės grupės kriterijų patvirtinimo // Valstybės žinios. 2003. Nr. 4/07 – 68
10. Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991.
11. Nuteistųjų ir asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos 2004-2007 metų programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. vasario 9 d. nutarimu Nr. 143.

12. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr.VIII-810 (1998 06 25) "Dėl teisinės sistemos reformos metmenų naujos redakcijos". // Valstybės žinios. 1998. Nr.61-1736.
13. Kalėjimų departamento prie LR TM direktoriaus įsakymas „Dėl Savizudybių ir savęs žalojimo laisvės atėmimo vietose prevencijos programos patvirtinimo“. // Valstybės žinios. 2007. Nr. 67 – 2639.
14. Blaževičius, J., Dermontas, J. ir kt. Penitencinė (bausių vykdymo) teisė. – Vilnius, 2004.
15. Bekarija, Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius, 1992.
16. Foucault, M. Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas. – Vilnius, 1998.
17. Jasiūtė, E. Recidyvisto asmenybės socialinė – psichologinė charakteristika. Magistro baigiamasis darbas. - Vilnius, 2001.
18. Jurgelaitienė, G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje. Daktaro disertacija. - Vilnius, 2001.
19. Jurgelaitienė, G. Pagrindinės recidyvinio nusikalstamumo prevencijos kryptys Lietuvoje // Jurisprudencija, 1999, T. 12 (4).
20. Jurgelaitienė, G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje šiuolaikinės problemos // Jurisprudencija, 2001, T. 20 (12).
21. Jurgelaitienė, G. Galiojančių baudžiamųjų įstatymų įtakos nusikalstamų veikų recidyvui kriminologinė analizė // Jurisprudencija, 2004, T. 51 (43).
22. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. –Vilnius, 2004.
23. Starkus, S., Uscila, R. Recidyvinio nusikalstamumo raida 1999 - 2000 metais / Jurisprudencija, 1999, T. 13 (5).
24. Švedas, G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
25. Švedas, G. Kalinimo sistemos. //Teisės apžvalga, 1992, Nr.2.
26. Švedas, G. Dabartinė baudžiamoji politika Lietuvoje. // Teisės problemos, 1997, Nr.4.
27. Švedas, G. Laisvės atėmimo bausmės teisiniai aspektai. // Teisės apžvalga, 1991, Nr.4.
28. Justickis, V. Kriminologija: Vadovėlis. 1 dalis. – Vilnius: LTU, 2001.
29. Petkus, A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui. // Jurisprudencija. 2001, T. 20(12).
30. Piesliakas, V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 m. ir jos tendencijos. // Jurisprudencija. 1999. T. 13 (5).
31. Jurgelaitienė, G. Kriminalinę bausmę atlikusių socialinė kontrolė recidyvinio nusikalstamumo socialinės prevencijos sistemoje. // Jurisprudencija, 2001, T. 19 (11).
32. Žlioba, A. Įkalinimo principai kaip valdžios veiksmingumo garantas (1)//Justitia, 2000, Nr. 3.
33. Žlioba, A. Įkalinimo principai kaip valdžios veiksmingumo garantas (2) // Justitia, 2000, Nr. 4 – 5.

THE INFLUENCE OF PRISON SENTENCES ON RECIDIVISM

Simona Dementaviciene, Kristina Imbrasiene
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

Offenders may reoffend after they return to the community. This reoffense behavior is known as recidivism. The effect of imprisonment on recidivism is an important issue to those concerned with public safety and the cost – effectiveness of putting convicted offenders in prison. This summarizes the theories and empirical studies on this issue. Study findings indicate that the effect of incarceration and sentence length on recidivism is complex and is likely to be offender – specific. The direction and the extent of these effects upon the offenders may be influenced by the jurisdiction and offender characteristics such as age, offense type, prior offense, and prior sentence experience. Offenders with prior offenses are more likely to reoffend than first – time offenders. For some offenders, incarceration and longer confinement seem to increase the risk of recidivism.

BAUDŽIAMŪJŲ BYLŲ NAGRINĖJIMAS SUPAPRASTINTA TVARKA: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

NERIJA MIKALAUŠKIENĖ

Kauno kolegija

ANOTACIJA

Stripsnyje nagrinėjami teoriniai aspektai, susiję su supaprastintu baudžiamuoju procesu, jo reikšme. Atskleidžiama supaprastinto proceso samprata bei paskirtis, pagrindiniai supaprastinto baudžiamojo proceso formų taikymo tikslai, taip pat stengiamasi atskleisti supaprastintam baudžiamajam procesui būdingus požymius, nusakančius šio instituto esmę bei pagrindžiančius jo būtinumą. Analizuojami supaprastinto baudžiamojo proceso formų – teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso ir pagreitinto proceso – teisiniai pagrindai, taikymo sąlygos bei kylančios problemos.

Raktiniai žodžiai: *baudžiamasis procesas, supaprastinta forma, pagreitinta tvarka, prielaidos.*

ĮVADAS

„Pagrindinis baudžiamojo proceso uždavinys yra valstybės pareigos ir teisės taikyti sankcijas nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui įgyvendinimo užtikrinimas”(4). Ne visos nusikalstamos veikos vienodos: jos skiriasi pagal padarymo mechanizmą, faktines aplinkybes, pavojingumo visuomenei laipsnį, tad ir joms atskleisti reikia nevienodų laiko ir finansinių sąnaudų. Siekis „baudžiamąsias bylas dėl lengvesnių nusikaltimų baigti kiek įmanoma greičiau, teisėsaugos pareigūnų jėgas sutelkti sudėtingoms baudžiamosioms byloms tirti ir nagrinėti”(5) sąlygojo ir vieno iš baudžiamojo proceso institutų – supaprastinto baudžiamojo proceso – atsiradimą ir pakankamai sėkmingą pritaikymą praktikoje. Natūralu, kad skirtingoms nusikalstamoms veikoms atskleisti reikia nevienodo dydžio pastangų. Tos bylos, kurios gali būti baigiamos supaprastinta tvarka, suteikia galimybę visas jėgas skirti sudėtingoms byloms tirti ir nagrinėti. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių bylų supaprastintą procesą, taikymas leidžia pasiekti baudžiamojo proceso ekonomiškumą, efektyvumą bei užtikrina proceso greitumo principą.

Supaprastinto baudžiamojo proceso formos – teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas ir pagreitintas procesas – Lietuvoje imtos taikyti nuo 2003 gegužės 1 d., įsigaliojus 2002 m. Baudžiamojo proceso kodeksui. Laikui bėgant teismo baudžiamojo įsakymo priėmimas ir pagreitintas procesas taikomi vis sėkmingiau bei aktyviau, ir išsikovojo pakankamai geras pozicijas teisėsaugos institucijų bei pareigūnų darbo palengvinime „ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus, greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas”(9).

Tyrimo objektas – supaprastinto proceso teisinio reguliavimo ypatumai baudžiamajame procese. Pagreitinto proceso tvarka greitai išnagrinėti bylą turėtų būti prioritetas tiek ikiteisminio tyrimo institucijos, prokuratūrai, tiek teismams, nes tuo pasiekiami bausmės tikslai, kurie numatyti Baudžiamajame proceso kodekse. Praktika rodo, kad baudžiamųjų bylų, nagrinėjamų pagreitinto proceso tvarka, skaičius išlieka mažas. Dėl to kyla klausimas kokios problemos lemia bylų baigtumą supaprastinta tvarka.

Aktualumas. Teikiant Baudžiamojo proceso kodekso (toliau BPK) normų redakcijas bei formuojant teismų praktiką, situacija dėl supaprastinto proceso taikymo praktikoje išlieka problema, nes baudžiamųjų bylų, nagrinėjamų pagreitinto proceso tvarka, skaičius išlieka mažas.

Tikslas – išanalizuoti supaprastinto baudžiamojo proceso institutą, jo tikslus, uždavinius, Lietuvoje taikomų supaprastinto proceso formų tarpusavio santykį, teismo baudžiamojo įsakymo ir pagreitinto proceso teisinį reguliavimą.

Uždaviniai:

1. Apibrėžti, kas yra supaprastintas baudžiamasis procesas, kokia yra jo reikšmė bei paskirtis, pagrindiniai supaprastinto baudžiamojo proceso formų taikymo tikslai.

2. Atskleisti būdingus supaprastinto baudžiamojo proceso požymius, nusakančius šio instituto esmę bei pagrindžiančius jo būtinumą.

3. Išanalizuoti supaprastinto baudžiamojo proceso formų – teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso ir pagreitinato proceso – teisinius pagrindus, taikymo sąlygas bei problemas.

Tyrimo metodai: sisteminis dokumentų analizės, loginis - analitinis, apibendrinimo.

Supaprastinto proceso samprata, tikslai ir reikšmė

Ilgą laiką skirtingų šalių mokslininkai savo pastangas buvo sutelkę į optimalios procesinės formos paieškas, nes normaliai kriminalinei justicijai funkcionuoti trukdė daugybė taisyklių, formalumų ir rutinos metodų, kurie padaro procesą lėtą ir apsunkintą. Tai sukelia visuomenei rimtų nepatogumų: bylos esmė paskęsta procesinėse vingrybėse ir bausmė netenka savo auklėjamojo pobūdžio. Proceso dalyviams tai gali padaryti nepateisinamų nuostolių (2). Taigi, kad baudžiamasis procesas galėtų optimaliomis sąlygomis judėti numatytų uždavinių pasiekimo kryptimi, bendrajame baudžiamajame procese buvo padarytos tam tikros išimties, leidžiančios supaprastinti procesą, tuo padidinant sprendžiamų bylų efektyvumą. Taip atsirado supaprastinta baudžiamojo proceso formų nusikalstamų veikų tyrimo bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimo procedūra, kurios metu ikiteisminis tyrimas ir (ar) bylos nagrinėjimas teisme atliekamas per trumpą laiką, atsisakoma atskirų proceso etapų ar stadijų arba jos iš esmės sutrumpinamos, paprastesne tvarka atliekami proceso veiksmai.

Taikant supaprastinto proceso formą pasiekiami nemažai teigiamų tikslų:

1. Užtikrinamas proceso greitumo principas, t.y. procesiniai veiksmai ir sprendimai turi būti priimti per kuo trumpesnę laiką, tai aktualu ne tik siekiant užtikrinti kokybišką tyrimą, bet ir norint kuo greičiau realizuoti teisingumą.
2. Trumpiau trunkantis, paprastesnis procesas reikalauja mažiau lėšų (proceso ekonomiško principas), t.y. procesas atpigina, nes trumpesnis procesas pigiau kainuoja.
3. Sumažinamas teisėsaugos pareigūnų ir teismų krūvis, todėl jie gali daugiau laiko ir energijos skirti įprastinėms byloms, t.y. supaprastintas procesas neabejotinai leidžia mažinti teisėsaugos institucijų ir teismų darbo krūvį, leidžia didesnes jėgas skirti įprastu baudžiamuoju procesu aiškinamoms nusikalstamoms veikoms tirti ir nagrinėti.

Proceso greitumo principas įpareigoja siekti, kad nuo nusikalstamos veikos padarymo iki jos išaiškinimo ir sankcijos pritaikymo praeitų kuo mažiau laiko. Teigiama, kad bausmė savo tikslus geriausiai pasiekia tada, kai ji skiriama greitai po nusikalstamos veikos padarymo. Tačiau greitumo principu negali būti siekiama netinkamų proceso dalyvių teisių užtikrinimo ar reikšmingų bylų aplinkybių sąskaita. Proceso greitumo reikalavimas neatleidžia teisėsaugos pareigūnų ir teismo nuo pareigos išaiškinti visas reikšmingas bylos aplinkybes, tačiau visi proceso veiksmai turi būti atlikti ir sprendimai priimti be nepateisinamo delsimo.

Greitas procesas apsaugo įtariamąjį (kaltinamąjį) nuo nežinios apie savo likimą, kad asmuo nepatirtų psichologinės įtampos. Teisė į bylos išnagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką įvardijama kaip viena iš svarbių įtariamojo (kaltinamojo) teisių. Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodė, kad proceso ilgumo pagrindas turi būti vertinamas atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, jos sudėtingumą ir pareiškėjo bei valdžios institucijų elgesį nagrinėjant bylą.

Ekonomiško principo įgyvendinimas leidžia išvengti praktikoje dažnų bylų nagrinėjimo atidėjimų ar pertraukų dėl šaukiamų dalyvių neatvykimo, užvilkinančių baudžiamąjį procesą ir atitolinančių teisingumo įgyvendinimą. Ekonomiško principo įgyvendinimas procese pasireiškia ir kitu aspektu, nes teismo baudžiamasis įsakymas, skirtingai nuo kitų nuosprendžių, neskundžiamas nei apeliacine, nei kasacine tvarka, kadangi bauda skiriama pagal neformalų susitarimą su įtariamuoju (kaltinamuoju). Taip apeliacinės ir kasacinės instancijų teismai išvengia skundų dėl nepavojingų visuomenei veikų, sumažėja šių instancijų teismų darbo apimtys, didesnis dėmesys sutelkiamas į sudėtingų bylų išsprendimą, į teisės aiškinimo ir taikymo problemas.

Taip pat galima išskirti tokius supaprastinto baudžiamojo proceso tikslus – supaprastinus atitinkamas bendrąsias baudžiamojo proceso procedūras, taikomas ikiteisminiame tyrime ar nagrinėjant bylas pirmosios instancijos teisme, kuo greičiau ir ekonomiškiau įvykdyti teisingumą. Nagrinėjant baudžiamąsias bylas supaprastinta proceso tvarka taip pat turi būti laikomasi viešumo,

žodiškumo, nekaltumo prezumpcijos, rungimosi, laisvo įrodymų vertinimo, oficialumo ir kitų baudžiamojo proceso principų, turi būti „užtikrintos baudžiamojo proceso įstatymo garantuotos įtariamąjį, kaltinamąjį, nukentėjusiojo ir kitų asmenų teisės, visuomenės ir valstybės interesai, tinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas“(15).

Kiekvienos valstybės baudžiamajame procese galima surasti tokių proceso formų, kurios sudaro išimtis iš bendros proceso praktikos, dėl ko procesas supaprastėja ir pagreitėja. Nuo 2003 m. gegužės 1 d., įsigaliojus 2002 m. Baudžiamojo proceso kodeksui Lietuvoje, procesas, kuris vyksta nesilaikant įprastų baudžiamojo proceso taisyklių, vadinamas supaprastintu procesu. Supaprastintas gali būti ne tik procesas, bet ir tam tikro proceso veiksmo atlikimas ar proceso eiga tam tikroje stadijoje. Pagal mūsų Baudžiamąjį proceso kodeksą terminas „supaprastintas procesas“ reiškia viso proceso supaprastinimą, nors skirtingose proceso stadijose supaprastinimo lygmuo yra skirtingas. BPK XXXI skyriaus normos nustato galimybę paprastesne tvarka užbaigti ne atskirus veiksmus, o visą procesą. Baudžiamųjų bylų supaprastintas procesas plačiai taikomas užsienio valstybių teisminėje praktikoje, pavyzdžiui: „Vokietijos Baudžiamojo proceso kodeksas be bendros baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo tvarkos numato ir dvi supaprastinto proceso formas: pagreitintą procesą ir baudžiamojo įsakymo procesą“(22).

SUPAPRASTINTO PROCESO RŪŠYS

Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas ir jo teisinis reguliavimas

Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas reglamentuotas galiojančio Baudžiamojo proceso kodekso XXXI skyriaus pirmame skirsnyje, 418-425 straipsniuose. Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas galimas tik esant šių sąlygų visumai:

- už nusikalstamų veikų, už kurių padarymą gali būti skiriama kaip vienintelė ar alternatyvinė bet kuri bausmė, išskyrus atvejus, kai už nusikalstamą veiką gali būti skiriamas tik terminuotas laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos, nagrinėjimo teisme gali nebūti, o bausmė paskiriama teismo baudžiamuoju įsakymu t. y. šis procesas galimas tik tada, kai už padarytą nusikalstamą veiką Baudžiamojo kodekso straipsnio numatančio atsakomybę sankcijoje numatyta bauda;
- prokuroras nusprendžia kreiptis į teisėją su pareiškimu dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu;
- kaltinamasis neprieštarauja proceso užbaigimui teismo baudžiamuoju įsakymu;
- kaltininkas atlygino ar pašalino padarytą žalą arba įsipareigojo ją atlyginti ar pašalinti (15).

Atrodo viskas aišku, tačiau šie paprasti teiginiai, literatūroje ir teismų praktikoje traktuojami įvairiai. Literatūroje bei teismų praktikoje, be įstatyme numatytų pagrindų, atsiranda dar vienas. Štai baudžiamojo proceso vadovėlis nurodo: „jei bylos aplinkybės, prokuroro manymu, yra pakankamai aiškios, tą patį nurodo ir teismų praktika. Lietuvos Aukščiausiojo teismo teisėjų senato 2004-09-17 nutarimo Nr. 48 „dėl teismų praktikos taikant baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą 3 punkte imperatyviai nurodyta, jog viena iš sąlygų-bylos aplinkybės yra pakankamai aiškios. Tačiau LR Generalinio prokuroro rekomendacijose dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu niekur nekalbama apie tai, kad bylos aiškumas - viena iš prielaidų užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu (13). Todėl tik pradėjus taikyti šią supaprastintą formą, kildavo ginčų tarp prokurorų ir teisėjų dėl šio klausimo. Tačiau mūsų nuomone, teismų praktika eina teisingu keliu ir štai dėl ko: LR BPK 423 str. 1 d., nurodoma, kad „nutartį perduoti bylą nagrinėti teisme teisėjas priima tuo atveju, kai bylos aplinkybės nėra pakankamai aiškios ir kilusias abejones galima pašalinti tik nagrinėjimo teisme metu“.

Svarbu, jog ne seniai viena iš būtinų sąlygų, užbaigti procesą baudžiamojo įsakymo priėmimu buvo ta, jog baudžiamasis įsakymas galimas tik dėl tų nusikalstamų veikų, už kurių padarymą gali būti skiriama tik bauda arba ši bausmė numatyta kaip alternatyvinė. Tačiau ši nuostata 2011 m. birželio 21d. įstatymu Nr. XI-1478 pakeista, „dėl nusikalstamų veikų, už kurių padarymą gali būti skiriama kaip vienintelė ar alternatyvinė bet kuri bausmė, išskyrus atvejus, kai už nusikalstamą veiką gali būti skiriamas tik terminuotas laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos, nagrinėjimo teisme gali nebūti, o bausmė paskiriama teismo baudžiamuoju įsakymu“(12).

Prieš priimant įstatymo pakeitimą, teko susidurti su problema, teismo baudžiamojo įsakymo priėmimas galimas tik dėl vienos bausmės – baudos. Aišku, toks teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas, kai juo paskiriama tik bauda, yra taikomas praktiškai visoje Europoje. Tačiau pavyzdžiui Vokietijoje, bausmių, kurias galima skirti šio proceso metu, sąrašas kur kas platesnis. Pagal Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso (Strafprozeßordnung) 407 straipsnį, teismo baudžiamuoju įsakymu (Strafbefehlsverfahren) gali būti paskirta: pinigine bauda, išpėjimas su bausmės sąlyga, draudimas vairuoti transporto priemonę, turto konfiskavimas, galima taikyti ir laisvės atėmimo bausmę iki 1 metų, atidedant jos vykdymą(22). Tai teisinga praktika ir pradėdant įgyvendinti įstatymo pataisas Lietuvoje turėtų būti dar dažniau taikomas baudžiamojo įsakymo taikymas. Nors galimybė skirti baudą numatyta už didesnės dalies nusikalstamų veikų padarymą, tačiau ši sąlyga neretai užkirsdavo kelią pabaigti procesą baudžiamuoju įsakymu, todėl, jog pačiam įtariamajam būdavo pakankamai sunku įvykdyti tiek žalos atlyginimą nukentėjusiajam, tiek sutikti sumokėti teismo paskirtą baudą. Šiuo metu įtariamąjį padėtis palankesnė, paskyrus jam bausmę, nesusijusią su pinigine prievole, o prokurorui dažnesnė galimybė taikyti baudžiamąjį įsakymą.

Pagreitintas procesas ir jo teisinis reguliavimas

Pagreitintas procesas savo prasme tiksliai atitinka šios procesinės formos įdiegimo baudžiamajame procese esmę, kadangi pats žodis „pagreitinoti“ reiškia – daryti greitesnį, paspartinti. Bylų tyrimo ir nagrinėjimo trukmės problema nėra nauja problema. Ji buvo aktuali visais laikais.

Pagreitintas procesas, reglamentuojamas LR BPK XXXI skyriaus, antrojo skirsnio, 426- 432 straipsniuose. Pagreitintame procese, lyginant jį su kita supaprastinimo forma – baudžiamuoju įsakymu, procesinės stadijos nėra praleidžiamos, tačiau stengiamasi sutrumpinti jų trukmę, būtent, tokiu būdu bandoma pasiekti baudžiamojo proceso sparta. Paties baudžiamojo proceso paskirtį bandoma įgyvendinti bylos nagrinėjimo teisme stadijoje.

Baudžiamajame procese procesinės formos supaprastinimas yra tame, kad:

- bylos nagrinėjimas teisme turi įvykti per 10 dienų nuo nusikalstamos veikos padarymo dienos;
- kaltinamasis aktas byloje nerašomas. Vietoje šio dokumento prokuroras rašo ir pateikia teismui pareiškimą dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka;
- bylos parengimas nagrinėti apylinkės teisme praleidžiamas, nes teismo posėdis įvyksta tą pačią dieną, kai prokuroras su pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka kreipiasi į teismą. Jeigu teismo posėdyje kaltinamasis prašo laiko pasirengti gynybai, tai byla teismo posėdyje pradama nagrinėti ne vėliau kaip po 20 dienų nuo prokuroro atvykimo į teismą su pareiškimu dienos.

Pagreitintas procesas, kaip teigiama teisinėje literatūroje, skirtas tirti ir nagrinėti nesunkiems ir apysunkiems nusikaltimams, bei baudžiamiesiems nusizengimams. Manytina, kad didelė sankcija ir trumpas bylos nagrinėjimo laikas, padidinantis klaidų galimybę, nesuderinami dalykai siekiant, kad niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Pasitaiko nuomonių, kad baudžiamojo proceso pagreitinimu galima sukelti neigiamus padarinius, t.y. nagrinėjant bylą pagreitinto proceso tvarka didėja galimybė priimti neteisingą sprendimą „kai kurios BPK nuostatos verčia abejoti dėl jų abstraktumo ir užprogramuoto jų detalizavimo tik teisės taikymo aktais. Todėl tikėtina, kad nesant įstatyme tipišku ir nebūtinai išsamių kriterijų sąrašo, apibūdinančio, kas yra aiškios nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės, iškils neaiškumų ikiteisminio tyrimo įstaigoms, prokurorams, teisėjams bei teismams taikant pagreitinto proceso nuostatas”(7).

Pagreitintas procesas, kaip ir teismo baudžiamasis įsakymas, taikomas ir nepilnamečiams, nepažeidžiant jų teisių ir teisėtų interesų, mat „greitai nuteisiami nepilnamečiai patiria mažiau streso, greitas teisingumo įvykdymas turi svarbų bendrosios prevencijos poveikį”(7) (greitesnis „atpildo” už padarytą visuomenei pavojingą ir įstatymui priešingą veiką pajutimas). Taigi, sklandus ir operatyvus ikiteisminio tyrimo institucijų ir prokuratūros darbas leidžia teismui įgyvendinti įstatymuose numatytą galimybę bylą nagrinėti pagreitinto proceso tvarka ir užtikrinti ne tik greitą ir teisingą teismo procesą, bet ir įgyvendinti teisingumą per kuo trumpesnę laiką.

IŠVADOS

1. Supaprastinta baudžiamojo proceso forma – tai viena iš baudžiamojo proceso formų, pagal kurią yra tiriamas ir nagrinėjamas įstatymo apibrėžtos nusikalstamos veikos, laikantis bendrų baudžiamojo proceso normų, su išimtimis, kurios leidžia paspartinti bei kitaip optimizuoti baudžiamąjį procesą, nepažeidžiant baudžiamojo proceso principų bei procesinių garantijų. Baudžiamojo proceso kodekse reglamentuotos dvi supaprastinto proceso formos:

- Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimas – tai supaprastinta baudžiamoji procesinė forma, kurios metu su tam tikromis išimtimis atsisakoma bylų teismo nagrinėjimo, o baudžiamąjį įsakymą, remiantis prokuroro prašymu teisėjas surašo vienasmeniškai. Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso taikymas Lietuvoje didėja. Statistiniai duomenys rodo, kad praktikoje dirbantys darbuotojai dažniau taiko šią supaprastintos procesinės formos rūšį. Todėl būtina tobulinti teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo teisinį reglamentavimą, sprendžiant susidariusias praktikoje problemas. Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimas, baigiant procesą baudžiamuoju įsakymu taikyti ne tik baudą, bet ir kitas bausmes, tikėtina palengvins baudžiamojo proceso užbaigimą.

- Pagreitintas procesas – dar viena supaprastinta baudžiamoji procesinė forma, kuri pagal LR BPK trumpinama bei supaprastinama ikiteisminio tyrimo ir bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme stadijose.

2. Abi supaprastinto proceso formos skirtos optimizuoti procesą, tačiau jos turi ir nemažai skirtumų: skiriasi bausmių rūšys, taikymo sąlygos ir pagrindai, žinoma, yra ir daugiau procedūrinių skirtumų. Esminiai supaprastinto proceso požymiai yra tie, kurie suteikia galimybę greičiau, ekonomiškiau ir rezultatyviau išnagrinėti nusikalstamas veikas bei nubausti kaltus asmenis, sudaromos sąlygos kuo mažesnėmis intelektinėmis ir finansinėmis sąnaudomis pasiekti baudžiamajai bylai naudingą rezultatą, taip sutaupant valstybės lėšų, sumažinant teisėsaugos pareigūnų darbo krūvius, greičiau įgyvendinama baudžiamojo proceso paskirtis, sumažinamas baudžiamojo proceso formalizmas, užkertamas kelias proceso vilkinimui ir t.t.

LITERATŪRA

1. Ancelis, P. (2003) *Nukentėjusiojo teisinė padėtis pasikeitus baudžiamiesiems įstatymams*. Vilnius: Jurisprudencija.
2. Ažubalytė, R. (2000) *Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė*. – Vilnius.
3. Goda, G., Kazlauskas, M. ir Kuconis, P. (2005) *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
4. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. ir kiti. (2003) *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I – IV dalys*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras
5. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. ir kiti. (2003) *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V – XI dalys*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras
6. Goda, G. ir Kuconis, P. (1997) *Nauja ikiteisminio tyrimo koncepcija*. Vilnius: Justitia
7. Jurgaitis, R. (2004) *Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė*. – Vilnius.
8. Божьева, В. (2000) *Уголовный процесс*. Учебник для вузов. Спартак
9. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Nr. IX-1495, 2003-04-10, Žin., 2003, Nr. 38-1733 (2003-04-24), Nr. X-1233, 2007-06-28, Žin. 2007, Nr. 81-3309 (2007-07-21) įst. redakcija
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, Nr. IX-2336, 2004-07-08 - 65, 94, 103, 109, 139, 151, 154, 158, 168, 181, 218, 220, 225, 232, 237, 239, 240, 306, 313, 346, 360, 364, 370, 377, 403, 409, 418, 421, 422, 425, 426, 429, 446, 456, 457, 458 straipsnių ir XXXV skyriaus pavadinimo pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. IX-2336.
11. 2007-06-28 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41⁽¹⁾, 77⁽²⁾, 80⁽¹⁾, 374⁽¹⁾, 374⁽²⁾, 412⁽¹⁾ straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas Nr. X-1236

12. 2011-06-21 baudžiamojo proceso kodekso 3, 9, 40, 63, 64, 145, 147, 152, 154, 158, 160, 161, 162, 163, 170, 172, 178, 179, 181, 183, 212, 214, 217, 218, 220, 237, 254, 276, 372, 373, 374¹, 374², 418, 419, 421, 422, 426, 429 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 3², 160¹ straipsniais įstatymas Nr. XI-1478.
13. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47 patvirtintos „Rekomendacijos dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu“. Valstybės Žinios. 2003 Nr. 39-1805.
14. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I – 47 patvirtintos Rekomendacijos dėl proceso baigimo pagreitinoto proceso tvarka. Valstybės žinios. 2003, Nr.39 – 1805.
15. Lietuvos Aukščiausiojo teismo teisėjų senato 2004m. rugšėjo 17 d. nutarimas Nr. 48 patvirtinta „Teismų praktikos taikant baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą, apžvalga. Teismų praktika. 2004, Nr. 48
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2003 m. liepos 2 d. konsultacija Nr. B3-277. Teismų praktika 2003, Nr. 19.
17. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės Žinios. 1995, Nr. 40-987.
18. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios. 2002. Nr.77-3288.
19. Europos Sąjungos tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR) // Europos Sąjungos teisės aktai. Teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose. Sudarytojas Švedas G. Vilnius. 2004.
20. Recommendation No. R (85) 11 of the Committee of Ministers to Members States on the Position of the victim in the Framework of Criminal Law and Procedure (Adopted by the Committee of Ministres on 28 June 1985 at the 387Th meeting of the Ministers Deputies)
21. Polish Code of Criminal procedure
22. German Criminal procedure Code (Strafprozeßordnung)

PECULIARITIES OF CRIMINAL MATTERS, INVESTIGATING AND PROSECUTING UNDER THE SIMPLIFIED PROCEDURE

Nerija Mikalauskiė,

Kauno kolegija/ University of Applied Sciences

SUMMARY

Where the Criminal Procedure Code (PPC) versions of the standards, allowing the formation of recommendations and case law, the situation of process into practice remains problematic. Case law shows that the situation remains unchanged. Criminal cases in an expedited procedure, the number remains low. Final goal - to analyze the simplified institute criminal proceedings, its goals, objectives, Lithuania, the simplified forms of the relationship between the process of the court order and the criminal legal process accelerated use of theoretical methods. Abstraction method, disclosed in the simplified process concept. Systemic analysis revealed a simplified process for connection to the criminal process, and analyze a simplified process for the problem. It is also used for historical research method that helps to reveal the past events. The descriptive method that helped to reveal the current events and conditions was used. Well, using a correlation method, it was possible to predict the accelerated process and the relationship between the criminal order. For a long time, scientists from different countries have been pooling their efforts to search for the optimal form of procedure, because the normal functioning of the criminal justice prevented a lot of rules, formalities and routine methods, which makes the process slow and difficult. This causes great inconvenience to the public: the procedural merits of the case punishment loses its educational nature. Actually, this can make the unjustified loss. So that criminal proceedings could move the optimum conditions for the achievement of objectives in the direction that the framework of criminal proceedings has been made certain exceptions to simplify the process, the cases dealt with by increasing efficiency. This led to a simplified form of the criminal process. Criminal Law and Criminal Procedure inseparable relationship due to the fact that there are common law institutes, one of them - a simplified form of the criminal procedure. The joint can be distinguished on the basis of the Institute and the formal features of proposal for comprehensive benchmark. The theoretical distribution is universal, so it can be analyzed basing on how a simplified form of the criminal procedure applies not only in Lithuania but also abroad, regardless of its validity. It should be noted that the content of these signs is variable, depending on the specific form of simplified criminal procedural specifics.

LEGAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL DAMAGE IN LITHUANIA: CERTAIN MAIN ISSUES

GIEDRIUS NEMEIKŠIS

SUMMARY

Economic crisis not only made an impact to an economy, but negatively influenced social responsibility of undertakings as well (often only formal incorporation to the executive programmes of material provisions covering the social responsibility of undertaking is made). Subsequently, it is necessary to freshly assess current balance, related to environmental protection, legal regulation, with intention to confirm whether it is capable to appropriately restrict growing number of such undertakings. Therefore, the purpose of this article is to identify relevant issues in Lithuanian law, related to legal revenue concerning the environmental damage arising from pollution, which is based on national and international regulations, the doctrine of law and the practice of the courts. Main issues appears due to inappropriate perception of the definition of environmental damage, establishment of strict regulation of civil liability and the flaws in the mechanism of the revenue for such damage.

INTRODUCTION

The forms of responsible business can vary significantly, nevertheless, one of the most important principal areas remains environmental protection. Globally, with an aim to promote social responsibility in business in regards to environmental protection, new organizations with the purposes to develop and promote this social initiative were created (e.g. The United Nations Environment Program), special management standards were established (environmental protection – ISO 14001), new projects were introduced and conferences organized. Notwithstanding the fast pace spreading of ISO ideas not only in Europe, in 2008 financial crisis in Lithuania revealed one of the most important business and public communication problems, i.e. gaining their identity, an organization very often incorporates material provisions on social responsibility only in a formal manner into their schemes and structures of management¹⁹²

Moreover, having businesses going out and steadily decreasing level of employment, the discussion about business and public relation gets more intensive, which also includes questions on environmental protection. Subsequently we come to such decisions which forces us to rethink the role of the state in regulating economy. Therefore, crisis not only shook the economy, but also made a negative impact on social responsibility of an undertakings, hence it is necessary to reassess current state of matters, related to legal regulation of environmental protection with a purpose to make sure whether it is capable to appropriately restrict the growing number of undertakings, which relies only on formal (as opposed to actual) declaration of responsibility towards environmental matters. ***The purpose of the article*** – to identify and analyse legal regulation of compensation for environmental damage, caused by pollution and the main problematic issues in Lithuanian law based on the national, international legal regulation, the doctrine of law and the practice of the courts.

The object of the article – legal regulation of compensation for the environmental damage caused by pollution, in Lithuanian law system.

Applied methods: systematic, logical, comparative and the method of document analysis.

Abbreviations: the civil code of the Republic of Lithuanian – LCC, Environmental protection law of the Republic of Lithuanian – LEPL, Lithuanian Supreme Court – LSC.

The concept of environmental damage

In the doctrine of law there's an uniform opinion that environmental damage, caused acting beyond the limits of normal risk and therefore in breach with the law, must be compensated in

¹⁹² Lisecka K. 2005. Social accountability standard and ethics in Business. *Ekonomika ir Vadyba: konferencijos pranešimo medžiaga*. Kaunas, KTU. 2005.

accordance with the provisions of material responsibility. However, here's where the opinions start to differentiate, because there is an ambiguity on the extent of the concept of damage. Some foreign scholars¹⁹³ along with international regulations (e.g. 1993 Lugano convention, 1996 International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea etc.) affiliate the term of environmental damage not only with environment itself, but with the property of persons, health and life aspects. Meanwhile Lithuanian legislative institutions are of a different opinion and they narrow the term. According to LEPL article 1 (21), environmental damage – its direct or indirect negative impact causing an alteration in environment and its elements (including protected areas, landscape, biodiversity) or decrease in capability of functioning, damage to essential features, beneficial to environment and humanity (society). Therefore, in Lithuania definition of environmental damage does not include damage done to human health, life and property, however it is important to mention that these values are not left without any legal protection, because such protection is granted by general rules in LCC.

Another important issue is related to the fact that legal regulation in Lithuania affiliates civil liability with only with actual negative changes in environment and its elements or with decreased quality of its functions, features to environment and people. However, LSC is building a practice, that civil liability can be applied towards the potential damage (not actual) under LCC article 6.249(3), according to which, the Court can delay the assessment of the potential damage or assess the potential damage based on the probability of its occurrence.¹⁹⁴ Therefore the damage can be awarded as an expenses related to the application of precautionary measures, aimed at reduction of environmental damage or at prevention from such occurrence in accordance with LCC article 6.249 (4). In this case the liability appears for actual peril of damage in the sense of article 34(2) of LEPL. As the Court of Cassation rightly pointed out, by dumping waste in the environment, the damage to the environment is done notwithstanding the fact, whether the subject has a relevant permission to do so. However the possession of such permission is important deciding the question whether there is civil liability.

Fault in civil liability for the pollution

According to provisions of article 34 of LEPL (which was in force until 2005), material responsibility for the damage done to the environment was only related with illegal activities – ecologic violation. Consequently the fault was a necessary element of liability. Afterwards, Lithuanian law had to be adjusted to requirements of European Union listed in directive Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage in relation to responsibility for environmental damage, foreseeing the prevention of the damage and its compensation. Amended provisions established the regime of responsibility without the fault. This step was positively evaluated by the scholars as having sufficient grounds and innovative.¹⁹⁵ By taking deeper look at the directive, we can recognize different regimes of the responsibility for the environmental damage, taking an account to the sort of a subject, i.e. for the dangerous or potentially dangerous activities (industrial or agricultural activities, waste management, waste dumping to the water sources, air, as well as the production of hazardous matter, use, storage and transportation of genetically modified organisms, use etc.) "strict" responsibility is applied and in other cases fault based responsibility is applied. Meanwhile in the LEPL, while implementing the provisions of the directive, the type of the activities, the level of the risk is not anymore relevant. There's only a mention of the term "conduct of activities" and not elaborating on what kind of activities.

¹⁹³ Bell S., McGillivray D. 2006. Environmental Law. 6th edition. Oxford University Press. New York, p. 234.

¹⁹⁴ The Ruling of Civil Division of the Supreme Court of Lithuania, issued on 11th of November 2008 in civil case *Alytaus regiono Aplinkos apsaugos departamentas v. UAB „Graanul invest“*, (case No. 3K-3-931/2003)

¹⁹⁵ Žvaigždiniene I. (2005) Europos tarybos ir Europos parlamento direktyva dėl aplinkosauginės atsakomybės, atsižvelgiant prevenciją ir žalos aplinkai atlyginimą, bei šios direktyvos įtaka Lietuvos ekologiškai teisei. *Teisė*, 56, p. 112.

Therefore, currently in Lithuanian Law the strict civil liability is predominant, which does not completely reflect the regulative mechanism foreseen in the directive.

Establishment of strict liability regime in LEPL seems to be a brave step in regards of LCC, i.e. article 6.248 (1) stipulates, that civil liability appears only in those cases when obliged person is guilty, except from the cases when the liability appears without the fault. Moreover, since in regards of this provision, the fault of the debtor is presumed, in the case of compensation for the damage in accordance with provisions of civil contractual liability the fact of damage means the presumption of the fault of the person which caused the damage.¹⁹⁶ Therefore, in the lawsuits regarding environmental damage, when damage was done to other persons, the claimant must prove illegal activity, the extent of the damage, causal link between the activity and the damage, and in a case when respondent doesn't accept the claim, he has to prove that the damage was done not because of his actions.¹⁹⁷ Therefore an establishment of strict civil liability regime (without taking into account the conformity of an action with a standard of a reasonable, diligent person) for not exclusive situations, but opposite to that – as a rule, which excludes exclusive situations, when applying this kind of liability the fault of the person will have to be determined is quite unusual specificity of the regulation. That's why trying to achieve uniformity and consistency of legal regulation, it would be reasonable to think that such exclusive change of legal relations, should be discussed not only in several laconic provisions in the law, but also foreseen in the law of consolidated civil law provisions.

We also should point out that new legal regulation (after establishing strict civil liability) is yet to be adjusted with other legal acts. Even in the act itself article 8 (7) where the power of the state and competence of State institutions are determined, it is stipulated that “persons, which committed damage to environment by illegal activities must be penalized”. Also, in the law on Lithuanian forests, article 21, it is stipulated that damaged or destroyed forests must be recuperated from the funds of culprits, and if no culprits are found, then from the funds of the State, possessors and owners of the forest. Therefore, irresponsible use of the term “culprit: and other terms, which express the fault of the person creates a delusional impression, that the fault is a necessary element of the liability.

Issues and peculiarities of the compensation for the environmental damage

The principle of absolute liability for environmental damage has the best reflection of compensatory function of material and civil liability, which in the case of material responsibility has some peculiarities. In the Civil Code this principle is established in the article 6.263 (2), which stipulates that the damage must be totally compensated by the person, which caused it. To compensate damages totally means to put the victim in the state which existed before the damage occurred. On the other hand, one cannot claim for more than the amount of damage suffered by the victim, because that would mean unreasonable enrichment.¹⁹⁸ Because of these reasons, the damage should be evaluated with as much precision as possible, because otherwise – that would mean punishment of the culprit, and that would not meet the essence of civil and material responsibility.

In the lawsuits of environmental pollution, it must be recognized that the compensation of damage in not monetary means is very difficult. The processes of recreation of the state of the nature are relatively long in duration, it has very specific conditions and sometimes it is even impossible to execute, when the pollution makes irreversible damage to the ecological system. Therefore, when there's no possibility to reconstruct the former state, the question of monetary compensation comes to a discussion, which by itself possesses a number of issues. There's a necessity to assess the economic value of the nature and its components and it is extremely difficult or sometimes impossible. Also environmental damage might arise not only from direct, but also

¹⁹⁶ Norkūnas A. Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. *Jurisprudencija*. 2002, t. 28(20), p.112-118.

¹⁹⁷ Žvaigždiniene I. Materialinės atsakomybės už žalą aplinkai samprata. *Teisė*. 2006, 59, p.1392- 1274

¹⁹⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. *Prievolių teisė (1)*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 254

indirect impact, which might become apparent only within long periods of time.¹⁹⁹ Since the damage may arise for the continuous ecological systems and landscapes, when evaluating the damages arising from these actions we cannot apply principle of the absolute compensation and we should apply article 6.251 (1) of LCC, which establishes the possibility of strict civil liability.

Speaking of concrete mechanism of compensation for the damages, we need to mention that there's two ways to compensate for the environmental damage – 1) according to tariff, when it is provided in legal provisions with specific amounts, which should be paid by the respondent and 2) specific methods, which provides that amount of compensatory damage is calculated adding the monetary amount of the damage with different rates. The latter method is established in the order of Lithuanian minister of environment in 2002 September 9th Nr. 471 confirming the methodology of general nature of the evaluation of compensation for the environmental damages., which is applied when the damage is done by dumping the waste in the prohibited areas or in prohibited manner (without a permission of the administration) or polluting the components of the environment in other ways. Moreover, taking into account the peculiarity of the environmental object which suffered the damage, calculation of the monetary amount of compensation it is possible to apply different specific methodologies: the calculation of the damage suffered by Hydrobionts established by the order of Environment minister of Lithuania 2003 June 25th, Nr. 320, order Nr. 198, 1995 December 14th establishing the methodology of calculation of the damages done by destroying or damaging natural complexes of the landscape and objects, order Nr. 127, 2007 April 4th calculation methodology of damages done to the air, done by burning the rubber waste, and other different methodologies.

In the practice of the Courts, such methodology is widely accepted and applied. As was stipulated by the LSC, in case of some delicts to calculate the damage might be extremely difficult, i.e. when the damage is done to the objects complex in its nature, as well to intangible objects. In such cases, the damage is calculated by the methodologies prepared by competent institutions. However there's some reasonable doubts: whether the mechanism established by executive power doesn't amount to interference to the functions of the Court and on the other hand, whether the compensational function of delict civil liability is preserved. The Court of Cassation in before-mentioned ruling has not directly prevented the possibility of such problem when it prohibited to apply these methodologies in all circumstances, no matter what, i.e. these should be applied in conformity with constitutional provisions, principles of reason, equity and honesty stipulated in article 1.54 of LCC and provisions of other legal acts. Therefore, The Court of Cassation considers these methodologies only of a "guiding" nature for the purpose to calculate the damage and Courts may deviate from the sums of compensation foreseen by them and to reduce the total amount to be paid for the damage if the respondent can deny these sums with reliable evidence.

Finally we come to the issue of intangible damages which victims may understandably be suffered from environmental pollution. Since article 6.250 (2) establishes the so called "German" model of compensation for the intangible damages, according to which, the person which suffered mentally or experienced other inconveniences, cannot expect the compensation, if such possibility isn't provided by the law.²⁰⁰ The doctrine of law notices that the practice of the Courts develops in the opposite direction, towards the French model.²⁰¹ Therefore, since LEPL is silent on the question of compensation for the intangible damages done by the pollution of a certain component of environment (and even that would not be in conformity with the narrowed definition of environmental pollution), such damage to the persons cannot be awarded not only on the basis of special regulation, established with the purpose to regulate compensatory mechanism for the material damage, but also on the general grounds established by LCC. Subsequently, the rights of

¹⁹⁹ Marcijonas A., Sudavičius B. Aplinkai padarytos žalos kompensavimo teisiniai pagrindai. *Teisė*, Vilnius, 1997. Nr.31, p. 113.

²⁰⁰ Rudzinskas A. Neturtinės žalos, atsiradusios dėl nesutartinių priedučių, atlyginimo klausimai. *Jurisprudencija*, 2003, t. 37(29), p. 73-78.

²⁰¹ Cirtautienė S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Monografija. Vilnius: Justitia, 2008, p. 87.

the persons are limited unreasonably, and it would be reasonable to think that it is necessary to have special provision in the LCC, which would establish the compensatory mechanism for the intangible damage suffered from ecological tort.

CONCLUSIONS

Legislator of Lithuania narrows the definition of the damages, exclusively affiliating it with the pollution of the environment, but not with the damage suffered by other persons, and simultaneously narrowing the extent of legal regulation in comparison with international regulation. The practice of the Courts not only corrects incorrect perception of the damage by society (legal actions also may cause damages), but includes expenses, related with application of precautionary measures, in the scope of legal regulation of environmental damages.

With the implementation of unconditional strict civil liability for the environmental damages done by pollution in specific legal act, such legal regulation doesn't sufficiently meet regulative mechanism drawn by the Directive. Moreover, such exclusive change in the regulation of legal affairs in a sense of LCC, should be discussed not only in several laconic provisions in the law, but also foreseen in the law of consolidated civil law provisions and should be adjusted to other legal acts

Even though, the practice of the Courts considers the methodologies of compensation for environmental damage only of a „guiding“ nature and allows parties to challenge them, in the case of existence of actual discrepancies of damages, however taking into account that damage can be done to a continuous ecological systems and landscapes, theirs is reasonable doubt on absolute compensation for the damages done by environmental pollution. Moreover, the rights of persons are unreasonably restricted in the case of ecological violation not safeguarding compensation of violated intangible rights.

REFERENCES

National legal acts

1. The Civil Code of the Republic of Lithuania. Valstybės žinios, 2002, Nr.74-2262. Last amended on September 01, 2012
2. Environmental protection law of the Republic of Lithuania. Valstybės žinios, 1992, Nr. 5-75. Last amended on July 19, 2011
3. The Forest Law of the Republic of Lithuania. Valstybės žinios, 1994, Nr. 96-1872. Last amended on November 15, 2011
4. The order of environment minister of the Republic of Lithuanian issued on 9th of September 2002 Nr. 471 On calculation methodology of compensation of Enviroment damages. Valstybės žinios, 2002, No. 98-4347
5. The order of environment minister of the Republic of Lithuanian issued on 25th of June 2003 No. 320 On the calculation methodology of the damage suffered by Hydrobionts. Valstybės žinios, 2003, No. 79-3609
6. The order of environment minister of the Republic of Lithuanian issued on 4th of April 2000 No. 127 On calculation methodology of damages done to the air, done by burning the rubber waste, and other different methodologies. Valstybės žinios, 2000, No. 31-879
7. The order of environment minister of the Republic of Lithuanian issued on 14th of December 1995 No. 198 On the calculation methodology of the damages done by destroying or damaging natural complexes of the landscape and objects. Valstybės žinios, 1996, No. 39-973

International legal acts

8. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage (adopted 21 April 2004). Official Journal of the European Union, L 143/56
9. International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea (adopted 12 September 1996). Taken form official site on 22th February 2013: <http://hnsconvention.org/Documents/HNS%20Convention%201996.pdf>
10. Lugano Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment (adopted 21 June 1993). Taken form official site on 22th February 2013: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm>

Special literature

11. Lisecka, K. (2005). Social accountability standard and ethics in Business. *Ekonomika ir Vadyba: konferencijos pranešimo medžiaga*. Kaunas: KTU.
12. Bell, S., McGillivray, D. (2006). *Environmental Law*. 6th edition. Oxford University Press. New York.
13. Žvaigždiniene, I. (2005) Europos tarybos ir Europos parlamento direktyva dėl aplinkosauginės atsakomybės, atsižvelgiant prevenciją ir žalos aplinkai atlyginimą, bei šios direktyvos įtaka Lietuvos ekologiškai teisei.: *Teisė*, 56
14. Norkūnas, A. (2002). Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. *Jurisprudencija*, 28(20).
15. Žvaigždiniene, I. (2006). Materialinės atsakomybės už žalą aplinkai samprata. *Teisė*, 59
16. Mikelėnas, V. (2003). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (I)*. Vilnius: Justitia.
17. Marcijonas, A., Sudavičius, B. (1997). Aplinkai padarytos žalos kompensavimo teisiniai pagrindai. *Teisė*, 31.
18. Rudzinskas, A. (2003). Neturtinės žalos, atsiradusios dėl nesutartinių prievolių, atlyginimo klausimai. *Jurisprudencija*, 37(29)
19. Cirtautienė, S. (2008). *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Monografija. Vilnius: Justitia.
Case law:
20. The Ruling of Civil Division of the Supreme Court of Lithuania, issued on 11th of November 2008 in civil case *Alytaus regiono Aplinkos apsaugos departamentas v. UAB „Graanul invest“*, (case No. 3K-3-931/2003)

**ŽALOS APLINKAI ATLYGINIMO TEISINIS REGULIAVIMAS LIETUVOJE:
KAI KURIE PROBLEMINIAI ASPEKTAI**

Giedrius Nemeikšis

ANOTACIJA

Ekonominė krizė ne tik sukrėtė pačią ekonomiką, bet ir neigiamai įtakojo ir įmonių socialinę atsakomybę (dažnai tik formaliai inkorporuojamos įmonių socialinės atsakomybės vertybinės nuostatos į įmonių valdymo programas). To pasekoje yra būtina iš naujo įvertinti dabartinį santykių, susijusių su aplinkosauga, teisinį reguliavimą, siekiant įsitikinti, ar jis pajėgus tinkamai sudrausminti vis labiau augantį tokių įmonių skaičių. Dėl to šio straipsnio tikslas yra identifikuoti žalos aplinkai, padarytos teršimu, atlyginimo teisinio reguliavimo probleminius aspektus Lietuvos teisėje, remiantis tiek nacionaliniu, tiek ir tarptautiniu teisiniu reguliavimu, teisės doktrina ir teismų praktika. Pagrindinės problemos atsiranda dėl netinkamo žalos aplinkai sampratos suvokimo, griežtos civilinės atsakomybės reglamentavimo įtvirtinimo ir tokios žalos atlyginimo mechanizmo trūkumų.

LEGAL ASPECTS OF REAL PROPERTY INTESTATE SUCCESSION

DALIA PERKUMIENĖ

Kauno Kolegija/ University of Applied Sciences

SUMMARY

Succession shall arise by operation of law and by a will. Succession shall arise by operation of law to the extent the testator has changed the grounds for succession by his testamentary disposition. The problem analyzed in this paper is important from both theoretical and practical points of view as this is the effort to reveal the essence and importance of the succession under the law. The research is based on the analysis of the laws, various sources of scientific juridical literature and judicial experience. Other countries also follow the similar approaches of succession; but they also differ from each other in the scope of the successors, the sequence of succession, the forms of succession, the conduction of succession and so on.

Key words: *Succession, inheritance under the law, heir, legacy.*

INTRODUCTION

Succession is the devolution of property rights, duties and some other personal non-property rights of a deceased natural person to his heirs by operation of law (intestate) or/and to successors by the will (testate). Subject of succession is legacy – property of a deceased person, which passes to the heirs on the grounds of succession. Succession shall arise by operation of law and by a will. Succession shall arise by operation of law unless the testator has changed, and to the extent he has changed, the grounds for succession by his testamentary disposition. In the instances when there are no successors either by operation of law or by a will, or none of the successors accepts succession, or when the testator deprives all the heirs of the right to succession, the estate of the deceased shall devolve to the state pursuant to the right of succession. (Lietuvos Respublikos civilinis..., 2000).

In the event when there is no testament or the the testament has been invalidated, the succession shall arise by operation of law (intestate succession). Succession of land, buildings and other real estate existing in the Lithuanian Republic shall be regulated by the LR laws.

Aim of the work – to analyze the main aspects of intestate succession.

Object of the work – legal aspects of the intestate succession.

Methods – analysis of scientific literature, analysis of legal acts, systematic and comparative analysis, specification and generalization, logical abstract.

Essential Peculiarities of Succession and Object of Succession

The Law of Succession is the institute of the Civil Law, which regulates the devolution of property and property rights of a deceased natural person to his heirs. Death of the devisor does not bring his property, property rights and duties to a termination. They devolve to the heirs of the deceased, and, in the instances when there are no successors, or none of the successors accepts succession, the rights of the deceased shall devolve to the state. After the devisor's death the universal devolution of his estate to the heirs (the persons, who inherit the devisor's property after his death) takes place. In the cases when there exist several descendants, they inherit the devisor's rights and duties in corresponding parts. Succession is the devolution of property rights, duties and some other personal non-property rights of a deceased natural person to his heirs by operation of law (intestate) or/and to successors by the will (testate). The legitimate heir does not get the subjective right of inheritance until it belongs to at least one of testamentary heirs (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo..., 2002).

The following shall be subject to succession: material objects (movable and immovable things) and non-material objects (securities, patents, trade marks, etc.) claims of patrimonial character and property obligations of the bequeather; in cases provided for by laws – intellectual property (authors' property rights to works of literature, science and art, neighbouring property rights and rights to industrial property), as well as other property rights and duties stipulated by

laws.²⁰² Real rights (the right of superficies, the right of possession, etc.) as well as property rights are the subject of succession. In the instances of rights' restrictions (mortgage, servitude, right of superficies, etc.), the successor shall take all the related obligations (restrictions of the real right). In the cases when registration of the real right restrictions is obligatory (e.g. servitude), only registered restrictions shall devolve to the successor (Lietuvos Respublikos civilinis..., 2000).

The principal things as well as auxiliary things (fruits, income, appurtenances of the principal thing) shall be subject to succession. At present the number of family farms in Lithuania is rapidly increasing. The Law of Family Farm, art. 2 (Ūkio..., 2002) describes family farm as the whole of farmer's property and moral rights and obligations. A farmer is a natural person, who alone or with partners is engaged in agricultural production of forestry, and the farm is included in the Registry of Family Farms. The family farm is the subject to succession.

In the case when there is a partnership contract with other persons, only that part of general property that belongs to the decedent farmer shall be inherited. When the contract of joint activity does not provide its retention after one of the partners dies, or if the remaining alive partners discord on that, the joint activity contract is terminated (Lietuvos Respublikos civilinis..., 2000).

In the case of dispute, if the successor of the family farm is not able to pay compensations to other successors straight away, the court may spread the payment of compensations for the period of 10 years by putting forced mortgage on all immovable belongings of the inheritor (Lietuvos Respublikos Civilinis..., 2000). If the heir (heirs) cannot manage the family farm or if the creditors bring a lawsuit before the legacy is accepted, the court appoints the administrator, who manages the family farm until the inheritor(s) accepts the legacy (Lietuvos Respublikos Civilinis..., 2000).

The Constitutional Law of the LR Constitution article 47 (Žin., 1996, Nr. 64-1503, 2003, Nr. 34-1418) distinguishes two groups of foreign subjects. The land ownership right is available only to those foreign subjects, who meet the criteria of transatlantic integration, chosen by the Lithuanian Republic. Foreign juridical bodies as well as other foreign organizations established in the EU member states or in the states, which have signed the European contract with the European communities or their member states, in the European Collaboration and Development organization member states, in NATO member states and in the states participants of the European Economical Space Agreement meet these. Citizens and residents of the named states also meet these criteria.

Other foreign subjects have no land ownership right in the Lithuanian Republic, therefore, they cannot obtain the land by succession.

An important note is that ownership and inheritance of agricultural and forest land are not provided for the foreign subjects that meet the above criteria until the end of 7-year transitional period, indicated in the EU entrance requirements, with exception of the foreigners, who have had 3-year long residence in Lithuania and had been involved in agricultural activity, as well as foreign juridical persons and other organizations that have their agencies or branches in Lithuania.

In the cases when land is inherited not by the LR Citizen, but by other physical or juridical persons of the LR or foreign states, they get the right to the sum of money received having sold the parcel. Following the order established by the LR Government, on the basis of the inheritor's request this parcel is sold to the indicated buyer – the LR Citizen, or put up to auction and the issued certificate of inheritance indicates the sum received having sold the land parcel and deducted the sale or auction related expenditure (Gaivenis, et al., 1998).

Having received the certificate of inheritance right, which includes land, the inheritor must address the district chief with the application to sell the inherited parcel to the indicated buyer or at an auction. The land parcel is sold following the order established by the LR Government decision No 475, made on April 18th, 1996 „Approval of the Rules for Transfer of the Parcels, Inherited by the Heirs, Who Cannot Have Land Ownership Rights According to the LR Legislation“ (Žin., 1996, Nr. 36-914, 2005, Nr. 113-4122).

The sum of money, which is received having sold the land and deducted the sales or auction related expenses, is transferred to the account indicated by the heir of the deceased land owner.

²⁰² www.lygus.lt/gm/admin/files/CE.

In the solution of the problem of the object of the Inheritance Law, a significant importance is given to the juridical practice formed by the Supreme court, according to which the right to the restoration of property rights to the real estate remained is a property right, thus, after death of the person, who has expressed his will of the property rights' restitution within the terms set by the law, this right is inherited on general grounds, and the property rights to the real estate remained is restituted following the order provided by the law on „The Citizens' Property Rights to the Real Estate Remained“ article 2 (July 1st, 1997). This law provides that in the case when the person, who has expressed his will of the property rights' restitution within the terms set by the law dies, the property rights are restituted in the name of the deceased and then transferred to the heir (Piliečiū..., 1997).

The place of residence of juvenile under 15 years of age and of the natural persons in ward shall be considered the place where, respectively, their parents, step-parents or custodians live. This provision is also applied in the case when the succession opens when the court declares the natural person to be deceased. It is very important to establish the place of the opening of succession as this is the basis according to which the Notary Offices issue the certificate of the inheritance law, creditors lay their claims, the measures are taken to protect the property to be inherited and to appoint the custodian.

Second degree heirs shall inherit by operation of law only in the absence of the first degree heirs, or in the event of the latter's non-acceptance or renunciation of succession, likewise in cases where the first degree heirs are deprived of the right to inherit. The third, fourth, fifth and sixth degree heirs shall inherit in the absence of heirs of superior degree or in the event of latter's renunciation of succession or deprivation of the right to succession.

Adopted children and their descendants worthy to inherit after the death of their adoptive parent or his relatives shall be equalled to the children of the adoptive parent and their descendants. They shall not inherit by operation of law after the death of their parents and other blood relatives of a higher degree in the line of descent, likewise after the death of their blood brothers and sisters.

Adoptive parents and their relatives entitled to inherit after the death of their adoptive child or his descendants shall be equalled to the parents and other blood relatives. Parents of the adopted child and other blood relatives of a superior degree in the line of descent shall not inherit by operation of law after the death of the adopted child or his descendants. Entitled to inherit by operation of law shall be the children of the bequeather born to their parents in marriage, or to the parents whose marriage was acknowledged null and void, likewise children born out of wedlock with their paternity established in accordance with laws. (Lietuvos Respublikos Civilinis..., 2000).

The bequeather's grandchildren shall inherit alongside with the first and second degree heirs entitled to inherit in the event of the predecease at the time of the opening of succession of any of their parents who would have been a heir (Lietuvos Respublikos civilinis...,2000). They shall be entitled to equal shares of that part of estate which would have been inherited by their deceased father or mother pursuant to intestate succession. In the cases when there are several grandchildren, they all inherit equal shares. If the bequeather had 3 children, one of which died earlier and 2 children (grandchildren) remained, the legacy of the bequeather is to be divided into 3 shares. Two shares are passed to the 2 children still alive, and one – to the 2 grandchildren of the bequeather.

The bequeather's great-grandchildren shall inherit alongside with correspondingly the second and third degree heirs entitled to inherit in the event of the predecease at the time of the opening of succession of any of their parents who would have been a heir. They shall be entitled to equal shares of that part of estate which would have been inherited by their deceased father or mother pursuant to intestate succession (Lietuvos Respublikos civilinis...,2000).

The discussed grandchildren' and great-grandchildren's right in the inheritance relations is named as succession by the right of representation. It is important to note that this right does not deprive the grandchildren and great-grandchildren of the right of inheritance as it is the case with, respectively, the second and third degree heirs. In the case of the same inheritance relationship they can succeed by the right of representation as well as the second and third degree heirs can.

Spouses' right of inheritance also has certain specific features. The surviving spouse of the bequeather shall be entitled to inherit pursuant to intestate succession or alongside with the heirs (if any) of either the first or second degree of descent. Together with the first degree heirs, he shall inherit one fourth of the inheritance in the event of existence of not more than three heirs apart from the spouse. In the event where there are more than three heirs, the spouse shall inherit in equal shares with the other heirs. If the spouse inherits with the second degree heirs, he is entitled to a half of the inheritance. In the event of absence of the first and second degree heirs, the spouse shall inherit the whole inheritable estate (Lietuvos Respublikos civilinis..., 2000).

In summary it can be assumed that spouses' intestate succession can be a very complicated one, therefore, the spouses should be advised to make a joint will of spouses, according to which after the death of one of the spouses, the whole property of the deceased (except the mandatory share of succession) shall be inherited by the surviving spouse.

Peculiarities of Intestate Succession in Foreign States

Different foreign countries have similar principles of inheritance although certain variation also exists. For example, in France the principle of universal inheritance stands, i.e. the entire property of the devisor makes the total whole of the legacy. After death of a person all property of the deceased passes to his legitimate heirs. The legitimate heirs can accept the legacy in two following ways:

- simple acceptance of legacy means that the inheritor takes responsibility for all debts of the devisor;
- acceptance of the inventory legacy means that on the basis of special application to court the inheritor's responsibility for the rights of the devisor is limited by the heirloom, i.e. the legacy is separated from the inheritor's property.

The French Civil Code distinguishes the following degrees of legitimate descendants:

- 1) first degree descendants are bequeather's children, grandchildren, etc.;
- 2) second degree descendants - bequeather's parents, brothers and sisters;
- 3) third degree descendants - bequeather's grandparents and great-grandparents;
- 4) fourth degree descendants – other relatives of the bequeather: cousins, aunts and uncles, etc. to the sixth degree relationship.

The second degree descendants inherit only in the cases when there are no first degree descendants, the third degree descendants – when there are neither first nor second degree descendants, and the fourth degree descendants – when there are neither first nor second or third degree descendants. In the cases when there are several heirs in the same line of descent, the property is inherited with respect to the degree of relationship: the person of closer degree of relationship debar the person of further degree of relationship from the inheritance. When there are several heirs of the same degree, they inherit the property in equal shares.

In the case when the heir dies before the devisor, the share of the deceased passes to his descendants. For example, if the devisor's daughter dies earlier, then her daughter, i.e. the devisor's granddaughter inherits her mother's share. The inheritance of the survived spouse follows different rules. The spouses can agree on the share of the property to be inherited after one of them dies in the marriage contract. If such agreement has not been made, the property of the deceased passes to his children and the spouse that survives gets the right of usufruct to one half of the legacy (Dickson, 1994). The German Civil Code of 1924–1928 distinguishes the following five degrees of legitimate descendants. However, this is not a finite list:

- first degree descendants are bequeather's children;
- second – parents and their descendants;
- third – grandparents and their descendants;
- fourth – great-grandparents and their descendants;
- fifth – great-great-grandparents and their descendants.

The descendants of closer degree of relationship debar the descendants of further degree of relationship from the inheritance. In the case when there are several first degree descendants, they inherit the property in equal shares. The principle applied in other lines is similar to that in France – the share of the deceased descendant is inherited by his descendants. The surviving spouse inherits one-fourth of the property when there are first degree descendants, or one half of the property when there are second and third degree descendants.

The general principle provides that the descendant is responsible for all debts of the devisor (German civil Code, art. 1967). However, the descendant's responsibility can be limited to the amount of the legacy by establishing the guardianship of the legacy or public tender (German civil Code, art. 1975).

In England the intestate succession is regulated by the laws of the years 1925 and 1952. After the bequeather's death his property passes in trust to the legacy administrator, who deals with the issues of the property distribution among the descendants. The property can be sold and the money is divided among the descendants, or the property is divided in kind. The legitimate descendants are divided into five following groups:

- surviving spouse;
- children;
- parents;
- brothers and sisters;
- other relatives.

The surviving spouse inherits all property when there are neither second nor third or fourth degree descendants. In the case when there are the bequeather's children, the surviving spouse has to be paid 75 thousands pounds sterling and also he inherits personal items of the deceased. If the bequeather had no children but his parents are alive, the surviving spouse has to be paid 85 thousands pounds sterling and also he inherits personal items of the deceased. The heritage is divided after the administrator has got even with creditors of the bequeather. Thus, in practice the descendants are not responsible for the bequeather's debts. Court appoints the administrator and supervises his activity.

In Spain, the main laws relating to the inheritance issues are: (i) the Civil Code; (ii) the Rules of Civil Procedure; (iii) the Judicial Organic Law; (iv) the relevant regional regulations of the Autonomous Communities; and (v) the Hague Convention of 5 October 1961 on the Conflicts of Laws relating to the Form of Testamentary Dispositions. As to the succession that occurs in Spain, several significant points can be summarized. First, there is no distinction made between foreigners of different nationalities or religions. Any person can acquire property in Spain by way of inheritance. Second, the ownership of real property is regulated by the laws of the region where it is situated (*lex rei sitae*). Third, the inheritance of most assets (excluding real property) is regulated by the law of the deceased's nationality, irrespective of the nature of the property or the country where they are located (*lex personae*) (International succession..., 2010).

In the People's Republic of China, the Law of Succession of (hereinafter 'the PRC') was promulgated in 1985 with the aim of protecting the citizens' right to inherit private property in accordance with the Constitution of the PRC. This is the first law after the founding of the PRC to specifically regulate the matters on succession, although the tradition of succession has actually long been residing in the Chinese history. It is held that the earliest Chinese law of succession was established in the dynasties of Xia and Shang around 2070 BC to 1046 BC (The Earliest Law of Succession in Chinese History, Contemporary Law Review, 1996).

The earliest Chinese law of succession mentioned above was actually about the succession of throne in the royal families. Nowadays, it is not the throne but the property that can be inherited within the domain of the PRC. The property that can be inherited refers to the lawful property of a citizen owned by him personally at the time of his death, which consists of: (1) his income; (2) his houses, savings and articles of everyday use; (3) his forest trees, livestock and poultry; (4) his cultural objects, books and reference materials; (5) means of production lawfully owned by him; (6)

his property rights pertaining to copyright and patent rights; and (7) his other lawful property (Article 3, the Law of Succession). Anyhow, the property that can be inherited doesn't comprise the property of which the ownership can only be attributed to the state or the collectives. In the PRC, all mineral resources, waters, forests, mountains, grasslands, wasteland, beaches and other natural resources are owned by the state or the collectives (Article 9, the Constitutional Law); furthermore, the land in the cities is owned by the state, and the land in the rural and suburban areas is owned by the collectives except for the portions which belong to the state according to the law (Article 10, the Constitutional Law). Therefore, the real properties cannot be the object of inheritance, which is quite different from the situation in Lithuania and other countries. Except for the property the ownership of which can only belong to the state or the collective, the other kinds of property can be inherited. Pursuant to the Law of Succession, there are two categories of succession, namely the legitimate succession and the testamentary succession, which are governed by two separate sets of rules. And there is a sequence of the two kinds of succession; the testamentary succession prevails over the legitimate succession if there is a will (Article 5, the Law of Succession).

In the USA, in the case when there is no testament, property of the deceased person passes in trust to the legacy administrator, who is appointed and supervised by special court of inheritance affairs (*probate court*). The administrator estimates the property of the deceased person, names his creditors and debtors, gets even with creditors of the bequeather, pays taxes, etc. the remaining property is divided among the descendants. The surviving spouse usually inherits some part of property in terms of money (e.g. 50 thousands dollars) and part of the legacy – from 1/3 to one half, depending on the existence or absence of other descendants (Nekrošius, 1997).

CONCLUSIONS

1. The LR legislatidon regulates all cases of inheritance of the land, buildings and other real estate located in the territory of the Lithuanian Republic. Thus, in the cases when the last place of domicile of the bequeather is in a foreign country, but the real estate is in Lithuania, the Notary Office of the area of the property location issues the certificate of the inheritance.

2. The legitimate heir does not get the subjective right of inheritance until it belongs to at least one of testamentary heirs.

3. In the cases when land is inherited not by the LR Citizen, but by other physical or juridical persons of the LR or foreign states, they get the right to the sum of money received having sold the parcel.

4. The surviving spouse of the bequeather shall be entitled to inherit pursuant to intestate succession or alongside with the heirs (if any) of either the first or second degree of descent. Together with the first degree heirs, he shall inherit one fourth of the inheritance in the event of existence of not more than three heirs apart from the spouse. In the event where there are more than three heirs, the spouse shall inherit in equal shares with the other heirs.

5. Legitimate representatives (parents or guardians) accept the legacy on behalf of the incapable heirs.

6. The scope of succession in the PRC is limited; the ownership of the land as well as other important natural resources can only be in the hand of the state or the collectives; therefore, it is impossible for these property to be the objects of succession.

7. Like the Lithuania, there are also two basic types of succession: legitimate succession and succession according to a will. Normally, the latter form of succession prevails. The Law of Succession provides for strict conditions for the conduction of the succession in the PRC.

8. The Law of Success of the PRC has remained intact for more than two decades; the contemporary China really calls for a reconsideration and revision against this law.

9. Other countries also follow the similar approaches of succession; but they also differ from each other in the scope of the successors, the sequence of succession, the forms of succession, the conduction of succession and so on.

REFERENCES

1. Butkys, Č. (1935). *Suvalkijos civiliniai įstatymai*. Kaunas: Šviesa.
2. Dickson, B. (1994). *Introduction to French law*. London: Pitman publishing.
3. Gaivenis, V., Valiulis, A. (1998). *Turto paveldėjimas*. Vilnius: Justitia.
4. *International succession* (2010). Oxford : Oxford University Press.
5. Kryževičius, V. (1981). *Lietuvos privilegijuotieji miestai*. Vilnius: Mokslas.
6. *Lietuvos Aukščiausio Teismo 2002 gegužės 27 d. nutarties* (civ. byla Nr. 3K-3-656/2002 m. bylų kategorija 30.4).
7. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 birželio 21 d. nutartis*, civilinė byla Nr. 3 K-3-320/99.
8. *Lietuvos istorija* (1985). Vilnius: Mokslas.
9. *Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas* (2000). Patvirtintas 2000 m. liepos 18 d. įstatymu Nr. VIII – 1864 // Valstybės žinios, Nr. 74-2262.
10. *Lietuvos Respublikos Kodeksų rinkinys* (1964). Vilnius.
11. *Lietuvos Respublikos Konstitucija* (1996) Vilnius: Lietuvos Respublikos piliečių piimta 1992 m. spalio 25 d. referendume.
12. Nekrošius, V. (1997). *Civilinė teisė*. Kaunas: Vija.
13. *Piliečių nuosavybės teisių į išlikusi nekilnojamąjį turtą įstatymas* (Žin., 1997, Nr. 65-1558, 1999, Nr.48-1522, 2001, Nr. 71-2518).
14. *RTFSR Civilinis kodeksas* (1941), išleistas LTSR liaudies komisariato. Kaunas.
15. Šenavičius, A. (2002). *Lietuvos teisės istorija*. Justitia, Vilnius.
16. Vileita, A. (2004). *Lietuvos teisės pagrindai*. Justitia, Vilnius.
17. *Ūkio įstatymas*. Žin. (1999), Nr. 43-1358, 2002, Nr. 123-5537).
18. WANG Guanghui (2009). *On Revision & Improvement of China s Inheritance Law*. Law Science Magazine, vol. 9, pp. 134-136.
19. HE Lixin, XIE Meishan, et al. (2004). *Proposed Amendments to the Part of Law of Succession of the Draft Code of Civil Law*, Xiamen University Law Review, vol. 2, pp. 251-301.
20. GUO Hongyu (2010), Problems in the Law of Succession and the Amendments and Improvements, China Notary, vol. 6, pp. 28-33.
21. WU Guoping (2010), Focus on the Amendment and Betterment of the Law of Succession, Cross-strait Legal Science, vol. 3, pp. 29-30.

NEKILNOJAMOJO TURTO PAVELDĖJIMO TEISINIAI ASPEKTAI

Dalia Perkumienė

Kauno kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojami nekilnojamojo turto paveldėjimo aspektai Lietuvoje, lyginama su užienio valstybių teisine patirtimi šioje srityje. Paveldėjimas – tai turtinių teisių ir pareigų perėjimas įstatymo nustatyta tvarka palikėjo pagal įstatyminiams ar testamentiniams įpėdiniams. Paveldėjimo teisė sudaro atskirą civilinės teisės institutą, kurio dalykas yra visuomeniniai paveldėjimo teisės santykiai arba paveldėjimas. Mirusio asmens teisių ir pareigų perėmimo tvarką ir tų teisių perėmimo ribas nustato teisės normos. Šių normų visuma sudaro paveldėjimo teisę. Mirusio fizinio asmens turtas, pereinantis paveldėjimo būdu jo įpėdiniams, vadinamas palikimu. Palikimas atsiranda palikėjui mirus, teismui nustačius palikėjo mirties faktą arba paskelbus jį mirusiu. Palikimo atsiradimas – tai teisinių paveldėjimo santykių atsiradimas. Palikimo atsiradimo laiku laikomas palikėjo mirties momentas, o kai palikėjas paskelbiamas mirusiu, – paskelbto mirusiu piliečio mirties diena yra ta diena, kurią įsiteisėja teismo sprendimas paskelbti jį mirusiu.

Paveldima pagal įstatymą ir testamentą. Pagal įstatymą paveldima tiek, kiek nepakeista testamentu.

Darbe nagrinėjama problema yra aktuali tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu, kadangi bandoma atskleisti paveldėjimo pagal įstatymą reguliavimo esmę bei svarbą, analizuojant įstatymus, įvairių mokslinę teisinę literatūrą šia tema, taip pat teismų praktiką.

Raktiniai žodžiai: paveldėjimas, įpėdinis, nekilnojamasis turtas.

VIEŠOJO IR PRIVATAUS SANTYKIO TEISINĖS, SOCIALINĖS, EKONOMINĖS PROBLEMOS GINANT VIEŠĄJĮ INTERESĄ ATKURIANT NUOSAVYBĖS TEISĖS PILIEČIAMS

SIMONA MORKŪNAITĖ-RUIBAVIČIENĖ, ROKAS JANKAUSKAS

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje analizuojama viešojo intereso apibrėžtumo problema, siekiant užtikrinti išimtinę valstybės nuosavybės apsaugą santykyje su valstybės pažeistos privačios nuosavybės teisių atstatymu. Nesant konkrečios, pastovios viešojo intereso sąvokos, vieningai suformuotos teismų praktikos yra sudėtinga įgyvendinti teismo sprendimus susijusius su panaikinamais administraciniais teisės aktais, teisingai atlyginti už taikomą restituciją. Teismo sprendimu pripažinus asmenį sąžiningu įgyjėju, tačiau panaikinus administracinius teisės aktus, kuriais buvo išimtinai valstybės nuosavybė perleista privačiam asmeniui, jam už tai teisingai neatlyginant yra pažeidžiami pagrindiniai teisės principai. Viešojo intereso apsauga ir gynimas yra susiję su asmens teisių ir laisvių ribojimais, todėl straipsnyje teigiama, kad tokie ribojimai laikomi pagrįstais jeigu atitinka teisėtumo ir demokratinio būtinumo kriterijus. Apribojimai gali būti nustatomi tik įstatymu, tačiau ribojimo priemonės turi būti proporcingos siekiamam tikslui (proporcingumo kriterijus). Viešasis interesas ir asmens teisių, laisvių ir teisėtų interesų apsauga bei gynimas negali būti priešingas. Šioje srityje būtina užtikrinti teisingą pusiausvyrą tarp dviejų saugomų konstitucinių gėrių. Viešojo intereso bei asmens teisių, laisvių ir teisėtų interesų teisingos pusiausvyros principas turėtų būti taikomas sprendžiant viešojo intereso gynimo klausimus dėl nuosavybės teisių piliečiams atstatymo administracinių aktų naikavimo byloje.

Pagrindinės sąvokos: viešasis interesas, viešojo intereso apsauga, viešojo intereso gynimas, nuosavybės teisių atstatymas, viešųjų ir privačių interesų derinimo, interesų pusiausvyra, proporcingumo principas, teisinių santykių stabilumas.

IVADAS

Straipsnio aktualumas - identifikuoti viešąjį interesą, jį atskiriant nuo privataus intereso ar ribotos žmonių grupės interesų. Taip pat viešojo intereso gynimas nuosavybės teisių atkūrimo srityje vertinti ne tik teisiniu, socialiniu, bet ir ekonominiu atžvilgiu.

Straipsnio problema - analizuoti viešąjį interesą per teisinę, socialinę, ekonominę prizmę santykyje su privataus intereso užtikrinimu, kaip kitu konstituciniu gėriu, atskleidžiant viešojo intereso, kaip instituto, pagrįstumą ir gynimo problematiką analizuojant Lietuvos vyriausiojo administracinio (toliau- LVAT) ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau- LAT) sprendimus įvertinti Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau –EŽTT) sprendimus.

Straipsnio tikslas – aptarti skirtumus kas Lietuvos valstybėje yra vieša ir privati, bei įvardinti valstybės ir privačios nuosavybės priešingumo teises tendencijas siekiant užtikrinti valstybės (viešąjį) interesą. Taip pat aprašyti nuosavybės reikšmę, svarbą ekonominei veiklai ir įstatymų leidėjo ar teismų pripažįstamu pagrindu riboti privačios nuosavybės teises siekiant užtikrinti valstybės turtinius interesus.

Uždavinys – nustatyti, kad viešasis interesas būtų tikrai visuotinas, bei siekti ieškoti skirtingų vertybių pusiausvyros teisiniu, socialiniu, ekonominiu vertinimu taip užtikrinant bendrą teisių santykių stabilumą valstybėje. Straipsnio **objektas** - viešojo intereso samprata, iš gynimo kylančios pasekmės teisinėje, socialinėje, ekonominėje individo veikloje.

Siekiamybė – padėti suprasti, kad viešasis interesas yra ne tik teisių gynimo priemonė, bet ir veiksnys darantis įtaką atskirų asmenų, jų grupei ekonominei veiklai, visuomenės socialiniam būviui, taip pat asmenų teisėsaugos institucijų, teismų sistemos vertinimui. **Hipotezė** - neįmanoma objektyviai užtikrinti viešąjį interesą, jei nebus tinkamai įvertinamas proporcingumas siekiamo tikslo įgyvendinimui.

Viešasis interesas socialiniu požiūriu yra konstitucinė vertybė. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 str. vartojama „asmens, visuomenės ir valstybės teisių bei teisėtų interesų“ sąvoka, o Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau- CK), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau –CPK), ir Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas (toliau- ABTĮ) viešojo intereso sąvoką. Taigi, įstatymuose neapibrėžta viešojo intereso apimtis, todėl nesant konkretaus viešojo intereso apibrėžtumo yra svarbu, kaip teismai įvardina viešąjį interesą konkrečiu ginčo atveju, kaip taiko teises normas ginant valstybės, visuomenės viešąjį interesą. LVAT yra pasisakęs apie viešąjį interesą. Teismo nuomone, siekiant nustatyti sąvokos „viešasis interesas“ turinį, reikia vartoti ne bendrinės kalbos vertinimą, o specialiosios teisės kalbos vertinimo aspektu, nes pats terminas, pagal savo turinį būdingas specialiajai teisės kalbai.²⁰³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – KT) 1997-05-06 nutarime yra pažymėjęs, kad viešojo intereso kaip valstybės pripažinto ir teisės ginamo visuomenės intereso įgyvendinimas yra viena iš svarbiausių visuomenės egzistavimo ir raidos sąlygų. Tačiau LAT ne vienoje nutartyje yra pažymėjęs, kad viešojo intereso sąvoka yra vertinamojo pobūdžio, jos turinys atskleidžiamas tik analizuojant konkrečios bylos faktines aplinkybes ir aiškinant bei taikant joms konkrečias teisės normas, bet ne a priori (lot. iš pat pradžių).²⁰⁴ Akreiptinas dėmesys, kad teismai pripažįsta faktą, kad visuomenės ginamas interesas yra kintamas dalykas, todėl negali būti tapatinamas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 str. 2 d. nustatyta, kad prokuroras įstatymo nustatytais atvejais gina asmens, visuomenės ir valstybės teises bei teisėtus interesus. Ši konstitucinė nuostata leidžia teigti, kad asmens, visuomenės ir valstybės interesai yra vienodos svarbos ir nė vieno iš šių interesų ar jų subjekto negali išskirti jį laikant svarbesniu prieš kitą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose nekartą vartojo formuluotes „visuomenės ir valstybės reikmės“, „visuomenės ir valstybės poreikiai“, „visuomenės ir valstybės interesai“, ir kaip pats teismas nurodo, šiose formulotėse žodžiai „visuomenė“, „valstybė“ nėra priešinami, o priešingai vienas kitą papildantys. Atkreiptina, kad sąvokos „visuomenės poreikiai (reikmės)“, „valstybės poreikiai (reikmės)“, „savivaldybės poreikiai (reikmės)“, žymi viešąjį interesą ir yra sietinos su konstitucine tautos gerovės samprata. Kita vertus, visuomenės interesų iškėlimas virš kitų interesų, suteikiant šiam interesui prioritetinę reikšmę neatitiktų teisinės valstybės principų, teisinio reguliavimo paskirtį, t.y. nebūtų užtikrintas teisinės sistemos siekis suderinti skirtingus interesus, taip įtvirtinant ir palaikant visuomenėje socialinę santarvę, bei teisinių santykių stabilumą. Taigi, vertinti vienodai visuomeninio ir viešojo intereso negalima, kadangi visuomenės interesas pakliūva į viešojo intereso struktūrą.²⁰⁵ Neretai viešasis interesas siejamas su valstybiniais interesais, tačiau tokiais atvejais ne visada valstybiniai interesai gali apimti visų visuomenės narių poreikius, todėl šių interesų negalima nei tapatinti, nei priešinti. Reikia atkreipti dėmesį, kad ypatingų valstybinių interesų egzistavimo klausimas teisės moksle turi dvi priešingas nuomones. Vieni pripažįsta, o kiti neigia savarankiško valstybinio intereso buvimą. Valstybinio intereso pripažinimo teorija remiasi valstybės ir pilietinės visuomenės priešprieša. Tačiau šiuolaikinė demokratinė visuomenė veikiama teisės, tačiau nepriešinama su valstybe.²⁰⁶ Būtina pabrėžti, jog valstybė laikytina gėriu tik tuomet, jeigu ji vykdo savo priedermę, t.y. realiai gerbia, gina ir saugo žmogaus teises ir laisves, vertybes, grindžiamas Tautos priimta Konstitucija. Profesorius Vaišvila nurodo, kad yra abejotinas interesų skirstymas į „viešuosius“ ir „privacius“, nes demokratinė valstybė, kurioje teisė suprantama kaip subjektinių teisių ir pareigų vienovė, įveikia viešųjų (bendrųjų) ir privačių interesų priešpriešą, nes viešieji reikalai taip pat yra piliečių reikalai (privatūs), kaip ir visi privatūs, jeigu jie įgyja teisių ir pareigų vienovės pavidalą. Autorius pabrėžia, kad demokratinėje visuomenėje sunku įsivaizduoti

²⁰³ LVAT 2004-02-23 nutartis administracinėje byloje Nr. A3-11-04, 2005-11-23 nutartyje administracinėje byloje Nr. A15-1725/2005.

²⁰⁴ LAT 2004-02-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-110/2004, 2005-04-11 nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2005.

²⁰⁵ Trumpulis U. Žmogaus individualūs interesai kaip viešojo intereso pagrindas // Socialinių mokslų studijos. 2010, Nr. 2(6). P. 128-129.

²⁰⁶ Krivka E. Viešojo intereso gynimas civiliniame procese: monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009, P.44.

valstybės interesus, kurie nebūtų ir piliečių interesai. Jei tokie interesai atsirastų, tai jų negalima laikyti teisėtais, nes demokratinėje visuomenėje valstybės įstaigos tarnauja žmonėms.²⁰⁷

Konstituciniai gėriai, vertybės, kurias privalo ginti, užtikrinti valstybės institucijos savo veiklos srityje, yra demokratinės valstybės tikslai, siekiai. Atkreiptinas dėmesys, kad tiek LAT ir LVAT savo formuojamoje praktikoje yra pripažinęs, kad sprendžiant vešėjo intereso gynimo ar atisakymo ginti viešąjį interesą klausimą, teismai turi vertinti sprendžiamos saugomų teisinių gėrių pusiausvyros problemos, teisinių santykių stabilumą.

Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 19 str. suteikia teisę prokurorui ginti viešą interesą visose teisės srityse. Prokuroras gindamas viešą interesą siekia apsaugoti įstatymo saugomą konstitucinį gėrį, vertybę, kuriai yra nustatytas ypatingas teisinis režimas. Mūsų straipsnyje, toliau aptarsime kelių įstatymo saugomų vertybių (t.y. išimtinai valstybei galinčios priklausyti ir privačios nuosavybės apsaugą) teisinį tarpusavio ryšį, šiuo klausimų formuojamą teismų praktiką.

Valstybinės institucijos yra įsteigiamos tam tikriems steigimo dokumentuose ir teisės aktuose numatytiems veiklos tikslams. LR CK 2.74 str. 2 d. nustato, kad tai yra viešieji juridiniai asmenys, kurie turi specialųjį teisnumą. Vienas iš juridinio asmens požymių yra tas, kad jis gali būti ieškovas, pareiškėjas ar atsakovas teisme, kaip tai nustatyta LR CK 2.33 str. 1 d. Valstybės institucija yra kaip juridinis asmuo turi specialųjį teisnumą valstybės jai pavestose srityse. Tokiu atveju valstybė, per šiuos asmenis įgyja civilines teises ir pareigas ir jas įgyvendina pavestose srityse. LR CK 2.47 str. 1 d. 4 p. nustato, kad juridinis asmuo veiklos tikslus įgyvendina teisės aktų nustatyta tvarka, to paties straipsnio 2 d. nustato, kad viešojo administravimo subjekto veiklos tikslai turi būti apibūdinti aiškiai ir išsamiai, nurodant veiklos sritį bei rūšį. Valstybės institucija, šiuo atveju tai būtų Valstybinė miškų tarnyba prie Aplinkos ministerijos įgyvendina jai priskirtus tikslus, turėdama juridinio asmens teises, turi procesines teises ir pareigas būti ieškovu, pareiškėju ir atsakovu įgyvendinant priskirtą viešąjį interesą, taip pat materialinį teisinį valstybės interesą konkrečioje jai priskirtoje veiklos srityje. Lietuvos Respublikos miškų įstatymo 6 str. 1 d. 1 p. nustato, kad valstybinių miškų pareigūnai vykdo valstybinės miškų būklės, naudojimo, atkūrimo ir apsaugos kontrolę. Pagal aukščiau nurodytą teisės reglamentą valstybės institucija privalo savarankiškai ir iniciatyviai veikti pagal jiems pavestas veiklos sritis ir nustatytas veiklos rūšis, todėl prireikus gali ir privalo ginti viešą interesą, reikšti ieškinius, pareiškimus, skundus teisme ar atstovauti valstybės interesams dėl jam pavestos veiklos srities teismuose bei kitose institucijose. Šios veiklos vykdymas yra viešojo intereso įgyvendinimas ir kartu valstybės institucijos efektyvi veikla pagal institucijos veiklos tikslus. Ta aplinkybė, kad kitiems asmenims suteikta teisė ginti viešą interesą bet kurioje srityje, nesudaro pagrindo atitinkamai valstybės institucijai nusišalinti ar kitaip faktiškai nevykdyti jiems priskirtų funkcijų.²⁰⁸

Teismui sprendžiant klausimą dėl atisakymo ginti viešą interesą šios faktinės aplinkybės yra svarbios, todėl privalo būti vertinamos objektyviai, atsižvelgiant į nacionalinių teismų formuojamą praktiką, nenukrypstant nuo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos pirmojo protokolo 1 str., bei suformuotas EŽTT principines nuostatas, t.y. sprendžiant ginčą turi būti įvertinamas laiko faktorius, proporcingumo principas ginant viešą interesą bei teisingo kompensavimo atstatant pažeistus teisinius gėrius.

Lietuvos Respublikos miškų įstatymo 4 str. 4 d. apibrėžia, kad valstybinės reikšmės miškai (t.y. miesto miškai, miškai esantys rezervatuose ir draustiniuose) išimtinai nuosavybės teise gali priklausyti tik valstybei. Iš esmės ši teisės norma yra aiški, ir įgyvendinanti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje 54 str. fundamentinį reguliavimą, tačiau atkreipiame dėmesį, kad ne teisės norma, o valstybės institucijos, savo kompetencijos ribose privalo laiku užtikrinti, kad administraciniai teisės aktai ir jų pagrindu atlikti kiti teisiniai veiksmai nepieštarautų imperatyvioms teisės normos. Institucijos, šiuo aptariamu atveju, Valstybinė miškų tarnyba prie Aplinkos ministerijos, urėdijos, savo kompetencijos ribose privalo kontroliuoti, užtikrinti tinkamą nurodytų teisės aktų įgyvendinimą, nustačius pažeidimą ar priėmus galimai neteisėtą administracinį ar kito pobūdžio

²⁰⁷ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P.347.

²⁰⁸ LAT 2012-01-04 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-109/2012.

aktą turi užtikrinti konstitucinio gėrio (valstybinės reikšmės miško) apsaugą siekiant panaikinti teisei priešaraujantį teisės aktą.

Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra ginanti pažeistus valstybės interesus nuosavybės teisių į nekilnojamąjį turtą nuosavybės teisių atkūrimo srityje 2011 m. teismams pateikė 76 ieškinius ir pareiškimus dėl teisės aktų pažeidimų atkuriant nuosavybės teises piliečiams į nekilnojamąjį turtą, iš jų 56 ieškiniai, pareiškimai buvo patenkinti, patenkintų reikalavimų suma – 13 138 868 Lt.²⁰⁹ Atkreiptinas dėmesys, kad tokio pobūdžio bylose nėra taikoma visiška restitucija, t. y. dažnai šio pobūdžio bylose, ypač jei praėjo ilgas laio tarpas ir ginčijamo administracinio teisės akto pagrindu sukurtos teisinės pasėkmes tarp kitų subjektų, taikoma dalinė restitucija, taip pat užtikrinant išimtinai valstybei nuosavybės teise priklausančio turto grąžinimo valstybei efektyvumą, todėl piniginės lėšas, sandorio pagrindu, privalo atlyginti Lietuvos Respublika paskutiniam turo savininkui.²¹⁰ Vertinant tokią formuojamą teismų praktika, kuri buvo formuojama įvertinus EŽTT pasisakymus tokio pobūdžio bylose. LVAT pripažino, kad administracinis teisės aktas prieštarauja Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 6 str. 2 d. nuostatai, kad nuosavybės teisės į vandens telkinius ir miškus gali būti grąžinta turėtoje vietoje išskyrus, jei jie nėra pripažinti valstybės išperkamiems. Teismas padarė išvadą, kad tokia situacija susidarė dėl viešojo administravimo institucijų, atsakingų už tinkamą nuosavybės teisių atkūrimą bei teritorijų išsaugojimą, kurioms nustatytas ypatingas teisinis režimas, veiksmų, tiek atkuriant nuosavybės teises į dalį miško, priskirto valstybinės reikšmės miškui, tiek nepateisinamai ilgą laiką nesiimant priemonių šiam pažeidimui pašalinti, dėl ko buvo pažeista pusiausvyra tarp dviejų teisinių gėrių- poreikio visuomenės reikmėms išsaugoti teritoriją, kuriai yra nustatytas ypatingas teisinis režimas bei poreikio fiziniam asmeniui sukurti bei nustatyti aiškiai ir nedviprasmiškai apibrėžtus ir stabilius teisinius santykius nuosavybės teisių atkūrimo srityje.²¹¹ Teismas šioje byloje vertindamas faktines aplinkybes, siekė racionalaus rezultato, iš kurio tiek visuomenės, tiek asmens interesų atžvilgiu buvo užtikrintas teisinių santykių stabilumas, teisėtų lūkesčių principas ir socialinė taika tinkamai, proporcingai įvertinęs siekiamo tikslo realią naudą valstybei ir galimą žalą asmeniui. Tokiu atveju, buvo vertinama, kad sąžiningo miško įgyjėjui bus apsunkinta nuosavybės teisių atkūrimo procedūra, kuri valstybėje yra nepagrįstai užsitęsusi, todėl prokuroro siekis ginti viešą interesą nėra adekvačios siekiamam tikslui, neatitinka proporcingumo principui keliamų reikalavimų. Šiuo metu susiklosčiusi situacija yra dviprasmiška, kadangi teismai šio pobūdžio bylose priima dviejų tipų sprendimus, t.y. atisako ginti viešą interesą ir atmeta prokuroro pareiškimą, ieškinį arba tenkina visa apimtimi, dažnai nustatydami dalinę restituciją. Ši tema yra aktuali tuo, kad ji yra nuolatos kintanti, teismai savo poziciją nuolatos keičia, nepaisant to, kad faktinės bylos aplinkbės yra tapačios. Dažniausiai teismai net netaiko benro ieškinio senaties termino, motyvuodamas, kad išimtinė valstybės nuosavybė imperatyvai negali priklausyti privačios nuosavybės parindu. Šiam straipsnyje pasirinktas vienas iš saugomų valstybės nekilnojamojo turto rūšių, t.y. miesto miškai, valstybinės reikšmės miškai. Autorių nuomone, dalinės restitucijos taikymas asmens atžvilgiu, privačios nuosavybės teisių apsaugos atžvilgiu sąlyginai naudingas ir pagrįstas, nes paskutiniame nekilnojamojo turto (žemės sklypo), kuris apaugęs medžiais, perdavimas valstybės nuosavybėn atlyginant tik turto sandorio metu deklaruotas įmokas, t.y. nekilnojamojo turto kainą. Tačiau nevertintas faktas, kad asmuo, turėdamas nekilnojamą turtą dažnai investuoja papildomas lėšas, moka žemės mokesčius. Šias išlaidas teismas, prokuroras nekvestionuoja, todėl manoma, kad teisingo atlyginimo klausimas lieka neišspręstas, todėl ir viešas interesas lieka neapgintas visa apimtimi. Piliečiui reikia papildomai kreiptis į teismą dėl kitų išlaidų prisiteisimo iš valstybės. Ar šis mechanizmas teisingas ir racionalus? Autorių nuomone, ekonominiu, socialiniu, teisiniu atžvilgiu dalinę restituciją neišsprendžia visų saugomų, ginamų viešojo intereso vertybių, neužtikrina socialinės taikos, teisinių santykio stabilumo.

²⁰⁹ Generalinės prokuratūros 2012-02-07 prokurorų veiklos ginant viešąjį interesą nuosavybės teisių į nekilnojamąjį turtą atkūrimo srityje bei ginant valstybės turtinius interesus 2011 metais apibendrinimas Nr. 17.3.-18. P-1.

²¹⁰ LAT 2012-01-26 nutartis civilinė byla Nr. 3K-3-4/2012.

²¹¹ LVAT 2011-09-05 nutartis administracinė byla Nr. A⁴³⁸-2281/2011.

Pasak Trumpulio, visuomenė ir atskiri individai yra taip pat vertybės, į kurių puoselėjimą ir vystymąsi nukreipta visa valstybės esmė (ir jos interesai). Todėl galima teigti, kad visuomenė ir valstybė susaistyti interesais, kurie tiesiogiai nukreipti vieni į kitus, glaudžiai susiję.²¹² Viešasis interesas, kaip bendras valstybės, visuomenės ar jos dalies interesas, turi būti derinamas su individo autonominiiais interesais, nes ir viešasis interesas, ir asmens teisės yra konstitucinės vertybės.²¹³

Nagrinėjant šio pobūdžio bylas pasitaiko, kad valstybės institucijos, atsakingos už jiems patikėjimo teises perduoto turto administravimą, tinkamą saugojimą teisės aktų nustatyta tvarka per savo įgaliotus atstovus išreiškė sutikimą, ko pasekoje buvo priimti prieš dešimtis metų ginčijami administraciniai aktai. Iš esmės sprendžiant tokio pobūdžio bylas, teismas privalo įvertinti ir bendrą ieškinio senaties terminą jei viena iš šalių prašo taikyti ieškinio senatį. Atkreiptinas dėmesys, kad jei pareiškėjas, ieškovas yra prokuroras, ginantis viešą interesą, taikomas vieno mėnesio terminas ginčyti administracinį aktą, tačiau jis skaičiuojamas ne nuo ginčijamo akto priėmimo, o nuo tada, kai į teismą (tiek bendrosios kompetencijos, tiek administracinį) krepiamasi ginant viešąjį interesą, tai termino tokiam ieškiniui (prašymui) paduoti eigos pradžia laikytina diena, kai pareiškėjas gavo pakankamai duomenų, kad pažeistas viešasis interesas.²¹⁴ Autorių nuomone, prokurorui kaip teisės subjektui negali būti nustatyti kiti standartai, kurie suteiktu pranašumą kitų teisės subjektų atžvilgiu. Įvertinant tai, kad tiek LAT, tiek LVAT formuojamoje teismų praktikoje pasisakę skirtingai, darytina išvada, kad viešojo intereso užtikrinimo institutas, viešojo intereso sąvoka nėra vieninga teismų sistemoje, todėl yra susiskirsčiusi į dvi priešingas stovykas, kurios vienoje pusėje varžosi viešasis interesas, t.y. valstybės nuosavybės teisė ir privati nuosavybė.

IŠVADOS

1. Viešasis interesas yra savarankiškas teisinės gynybos ir teisinės apsaugos dalykas. Viešojo intereso subjektai – visuomenė ir jos socialinės grupės. Viešojo intereso dalykas – visuotinė visuomenės gerovė. Negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad viešojo intereso negalėtų apginti teismas, į kurį buvo kreiptasi, taip pat kad teismas, sprenddamas bylą būtų priverstas priimti tokį sprendimą, kuriuo būtų pažeidžiamas viešasis interesas.

2. Viešojo intereso apsauga ir gynimas susiję su asmens teisių ir laisvių ribojimais. Demokratinėje visuomenėje asmens teisių ir laisvių ribojimas turi vykti laikantis teisės reikalavimų. Apribojimai laikomi pagrįstais, jei atitinka teisėtumo ir demokratinio būtinumo kriterijus. Teisėtumo kriterijus įpareigoja teismo sprendimus pagrįsti teisės aktų nuostatomis. Demokratinio būtinumo kriterijus reiškia, kad reikia išsiaiškinti ribojimų tikslus, paskirti, būtinai nustatyti ar ribojimai yra proporingi siekiamam teisėtam tikslui įgyvendinti.

3. Viešasis interesas ir asmens teisių ir laisvių, teisėtų interesų apsauga bei gynimas negali būti priešingi. Šioje srityje privaloma užtikrinti teisingą ir socialiniu požiūriu sąžiningą pusiausvyrą. Viešojo intereso bei asmens teisių, laisvių ir teisėtų interesų teisingos pusiausvyros principas turėtų būti taikomas nagrinėjant viešojo intereso gynimo bylas, sprendžiant klausimą dėl atsisakymo ginti viešą interesą, jei tai labiau apsunkintų valstybės ir visuomenės interesus nei juos užtikrintų. Taikant restituciją piniginių lėšų išreikalavimas iš valstybės biudžeto ar kitos valstybės institucijų patirtos išlaidos turi būti vertinamos prieš teikiant procesinį dokumentą teismui, siekiant ginti viešą interesą. Tokie reikalavimai apsaunkina valstybės ekonominę naštą, sukelia socialinę nesantaiką, todėl teisės atžvilgiu turi būti vertinama, ar siekiamas tikslas proporcingas rezultatui.

4. Valstybė įsipareigojo atstatyti pažeistas asmenų teises Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių atkūrimo įstatymo pagrindu, todėl pakartotinas sąžiningai įgytos privačios nuosavybės nusavinimas dėl valstybės ir savivaldybių institucijų kaltės teismo turi būti vertinamas

²¹² Trumpulis U. Žmogaus individualūs interesai kaip viešojo intereso pagrindas // Socialinių mokslų studijos. 2010, Nr. 2(6). P.129.

²¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1997, Nr. 40-977.

²¹⁴ LAT 2007-12-18 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-578/2007; 2010-04-19 nutartis byloje Nr. 3K-3-177/2010; LVAT 2005-09-28 nutartis administracinėje byloje Nr. A-7-585/2005; 2009-12-24 nutartis administracinėje byloje A-261-1502/2009.

kritiškai. Valstybė privalo užtikrinti teisinių santykių stabilumą, teisėtus asmenų lūkesčius, socialinę taiką, ekonominę visuomenės gerovę.

5. Jei viešasis interesas būtų ginamas visais atvejais, valstybė galimai patirtų daugiau ekonominę žalą nei naudą, nes dažnai viešo intereso gynimo bylose nenurodoma konkrečiau viešo (visuomenės) intereso apart įstatymo imperatyvią nuostatą. Tačiau vertinant objektyviai, dažnas atsisakymas ginti viešą interesą yra užtikrinimas kito konstitucinio gėrio, teisinių santykių stabilumo, socialinės taikos tuo pačiu ir visuomenės intereso (viešo intereso).

LITERATŪRA

1. Vaišvila, A. (2004). *Teisės teorija*. - Vilnius.
2. Trumpulis, U. (2010) Žmogaus individualūs interesai kaip viešojo intereso pagrindas // *Socialinių mokslų studijos*. Nr. 2(6), p. 128-129.
3. Krivka, E. (2009). *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese*: monografija p.44. Vilnius: MRU.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucija // *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
5. Lietuvos Respublikos viešojo intereso gynimo civiliniame ir administraciniame procese įstatymo projektas Nr. XP-1963 (2006-12-22) // <http://www.lrs.lt>.
6. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas // *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 42-1919.
7. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas // *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 60-2412.
8. Generalinės prokuratūros 2011 m. Veiklos ataskaitos duomenys. Paimta 2013-02-04 iš tinklalapio: <http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Ataskaitos/tabid/413/Default.aspx>
9. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. vasario 21 d. sprendimas byloje James and Others v. the United Kingdom // <http://www.echr.coe.int>
10. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1995 m. lapkričio 20 d. sprendimas byloje Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. the Belgium // <http://www.echr.coe.int>
11. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 29-938.
12. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2002 m. gegužės 10 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 48-1867.
13. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.
14. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 102-3957.
15. Lietuvos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 13-221.
16. Lietuvos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 15-314.
17. Lietuvos Konstitucinio Teismo 1995 m. kovo 8 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 22-516.
18. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 181-6708.
19. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 87-3274.
20. Lietuvos Aukščiausio Teismo Civilinių bylų teisėjų kolegijos 2012-01-26 nutartis civilinėje byloje Kauno apygardos prokuratūra, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. 3K-3-4/2012).
21. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2011-09-05 nutartis administracinėje byloje Kauno apygardos prokuratūrą, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. A⁴³⁸-2281/2011).
22. Lietuvos Aukščiausio Teismo Civilinių bylų teisėjų kolegijos 2007-12-18 nutartis civilinėje byloje Kauno apygardos prokuratūra, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. 3K-3-578/2007).
23. Lietuvos Aukščiausio Teismo Civilinių bylų teisėjų kolegijos 2010-04-19 nutartis civilinėje byloje Kauno apygardos prokuratūra, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. 3K-3-177/2010).
24. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2005-09-28 nutartis administracinėje byloje Kauno apygardos prokuratūrą, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. A-7-585/2005).
25. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2009-12-24 nutartis administracinėje byloje Kauno apygardos prokuratūrą, v. Nacionalinė žemės tarnyba (A-261-1502/2009).
26. Lietuvos Aukščiausio Teismo Civilinių bylų teisėjų kolegijos 2012-01-04 nutartis civilinėje byloje Kauno apygardos prokuratūra, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. 3K-3-109/2012).
27. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2004-02-23 nutartis administracinėje byloje Kauno apygardos prokuratūra, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. A3-11-04).
28. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2005-11-23 nutartis administracinėje byloje Kauno apygardos prokuratūra, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. A15-1725/2005).
29. Lietuvos Aukščiausio Teismo Civilinių bylų teisėjų kolegijos 2004-02-11 nutartis civilinėje byloje Kauno apygardos prokuratūra, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. 3K-3-110/2004).
30. Lietuvos Aukščiausio Teismo Civilinių bylų teisėjų kolegijos 2005-04-11 nutartis civilinėje byloje Kauno apygardos prokuratūra, v. Nacionalinė žemės tarnyba (Nr. 3K-3-209/2005).

**PUBLIC AND PRIVATE RELATIONS IN LEGAL, SOCIAL, ECONOMIC PROBLEMS
OF THE PUBLIC INTEREST IN RESTORING PROPERTY RIGHTS OF THE CITIZENS**

Simona Morkūnaitė- Ruibavičienė, Rokas Jankauskas
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

This article analyzes the problem of definition of the public interest to ensure the exclusive property protection in relation to the violation of private property right restoration. In the absence of specific, consistent public interest concept, uniform jurisprudence is difficult to implement court decisions relating to waivers of administrative law acts, just compensation for the applicable restitution. Decision of the court recognizes that the person gained fair, but the abolition of administrative act, which has been the exclusive property transferred to a private person, it is correct for not reimbursing the infringement of the fundamental principles of law. Protection and defence of the public interest are related with restrictions of human rights and freedoms.

Consequently, the article treats such restrictions reasonable if they meet the criteria of legitimacy and democratic necessity. Restrictions can be set only by law as well as the means must be proportionate to the legitimate aim being pursued (principle of proportionality). The public interest cannot be opposed with protection and defence of personal rights, freedoms, and legitimate interests should be applied when civil cases regarding protection of the public interest are heard as well as when norms of the civil procedure, which establish guarantees of protection of the public interest, are construed and created.

Keywords: *public interest, protection of the public interest, subjects of the public interest, principles of defence of the public interest, restoration of property rights, limits of the public interest, reconciliation of public and private interests, balance of interests.*

SOCIALINIS ASPEKTAS VERTINANT KREDITORIŲ REIKALAVIMŲ EILIŠKUMĄ BANKROTO BYLOSE

JURGITA SPAIČIENĖ²¹⁵
Vytauto Didžiojo universitetas

ANOTACIJA

Vienas iš pagrindinių bet kurio bankroto proceso tikslų – per įstatyme nustatytų bankroto procedūrų vykdymą užtikrinti, kad būtų visiškai arba iš dalies patenkinti įrodymais pagrįsti bankrutuojančios įmonės kreditorių reikalavimai,²¹⁶ tačiau tenkinant kreditorių reikalavimus, laikomasi ne tik proporcingumo, tačiau ir reikalavimų tenkinimo eiliškumo tarp skirtingų kategorijų kreditorių principo. Istorinės, ekonominės bei socialinės aplinkybės nulėmė tokių kreditorių reikalavimų tenkinimo praktiką, kuomet vieniems kreditoriams teikiamas prioritetas prieš kitus. Tokios nelygybės pagrindas – socialinis kreditorių teisių gynimo aspektas. Dėl to bankrutuojančių subjektų kreditoriai buvo ir tebėra skirstomi į privilegijuotus ir įprastus kreditorius. Tiesa, ne visuomet buvo vieningai sutariama, kurias kreditorių grupes laikyti privilegijuotomis ir koks yra privilegijos pagrindas.

Pagrindinės sąvokos: bankroto byla, kreditorių reikalavimų tenkinimo eiliškumas, privilegijuotas kreditorius.

ĮVADAS

Bankroto bylos iškėlimo tiek fiziniams, tiek juridiniams asmenims atveju vienu iš aktualiausių tampa kreditorių reikalavimų patenkinimo klausimas. Kaip taisyklė – bankroto bylose būdingas kreditorių daugetas, o pagrindinis principas atsiskaitant su kreditoriais bankroto proceso metu – proporcingas tam tikros eilės kreditorių reikalavimų patenkinimas. Nagrinėjama teisinė problema aktuali ne tik šiuolaikinėje teisėje, bet ir nuo to laiko, kai prasidėjo aktyvus bankroto teisės vystimasis bei bankroto (nemokumo) teisės principų formavimasis, nes bet koks bankroto procesas socialiai jautriai paliečia visus bankroto dalyvius, ypač tam tikrų rūšių kreditorius. Yra svarbu ne tik konstatuoti tam tikrų eilių egzistavimą, bet ir suvokti bei įvertinti priežastis, dėl kurių teisiškai sureguliuojant kreditorinių reikalavimų eiliškumą, atsirado ir išliko tam tikri principai ir taisyklės. Viena iš esminių aplinkybių, nulemiančių tam tikrų kreditorių grupių prioritetą kitų grupių atžvilgiu – socialinio pažeidžiamumo kriterijus

Straipsnio tikslas - įvertinti proporcingumo principo bankroto bylose pritaikymą kreditorių reikalavimų eilėms socialinio aspekto prasme.

Darbo uždaviniai:

1. išanalizuoti kreditorių reikalavimų bankroto bylose eiliškumo teisinius pagrindus.
2. ištirti socialinių privilegijų rūšis bei atsiradimą bankroto teisėje istoriniu aspektu.
3. palyginti socialinio aspekto apraiškas šiuolaikinėje bankroto teisėje.

Mokslinio tyrimo metodai: istorinis, lyginamasis, teisės aktų bei teismų praktikos analizė.

Kreditorių reikalavimų tenkinimo eiliškumas bankroto byloje: teoriniai aspektai

Bankroto teisės paskirtis – sustabdyti kreditorių „lenktynes“ dėl nemokios įmonės (skolininko) turto²¹⁷. Dėl šios priežasties bankroto bylose (tiek bankrutuojant fiziniams, tiek juridiniams asmenims) yra sustabdomas išieškojimas iš nemokaus skolininko ir bankroto teisės normomis nustatomos įvairios kreditorių grupės, kurios viena nuo kitos skiriasi nevienodomis dalyvavimo bankroto procese galimybėmis ir skirtingomis savo reikalavimo patenkinimo bankroto procese galimybėmis.²¹⁸ Tai reiškia, kad bankroto bylose kreditorių reikalavimo proporcingumo

²¹⁵ Jurgita Spaičienė, lektorė dr., Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultetas. Adresas: Ožėškienės g. 18, Kaunas 44254, Lietuva. Tel.: (+370) 37 327873. El. paštas: j.spaiciene@tf.vdu.lt

²¹⁶ *Bankrutavusios J. M. individualios įmonės administratorius p. J.M., R.M.*, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2010, Nr. 3K-3-36/2010).

²¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 25 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Limantra“ v. N. G., bylos Nr. 3K-3-130/2011).

²¹⁸ S. KAVALNĖ ir kiti, *Bankroto teisė* (Vilnius: Justitia, 2009), p. 241.

principas (kitai vadinamas *pari passu*, kreditorių atlyginimo *pro rata* principu) taikomas tik tam tikros kreditorių grupės viduje. Pvz., Lietuvos Respublikos įstatymuose, kreditorių reikalavimų tenkinimo eilės ir tvarkos nustatytos Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo (toliau ĮBI)²¹⁹ 35 straipsnyje, Lietuvos Respublikos fizinių asmenų bankroto įstatymo (toliau - FBI)²²⁰ 29 str., Lietuvos Respublikos bankų įstatymo (toliau- ĮRI)²²¹ 87 str. Bankroto teisės teorijoje kreditoriai skirstomi į privilegijuotus (kurių reikalavimai užtikrinti įkeitimu, hipoteka, pirmųjų eilių kreditoriai) ir įprastus (paskutiniųjų eilių kreditoriai). Privilegijuotų kreditorių grupė atsiranda tuomet, kai įstatymų leidėjas nutaria išskirti iš visų kreditorių tam tikrus kreditorius, kurių teisei padėčiai įtvirtinti ir ginti yra reikalingos specialios normos.²²²

Kreditorių eiliškumo nustatymo pagrindu tapo atitinkamos kreditorių grupės socialinio pažeidžiamumo laipsnis. Daugumos valstybių bankroto (nemokumo) teisėje visuotinai pripažįstama, kad labiausiai pažeidžiami yra kreditoriai, kurių reikalavimai skolininkui kildinami iš darbo teisinių santykių, asmenys, reikalaujantys žalos, padarytos dėl sveikatos sutrikdymo ar mirties, atlyginimo, išlaikytiniai. Šiek tiek mažesnio socialinės apsaugos laipsnio reikalauja valstybė ar jai atstovaujančios institucijos (yra ir nuomonių, kad jiems specialus privilegijuotas statusas apskritai nėra reikalingas). Kreditorių reikalavimų tenkinimo pagal tam tikras eiles principas pasireiškia tuo, kad kiekvienos paskesnės eilės kreditorių reikalavimai tenkinami tik po to, kai visiškai patenkinami pirmesnės eilės kreditorių reikalavimai. Jei lėšų neužtenka visiems vieno etapo vienos eilės reikalavimams patenkinti, šie reikalavimai tenkinami proporcingai pagal priklausantią kiekvienam kreditoriui sumą (ĮBI 35 str. 6 d., ĮRI 13 str. 7 d.).

Kreditorių skirstymas ir grupavimas būdingas ir kitoms valstybėms. Pavyzdžiui, pagal Belgijos bankroto teisę, kreditoriai skirstomi į skirtingas kategorijas, į didžiausias grupes išskiriami: paprasti kreditoriai (generalistai) ir ypatingi kreditoriai (separatistai). Generalistai skirstomi į neturinčius garantijų kreditorius (kuriems taikoma lygaus paskirstymo taisyklė) ir kreditorius, turinčius bendrą prioritetą. Juos atstovauja likvidatorius. Tačiau, paskirstant bankrutavusio subjekto turtą, jie turi laukti savo eilės po separatistų. Separatistai turi ginti savo reikalavimus patys, nes jų neatstovauja administratorius. Separatistai savo ruožtu dar skirstomi į kreditorius, turinčius prioritetą, hipotekos kreditorius ir arešto teisės turėtojus.²²³ Ispanijos įstatymai numato tris kreditorinių reikalavimų rūšis: privilegijuotus, įprastinius ir antraeilius.

Bendras privilegijas turi: su darbo santykiais susiję reikalavimai su tam tikromis išimtimis; privalomų pagal įstatymą mokesčių ir socialinio draudimo išmokų skolininkui, kuriam iškelta bankroto byla, užlaikymas; reikalavimai, susiję su nepriklausomu darbu ir naudojimusi intelektinės nuosavybės teisėmis; valstybės išdo ir socialinio draudimo institucijų reikalavimai, kurie negali būti didesni nei 50% numatyto mokesčio dydžio; reikalavimai, susiję su nesutartine civiline atsakomybe; kreditoriaus, kuris iniciavo bankroto bylos iškėlimą, ¼ reikalavimo dalies patenkinimas.²²⁴

Vienas iš sudėtingiausių reikalavimų skirstymų į eiles, numatytas Jungtinių Amerikos valstijų kodekse, kuriame numatyta net dešimt eilių: išlaikytiniai, administravimo išlaidos, kreditorių reikalavimai susiję su normalia įmonės veikla, atsiradę bankrutuojant įmonei, tačiau dar iki įmonės likvidavimo, darbo užmokestis ir komisiniai, reikalavimai, susiję su darbuotojų gerovės planu (įnašai į darbuotojų pensijų, sveikatos, gyvybės draudimo ir pan. fondus), grūdų gamintojų ir žvejų reikalavimai, įvairūs mokesčiai reikalavimai ir pan.²²⁵

Tačiau besivystant bankroto (nemokumo) teisei įstatymo leidėjų požiūris į privilegijuotus kreditorius bei jų pasiskirstymą reikalavimų patenkinimo eilėse, kito.

²¹⁹ LR įmonių bankroto įstatymas, *Žin.* (2001, Nr. 31-1010).

²²⁰ LR fizinių asmenų bankroto įstatymas, *Žin.* (2012, Nr. 57-2823).

²²¹ LR bankų įstatymas, *Žin.* (2004, Nr. 54-1832).

²²² S. KAVALNĖ ir kiti, *Bankroto teisė* (Vilnius: Justitia, 2009), p. 242.

²²³ Bankrotas-Belgija/[žiūrėta 2013-01-05], <http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_bel_lt.htm>.

²²⁴ Bankrotas - Ispanija/[žiūrėta 2013-01-05], <http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_spa_lt.htm>.

²²⁵ 11 U.S.C. § 507 : US Code - Section 507: Priorities/[žiūrėta 2013-01-07], <<http://codes.lp.findlaw.com/uscode/11/5/1/507>>.

Socialinių privilegijų atsiradimo bankroto teisėje istorinė raida

Vienas iš seniausių ir esminių bankroto teisės principų, skiriančių bankroto (nemokumo) teisinius santykius nuo paprastų skolininko-kreditoriaus santykių - kreditorių reikalavimų patenkinimo proporcingumas. Tai reiškė, kad kreditoriai, kurių visiems reikalavimams patenkinti nepakako skolininko turto, nė vienas negalėjo be eilės patenkinti viso savo reikalavimo. Ilgainiui pastebėta, kad kreditorių statusas nėra vienodas, kad sulygtinti absoliučiai visus kreditorius nėra teisinga. „Privilegijuoto“ kreditoriaus statusas istoriškai kito: jau pagal Senovės Romos teisę buvo skiriami privilegijuoti ir neprivilegijuoti kreditoriai, t.y. atsirado kreditorių reikalavimo eiliškumo užuomazgos. Privilegijuotais kreditoriais laikyti: išdas, vietinės valdžios organai, išlaikytinis (jei skolininkas buvo jo globėju), kreditoriai, reikalavę laidojimo išlaidų atlyginimo ir pan.²²⁶

XV-XVI a. pradėdama „privilegijuotais“ laikyti aukštesnio luomo, svarbesnės visuomeninės padėties asmenis, vėliau, tobulėjant bankroto (kitai vadintai konkurso ar nemokumo) teisei, atsirandant specialioms teisės aktams – XVIII-XIX a. šis statusas suteikiamas labiau socialiai pažeidžiamiems kreditoriams.

Kai kuriuos kreditorių diferencijavimo elementus galima įžvelgti „Rusų tiesoje“, kurioje buvo numatyta, kad nesugebantis su kreditoriais atsiskaityti skolininkas privalo skolas gražinti pagal tam tikrą eilę: pirmiausiai atsiskaityti su kunigaikščiu, po to – su užsienio ir iš kitų miestų atvykusiais kreditoriais, ir galiausiai - su visais likusiais, „išskyrus tuos, kurie buvo savo naudai suderėję lupikiškas palūkanas“.²²⁷ Kiekvienoje valstybėje įstatymų leidėjai buvo (ir šis principas tebegalioja ligi šiol) sudarę labiau pažeidžiamų kreditorių sąrašą, kurie visų kitų atžvilgiu tapo privilegijuotais. Dar daugiau – įvesta bendra taisyklė, kad kiekvienos sekančios eilės kreditorių reikalavimai gali būti patenkinami tik patenkinus aukštesnės kreditorių eilės reikalavimus. Kiekvienoje eilėje reikalavimai tenkinami proporcingai. Beveik taisykle iki šiol išlikęs reikalavimas pirmenybę suteikti darbuotojų, kurie darbdavio konkurso ar bankroto atveju likdavo labiausiai pažeidžiami, reikalavimams. Anksčiau galiojusios teisės sistemos pasižymėjo didesniu teisės normų kazualizmo laipsniu, todėl privilegijuotos kreditorių klasės buvo pakankamai smulkios tiek Klaipėdos krašte, tiek Lietuvoje.

Klaipėdos krašte konkurso įstatymuose buvo išskirtos tokios privilegijuotų kreditorių eilės.²²⁸

- *Pirmoje eilėje* – buvo išmokamas paskutinių metų atlyginimas asmenims, dirbusiems skolininko ūkyje, įmonėje ar name, bet tik tiems, kurie buvo su konkurso skolininku sudarę sutartį ir buvo pilnai nuo skolininko priklausomi. Bendrovės valdybos nariams atlyginimas nebuvo išmokamas, nes bendrovės valdyba nepriklausė nuo skolininko.
- *Antroje eilėje* – buvo patenkinami viešieji mokesčiai, t.y. mokesčiai valstybei mokėtini per paskutinius du metus. Prie šių mokesčių nebuvo priskaitomos rinkliavos, mokėjimo dalys.
- *Trečioje eilėje* – paskutinių metų bažnyčių, mokyklų, viešųjų bendruomenių, sąjungų statutiniai ir įstatyminiai mokesčiai.
- *Ketvirtoje eilėje* – paskutinių metų išlaidos už gydymą ir slaugymą aprobeuotiems gydytojams.
- *Penktoje eilėje* – kai kurie reikalavimai asmenų, kurie buvo skolininko asmeninėje apsaugoje, pvz. vaikų, globojamųjų.

Kartu su privilegijuotais reikalavimais buvo patenkinamos ir reikalavimo pateikimo išlaidos, turėtos dėl konkurso bylos iškėlimo. Pažymėtina, kad pirmųjų keturių kategorijų skolos galėjo būti klasifikuojamos kaip privilegijuotos, jei buvo atsiradusios per paskutinius metus iki konkurso paskelbimo.²²⁹ Pagrindinėje Lietuvos dalyje privilegijuoti reikalavimai buvo išskirti į keturias eiles, sudarytas reikalavimų pripažinimo laipsnio pagrindu, kurios savo ruožtu buvo suskirstytos į dar smulkesnius poklasius.²³⁰

²²⁶ S. VĖLYVIS ir kiti, „Pagrindinės teismo sprendimų vykdymo taisyklės romėnų teisėje“, *Jurisprudencija*, (2007 Nr. 2 (92)), p. 10.

²²⁷ A. X. ГОЛЫМСТЕН *Исторический очерк русскаго конкурснаго процесса*, (Sanktpeterburgas, 1888), p. 2.

²²⁸ M. BRAKS *Jūrų ir konkurso teisė. Paskaitos*, (Klaipėda, 1937), p. 14-15.

²²⁹ D. GECAS, „Skolininkų neišsigalėjimas ir bankrotas“, *Teisė (priedas)*, (Kaunas, 1929), p. 30.

²³⁰ M. BRAKS *Jūrų ir konkurso teisė. Paskaitos*, (Klaipėda, 1937), p. 14-15.

Pirma eile – pilnai patenkinami reikalavimai:

- a) bažnytpinigiai, kuriuos skolininkas panaudojo savo naudai;
- b) mokesčių ir maitų likučiai;
- c) įkeitimu ar užstatu užtikrinti reikalavimai;
- d) konkurso skolininko savo poreikiams panaudoti mažamečių ar globotinių pinigai;
- e) atlyginimas darbininkams ir tarnautojams už paskutinius šešis mėnesius;
- f) maisto produktų tiekėjų reikalavimai už paskutinius keturis mėnesius;
- g) viešbučių savininkų reikalavimai už paskutinius šešis mėnesius;
- h) nesumokėtos važmos pinigai;
- i) statybos darbininkų reikalavimai;
- j) biržos maklerio mokesčiai už paskutinius metus ir konkurso valdybos išlaidos, patirtos dėl konkurso vedimo.

Pažymėtina, kad visų dešimties poklasių reikalavimai tarpusavyje tenkinami proporcingai, nesuteikiant nė vienai grupei pirmenybės.

Antra eile – konkurso valdybos pripažinti tikrais ir neginčytiniais reikalavimai, taip pat reikalavimai, kurie nebuvo patenkinti su pirmąją klase (pvz. darbininkų seniau nei prieš šešis mėnesius neišmokėtų atlyginimų dalis).

Trečia eile - ginčytini reikalavimai: tai reikalavimų dalis, kurių nepripažino konkurso valdyba ir kurių teisėtumas ginčijamas teisme. Tenkinami šioje dalyje galėjo būti tik teismo priteisti reikalavimai, o laikotarpiu iki teismo sprendimo lėšos šių reikalavimų tenkinimui galėjo būti deponuojamos. Kreditoriai, kurių pretenzijos priskirtos pastarajai eilei, įstatymo buvo įpareigoti per tris mėnesius pareikšti ieškinį konkurso valdybai dėl jų pretenzijos pripažinimo (PPI 509 str.), o to nepadarę netekdavo teisės dalyvauti konkurse ir galėdavo nukreipti išieškojimą į skolininką tik konkursui pasibaigus.²³¹

Ketvirta eile - ne laiku pateikti konkurso valdybai reikalavimai, neapmokėti žyminiu mokesčiu, nepatvirtinti notaro ir pan. reikalavimai.

Pretenzijas tam tikrai eilei priskirdavo konkurso valdyba savo nutarimu. Konkurso valdyba galėjo priskirti prie II ir III eilės skolų ir pavėluotai pareikštas pretenzijas, jei buvo įrodoma, kad pavėluota dėl svarbių priežasčių (PTI 510 str.).²³²

Gecas pagrįstai kritikavo pastarųjų keturių eilių sudarymo principus dėl loginio klasifikavimo netikslumo, nes „pirmos ir antros eilės skolos tikrai tada turi būti sumokamos, kai jos nėra ginčijamos, /.../, bet ir trečiosios eilės skolos bus neabejotinos ir neginčytinos, jei dėl jų jau bus nuspręsta teismo. Ši klasifikacija dar būtų tinkama, jei įstatymas nurodytų, kurios skolos *ipsa lege* laikomos neginčytinomis ir neabejotinomis. Kadangi įstatymas to nenurodo, tai dėl bet kurios eilės skolų gali kilti ginčas“²³³ ir dėl to visa kvalifikacija netenka loginio pagrindo. Šiuo požiūriu klasifikacija kreditorių rūšies (taip, kaip buvo klasifikuojama Klaipėdos krašte bei šiuolaikiniuose nemokumą reguliuojančiuose teisės aktuose) požiūriu Geco buvo įvertinta kaip tinkamesnė.

Dėl netobulo įstatymuose nustatyto skolų rūšiavimo pagrindo ir nesant neginčytinų skolų apibrėžimo pati konkurso valdyba turėdavo priimti nutarimą, ar skola ginčytina, ar ne. Nesutapus konkurso valdybos ir kreditoriaus požiūriui (pvz. valdyba skolą priskirdavo IV eilei, o kreditoriui atrodydavo, kad tai neabejotinai II eilės skola), teismas turėdavo spręsti ne skolos dydžio klausimą, o kuriai skolų eilei ją priskirti, t.y. „ginčytina“ ji ar ne.²³⁴

Pastebėtina, kad klasifikuojant privilegijuotų kreditorių grupes iki 1940 m. konkuruoja du esminiai požymiai: socialinis kreditoriaus pažeidžiamumas (darbuotojai, globotiniai ir pan.) bei viešas interesas ginant tam tikros rūšies kreditoriaus teises (valstybė, bažnyčia...). Tačiau apibendrinant skolų priskyrimo tam tikrai privilegijuotai klasei (eilei) principus, buvo suteiktas

²³¹ GŪDRA S. „Terminai konkurso srityje“, *Prekybininkų ir pramoninkų advokatas*, (Kaunas, 1938), p. 211.

²³² GŪDRA S. „Terminai konkurso srityje“, *Prekybininkų ir pramoninkų advokatas*, (Kaunas, 1938), p. 209.

²³³ D. GECAS, „Skolininkų neišsigalėjimas ir bankrotas“, *Teisė (priedas)*, (Kaunas, 1929), p. 30.

²³⁴ *Viešųjų vartotojų bendrovė „Ąžuolas“ p. Centrinio Ūkininkų banko konkurso valdyba*, Lietuvos Vyriausiasis tribunolas (1933, Nr. 15).

akivaizdus prioritetas tų grupių kreditoriams, kurių socialinis pažeidžiamumas ar viešo intereso aspektas buvo didesnis, bei atsižvelgiant į to meto politinę situaciją, todėl privilegijuotų kreditorių klasės pasiskirstė sekančiai: darbuotojai, valstybė, bažnyčia, viešosios įstaigos, globotiniai ir pan.

Socialinis aspektas šiuolaikinėje bankroto teisėje: lyginamasis požiūris

Priskirti socialiai pažeidžiamiausias kreditorių grupes prie privilegijuotų kreditorių jau tapo vienu iš esminių bankroto teisės principų. Tiesa, prie privilegijuotų kreditorių priskiriami ir kreditoriai, kurių reikalavimai užtikrinti hipoteka arba įkeitimu, tačiau prioritetas jiems suteikiamas ne dėl socialinio aspekto, o dėl daiktinių teisių, kurias jie turi, prioriteto prieš prievolinio pobūdžio reikalavimus, todėl šiame darbe tai nėra tyrimo objektu. Kaip minėta aukščiau, reikia atskirti priskyrimą prie privilegijuotų kreditorių dėl socialinio pažeidžiamumo nuo priskyrimo prie privilegijuotų kreditorių dėl viešojo ar valstybės intereso (LR ĮBĮ tai atsispindi 35 str. 2 d., pagal kurią antrąja eile tenkinami reikalavimai dėl mokesčių ir kitų įmokų į biudžetą ir dėl privalomojo valstybinio socialinio draudimo bei privalomojo sveikatos draudimo įmokų; dėl paskolų, suteiktų iš valstybės vardu pasiskolintų lėšų, ir paskolų, gautų su valstybės ar garantijų institucijos, už kurios įsipareigojimų vykdymą garantuoja valstybė, garantija, dėl paramos, suteiktos iš Europos Sąjungos lėšų). Pažymėtina, kad teisiniame ir politiniame lygmenyje neretai kyla diskusijų, dėl valstybės, kaip kreditoriaus bankroto byloje priskyrimo privilegijuotų kreditorių grupei.²³⁵

Socialinį pažeidžiamumą lemia socialiniai ir ekonominiai veiksniai, tokie kaip skurdas, nestabili ekonominė būklė, bei asmeniniai – žmogaus amžius, sveikatos būklė, negalia. Dėl šių priežasčių skolininkų bankroto atvejais socialiai pažeidžiamiausiai kreditoriais beveik visur vieningai laikomi darbuotojai, nepilnamečiai išlaikytiniai, asmenys, patyrę žalą sveikatai.

Darbuotojai. Darbuotojas yra fizinis asmuo, turintis darbinį teisnumą ir veiksnumą, dirbantis pagal darbo sutartį už atlyginimą (DK²³⁶ 15 str.). Siekiant apsaugoti darbuotojų teises bei teisėtus interesus teisinėje literatūroje pripažįstama, jog darbo teisiniuose santykiuose darbuotojas paprastai yra silpnesnioji šalis²³⁷ ekonomine ir socialine prasme, todėl jo teisių bei teisėtų interesų apsaugai skiriamas ypatingas dėmesys. Darbuotojams jų gaunamas darbo užmokestis bei su juo susijusios išmokos – pragyvenimo šaltinis, todėl šiai asmenų grupei, darbdavio bankroto atveju netekusiai pragyvenimo šaltinio, iškyla grėsmė, kad nebus patenkinti ne tik socialiniai, bet ir būtinieji jų fiziniai poreikiai. Pagal LR fizinių asmenų bankroto įstatymo (FABI) 29 str., pirmąja eile tenkinami darbuotojų reikalavimai, susiję su darbo santykiais (įskaitant gyventojų pajamų mokestį, valstybinio socialinio draudimo ir privalomojo sveikatos draudimo įmokas), pagal Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 35 str., pirmąja eile tenkinami darbuotojų reikalavimai, susiję su darbo santykiais. Privilegijuota darbuotojų padėtis bankroto proceso metu pasireiškia ir tuo, kad bankrutuojančios ar bankrutavusios įmonės darbuotojų reikalavimai, susiję su darbo santykiais, gali būti tenkinami iš Garantinio fondo lėšų (ĮBĮ 35 str. 7 d.). Garantinių institucijų, atlyginančių žalą bei iš darbo santykių kylančius reikalavimus, sistema numatyta įvairiose valstybėse: pavyzdžiui Prancūzijoje šią funkciją atlieka Nacionalinis atlyginimų garantijos fondas (*Fonds national de garantie des salaires*)²³⁸. Tačiau ir darbuotojų kreditorinių reikalavimų atžvilgiu įvairių valstybių teisėje pasitaiko unikalių išimčių. Pagal Vokietijos nemokumo teisę prie pirmos eilės reikalavimų, t.y. šalia darbuotojų, kurie lieka dirbti bankrutuojančioje įmonėje, priskiriami ir advokato, kuriam

²³⁵ remiantis 2012 08 23 Vilniaus apygardos teismo prašymu Nr. 1B-22/2012, Konstituciniame Teisme nagrinėjama byla, ar Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 35 straipsnio 3 dalies (2008 m. gegužės 22 d. redakcija) nuostatos „Antrąja eile tenkinami reikalavimai dėl mokesčių ir kitų įmokų į biudžetą <...>; dėl paskolų, suteiktų iš valstybės vardu pasiskolintų lėšų, ir paskolų, gautų su valstybės ar garantijų institucijos, už kurios įsipareigojimų vykdymą garantuoja valstybė, garantija <...>“, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsniui, 29 straipsnio 1 daliai, 46 straipsnio 3 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui.

²³⁶ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, *Žin.* (2002, Nr. 64-2569).

²³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo mėn. 24 d. aprobuotas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių, priimtų nagrinėjant bylas, kylančias iš darbo teisinių santykių, santraukos. Materialinė atsakomybė., kat. 16; “Teismų praktika” Nr. 30// <http://žiūrėta.2013-01-05<www.infolex.lt/tp/129185>>

²³⁸ Bankrotas – Prancūzija// [žiūrėta 2013-01-05] <http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_fra_lt.htm>.

turto administratorius pavedė parengti ir pareikšti pretenzijas skolininkui teisme, reikalavimai.²³⁹ Prancūzijos bankroto įstatymai suteikia prioritetą tarp prioritetinių kreditorių, t.y. nepriklausomai nuo procedūros baigties, teismo išlaidos ir atlyginimai už 60 dienų iki procedūros pradžios išmokami prioritetine tvarka įsiskolinimų, atsiradusių po procedūros pradžios, atžvilgiu.²⁴⁰ Jungtinių Amerikos valstijų kodeksas (*US Code*) taip pat prioretizuoja tik tuos reikalavimus, susijusius su darbo užmokesčiu, kurie neviršija 10 000 JAV dolerių ir yra atsiradę per 180 dienų iki pareiškimo dėl bankroto pateikimo.²⁴¹ Tačiau Austrijos įstatymai laikytini viena iš retų išimčių, pagal kurią nei viešajam sektoriui (valstybės ir savivaldybės įmonėms), nei darbuotojams bankroto procese nėra teikiama pirmenybė.²⁴²

Asmenys, patyrę žalą sveikatai. Šios kategorijos kreditoriai reiškia reikalavimus atlyginti žalą dėl suluošinimo ar kitokio kūno sužalojimo, ar mirties, susirgimo profesine liga arba dėl mirties nuo nelaimingo atsitikimo darbe (FABĮ 29 str.), reikalavimus atlyginti žalą dėl suluošinimo ar kitokio kūno sužalojimo, susirgimo profesine liga arba dėl mirties nuo nelaimingo atsitikimo darbe (IBĮ 35 str.). Dažniausiai šie reikalavimai išlieka ir po bankroto proceso (bent jau fizinio asmens) pabaigos.

Išlaikytiniai. Lietuvoje iki fizinių asmenų bankroto įstatymo priėmimo, kuris numato, kad pirmąją eilę tenkinami reikalavimai dėl piniginių lėšų vaikui (įvaikiui) išlaikyti (alimentai) (FABĮ 29 str.), įstatymuose nebuvo imperatyviai nustatyto išlaikytinių reikalavimų tenkinimo prioriteto. Šiuo klausimu nuosekliai formavosi teismų praktika tik individualių įmonių bankroto bylose, nes kreditoriai šiose bylose turi pareikšti reikalavimus nepriklausomai su kuo – įmone ar jos savininku, kaip fiziniu asmeniu sudarytas sandoris ar atsirado prievolė, iš kurios kyla kreditorinis reikalavimas,²⁴³ o tai reiškė, kad individualios įmonės savininko išlaikytiniai taip pat galėjo reikšti reikalavimus ne tik dėl piniginių lėšų, bet ir dėl išlaikymo kitais CK 3.196 str. numatytais būdais, pvz., išlaikymo turtu. Lietuvos Aukščiausias Teismas, priteisdamas išlaikymą nepilnamečiams vaikams iš bankrutavusios įmonės savininko, kuris nebuvo nutraukęs santuokos, konstatavo, kad

*„Aplinkybė, kad asmenys gyvena santuokoje ir augina nepilnamečius vaikus, savaime nereiškia, jog sutuoktiniai abu vykdo išlaikymo prievolę ir ją vykdo tinkamai. Jeigu vienas sutuoktinis išlaikymo prievolės nevykdo arba jos vykdymas neužtikrina vaikų poreikių, atsižvelgiant į sutuoktiniams tenkančias išlaikymo dalis, tai išlaikymą teikiantis sutuoktinis, nepriklausomai nuo to, ar jis ketina nutraukti santuoką, ar ne, turi teisę bendra tvarka kreiptis į teismą dėl išlaikymo iš šio neteikiančio sutuoktinio priteisimo“.*²⁴⁴

Pažymėtina, kad socialinis išlaikytinių pažeidžiamumas lemia, ne tik jų pirmumo teisę patenkinti reikalavimus, bet ir draudimą po bankroto procedūros pabaigos atleisti skolininką nuo įsiskolinimo išlaikytiniams sumokėjimo (FABĮ 29 str. 7 d, Latvijos nemokumo įstatymo²⁴⁵ 164 str.), t.y. šie reikalavimai negali būti nurašyti.

Žemės ūkio produkcijos supirkėjai. Šie subjektai privilegijuotą kreditorių statusą įgijo 1994 m, galiojant 1992 m. Įmonių bankroto įstatymui.²⁴⁶ Dabar pagal Lietuvos Respublikos IBĮ 35 str. pirmąją eilę taip pat tenkinami fizinių ir juridinių²⁴⁷ asmenų reikalavimai apmokėti už perdirbti supirktą žemės ūkio produkciją, kurie gali būti tenkinami Vyriausybės nustatyta tvarka. Dėl šios kreditorių kategorijos Lietuvos teisinis suregulavimas yra pakankamai unikalus, nes yra retas. Pavyzdžiui, Latvijos respublikos Nemokumo įstatymas numato tik specialų bankroto procesą žemės produktų gamintojams - skolininkams (Latvijos nemokumo įstatymo 124-126 str.). Ankstesnėje Latvijos nemokumo įstatymo redakcijoje buvo numatyta antrąją eilę (po darbuotojų) atsiskaityti su

²³⁹ Bankrotas - Vokietija// [žiūrėta 2013-01-05] <http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_ger_lt.htm>.

²⁴⁰ Bankrotas – Prancūzija// Paimta 2013-01-05 iš: http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_fra_lt.htm.

²⁴¹ 11 U.S.C. § 507 : US Code - Section 507: Priorities// Paimta 2013-01-07 iš tinklalapio: <http://codes.lp.findlaw.com/uscode/11/5/1/507>>.

²⁴² Bankrotas – Austrija// [žiūrėta 2013-01-05], < http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_aus_lt.htm>.

²⁴³ *AB bankas NORD/LB Lietuva v. R.K.*, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, (2006, Nr. 3K-3-428/2006).

²⁴⁴ *L.P. v. bankrutavusi individuali įmonė „Džinsai“*, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2011, Nr. 3K-3-513/2011).

²⁴⁵ Latvijos Nemokumo įstatymas//Paimta 2013-01-05 iš: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=214590&from=off>>.

²⁴⁶ LR įmonių bankroto įstatymas, *Žin.* (1992, Nr. 29-843).

²⁴⁷ Pagal 1997 m. IBĮ redakciją juridiniai asmenys nebuvo įtraukti.

kooperatyvais ir akcinėms bendrovėms už perdirbimo įmonėms pateiktus žemės ūkio produktus,²⁴⁸ o pagal JAV kodeksą – šeštoje prioritетinių kreditorių eilėje.

IŠVADOS

1. Kreditorių skirstymą į privilegijuotus, o privilegijuotų – dar į atskiras eiles nulemia kreditorių socialinio pažeidžiamumo laipsnis. Toks skirstymas sudaro galimybes labiausiai pažeidžiamiems kreditoriams pirmiau gauti savo reikalavimų patenkinimą skolininko nemokumo ar bankroto atveju. Besiformuojant bankroto teisiniams santykiams istorinės raidos laikotarpiu labiausiai prioritетinės kreditorių grupės pakito: nuo valstybės ir bažnyčios interesų gynimo pereita prie darbuotojų ir išlaikytinių prioritетinio interesų gynimo.

2. Pastebėtina, kad Lietuvoje klasifikuojant privilegijuotų kreditorių grupes iki 1940 m. konkuruoja du esminiai požymiai: *socialinis kreditoriaus pažeidžiamumas* (darbuotojai, globotiniai ir pan.) bei *viešas interesas ginant tam tikros rūšies kreditoriaus teises* (valstybė, bažnyčia ir pan.). Tačiau apibendrinant skolų priskyrimo tam tikrai privilegijuotai klasei (eilei) principus, suteiktas akivaizdus prioritetas tų grupių kreditoriams, kurių viešo intereso aspektas ar socialinis pažeidžiamumas buvo didesnis bei atsižvelgiant į to meto politinę situaciją, todėl privilegijuotų kreditorių klasės pasiskirstė taip: darbuotojai, valstybė, bažnyčia, viešosios įstaigos, globotiniai.

3. Šiuolaikinėje bankroto teisėje darbuotojai daugumoje valstybių priskiriami prie pirmaeilių kreditorių, o labiau pažeidžiamos grupės: asmenys, reikalaujantys žalos atlyginimo, globotiniai ne tik priskiriami prie pirmaeilių, tačiau dažniausiai jiems reikalavimo teisės išlieka net ir po skolininko bankroto procedūros. Reikalavimų, susijusių su žemės ūkio produkcijos supirkimu prioretiškumas pagal Lietuvos respublikos įstatymus galima priskirti prie pakankamai retos privilegijuotų kreditorių grupės, nes kitų valstybių bankroto teisei tokia grupė nėra būdinga.

LITERATŪRA

Periodiniai leidiniai

1. Braks, M., Jūrų ir konkurso teisė. Paskaitos, (Klaipėda, 1937).
2. Gecas, D. „Skolininkų neišsigalėjimas ir bankrotas“, Teisė (priedas), (Kaunas, 1929).
3. Gūdra, S. „Terminai konkurso srityje“, Prekybininkų ir pramoninkų advokatas, (Kaunas, 1938).
4. Kavalnė, S. ir kiti, Bankroto teisė (Vilnius: Justitia, 2009).
5. Гольмстен, А. Х., Исторический очерк русскаго конкурснаго процесса, (Sanktpeterburgas, 1888).
6. Vėlyvis, S. ir kiti. Pagrindinės teismo sprendimų vykdymo taisyklės romėnų teisėje// *Jurisprudencija*, (2007 Nr. 2 (92)).

Teisiniai dokumentai

1. LR bankų įstatymas, *Žin.* (2004, Nr. 54-1832).
2. LR darbo kodeksas, *Žin.* (2002, Nr. 64-2569).
3. LR fizinių asmenų bankroto įstatymas, *Žin.* (2012, Nr. 57-2823).
4. LR įmonių bankroto įstatymas, *Žin.* (1992, Nr. 29-843).
5. LR įmonių bankroto įstatymas, *Žin.* (2001, Nr. 31-1010).
6. *AB bankas NORD/LB Lietuva v. R.K.*, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, (2006, Nr. 3K-3-428/2006).
7. *Bankrutavusios J. M. individualios įmonės administratorius p. J.M., R.M.*, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2010, Nr. 3K-3-36/2010).
8. *L.P. v. bankrutavusi individuali įmonė „Džinsai“*, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, (2011, Nr. 3K-3-513/2011).
9. *Viešųjų vartotojų bendrovė „Ažuolas“ p. Centrinio Ūkininkų banko konkurso valdyba*, Lietuvos Vyriausiasis tribunolas, (1933, Nr. 15).

Internetiniai šaltiniai

1. 11 U.S.C. § 507 : US Code - Section 507: Priorities//Paimta 2013-01-07 iš tinklalapio: <http://codes.lp.findlaw.com/uscode/11/5/1/507>.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo mėn. 24 d. aprobuotas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių, priimtų nagrinėjant bylas, kylančias iš darbo teisinių santykių, santraukos. Materialinė atsakomybė., kat. 16; “Teismų praktika” Nr. 30// Paimta 2013-01-05 iš tinklalapio:

²⁴⁸ Bankrotas-Latvija//[žiūrėta 2013-01-05], < http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_lat_lt.htm>.

www.infolex.lt/tp/129185.

3. Bankrotas – Austrija// Paimta 2013-01-05 iš tinklalapio:
http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_aus_lt.htm>.
4. Bankrotas – Prancūzija// Paimta 2013-01-05 iš tinklalapio:
http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_fra_lt.htm>.
5. Bankrotas - Belgija// Paimta 2013-01-05 iš tinklalapio:
http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_bel_lt.htm.
6. Bankrotas - Ispanija// Paimta 2013-01-05 iš tinklalapio:
http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_spa_lt.htm>.
7. Bankrotas - Latvija//Paimta 2013-01-05 iš tinklalapio: 2013-01-05],
http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_lat_lt.htm>.
8. Bankrotas - Vokietija// Paimta 2013-01-05 iš tinklalapio:
http://ec.europa.eu/civiljustice/bankruptcy/bankruptcy_ger_lt.htm>.
9. Latvijos Nemokumo įstatymas//Paimta 2013-01-05 iš tinklalapio:
<http://www.likumi.lv/doc.php?id=214590&from=off>>.

EVALUATION OF SOCIAL ASPECT OF CREDITOR'S CLAIMS RATING IN BANCROPTCY CASES

Jurgita Spaičienė
Vytautas Magnus University

SUMMARY

The most actual question in the bankruptcy proceedings, both of natural and legal persons is the satisfaction of creditors' claims. As a rule - bankruptcy proceedings are characterized by plurality of creditors, and the proportionality is the basic principle of payments to creditors during the bankruptcy process. The present rule is a problem not only in modern law, but also on the time when active development of bankruptcy (insolvency) law started, since any bankruptcy proceedings are socially sensitive and affects all the participants of insolvency procedures, especially certain types of creditors, such as employees, dependants, etc. It is important not only to state the existence of creditors claim order, but also to understand and assess the reasons of a such legal order of creditors' claims, principles and rules.

One of the key factors in determining priorities among creditors - criteria of social vulnerability. The main objective of article is to assess the adaptation of proportionality principle in bankruptcy proceedings, evaluating social dimension of creditors' claims order. The objectives of this paper are: to analyze legal framework of the creditors' claims in bankruptcy proceedings, to examine species of social benefits and its emergence in bankruptcy (insolvency) law in a historical perspective and compare the social dimension in modern bankruptcy law. Historical, comparative, legislation and case law analysis research methods. are used in this paper. The degree of social vulnerability determines distinction between the privileged and no privileged creditors. During debtor's insolvency or bankruptcy proceedings this distinction allows taking priority in claim satisfaction for the most vulnerable creditors. Priorities between the groups of creditors have changed in bankruptcy (insolvency) law formation process. From: the state and the church advocacy priorities shifted to employees and dependents priority advocacy.

There is competition of two fundamental characteristics (in the classification of preferred creditors of up to 1940 in Lithuanian Republic): a social creditor vulnerability (employees, wards, dependants, and so on.) and the public interest in protecting certain types of creditors (the state, the church, and so on.). Summarizing the assignment of debts for certain privileged class (row) principles have been given clear priorities for those groups of creditors whose social vulnerability or public interest aspect was higher. Taking into account the political situation, therefore, privileged classes of creditors were distributed as follows: employees, state, Church, public institutions, foster children.

Under modern bankruptcy law in most countries, employees are almost unanimously attributed to the primary creditors. More vulnerable groups: persons claiming damages wards are not only the primary, but more often they can claim rights remain even after the debtors bankruptcy is over. Agricultural production buyers priority under the laws of the Republic of Lithuania can be attributed to the rather rare privileged class of creditors, as the other States bankruptcy laws are not typical for this kind of group.

Key Words: *bankruptcy case, creditor's claims rating, advantaged creditors.*

DARBO IR VALSTYBĖS TARNYBOS SANTYKIŲ TEISINIO REGULIAVIMO PANAŠUMAI IR SKIRTUMAI

MILANA STRIUOGIENĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Darbe analizuojama darbo ir valstybės tarnybos santykių teisinio reguliavimo panašumai ir skirtumai. Darbas susideda iš dviejų dalių. Pirmoje dalyje apibūdinama teisės teorijoje ir praktikoje formuluojama teisinių darbo ir valstybės tarnybos santykių specifika, nurodant šių santykių sąvoką, požymius. Antroje dalyje identifikuojami darbo ir valstybės tarnybos santykių teisinio reguliavimo panašumai ir skirtumai tam tikrose veiklos srityse.

Atlikus tyrimą, prieinama išvados, jog nepaisant tam tikrų panašumų, valstybės tarnybos teisė, kaip ir darbo teisė, yra atskira teisės šaka Lietuvos teisės sistemoje, turinti savarankišką teisinio reguliavimo dalyką ir metodą. Valstybės tarnybos santykiai reguliuojami kompleksiskai: konstitucinės, administracinės ir darbo teisės normomis. Įstatymų leidėjas, pasirinkdamas ir įtvirtindamas valstybės tarnybos teisinio reguliavimo modelį, yra saistomas Konstitucijos normų ir principų. Administracinės teisės normų inkorporaciją suponuoja valstybės tarnautojų, kaip šios teisės šakos pagrindinių subjektų, statusas. Tam tikrų valstybės tarnybos institutų (socialinių ir kitų garantijų, darbo užmokesčio) reguliavimas darbo teisės normomis prilyginamas specialiosios ir bendrosios normų sąveikai.

***Pagrindinės sąvokos:** darbo teisiniai santykiai, valstybės tarnybos santykiai, teisinis reguliavimas, panašumai ir skirtumai*

ĮVADAS

Darbo teisės teorijoje apibrėžiant reguliuojamų visuomeninių santykių veikimo sferą paprastai vadovaujasi trimis kriterijais: (1) darbo funkcijos apibrėžimu (susitariama, kad bus atliekami tam tikros profesijos, specialybės, kvalifikacijos darbai arba tam tikros pareigos); (2) darbdavio darbo proceso organizavimu (iš to kyla darbuotojo pareiga paklusti nustatyti darbu tvarkai); (3) darbo atlygininumu (darbas atliekamas už atlyginimą). Šių kriterijų užtenka atskirti darbo teisę nuo civilinės teisės reguliavimo sferos, tačiau abejojama jų absoliučiu pakankamumu darbo teisę atibojant nuo kitų teisės šakų – administracinės, socialinės apsaugos ir pan.

Visuomeninių santykių dinamika lėmusi valstybės tarnybos (*civil service*) atskiro teisinio reguliavimo atsiradimą taip pat pateikė šių santykių atribojimo kriterijų paieškos klausimą. Pripažįstama, kad anksčiau minėtų trijų požymių nepakanka, čia svarbu susiklostančių santykių turinys, viešojo valdymo tarnautojų valdingi įgaliojimai ir dėl to būtina didesnė jų atsakomybė. Vakarų Europoje vyrauja nuomonė, kad valstybės valdymo santykiai yra viešosios teisės reguliavimo sritis²⁴⁹. Konceptija grindžiama tuo, kad valstybės tarnybos santykiai konstruojami remiantis vienašaliu administraciniu aktu, nieko bendra neturinčiu su darbo sutartimi, o tarnybos sąlygos nustatomos valstybės tarnybos įstatymais. Autorių nuomone, tai būtina dėl ypatingų valdininkų ir valstybės santykių (valstybė – suverenai, valdininkas – valdžios atstovas, valstybės agentas, patikėtinis). Todėl reguliuojant jų tarnybos santykius turėtų vyrauti viešosios teisės elementai, ribojantys, o kai kuriais atvejais pašalinantys, sutartinio reguliavimo galimybes.

Temos aktualumas. Darbo santykių ir valstybės tarnybos teisinio reguliavimo panašumų ir skirtumų problema yra vykstančių mokslinių diskusijų objektas, nesutariama dėl valstybės tarnybos vietos Lietuvos Respublikos teisės sistemoje. Esamas teisinis reguliavimas taip pat nepateikia vienareikšmiško atsakymo dėl darbo ir valstybės tarnybos santykių atribojimo. Pripažįstama, jog teismų praktikoje dažnai trūksta pagrindų teisiniams faktų kvalifikavimui konkrečiose bylose, kurie padėtų atsieti ginčų, kylančių dėl šių santykių priskirtinumą bendrosios kompetencijos ar administraciniams teismams.

²⁴⁹ КИСЕЛЕВ, И. (2000). *Зарубежное трудовое право*: учебник для вузов. Москва: Норма, с. 42.

Tyrimo tikslas – nustatyti darbo ir valstybės tarnybos santykių teisinio reguliavimo panašumus ir skirtumus.

Pripažįstant statutinių valstybės tarnautojų ir kitų pareigūnų tarnybos santykius specifine teisinių valstybės tarnybos santykių dalimi, reikalaujančia atskiros aptarimo, atsižvelgiant į straipsnio apimtį nurodymus, šių asmenų tarnybos santykiai darbe analizuojami tiek, kiek jų statusui taikomas Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas²⁵⁰ (toliau – Valstybės tarnybos įstatymas).

Tyrimo uždaviniai:

- 1) apibrėžti teisės teorijoje ir praktikoje skiriamą darbo ir valstybės tarnybos santykių specifiką, pateikiant šių santykių sąvoką, požymius;
- 2) identifikuoti darbo ir valstybės tarnybos santykių teisinio reguliavimo panašumus ir skirtumus.

Tyrimo metodai: taikomi įvairūs mokslinio pažinimo metodai: istorinis, lingvistinis, lyginamasis, loginė analizė, sisteminė analizė, teleologinis.

TEISINIŲ DARBO IR VALSTYBĖS TARNYBOS SANTYKIŲ SPECIFIKA

Teisinių darbo ir valstybės tarnybos santykių savitumas charakterizuotinas vadovaujantis teisės metodologija. Teisiniai santykiai pripažįstami visuomeninių santykių atmaina. Jie atsiranda teisės normos pagrindu, esant normoje numatytiems faktams²⁵¹.

Teisiniai darbo santykiai

Bendra prasme teisiniai darbo santykiai suprantami kaip darbo teisės normomis reguliuojami visuomeniniai santykiai. Lietuvos Respublikos darbo kodekso (toliau - Darbo kodekso)²⁵² 1 str. 1 d. deklaruojama, jog šis kodeksas reglamentuoja darbo santykius, susijusius su šiame kodekse ir kituose norminiuose teisės aktuose nustatytų darbo teisių ir pareigų įgyvendinimu ir gynyba. Darbo santykiai apibūdinami kaip įvairūs santykiai, atsirandantys darbo procese (siauroji darbo santykių samprata), ir su jais susiję santykiai (plačioji darbo santykių samprata).

„Teisinius darbo santykius siaurai galima apibrėžti taip: tai santykiai, kurie atsiranda pagal darbo sutartį ir kurių vienas subjektas (darbuotojas) atlieka tam tikrą darbo funkciją laikydamasis nustatytų darbo normų ir vidaus darbo tvarkos, o kitas subjektas (darbdavys) suteikia jam darbą, sulygtą pagal darbo sutartį, garantuoja darbo sąlygas, numatytas darbo įstatymais, kolektyvine sutartimi ir šalių susitarimu, ir moka darbo užmokestį pagal atliekamo darbo kiekį ir kokybę“²⁵³.

Be šių siaurai suprantamų teisinių darbo santykių Darbo kodeksas reglamentuoja ir kitus (susijusius su anksčiau aptartaisiais) teisinius santykius, apibrėžtus Darbo kodekso 4 str. 1 d:

- 1) kolektyvinius darbo teisinius santykius, kurie atsiranda ne tiesiogiai tarp darbuotojo ir darbdavio ir kai nėra naudojami darbuotojo darbiniai gebėjimai;
- 2) ginčų, kylančių tarp kolektyvinių darbo santykių subjektų, sprendimo teisinius santykius;
- 3) asmenų įdarbinimo teisinius santykius;
- 4) teisinius santykius, susijusius su teisine visuomenine darbo santykių subjektų tarpusavio atsakomybe už savo teisių ir pareigų pažeidimą esant darbo santykiams (kitais vadinamus apsauginius santykius), t. y. drausminės darbuotojų atsakomybės santykius ir materialiosios darbo santykių subjektų tarpusavio atsakomybės santykius;
- 5) valstybės ar visuomeninių institucijų, prižiūrinčių darbo saugą, ir darbuotojų, darbdavių, jų asociacijų santykius, atsirandančius dėl darbo saugos, taip pat įstatymų laikymosi priežiūros ir kontrolės²⁵⁴.

Analizuojamos sąvokos įgalina išskirti teisinių darbo santykių požymius, ribojančius darbo teisės veikimo sritį nuo kitų teisės šakų. Prof. dr. Ipolitas Nekrošius teigia, kad darbo teisė reguliuoja tuos visuomeninius darbo santykius, kurie atitinka tokius tris požymius:

²⁵⁰ Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2130; 2002, Nr. 45-1708.

²⁵¹ Vansevičius, S. (2000). *Valstybės ir teisės teorija*: mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, p. 212

²⁵² Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.

²⁵³ Tiažkijus, V. (2005). *Darbo teisė: teorija ir praktika*. Vilnius: Justitia, p. 108.

²⁵⁴ Nekrošius, I. ir kiti. (2003). *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. Pirmas tomas*. Vilnius: Justitia, p. 16.

- 1) darbo santykių dalykas – darbas – apibrėžiamas kaip darbo funkcija, t. y. susitariama, kad bus atliekami tam tikros profesijos, specialybės, kvalifikacijos darbai, arba dėl tam tikrų pareigų, kitaip sakant, darbo santykių dalykas apibrėžiamas ne individualiomis, o rūšinėmis žymėmis;
- 2) darbo procesą organizuoja darbdavys, darbuotojas turi paklusti nustatytai darbo tvarkai, šeimininko valdžiai;
- 3) darbas dirbamas už atlyginimą²⁵⁵.

Teisiniuose darbo santykiuose svarbu užtikrinti jų subjektų - darbdavio ir darbuotojų - interesų pusiausvyrą. Šiuo aspektu yra pasisakęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas). Pripažindamas darbdavį ir darbuotoją pagal teises ir pareigas skirtingais subjektais, jis teigia, kad valstybei kyla pareiga užtikrinti darbo santykių subjektų bendradarbiavimą socialinės partnerystės pagrindu ir saugoti darbuotojo, kaip šiuose santykiuose ekonominiu ir socialiniu požiūriu paprastai silpnesnės pusės, teises. „Konstitucijoje įtvirtinta vertybių sistema sąlygoja tai, kad darbo santykius ir su jais susijusias sritis reguliuojančios teisės normos turi ne vien numatyti darbuotojo apsaugą darbo procese, bet ir užtikrinti visą spektrą dirbančio žmogaus teisių garantijų siekiant išvengti vienos darbo santykių šalies nepagrįsto dominavimo ir kitos šalies priklausomybės“²⁵⁶.

Atlikta norminių teisės aktų, mokslinės doktrinos ir praktikos analizė, leidžia teigti, jog teisinių darbo santykių specifika reiškiasi jų požymių savitumais. Teisinių darbo santykių požymiai grupuoti į pirminius (pagrindinius) ir antrinius (išvestinius). Pirminiams požymiams priskirtini: (1) jų atsiradimas darbo sutarties pagrindu (akcentuojant jų sutartinį pobūdį ir iš jų kylančių susijusių santykių reguliavimą kolektyvinėmis sutartimis, teismų sprendimais, administraciniais aktais); (2) darbo turinys (darbo funkcijų apibrėžimas) ir (3) atlygintinumumas. Antriniai požymiai sietini su teisinių darbo santykių subjektų – darbdavio ir darbuotojo – pagrindinėmis pareigomis. Darbdavys privalo organizuoti darbą (1), užtikrinti saugias darbo sąlygas (2). Darbuotojui tenka prievolė pačiam atlikti sutartą darbą (1), paklusti darbdavio nustatytai vidaus darbo tvarkai (2).

Valstybės tarnybos santykiai

Europos valstybės skirtingai reglamentuoja valstybės tarnybos santykius. Yra valstybių, kuriose valstybės tarnyba apima visus valstybės darbuotojus (*public employee*), nes manoma, kad kiekvienas valstybės darbuotojas yra dalis valstybės vykdomosios valdžios mechanizmo (plačioji valstybės tarnybos samprata). Kitos valstybės laikosi siaurosios valstybės tarnybos sampratos, valstybės tarnyba pripažindamos tik vadinamą pagrindinę viešąją administraciją (*core public administration*). Vidurio ir Rytų Europos valstybėse ryškėja siaurosios valstybės tarnybos sampratos pasirinkimas²⁵⁷. Renkantis valstybės tarnybos modelį, reikia atsižvelgti į valstybės paveldą ir tradicijas, įvertinant tai, jog veiksmingai valstybės tarnybai būtini esminiai pagrindai. Šiuo požiūriu Lietuvai pasisekė, nes ji turi dvidešimt demokratinės patirties metų tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų. „Pirmojo Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpio tradicija rėmėsi kontinentinės Europos tendencija, išsirutuliojusia iš prūsiškos ir napoleoniškos valstybės koncepcijos, pagal kurią profesionali biurokratija turi būti atrama, laikanti stiprų valstybės ir tautos modelį. Remiantis šiomis pagrindinėmis prielaidomis, pasklidusiomis Europoje, ir buvo sukurta valstybės tarnybos sistema, pavadinta valstybės tarnybos karjeros sistema, pagrįsta administraciniu įstatymu kaip viešojo administravimo pagrindu“²⁵⁸.

Valstybės tarnybos įstatymo 2 str. 1 d. įtvirtinta sąvoka nurodo siaurosios valstybės tarnybos koncepcijos pasirinkimą. Valstybės tarnyba apibūdinama kaip tam tikrų specifinių teisinių

²⁵⁵ Nekrošius, I. (1999). Lietuvos Respublikos darbo kodekso rengimo problemos. *Teisė*, nr. 33(1), p. 31.

²⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 476 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 1998, Nr. 85-2382.

²⁵⁷ Cardona, F. *Scope of Civil Services in European Countries. Trends and Developments*. (2000). Seminar at the European Institute of Public Administration. Maastricht, November 13-14. p. 10. Paimta 2013-02-20 iš tinklalapio: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN007277.pdf>.

²⁵⁸ Cardona, F. (1997). Lietuvos valstybės tarnybos modelis. *Justitia*, nr. 5, p. 12.

santykių visuma, kuri grindžiama valstybės tarnautojo statuso įgijimu, jo pasikeitimu ar praradimu, o taip pat viešojo administravimo veiklos vykdymu. Teisiniai valstybės tarnybos santykiai atsiranda įgijus valstybės tarnautojo statusą, jam pasikeitus ar jį praradus. Taip pat šie santykiai atsiranda valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje valstybės tarnautojui vykdant viešojo administravimo veiklą. Stengimasis detalizuoti viešojo administravimo veiklos sritis įstatyme pateiktą valstybės tarnybos sąvoką daro pernelyg painią, sunkiai suvokiamą. Šiuo atveju tikslinga remtis Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo²⁵⁹ 2 str. 1 d. nurodyta viešojo administravimo sąvoka. Jos turinys toks: „viešasis administravimas – įstatymų ir kitų teisės aktų reglamentuojama viešojo administravimo subjektų veikla, skirta įstatymams ir kitiems teisės aktams įgyvendinti: administracinių sprendimų priėmimas, įstatymų ir administracinių sprendimų įgyvendinimo kontrolė, įstatymų nustatytų administracinių paslaugų teikimas, viešųjų paslaugų teikimo administravimas ir viešojo administravimo subjekto vidaus administravimas“. Minimasis įstatymas suponuoja būtinybę su juo sieti viešojo administravimo veiklą vykdančių asmenų teisinių santykių reglamentavimą.

Valstybės tarnybos santykių sampratos analizei ypač reikšminga konstitucinė jurisprudencija. Konstitucinis Teismas valstybės tarnybą pripažįsta valstybės tarnautojų profesine veikla, susijusia su viešojo intereso garantavimu. Jis formuluoja apibrėžimą: „valstybės tarnybos teisiniai santykiai – tai teisiniai santykiai tarp valstybės tarnautojo ir valstybės, kuri šio asmens atžvilgiu atlieka darbdavio vaidmenį. Vis dėlto valstybės tarnybos teisiniai santykiai, nepaisant panašumų, nėra tapatūs darbo santykiams, susiklostantiems tarp darbuotojo, kuris nėra valstybės tarnautojas, ir darbdavio (nesvarbu, ar susiklostančiais valstybinėse institucijose, ar savivaldybių institucijose, ar kitose įmonėse, įstaigose, organizacijose). Jų teisiniai statusai skiriasi“²⁶⁰. Viešojo intereso garantavimas lemia valstybės tarnautojų, kaip korpuso, ypatingą formavimo tvarką, jų teisinio statuso specifiką, taip pat ypatingą atsakomybę visuomenei už jiems pavestų funkcijų vykdymą.

Konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluotos teisinių valstybės tarnybos santykių sampratos loginė ir sisteminė analizė leidžia teigti, jog viešojo intereso garantavimas sąlygoja valstybės tarnautojų teisinių santykių, kaip savarankiškos teisės šakos reguliavimo dalyko, požymius. Šiuo pagrindu skirtingi tokie teisinių valstybės tarnybos santykių požymiai:

- 1) specifinis atsiradimas (atsiranda administracinio akto pagrindu, keliami pilietybės, kvalifikuotumo, lojalumo valstybei ir kiti reikalavimai);
- 2) santykių dalykas - įsipareigojimas tarnauti valstybei (detalizuojamas vykdomos viešojo administravimo veiklos pobūdis);
- 3) subjektų, dalyvaujančių šiuose santykiuose, teisinio statuso specifika (siejama su asmenų subjektiškumu, pareigų ir teisių įgyvendinimu, atsakomybės atsiradimu).

Teisinių valstybės tarnybos santykių išskirtinumą sustiprina konstitucinėje jurisprudencijoje akcentuojamas valstybės tarnybos sistemos vieningumas, organizuojamas hierarchijos ir pavaldumo principais, kaip vienas iš valstybės tarnybos konstitucinės sampratos elementų, kartu ir reikalavimų, kurių privalu paisyti reguliuojant šiuos santykius²⁶¹. Toks „sistemos vieningumo“ požiūris, nepaneigiant galimybės kai kuriuos valstybės tarnybos santykius reguliuoti diferencijuotai, leidžia išvelgti valstybės tarnybos santykių vienaarūšiškumą, atirbojantį juos nuo kitų teisės šakų reguliuojamų visuomeninių santykių. Konceptualiuoju požiūriu teisiniai valstybės tarnybos santykiai susiklosto tarp valstybės tarnautojo ir valstybės, tačiau įstatyminis reglamentavimas darbdaviu įvardija valstybės ar savivaldybės instituciją ir įstaigą. Laikantis pastarosios sampratos valstybės tarnybos santykių dalyvių subjektiškumas kai kuriais aspektais sutampa darbo santykių dalyvių subjektiškumu. Specifika reiškiasi per valstybės institucijų ar įstaigų tikslus ir funkcijas.

Atlikta valstybės tarnybos santykių analizė leidžia juos charakterizuoti kaip specifinių teisinių

²⁵⁹ Valstybės žinios, 1999, Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975.

²⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“.

²⁶¹ *Ibid.*

santykių visumą, sudarančią savarankišką teisės šakos reguliavimo dalyką. Šių santykių paskirtis – garantuoti viešą interesą – nulemia jų požymius: 1) specifinį atsiradimą (atsiranda administracinio akto pagrindu, keliami pilietybės, kvalifikuotumo, lojalumo valstybei ir kiti reikalavimai); 2) santykių dalyką - įsipareigojimą tarnauti valstybei (detalizuojant vykdomos viešojo administravimo veiklos pobūdį); 3) subjektų, dalyvaujančių šiuose santykiuose, teisinio statuso specifiką (siejamą su asmenų subjektiškumu, pareigų ir teisių įgyvendinimu, atsakomybės atsiradimu).

DARBO IR VALSTYBĖS TARNYBOS SANTYKIŲ TEISINIO REGULIAVIMO PANAŠUMAI IR SKIRTUMAI

Pripažįstant valstybės tarnybą specifine darbine veikla, galima darbo ir valstybės tarnybos santykių teisinio reguliavimo lyginamoji analizė, išryškinanti panašumus ir skirtumus. Nuoseklumo tikslu tyrimas struktūrizuojamas Darbo kodekso ir Valstybės tarnybos įstatymo pagrindu išskiriant kompleksines teisinio reguliavimo sritis.

Darbo sutarties sudarymas ir priėmimas į valstybės tarnybą

Teisinių darbo santykių atsiradimas siejamas su juridiniu faktu - darbo sutarties sudarymu. Darbo kodekso 93 str. darbo sutartis apibrėžiama kaip darbuotojo ir darbdavio susitarimas, kuriuo darbuotojas įsipareigoja dirbti tam tikros profesijos, specialybės, kvalifikacijos darbą arba eiti tam tikras pareigas paklusdamas darbovietėje nustatytai darbo tvarkai, o darbdavys įsipareigoja suteikti darbuotojui sutartyje nustatytą darbą, mokėti darbuotojui sulygtą darbo užmokestį ir užtikrinti darbo sąlygas, nustatytas darbo įstatymuose, kituose norminiuose teisės aktuose, kolektyvinėje sutartyje ir šalių susitarimu. Be pagrindinių darbuotojo ir darbdavio pareigų, apibrėžime išryškinamas sutartinis šalių valios suderinamumas.

„Darbo sutartis yra darbuotojo ir darbdavio susitarimas. Ji sudaroma abiejų darbo sutarties šalių interesais ir atitinka jų suderintą valią. Darbo sutartis atspindi teisinių darbo santykių sutartinį pobūdį, darbo savanoriškumo principą. Sutartiniai santykiai gali susiklostyti tik šalių susitarimu. (...) Nesant abiejų teisinių darbo santykių šalių suderintos valios išraiškos, traktuoti darbo sutartį sudaryta ir suteikiančia šalims tam tikras teises bei nustatančia atitinkamas pareigas, pagrindo nėra“²⁶². Darbo kodeksas ir su juo susiję poįstatyminiai teisės aktai išsamiai reglamentuoja darbo sutarčių sudarymo procedūras taisykles. Tyrinėtas šalių valios suderinamumas dėl darbo santykių atsiradimo lygintinas su priėmimu į valstybės tarnybą.

Išskirtinis valstybės tarnybos santykių bruožas – jų reguliavimas pavaldumo pagrindais. „Tai reiškia, kad stojantysis į valstybės tarnybą negali reikalauti jokių išankstinių sąlygų, susijusių su jo darbo pobūdžiu, darbo apmokėjimu ir pan. Šios sąlygos nustatomos įsteigiant ir nustatyta tvarka patvirtinant atitinkamą pareigybę, t. y. gerokai anksčiau, negu pradedama kandidatų joms užimti atranka. Taip įvykdoma viena iš viešojo administravimo personalo kvalifikacijos sąlygų – beasmeniškumas. Todėl valstybės tarnyboje personalo ir administracijos tarpusavio santykių reguliatoriumi negali būti jokios darbo sutartys, kuriomis subalansuojamos sutartį pasirašiusių šalių teisės ir pareigos“²⁶³. Dėl šios priežasties Valstybės tarnybos įstatymo 10 str. 5 d. įsakmiai nurodyta: „su valstybės tarnautojais darbo sutartys nesudaromos“.

Atkreiptinas dėmesys, jog konstitucinėje jurisprudencijoje hierarchijos ir pavaldumo principo samprata siejama su valstybės tarnybos sisteminio vieningumo požymiu. „Valstybės tarnautojų pareigybių hierarchijos nustatymas ar kitoks klasifikavimas, suskirstymas į kategorijas ar pan. privalo būti vieningas, grindžiamas tais pačiais kriterijais; neleistina, kad atskiros valstybės institucijos ar atskiros valstybės valdžios šakos kiekviena pati sau nusistatytų atskirą valstybės

²⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2002 m. gegužės 20 d. nutartis civilinėje byloje Vilija Ramonienė v. viešoji įstaiga „Garliavos pirminės sveikatos priežiūros centras“ (Nr. 3K-3-765/2002).

²⁶³ BUDBERGYTĖ, R., ŠAKOČIUS, A., ŽILINSKAS, D. (2004). *Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo komentaras*. Vilnius: Lietuvos viešojo administravimo institutas, p. 64.

tarnautojų pareigybių kategorijų sistemą (klasifikaciją), kuri nebūtų grindžiama visai valstybės tarnybai bendrais įstatymu nustatytais kriterijais²⁶⁴.

Apibendrinant darbo sutarties sudarymo ir priėmimo į valstybės tarnybą lyginamąją analizę darytina išvada, kad šioje teisinio reguliavimo srityje esama esminių skirtumų, nulemtų pačių santykių specifinių požymių. Teisiniuose darbo santykiuose vyrauja sutartinis šalių valios suderinamumo pobūdis, tuo tarpu valstybės tarnybos santykiai grindžiami hierarchijos ir pavaldumo principu. Iš to kyla poreikis priėmimo į valstybės tarnybą pagrindus ir procedūras apibrėžti norminiais teisės aktais.

Darbo sutarties vykdymas ir valstybės tarnautojų karjera

Darbo kodekso trečiojo skirsnio, reglamentuojančio darbo sutarties vykdymą, struktūrinė analizė leidžia teigti, kad šis procesas apima ne tik tiesioginį darbo funkcijų vykdymą, bet ir jų vykdymo sąlygų pakeitimus. Darbo sutarties vykdymas grindžiamas jos šalių teisių ribojimo balansavimu. Iš darbuotojo reikalaujama asmeninio dalyvavimo teisiniuose darbo santykiuose, iš darbdavio – teisėtumo vykdant savo įgaliojimus, tokiu būdu saugant silpnesniosios šalies (darbuotojo) interesus. Darbo kodekso 118 str. nustato, kad darbuotojas neturi teisės be darbdavio ar jo įgalioto asmens sutikimo savo darbą pavesti atlikti kitam asmeniui. Savo ruožtu darbdavys neturi teisės reikalauti, išskyrus Darbo kodekse nustatytus atvejus, kad darbuotojas atliktų darbą, nesulygtą darbo sutartimi. Dėl papildomo darbo ar pareigų turi būti sutarta ir tai turi būti aptarta darbo sutartyje (Darbo kodekso 119 str.). Darbo kodekso 120 str. formalizuoja darbo sutarties sąlygų keitimo pagrindus ir procedūrą. Jis nustato būtinybę keisti darbo sutarties sąlygas esant raštiškam darbuotojo sutikimui (išskyrus laikiną sąlygų pakeitimą ypatingais atvejais, numatytą Darbo kodekso 121 str.). Darbo sutarties vykdymo procese galima perkėlimo į kitą darbą prastovos atveju situacija (Darbo kodekso 122 str.), taip numatytas nušalinimo nuo darbo institutas (Darbo kodekso 123 str.). Darbo sutarties sąlygų keitimas priklauso nuo subjektyvių priežasčių, darbo įstatymas nustato jų keitimo procedūrą. Toks teisinis reguliavimas yra pakankamai minimalus lyginant su valstybės tarnybos teisinių santykių. Valstybės tarnybos sistemos vieningumas suponuoja būtinybę šiuos santykius maksimaliai formalizuoti, tokiu būdu garantuojant pačios sistemos stabilumą.

Valstybės tarnybos įstatymo penktasis skyrius įtvirtina valstybės tarnautojų karjeros institutą. Šio instituto normos reguliuoja karjeros valstybės tarnautojų ir įstaigų vadovų (išskyrus politinio (asmeninio) pasitikėjimo ir pakaitinius valstybės tarnautojus) teisės į karjerą realizavimą. „Teisė į karjerą nėra absoliuti, t. y. valstybė neužtikrina, kad valstybės tarnautojas, įstojęs į valstybės tarnybą, garantuotai padarys karjerą. Teisė į karjerą reiškia, kad valstybės tarnautojui turi būti sudaromos galimybės daryti karjerą pagal jo turimą kvalifikaciją. Tai taip pat reiškia, kad neturi būti daroma kliūčių valstybės tarnautojo karjerai“²⁶⁵.

Karjeros santykių teisinis reguliavimas apima tarnautojų perkėlimo į kitas pareigas: pareigų paaukštinimas ir pažeminimas, perkėlimas į kitas pareigas esant tarnybiniam būtinumui, - tarnybinio kaitumo, valstybės tarnautojų ir jų veiklos vertinimo (atestacijos) bei kvalifikacinių klasių suteikimo taisyklės. Pagal Valstybės tarnybos įstatymo 18 str. perkėlimas į aukštesnes pareigas galimas trimis būdais: valstybės tarnautojui laimėjus konkursą (1), be konkurso, kai valstybės tarnautoją įvertina vertinimo komisija (2) ir esant tarnybinei būtinybei laikinai (ne ilgiau kaip vienerius metus per penkerius tarnybos metus) (3). Valstybės tarnautoją perkelti į žemesnes pareigas galima vertinimo komisijos siūlymu (Valstybės tarnybos įstatymo 22 str. 18 d. 2 ir 3 p.) arba tarnybinio kaitumo atveju (Valstybės tarnybos įstatymo 20 str.). Taip pat tarnybinis kaitumas galimas perkeliant į tapačios kategorijos pareigas.

²⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“. Valstybės žinios, 2004, Nr. 181-6708.

²⁶⁵ BUDBERGYTĖ, R., ŠAKOČIUS, A., ŽILINSKAS, D. (2004). *Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo komentaras*. Vilnius: Lietuvos viešojo administravimo institutas, p. 87.

Teismų praktika rodo, kad taikant valstybės tarnautojų karjerą reglamentuojančias teisės normas daugiausia ginčų kilo dėl valstybės tarnautojų ir jų veiklos vertinimo bei kvalifikacinių klasių suteikimo²⁶⁶. Valstybės tarnautojų kvalifikacinių klasių suteikimo ir valstybės tarnautojų vertinimo taisyklės taip pat valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos vertinimo kriterijai nustatyti Vyriausybės 2002 m. birželio 17 d. nutarimu Nr. 909²⁶⁷ (su pakeitimais). Teisinis reglamentavimas įgyvendinamas teismų praktikoje. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra suformulavęs kelias valstybės tarnautojų karjeros institutui reikšmingas teisės taikymo taisykles.

Vienoje iš administracinių bylų konstatuojama, kad tiesioginio vadovo teikiamoje valstybės tarnautojo tarnybinės veiklos vertinimo išvadoje nurodyti veiklos kokybės vertinimo teiginiai nėra administracinio ginčo, nagrinėtino teismuose, dalykas²⁶⁸. Toks aiškinimas motyvuojamas, jog su prašymu į teismą galima kreiptis dėl vidaus administravimo subjekto priimto administracinio akto ar veikimo (neveikimo), kuriais sukeliama teisinė pasekmė – daroma įtaka asmens teisėms ar įstatymų saugomiems interesams (Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo (toliau - Administracinių bylų teisenos įstatymo)²⁶⁹ 5 straipsnio 1 dalis, 22 str. 1 d.).

Ištirtas darbo sutarties vykdymo ir valstybės tarnautojų karjeros teisinis reguliavimas įgalina teigti, kad esminis skirtumas šioje srityje yra valstybės tarnautojų karjeros instituto įstatyminis reglamentavimas. Darbo kodeksas ir kiti įstatymai darbuotojų karjeros nereglementuoja. Bendra tai, kad teisinių darbo ir valstybės tarnybos santykių keitimas priklauso nuo subjektyvių priežasčių, norminiai teisės aktai objektyvizuoja jų keitimo procedūras. Tačiau darbo santykiuose toks teisinis reguliavimas yra pakankamai minimalus lyginant su valstybės tarnybos teisinių santykių.

Darbo sutarties pasibaigimas ir valstybės tarnautojų atleidimas

Darbo sutarties pasibaigimas, reglamentuojamas Darbo kodekso ketvirtajame skirsnyje, yra plačiausia sąvoka, apimanti visus atvejus, kai darbo sutarties šalių teisės ir pareigos, susijusios su darbo sutarties vykdymu, visiškai pasibaigia. Vartojamos sąvokos „darbo sutarties nutraukimas“ apibūdina vieną iš darbo sutarties pasibaigimo būdų, o „atleidimas iš darbo“ reiškia darbo sutarties pasibaigimo rezultatą²⁷⁰. Darbo sutarties pasibaigimo pagrindą sudaro juridiniai faktai, su kuriais įstatymas sieja darbo santykių tarp darbo sutarties šalių pasibaigimą. Juridiniais faktais dažniausiai būna vienos iš darbo sutarties šalių valiniai veiksmai. Atskirais atvejais pagrindas nutraukti darbo sutartį gali būti objektyvus faktorius, užkertantis kelią darbuotojui dirbti (pavyzdžiui, specialiųjų teisių praradimas, susirgus liga, trukdančia dirbti ir pan.) arba trečiųjų asmenų, pavyzdžiui, teismo, reikalavimas atleisti darbuotoją iš darbo. Pasibaigus darbo sutarčiai nutrūksta darbo santykiai tarp sutarties šalių ir ginčo atveju jos pasibaigimo pagrįstumą ir teisėtumą sprendžia teismas.

Pagal Darbo kodekso 124 str., darbo sutarties pasibaigimo pagrindus sąlyginai galima skirstyti į tris grupes. Pirmoji yra pagrindinė grupė, apimanti visus atvejus, kai darbo sutartis baigiasi ją nutraukus Darbo kodekso ir kitų įstatymų numatytais pagrindais. Antrajai grupei priklauso atvejai, kai darbo sutartis baigiasi likvidavus darbdavį be teisių perėmėjo (Darbo kodekso 136 str. 1 d. 6 p.), arba kai miršta darbdavys-fizinis asmuo, nesant jo teisių perėmėjo (Darbo kodekso 136 str. 2 d.). Trečiajai grupei priskirtinas darbuotojo mirties faktas (Darbo kodekso 124 str. 3 p.). Pastaruoju atveju darbdavio įsakyme (potvarkyje) nurodoma, kad darbo sutartis pasibaigė darbuotojui mirus. Tačiau asmuo gali būti teismo sprendimu pripažintas nežinia kur esančiu ar

²⁶⁶ Administracinių bylų dėl tarnybinių ginčų nagrinėjimo teismuose praktikos apibendrinimas. Aprobuita Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų 2006 m. liepos 3 d. pasitarime. Paimta 2013-02-20 iš Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo tinklalapio:

<http://www.lvat.lt/lt/teismu-praktika/teismu-praktikos-apibendrinimai.html>.

²⁶⁷ Valstybės žinios, 2002, Nr. 60-2470.

²⁶⁸ Administracinių bylų dėl tarnybinių ginčų nagrinėjimo teismuose praktikos apibendrinimas. Aprobuita Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų 2006 m. liepos 3 d. pasitarime. Paimta 2013-02-20 iš Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo tinklalapio:

<http://www.lvat.lt/lt/teismu-praktika/teismu-praktikos-apibendrinimai.html>.

²⁶⁹ Valstybės žinios, 2000, Nr. 85 – 2566.

²⁷⁰ Nekrošius, I. ir kiti. (2004). *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. Antras tomas*. Vilnius: Justitia, p. 121-122. Taip pat Tiažkijus, V. (2005). *Darbo teisė: teorija ir praktika*. Vilnius: Justitia, p. 407-408.

paskelbtas mirusiu (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso²⁷¹ antrosios knygos trečiasis skyrius). Su tokiu darbuotoju darbo sutarties pasibaigimas taip pat įforminamas Darbo kodekso 124 str. 3 p. pagrindu²⁷².

Darbo kodekse atsisakyta kazuistinio darbo sutarties pasibaigimo pagrindų reglamentavimo, nesistengiant detaliai numatyti visus galimus atvejus. Tačiau išliko tokie tradiciniai sutarties pasibaigimo pagrindai, kaip sutarties nutraukimas šalių susitarimu (Darbo kodekso 125 str.), pasibaigus sutarties galiojimo terminui (Darbo kodekso 126 str.), darbuotojo pareiškimu (Darbo kodekso 127 str.) ar dėl nepriklausančių nuo darbuotojo aplinkybių (Darbo kodekso 128 str.). Kiti Darbo kodekse įtvirtinti darbo sutarties nutraukimo pagrindai sietini su to paties kodekso 129 str.²⁷³ (kai atleidžiama iš darbo darbdavio iniciatyva nesant darbuotojo kaltės, apie tai iš anksto darbuotoją įspėjus) ir su 136 str. (darbuotojas atleidžiamas be įspėjimo). Darbo kodeksas išskiria darbo sutarties nutraukimą darbdavio bankroto atveju (137 str.) ir darbo sutarties sudėtinių dalių prieštaravimo įstatymų draudžiamosioms nuostatoms pašalinimo atveju (139 str.).

Garantuodamas darbuotojo teisių apsaugą įstatymų leidėjas pateikia detalią darbo sutarties nutraukimo tvarką, išsamiai dėsto jos pasibaigimo procedūrinius reikalavimus. Toks reglamentavimas atitinka darbo santykių teisinio reguliavimo tikslus – užtikrinti darbo santykių subjektų bendradarbiavimą socialinės partnerystės pagrindu ir saugoti darbuotojo, kaip šiuose santykiuose ekonominiu bei socialiniu požiūriu paprastai silpnesnės pusės, teises²⁷⁴.

Visiškai priešingas atleidimo iš valstybės tarnybos pagrindų dėstymas Valstybės tarnybos įstatyme rodo esant kitokį reguliavimą valstybės tarnybos santykių pasibaigimo sferoje. Valstybės tarnybos įstatymo 44 str. pateikia baigtinį sąrašą pagrindų, kuriais remiantis valstybės tarnautojas atleidžiamas iš pareigų. Esant kitiems juridiniams faktams, valstybės tarnautojas negali būti atleistas iš pareigų. Tai akivaizdus kazuistinio reglamentavimo pavyzdys. Tokį santykių reguliavimą galima paaiškinti viešojo teisinio intereso buvimu ir imperatyvaus metodo dominavimu.

Valstybės tarnybos įstatymas nustato atleidimo iš valstybės tarnybos procedūrinę tvarką, o esant jos spragoms, remiamasi subsidiariu darbo įstatymu taikymu. Šiam teiginiui pagrįsti tikslinga paminėti Vyriausiojo administracinio teismo nutartį²⁷⁵, kurioje konstatuota, kad Valstybės tarnybos įstatyme nenumatyta teisė atšaukti prašymą dėl atsistatydinimo, nenumatytas šios teisės draudimas, t. y. šis teisinis santykis nereglamentuojamas. Prašymo atsistatydinti atšaukimo teisė yra vienas iš valstybės tarnautojo teisinio statuso elementų, todėl vadovaujantis Valstybės tarnybos įstatymo 5 straipsniu valstybės tarnautojo atžvilgiu subsidiariai turi būti taikomos Darbo kodekso normos. Netaikant kitų valstybės tarnautojo statusą ir socialines garantijas reglamentuojančių įstatymų, kiek šie santykiai nereglamentuoti Valstybės tarnybos įstatymu ir neprieštarauja šio įstatymo 5 str. prasmei, būtų pažeistas lygiateisiškumo principas, įtvirtintas Konstitucijos 29 str. Ištirtos darbo sutarties pasibaigimo ir valstybės tarnautojų atleidimo teisinio reguliavimo sritys leidžia daryti išvadą, kad valstybės tarnybos santykiai gali baigtis tik įsakmiai įstatyme nurodytais pagrindais, tuo tarpu Darbo kodeksas neįtvirtina darbo sutarties pasibaigimo pagrindų kazuistinio reglamentavimo. Abejose srityse įstatymai numato santykių pasibaigimo tvarką, tačiau esant teisinio reguliavimo spragoms atleidimo iš valstybės tarnybos srityje remiamasi Darbo kodeksu.

²⁷¹ Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

²⁷² Davidavičius, H. (2006). *Darbuotojų įdarbinimas ir darbo sutarties su jais nutraukimas pagal Darbo kodeksą bei teismų praktiką*. Kaunas: Aušra, p. 131.

²⁷³ Šio straipsnio taikymas teismų praktikoje išanalizuotas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų senato 2003 m. gruodžio 29 d. nutarime Nr. 44 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą darbdavio iniciatyva, kai nėra darbuotojo kaltės (DK 129 straipsnis), taikymo teismų praktikoje“. Paimta 2013-02-20 iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo tinklalapio:

http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26461.

²⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 476 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 1998, Nr. 85-2382.

²⁷⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. kovo 19 d. nutartis administracinėje byloje Darius Ciganas v. Tauragės apskrities valstybinė mokesčių inspekcija (Nr. A¹¹-315/2004).

Socialinės ir kitos garantijos

Valstybės tarnautojų socialines ir kitas garantijas reglamentuoja Valstybės tarnybos įstatymo aštuntajame skyriuje įtvirtintos teisės normos. Prie tokių garantijų įstatymų leidėjas priskiria: garantijas į atostogas, į privalomą draudimą valstybiniu socialiniu draudimu ir privalomuoju sveikatos draudimu, garantijas į valstybinę socialinio draudimo pensiją pagal Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą²⁷⁶, išeitines išmokas ir kompensacijas įstatyme numatytais pagrindais, garantijas gauti pasiūlymus dirbti kitą darbą, kai naikinama pareigybė, o taip pat gauti pranešimą raštu apie pareigybės panaikinimą. Šiame skyriuje nustatyti atvejai, kada valstybės tarnautojui paliekamos einamos pareigos ir darbo užmokestis, nustatyta teisė gauti išmokas už mokymosi ir komandiruotės išlaidas, teisė į pašalpą ir kitos garantijos. Darbo kodekse socialinių ir kitų garantijų institutas nėra išskiriamas. Garantijų reglamentavimas struktūruojamas kitaip, o poilsio laikas laikomas darbo teisės poinstitučiu, siejamu su darbo laiku²⁷⁷.

Darbo kodekso penkiolikto skyriaus pavadinimo „Darbo užmokestis. Garantijos ir kompensacijos“ lingvistinė ir šio skyriaus normų sisteminė analizė leidžia teigti, kad garantijas ir kompensacijas reguliuojančios darbo teisės normos sudaro subinstitūtą, siejamą su darbo užmokesčiu. Skirtinos garantinės ir kompensacinės išmokos. Garantinės išmokos – tai išmokos, mokamos už laiką, kurį darbuotojai nedirbo dėl svarbių, įstatymų nustatytų priežasčių (atostogų, prastovų ne dėl darbuotojų kaltės apmokėjimas ir pan.). Kompensacinės išmokos – tai išmokos, kuriomis siekiama atlyginti darbuotojui išlaidas, jo turėtas einant darbo pareigas (dienpinigiai, važiavimo išlaidos tarnybinės komandiruotės atveju ir pan.)²⁷⁸. Garantijos nustatomos siekiant saugoti darbuotojo, kaip teisiniuose darbo santykiuose ekonominiu ir socialiniu požiūriu paprastai silpnesnės pusės, teises. Todėl socialinių ir kitų garantijų reglamentavimas Valstybės tarnybos įstatyme valstybės tarnautojo statusą sutapatina su darbuotojo padėtimi teisiniuose darbo santykiuose. Šiuo aspektu minėtinas Konstitucinio teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, kuriame tiek darbuotojams, tiek valstybės tarnautojams konstatuojamas panašus socialinių ir kitų garantijų, glaudžiai susijusių su teise į darbą, užtikrinamas.

„Iš Konstitucijos 33 str. 1 d. įtvirtintos piliečių teisės lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą ir Konstitucijos 48 str. 1 d. įtvirtintos kiekvieno žmogaus teisės laisvai pasirinkti darbą, kyla ir piliečių konstitucinės teisės lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą sąsaja su kitomis Konstitucijos 48 str. 1 d. įtvirtintomis teisėmis, glaudžiai susijusiomis su kiekvieno žmogaus konstitucine teise į darbą: teise turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teise gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju. Šios teisės valstybės tarnautojui turi būti garantuojamos ne mažesniu mastu, negu kitiems darbuotojams, tačiau dėl valstybės tarnybos, kaip specifinės darbinės veiklos, pobūdžio jų įgyvendinimas gali turėti tam tikrų ypatumų“²⁷⁹. Konstitucinių nuostatų, „piliečių teisės lygiomis sąlygomis stoti į valstybės tarnybą“ ir „kiekvieno žmogaus teisės laisvai pasirinkti darbą“, sąsaja suponuoja panašų (ne mažesniu mastu, bet su tam tikrais ypatumais) darbuotojų ir valstybės tarnautojų garantijų (teisė turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į teisingą apmokėjimą; teisė į socialinę apsaugą nedarbo atveju; teisė į atostogas (tam tikrais atvejais mokamas); teisė jungtis į profesines sąjungas) reglamentavimą.

Darbuotojų ir valstybės tarnautojų garantijas reglamentuojančių normų tyrimas lemia išvadą, kad, nepaisant struktūrizavimo skirtumų, garantijų teisinis reguliavimas valstybės tarnautojo statusą sutapatina su darbuotojo padėtimi teisiniuose darbo santykiuose, įtvirtindamas platesnį spektrą garantijų valstybės tarnautojams nei darbuotojams. Be Valstybės tarnybos įstatyme numatytų specialių garantijų valstybės tarnautojams, remiantis to paties įstatymo 5 str., taikomos Darbo kodeksu nustatytos garantijos ir kompensacijos.

²⁷⁶ Valstybės žinios, 2005, Nr. 71-2555.

²⁷⁷ Tiažkijus, V., Petravičius, R., Bužinskas, G. (1999). *Darbo teisė*. Vilnius: Justitia, p. 136.

²⁷⁸ Nekrošius, I. ir kiti. (2004). *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. Antras tomas*. Vilnius: Justitia, p. 262.

²⁷⁹ *Ibid.*

IŠVADOS

1. Teisinių darbo santykių specifika reiškiasi jų požymių savitumais. Teisinių darbo santykių požymiai grupuoti į pirminius (pagrindinius) ir antrinius (išvestinius). Pirminiams priskirtini: (1) jų atsiradimas darbo sutarties pagrindu (akcentuojant jų sutartinį pobūdį ir iš jų kylančių susijusių santykių reguliavimą kolektyvinėmis sutartimis, administraciniais aktais; teismų sprendimais); (2) darbo turinys (darbo funkcijų apibrėžimas) ir (3) atlygintinumas. Antriniai požymiai sietini su teisinių darbo santykių subjektų (darbdavio ir darbuotojo) pagrindinėmis pareigomis. Darbdavys privalo organizuoti darbą (1), užtikrinti saugias darbo sąlygas (2). Darbuotojui tenka prievolė atlikti sutartą darbą (1), paklusti darbdavio nustatyti vidaus darbo tvarkai (2).

2. Valstybės tarnybos santykiai charakterizuoti kaip specifinių teisinių santykių visuma, sudaranti savarankišką teisės šakos reguliavimo dalyką. Šių santykių paskirtis – garantuoti viešą interesą – nulemia jų požymius: 1) specifinį atsiradimą (atsiranda administracinio akto pagrindu, keliami pilietybės, kvalifikuotumo, lojalumo valstybei ir kiti reikalavimai); 2) santykių dalyką - įsipareigojimą tarnauti valstybei (detalizuojant vykdomos viešojo administravimo veiklos pobūdį); 3) subjektų, dalyvaujančių šiuose santykiuose, teisinio statuso specifiką (siejamą su asmenų subjektiškumu, pareigų ir teisių įgyvendinimu, atsakomybės atsiradimu).

3. Darbo sutarties sudarymo ir priėmimo į valstybės tarnybą teisinio reguliavimo srityje esama esminių skirtumų, nulemtų pačių santykių specifinių požymių. Teisiniuose darbo santykiuose vyrauja sutartinis šalių valios suderinamumo pobūdis, tuo tarpu valstybės tarnybos santykiai grindžiami hierarchijos ir pavaldumo principu. Iš to kyla poreikis priėmimo į valstybės tarnybą pagrindus ir procedūras apibrėžti norminiais teisės aktais.

4. Esminis skirtumas darbo sutarties vykdymo ir valstybės tarnautojų karjeros teisinio reguliavimo srityje yra valstybės tarnautojų karjeros instituto įstatyminis reglamentavimas. Darbo kodeksas ir kiti įstatymai darbuotojų karjeros nereglementuoja. Bendra tai, kad teisinių darbo ir valstybės tarnybos santykių keitimas priklauso nuo subjektyvių priežasčių, norminiai teisės aktai objektyvizuoja jų keitimo procedūras. Tačiau darbo santykiuose toks teisinis reguliavimas yra pakankamai minimalus lyginant su valstybės tarnybos teisinių santykių.

5. Valstybės tarnybos santykiai gali baigtis tik įsakmiai įstatyme nurodytais pagrindais, tuo tarpu Darbo kodeksas neįtvirtina darbo sutarties pasibaigimo pagrindų kazuistinio reglamentavimo. Abejose srityse įstatymai numato santykių pasibaigimo tvarką, tačiau esant teisinio reguliavimo spragoms atleidimo iš valstybės tarnybos srityje remiamasi Darbo kodeksu.

6. Garantijų teisinis reguliavimas valstybės tarnautojo statusą sutapatina su darbuotojo padėtimi teisiniuose darbo santykiuose, įtvirtindamas platesnį spektrą garantijų valstybės tarnautojams nei darbuotojams. Be Valstybės tarnybos įstatyme numatytų specialių garantijų valstybės tarnautojams, remiantis to paties įstatymo 5 str., taikomos Darbo kodeksu nustatytos garantijos ir kompensacijos.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262. Aktuali nuo 2012-09-01.
2. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569. Aktuali nuo 2012-12-01.
3. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo pakeitimo įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 85-2566. Aktuali nuo 2012-12-29.
4. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2130; 2002, Nr. 45-1708. Aktuali nuo 2013-01-30.
5. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975. Aktuali nuo 2011-01-10.
6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 17 d. nutarimas Nr. 909 „Dėl valstybės tarnautojų kvalifikacinių klasių suteikimo ir valstybės tarnautojų vertinimo tvarkos bei valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos vertinimo kriterijų“. Valstybės žinios, 2002, Nr. 60-2470. Aktuali nuo 2012-12-16.
7. Budbergytė, R., Šakočius, A., Žilinskas, D. (2004). *Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo komentaras*. Vilnius: Lietuvos viešojo administravimo institutas.
8. Davidavičius, H. (2006). *Darbuotojų įdarbinimas ir darbo sutarties su jais nutraukimas pagal Darbo kodeksą bei teismų praktiką*. Kaunas: Aušra.

9. Nekrošius, I. (1999). Lietuvos Respublikos darbo kodekso rengimo problemos. *Teisė*, nr. 33(1), p. 25-41.
10. Nekrošius, I. ir kt. (2003). *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. I tomas*. Vilnius: Justitia.
11. Nekrošius, I. ir kt. (2004). *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. II tomas*. Vilnius: Justitia.
12. Tiažkijus, V. (2005). *Darbo teisė: teorija ir praktika*. Vilnius: Justitia.
13. Tiažkijus, V., Petravičius, R., Bužinskas, G. (1999). *Darbo teisė*. Vilnius: Justitia.
14. Vansevičius, S. (2000). *Valstybės ir teisės teorija: mokomoji priemonė*. Vilnius: Justitia.
15. Cardona, F. (1997). Lietuvos valstybės tarnybos modelis. *Justitia*, nr. 5, p. 12-14.
16. Cardona, F. *Scope of Civil Services in European Countries. Trends and Developments*. (2000). Seminar at the European Institute of Public Administration. Maastricht, November 13-14. p. 10. Paimta 2013-02-20 iš tinklalapio: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN007277.pdf>.
17. Киселев, И. (2000). *Зарубежное трудовое право: учебник для вузов*. Москва: Норма.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1998 m. rugsėjo 24 d. nutarimas "Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 476 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 1998, Nr. 85-2382.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas "Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitiktis Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams". Valstybės žinios, 2004, Nr. 181-6708.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2002 m. gegužės 20 d. nutartis civilinėje byloje Vilija Ramonienė viešojo įstaiga „Garliavos pirminės sveikatos priežiūros centras“ (Nr. 3K-3-765/2002).
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų senato 2003 m. gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 44 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą darbdavio iniciatyva, kai nėra darbuotojo kaltės (DK 129 straipsnis), taikymo teismų praktikoje“. Paimta 2013-02-20 iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo tinklalapio: http://www.lai.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26461.
22. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. kovo 19 d. nutartis administracinėje byloje Darius Ciganas v. Tauragės apskrities valstybinė mokesčių inspekcija (Nr. A¹¹-315/2004).
23. Administracinių bylų dėl tarnybinių ginčų nagrinėjimo teismuose praktikos apibendrinimas. Aprobauta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų 2006 m. liepos 3 d. pasitarime. Paimta 2013-02-20 iš Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo tinklalapio: <http://www.lvat.lt/lt/teismu-praktika/teismu-praktikos-apibendrinimai.html>.

LEGAL REGULATION OF LABOUR RELATIONS AND CIVIL SERVICE: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Milana Striuogienė

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

This work deals with analysis of similarities and differences in legal regulation of labour relations and civil service. This work consists of two sections. The first section describes specifics of legal labour and civil service relations formulated in theory and practice of law while indicating features of these relations.

In the second section in recognition of civil service as being specific working activity the comparative analysis of different fields of legal regulation of labour relations and civil service is accomplished pointing to their similarities and differences. The research is structured according to the fields of complex legal regulation that were distinguished on the basis of Labour Code of Lithuania Republic and Law on Civil Service of Lithuania Republic: 1) conclusion of an employment contract and admission to civil service; 2) implementation of an employment contract and career of civil servants; 3) expiration of an employment contract and firing of civil servants; 4) social and other guarantees.

The research showed that regardless of certain advantages the Civil Service Law like Labor Law is a separate branch of Lithuanian law system with detached subject and method of legal regulation. Relations of civil service are regulated in complex manner: by constitutional, administrative rules and those of Labor Law. The legislator in selection and establishment of framework of civil service legal regulation is tied by rules and principles of Constitution. Incorporation of Administrative Law is supposed by the status of civil servants as of the core subjects of this Law. Regulation of certain institutes of civil service (social and other guarantees, wages) under rules of Labor Law is equated to interaction of specific and general rules.

Key words: legal labor relations, civil service relations, legal regulation, similarities and differences.

DARBUOTOJŲ NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO TEISINIO REGULIAVIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

VIRGINIJA TUMĖNIENĖ
Klaipėdos valstybinė kolegija

ERMINA ČIŽIENĖ
Panevėžio kolegija

ANOTACIJA

Sunkmečiu įmonės aktyvią ir savanorišką socialinę atsakomybę prieš savo darbuotojus „nustumia“ į antrą veiklos planą ir orientuojamasi daugiau į pelno siekimą. Su tokia įmonės orientacija yra gerokai rizikuojama, t.y. neatsakingai ir skubotai priimant sprendimus jai dažnai tenka atsakyti ne tik už materialinę darbuotojams padarytą žalą, bet ir neretai kompensuoti neturtinę žalą. Dėl to šio straipsnio tikslas yra identifikuoti ir išnagrinėti neturtinės žalos, padarytos dažniausiai pasikartojančiais darbo teisės pažeidimais, atlyginimo mechanizmo teisinio reguliavimo probleminius aspektus, su kuriais susiduriama Lietuvos teismų praktika ir teisės doktrina. Tyrimas parodė, kad teismų praktika išsprendė nemažai praktinių problemų, susijusių su garbės ir orumo pažeidimu, neteisėto atleidimo iš darbo atveju, civilinės atsakomybės nuostatų santykiu su valstybiniu socialiniu draudimu ir kitomis reikšmingomis problemomis.

ĮVADAS

Nuo 2008 m. į Lietuvą įsiveržusi pasaulinė ekonominė krizė ne tik sukretė Lietuvos ekonomiką, bet ir, remiantis Statistikos departamento duomenimis, padidino nedarbo lygį Lietuvoje beveik dvigubai²⁸⁰. Tokiu sudėtingu periodu įmonių socialinė atsakomybė, kaip organizacijos veiklos įgyvendinimo koncepcija, pagal kurią įmonės orientuojamos ne tik į aukštesnių, nei reikalauja teisinė bazė ar diegiami standartai, veiklos tikslų nusistatymą, jų įgyvendinimą kasdieninėje veikloje²⁸¹, buvo beveik užmišta. Darbdavių siekis optimizuoti savo verslo išlaidas, neatsakingai ir skubotai mažinant darbo vietų skaičių ar mažiau dėmesio skiriant įstatymų reikalaujamų saugių darbo sąlygų užtikrinimui, įtakojo tai, jog teismai tiesiog buvo „užversti“ bylomis daugiausiai dėl neteisėto atleidimo iš darbo ar dėl žalos atlyginimo sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atveju. Taigi, sudėtingomis rinkos sąlygomis įmonės, deja, aktyvią ir savanorišką socialinę atsakomybę prieš visuomenę ir, visų pirma, prieš savo darbuotojus „nustumia“ į antrą veiklos planą. Tenka pripažinti, kad įmonės nemažai rizikuoja, nebūdamos pakankamai socialiai atsakingos prieš savo darbuotojus, t.y. jai tenka atsakyti ne tik už materialinę dėl savo neatsakingų veiksmų darbuotojams padarytą žalą, bet ir neretai kompensuoti nemažą neturtinę žalą. Teismų praktikos analizė parodė, kad neturtinės žalos atlyginimas dėl gyvybės atėmimo ar sunkaus kūno sužalojimo vidutiniškai sudaro 120 000-150 000 Lt., o ne dėl kitų neturtinių teisių pažeidimo patirtos skriaudos kompensacijai darbdaviams tenka sumokėti 2000-2500 Lt., o dar esant silpniems „išgyvenusių įmonių“ balansams baigiantis krizės periodui, tai nemaži pinigai. Dėl to reikalinga įvertinti, ar teisinis šių santykių reguliavimas, kaip kraštutinė priemonė, yra pakankamas, kad skatintų verslą savarankiškai laikytis socialinės atsakomybės prieš savo darbuotojus.

Straipsnio tikslas – identifikuoti ir išnagrinėti neturtinės žalos, padarytos aktualiausiai ir dažniausiai pasikartojančiais darbo teisės pažeidimais (neteisėto atleidimo iš darbo ir sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo), atlyginimo mechanizmo teisinio reguliavimo probleminius aspektus, su kuriais susiduriama Lietuvos teismų praktika ir teisės doktrina.

Straipsnio objektas – neturtinės žalos, padarytos neteisėto atleidimo iš darbo ir sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atvejais, atlyginimo mechanizmo teisinis reguliavimas.

Metodai: sisteminis, analitinis, loginis ir dokumentų analizės metodai.

²⁸⁰ Informacija apie darbo jėgos aktyvumo, užimtumo ir nedarbo lygį Lietuvoje. Paimta 2013 02 15 iš Lietuvos statistikos departamento tinklalapio: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1302>

²⁸¹ Haynes, K., Murray, A., Dillard, J. (2012). *Corporate Social Responsibility: a research handbook*. UK: Routledge, p. 143.

Tekste vartojamos santrumpos: LAT – Lietuvos Aukščiausiasis Teismas; CK – Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas; DK – Lietuvos Respublikos darbo kodeksas; CPK – Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas; NADSDĮ – Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas.

Neturtinės žalos atlyginimas neteisėto atleidimo iš darbo atveju

Nors darbo santykiuose neturtinė žala darbuotojui gali būti padaryta įvairiais darbdavio neteisėtais veiksmais, pavyzdžiui darbuotojo neteisėtu perkėlimu į kitą darbą, neteisingu drausminės nuobaudos paskyrimu, paskleista informacija apie darbuotoją, nesusijusi su jo darbo savybėmis, ir kita, tačiau teismuose didžiausia dalis darbo ginčų yra susiję su darbuotojų neteisėtu atleidimu, todėl yra reikšminga įvertinti prisiteistos neturtinės žalos ypatumus ir problemas šiais atvejais. Iš tiesų, pagrįsta būtų manyti, jog darbuotojas, kuris buvo neteisėtai atleistas, galėjo patirti tam tikrų dvasinių išgyvenimų (tiek lydinčių fizinį skausmą, tiek savarankiškų), kurie, anot LAT, pasireiškia stresu, pažeminimu, nestabilumo darbo santykiuose jausmu bei neužtikrintumu savo ateitimi, reputacijos pablogėjimu, emocijų depresija, bendravimo galimybių sumažėjimu ir kitomis formomis²⁸².

Visų pirma, LAT formuojama bendro pobūdžio neturtinės žalos atlyginamo taisyklės. Teismas yra ne kartą pabrėžęs, kad civilinė atsakomybė už padarytą neturtinę žalą nėra tiesiogiai priklausoma nuo turtinės žalos atlyginimo fakto ir gali būti taikoma tiek kartu, tiek atskirai su turtine atsakomybe²⁸³. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad vien neturtinės teisės ar vertybės pažeidimas *ex facto* nereiškia ir neturtinės žalos padarymo, nes jai atlyginti yra būtinos visos civilinės atsakomybės sąlygos, t.y. neteisėti veiksmai, priežastinis ryšys, kaltė ir žala. Konkrečiai darbo bylose neturtinė žala yra kompensuojama tuo atveju, kai atleidimo pagrindas ir darbuotojo atleidimo aplinkybės yra tokios, kurios pateisintų neturtinės žalos atlyginimą, nes kitomis priemonėmis (turtinės žalos atlyginimu, pripažinimu atleidimą iš darbo neteisėtu ar gražinimu į darbą) darbuotojui padaryta skriauda nėra teisingai atlyginama²⁸⁴.

Neteisėto atleidimo iš darbo bylose dėl neturtinės žalos atlyginimo kasacinis teismas yra pabrėžęs, kad, priešingai nei daugeliui atrodo, pats neteisėto atleidimo faktas *per se* dar nesudaro pagrindo reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, nes kiekvienu tokiu atveju reikalinga objektyviai įvertinti visas jau prieš tai minėtas civilinei atsakomybei atsirasti būtinas sąlygas²⁸⁵. Kitoje kasacinėje byloje LAT pažymėjo, kad nors atleidimas iš darbo buvo neteisėtas, tai neduoda pagrindo priteisti neturtinės žalos atlyginimą, tuo atveju, kai nenustatyta, kad darbdavys, atleisdamas darbuotoją, piktnaudžiavo savo teise²⁸⁶. O tai reiškia, jog atleidimas iš darbo yra neteisėtas bus tuo atveju, kai darbdavys įgyvendins įstatymo jam numatytas darbo teises ir vykdys darbo pareigas tokiu būdu ir priemonėmis, kad nepagrįstai bus varžomos kitų asmenų teisės ir

²⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje A. K. v. AB „Vievio paukštynas“ (bylos Nr. 3K-3-10/2006), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje V. S. v. Lietuvos kariuomena (bylos Nr. 3K-3-204/2007).

²⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2002 m. rugsėjo 30 d. civilinėje byloje E. Lukoševičius v. VĮ "Visagino pirminės sveikatos priežiūros centras" (bylos Nr. 3K-3-1108/2002); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje V. Toropov v. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Klaipėdos regiono departamento Pakrančių apsaugos tarnyba (bylos Nr. 3K-7-688/2001) ir kt.

²⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. liepos 29 d. nutartis civilinėje byloje A. G. v. UAB „Skuodo komunalinis ūkis“ (bylos Nr. 3K-3-400/2008), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio 18 d. nutartis civilinėje byloje I. T. v. UAB „Šiaulių lyra“ (bylos Nr. 3K-3-373/2008); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje S. B. v. SIA „Bodybalt“ (bylos Nr. 3K-3-213/2012); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje B. M. v. Ukmergės nestacionariųjų socialinių paslaugų centras (bylos Nr. 3K-3-37/2009) ir kt.

²⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje I. T. v. UAB „Šiaulių lyra“ (bylos Nr. 3K-3-79/2009).

²⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje M. K., D. K. ir P. K. v. UAB „Romtransa“, UAB „Cargo Via“ (bylos Nr. 3K-3-174/2010).

įstatymų saugomi interesai ar kitaip daroma žala kitiems asmenims, arba paprasčiau tariant darbdavys savo teises turi naudotis protingai ir sąžiningai. Dar daugiau, Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad tam tikromis aplinkybėmis pats atleidimo pripažinimas neteisėtu laikomas pakankama satisfakcija, todėl neturintinė žala papildomai nepriteisiama. Puikus to pavyzdys situacija, kai darbuotojo atleidimas iš darbo pripažintas neteisėtu tik todėl, kad paskirta per griežta drausminė nuobauda, nes jis turėjo daugiau drausminių nuobaudų, nebuvo pavyzdingas darbuotojas²⁸⁷.

Vertinant, ar įsakymu dėl darbo sutarties nutraukimo pažeista darbuotojo garbė ir orumas bei kitos neturtinio pobūdžio vertybės, LAT yra nurodęs vadovautis protingumo kriterijais ir atsižvelgti į nusistovėjusią tvarką, kuria sprendžiamas darbo sutarties nutraukimas, ar darbdavio pateikta informacija yra išimtinai susijusi tik su darbo santykiais, ar darbdavys, pateikdamas tam tikrus duomenis apie asmenį, tik įgyvendina savo teisę vertinti jį kaip darbuotoją, ar informacija pateikiama įžeidžiant, žeminančia forma, siekiant moraliai sumenkinti darbuotoją ir kitas reikšmingas aplinkybes²⁸⁸. Taigi nustatius faktą, kad darbdavio paskleisti duomenys nesusiję su darbo santykiais arba su jais susiję faktai išreikšti žeminančia, įžeidžiančia forma, galima ginti darbuotojo garbę ir orumą CK 1.114 str. nustatyta tvarka. Tačiau reiktų pabrėžti, kad teisė į garbę ir orumą nėra absoliuti teisė, todėl, sprendžiant, ar ši teisė, darbdaviui vykdant savo funkcijas, nepažeista, būtina atriboti šių asmeninių neturtinių vertybių pažeidimą nuo darbdavio teisės vertinti darbuotojo darbines, dalykines asmens savybes, darbo rezultatus realizavimo. Toks pastebėjimas yra grindžiamas tuo, jog darbdavys turi jam įstatymo suteiktą teisę vertinti darbuotoją pagal jo dalykines savybes, darbo rezultatus, tikrinti, ar darbuotojas laikosi darbo sutartimi pavestų pareigų, nes už tai mokamas atlyginimas²⁸⁹. Priedo to, dokumentuose, fiksuojančiuose darbo santykių nutraukimą, drausminės nuobaudos skyrimą ir kitus juridinius faktus, darbdavys privalo ne tik pagrįstai, bet ir korektiškai formuluoti darbuotojo darbo, dalykinių savybių, pasiruošimo atlikti tam tikras darbines funkcijas, darbuotojo darbo rezultatų ir kitus vertinimus²⁹⁰. Visgi, net ir tokiu atveju, jeigu šia teise pasinaudojama netinkamai, darbdavys turi, visų pirma, atsakyti DK nustatyta tvarka, o civiline tvarka, siekiant išieškoti neturtinėms teisėms padarytos žalos, visa įrodinėjimo pareiga nuneigti galiojančią preziumciją, jog pateiktais duomenimis apie darbuotoją nėra siekiama ir jį pažeminti, krenta ant darbuotojo pečių²⁹¹.

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad pagal CK 2.24 str. atsakomybei atsirasti, be garbės ir orumo pažeidimo, turi būti konstatuotas ir kitas juridiskai reikšmingas faktas – tokių garbę ir orumą žeminančių žinių paskleidimas. Šiuo klausimu LAT yra pasisakęs dėl informacijos, užfiksuotos darbdavio įsakyme, priimtame administruojant įmonės, įstaigos, organizacijos darbą. Anot Teismo, toks įsakyme esančios informacijos perdavimas toliau vykdyti kitiems atitinkamas funkcijas atliekantiems darbuotojams nėra savitiksliis jos paskleidimas, bet būtinas veiksmas, siekiant, kad darbdavio sprendimas būtų įvykdytas, užtikrinant sklandų įstaigos darbą²⁹². Sekant tokia logika, ši teisėtumo riba gali būti peržengiama, kuomet darbdavio įsakymai gali būti ne tik perduodami pavieniams kompetentingiems darbuotojams, bet ir paskelbiami darbuotojų kolektyvui: pakabinami skelbimų lentoje, viešai perskaitomi ir kt. Tačiau visais kitais atvejais, šiam juridiskai reikšmingam faktui konstatuoti pakanka paties garbę ir orumą žeminančių žinių paskleidimo fakto ir tam visiškai reikšmės neturi nei trukmė, per kurią tokia informacija buvo paskleista, nei tai, ar kas nors faktiškai su tokia informacija spėjo susipažinti. Puikus to pavyzdys viena iš kasacinio teismo bylų, kurioje

²⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje A.K. v. AB „Vievio paukštynas“ (bylos Nr. 3K-3-10/2006).

²⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje A.Ciuprinskas v. VŠĮ "Vilniaus kraujo centras" (bylos Nr. 3K-3-980/2002).

²⁸⁹ Bužinskas, G. (2010). *Darbo ginčai: teorija ir praktika*. Monografija. Vilnius: Registrų centras, p. 143.

²⁹⁰ Mačiulaitis V. (2013). *Darbo santykių nutraukimas darbdavio iniciatyva, neesant darbuotojo kaltės, lankstumo ir saugumo aspektu*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

²⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje V. Miškūnas v. AB "Šiaulių stumbras" (bylos Nr. 3K-3-498/2004).

²⁹² Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. liepos 12 d. nutartis civilinėje byloje G. L. v. VŠĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikai dėl neteisėto darbo sutarties sąlygų pakeitimo (bylos Nr. 3K-3-374/2012).

buvo prašoma priteisti neturtinę žalą, grindžiant neteisėtu darbuotojo atleidimu iš pareigų dėl neatestavimo, o padarytas atitinkamas įrašas socialinio draudimo pažymėjime kiekvienam darbdaviui reiškė, kad specialistas netinkamas darbui²⁹³. Šiuo atveju, nors, sužinojus apie tokio sprendimo dėl ieškovo neatestavimo neteisėtumą, jis nedelsiant buvo atšauktas ir atitinkamas įrašas socialinio draudimo pažymėjime anuliuotas per trumpiausią laiko tarpą, tačiau, anot LAT, tokie veiksmai nepaneigia fakto, kad duomenys, žeminantys darbuotojo garbę ir orumą, buvo paskleisti.

Neturtinės žalos atlyginimas sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atveju

Šios kategorijos bylose sprendžiami klausimai yra jautriausi ir visuomenėje dažnai susilaukia ypatingo dėmesio, todėl yra reikšminga išanalizuoti, kokios pagrindinės problemos kyla šiose bylose ir kaip jas sprendžia teismai.

Visų pirma, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad asmenys, kurie gali reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, nebūtinai turi būti asmenys, kurie yra patys nukentėję dėl sveikatos sužalojimo. CK 6.284 str. 1 d. išvardyti asmenys, kurie turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą fizinio asmens gyvybės atėmimo atveju: šios teisės turėtojai - mirusiojo nepilnamečiai vaikai, sutuoktinis, nedarbingi tėvai, kiti faktiniai nedarbingi išlaikytiniai, mirusiojo vaikai, gimę po jo mirties, ar šios normos kriterijus atitinkantis asmenys (buvo mirusiojo išlaikomi ar jo mirties dieną turėjo teisę į tokį išlaikymą). Nepaisant to, šioje normoje nurodytų asmenų ar jiems taikomų kriterijų išvardijimas neturi būti suprantamas kaip kitų asmenų teisės į neturtinės žalos atlyginimą ribojimas, nes joje nesuformuluotas aiškus asmenų, nenurodytų šioje normoje, teisės gauti neturtinės žalos atlyginimą ribojimas²⁹⁴. To pasekoje Teismas ne kartą pabrėžė neturtinės žalos reikalaujančio asmens santykio su nukentėjusiuoju realų pobūdį, kaip pagrindinį kriterijų, apibrėžiantį tokios kategorijos asmenų ratą. Kasacinis teismas savo argumentus grindžia Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1975 m. gegužės 15 d. rezoliucijos Nr. (75)7 19 punkte suformuluotu teisės į neturtinės žalos atlyginimą kriterijumi – „santykiai turi būti tikrai draugiški iki mirties“, todėl LAT formuoja praktiką, kad artimi asmenys turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą (nepaisant darbingumo), jeigu santykiai su žuvusiuoju buvo gana artimi ir glaudūs ir jie turėtų pasižymėti nuolatinio pobūdžiu, emociniu tvirtumu, nuoširdumu²⁹⁵.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į neturtinės žalos atlyginimo santykį su nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu. CK 6.283 str. 4 d. nurodo, kad šis straipsnis taikomas tik tais atvejais, kai nukentėjęs asmuo nėra apdraustas nuo nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu įstatymų nustatyta tvarka, ir analogiška nuostata įtvirtinta ir CK 6.284 str. 4 d. Taigi, lingvistiškai žiūrint, šios CK normos taikomos, jeigu negalima taikyti specialaus įstatymo – NADSDĮ, kuris neturtinei žalai atlyginti netaikomas, nes draudėjas pagal šį įstatymą dirbantįjį apdraudęs tik dėl turtinės žalos atlyginimo įvykus nelaimingam atsitikimui darbe ir susirgimus profesine liga (2 str.) ir nenumato neturtinės žalos atlyginimo apdraustajam. Iš tiesų šioje vietoje LAT pozicija yra nevienareikšmė. Vienoje iš bylų kasacinis teismas paliko nepakeistą apeliacinio teismo sprendimą, pagal kurį buvo nuspręsta, kad remiantis CK 6.290 str. 1 d., socialinio draudimo išmokos, mokamos sveikatos sužalojimo arba gyvybės atėmimo atvejais, įskaitomos į atlygintinos žalos dydį, ir išaiškino, kad šios normos prasme vienkartinė laidojimo pašalpa įskaitytina į atlygintinos žalos dydį²⁹⁶. Anot Teismo, tokia pašalpa skiriama atlyginti ir neturtinei žalai, kuri buvo visiškai atlyginta Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos vienkartinę laidojimo pašalpa.

²⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje J. Ramanauskas v. VDU Kauno botanikos sodas (bylos Nr. 3K-3-323/2002).

²⁹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje E. P. ir V. M. v. AB „Karigė“ (bylos Nr. 3K-3-351/2007).

²⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje A. A., G. A. v. N. J., AB „Lietuvos draudimas“ (bylos Nr. 3K-3-86/2005); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje J. Zdanyš v. VŠĮ "Marijampolės lignoninė" (bylos Nr. 3K-7-255/2005); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje E. P. ir V. M. v. AB „Karigė“ (bylos Nr. 3K-3-351/2007) ir kt.

²⁹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje S. Bražiūnienė v. UAB „If draudimas“ (bylos Nr. 3K-3-2/2005).

Tačiau toks sprendimas, iš tiesų, yra ne taisyklė, o labiau išimtis žvelgiant kitų LAT nutarčių kontekste. Kasacinis teismas vis dėl to dažniausiai laikosi pozicijos, kad net ir tuo atveju, kai nukentėjusysis buvo apdraustas nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu, jam turi būti atlyginama neturtinė žala, nes priešingu atveju būtų pažeidžiami visiško žalos atlyginimo bei sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principai. Ne vienoje byloje LAT konstatavo, kad pagal CK 6.250 str. 2 d. neturtinė žala atlyginama bendraisiais pagrindais visais įstatymų nustatytais atvejais, kai ji padaryta asmens sveikatai (jeigu asmuo buvo suluošintas arba kitaip buvo sužalota jo sveikata), nepriklausomai nuo to, kad ji padaryta ne dėl nusikaltimo ir nuo to, kad nukentėjęs asmuo buvo apdraustas nuo nelaimingų atsitikimų darbe NADSDĮ nustatyta tvarka²⁹⁷. Kasacinis teismas taip pat pridūrė šiuo klausimu, kad draudžiant darbuotoją šiuo draudimu pagal NADSDĮ, atsiranda tik ribota draudiko atsakomybė ir visa žala nukentėjusiajam nėra padengiama iš draudimo mokamo atlyginimo, todėl už žalą atsakingas asmuo turi atlyginti likusią jam neatlygintą jos dalį bendraisiais pagrindais²⁹⁸. Taigi, pritariama Maculevičiaus nuomonei, kad CK darbo santykiams taikomas subsidiariai ir tiek, kiek leidžia DK. Pastarąjį teisės akto 250 str. įtvirtinus pareigą darbo sutarties šalims atlyginti viena kitai padarytą neturtinę žalą, neturėtų kilti minėtų problemų, kadangi šis kodeksas nesieja neturtinės žalos atlyginimo su kitais įstatymais²⁹⁹.

Galiausiai, reikšminga yra ir civilinės atsakomybės santykis su baudžiamąja teise tais atvejais, kuomet mirusiojo įpėdiniai pateikia reikalavimą priteisti neturtinę žalą iš darbdavio, dar tebevykstant baudžiamajai bylai dėl nelaimingo atsitikimo darbe nagrinėjimui. Kaip pažymi LAT, teismų, netinkamai taikydami CPK 163 str. 1 d. 3 p., atsisakymas nagrinėti tokį reikalavimą, kol neišnagrinėta susijusi baudžiamoji byla, yra nepagrįstas, nes mirusio darbuotojo įpėdinių reikalavimo darbdaviui patenkinimas nepriklauso nuo konkretaus jo darbuotojo kaltumo nustatymo baudžiamojoje byloje³⁰⁰. Darbdavys privalo atlyginti neturtinę žalą esant nelaimingam atsitikimo darbe faktui nepriklausomai nuo baudžiamosios bylos baigties ir jo konkretaus darbuotojo kaltės, o baudžiamojoje byloje nustatyti faktai reikšmingi tik tuomet, kai darbdavys regreso tvarka reikalauja atlyginimo iš kalto darbuotojo DK 254 ir 255 straipsnių pagrindu³⁰¹.

IŠVADOS

1. Pats neteisėto atleidimo faktas *per se*, nei jo nustatymas, jei darbdavys, atleisdamas darbuotoją, nepiktnaudžiavo savo teise, nesudaro pagrindo reikalauti neturtinės žalos atlyginimo. Esant tam tikroms aplinkybėms, dažnai pats atleidimo pripažinimas neteisėtu gali būti laikomas pakankama satisfakcija, kas rodo griežtą teismo poziciją atlyginant neturtinę žalą tokiose bylose.

2. Praktikoje dažnai sudėtinga tinkamai atriboti darbdavio įstatymų suteiktas teises ar objektyvių savo darbinių funkcijų atlikimą nuo darbuotojo civilinio kodekso saugomų neturtinių teisių pažeidimo.

3. Neteisėto atleidimo iš darbo byloje neturtinei žalai atlyginti turi būti konstatuotas ir garbę ir orumą žeminančių žinių paskleidimo faktas ir, nors, kaip dažnai būna, darbdavio įsakyme esančios tokio pobūdžio informacijos perdavimas toliau vykdyti kitiems atitinkamiems darbuotojams nėra paskleidimas, tačiau visais kitais atvejais šiam faktui konstatuoti visiškai

²⁹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje T.Kovalevskaja v. Vilnius miesto savivaldybė (bylos Nr. 3K-3-103/2005); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2003 m. gruodžio 18 d. nutartis A. J. Butkus v. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos Šiaulių skyrius (bylos Nr. 3K-7-1115/2003) ir kt.

²⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 26 d. nutartis civilinėje byloje S. M. v. UAB „Yazaky Wiring Technologies Lietuva“ (bylos Nr. 3K-3-129/2008);

²⁹⁹ Mauculevičius, J. (2004). *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras*. III dalis. Individualūs darbo santykiai. Vilnius: Justitia. T. 2. P. 378.

³⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje M. K., D. K. ir P. K. v. UAB „Romtransa“, UAB „Cargo Via“, Vilniaus teritorinė muitinė (bylos Nr. 3K-3-174/2010)

³⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 22 d. nutartis byloje K. D. v. AB „Ukmergės gelžbetonis“ (bylos Nr. 3K-3-261/2007).

reikšmės neturi nei laiko tarpas, per kurį tokia informacija buvo viešai prieinama, nei tai, ar kas nors faktiškai su tokia informacija spėjo susipažinti.

4. Neturtinės žalos atlyginimo darbuotojo sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo bylose teismų pozicija nėra tokia griežta ir ji orientuota į maksimalų nukentėjusiųjų darbuotojų interesų ginimą, t.y. ne tik išplečia ratą asmenų, kurie gali reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, tarpusavio santykių pobūdžio pagrindu, bet ir visiškai izoliuoja šio klausimo spendimą civiline tvarka nuo baudžiamosios bylos dėl to paties klausimo baigties įtakos.

5. Tokią teismų poziciją sustiprina ir tai, jog darbuotojo sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo bylose teismai, nors ir su tam tikrais nukrypimas, linkta į tai, kad darbdaviui išlieka pareiga kompensuoti darbuotojui patirtą neturtinę žalą net ir tuo atveju, kai nukentėjusysis buvo apdraustas specialiu valstybės socialiniu draudimu.

LITERATŪRA

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr.36-1340. Aktuali nuo 2012-12-31.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr.74-2262. Aktuali nuo 2012-09-01
3. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 64-2569. Aktuali nuo 2012-12-01
4. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios. 1999, Nr. 110-3207. Aktuali nuo 2011-12-28.

Teismų praktika

5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje V. Toropov v. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Klaipėdos regiono departamento Pakrančių apsaugos tarnyba (bylos Nr. 3K-7-688/2001).
6. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje J. Ramanuskas v. VDU Kauno botanikos sodas (bylos Nr. 3K-3-323/2002).
7. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje A.Ciuprinskas v. VŠĮ "Vilniaus kraujo centras" (bylos Nr. 3K-3-980/2002).
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2002 m. rugsėjo 30 d. civilinėje byloje E. Lukoševičius v. VĮ "Visagino pirminės sveikatos priežiūros centras" (bylos Nr. 3K-3-1108/2002);
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2003 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje A. J. Butkus v. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos Šiaulių skyrius (bylos Nr. 3K-7-1115/2003)
10. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje V. Miškūnas v. AB "Šiaulių stumbras" (bylos Nr. 3K-3-498/2004).
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje S. Bražiunienė v. UAB „If draudimas“ (bylos Nr. 3K-3-2/2005).
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje A. A., G. A. v. N. J., AB „Lietuvos draudimas“ (bylos Nr. 3K-3-86/2005);
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje T.Kovalevskaja v. Vilnius miesto savivaldybė (bylos Nr. 3K-3-103/2005);
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje J. Zdanys v. VŠĮ "Marijampolės ligoninė" (bylos Nr. 3K-7-255/2005);
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje A. K. v. AB „Vievio paukštynas“ (bylos Nr. 3K-3-10/2006),
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje V. S. v. Lietuvos kariuomenė (bylos Nr. 3K-3-204/2007).
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 22 d. nutartis byloje K. D. v. AB „Ukmergės gelžbetonis“ (bylos Nr. 3K-3-261/2007).
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje E. P. ir V. M. v. AB „Karigė“ (bylos Nr. 3K-3-351/2007).
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 26 d. nutartis civilinėje byloje S. M. v. UAB „Yazaky Wiring Technologies Lietuva“ (bylos Nr. 3K-3-129/2008);
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. liepos 29 d. nutartis civilinėje byloje A. G. v. UAB „Skuodo komunalinis ūkis“ (bylos Nr. 3K-3-400/2008);

22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio 18 d. nutartis civilinėje byloje I. T. v. UAB „Šiaulių Iyra“ (bylos Nr. 3K-3-373/2008);
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje B. M. v. Ukmergės nestacionariųjų socialinių paslaugų centras (bylos Nr. 3K-3-37/2009)
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje I. T. v. UAB „Šiaulių Iyra“ (bylos Nr. 3K-3-79/2009).
25. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje M. K., D. K. ir P. K. v. UAB „Romtransa“, UAB „Cargo Via“ (bylos Nr. 3K-3-174/2010).
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje S. B. v. SIA „Bodybalt“ (bylos Nr. 3K-3-213/2012);
27. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. liepos 12 d. nutartis civilinėje byloje G. L. v. VŠĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikai dėl neteisėto darbo sutarties sąlygų pakeitimo (bylos Nr. 3K-3-374/2012).
Speciali literatūra
28. Haynes, K., Murray, A., Dillard, J. (2012). *Corporate Social Responsibility: a research handbook*. UK: Routledge.
29. Bužinskas, G. (2010). *Darbo ginčai: teorija ir praktika*. Monografija. Vilnius: Registrų centras.
30. Mačiulaitis, V. (2013). *Darbo santykių nutraukimas darbdavio iniciatyva, neesant darbuotojo kaltės, lankstumo ir saugumo aspektu*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas,
31. Mauculevičius, J. (2004). *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras*. III dalis. Individualūs darbo santykiai. Vilnius: Justitia. T. 2.
Kiti šaltiniai
32. Informacija apie darbo jėgos aktyvumo, užimtumo ir nedarbo lygį Lietuvoje. Paimta 2013 02 15 iš Lietuvos statistikos departamento tinklapiu: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1302>

THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF EMPLOYEES' MORAL DAMAGES COMPENSATION

Virginija Tumėnienė
Klaipėda State College

Ermina Čižienė
Panevėžys College

SUMMARY

During crisis period, an active and voluntary social responsibility against their own workers usually isn't as important as profit. This kind of orientation in business is quite risky for companies because the irresponsible and rush decisions (related with workers) directly make not only property damages but also usually moral damages. Due to this the main object of this article is to identify and analyse the problems of legal regulation of moral damages' (caused by the most frequent infringements of Labour law) compensation in case law and law doctrine. This article reveals that case law solve many important practical problems mainly related with an abrasion of worker's honour and dignity in case of illegal redundancy and relation between civil liability and state social insurance.

VERSLO SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

INTUICIJA VALDYMO SPRENDIMUOSE: TEORINIS ASPEKTAS

EDVERDAS VACLOVAS BARTKUS

Vilniaus universitetas

BIRUTĖ KRIKŠČIUKIENĖ, DANĖ ONA DRUNGILIENĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiama intuicijos, valdymo sprendimuose, teorinė samprata, atskleidžiamos intuicija paremtų sprendimų ypatybės bei jų taikymo sritys. Remiantis įvairių autorių moksliniais tyrimais aiškinamos intuicijos ir racionalumo derinimo galimybės bei pateikiamas intuicijos panaudojimo sprendimų priėmimo modelis.

ĮVADAS

Intuicija yra mokslinis apibrėžimas to, kas kasdieninėje veikloje vadinama „gera uosle“, „lengva ranka“, ar „šeštuoju pojūčiu“. Žodis intuicija dažniausiai siejamas su psichologija, filosofija, logika, ezoterika, mistika. Kiekviena mokslo sritis intuiciją apibrėžia kitaip. Tyrimais įrodyta, kad apie trečdalis sėkmingai dirbančių vadybininkų savo veikloje naudojami intuicijos pagalba. Kai kuriems iš jų intuicija pagrįsti sprendimai – esminė priemonė didinant veiklos efektyvumą. Vakaruose vadybininkams skirtuose žurnaluose intuicijos reikšmė sprendimų priėmime akcentuojama vis dažniau. Apie intuiciją kalbama visuose lygiuose: asmeniniame, organizaciniame, pasauliniame. Intuicija yra efektyviausia tuomet, kai ji naudojama su racionalia analize: intuicija nurodo kryptį, kuria žmogus turi eiti, norėdamas gauti atsakymą į savo klausimą (pasąmonės veikla), o po to gautas atsakymas apmąstomas racionalaus proto pagalba.

Tyrimo objektas – intuicija valdymo sprendimuose

Tyrimo tikslas – atskleisti intuicija paremtų sprendimų ypatybes ir jų taikymo sritys bei nustatyti intuicijos ir racionalumo derinimo galimybes.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti intuicijos sampratos teorinius aspektus;
2. Atskleisti Intuicija paremtų sprendimų ypatybes ir jų taikymo sritys;
3. Nustatyti intuicijos ir racionalumo derinimo galimybes;
4. Pateikti intuicijos panaudojimo sprendimų priėmimo modelį.

Intuicijos samprata ir koncepcija

Terminas intuicija yra kilęs iš lotynų kalbos (lot. *intueri* – reiškiantis įdėmiai žiūrėti) ir turi dvi prasmes. Filosofine prasme intuicija yra sugebėjimas tiesiogiai pasiekti tiesą be išankstinio loginio samprotavimo arba tiesos suvokimas be įrodymų (1995). Psichologinis intuicijos mechanizmas dar mažai tirtas. Psichologiniu požiūriu intuicija – euristinis procesas – užduoties sprendimo radimas, remiantis logiškai nesusijusiais orientyrais (2003). Intuicija reiškia įsitikinimą, kurio negalima visiškai pagrįsti. Intuicija yra mistinis, viršprotinis sugebėjimas įgyti žinių, kuris nesuderinamas su logika ir gyvenimo praktika (intuityvizmo pagrindu). Anot Petruolytės (1994) intuityvizmas intuiciją laiko vienintele patikima pažinimo priemone.

Pasak Petruolytės (1994) ezoterikoje intuicija siejama su žmogaus ketvirtojo – astralinio - kūno pasireiškimu, o taip pat su trečiuoju mentaliniu kūnu, kitaip žinomu kauzalinio kūnu, kuriame

formuojasi mąstymo procesai, vizualiniai vaizdiniai bei netiesiogiai su penktuoju, eterinės formos kūnu, siejamu su informacija. Šiuo metu intuicijos apibrėžimų rastume daugiau negu šimtą. Behling, Eckel (1991) straipsnyje „Kaip panaudoti intuiciją“ („*Making sense out of intuition*“) aprašytais tyrimais intuicijos sąvokas suskirstyto į šešias grupes:

- *Intuicija - antgamtinė jėga arba šeštasis pojūtis;*
- *Intuicija - asmenybės bruožas;*
- *Intuicija - sąmonės veikla;*
- *Intuicija - tam tikrų veiksmų rinkinys;*
- *Intuicija - išgauta patirtis;*
- *Intuicija - neišaiškintas reiškiny.*

Intuicija - antgamtinė jėga arba šeštasis pojūtis. Kai kurie autoriai tvirtina, jog intuityvaus sprendimų priėmimo paaiškinimas glūdi parapsichologijos srityje. Jie tiki, kad intuiciją turintiems vadovams sekasi, kadangi jie naudojami nejutiminėmis galiomis, o jų neintuityvūs kolegos šių galių stokoja bei dirba nesėkmingai. Nepaisant to arba dėl to, mistinis talentas padeda kopti į karjeros viršūnes. Ne veltui didelių kompanijų vadovus konsultuoja intuicijos mokytojai, kurie „teikia informaciją, padedančią tobulėti dvasiškai ir kasdieniniame gyvenime“ (Ambrazaitis, 2003).

Intuicija - asmenybės bruožas. Kai kurie autoriai mano, jog intuicija yra individo asmenybės elementas. Atsižvelgiant į tai, individas gimsta ir teikia pirmenybę intuityviems sprendimams. Susidūrus su intuicija, šis bruožas lieka nepakitęs per visą gyvenimą, kaip ir asmenybės savybės.

Intuicija - sąmonės veikla. Kai kurie autoriai mano, kad analizavimo ir pasirinkimo procesai vyksta nepriklausomai vienas nuo kito dviem lygiais mintyse. Analizavimas vyksta sąmonės lygmenyje, o intuicija pasireiškia sąmonės lygyje. Pavyzdžiui, Rowan (1991) tvirtina, kad „žinios apie intuiciją ateina iš kai kurių įsisąmoninimo sluoksnių, kurie yra šiek tiek žemiau nei sąmonės lygmuo“. Šie nesąmoningai suvokti faktoriai yra surūšiuoti ir integruoti į atmintyje esančius įspūdžius, kurie dažnai netgi sunkiai išreiškiami žodžiais, nors ir koordinuoja mūsų veiklą.

Sąmonė (Jungas vadina ją kolektyvine sąmone, o Šerdreikas morfogenetiniu rezonansu) (Ambrazaitis, 2003) yra naudojama, siekiant nurodyti kažką materialaus, kas, vieną akimirką gali būti sąmonėje, o kitą akimirką tai jau gali būti sąmoninga. Sąmonė prilygsta intuicijai, kadangi intuityviūs elementai, tokie kaip nuovoka, polinkis, nuojauta ir kiti yra tarsi sąmoningi informacijos elementai, dažniausiai įgaunami ir apdorojami nesąmoningai.

Intuicija - tam tikrų veiksmų rinkinys. Intuicija yra dažnai apibūdinama kaip tam tikrų įsidėmėtinų veiksmų arba metodų rinkinys, kuriuo vadovaujamosi priimant sprendimus. Morgan W. McCall, Jr. ir Robert E. Kaplan (1991) pateikė aiškiausią šios koncepcijos komentarą. Remdamiesi daugeliu diskusijų su vadovais, jie padarė išvadą, jog intuicijoje mažai mistikos, kad intuicija susideda iš keleto paprastų, gana aiškių informacijos gavimo ir naudojimo metodų. Dėl jų žmogus renka, apdoroja informaciją, kad išvelgtų ir galėtų apibrėžti problemą, su kuria jis susiduria.

Intuicija - išgauta patirtis. Intuicija dažnai suvokiama kaip sudėtingesnė mąstymo forma, grindžiama mūsų metų metais kaupiama neįsisąmoninta patirtimi (Proctor, 2002). Intuicija nėra atsitiktinė – tai sugebėjimas susintetinti, susieti viską, kas patirta ar sužinota.

Intuicija - neišaiškintas reiškiny. Tie autoriai, kurie mano, jog intuicija yra neišaiškintas reiškiny, dažniausiai nesigilina į žinias apie intuiciją. Jie pabrėžia analitinių sprendimų priėmimų metodus, kuriais naudojantis, duomenys turi būti renkami ir analizuojami sąmoningai (Behling, 1991). Pavyzdžiui, Sulivanas teigia, jog „intuicija yra nepaprasta žmogaus minčių, proto galimybė įgyti žinias tiesiogiai be jokių priežasčių, ieškojimų, išvadų darymo ar viso ko, ką mes vadiname mąstymu,. Panašiai ją apibūdino ir Vestkotas: „Intuicija gali būti apibūdinama kaip įvykis, kai individas padaro išvadą paremtą mažiau aiškia informacija, nes paprastai reikalaujama išvadas pagrįsti atliktu tyrimu“ (Behling, 1991).

Kai kurie šiuolaikiniai vakarų autoriai intuiciją aiškina kaip jau prieš tai apibrėžtų sąvokų kompleksą, pvz. Robinson yra pasakiusi: „aš priskiriu save prie tų, kurie mano, kad intuicijoje yra loginiai (sąmonės) procesai, patirtis, atmintis bei kažką paranormalaus...“ (Fields, 200). Intuicijos koncepcijų yra daug ir įvairių - kiekvienas autorius intuiciją apibrėžia savaip, išskiria vieną ar kitą

jos savybę, ar sudedamąją dalį. Deja, dėl to, kad intuicija yra tokia abstrakti, nei vienos intuicijos koncepcijos negalima išskirti kaip teisingiausios. Vis dėlto, apibendrinus įvairių autorių pasisakymus, galima suformuluoti šią intuicijos apibrėžimą:

Intuicija – tai žmogaus savybė per sąlyginai trumpą laiką išgauti informaciją iš sąmoningų bei nesąmoningų procesų sąveikos.

Intuicija paremtų sprendimų ypatybės ir jų taikymo sritys

Sprendimas, bendriausiu atveju, - tai reakcija į iškilusią problemą (klausimą). Būdas, kuriuo priimamas sprendimas, vadinamas sprendimų priėmimo arba sprendimų paieškos metodu. Norėdami padidinti organizacijos veiklos efektyvumą, vadovai turi nuspręsti, ką reikia patobulinti, keisti, įgyvendinti ir kaip tai padaryti. Nesvarbu, ar tai bus strateginiai ar taktiniai klausimai, personalo ar technologijos, organizavimo ar kontrolės sritys, svarbu, kad sprendimai būtų optimaliausi ir savalaikiai duotoje situacijoje. Svarbiausius ir daugiausiai įtakos organizacijos veiklai turinčius sprendimus priima vidurinėsios ar aukščiausios grandies vadovai, dėl to daugelis šiame skyriuje aprašytų tyrimų rezultatų yra iš tyrimų, kuriuos atliekant, buvo analizuojama vadovų sprendimų priėmimo ypatumai įvairiose organizacijose.

Manoma, jog intuicija pagrįsti sprendimai yra tiesiogiai susiję su organizacijos veiklos efektyvumu (Auken, 2003). Tačiau prieš analizuojant intuicija pagrįstų sprendimų specifiką ir efektyvumą, tikslinga apžvelgti ir kitus sprendimų priėmimo metodus, kurie toliau taip pat vadinami sprendimų paieškos stiliais bei būdais.

Sprendimo priėmimas – tai daugiaetapis procesas, kurio metu pasirenkama viena iš keleto galimų alternatyvų. Pagal Schermerhorn, vadovų sprendimo priėmimo procesą sudaro 6 etapai (1999, p 47):

1. Problemos nustatymas ir apibrėžimas;
2. Alternatyvių sprendimų generavimas;
3. Alternatyvų įvertinimas ir sprendimo pasirinkimas;
4. Vadovavimas kontrolei;
5. Sprendimo įgyvendinimas;
6. Rezultatų įvertinimas.

Sprendžiant tam tikrą problemą, reikia atlikti visus šiuos šešis žingsnius. Priimti teisingą (kokybišką) sprendimą nėra lengva. Kokybiškam sprendimų priėmimui yra suformuluota nemažai taisyklių. Pagrindinės iš jų, kurių patartina paisyti, yra šios (De Bono, 1990):

- Sprendimas turi būti kryptingas – orientuotas į sprendžiamą problemą;
- Teisėtas – laikantis veikiančių įstatymų ir įgaliojimų;
- Savalaikis – nei per ankstyvas, nei per vėlyvas;
- Suderintas su kitais sistemoje priimamais sprendimais;
- Aiškus, lakoniškas, vienareikšmis;
- Turėti specialų pagrindimą, jeigu tai netipiška sritis;

Priimant skubų sprendimą, privalu (Celiešiūtė, 2004):

- Remtis tuo, kas žinoma, patirta;
- Remtis patikima, o ne spekuliatyvine informacija;
- Pasirinkti teoriją, lengvinančią sprendimo priėmimą;
- Nebijoti remtis intuicija, jeigu trūksta objektyvios informacijos ar teorinių žinių;
- Priimtus sprendimus įgyvendinti ryžtingai, neabejojant.

Nepriklausomai nuo sprendimo priėmimo aplinkybių, sprendimų priėmimo būdų gali būti begalės. Bendriausiu atveju visi sprendimų priėmimo metodai skirstomi į *kiekybinius* ir *kokybinius*.

Kiekybiniai sprendimų priėmimo metodai yra skirstomi į šias grupes (Bagdonas, 2000, p. 83): Aprašomuosius ekonometrinius modelius (vienos/daugelio lygčių) ir Optimizavimo (programavimo) metodus (tiesiniai, netiesiniai, diskretiniai, dinaminiai, stochastiniai).

Sprendimo procesas taikant kiekybinius metodus, susideda iš penkių dalių: uždavinio formulavimo, modelio kūrimo, sprendimų suradimo, modelio ir sprendimo įvertinimo, sprendimo įgyvendinimo. Kiekybiniam metodams priskiriami atsargų modeliavimo uždaviniai, masinio aptarnavimo sistemos, paskirstymo uždaviniai, žaidimų teorija, dirbtinis intelektas ir kiti būdai.

Kiekybiniai metodai naudojami tarsi papildas kokybiniam, kadangi nepaisant kiekybinių metodų tobulumo, jie nenusako, kokių būdų vadovas turi veikti. *Kokybiniam metodams* priskiriami šie (Bagdonas, 2000): vieno veikėjo modelis; organizacijos modelis ir politinis modelis.

Praktikoje dažniausiai pasitaiko šių modelių deriniai. Kokybinių sprendimų priėmimo metodų spektras gana didelis: proto šturmas ir jo atmainos, DELFI metodas, šešių skrybėlių metodas, pokalbių metodas; asociacijų, analogų metodas, horizontalusis (lateralinis) mąstymas, paradoksų, kontrolės, PMI (pliusas, minusas, įdomu), ekskursų, morfologinės analizės, principo atvirkščiai, sąmojo metodas ir intuicija pagrįstas metodas.

Intuicija pagrįsti sprendimų priėmimo metodai neretai priskiriami prie abejotinų ir netradicinių sprendimų paieškos būdų, tokių kaip transcendentinė meditacija, savihipnozė, tylos seansai, ateities pranašavimas, Iczin permąstymo knygos metodas ir panašūs. Intuicija dažnai yra suvokiama kaip problemų sprendimo ir sprendimų priėmimo elementas, dėl to Sykes intuiciją vadina „gyvu sprendimų priėmimo būdu“ (Minalga, 1995).

Jungas (1994), nagrinėdamas sprendimų priėmimo būdų skirtumus tarp vadovų, pateikė tokią asmenybės tipologiją:

- Pagal reakciją – intravertas ir ekstravertas;
- Pagal nuovokos buvimą – sveikas protas ir intuicija;
- Pagal sprendimą – mąstymas ir emocijos.

Reakcija yra pirmoji dimensija, susijusi su intravertiškumu ir ekstravertiškumu. Ekstravertiški žmonės linkę reaguoti greitai, jie labiau linkę veiklai nei apmąstymams. Intravertiški žmonės linkę lėčiau reaguoti į įvykius ir kitų žmonių poreikius, todėl jiems reikia daugiau laiko informacijos sugeneravimui ir įvertinimui.

Antroji dimensija yra *nuovoka*. Ji susijusi su tuo, kaip mes suvokiame pasaulį, problemą ar užduotį. *Sveikas protas* pasako, kad kažkas egzistuoja. *Intuicija* atskleidžia galimybes, kurios galėtų egzistuoti tame, ką mes suvokėme.

Trečioji dimensija – *sprendimas*, susijusi su tuo, kaip mes sprendžiame problemą, kai tik su ja susiduriame. *Emocijos* pasako mums kaip galima susieti tai, ką mes suvokėme pagal savąją vertinimo sistemą. *Mąstymas* mums padeda suprasti, kas tas kažkas yra (Andersen, 1994, p. 48).

Pagal Jungo (1994) tipologiją, sprendžiant vadovavimo problemas ir priimant sprendimus, galima naudotis šiais keturiais sprendimų priėmimo būdais:

- *Intuicija (intuition)*. Intuityvūs žmonės yra susikoncentravę ties galimybėmis ir nesistengia galvoti apie detales. Jie dažnai randa sprendimo būdą, nesiremiami jokiais faktais.
- *Mąstymas (thinking)*. Mąstantys žmonės, konkretūs, skrupulingi ir besiremiantys logika. Jie į daiktus žvelgia per intelektuališko prizmę ir dažnai sprendžiant problemas praleidžia jų emocinę pusę.
- *Emocijos arba jausmas (feeling)*. Emocingi žmonės domisi kitų jausmais ir nemėgsta analizuoti. Jie ištikimi savo vertinimams. Jiems labai patinka dirbti kartu su kitais žmonėmis.

Sprendimų priėmimo būdą sudaro dominuojančios ir pagalbinės sprendimų priėmimo funkcijos. Kuri dominuojanti ar pagalbinė - priklauso nuo žmogaus asmenybės. Šios sprendimų priėmimo funkcijos grupuojantis į sprendimų priėmimo būdus gali varijuoti įvairiai, todėl vadovavimo problemos išsprendžiamos efektyviausiai, naudojant visus keturis būdus.

Kyla klausimas, koks metodas (būdas, stilius) ar metodai efektyviausi, kokį metodą ir kada geriausia pasirinkti, kad priimtas sprendimas duotų norimą rezultatą. Būdas, kuriuo priimamas sprendimas priklauso nuo sprendimų priėmėjo asmenybės tipo, sprendimo, kurį reikia priimti, psichologinio klimato, užduoties reikšmingumo ir kitų aplinkybių. Vadyboje dažnai naudojami kokybiniai sprendimų priėmimo metodai, nes daugumai vadybos sprendimų nėra tinkamų formulių (Cabanis-Brewin, 1996.). Quah mano, kad dėl minėtos priežasties, siekiant maksimalaus

efektyvumo, reikia naudoti intuityvius metodus sprendimų priėmimo. Naisbitt ir Aburdence knygoje „Korporacijos atgimimas“ („*Reinventing the corporation*“) teigė, jog intuityva negali būti ignoruojama kaip metodas įmonės veikloje. Jie vadina intuityvą „svarbiausiu gelbstinčiu veiksnium informacijos jūroje“, dėl kurio kolegos gali nesutarti (Kardelis, 2002). Deja, intuityviai sprendimų priėmimo metodai labai individualūs, ir kol kas dar yra atlikta per mažai tyrimų, kad galima būtų šiuos metodus suklasifikuoti ir apibrėžti. Išanalizavus jau atliktus tyrimus intuityvos panaudojimo tema, galima būtų apibendrintai pasakyti, kad **intuityva pagrįsti sprendimų priėmimo metodai** - tai kokybiniai metodai, kurių pagalba į sąmonės lygmenį iškeliami pasąmoninga informacija, padedanti atsakyti į įvairiausio sudėtingumo klausimus ir įveikti problemas.

Egzistuoja daugybė intuityvių problemos sprendimo metodų, tačiau svarbiausiais galima išskirti tris, kurie labiausiai tinka verslo problemų sprendimo priėmimui.

Minčių rašymas. Savo minčių užsirašymas – vienas iš intuityvaus sprendimo būdų, kurio metu reikia atsisėsti kokioje nors ramioje vietoje ir atsipalaiduoti. Tada ant popieriaus lapo trumpai užsirašoma problema ir šiek tiek laiko skiriama pamąstymui apie ją. Galima suformuluoti tokius klausimus “kas mane labiausiai domina?”, “ką man derėtų nuspręsti?”, “kokių rezultatų aš galiu pasiekti?”. Po keleto tylaus sėdėjimo minučių, dažnai “išgirstami” atsakymai. Jie gali būti pasufleruoti vidinio balso ar susiformuoti vykdant vidinį dialogą su kuo nors kitu. Atsakymus derėtų užsirašyti, nesistengiant jų analizuoti. Toliau turėtų sekti panašių klausimų uždavimus ir naujų atsakymų “girdėjimas”. Tai turi tęstis tol, kol vidinis balsas liausis “patarinėjęs”. Tik tada rekomenduojama paanalizuoti užrašytus sprendimus ir gali būti, kad tarp jų bus atrastas tinkamiausias problemos sprendimas (1993, p. 44).

Darbas su kompiuteriu. Taikant šį metodą, įsivaizduojama, kad turimas kompiuteris su dviem ekranais. Atsipalaidavus atsisėdama prie kompiuterio ir užrašoma problema – tiksliai ir lakoniškai. Kairiajame ekrane pasirodys tekstas, o tada nuspaudžiamas mygtukas. Rekomenduojama atsilošti ir stebėti ekraną. Galima klausytis, kaip veikia kompiuteris, kaip mirkčioja jo kontrolinės lemputės. Po kurio laiko dešiniajame ekrane pasirodo sprendimas, kuris gali būti aiškiai suprantamas arba simboliškas, užšifruotas. Sprendimą būtina įtvirtinti sąmonėje, kad po seanso galima būtų viską užrašyti raštu (Tesolin, 1993, p.76-77).

Smegenų trestas. Sprendžiant sudėtingą problemą, kuriai įveikti neturima pakankamai kompetencijos, galima mintyse sukurti pasitarimo stalą ir sukviesti žmones, kurie turi reikiamų žinių ir gali padėti išspręsti problemą. Prieš šį seansą rekomenduojama surinkti kuo daugiau žinių apie tuos žmones – jų pasiekimus, asmenines savybes, profesinius sugebėjimus ir pan., kad galima būtų susitapatinti su jais. Atsipalaidavus nugrimztama į pasitarimo kambarį, kur susirinkusios šviesiosios galvos: pavyzdžiui, garsus reklamos specialistas, mokesčių specialistas, žymus bankininkas ir kiti aukštos kvalifikacijos specialistai. Jiems išdėstoma problema ir prašoma patarimo. Specialistai gali kalbėti paeiliui arba pokalbis gali vykti diskusijos forma. Svarbu viską tiksliai įsiminti – grįžus į realybę galima rasti tinkamą problemos sprendimą (Tesolin, 1993).

Vakarų šalyse yra atlikta nemažai tyrimų, kurių pagrindinis tikslas – ištirti sėkmingai dirbančių kompanijų vadovų sprendimų priėmimo specifiką. Tyrimais įrodyta, kad apie trečdalis sėkmingai dirbančių vadybininkų savo veikloje naudojami intuityvos pagalba. Kai kuriems iš jų intuityva pagrįsti sprendimai – esminė priemonė didinant veiklos efektyvumą. Štai Parikh atlikęs tyrimą, paskelbė, kad iš 13000 sėkmingų vadybininkų 80 proc. sėkmės šaltiniu įvardina intuityvą.

Kyla klausimas, kokie esminiai intuityvos panaudojimo sprendimų priėmimo privalumai. Pasinaudojant intuityvos pagalba, per tą patį laiką galima priimti **daugiau sprendimų** – išspręsti daugiau problemų. Whitehead teigė: “Didelis priimtų sprendimų kiekis – tai ne masė išanalizuotų ir pasvertų faktų, bet pasitikėjimas ta nuojauta, kuri sako, kas atsitiks” (Minalga, 2001). Pagal Brown tyrimus, 43 proc. marketingo srities darbuotojų teigė, jog būtų pagerinę rezultatus, jei būtų pasitikėję intuityva. Catford's ištyrė 57 profesionalus dirbančius versle ir nustatė, kad jie naudojo intuityvą kaip savaime suprantamą ir esminę priemonę sprendimų priėmimo (Holder, 2004).

Vakaruose vadybininkams skirtuose žurnaluose intuityvos reikšmė sprendimų priėmimo akcentuojama vis dažniau. Apie intuityvą kalbama visuose lygiuose: asmeniniame, organizaciniame, pasauliniame. Viena iš priežasčių yra ta, kad vadovai galėtų **prisitaikyti prie pokyčių**. Pokyčiai

įgyja vis didesnę pagreitį ir vadovus supa vis didesni informacijos srautai, todėl eiti vienu žingsniu su pokyčiais praktiškai neįmanoma. Jung ir Myers pastebi, jog žmonės, kurie linkę į intuíciją, lengvai priima naujas idėjas, sąvokas ir santykius su žmonėmis. Jie taip turtina savo žinių ir sugebėjimų bagažą (Marques, 2004). Prof. John Mihalasky ir jo asistentai iš New Jersey Newarko technologijos instituto ištyrė šimtus vadybininkų, tikrindami jų intuícinius sugebėjimus. Vienam iš eksperimentų jie pasirinko 25 vadybininkus, kurie dirbo aukščiausiam vadybos lygyje penkerius metus. Visi jie buvo iš mažų įmonių. 12 iš tiriamųjų padvigubino įmonės pelną per laiką, kurį išdirbo tose įmonėse, ir 11 iš tų 12 –os, pagal intuícijos testo rezultatus, pasirodė turintys labai gerai išlavintą intuíciją. Panašų tyrimą atliko ir Agor ("*Intuitive Management: Integrating Left and Right Brain Management Skills*," autorius) su keletu tūkstančių vadybininkų ir nustatė, jog dauguma jų, kurie dirba labai sėkmingai, yra puikiai įvaldę intuícinius metodus sprendimų priėmimo. Jis padarė išvadą, jog intuícija – esminis ir **teigiamas vadovo – lyderio bruožas**.

Svarbiausias intuícijos panaudojimo sprendimų priėmimo yra **kūrybingumo efektas**. Kai vadovai priima sprendimus pasikliaudami intuícija (šiuo atveju intuícija - dominuojantis sprendimų priėmimo elementas) ir mąstydami (mąstymas - papildomas sprendimų priėmimo būdo elementas), jų sprendimų priėmimo būdas yra "**kūrybiškas – novatoriškas**".

Tačiau remiantis prieš tai aprašytais tyrimais, nėra aišku, kokiais atvejais intuíciją tikslinga naudoti. Agor pateikė keturias situacijas, kur, jo nuomone, tikslinga naudoti intuíciją [23]:

- Aplinkos pokyčiai neprognozuojami arba prognozuojami labai sunkiai;
- Ateityje numatomi neprecedentiniai pokyčiai;
- Nėra pakankamai faktų, kuriais galima būtų remtis;
- Yra keletas lygiaverčių kelių problemai išspręsti.

Mintzberg (Montrealio McGill universiteto profesorius) ištyrė, jog sėkmingai dirbantys vadybininkai dažnai remiasi intuícija, kai problemų sprendimas racionaliais būdais yra sudėtingas ir reikalaujantis daug resursų (Minalga, 2001). Robinson mano, kad būtent geriausi lyderiai ir vadovai, išsiskiria iš kitų tuo, jog turi ir naudoja intuíciją, kuri labiausiai padeda kai (Fields, 2000):

- Nėra pakankamai duomenų arba nėra laiko jų surinkti;
- Informacijos yra per daug, o duomenys prieštaringi vieni kitiems;
- Pagal turimą informaciją, problemai išspręsti yra keletas lygiareikšmių variantų;
- Sprendimas turi būti priimtas per labai trumpą laiką;
- Grupė neprieina vieningos nuomonės arba jos prieitis sprendimo kelias pakankamai pasenęs arba netinkantis aptariamai problemai.

Šios paminėtos situacijos yra būtent tos, kuriose logika, analizė ir patirtis padeda visai nedaug, o intuícija nurodo teisingą kryptį (Fields, 2004). Tačiau ne visi mano, jog intuícija yra patikimas sprendimų priėmimo metodas. Suotari mano, kad patirtis ir „jos puseserė intuícija“ pateikia tai, kas gerai veikė praeityje esant tam tikrom aplinkybėm, o situacijų su vienodomis aplinkybėmis niekuomet nebūna. Bet Marques ir McDonalds mano, kad intuícija ir patirtis yra labai netolygu, kadangi patirtis grindžiama įvykiais, kuriuos žmogus patyrė, o „intuícija yra neapibrėžtas jausmas, suteikiantis kryptį tamsiame tunelyje“ (Minalga, 1995). Remiantis Brothers, intuícija - tai už sąmonės ribų surinkta informacija, kurios protas tiesiogiai nekontroliuoja, tačiau sąmonės informacija, jeigu tikėsime reinkarnacija, gali būti surinkta ne per vieną gyvenimą (1995). Tačiau intuícija gali ir klaidinti. Pagal A. Luką, yra tokios tipiškos intuícijos klaidos arba tiesiog trūkumai (Mcfazen, 1999, p. 117-118):

- Matematinės statistikos dėsnių ignoravimas, neteisingas atsitiktinumo vertinimas;
- Pasirinkimo apimties nepaisymas;
- Kai nekreipiama dėmesio į reiškinio prognozavimo tikslumą, ypač dėl vadinamųjų „ekspertinių vertinimų“;
- Vertinant reiškinį dažnumą – tie, kuriuos lengviau prisiminti, atrodo dažnesni;
- Dviejų reiškinų „tariamos koreliacijos“ atvejis – remiamasi jų asociacinio ryšio atmintyje stiprumu, kurį nusako ne tik reiškinų sutapimo dažnumas, bet ir emocinis atspalvis, tai, kad sutapimas buvo palyginti neseniai, ir t.t.

Galima paminėti vieną iš subjektyvių intuicijos panaudojimo trūkumų – neadekvatų intuicinės informacijos interpretavimą. Tai susiję su intuicijos lavinimo stoka. Taigi, įvertinus intuicijos panaudojimo privalumus bei trūkumus, matyti, jog, nepaisant galimų intuicijos klaidų, intuicija kaip sprendimų priėmimo sudedamoji dalis gali labai pagerinti veiklos rezultatus.

Intuicijos ir racionalumo derinimas

Intuicijos ir racionalumo derinys tiesiogiai susijęs su kūrybiškumu ir vadovavimo būdo lankstumu. Kiekvieno vadovo veikloje pasitaiko ekstremalių situacijų, kai informacijos ir laiko stygius neleidžia priimti atsakingo sprendimo – tada tik intuicija gelbsti žmogų (Ambrazaitis, 2002, p. 8). Taigi, įvertinant anksčiau atliktų tyrimų rezultatus, išryškėjo efektyviausio sprendimo priėmimo metodo šiuolaikinėse organizacijose dedamosios: intuicija ir racionalumas.

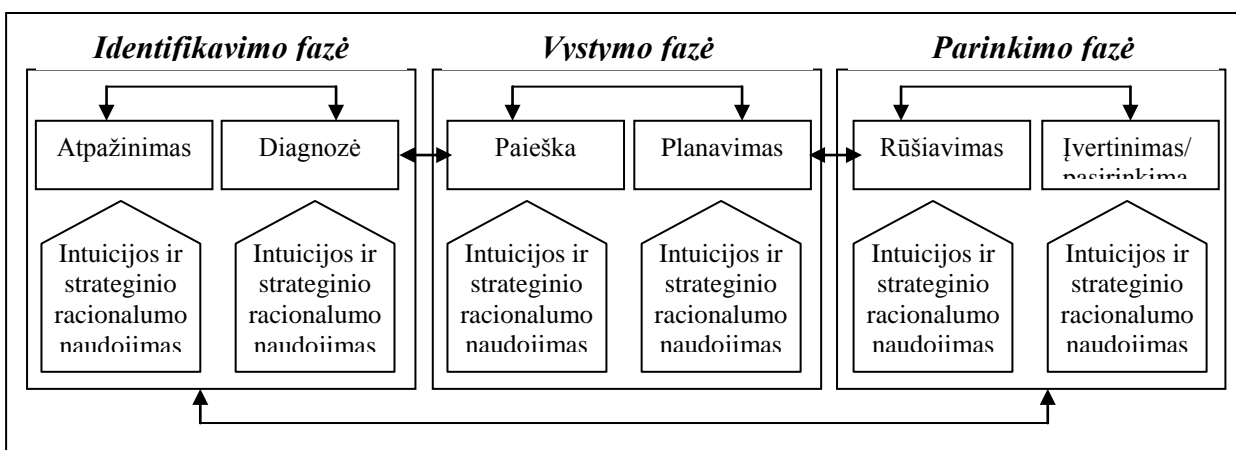
Pondy mano, kad intuicija ir racionalumas yra lygūs partneriai, todėl jie turėtų „kooperuotis“. Panašiai teigia ir Simon, sakydamas, kad strateginių sprendimų priėmimui labai tinkamas tas metodas, kuriame kombinuojama intuicija su analitiniu mąstymu (2002). Emery tyrimai tik pabrėžė anksčiau minėtų tyrinėtojų išvadas, kad intuicija, kaip sprendimų priėmimo proceso dalis, dažnai sėkmingai naudojama kartu su logika (2002).

Noorderhaven tai pat pažymi, kad intuicija ir racionalumas yra labiau susieti ir vienas kitą papildantys nei atskiri ir prieštaraujantys problemos sprendimo elementai. Šių elementų derinys (intuicija čia – dominuojantis elementas) suformuoja kūrybišką sprendimų priėmimo stilių. Intuicija negali pakeisti racionalaus mąstymo, tačiau ji gali kūrybiškai jį papildyti.

Noorderhaven išskiria tokias tris intuicijos ir racionalumo derinimo priežastis (1995):

- Nė vienas verslo problemos sprendimo priėmėjas nesiremia vien tik racionalia analize ar vien tik intuicija;
- Egzistuoja tam tikros spragos tarp sąmoningų sprendimo priėmimo žingsnių, kurios užpildomos intuicijos pagalba;
- Intuicija gali paneigti/patvirtinti racionaliu mąstymu ir loginiais skaičiavimais prieitas išvadas.

Taigi, derinant racionalumą ir intuiciją problemos sprendimo procese, intuicija, kaip savotiškas “praplėstas mąstymas”, įgalina aprėpti gerokai didesnę duomenų kiekį ir atrasti atramą tariamai šalutiniuose bei neesminiuose dalykuose. Intuicijos ir racionalumo derinimas būtinas kiekviename sprendimų priėmimo etape. 2.3 paveiksle pavaizduota sprendimo priėmimo schema, kurioje lygiagrečiai derinami ir intuityvūs, ir racionalūs problemų sprendimo priėmimo metodai.

1 pav. Intuicijos ir racionalumo vieta sprendimų priėmimo procese
(Šaltinis: Ambrazaitis, 2002)

Identifikavimo fazėje, kai vyksta problemos atpažinimas, visų pirma labai svarbu išvelgti tas situacijas, kuriose būtini patobulinimai, pakeitimai. Intuicija šioje vietoje gali turėti reikšmingą vaidmenį – juk žmonės, naudodamiesi intuicija, dažnai atpažįsta reikiamus ženklus be loginio pagrindimo (2004). Gali pasireikšti ir fizinės intuicijos forma – kuomet instinktyviai jaučiama, kad

viena ar kita situacija kelia grėsmę. Atpažinus keistinas aplinkybes, veiksnius, būtinas situacijos įvertinimas. Šio etapo metu būtina surinkti kuo daugiau informacijos apie galimybes, krizes, problemas – kad būtų galima geriau įvertinti susiklosčiusią padėtį. Šioje vietoje labai svarbi neformaliai pateikta informacija, „lengvosios“ neapibrėžtos žinios. Jau anksčiau aptarta, kad dideli informacijos kiekiai gali atvesti į aklavietę, tad čia neabejotinai reikia įvertinti intuicijos galimybes ir jomis pasinaudoti.

Antroje fazėje – *vystymo* – pereinami du etapai: paieškos ir planavimo. Paieškos metu ieškoma problemos sprendimo būdų. Teoriškai šiame etape reikia atrasti parengtus sprendimus, t.y. tuos, kurie jau buvo taikyti analogiškose situacijose praeityje. Tačiau greitai kintančioje aplinkoje dažnai pasitaiko tokios situacijos, su kuriomis anksčiau niekada nebuvo susidurta, todėl atrasti paruoštus sprendimus yra neįmanoma. Dėl šios priežasties reikalingas planavimo, modeliavimo etapas. Manoma, jog intuicija šiame etape vaidina ypatingą vaidmenį. Čia praverčia kūrybingumas, o intuicija įgalina sprendimo priėmimą turimą informaciją (anksčiau sukauptas žinias) panaudoti visiškai naujoje situacijoje. Be to, intuicija paskatina akivaizdžiai nepastebimų analogijų naudojimą, o taip pat praplečia kitų kūrybiškumo technikų taikymo sričių spektrą (2004). Taigi, antroje fazėje ieškoma problemos sprendimo galimų alternatyvų. Sumodeliuotoje situacijoje sprendimo paieška galėtų būti vykdoma pasitelkus „proto šturmo“ metodą. Tam reikėtų pakviesti įmonės darbuotojų, galbūt tai būtų kiekvieno funkcinio padalinio atstovai. „Proto šturmo“ sesijos metu reikėtų apsvarstyti galimus sprendimo variantus.

Sprendimo *parinkimo* fazėje svarbiausias yra įvertinimo/ pasirinkimo etapas. Šio etapo metu tinkamas sprendimas pasirenkamas arba analizės principu, arba remiantis nuomone, arba derybų metu. Nepaisant analitinių metodų gausos ir jų populiarumo, kaip minėta, dažnai problemos neįmanoma visiškai racionaliai išspręsti: arba trūksta informacijos, arba yra jos perteklius. Todėl intuicijos vaidmuo čia itin reikšmingas. Dažniausiai intuicija čia pasireiškia priimant sprendimą remiantis nuomone. Nuomonė daugeliu atveju yra sąlygota patirties ypatumų bei lydima nuojautų ir instinktų (Garkauskaitė-Karcokienė, 2002). Pasikliaujant intuicija, būtina akcentuoti ir sprendimų kokybę, nes kokybė – tai sėkmingų veiksmų rezultatas; dažniausiai ji yra vienas iš valdytojo prioritetų priimant intuityvų sprendimą.

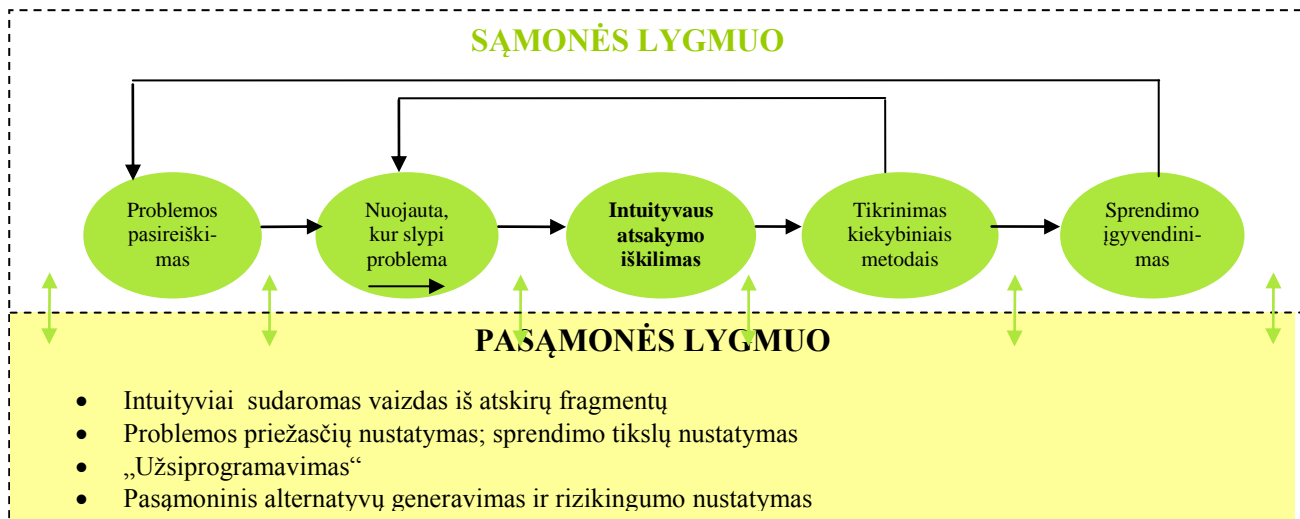
Apibendrinant galima teigti, kad intuicija yra efektyviausia tuomet, kai ji naudojama su racionalia analize: intuicija nurodo kryptį, kuria žmogus turi eiti, norėdamas gauti atsakymą į savo klausimą (pasąmonės veikla), o po to gautas atsakymas apmąstomas racionalaus proto pagalba.

Intuicijos panaudojimo sprendimų priėmimo modelis.

Apibendrinus jau išanalizuotas autorių nuomones, galima pateikti universalų intuicija paremtą sprendimo priėmimo modelį, kuris pateiktas 2 paveiksle. Šiame modelyje matyti, kad dalis sprendimo priėmimo etapų priklauso sąmonei, dalis jų vyksta pasąmonės lygmenyje.

Intuicijos panaudojimo sprendimų priėmimo modelis atspindi sprendimo priėmimo procesą, kuriame didesnioji dalis mąstymo proceso yra perkeliama į pasąmonę (žr. 2 pav.). Kaip jau minėta anksčiau, pasąmonėje sprendžiamos problemos, kurios gali būti per sudėtingos sąmoningam mąstymui, nes norint priimti optimaliausią sprendimą, reikia išanalizuoti labai didelį kiekį informacijos per labai trumpą laiką. Pasąmonės lygmenyje vaizdas iš atskirų fragmentų gali būti sudaromas daug lengviau negu sąmoningame lygmenyje, nes pasąmonė naudojasi nepalyginamai didesniu informacijos kiekiu.

Kai žinoma problema apibrėžta, tikslinga nustatinėti jos priežastis. Jei problemos sprendimo (sprendimo priėmimo) situacija yra paini, tikslingiau visus etapus, einančius po problemos identifikavimo „palikti intuicijos valiai“. Tuomet svarbus pasitikėjimas intuicija ir tikslus užsiprogramavimas (yra daugybė būdų, artimų meditacijai bei autogeninei treniruotei, kurie padeda suformuluoti ir pateikti užduotis pasąmonei), kad būtų gaunamas kuo tinkamesnis atsakymas esamai problemai spręsti. Kai pasąmonė atlieka visus integracinius ir sintezės procesus, į sąmonę išskyla intuityvus atsakymas, kurį ne visada lengva atpažinti. Dėl to intuiciją reikia lavinti.

2 pav. Intuicijos panaudojimo sprendimų priėmimo modelis

Intuicijos pagalba gautą informaciją reikia tikrinti jau įprastais kiekybiniais metodais, nes intuicija dėl savo neapibrėžtumo gali suklaidinti. Patikrinimo įrankiu galėtų būti racionalaus sprendimo priėmimo metodas, sprendimų medžio metodas ar kt. Po to seka optimalaus sprendimo pasirinkimas ir įgyvendinimas, kuris taip pat turi būti planuojamas ir nuosekliai tikrinamas. Įgyvendinant sprendimą (ar net ankstesniuose etapuose), gali paaiškėti, kad sprendimas netinkamas toje situacijoje, tuomet tai galima vadinti nauju problemos pasireiškimu, nuo kurio sprendimo priėmimo procesas prasideda iš naujo, tačiau jame jau panaudojama prieš tai išgauta informacija. Kiekviename intuityvaus sprendimo priėmimo proceso etape sąmonė ir pasąmonė sąveikauja. Dėl to sprendimo priėmimo procese gali atsirasti ir tarpiniai etapai, kurie modelyje neatsispindi, nes 2 pav. pavaizduotas tik supaprastintas intuicijos panaudojimo sprendimo priėmimo modelis.

Pabrėžiant anksčiau minėtus intuicijos privalumus, galima intuicinį sprendimų priėmimo procesą palyginti su racionalių sprendimų priėmimo procesu, vieno iš nesunkiai apibrėžiamų ir svarbių sprendimų priėmimo elementų - laiko - atžvilgiu. Situacijos tyrimo fazė prasideda po problemos pasireiškimo ir apima šiuos etapus:

- Problemos identifikavimas;
- Priežasčių nustatymas;
- Sprendimo tikslų ir alternatyvų įvertinimo kriterijų nustatymas.

Po šios fazės seka palyginti daug laiko ir pastangų reikalaujantis procesas – alternatyvų galimam sprendimui generavimas, apimantis informacijos rinkimą ir kūrybiškų alternatyvų generavimą. Visas galimas sprendimo alternatyvas reikia įvertinti pagal iš anksto nusistatytus kriterijus ir po to išrinkti optimaliausią (geriausią) sprendimą duotai problemai. Atrinkus idėją, reikia ją įgyvendinti ir eigoje daryti reikalingus pakeitimus.

Žvelgiant į statistiškai pavaizduotą intuicija paremtą sprendimo priėmimo procesą, galime matyti, jog du svarbiausi ir daug laiko bei pastangų užimantys etapai – alternatyvų generavimas bei geriausios alternatyvos parinkimas – vyksta pasąmoniniame lygmenyje. Pasąmonė šiuos etapus gali įvykdyti per stulbinančiai trumpą laiką. Tokiu būdu atsiranda „laisvo laiko stačiakampis“, t. y. sutaupomas laikas bei kiti organizaciniai išteklių. Racionalaus sprendimo priėmimo atveju lieka didelė dalis nepanaudotų pasąmoninių išteklių, tuo pačiu naudojant organizacinius, laiko, žmogiškuosius bei finansinius išteklius.

Dėl intuicijos efektyvumo organizacinėje veikloje galima neabejoti – skiriasi tik jos taikymo laipsnis ir pasitikėjimas ja. Intuicijos panaudojimo dažnai priklauso nuo situacijos. Sudėtingose situacijose galima derinti racionalumą ir intuiciją, itin chaotiškose situacijose sprendimas gali būti priimtas pasiklojus tik intuicija.

IŠVADOS

1. Atlikus įvairių mokslinių straipsnių analizę galima teigti, kad intuicija yra žmogaus savybė per sąlyginai trumpą laiką išgauti informaciją iš sąmoningų bei nesąmoningų procesų sąveikos.

2. Išanalizavus jau atliktus tyrimus intuicijos panaudojimo tema, apibendrintai galima teigti, kad intuicija pagrįsti sprendimų priėmimo metodai - tai kokybiniai metodai, kurių pagalba į sąmonės lygmenį iškeliami pasąmoninga informacija, padedanti atsakyti į įvairiausio sudėtingumo klausimus ir įveikti problemas

3. Derinant racionalumą ir intuiciją problemos sprendimo procese, intuicija, kaip savotiškas "praplėstas mąstymas", įgalina aprėpti gerokai didesnę duomenų kiekį ir atrasti atramą tariamai šalutiniuose bei neesminiuose dalykuose. Intuicijos ir racionalumo derinimas būtinas kiekviename sprendimų priėmimo etape.

4. Intuicijos panaudojimo sprendimų priėmimo modelis atspindi sprendimo priėmimo procesą, kuriame didesnioji dalis mąstymo proceso yra perkeliama į pasąmonę

LITERATŪRA

1. Ambrazaitis, A. (2002). *Intuicija ir sapnai* // Žmogus. Vilnius. Nr. 7, p. 8-9.
2. Ambrazaitis, A. (2003). *Intuicija: ištraukos iš M. Vinter knygos „Intuicija ir gyvenimo problemų sprendimas“* // Žmogus. Vilnius. p. 30-31.
3. Bagdonas, E. (2000). *Administravimo principai*/ Kaunas : Technologija. 227 p. ISBN 9986-13-814-0
4. Behling, O. (1991). *Making sense out of intuition* / Behling O., Eckel N. L. //Academy of Management Executive, Vol.5 No. 1.
5. Celiešūtė, I. (2004). *Intuicija pagrįstų metodų taikymas organizacijos veiklos efektyvumo didinime*; Bakalauro darbas. Kaunas: KTU Socialinių mokslų fakultetas. 54 p.
6. Černiūtė, B. (2000). *Intuicija – galinga pagalba* // Šeimos sveikata. Nr. 9, p. 36-37.
7. De Bono, E. (1990). *Lateral Thinking For Management*. London: Peiguin Books, ISBN 0-14-013780-7.
8. *Filosofijos žodynas*. (1975). Vilnius : Mintis.
9. Garkauskaitė- Karcokienė, D. (2002). Vilnius: *Kūrybos psichologija*, p. 238. ISBN 9955-507-64-0.
10. *Intuicija, arba mintis, pralenkianti patį mąstymą* // Europa. (1995) gegužės 19.
11. Jungas, K. G. (1994). *Žvelgiant į pasąmonę*. –Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla ISBN: 9986-514-01-0.
12. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Technologija ISBN 9986-948-65-7.
13. Milton, A. Glaser. (1995). *Intuition: A Newly Recognized Factor for Innovation in R&D*. Innovator Volume 4, Number 12; December.
14. Minalga, R. (2001). *Logistika*. Vilnius: Pačiolis ISBN 9986-824-83-4.
15. *Nekviesta viešnia, kuri vaikšto viena*// Švyturys. (1995) Nr. 9, p. 20-21.
16. Noorderhaven, N. (1995). *Strategic Decision Making*. Addison Westley Publishing Company, p. 246. ISBN 0-201-59393-9.
17. Oržekauskas, P. (2002). *Intuicija kūrybiniame procese, sprendimų ir veiksmų planavime* // Žmogiškojo kapitalo formavimo problemos: tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga. Ekonomika ir vadyba, 4 knyga, Kaunas: bal. 18- geg. 10 d., p. 28-30.
18. Proctor, T. (2002). *Creative Problem Solving*. Routledge, p. 312 ISBN 0-415-19678-7.
19. Ammon-Wexler J. *Your intuitive intelligence*. Egyptian Universities Network [online], Available 2005 02 11 from Internet : <http://www.frcu.eun.eg/docs/e/artcile1.php>
20. Andersen, A. J. (1999). *Intuition in Managers: are intuitive managers more effective*. Iš Emeraldinsight [interaktyvus]. Journal of Managerial Psychology, Vol. 15 Nr. 1 Paimta 2003-11-06 iš tinklalapio: <http://www.emeraldinsight.com/>.
21. AUKEN, J. (2003) Intution. Iš personal Spirituality [interaktyvus] žurnalo. Paimta 2003-11-04 iš tinklalapio: <http://www.edgarcayce.org/ps/Resources/PS2003Jan.pdf>.
22. Bleicher, K. *Small can be beautiful! Management* (online), Available 2004 02 from Internet : <http://www.management.com.ua/strategy/str042.html>
23. Cabanis-Brewin, J. (1996). *Einstein Had It. So Do You*. [online], November, Available 2004 02 12 from Internet : http://www.cbponline.com/e_advisor/issues/personal_best/personalbest35.htm

24. Combs, R.M. (2002, August). *Creativity Training: A Survey of the Frequency of Various Methods of Applied Corporate Creativity Training as Reported by Current Creativity Trainers*. Paimta 2004-11-03 iš Academic Exchange-EXTRA tinklalapio: <http://ascসা.onco.edu/Students/AE-Extra/2002/6/Essay-4.html>
25. Fields, F. A. *Intuition engineering*. Organizational Engineering Institute (online) (2000). Available 2004 02 03. from Internet: <http://www.oeinstitute.org/joe%20Articles/Intuition%20Engineering.html>
26. Marques, J. (2001). *The Power of Intuition*. Write thinking [online], Available 2004 02 12 from Internet: http://www.writethinking.net/Articles/Miscellaneous_Interest/intuition/intuition.html
27. Mcfadzen, E. (1999). *Encouraging creative thinking* [interaktyvus]. Iš Leadership & Organization Development Journal. Paimta 2004-10-09 iš interneto: <http://www.emeraldinsight.com>.
28. Tesolin, A. (1993). *Using Intuition to Make Management Decisions*. Intuita (online), cited. Available 2004 02 14 from Internet : <http://www.intuita.com/articles5.htm>

INTUITION IN THE MANAGEMENT DECISIONS: THEORETICAL ASPECT

Vaclovas Edverdas Bartkus,
Vilnius University

Birute Krikščiukienė, Ona Danė Drungilienė
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The article presents intuition in the management decisions theoretical concept. Therein are disclosed intuition-based decision-features and their application areas. According to various authors' scientific studies data, read intuition and rationality coordination opportunities. The article presents the the use of intuition in decision-making model.

ILGALAIKIO MATERIALIOJO TURTO NURAŠYMO, LIKVIDAVIMO APSKAITOS METODIKOS PROBLEMAS

DŽESIKA DARGUŽIENĖ, AURELIJA KUSTIENĖ

Aleksandro Stulginskio universitetas

ANOTACIJA

Straipsnyje, atlikus ilgalaikio materialiojo turto nurašymo, likvidavimo apskaitos metodikos analizę vadovaujantis apskaitą reglamentuojančiais apskaitos standartais, norminiais teisės aktais, įstatymais, moksline bei ekonomine literatūra, pateikiama ilgalaikio materialiojo turto nurašymo, likvidavimo ir pateikimo finansinėje apskaitoje tvarka. Nagrinėjama lietuvių ir užsienio autorių nuomonė bei pateikiami straipsnio autorių siūlymai išskylančioms problemoms spręsti.

IVADAS

Ilgalaikis materialusis turtas įmonėse sudaro didesniąją dalį turto ir nepriklausomai nuo įmonės dydžio, veiklos pobūdžio, nuosavybės formos, įmonė disponuoja tuo turto. Ilgalaikis materialusis turtas svarbus akcininkams, tai svarbus nuosavybės garantas - turtas įmonei gali garantuoti skolų tiekėjams bei kredito įstaigoms grąžinimą. Svarbu tiksliai apskaityti ilgalaikį materialųjį turtą. Nuo 2004 m. pradžios įsigaliojo verslo apskaitos standartai (toliau VAS), kuriais remiantis įmonės gali tiksliau nustatyti ilgalaikio materialiojo turto apskaitos ir pateikimo finansinėje apskaitoje tvarką. Netikslumai apskaitoje iškreipia įmonės finansinius rezultatus. Kad finansinės ataskaitos tenkintų informacijos vartotojų poreikius, būtina teisingai įvertinti ir apskaityti ilgalaikį materialųjį turtą.

Tyrimo objektas - ilgalaikio materialiojo turto nurašymo, likvidavimo apskaitos metodika.

Tyrimo tikslas - atlikus ilgalaikio materialiojo turto nurašymo, likvidavimo apskaitos metodikos analizę ir identifikavus ilgalaikio materialiojo turto apskaitos problemas pateikti siūlymus išskylančioms problemoms spręsti. **Uždaviniai:**

1. Atlikti ilgalaikio materialiojo turto nurašymo, likvidavimo apskaitos metodikos analizę vadovaujantis apskaitą reglamentuojančiais apskaitos standartais, norminiais teisės aktais, įstatymais, moksline bei ekonomine literatūra;
2. Pateikti siūlymus nustatytoms ilgalaikio materialiojo turto nurašymo, likvidavimo apskaitos problemoms spręsti.

REZULTATAI

Ilgalaikio materialiojo turto (toliau IMT) likvidavimo, nurašymo aspektus analizavo lietuvių autoriai: Kalčinskas (2007), Kanapickienė (2008), Bružauskas (2010), Rudžionienė (2008), Ragauskienė (2011), Stončiuvienė (2010), Jefimovas (2008), Mackevičius (2011) bei užsienio autoriai: Baker (2011), Haber (2003), Sticney (2000), Hanselman (2009), Reichenstein (2008), Weil (2000) ir kt. Jie teigia, kad apskaitoje užregistruotas IMT neatitinkantis priskyrimo IMT požymių iškeliamas iš ilgalaikio materialiojo turto grupės. Ilgalaikis turtas nurašomas, kai jis perduodamas, iškeičiamas, dovanojamas ar prarandamas dėl stichinių nelaimių, gaisro, vagysčių ir kai nebeatitinka pirminių savybių ir netinkamas naudoti. Pagrindiniai IMT likvidavimo būdai:

nurašymas; perleidimas (pardavimas); dovanojimas (parama).

Pagal Hanselman (2009) nurašant, perleidžiant ar kitaip likviduojant įmonės turtą, visą šį procesą turi prižiūrėti įmonės savininkai arba jų sudaryta komisija, nes IMT yra labai svarbi įmonės dalis. Bružausko (2010) teigimu, IMT turtas svarbus įmonėje, todėl jo perleidimą ar nurašymą turi patvirtinti įmonės savininkai ar atsakingi asmenys. Pasitaiko atvejų, kai IMT pradingsta, nėra užtikrinama IMT nuosavybės apsauga, nes nepaskirti atsakingi asmenys. Autorių nuomone, būtina paskirti atsakingus asmenis už IMT, o nurašant, perleidžiant ar kitaip likviduojant įmonės turtą, visą procesą turi prižiūrėti įmonės savininkai ar sudaryta komisija, siekiant užkirsti kelią neskaidriems IMT perleidimams ar nurašymams.

Praradus, perleidžiant ar likviduojant IMT apskaitoje nurašoma turto savikaina, likutinė vertė, sukauptas nusidėvėjimas, jei užregistruota vertės padidėjimas ar sumažėjimas, jei patiriamos,

nurašymo ar likvidavimo išlaidos. Perleidžiant IMT tretiesiems asmenims atsižvelgiama į turto įsigijimo savikainą, nusidėvėjimo sumą bei likutinę vertę. Apskaitoje registruojant IMT perleidimo skirtumą tarp likutinės vertės ir perleidimo kainos registruojamas investicinės veiklos pajamos arba investicinės veiklos sąnaudos, priklausomai, ar perleidžiant naudotą turtą patirtas pelnas ar nuostolis. Jei IMT likutinė vertė mažesnė už perleidimo kainą, tai apskaitoje bus registruojamas ilgalaikio turto perleidimo pelnas, jei likutinė vertė buvo didesnė – nuostolis (žr.1 lent.).

1 lentelė

Ilgalaikio materialiojo turto perleidimas

(Šaltinis: 12-asis VAS)

ILGALAIKIO MATERIALIOJO TURTO PERLEIDIMAS	
Perleidimas už likutinę vertę	Turto ir nuosavybės sumos nesikeičia. Keičiasi turto struktūra.
Perleidimas už didesnę sumą nei likutinė vertė	Uždirbama investicinės veiklos pajamos. Registruojamas pelnas gautas perleidžiant IMT.
Perleidimas už mažesnę sumą nei likutinė vertė	Patiriamos investicinės veiklos sąnaudos. Registruojamas nuostolis gautas perleidžiant naudotą IMT.

Dažnai įmonės ilgalaikį turtą parduoda nelaukdamos kol jis visiškai nusidėvės ir taps nebetinkamas naudoti. Pardavimo atveju išrašoma sąskaitą-faktūra ir pardavimo-perleidimo aktas. IMT gali būti parduotas už likutinę vertę, už mažiau nei likutinė vertė, už daugiau nei likutinė vertė, priklausomai kiek nudėvėtas ir kiek IMT vertas rinkos kainomis. Nuo to priklausys ir IMT registravimas apskaitoje. Jei bus gauta daugiau nei likutinė vertė, apskaitoje bus registruojamas ilgalaikio turto perleidimo pelnas, jei mažiau - nuostolis. IMT perleidimas registruojamas nurašant turto įsigijimo ar pasigaminimo savikainą, visas to turto vertės pokyčių sumas ir sukauptą turto nusidėvėjimo sumą apskaitoje. Nurašymo rezultatas (pelnas ar nuostolis) apskaičiuojamas taip:

$$\text{Pelnas (nuostolis)} = \text{Nurašymo pajamos} - (\text{įsigijimo savikaina} + \text{vertės padidėjimas} - \text{sukauptas nusidėvėjimas} - \text{vertės sumažėjimas}) - \text{nurašymo išlaidos.}$$

Jeigu turtas bus padovanotas, suteikta parama, kadangi dovanojimas ar paramos suteikimas ilgalaikiu turtu nelaikomas turto pardavimu, todėl tokiam atvejui sąskaitos-faktūros rašyti nereikia, reikia pasirašyti IMT perdavimo-priėmimo aktą, bet kadangi dovanos ir parama tiesiogiai mažina nuosavą kapitalą, joms teikti reikia savininkų pritarimo. Įvertinant Pelno mokesčio įstatymą, jei nuosavybės teisė į turtą perleista nemokamai arba mažesne nei rinkos kaina, tai pardavimas ir jo kaina yra to turto tikroji rinkos kaina, nustatyta nuosavybės teisės į turtą perleidimo dieną. Turto dovanojimas, mokesčių tikslais, prilygintas turto pardavimui ir apmokestinamas pelno mokesčiu. Mokslininkų teigimu, praradus turtą dėl stichinių nelaimių, nebūdingų tai vietai ir jei patirti nuostoliai nebus kompensuojami, tai turi būti pripažįstami netekimais. Praradus turtą dėl stichinių nelaimių, būdingų tai vietai ir jei patirti nuostoliai nebus kompensuojami, prarasto turto likutinė vertė turi būti nurašoma į ataskaitinio laikotarpio nuostolius (žr. 2 lent.). Kalčinskas (2007) teigia, kad jei yra realus pagrindas tikėtis, kad patirti nuostoliai bus kompensuoti bei kompensacijos sumą galima įvertinti, tai numatoma gauti suma apskaitoje registruojama kaip gautina, atitinkamai mažinant nuostolius ar netekimus dėl turto praradimo. Baker (2011) siūlo, kad reikėtų naudoti papildomą (laukimo sąskaitą), nes nėra įmanomi numatyti ar patirti praradimai bus kompensuoti.

2 lentelė

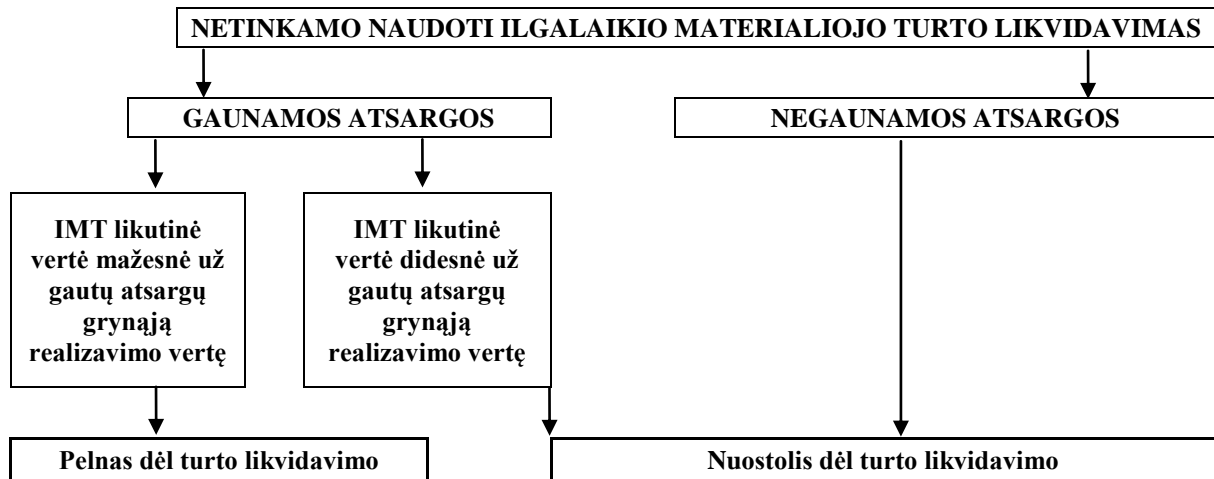
Ilgalaikio materialiojo turto praradimas dėl vagysčių, stichinių nelaimių ir kitų priežasčių, kai nuostoliai nėra kompensuojami

(Sudarė straipsnio autorės)

IMT praradimas dėl vagysčių, stichinių nelaimių ir kitų priežasčių	
Turto praradimas dėl <i>būdingų</i> tai vietai gamtos reiškinių, vagysčių bei kitų priežasčių	Nuostolis
Turto praradimas dėl <i>nebūdingų</i> tai vietai gamtos reiškinių, vagysčių bei kitų priežasčių	Netekimas

Ragauskienės (2011) nuomone reiktų naudoti specialią tranzitinę sąskaitą – laukimo sąskaitą, jei turtas prarandamas dėl vagystės ir turto praradimo dieną sunku numatyti ar bus kompensuojama

ar ne. Ilgalaikis turtas, nustačius, kad įmonėje nebegali būti naudojamas, nes nebeatitinka turto priskyrimo IMT požymiams, yra visiškai susidėvėjęs, sulūžęs, tai toks turtas nurašomas. Pagal 12-ąją VAS, IMT likvidavimo operacijos registravimas apskaitoje priklauso nuo dviejų aplinkybių, tai nurašomas visiškai arba nevysiškai nudėvėtas turtas ir gaunama iš turto kokių nors naudingų materialinių vertybių arba negaunama (1 pav). Likviduojant nebetinkantį naudoti ilgalaikį turtą, paprastai gaunama kai kurių detalių ar medžiagų, kurios gali būti toliau naudojamos įmonės veiklai ar parduotos kaip metalo laužas. Tokios po likvidavimo atsiradusios atsargos laikomos pajamomis, mažinančiomis nuostolio dėl turto likvidavimo sumą.

1 pav. Netinkamo naudoti ilgalaikio materialiojo turto likvidavimas
(Šaltinis: 12-asis VAS)

Jei nurašius visiškai nudėvėtą turtą negaunama jokių materialinių vertybių, kurios gali būti panaudotos įmonės veikloje ar parduotos, tai visa turto likvidacinė vertė nurašoma į ataskaitinio laikotarpio nuostolius. Jei nurašomas nevysiškai nudėvėtas turtas, bet negaunama jokių materialinių vertybių, kurios gali būti panaudotos įmonės veikloje ar parduotos, tai turto likutinė vertė nurašoma į ataskaitinio laikotarpio nuostolius. LR buhalterinės apskaitos įstatymas (2001) numato, kad kiekviena ūkinė operacija turi būti pagrįsta apskaitos dokumentais. Įmonės gali pasirinkti IMT nurašymo aktų formas, bet būtina jose išlaikyti visus juridinę galią turinčius rekvizitus.

Apibendrinant galima teigti, kad ilgalaikis turtas nurašomas tada, kai jis parduodamas, iškeičiamas į kitą turtą, dovanojamas ar prarandamas dėl stichinių nelaimių, gaisro, vagysčių ir kitų priežasčių - tuomet, kai nebeatitinka savo pirminių savybių ir neatitinka naudoti, nes nusidėvi.

IŠVADOS

1. Įmonėms įsigijus IMT būtina paskirti atsakingus asmenis to turto priežiūrai, sudaryti visiškos materialinės atskaitomybės sutartis su už turtą atsakingais asmenimis, bei sudaryti ilgalaikio turto sąrašus pagal buvimo vietą ir pagal padalinius;

2. Perleidžiant, likviduojant ar nurašant įmonės turtą, šį procesą turi prižiūrėti ar patvirtinti įmonės savininkai arba jų sudaryta komisija, nes IMT yra svarbi įmonės dalis ir tai įmonėse užkirstų kelią neskaidriems IMT perleidimams ar nurašymams.

LITERATŪRA

1. Bružasukas, V. (2010) *Ilgalaikio materialiojo turto įvertinimas*. Apskaitos, audito ir mokesčių aktualijos.
2. Bružasukas, V., Stončiuvienė, N. (2010). *Ilgalaikio materialiojo turto apskaitos alternatyvų pasirinktis*. Mokesčių žinios.
3. Cunningham, B.M., Nikolai, L.A. & Bazley, J.D. (2000) *Accounting Information for Business Decisions*
4. Hansenman, O. (2009) *Full Fair Value Accounting: Its Time Has Come*. Bank Asset/Liability Management
5. Haber, J.R. (2003). *Accounting demystified*. American Management Association, New York.
6. Jagminas, V. (2005). *Ilgalaikio turto apskaita ir apmokestinimas*. Vilnius: Pačiolis.

7. Juočiūnienė, D., Stončiuvienė, N. (2008) *Apskaitos tarptautinė reglamentacija*. Mokomoji knyga.
8. Kalčinskas, G. (2007). *Buhalterinės apskaitos pagrindai*. Vilnius: Pačiolis.
9. Kanapickienė, R., Rudžionienė, K., Jefimovas, B. (2008). *Finansinė apskaita*. -Vilnius: VU leidykla.
10. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. Lietuvos Respublikos seimas. 2000, Numeris: VIII-183. Aktuali nuo 2003-12-11.
11. Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos įstatymas. Lietuvos Respublikos seimas. 2000, Numeris: IX-574. Aktuali nuo 2003-12-18.
12. Lietuvos Respublikos įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas. Lietuvos Respublikos seimas. 2001, Numeris: IX-575. Aktuali nuo 2012-06-29
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Turto vertinimo metodikos“. Lietuvos Respublikos seimas. 1996, Numeris: 244. Aktuali nuo 1999-12-13.
14. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas. Lietuvos Respublikos seimas. 2001, Numeris: IX-675. Aktuali nuo 2012-12-20.
15. Lietuvos Respublikos turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatymas. Lietuvos Respublikos seimas. 1999, Numeris: VIII-1202. Aktuali nuo 2012-05-01.
16. Smith Baker P. Paimta 2013-01-18 iš „Journal of Accounting and Finance vol. 11(2011)“ tinklalapis: http://www.na-businesspress.com/JAF/BakerP_Web.pdf.
17. Sticney, C.P., Weil, R.L. (2000) *Financial Accounting an Introduction to Concepts, Methods, and Uses*.
18. Verslo apskaitos standartas Nr 12 „Ilgalaikis materialusis turtas“ su pakeitimais priimtais iki 2012-12-21. Audito ir apskaitos tarnyba.
19. Fixed Assets Accounting procedures. Paimta 2013-01-26 iš tinklalapis: http://www.co.vt.edu/Forms/procedure_policy_3950.pdf
20. Juočiūnienė, D., Stončiuvienė, N. (2008). Ilgalaikio materialiojo turto apskaitos metodologiniai neatitikimai. Paimta 2013-01-09 iš EBSCO tinklalapis: <http://connection.ebscohost.com/c/articles/34615097/>
21. Mackevičius, J. ir Ragauskienė, E. (2011). Ilgalaikio materialiojo turto audito metodika. Paimta 2013-01-06 iš Ekonomikos ir turto vertės pokyčiai: tendencijos ir valdymo priemonės tinklalapis: http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20111213_150357-56DS.005.0.01.ETD
22. Mykolaitienė, V., Večerskienė, G., Jankauskienė, K. ir Valančienė, L. (2010) „Peculiarities of Tangible Fixed Assets Accounting“. Paimta 2013-01-18 iš mokslo žurnalo ISSN 1392-2785 Inžinerinė ekonomika - Engineering Economics 2010 21(2), 142-150 tinklalapis: <http://www.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/inzeko/67/1392-2758-2010-22-2-142.pdf>
23. Reichenstein, W. (2008) How to Calculate an After-Tax Asset Allocation. Paimta 2013-01-18 iš FPA journal tinklalapis: <http://asaha.com/ebook/UNjY3NzM-/FPA-Journal-Calculating-After-Tax-Asset-Allocation-Is-Key.pdf>
24. Šneider, E. (2012). Paimta 2013-01-22 iš International Journal of Accounting and Finance, An empirical study on tactical asset allocation and forecasting, 393-411 tinklalapis: <http://www.inderscience.com/info/inarticletoc.php?jcode=ijebr&year=2012&vol=4&issue=4>
25. Warren, C.S., Reeve, J. and Duchac, J. Paimta 2013-01-22 iš Financial and managerial accounting: http://www.getbookee.org/get_book.php?

ISSUES RELATED TO METHODS OF ACCOUNTING FOR WRITE-OFF, LIQUIDATION OF LONG-TERM TANGIBLE ASSETS

Džesika Dargužienė, Aurelija Kustienė
Aleksandras Stulginskis University

SUMMARY

Long-term tangible assets constitute the major part of assets in most enterprises. Accounting inadequacies may lead to distortion of financial results of the enterprise, thus proper evaluation and accounting is necessary. Subject of the research – to suggest solutions of occurring issues after an analysis of methods of accounting for write-off of long-term tangible assets and identification of accounting issues. Suggestions: 1) When LTTA do not have qualities of LTTA, they are removed from the LTTA group. 2) When transferring, liquidating or writing-off assets of an enterprise, the owners of the enterprise or a committee composed by them must monitor and approve the process, it would prevent fraudulent transfers and write-offs of LTTA.

ORGANIZACINIO KŪRYBIŠKUMO RAIŠKA INOVATYVIUS PRODUKTUS KURIANČIOSE ĮMONĖSE LIETUVOJE

KRISTINA GRUMADAITĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Straipsnyje pristatomi tyrimo, kurio metu buvo analizuojama organizacinio kūrybiškumo raiška inovatyvius produktus kuriančių įmonių Lietuvoje, rezultatai. Nustatyta, kad Lietuvos įmonėms yra būdingi skirtingi kūrybiškumo profiliai – žaismingasis kūrybiškumas, inkrementinis kūrybiškumas, brandinamasis kūrybiškumas ir partnerinis kūrybiškumas. Skirtingus organizacinio kūrybiškumo profilius pasirinktose organizacijose ypač lėmė pačių organizacijos vadovų požiūris į inovacijas ir poreikį vystyti darbuotojų kūrybiškumą, taip pat įmonės veiklos sritis, jos istorija bei įkūrimo priežastys bei patys organizacijos darbuotojai.

IVADAS

Įmonės šiuolaikiniame verslo pasaulyje susiduria su daugybe iššūkių, kuriuos reikia įveikti. Tokios įmonės, anot Nonaka, turi nuolat kurti naujas žinias, skleisti jas visoje organizacijoje ir greitai išplėtoti jas su naujomis technologijomis ir produktais (van Woerkum, Aarts, de Grip, 2007). Tiesa, tai nėra labai paprasta, kadangi pačios inovacijos tampa vis kompleksiškesnės dėl besikeičiančių vartotojų poreikių, aktyvaus konkurencinio spaudimo ir sparčios technologinės kaitos (Du Plessis, 2007). Neretai organizacijos gali pakliūti į aklavietę, nežinodamos, ką dar jos galėtų sukurti tiek sau, tiek rinkai. Tokiu atveju, organizacijos turėtų vystyti kūrybiškumą, Simonton laikomą viena svarbiausių žmonių veiklų (Ai-Girl Tan, 2007), o Schumpeter – kapitalizmo širdimi (Sawyer, 2006), kadangi kūrybiškumas yra būtina organizacijų inovacijų, efektyvumo, ilgalaikiškumo sąlyga, palengvinanti organizacijos prisitaikymą prie kintančių aplinkos sąlygų ir pasinaudojimą atsirandančiomis galimybėmis (Binnewies, Ohly, Niessen, 2008). Iš to kyla **mokslinė problema** – kaip organizacinis kūrybiškumas gali reikštis verslo įmonėse ir kokie šios raiškos skirtumai priklausomai nuo įmonės veiklos srities ir kitų parametrų?

Straipsnio tikslas – atskleisti organizacinio kūrybiškumo raišką analizuojant inovatyvius produktus kuriančių įmonių Lietuvoje atvejus.

Tikslui atskleisti yra iškelti šie **uždaviniai**:

1. Atskleisti kūrybiškumo esmę, individualaus, grupių ir organizacinio kūrybiškumo sampratas.
2. Apibrėžti ir struktūrizuoti organizaciniam kūrybiškumui įtaką darančius veiksniai ir jo raiškos vertinimo parametrus.
3. Remiantis tyrimo pasirinktose Lietuvos įmonėse rezultatais, atskleisti, kaip pasireiškia organizaciniam kūrybiškumui įtaką darantys veiksniai ir organizacinio kūrybiškumo raiškos būdai inovacijas kuriančiose įmonėse Lietuvoje.

Tyrimo objektas - organizacinio kūrybiškumo raiška (inovatyvius produktus kuriančiose įmonėse Lietuvoje).

Tyrimo metodai: mokslinių straipsnių, knygų, interneto straipsnių ir kt. literatūros palyginamosios analizės metodas, pusiau struktūruotas interviu, atvejų analizė.

Kūrybiškumo esmė

Kūrybiškumas apskritai gali būti apibrėžiamas kaip tam tikra savybė ar gebėjimas. Pasak Almonaitienės, organizacijos kūrybiškumas – tai visumos gebėjimas generuoti ir įgyvendinti naujas idėjas, greitai ir efektyviai prisitaikyti prie kintančių išorinių sąlygų, atsinaujinti (Almonaitienė, 2008). Būtent todėl DeGraff ir Lawrence teigia, kad reikia vystyti kūrybiškumą kaip pagrindinę organizacijos kompetenciją (DeGraff, Lawrence, 2002). Visgi, analizės dėlei, parankiau kūrybiškumą apibrėžti kaip procesą arba rezultatą. **Kūrybiškumas kaip rezultatas** gali būti apibrėžiamas kaip originalaus, naujo produkto atsiradimas, kurį sąlygojo jį kūrusių individų ir konteksto (įvykių, aplinkybių, žmonių) unikalumas (Shalley ir Zhou, 2008). Originalumas – tai yra

įdomių, anksčiau nematytų jungčių tarp reiškinių, objektų, daiktų sukūrimas (Ind ir Watt, 2004). Kūrybinės veiklos rezultatas gali apimti smulkius ar inkrementinius iš anksčiau egzistuojančių produktų, procesų ar paslaugų pakeitimus ar visiškai naujas paslaugas (Castiglione, 2007). Visgi, nepakanka, kad produktas būtų originalus ir naujas: jeigu to užtektų, kiekviena net ir keisčiausia idėja ar absurdiškiausias teiginys turėtų būti kūrybiškas. Kūrybiški produktai turi būti naudingi, vertingi, efektyvūs (Cropley ir Cropley, 2007). Jei produkto išskirtinė savybė yra tik ta, kad jis naujas, tačiau jis nėra efektyvus, o jo taikymo galimybės labai ribotos, toks produktas geriausiai atveju gali būti vadinamas pseudokūrybišku (Cropley ir Cropley, 2007). **Kūrybiškumas kaip procesas** gali būti apibrėžiamas taip:

- Kūrybiškumas – tai procesas, sąlygojantis originalius ir naudingus produktus (Beattie, 2000; Boden, 1991; Craft, 2000; Cropley, 2001; Edwards, 2000–2001; Partridge ir Rowe, 1994; Rhyammar ir Brolin, 1999; Santanen, Briggs ir de Vreede, 2002; Sternberg, 1999, 2005, cituota Lai-Chong Law, 2007).
- Kūrybiškumas – tai naujų, neįprastų produktų, kaip suvoktos problemos sprendimo, kūrimas (Urban, 2007), arba: produkto, kuris yra ne tik naujoviškas ir vaizdus, bet ir naudingas bei kokybiškas, kūrimo procesas (Hemlin, Alwood, Martin, 2004).

Neretai vadyboje kūrybiškumas yra tapatinamas su novatoriškumu ar inovatyvumu (Almonaitienė, 2008). Visgi kūrybiškumas ir inovatyvumas skiriasi, ypač jei juos analizuojame kaip procesus: pasak Vicari, kūrybiškumas yra idėjų generavimo, sukūrimo procesas, kuomet inovacija kaip procesas yra šių idėjų įgyvendinimas (Vicari, 1998). Tokiu būdu kūrybiškumas tampa esmine inovacijos dalimi, kadangi jis sąlygoja inovacijas ir konkurencingumą (Cook, 2002). Nereikia pamiršti, kad kūrybiškumas kaip procesas gali sąlygoti ir kitokius rezultatus, kurie nebūtinai pripažįstami kaip inovatyvūs, tačiau jie didina įmonės konkurencingumą.

Kūrybiškumo dimensijos

Kūrybiškumas gali būti analizuojamas individualiu, grupės ar organizacijos lygmeniu. Pagrindiniai **individualaus kūrybiškumo** komponentai, remiantis Amabile, yra šie:

- Veiklos srities įgūdžiai, apimantys žinias, patirtį, intelektą, įžvalgas, techninius įgūdžius, talentą toje srityje, kurioje šių įgūdžių turėtojas dirba (Amabile, Mueller, 2008). Šie įgūdžiai, anot Amabile, laikomi „neapdirbta žaliava“ kūrybiškumui (Tierney, 2008).
- Su kūrybiškumu susiję procesai, apimantys kognityvinius stilius ir asmenybės charakteristikas, darbo stilių, įgūdžius idėjoms generuoti.
- Motyvacija siekti tikslo, apimanti nuostatas apie tikslą ir darbuotojų suvokimą apie jų pačių motyvaciją (Amabile, Mueller, 2008).

Visgi, kūrybiškumas nėra tik individualus: anot Sawyer, analizuojant kiekvienos reikšmingos inovacijos atvejį, reikia įvertinti komandinį darbą ir bendradarbiavimą, kadangi daugelis inovatyvių produktų reikalauja įvairių įžvalgų, kurių kiekviena priklauso skirtingam komandos nariui; organizacijos struktūrą ir kultūrą, konteksto veiksnius, tokius kaip rinka ir įstatymai (Sawyer, 2006). Jei individualus kūrybiškumas, pagal Borghini, yra praeities sąlygų (biografiniai faktai, asmeninė istorija ir pan.), įgūdžių ir kognityvinio stiliaus, asmeninių charakteristikų, žinių, motyvacijos, socialinės įtakos (įvertinimas, naudos gavimas...) funkcija (Borghini, 2005, p. 20), tai analizuojant **grupių (komandų) kūrybiškumą**, reikia įvertinti tokius parametrus kaip individų kūrybiškas elgesys, grupės (komandos) sudėtis, grupės (komandos) charakteristikos (dydis, sąryšio laipsnis ir pan.), grupiniai procesai (problemų sprendimo metodai, dalyvavimas priimant sprendimus) ir konteksto kintamieji, pavyzdžiui, klimatas, organizacijos bruožai (Borghini, 2005).

Neretai organizacijoje yra suburtos daugiau nei viena komanda/grupė, kurių nariai bendrauja bei bendradarbiauja tarpusavyje ir gauna rezultatą. Šioje vietoje turėtų kalbėti jau apie **organizacinį kūrybiškumą**, kuris yra organizacijos grupių rezultatų ir konteksto įtakos (organizacinė kultūra, įvertinimo sistemos, išteklių prieinamumas, išorinės aplinkos ir pan.) funkcija (Borghini, 2005). Organizacija, siekdama kūrybiškumo pasireiškimui joje, turi daryti poveikį individualiame (pavyzdžiui, skatinti organizacijos narius įgyti naujų žinių ir jas skleisti organizacijoje), grupių

(suteikiamos galimybės įsitraukti į įvairius projektus, pasirinkti tam tikrą karjeros siekimo planą), organizaciniame (pavyzdžiui, darbuotojams suteikiama galimybė būti nukreiptiems į kitus padalinius, skyrius ir pan., inovacijų audito vedimas) bei aplinkos (strateginių pokyčių prasmės ir jų įgyvendinimo įvertinimas) lygmenyse (Shalley, Zhou, 2008).

Apibendrinant galima teigti, kad organizacinis kūrybiškumas – tai kūrybiškumas, kuris gali būti valdomas ir pasireiškia organizaciniame plotmėje kitaip tariant, organizacijose valdomas kūrybos procesas ir rezultatas, darant poveikį organizacijos darbuotojų, įgyvendinančių organizacijos tikslus, individualiam ir grupiniam kūrybiškumui per atitinkamos organizacinės kultūros, struktūros, vadovavimo stilių bei kitas organizacinių veiksnių sukūrimą ir palaikymą.

Organizaciniam kūrybiškumui įtaką darantys veiksniai

Remiantis Amabile ir Mueller, tie mokslininkai, kurie analizavo kūrybiškumą organizaciniu lygmeniu, didžiausią dėmesį skyrė organizaciniam kūrybiškumui įtaką darančių veiksnių atskleidimui ir struktūrizavimui (Amabile ir Mueller, 2008).

Apžvelgdami mokslininkų atliktus tyrimus, Shalley ir Zhou išskiria šaltinius, iš kurių kyla kūrybiškumo palaikymas, tai - lyderystė; kūrybiškumą palaikantys ir stimuliuojantys bendradarbiai; grįžtamasis ryšys iš vadovo, pasiekiamas informatyviais būdais ir palaikymu, o ne kontrole ir bausmėmis; tikslai; darbai, pasižymintys autonomija, įvairiapusiškumu (Shalley, Zhou, 2008). Nonaka, Konno ir Toyama išskyrė kūrybinį chaosą bei rodomą rūpestį ir pasitikėjimą (Nonaka, Konno, Toyama, 2001). Cook pateikia organizacinio kūrybiškumo formulę: 80 proc. konteksto ir 20 proc. kūrybiškumo technikų taikymo. Kontekstą sudaro organizacinė kultūra, struktūros ir sistemos, vadovavimo stilius, individualių darbuotojų įgūdžiai ir ištekliai (Cook, 2002).

Andriopoulos išskyrė tokius organizaciniam kūrybiškumui įtaką darančius veiksnius:

- organizacinę kultūrą (atviri komunikacijos srautai, dalyvavimas, galimybė rizikuoti ir imtis iniciatyvos, pasitikėjimas darbuotojais ir pagarba jiems),
- organizacinį klimatą (dalyvavimas, laisvė pasireikšti ir eksperimentuoti, kūrybiški veiklos standartai, daug stimulų kūrybiškumui, galimybės siūlyti idėjas), vadovavimo stilius (dalyvaujantis, vizijos komunikavimas, grupių/komandų telkimas ir vystymas),
- organizacinę struktūrą ir sistemas (ilgalaikiškumas, plokščia struktūra, sąžiningas darbuotojų įvertinimas, kūrybinės veiklos įvertinimas),
- išteklius (aprūpinimas ištekliais, efektyvi komunikacijos sistema, įdomaus darbo pasiūlymas) ir įgūdžius (Andriopoulos, 2001).

Kaip matyti, Andriopoulos išskyrė kone tuos pačius veiksnius kaip ir Cook, tik pridėdamas organizacinio klimato veiksnį. Zdunczyk ir Blekinsopp taip pat išskyrė tokius veiksnius kaip kultūra, struktūra, palaikymo mechanizmai (procedūros, taisyklės, apmokymai, kiti ištekliai), bet kartu paminėjo ir aplinkos bei strategijos veiksnius (Zdunczyk, Blekinsopp, 2007).

Vykdomam tyrimui inovatyvius produktus kuriančiose įmonėse Lietuvoje pasirinkti tokie organizaciniai veiksniai, darantys įtaką organizaciniam kūrybiškumui: vadovo charakteristikos, organizacinė struktūra ir organizacinė kultūra – dažniausiai minimi literatūroje, bet ir turintys didžiausią įtaką organizaciniam kūrybiškumui.

Vadovo (-ų) charakteristikos. Asmuo, norintis, kad jo valdoma organizacija ar atskiras padalinys veiktų kūrybiškai, turi būti daugiau nei vadovas, kuris planuoja, sudaro sąmatas, organizuoja personalo darbą, kontroliuoja ir siekia užtikrinti, kad rezultatas būtų nuspėjamas, bet lyderis, kuris sukuria viziją, sudaro ateities planus, įkvepia savo darbuotojus, juos suvienija ir motyvuoja bei siekia permainų, o ne konkretumo (Chmiel, 2005). Vadovų charakteristikų analizė turėtų būti vykdoma dviem etapais, pradedant organizacijos aukščiausiais vadovais, kurie nustato organizacijos vystymo kryptį, apibrėžia viziją, organizuoja žemesnių grandžių organizacijos narių darbą, kad jie įvykdytų jiems nustatytus tikslus taip, kad būtų įgyvendintas organizacijos tikslas. Paprastai įmonės sėkmė ar nesėkmės rinkoje yra siejamos būtent su jos vadovo/vadovų įžvalgumo gebėjimais. Kitas etapas būtų vidurinės grandies vadovų ir jų vadovavimo stilių analizė: nuo jų vadovavimo stiliaus irgi labai priklauso jų tiesioginių pavaldinių kūrybiškumas.

Kitas svarbus organizacinis veiksnys būtų **organizacinė struktūra**. Iš teorijos žinome, kad organizacija gali būti apibrėžiama per jos tikslus, struktūrą ir procesus. Taigi struktūra yra viena svarbiausių organizacijos apibrėžimo sudėtinių dalių. Svarbu išsiaiškinti, kokia struktūra sąlygotų organizacinio kūrybiškumo pasireiškimą.

Trečiasis veiksnys būtų **organizacinė kultūra**. Organizacinė kultūra – tai sąmoningai vadovų dirbtinai sukurta kultūra, kuri gali būti savita, išsiskirti iš kitų analogiškų organizacinių kultūrų. Tai vienijanti ir siejanti darbuotojus dvasinėmis, emocinėmis, kultūros vertybėmis grandis, padedanti siekti užsibrėžtų tikslų ir didinti organizacijos teikiamą naudą (Ginevičius, Sūdžius, 2008). Taigi organizacinė kultūra gali turėti didžiulį poveikį organizaciniam kūrybiškumui: kūrybiškumo skatinimas ar ribojimas labai priklauso nuo to, kokie papročiai / ritualai yra vertintini, kokios vertybės organizacijoje yra pageidaujamos, galų gale, ar pats kūrybiškumas yra suvokiamas kaip vertybė ir svarbus veiklos elementas.

Remiantis moksline literatūra ir autorės įžvalgomis, buvo išskirtos ir apibrėžtos veiksmų, darančių teigiamą įtaką organizaciniam kūrybiškumui, charakteristikos (žr. 1 lent.).

I lentelė

Organizacinio kūrybiškumo raiškos įvertinimas
(Sudaryta K. Grumadaitės, remiantis moksline literatūra)

Organizaciniam kūrybiškumui įtaką darančis veiksnys	Organizacinio kūrybiškumo išraiškos būdas
Vadovas ir vadovavimo stilius	<p><u>Kūrybiški/inovatyvūs (nauji, originalūs ir vertingi) produktai (prekės, paslaugos, projektai):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Skirti rinkai (akcentas išorei) arba skirti organizacijos vidui; ▪ Nauji įmonės, šalies, regiono, ar pasauliniu mastu. ▪ Sukurti kaip jau esamų produktų patobulinimai ar radikalūs produktai (kurių nebuvo anksčiau). ▪ Kūrybiškų/inovatyvių produktų skaičius per tam tikrą laikotarpį (pavyzdžiui, per trejus metus). <p><u>Kūrybiškesni ir iniciatyvesni darbuotojai:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Siūlantys daugiau kūrybiškų idėjų, ▪ Prisidedantys prie kūrybiškos organizacijos kūrimo, pavyzdžiui, įdiegdami naujas praktikas ir ritualus. <p><u>Organizacinis klimatas, palankus kūrybiškumui.</u> Jis gali būti kaip organizacinio kūrybiškumo išraiškos matas - tai tarsi indikatorius, kiek kūrybiška yra pati organizacija (Rasulzada, 2007). Gali būti įvertinamas per organizaciniam kūrybiškumui įtaką darančius veiksmus (kas organizacijai būdinga, o kas ne).</p> <p><u>Kūrybiškos įmonės praktikos/ritualai, pavyzdžiui:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Kūrybiškas bendravimas su išore, ▪ Kūrybiškas darbuotojų ir vadovų bendravimas, ▪ Kūrybiški darbuotojų atrankos būdai, ▪ Kūrybiškų veiklų įvairovė, ▪ Kūrybiškas darbuotojų įvertinimas ir pan.
<i>Entuziastingas</i> (Chmiel, 2005).	
<i>Rodantis pavyzdį, kad reikia būti kūrybiškiems</i> (Tierney, 2008; de Jong, Hartog, 2007)	
<i>Įžvalgus, geba planuoti, gerai išmano organizacijos galimybes ir rinką</i> (Powell, 2008).	
<i>Geba valdyti neigiamas emocijas</i> (Tierney, 2008; Awwad, Ali, 2012).	
<i>Gebantis pasirinkti vadovavimo stilių priklausomai nuo situacijos</i> (Leadership: a leader lives in each of us, 2006; Powell, 2008; Andriopoulos, 2001; Huczynski, Buchanan, 2001).	
<i>Nustatantis/skatinantis asmeninius tikslus apibrėžti patiems darbuotojams: akcentas kūrybiškumui ir kokybei</i> (Shalley, 2008; Tierney, 2008; Martins, Terblanche, 2003).	
<i>Suteikiantis galimybes ištraukti į kūrybiškas veiklas</i> (Zhou, 2008, Sternberg, 2007; de Jong, Hartog, 2007; Lin, Liu, 2012; Mayfield, 2009).	
<i>Išklausantis darbuotojus</i> (Tierney, 2008; Zhou, 2008; de Jong, Hartog, 2007).	
<i>Įvertinantis darbuotojus individualiai</i> (DeGraff, Lawrence, 2002)	
<i>Įvertinantis už kūrybiškas idėjas ir iniciatyvą</i> (Martins, Terblanche, 2003; Sternberg, 2007).	
Organizacinė struktūra	
<i>Lankstumas</i> (Andriopoulos, 2001; Zdunczyk, Blekinsopp, 2007; Martins ir Terblanche, 2003; De Toni ir kt., 2012).	
<i>Igalinimas</i> (Zdunczyk, Blekinsopp, 2007; Martins ir Terblanche, 2003).	
<i>Būdų iniciatyvai išsakyti įvairovė, pagarba kitoms nuomonėms</i> (Ismail, 2005; Martins, Terblanche, 2003).	
<i>Kūrybiškų veiklų įvairovė, žaismingumas</i> (Ind ir Watt, 2004).	
<i>Darbuotojų mokymosi galimybių įvairovė</i> (Murphy ir Pauleen, 2007; Shalley, 2008; Ind ir Watt, 2004).	
<i>Bendradarbiavimas su kitomis organizacijomis (ne klientais)</i>	
<i>Ryšiai su vartotojais</i> (Murphy ir Pauleen, 2007).	
<i>Fizinė aplinka, palanki kūrybiškumui:</i> augalai, paveikslai, vandens fontaneliai (West ir Richter, 2008); vieta, kur darbuotojai galėtų dirbti nuošaliai ir kur galėtų dirbti grupėje/komandoje (Murphy ir Pauleen, 2007).	
<i>Galimybė dirbti autonomiškai (kitais variantais, darbuotojų laisvės kaip vertybės išraiška)</i> (Binnewies, Ohly, Niessen, 2008; de Jong, Hartog, 2007; Lin, Liu, 2012).	
<i>Skiriamas laikas apmąstymams</i> (Murphy ir Pauleen, 2007; Martins, Terblanche, 2003).	
<i>Kūrybiškumo technikų (pavyzdžiui, proto šturmas, analogijų metodas, šešios mąstymo skrybėlės, verslo proceso reinžinerings) taikymas</i> (Brown, Kusiak, n.d.; McFadzean, 2000; Klijn, Tomic, 2010).	
<i>Įvertinimo galimybių ir būdų įvairovė</i> (tai susiję su vadovo charakteristika „Įvertinantis darbuotojus individualiai“).	
<i>Galimybė imtis iššūkių ir rizikuoti</i> (Ismail, 2005; Klijn, Tomic, 2010).	

Šioje lentelėje susiejami organizaciniam kūrybiškumui įtaką darantys veiksniai ir organizacinio kūrybiškumo išraiškos būdai. Skiltis „Vadovas ir vadovavimo stilius“ neskiriama būtent tik aukščiausiesiems vadovams ar tik vidurinės grandies vadovams. Nors paprastai aukščiausieji įmonės vadovai (ar vadovas) turi didžiausią įtaką kūrybiškam organizacinam klimatui sukurti, reikėtų įvertinti ir kitus vadovaujančias pareigas užimančius asmenis, ne tik įmonių direktorius, kadangi jie irgi įneša savo idėlių į organizacinio kūrybiškumo pasireiškimą.

Konkrečios organizacijos organizacinis kūrybiškumas gali pasireikšti įvairiais būdais. Pirmiausia – sukuriama inovatyviais produktais. Remiantis DeGraff ir Lawrence, pagal tai, kiek unikalūs organizacijos kuriami produktai ir kam jie labiau skirti – organizacijos vidui ar rinkai, galima įžvelgti skirtingus organizacinio kūrybiškumo profilius – „įsivaizduoti“, „investuoti“, „tobulinti“ ir „brandinti“ (DeGraff, Lawrence, 2002). Į organizacinio kūrybiškumo raišką galima pažvelgti ir giliau, tai yra, išsiaiškinant, kiek kūrybiškos yra tam tikros įmonės praktikos, kiek kūrybiški yra organizacijos darbuotojai (jie gali būti ir organizacinio kūrybiškumo veiksnys, ir organizacinio kūrybiškumo išraiška – sakykime, kūrybiškesni iniciatyvesni darbuotojai kuria naujas kūrybiškas praktikas, kurios paskatina kūrybiškesnių produktų sukūrimą. Spėtina, kad vieni veiksniai turi didesnės įtakos vieniems organizacinio kūrybiškumo išraiškos būdams, o kiti – kitiems, tačiau tai įvertinti galima pasirinkus konkrečius organizacijų atvejus. Šia lentele remtasi vertinant organizacinio kūrybiškumo raišką inovatyvius produktus kuriančiose įmonėse Lietuvoje.

Organizacinio kūrybiškumo raiška inovatyvius produktus kuriančiose Lietuvos įmonėse

Šiame straipsnyje teigta, kad iš gautų rezultatų (pavyzdžiui, patentų) galima nuspręsti, kad organizacinis kūrybiškumas pasireiškė sėkmingai. Šiam tyrimui įmonės irgi pasirinktos remiantis „Inovacijų prizą“ gavusiais įmonių sąrašais (nuo 2007 m.). Gautas „Inovacijų prizas“ inovatyvaus produkto kategorijoje yra vienas iš rodiklių, kad organizacija sugebėjo valdyti darbuotojų kūrybiškumui įtaką darančius veiksnius ir kūrybiškumo procesus taip, kad vieną dieną kūrybiškos – naujos, originalios, vertingos – idėjos tapo inovatyviu produktu. Iš „Inovacijų prizą“ gavusių įmonių, įkurtų Vilniuje ir Kaune, buvo pasirinktos šios organizacijos, galimai atitinkančios skirtingus organizacinio kūrybiškumo profilius:

- organizacija, teikianti interneto puslapių, svetainių, interneto žaidimų, elektroninių atvirukų, klipų, internetinių kampanijų, socialinių tinklų kūrimo paslaugas;
- organizacija, teikianti elektros įrenginių projektavimo, montavimo ir aptarnavimo paslaugas;
- organizacija, gaminanti įvairius elektronikos produktus;
- organizacija, gaminanti lazerius, lazerių sistemas ir lazerių komponentus mokslo ir tyrimų insitucijoms bei pramonei.

Organizacinio kūrybiškumo išraiškas kiekvienos organizacijos atveju buvo siekiama atskleisti pusiau struktūruoto interviu metu, apklausiant pasirinktų organizacijų vadovaujančias pareigas užimančius asmenis, kadangi jie gali pasakyti, kokiomis priemonėmis jie skatina organizacijos narių kūrybiškumo pasireiškimą, ir kaip jis tuomet pasireiškia (be to, jie mato organizacijos visumą, o ne dalį). Galimi klausimai suformuluoti remiantis 1 lentelėje išskirtais veiksniais. Gauti atsakymai padėjo atskleisti konkretų organizacinio kūrybiškumo profilį, remiantis DeGraff ir Lawrence (2002) išskirtais kūrybiškumo profiliais.

Interneto sprendimus teikianti organizacija: žaismingasis kūrybiškumas. Šios organizacijos atvejis ypač atspindi DeGraff ir Lawrence (2002) organizacinio kūrybiškumo profilį „įsivaizduoti“. Organizacijos misijoje tiesiogiai minimas kūrybiškumas ir jo esmė – „kurti kūrybiškiausias ir įgyvendinti efektyviausias idėjas“. Savo misijoje akcentuodama kūrybiškiausių idėjų kūrimą ir įgyvendinimą, organizacija tiesiogiai parodo, kad jos kūrybiškumas yra radikalus (kūrybiškumo profilis „įsivaizduoti“). Tai patvirtina ir įmonės interneto puslapyje pateikiami teiginiai: „Organizacijos produkto strategija - unikalų sprendimų strategija. Kiekvienam atvejui pritaikomas individualus sprendimas, nedaroma šablonų ir kopijų“.

Įmonė diegia inovacijas ir organizacijos viduje (organizacinės inovacijos), pavyzdžiui, įdiegtos „Kokybiško kontakto“ (metodologija, taikoma kuriant kiekvieną tinklalapį, kuri virtualioje erdvėje įgyvendina kompanijos tikslus, patenkina vartotojo poreikius), „Rekomendacijų turiniui“ (arba turinio valdymo sistema, sukurta pačios įmonės, 2002 metais pripažinta „Metų gaminiu“) metodologijos, vidinė darbų bei projektų valdymo sistema „Laiko apskaita“ (sukurta įmonės darbuotojų). Kūrybiškumas šioje organizacijoje neapsiriboja tik kūrybiškais produktais ir paslaugomis: daugelis organizacinį kūrybiškumą (kuris išreiškiamas per įmonės produktus) skatinančių veiksnių vienu metu tampa ir organizacinio kūrybiškumo išraiškos būdais. Tokiu būdu ryšių su vartotojais užmezgimo priemonės (įmonė susikūrusi keletą interneto puslapių komunikavimui) tobulinamos per kūrybiškumą (pavyzdžiui, sukuriamos naujos nuosavų interneto puslapių funkcijos, pateikiama įdomi informacija ir pan.), sukurta organizacinė struktūra ne tik palengvina kūrybišką, kokybišką darbų atlikimą, bet ir atsiskleidžia kaip įmonės narių kūrybiškumo darinys. Per įmonės vadovų ir darbuotojų sukurtus kūrybiškus darbuotojų atrankos metodus (kurie taip pat laikomi organizacinio kūrybiškumo išraiškos būdais, pavyzdžiui, vienas jų, yra sukurtas tuometinio įmonės direktoriaus, net yra tapęs organizacijos mitu, akcentuojamu įmonės tinklalapyje: „Organizuojamas susitikimas Vilniaus Rasų kapinėse vidurnaktį prie Juodojo angelo. Tuomet pretendentas į darbą gauna voke užduotį, kurią turi atlikti. Įdomumo dėlei, iš 30 asmenų tik 7 atėjo į susitikimą, du iš jų tebedirba šioje organizacijoje“) pasirenkami kūrybiški darbuotojai, kurie savo talentu ir įdėtu darbu kuria darbo aplinką ir inovatyvius produktus vartotojams“).

Galima teigti, kad svarbiausi šios įmonės organizacinio kūrybiškumo veiksniai yra laisvės išreikšti save suteikimas darbuotojams (darbuotojai gali patys kurti darbo aplinką, pavyzdžiui, įrengti narvą-rūmus papūgoms, kuris bus visą laiką tiesiogiai filmuojamas, atsinešti į darbą sau malonių daiktų, pavyzdžiui, motorinį paspirtuką, surengti iškylą ant stogo), neįspraudimas jų į rėmus, didelis dėmesys, skiriamas jų lavinimui, jų individualizuotas motyvavimas bei įvertinimas (priklausomai nuo to, kas darbuotoją motyvuoja, pavyzdžiui, knyga), tiek už idėjas tiek už galutinius rezultatus ir toleruojamas žaismingumas bei savotiškas chaotiškumas.

Kaip galima suprasti, šios įmonės vykdoma veikla sudaro puikias sąlygas atsiskleisti kūrybiškumui. Bet ar organizacinis kūrybiškumas yra apskritai reikalingas ir įmanomas, jei įmonės pagrindinė veikla yra įrenginių montavimas, balansavimas ir aptarnavimas? Atrodytų, kad įmonės darbuotojai, aprūpinti moderniomis technologijomis ir paskatinami piniginėmis premijomis ar pagyrimais tiesiog turėtų atlikti savo darbą. Kitos „Inovacijų prizą“ gavusios organizacijos pavyzdys tai paneigia.

Elektros įrenginių projektavimo, montavimo ir aptarnavimo darbus vykdanči įmonė: brandinamasis kūrybiškumas. Įmonės vizija – novatoriška, atsakinga ir pelninga įmonė, kurios misija yra didinti įmonės vertę, sukurti puikias sąlygas darbuotojams ir nuolatos siekti aukščiausių veiklos rezultatų. Taigi, įmonės kryptis – novatoriškumas (kartais tapatinamas su kūrybiškumu), kuris turėtų reikštis per kūrybišką aplinką darbuotojams, kadangi organizacijos viena iš misijos dedamųjų yra puikių sąlygų darbuotojams sukūrimas. Tai leidžia daryti prielaidą, kad šios organizacijos organizacinis kūrybiškumas gali būti priskiriamas DeGraff ir Lawrence kūrybiškumo profiliui „brandinti“: šio profilio įmonės pirmiausia siekia sukurti kultūrą su pasidalytomis vertybėmis ir vystyti darbuotojų suvokimą ir įgūdžius per darbuotojų lavinimą, organizacinį mokymąsi (DeGraff, Lawrence, 2002). Tai patvirtina ir įmonės tinklalapyje pateikiami teiginiai, ką įmonė laiko svarbiausiomis savo inovacijomis: ši organizacija pirmiausia akcentuoja inovacijas, diegiamas įmonės viduje, pavyzdžiui, 2006-2008 m. vykdytą darbuotojų lavinimo projektą, 2008 m. įgyvendintą struktūros pakeitimo projektą. „Esminiu pasiekimu mes įvardiname - išlaisvintą žmonių energiją, panaudotus talentus ir sudarytas prielaidas įmonės kokybiniam šuoliui įvykti“.

Remiantis šios organizacijos tinklalapio informacija ir pokalbio metu gauta informacija, 2008 metais įgyvendintas įmonės struktūros pakeitimo projektas:

- įdiegta nauja įmonės struktūra, padaranti įmonę greitesne ir lankstesne (šioje vietoje akcentuojamas vienas svarbiausių kūrybiškumą/inovacijas skatinančios organizacinės struktūros bruožas – lankstumas);

- parengti įmonės vidiniai treneriai pardavimo, pardavimų planavimo, derybų, vadovavimo meistriškumo ir Coaching'o temoms dėstyti. Šie treneriai parengti iš įmonės darbuotojų, savo turimų žinių negali skleisti už įmonės ribų.

Šios organizacijos Akademija įkurta 2008 metais, siekiant savo kolektyve turėti proaktyvų, profesines žinias ir gebėjimus įvaldžiusį kolegą, kūrybiškais sprendimais sugebanti pasiekti užsibrėžtų tikslų, t.y. atskleisti savo vidinį potencialą ir išugdytą kūrybiškumą. Joje įgyvendinamos darbuotojų adaptacijos programos, perspektyvų pokalbiai, planuojamas asmens kompetencijų tobulinimas, nuolat papildoma ir atnaujinama įmonės biblioteka: ji yra aprūpinta reikiama įranga, literatūra, audio/video medžiaga, internetu ir k.t. Kiekvienas darbuotojas gali pateikti pasiūlymų dėl mokymosi medžiagos ir metodų. Vystoma organizacinė kultūra vadinasi „laimėkime abu“. Darnai įmonės viduje ir už jos ribų pasiekti ir įmonės išskirtinumui išreikšti buvo sukurtas įmonės Garbės kodeksas. Jame atsispindi organizacijos vertybės: gerbk kitą žmogų; vykdyk pažadus; nuolat tobulėk ir padėk tobulėti kitiems; išklausk ir suprask kitą; būk sąžiningas; būk neabejingas; džiaukis kitų laimėjimais kaip savo paties; taupyk savo ir kitų laiką; pradėdamas matyk rezultatą. Šis Garbės kodeksas dar kartą patvirtina prielaidą, kad įmonės organizacinio kūrybiškumo profilis yra „brandinti“: kuriama organizacinė kultūra per bendras pasidalytas vertybes.

Apibendrinant galima teigti, kad šios įmonės organizacinį kūrybiškumą lemia kone tie patys veiksniai kaip ir interneto paslaugas teikiančios organizacijos atveju, būtent teigiamas požiūris į iniciatyvą, geranoriškas vadovų požiūris į darbuotojų idėjas ir individualizuotas požiūris į darbuotojų poreikius, tik šioje įmonėje ypač akcentuojamas kūrybinio potencialo išlaisvinimas – sukurta Akademija, kaip organizacinės struktūros dalis, pati tapo viena iš organizacinio kūrybiškumo išraiškų. Ji toliau formuojama, įgyvendinant darbuotojų siūlomas idėjas. Šios organizacijos būdai ryšiams su pelno ir nepelno institucijomis ir fiziniiais asmenimis tampa naujais organizacinio kūrybiškumo išraiškos būdais (pavyzdžiui, „Idėjų bankas“ organizuotas įmonės darbuotojų sveikatos priežiūros įstaigai).

Kita organizacija, kuri pasirinkta kaip organizacinio kūrybiškumo išraiškos pavyzdys, yra įmonė, kurios veikla yra programinės ir techninės įrangos kūrimas bei vystymas, gamybos paruošimas, komponentų pirkimas, įvairių elektronikos produktų gamyba nuo spausdintinės plokštės surinkimo iki galutinio gaminio pagaminimo.

Elektronikos produktus gaminanti įmonė: inkrementinis kūrybiškumas. Šios įmonės vizija - „Inovatyvi įmonė žinoma kaip patyręs ir patikimas partneris elektronikos srityje, misija - lanksčiai kurti ir gaminti originalius gaminius televizijos ir įterptinių technologijų srityse, o taip pat teikti įvairių elektronikos produktų surinkimo paslaugas, užtikrinant savo klientams: elektronikos prietaisų gamintojams ir vartotojams pilną jų poreikių tenkinimą visuose mūsų veiklos etapuose nuo projekto paruošimo iki galutinio serviso.

Gamindama naujus produktus, įmonė siekia išlaikyti tradicijas (įmonė veikia nuo 1957 m.), tobulinti esamus gaminius. Tai įrodymas, kad šios įmonės organizacinis kūrybiškumas turėtų būti priskiriamas DeGraff ir Lawrence kūrybiškumo profiliui „tobulinti“, kurio viena iš išraiškų – nuolatinis produktų ir paslaugų tobulinimas. Šios įmonės atveju organizacinis kūrybiškumas labiausiai sąlygojamas įmonės vadovų, kurie sugeba išvelgti naujas rinkos galimybes, ir aukštos kvalifikacijos darbuotojai, kurie gali įgyvendinti šias idėjas. Svarbi organizacinio kūrybiškumo prielaida šios įmonės atveju yra bendradarbiavimas su mokslo institucijomis, kurios, padėdamos kurti ir testuoti naują produktą, sumažina pačios įmonės darbuotojų laiko sąnaudas ir riziką. Vis dėlto, daugumai darbuotojų dar nesukurta kūrybiška darbo aplinka, kuri apibrėžiama kaip dar vienas organizacinio kūrybiškumo pasireiškimo būdas: organizacijai yra būdinga hierarchinė struktūra, tiesa, tai irgi yra kūrybiškumo profilio „tobulinti“ bruožas: šiam profiliui yra būdinga kontrolė ir reguliavimas bei stabilumas (DeGraff ir Lawrence, 2002, p. 31). Galiausiai, ketvirtosios analizuojamos organizacijos atvejis gali būti priskiriamas partnerinio kūrybiškumo profiliui.

Lazerius gaminanti įmonė: partnerinis kūrybiškumas. Darbuotojų naujos idėjos ir gilios žinios padėjo sukurti išskirtinę kompaniją. Ši organizacija daugiau nei šešiolika metų pardavinėja

savo gaminius ne po užsienio prekių ženklais, o su lietuvišku prekės ženklu. 2005-2007 metais keturios Lietuvos fotonikos įmonės vykdė projektą „Lazeriai mikroapdirbimui ir diagnostikai“. Dvi iš jų atliko tyrimus, reikalingus sukurti diodais kaupinamus didelio pasikartojimo dažnio, trumpų impulsų, didelės vidutinės galios lazerius. Darbams su optinėmis dangomis atlikti buvo pakviesta dar kita įmonė, kuri yra pagrindinis optinių dangų gamintojas Lietuvoje. Tikslaus objektų pozicionavimo lazerinio mikroapdirbimo stenduose problemoms spręsti į projektą įtraukta ketvirtoji organizacija. Buvo atliekami įvairūs tyrimai ir eksperimentai projekto tema. Projekto pradžioje iškilė didelė problema, kaip pasidalyti įgytą žinojimą tarpusavyje (kitais žodžiais tariant, pasidalyti „briedį“, kurio niekas neturi). Vis dėlto, projekto pabaigoje viskas išsprendė savaime – kiekviena įmonė toliau vadovavosi pasirinkta vystymosi kryptimi.

Taigi, lazerius gaminanti organizacija pasirinkta kaip pavyzdys dar vienam organizacinio kūrybiškumo tipui – kūrybiškumui, pasiekiamam per partnerystę. Kitos inovatyvios Lietuvos įmonės, pavyzdžiui, straipsnyje minima elektroninius prietaisus gaminanti organizacija, taip pat bendradarbiauja su mokslo institucijomis, kuria aljansus, kad palengvintų inovatyvių produktų kūrimą, tačiau lazerius gaminanti organizacija vis tik priskiriama kitam organizacinio kūrybiškumo tipui. Pirmiausia, dėl kuriamų produktų. Įmonės generalinis direktorius teigė, kad jų kuriami lazeriai - visiškai nauji produktai. Taigi, tai nėra ankstesnių produktų tobulinimas, o radikalių, naujas rinkas sukurančių produktų kūrimas. Visos keturios projekto partnerės, veikia lazerių rinkoje - iš pirmo žvilgsnio atrodytų kaip konkurentės. Įgyvendindamos projektą, įmonės prisiėmė iššūkį suvienyti kiekvienos iš šalių žinojimą ir sukurti naują žinojimą, padėsiantį greičiau įsitvirtinti naujose rinkose. Tai dera ir su Degraff bei Lawrence pateiktu kūrybiškumo profiliu „investuoti“.

Šiai organizacijai ypač būdingi „idėjiniai“ kūrybiški konfliktai, kuomet skirtingų požiūrių ir temperamentų darbuotojai diskutuoja dėl geriausių idėjų. Darbuotojams suteikiamos galimybės patiems priimti sprendimus, o vadovas atlieka tik moderatoriaus vaidmenį. Tiesa, joje dirbantys darbuotojai privalo būti motyvuoti kurti ir tobulėti patys iš savęs, ne dėl išorinių paskatų. Kad darbuotojai nesustotų tobulėti, jie turi dalyvauti mokslinėse konferencijose ir seminaruose, rengti straipsnius ir pranešimus - tai dar vienas kūrybiškumo šaltinis. Pati organizacija metė iššūkį įsitraukdama į projektą su dar trimis Lietuvos fotonikos įmonėmis, kad kartu padidintų savo žinojimą ir taip turėtų stipresnę pagrindą tobulėti ir vystytis.

Šie atvejai padėjo geriau pažvelgti į inovatyviomis ir inovatyvius produktus kuriančiomis pripažintų Lietuvos įmonių vidų ir išsiaiškinti, kaip jose reiškiasi organizacinis kūrybiškumas per kuriamus inovatyvius produktus ir darbo aplinkos palankumą jam reikštis. Atvejų analizė atskleidė, kad organizacinis kūrybiškumas inovatyvius produktus kuriančiose įmonėse Lietuvoje gali būti priskiriamas skirtingiems kūrybiškumo profiliams, išskiriamiems užsienio autorių (pavyzdžiui, remiantis DeGraff ir Lawrence). Skirtingus kūrybiškumo profilius analizuotais atvejais lėmė:

- Organizacijų vadovų (direktorių) požiūris į inovacijas (radikalios ar inkrementinės, nukreiptos į išorę ar į organizacijos vidų, kada ir kaip jos turi būti įgyvendinamos ir kas labiausiai turi būti už jas atsakingas: pats įmonės direktorius ar kiti vadovaujančias pareigas užimantys asmenys) ir poreikį vystyti darbuotojų kūrybiškumą (ir atitinkamai inicijuojantys organizacinės struktūros ir organizacinės kultūros pokyčius).
- Įmonės veiklos sritis (gamybinė ar paslaugas teikianti įmonė: gamybinėje įmonėje labiau orientuojamasi į inkrementinius produktų tobulinimus, o ne į radikalias inovacijas, be to, gamybinėje įmonėje mažiau žaismingo kūrybiškumo, nes nemaža dalis darbuotojų tiesiog dirba prie gamybinių įrenginių ir nekuria produktų).
- Gaminamų produktų bruožai: organizacijoje, kurios darbuotojai kuria internetinius puslapius, žaidimus ir pan., daugiau kūrybinio žaismingumo, nes kone kiekvienas darbuotojas gali neribotai vadovautis savo fantazija, o įmonėje, teikiančioje, pavyzdžiui, elektros įrenginių montavimo paslaugas ir objektų apšvietimo paslaugas, darbuotojai fantaziją turi derinti su darbo saugos ir sveikatos reikalavimais.
- Įmonės istorija, jos įkūrimo priežastys. Įmonės, kurios šaknys slypi 1956 metais įkurtoje kitoje gamykloje vadovas ypač akcentuoja senųjų elektronikos tradicijų išlaikymą ir pastovumą. Tos

įmonės, kurios buvo įkurtos visiškai naujiems produktams į rinką įdiegti, iki šiol kuria produktus, kurie ne tik inkrementinės, bet ir radiklios inovacijos.

- Organizacijų darbuotojai. Kai kurių įmonių (pavyzdžiui, interneto sprendimus teikiančios ar lazerius gaminančios organizacijos) vadovai akcentavo darbuotojų charakteristikas: užsidegimą, kūrybiškumą ir įvairiapusiškumą. Šios savybės sutampa ir su organizacijos siekiais kurti originalius produktus, prisiimti iššūkius ir rizikuoti. Įmonėje, vertinančioje pastovumą ir tradicijas, darbuotojai turėtų būti tokie: mėgstantys dirbti pagal apibrėžtas taisykles, nelinkę labai rizikuoti. Taigi, organizacijų vadovai, norėdami keisti ar vystyti tam tikrą kūrybiškumo profilį, pirmiausia turi įvertinti, koks kūrybiškumas būdingas jų darbuotojams.

Pasirinktoms įmonėms būdingi išvalgūs ir gerai išmanantys organizacijos ir rinkos galimybes vadovai; tai nuolat besimokančios ir bendradrabiaujančios su mokslo ar verslo organizacijomis įmonės, kurių vizijoje ir/ar misijoje akcentuojamas kūrybiškumas ir/ar inovacijos. Organizacinis kūrybiškumas įmonėse gali reikštis ne tik kaip inovatyvūs produktai, bet ir kaip originalios ir vertingos organizacinės priemonės ir apraiškos, organizacijos darbuotojų, nepriklausomai nuo jų indėlio į konkretaus produkto kūrimą, kūrybiniam potencialui atsiskleisti. Organizacinio kūrybiškumo apraiškų daugiau tose organizacijose, kuriose skatinamas komandų kūrimas, darbuotojams suteikiama autonomija pasirinkti užduočių įgyvendinimo būdus bei priimti sprendimus ir/ar galimybė įsitraukti į kūrybiškas veiklas, gaunant grįžtamąjį ryšį iš savo vadovų.

IŠVADOS

1. Kūrybiškumas gali būti apibrėžiamas kaip asmeniui, grupei ar organizacijai būdinga savybė, gebėjimas, procesas ar rezultatas. Tai gebėjimas generuoti naujas, vertingas ir originalias idėjas, netradiciškai susieti reiškinius, objektus ir jų sudėtinės dalis, priimti novatoriškus sprendimus. Tai naujų ir vertingų produktų kūrimo procesas. Kūrybiškumo kaip rezultato išdava yra naujos ir turinčios vertę idėjos, prekės, paslaugos, procesai, reiškiniai.

Kūrybiškumas, atsirandantis ir valdomas organizacijų plotmėje, arba organizacinis kūrybiškumas, gali būti apibrėžiamas kaip individualių, grupinių ir organizacinių charakteristikų funkcija. Individualios charakteristikos yra kognityviniai gebėjimai, asmenybė, vidinė motyvacija, žinios. Grupinės charakteristikos yra grupių dydis, normos, grupės narių suderinamumas, vaidmenų įvairovė, tikslo ir problemų sprendimų įvairovė. Organizacinės charakteristikos gali būti kultūra, įvertinimo sistemos, ištekliai, strategija, struktūra ir technologijos, ir pan.

2. Remiantis mokslinėje literatūroje dažniausiai minimų organizaciniam kūrybiškumui labiausiai įtaką darančių veiksnių – organizacijų vadovų, organizacinės struktūros ir organizacinės kultūros – charakteristikomis, atlikta pasirinktų inovatyvių produktus kuriančių Lietuvos įmonių analizė padėjo atskleisti skirtingus organizacinio kūrybiškumo profilius – žaismingąjį kūrybiškumą, kuris buvo būdingas interneto sprendimus teikiančiai organizacijai, inkrementinį kūrybiškumą, kuris buvo būdingas elektronikos prietaisus gaminančiai organizacijai, brandinamąjį kūrybiškumą, kuris buvo būdingas elektros įrenginių projektavimo ir montavimo paslaugas teikiančiai organizacijai, bei partnerinis kūrybiškumas, kuris buvo būdingas lazerius gaminančiai įmonei:

- a. žaismingajam organizaciniam kūrybiškumui ypač būdinga tai, kad organizacija siekia įgyvendinti kūrybiškiausias idėjas ir unikalius sprendimus. Ši organizacija siekia, kad joje viskas būtų kūrybiška: kūrybiška darbo aplinka, kūrybiškų veiklų įvairovė, būdų idėjoms išsakyti įvairovė, kūrybiški darbuotojų ir vadovų bendravimo būdai. Organizacinės kultūros esmė – iššūkių prisiėmimas, eksperimentavimas ir žaismingumas;
- b. brandinamasis organizacinis kūrybiškumas pirmiausia reiškiasi per didesnės svarbos inovacijoms įmonės viduje, o ne inovacijoms, nukreiptoms į įmonės išorę, teikimą. Šios inovacijos, tokios kaip nauja organizacinė struktūra, darbuotojų lavinimo projektai, skirtos darbuotojų kūrybiniam potencialui atskleisti ir nuolatiniam tobulėjimui užtikrinti;
- c. inkrementiniam organizaciniam kūrybiškumui būdinga tai, kad organizacija didesnę dėmesį kreipia ne radikalių produktų kūrimui, o jau esamų produktų tobulinimui. Tokioje

organizacijoje ypač akcentuojamas paklusimas taisyklėms, stabilumas, tradicijos, kaštų sumažinimas;

- d. partnerinis organizacinis kūrybiškumas pasižymi tuo, kad organizacija bendradarbiauja ne tik su vartotojais, tiekėjais, bet ir su toje šakoje veikiančiomis organizacijomis (potencialiais konkurentais), kad greičiau įsiskverbtų į rinką ir padidintų savo žinojimą. Ši organizacija yra linkusi rizikuoti, nes vertina iššūkius.

Skirtingus organizacinio kūrybiškumo profilius pasirinktose organizacijose ypač lėmė pačių organizacijos vadovų požiūris į inovacijas ir poreikį vystyti darbuotojų kūrybiškumą, taip pat įmonės veiklos sritis, jos istorija bei įkūrimo priežastys bei patys organizacijos darbuotojai.

LITERATŪRA

1. Almonatienė, J. (2008). *Kūrybingumo ir inovacijų psichologija*. Kaunas: Technologija.
2. Amabile, T. M., ir Mueller, J. S. (2008). *Studying creativity, its processes, and its antecedents: an exploration of the componential theory of creativity*. In J. Zhou, Ch. E. Shalley (red.). *Handbook of organizational creativity* (p. 33-65).
3. Andriopoulos, C. (2001). Determinants of organizational creativity: a literature review. *Journal of Decision Making*, 39/10, p. 834-840.
4. Awwad, M. S., ir Ali, H. K. (2012). Emotional intelligence and entrepreneurial orientation: The moderating role of organizational climate and employees' creativity. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, Vol. 14, Iss: 1, p.115-136.
5. Binnewies, C., Ohly, S., ir Niessen, C. (2008). Age and creativity at work. *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 23, No. 4, p. 438-457.
6. Borghini, S.(2005). Organizational creativity: breaking equilibrium and order to innovate. *Journal of Knowledge Management*, Vol. 9, No. 4, p. 19-33.
7. Brown, D., ir Kusiak J. (n.d.). *Creative thinking techniques*. Paimta 2013 02 01, iš tinklalapio: http://www.irm.com.au/Creative_Thinking_Techniques.PDF
8. Castiglione, J. (2007). Facilitating employee creativity in the library environment. *Library Management*, 29(3), p. 159-172.
9. Chmiel, N. (sud., 2005). *Darbo ir organizacinė psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
10. Cook, P. (2002). *Best practice creativity*. Aldershot: Gower.
11. Cropley, A., ir Cropley, D. (2007). *Using Assessment to Foster Creativity*. In Ai-Girl Tan (red.). *Creativity: a handbook for teachers* (p. 209-230). World Scientific Co., Singapore.
12. De Jong, J. P. J., ir Hartog, D. N. D. (2007). How leaders influence employees' innovative behaviour. *European Journal of Innovation Management*, Vol. 10 Iss: 1, p.41-64.
13. De Toni, A.F., Biotto, G., ir Battistella, C. (2012). Organizational design drivers to enable emergent creativity in web-based communities. *The Learning Organization*, 19 (4), p. 335-349.
14. DeGraff, J., ir Lawrence, K. A. (2002). *Creativity at work: developing the right practices to make innovation happen*. Jossey Bass, A Viley Company, San Francisko, USA.
15. Du Plessis, M. (2007). The role of knowledge management in innovation. *Journal of Knowledge Management*, Vol. 11, No. 4, p. 20-29.
16. Ginevičius, R., ir Sūdžius, V. (2008). *Organizacijų teorija*. Vilnius: Technika.
17. Hemlin, S., Alwood, C. M., ir Martin, B. R. (2004). What is creative knowledge environment? In S. Hemlin, C. M. Alwood, B. R. Martin (red.). *Creative Knowledge Environments: The Influences on Creativity in Research and innovation*.
18. Huczynski, A. A., ir Buchanan, D. A. (2001). *Organizational behaviour: an introductory text*. New York: Prentice Hall.
19. Ind, N., Watt, C. (2004). *Inspiration: Capturing the creative potential of your organisation*. Palgrave Macmillan.
20. Ismail, M. (2004). Creative climate and learning organization factors: their contribution towards innovation. *Leadership and Organization Development Journal*, Vol. 26, No. 8, p. 639-654.
21. Klijn, M, ir Tomic, W. (2010). A review of creativity within organizations from a psychological perspective. *Journal of Management Development*, Vol. 29, Iss: 4, p.322-343
22. Lai-Chong Law, E. (2007). *Technology-Enhanced Creativity*. In Ai-Girl Tan (red.). *Creativity: a handbook for teachers* (p. 363-385). World Scientific Co., Singapore.
23. Leadership: a leader lives in each of us (2006). Paimta 2013 02 01 iš tinklalapio: <http://highereds.wiley.com/legacy/college/schermerhorn/0471734608/module16/module16.pdf>

24. Lin, C. Y.-Y., ir Liu, F.-Ch. (2012) A cross-level analysis of organizational creativity climate and perceived innovation: The mediating effect of work motivation. *European Journal of Innovation Management*, Vol. 15, Iss: 1, p.55-76.
25. Mayfield, M. (2009). Sparking worker creativity: cultures where garden variety creativity can flourish. *Development and Learning in Organizations*, Vol. 23, Iss: 5, p.10-14.
26. Martins, E. C., ir Terblanche, F. (2003). Building organizational culture that stimulates creativity and innovation. *European Journal of Innovation Management*, Vol. 6, No. 1, p. 64-74.
27. McFadzean E. (2000). Techniques to enhance creative thinking. *Team Performance Management: an International Journal*, Vol. 6, No. 3/4, p. 62-72.
28. Murphy, P., ir Pauleen, D. (2007). Managing paradox in a world of knowledge. *Management Decision*, Vol. 45, No. 6, p. 1008-1022.
29. Powell, Sh. (2008). The management and consumption of organizational creativity. *Journal of Consumer Marketing*, Nr. 25/3, p. 158-166.
30. Sawyer, R. K. (2006). *Explaining creativity: the science of human innovation*. Oxford University Press.
31. Shalley, Ch. E. (2008). *Creating Roles: What Managers Can Do to: Establish Expectations for Creative Performance*. In J. Zhou, Ch. E. Shalley (red.) (p. 147-165). Handbook of organizational creativity.
32. Sternberg, R. (2007). *Creativity as a habit*. In Ai-Girl Tan (red.). Creativity: a handbook for teachers (p. 3-25). World Scientific Co., Singapore.
33. Tan, Ai-Girl (2007). *Creativity for teachers*. In Ai-Girl Tan (red.). Creativity: a handbook for teachers (p. xxxi-liv). World Scientific Co., Singapore.
34. Tierney, P. (2008). *Leadership and employee creativity*. In J. Zhou, Ch. E. Shalley (red.). Handbook of organizational creativity (p. 95-124).
35. Urban, K. K. (2007). *Assessing Creativity: A Componential Model*. In Ai-Girl Tan (red.). Creativity: a handbook for teachers (p. 167-184). World Scientific Co., Singapore.
36. Van Woerkum, C. M. J., Aarts, M. N. C., ir de Grip, K. (2007). Creativity, planning and organizational change. *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 20, No. 6, p. 847-865.
37. Vicari (1998). *Creativity and innovation*. Paimta 2013 02 01, iš tinklalapio: http://www.diegm.uniud.it/create/Handbook/management/1_3Creativity&Innovation3.htm
38. West, M. A., ir Richter, A. W. (2008). *Climates and cultures for innovation and creativity at work*. In J. Zhou, Ch. E. Shalley (red.). Handbook of organizational creativity (p. 211-237).
39. Zdunczyk, K., ir Blenkinsopp J. (2007). Do organisational factors support creativity and innovation in Polish firms? *European Journal of Innovation Management*, Vol. 10, No. 1, p. 25-40.
40. Zhou, Ch. (2008). *Promoting creativity through feedback*. In J. Zhou, Ch. E. Shalley (red.). Handbook of organizational creativity (p. 125-146).
41. Zhou, J., ir Shalley, Ch. E. (2008). *Expanding the Scope and Impact of Organizational Creativity Research*. In J. Zhou, Ch. E. Shalley (red.). Handbook of organizational creativity (p. 347-369).
42. Zhou, J., Shalley, Ch. E. (2008). *Organizational creativity research: a historical overview*. In J. Zhou, Ch. E. Shalley (red.). Handbook of organizational creativity (p. 3-33).

ORGANISATIONAL CREATIVITY IN LITHUANIAN ENTERPRISES CREATING INNOVATIVE PRODUCTS

Kristina Grumadaitė

Kaunas University of Technology

SUMMARY

A research in which the expression of organisational creativity in Lithuanian enterprises creating innovative products was analysed is presented in this article. It has revealed different versions of organisational creativity: imaginative creativity, incremental creativity, incubating creativity and partnering creativity. Organisational creativity in the enterprises creating innovative products depends mostly on the attitudes of organisations' leaders toward nature of innovations; business area; history of organisations and employees.

SOCIALINIO KAPITALO REIKŠMĖ SPRENDŽIANT NEDARBO PROBLEMĄ: VERSLUMO SKATINIMO ASPEKTAS

JŪRATĖ GUŠČINSKIENĖ

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

JADVYGA ČIBURIENĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Dabartiniu laikotarpiu ekonomikos vystymasis yra neatsiejama Europos Sąjungos (ES) darbo rinkos, Europos užimtumo strategijos (EUS) ir jos programų dalis, vienas svarbiausių prioritetų. Įtraukimas į darbo rinką potencialių darbuotojų yra neatsiejamas nuo socialinio kapitalo vystymo. Straipsnio tikslas – išanalizuoti socialinio kapitalo reikšmę, sprendžiant nedarbo problemą verslumo skatinimo aspektu.

Tyrimo uždaviniai: aptarti socialinio kapitalo sampratą; išanalizuoti nedarbo situaciją ir apibūdinti verslumo skatinimo prielaidas, sprendžiant nedarbo problemą. Straipsnyje nustatyta, kad socialinis tinklas kaip socialinio kapitalo forma, sudaro palankias sąlygas verslumo plėtrai ir nedarbo mažinimui.

ĮVADAS

Straipsnio problema. Lietuva, įgyvendindama nacionalinę užimtumo strategiją, prisideda prie ES strategijos „2020 m. Europos strategija“ tikslų įgyvendinimo. Vykdam šią strategiją Lietuva siekia trijų tikslų: visiško užimtumo, darbo kokybės ir darbo našumo augimo, bei socialinės sanglaudos ir integracijos. Šie tikslai yra daugiadimensiniai, jie apima: darbo specifiką ir bendrąsias darbo rinkos charakteristikas. Problemą nusako klausimas: ar socialinis kapitalas vaidina svarbų vaidmenį sprendžiant nedarbo problemą per individų verslumo skatinimą?

Straipsnio tikslas – išanalizuoti socialinio kapitalo reikšmę, sprendžiant nedarbo problemą verslumo skatinimo aspektu.

Tyrimo uždaviniai:

1. išanalizuoti nedarbo situaciją;
2. aptarti socialinio kapitalo sampratą;
3. apibūdinti verslumo skatinimo prielaidas, sprendžiant nedarbo problemą.

Tyrimo metodai: užsienio ir Lietuvos mokslininkų mokslinių publikacijų studija, statistinių duomenų analizė, ekonominių rodiklių sinteze.

Nedarbo problema

Žmonės yra didžiausia Lietuvos, kaip ir visos Europos, vertybė bei pagrindinis ekonominės politikos tikslas. Gyventojų užimtumo ir nedarbo rodikliai yra vieni svarbiausių rodiklių, rodančių rinkos funkcionavimą. Darbo rinka yra darbo jėgos paskirstymo ir perskirstymo tarp verslo rūšių, ūkinių veiklų ir veiklos sričių (profesijų) ekonominis mechanizmas, užtikrinantis gamybos ir darbo efektyvumą. Šioje (darbo) rinkoje sprendžiamos ne tik ekonominės, bet ir socialinės problemos: darbo išteklių racionalaus panaudojimo; gyventojų užimtumo bei kovos su nedarbu programų įgyvendinimo; naujų darbo vietų kūrimo; bedarbių registravimo bei materialinio rėmimo; ieškančių darbo apmokymo bei perkvalifikavimo ir kt. Nedarbo statistika Lietuvoje ir ES-27 kitimas 2000-2011 m. laikotarpiu pateiktas 1 lentelėje.

Nedarbo lygis 2000-2011 m. laikotarpiu, proc.

(Šaltinis: Unemployment ..., 2013.)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ES	8,7	8,5	8,9	9,0	9,1	9,0	8,2	7,2	7,1	9,0	9,7	9,7
Euro zona	8,5	8,1	8,4	8,8	9,0	9,1	8,5	7,6	7,6	9,6	10,1	10,2
Belgija	6,9	6,6	7,5	8,2	8,4	8,5	8,3	7,5	7,0	7,9	8,3	7,2
Bulgarija	16,4	19,5	18,2	13,7	12,1	10,1	9,0	6,9	5,6	6,8	10,2	11,2
Čekijos Resp.	8,7	8,0	7,3	7,8	8,3	7,9	7,2	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7
Danija	4,3	4,5	4,6	5,4	5,5	4,8	3,9	3,8	3,3	6,0	7,4	7,6
Vokietija	7,5	7,6	8,4	9,3	9,8	11,2	10,3	8,7	7,5	7,8	7,1	5,9
Estija	13,6	12,6	10,3	10,0	9,7	7,9	5,9	4,7	5,5	13,8	16,9	12,5
Islandija	4,2	3,9	4,5	4,6	4,5	4,4	4,5	4,6	6,3	11,9	13,7	14,4
Graikija	11,2	10,7	10,3	9,7	10,5	9,9	8,9	8,3	7,7	9,5	12,6	17,7
Ispanija	11,1	10,3	11,1	11,1	10,6	9,2	8,5	8,3	11,3	18,0	20,1	21,7
Prancūzija	9,0	8,3	8,6	9,0	9,3	9,3	9,2	8,4	7,8	9,5	9,7	9,7
Italija	10,1	9,1	8,6	8,4	8,0	7,7	6,8	6,1	6,7	7,8	8,4	8,4
Kipras	4,9	3,8	3,6	4,1	4,7	5,3	4,6	4,0	3,6	5,3	6,5	7,8
Latvija	13,7	12,9	12,2	10,5	10,4	8,9	6,8	6,0	7,5	17,1	18,7	15,4
Lietuva	16,4	16,5	13,5	12,5	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7	17,8	15,4
Liuksemburgas	2,2	1,9	2,6	3,8	5,0	4,6	4,6	4,2	4,9	5,1	4,5	4,8
Vengrija	6,4	5,7	5,8	5,9	6,1	7,2	7,5	7,4	7,8	10,0	11,2	10,9
Malta	6,7	7,6	7,5	7,6	7,4	7,2	7,1	6,4	5,9	7,0	6,8	6,5
Nyderlandai	3,1	2,5	3,1	4,2	5,1	5,3	4,4	3,6	3,1	3,7	4,5	4,4
Austrija	3,6	3,6	4,3	4,3	4,9	5,2	4,8	4,4	3,8	4,8	4,4	4,2
Lenkija	16,1	16,3	20,0	19,7	19,0	17,8	13,9	9,6	7,1	8,2	9,6	9,7
Portugalija	4,0	4,1	5,1	6,4	6,7	7,7	7,8	8,1	7,7	9,6	11,0	12,9
Rumunija	7,3	6,8	8,6	7,0	8,1	7,2	7,3	6,4	5,8	6,9	7,3	7,4
Slovėnija	6,7	6,2	6,3	6,7	6,3	6,5	6,0	4,9	4,4	5,9	7,3	8,2
Slovakija	18,8	19,3	18,7	17,6	18,2	16,3	13,4	11,1	9,5	12,0	14,4	13,5
Suomija	9,8	9,1	9,1	9,0	8,8	8,4	7,7	6,9	6,4	8,2	8,4	7,8
Švedija	5,6	5,8	6,0	6,6	7,4	7,7	7,1	6,1	6,2	8,3	8,4	7,5
Jungtinė kar.	5,4	5,0	5,1	5,0	4,7	4,8	5,4	5,3	5,6	7,6	7,8	8,0
Kroatija	-	-	14,8	14,2	13,7	12,7	11,2	9,6	8,4	9,1	11,8	13,2
Turkija	-	-	-	-	-	9,2	8,7	8,8	9,7	12,5	10,7	-
Norvegija	3,2	3,4	3,7	4,2	4,3	4,5	3,4	2,5	2,5	3,1	3,5	3,3
Japonija	4,7	5,0	5,4	5,3	4,7	4,4	4,1	3,9	4,0	5,1	5,1	4,6
JAV	4,0	4,8	5,0	6,0	5,5	5,1	4,6	4,6	5,8	9,3	9,6	8,9

Eurostato duomenimis 2013 m. sausio mėn. ES-27 buvo 26,217 mln., iš kurių 18,998 mln. gyveno euro zonoje (17 šalių), buvo bedarbiai. ES-27 nuo 2012 m. gruodžio mėn. iki 2013 m. sausio mėn. nedarbo lygis didėjo. Euro zonoje nedarbas 2012 m. sausį buvo 10,8 proc., o 2013 m. sausį – 11,9 proc. Tuo tarpu ES-27 sumažėjo nuo 10,8 iki 10,1 proc. (Unemployment..., 2013). Vakarų demokratijos šalyse skiriamos trys darbo rinkos politikos raidos etapai, padedantys spręsti svarbiausią nedarbo problemą:

- 1) pirmame etape vyravo kompensacinės darbo rinkos politikos priemonės, todėl svarbiausias uždavinys buvo tarpininkauti įdarbinant bedarbius piliečius;
- 2) antrame etape (XX a. 7 deš.) pradėtos naudoti selektyviai parenkamos aktyvios darbo politikos priemonės (įvairios ekonominės ir organizacinės priemonės, mažinančios nedarbo mastą). Daug dėmesio buvo skiriama darbo išteklių profesinio ir teritorinio mobilumo didinimui;
- 3) trečiame etape (XX a. 8 deš. viduryje) naudojamos kompensacinės darbo rinkos politikos priemonės, plėtojamos aktyvios darbo politikos priemonės, nukreiptos į profesinį mokymą, perkvalifikavimą, kvalifikacijos kėlimo finansavimą, finansinę paramą esamoms darbo vietoms išlaikyti ir naujoms steigti (Martinkus, Sakalas ir kt., 2006).

Trečio etapo įgyvendinimo sėkmė ženkliai priklauso nuo socialinio kapitalo vystymo, tame tarpe ir nuo socialinio tinklo plėtros.

Socialinis tinklas kaip socialinio kapitalo forma

Sėkmingo ekonominio vystymosi pagrindas yra abipusis pasitikėjimas tarp įvairių lygių partnerių: mikroekonominio ir makroekonominio požiūriais. Šis aspektas apibūdinamas socialinio kapitalo samprata, reiškiančia pilietinės atsakomybės visuomenėje ir pasitikėjimo viešosiose institucijose didėjimą ir socialinio tinklo formavimą. Socialinio kapitalo tematiką gvildena nemažai mokslininkų, tokių kaip Putman (2007), Coleman (1988), Bourdieu (Social capital research, 2012), Fukuyama (Social capital research, 2012) ir kt. Įvairius socialinio kapitalo tematikos aspektus tiria ir lietuvių tyrinėtojai, pvz., Matonytė (2004) – socialinio kapitalo ir gero valdymo klausimus; Tijūnaitienė (2008) – socialinio kapitalo ir dalyvavimo kontekstą; Gečienė (2009) – socialinio kapitalo ir socialinio tinklo sąsajas; Gvaldaitė (2010) – šeimų problematiką socialinio kapitalo perspektyvoje; Imbrasaitė (2004) socialinį kapitalą ir politinį aktyvumą, Guščinskienė ir Čiburienė (2012) – žmogiškojo ir socialinio kapitalo plėtotę Lietuvoje ir kt.

Socialinio kapitalo klausimu pastaraisiais metais daug diskutuoja socialinių mokslų atstovai: ekonomistai, sociologai, politologai ir kt. Svarbų žingsnį gražinant šį terminą į mokslinę terminiją XX a. 6 dešimtmetyje žengė Kanados sociologai Seeley, Sim ir Loosley bei 7 dešimtmetyje žymus prancūzų sociologas ir filosofas Bourdieu, nes socialinio kapitalo koncepcija pirmą kartą buvo panaudota Hanifan dar 1916 m., pabrėžiant JAV kaimo mokyklų bendruomeninių ryšių reikšmę mokyklų plėtrai. Ypatingai viešojoje mokslinėje erdvėje šį terminą išpopuliarino amerikietis politologas Putman, Coleman, Fukuyama, Hirschman ir kiti (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Socialinio kapitalo apibrėžimas

(Šaltinis: sudaryta pagal: Fukuyama (1999); Siisiäinen (2000); Miles, Scott, Breedon (2012); Klesner (2003); Ostrom, Ahn (2010); Poulsen, Svendsen (2005))

<i>Autorius/ šaltinis</i>	<i>Apibrėžimas</i>
P.Bourdieu (1983, 1988)	Socialinis kapitalas yra visuma realiai egzistuojančių arba potencialių resursų, susijusių su patvaraus daugiau ar mažiau institucionalizuotų tarpusavio pažinimo ir pripažinimo ryšių tinklo nuosavybe. Socialinis kapitalas yra socialinių santykių ir ryšių tinklas, kurį turi ir kuriuo naudojasi asmuo. Jis teigia, kad ne ryšiai savaime daro žmones turtingesnius arba skurdesnius, o tai, kas sąlygoja tuos socialinius santykius arba ryšius, kas juos valdo ir turi galią.
F.Fukuyama (1999)	– tai patikimi socialiniai santykiai. Be to, individų kooperaciją skatina neformaliuose socialiniuose ryšiuose užprogramuota norma.
D.Knoke (1999)	– tai procesas, kurio pagalba socialiniai veikėjai sukuria ir mobilizuoja savo ryšius organizacijos viduje ir tarp organizacijų, siekdami gauti priėjimą prie kitų socialinių veikėjų resursų.
R.Inglehart (1997)	– tai pasitikėjimo ir tolerancijos kultūra, kurioje atsiranda platūs savanoriško bendravimo tinklai.
R.Pennar (1997)	– tai socialinių ryšių tinklas, veikiantis individualų elgesį, tuo būdu įtakodamas ekonominį augimą.
M.Woolcock (1998)	– tai tarpusavio informacija, pasitikėjimas ir normos, būdingos asmens socialiniams tinklams.
J.L.Klesner (2003)	– tai socialinis pasitikėjimas, narystė įvairiose organizacijose, telefoninių paslaugų tankumas ir pasiskirstymas, laikas praleistas žiūrint televizorių; visa tai didina visuomenės aktyvumą.
A. Poulsen, G.Svendsen (2005)	– tai laisvai pasirenkamas bendradarbiavimo (angl. klb., <i>voluntary cooperation</i>) pirmumas, priklausantis nuo individo turimos informacijos vienas apie kitą apimties.
E.Ostrom, T.K. Ahn (2010)	– tai patikimumas, tinklas, institucijos, kurie lemia pasitikėjimą ir įtakoja bendrą veiklą (angl. klb., <i>collective action</i>).
D.Miles, A.Scott, F.Breedon (2012)	– tai socialinių ryšių ir bendradarbiavimo vertė, kuri gali padėti plėtoti ekonominei veiklai ir pakelti gyvenimo lygį.

Bandymai apibrėžti socialinį kapitalą parodė, jog požiūrių įvairovė didelė, tačiau juos galima sugrupuoti, nes nemaža dalis tyrėjų pripažįsta, jog šiame konstrukte svarbus vaidmuo tenka socialiniams ryšiams, socialiniams tinklams, bendruomeniškumui, kurie remiasi pasitikėjimu,

solidarumu, normomis, vertybėmis. Taigi išryškėja du pagrindiniai socialinio kapitalo elementai – *socialiniai ryšiai/santykiai* (Coleman, Bourdieu) ir *pasitikėjimas* (Putman, Fukuyama).

Analizuojant socialinį kapitalą, kaip patikimus socialinius santykius, iškyla socialinio tinklo, kuris gali tapti jungtimi individams, jų grupėms, organizacijoms tiek šalies, tiek ir globaliu mastu, klausimas. Anot Pescosolido (Pescosolido, 2007, p.210), cituojama iš Gečienės (Gečienė, 2009, p.131), skirtini trys **socialinių tinklų požymiai**:

1. *Struktūra*, kuri nusako tinklinių ryšių architektūrinius aspektus: dydį, tankumą, atvirumą, intensyvumą, santykių tipus, tinklo „skyles“ ir panašiai. Pavyzdžiui, KTU pasirašiusi bendradarbiavimo sutartis su Lietuvos ir užsienio aukštosiomis mokyklomis, pramoninkais, verslo įmonėmis ir t.t. Tuo tarpu LKA, kaip daugelis universitetų, bendradarbiauja su Lietuvos ir užsienio aukštosiomis mokyklomis, tačiau ji turi daugiau kontaktų su užsienio karo mokyklomis, o tai nebūdinga kitų aukštųjų mokyklų socialiniams tinklams. Be to, LKA veiklos specifika kartais įtakoja ir santykių tarp aukštųjų mokyklų intensyvumui, nes joje tenka derinti civilines universitetines ir karines studijas, todėl laiko kai kurioms bendroms veikloms gali pritrūkti.
2. *Turinys*, kuris atskleidžia, kas perduodama tinkliniais ryšiais - tai ištekliai (materialūs ar nematerialūs), požiūriai ir nuomonės, patirtis, kolektyvinė atmintis. Pvz., tarpinstitucinis ir tarptautinis patyrimas rengiant studijų programas, organizuojant studentų praktikas, kvalifikacijos kursus ir/ar seminarus ir t.t.
3. *Funkcijos*, tokios kaip emocinė ir instrumentinė pagalba, įvertinimas, kontroliavimas ir daugelis kitų. Pvz., aukštųjų mokyklų studijų ekspertinis vertinimas ir tarptautinė akreditacija ir t.t.

Svarbu pažymėti, kad Putman et al. (1993) analizavo socialinį kapitalą kaip socialinės struktūros funkciją, lemiančią tam tikrą pranašumą, kaip kad ir kitos kapitalo formos, įtakojančios atitinkamo veiksnio veiklos produktyvumą. Socialinis kapitalas, kaip ir žmogiškasis ar gamybinis kapitalas, savo ruožtu lemia tam tikrą produktyvumą, kuris menktų, jei socialinis kapitalas neveiktų. Putman et al. socialinį kapitalą analizavo kaip socialinės organizacijos bruožus, tokius kaip: pasitikėjimas, normos ir tinklai, leidžiantys socialiniam suartėjimui padidinti socialinių institucijų efektyvumą ir pagerinti ryšius per bendrą veiklą (Putman, 1993). Taigi, socialinis kapitalas pagrįstas žmogiškaisiais ryšiais ir žmonių grupių lūkesčiais bei vertybėmis. Socialinis kapitalas reiškiasi įvairiais lygiais: individo, socialinės grupės (pvz., profesinės grupės, draugai, šeima ir pan.), organizacijos, bendruomenės (tiek mikroekonominiame, tiek makroekonominiame lygiuose). Socialinis kapitalas, kaip patikimi socialiniai santykiai, socialinių tinklų dėka gali būti plėtojami įvairiomis kryptimis:

- Tarp aukštųjų mokyklų ir verslo/darbdavių;
- Tarp valdžios institucijų ir mokslo, verslo, paslaugų ir kt. organizacijų;
- Tarp įvairių socialinių grupių;
- Tarp socialinės grupės ir atskirų individų ir pan.

Vienas iš būdų plėtoti socialinius tinklus yra dalyvavimas verslo santykiuose, kurie yra nukreipti į užimtumo skatinimą ir nedarbo mažinimą.

Verslumas ir verslininkų bruožai

Svarbiausieji ekonomikos augimo veiksniai yra darbo jėga, kapitalas, žinios ir verslumas, lemiantys konkurencingumą (Nacionalinėje Lisabonos strategijos įgyvendinimo 2008-2010 m. programoje, 2008, p. 3). Vienas svarbiausių veiksnių – verslumo didinimas – siejamas su socialinio tinklo plėtra. Žmonių verslumas plačiąja prasme – tai žmonių požiūris, įgūdžiai ir žinios, kurie leidžia atpažinti galimybę kurti pridėtinę vertę (tiek socialinę, tiek ekonominę), ir veiksmi, skirti šiai galimybei panaudoti. Siaurąja prasme verslumas apibūdinamas kaip pridėtinės vertės kūrimas. Tam tikros verslumo savybės yra įgimtos, o dalis – įgytos:

- įgimtos savybės yra intuicija, azartas, karjerizmas, garbės troškimas, pasitikėjimas savimi;
- įgytos verslumo savybės formuojasi mokantis, studijuojant, dirbant ūkinėje veikloje; tai žinios ir praktinis patyrimas, formuojantis universalius ir dalykinius įgūdžius.

Lietuvoje kol kas nėra visa apimančio sisteminio požiūrio į verslumo skatinimą, nes švietimo, darbo rinkos, profesinio orientavimo, smulkaus ir vidutinio verslo skatinimo priemonės nėra tarpusavyje subalansuotos. Šias sritis reguliuojančios valstybės institucijos dirba skirtingomis kryptimis, nes nepakankamai gerai išvystytas socialinis tinklas, t.y. nėra stiprios jungties tarp individų, jų grupių, organizacijų ir šalies, ir globaliu mastu. 1997 m. pirmą kartą tarpvyriausybiniame ES Amsterdamo konferencijoje paskelbtas „visiško užimtumo tikslas“ ir nedarbas pripažintas bendrąja Europos problema. Europos taryba 1997 m. patvirtino Užimtumo gairių paketą, kurį sudaro 19 gairių, sugrupuotų į 4 „ramsčius“ (EU employment..., 2001, p. 6):

- *Idarbinimas* – tikslas, kad darbo rinka būtų visiems atvira; jis apima du pagrindinius strategijos momentus: prevencinį kovos su nedarbu poveikį ir aktyvumo skatinimą;
- *Verslumas ir darbo vietų kūrimas* – tikslas, inovacijomis grįsto verslo kūrimas, senų darbo vietų išlaikymas ir naujų kūrimas, palankesnės užimtumui mokesčių sistemos sukūrimas;
- *Prisitaikymas/adaptavimasis* – tikslas: globalizacijos ir augančios mokslinės ir technologinės pažangos sąlygomis skatinti darbo organizavimo modernizavimą, sudaryti darbuotojams greitesnio adaptavimosi darbo vietose sąlygas;
- *Lygios galimybės* – tikslas: užtikrinti lyčių lygybę įsidarbinant, teikiant su darbu susijusias garantijas ir pan.

Mokslinėje literatūroje (Nickels, McHugh, McHugh, 1996, 145; Lukaševičius, Martinkus, Piktys, 2005, p.170) daug analizuojami verslininko bruožai. Verslininkas turi pasitikėti savimi, būti atsakingas, drąsus ir nebijoti rizikos (žr. 3 lentelę). Šios savybės gali pozityviai paveikti socialinių tinklų kūrimą, kuris įgalina spartesnį smulkaus ir vidutinio verslo vystymą šalyje ir už jos ribų.

3 lentelė

Svarbiausi verslininkų bruožai ir jų charakteristikos

(Šaltinis: Sudaryta pagal: Lukaševičius, Martinkus, Piktys, 2005, p. 170; Nickels., McHugh, McHugh, 1996, p. 145)

Pagal: Nickels, McHugh		Pagal: Lukaševičius, Martinkus, Piktys	
<i>Bruožai</i>	<i>Charakteristikos</i>	<i>Bruožai</i>	<i>Charakteristikos</i>
Savikontrolė	Pasitikėjimas savimi, atsakomybė už savo verslą.	Savęs nukreipimas	Pasitikėjimas savimi ir disciplina.
Pasitikėjimas savimi	Lyderiavimas, optimizmas ir jo palaikymas, nuolatinis tikslo siekimas.	Savęs ugdymas	Tikėjimas savo idėjomis, gebėjimas tuo užkrėsti komandą.
Aktyvumas	Pastovus idėjų kūrimas ir įgyvendinimas praktikoje.	Orientacija į veiksmą	Idėjų įgyvendinimas praktikoje.
Energingumas	Verslo vykdymui svarbu: emocionalumas, gebėjimas dirbti tiek protinį, tiek fizinį darbą.	Energingumas	Gebėjimas daug dirbti bei emocinis, dvasinis, fizinis energingumas.
Neapibrėžtumas	Gebėjimas prisiimti iš anksto žinomą riziką ir verslo neapibrėžtumą.	Netikrumo toleravimas	Gebėjimas prisiimti riziką ir toleruoti netikrumą.

Verslumas yra skatinamas per socialinius tinklus. Mikroekonominiame lygyje per individo, socialinės grupės (pvz., profesinės grupės, draugai, kolegos, šeima ir pan.) sąveikas. Makroekonominiame lygyje pasireiškia šalies ir visuomenės suinteresuotumas verslo vystymo ir verslumo skatinimo, naudojant įvairias priemones (pvz., mokymus, fondus, finansavimą ir kt.).

Verslumą skatinančios priemonės veikiančios per socialinius tinklus

Viena iš verslumą skatinančių krypčių yra *verslumo skatinimo iniciatyvos*: sudaromos galimybės ir finansiškai skatinamas naujų darbo vietų kūrimas, savarankiškas užimtumas. Verslumo skatinimo konkursą laimėjo Lietuvos centrinė kredito unija, kuri nuo 2010 iki 2015 metų paskirstys iki 50 mln. Lt Europos socialinio fondo lėšų (Pranckevičius, 2010).

Kita verslumą skatinančių krypčių – *paskolos*. Verslininkai ir fiziniai asmenys naudojami galimybe gauti paskolas palankiomis sąlygomis. P.vz., Kauno kredito unijos vykdomas projektas „Verslumo skatinimas“ yra ženkli parama su sunkumais susidūrusiam smulkiam verslui ir Lietuvos gyventojams. Populiariausia sritis, kurioje paskolų gavėjai mato perspektyvą kurti ir plėtoti nuosavą verslą – paslaugos (viešasis maitinimas, reklama, automobilių techninis aptarnavimas, grožio

salonai). Populiarios ir prekybos (rūbai, namų apyvokos reikmenys) bei gamybos (baldai, duonos ir pyrago gaminiai) sritys (Verslininkai ir fiziniai asmenys..., 2012).

Lietuvoje veikia *Jaunimo verslumo centrai*, kurie nukreipti į jaunimo verslumo ugdymą bei socialinių tinklų plėtojimą ir orientuoti į nedarbo mažinimą bei emigrantų skatinimą grįžti ir investuoti į verslą gimtinėje. Kasmet vyksta verslumo renginių ciklas „*Versli Lietuva*“ (Verslumo skatinimo renginiai, 2013) Kaune, Klaipėdoje, Panevėžyje, Alytuje ir Vilniuje. Jų metu matomas išplėtotas socialinis tinklas, kuris jungia Lietuvos verslininkus, įvairių sričių specialistus ir pripažintus akademikus, kurie skaito paskaitas, konsultuoja ir rengia nemokamus seminarus.

Lietuvoje yra galimybių generuoti verslo idėjas ir jas realizuoti vieno savaitgalio metu. Tokia iniciatyva vadinama „*Startup Weekend*“ (*Startup Weekend ...*, 2012). Ši iniciatyva – tai efektyvus būdas patikrinti savo verslo idėją, susirasti partnerių, sulaukti bendraminčių, entuziastų ir specialistų pagalbos bei pastūmėti verslo idėją į realybę vieno savaitgalio verslumo inkubatoriuje. Dauguma verslo plėtrą skatinančių iniciatyvų, centrų ir veiklų pradžia neretai yra siejama su vakarų šalių sukaupto patyrimo sklaida, pvz., Didžiosios Britanijos, Vokietijos, JAV ir kitų šalių išplėtotų socialinių tinklų dėka vystomas verslumas ir mažinamas nedarbas.

IŠVADOS

1. XXI a. pradžioje nedarbas yra ypač aktuali problema ES-27, tame tarpe ir Lietuvoje, kurioje nedarbas 2011 metais siekė 15,4 proc.

2. Dabartinėmis sąlygomis, siekiant spręsti nedarbo problemą, naudojamos kompensacinės darbo rinkos politikos priemonės, plėtojamos aktyvios darbo politikos priemonės, nukreiptos į profesinį mokymą, perkvalifikavimą, kvalifikacijos kėlimo finansavimą, finansinę paramą esamoms darbo vietoms išlaikyti ir naujoms steigti. Šių priemonių įgyvendinimo sėkmė priklauso nuo socialinio kapitalo vystymo, ypač socialinio tinklo plėtos.

3. Socialinio kapitalo klausimu pastaraisiais metais daug diskutuojama. Socialinis kapitalas gali būti suprantamas kaip socialinių ryšių tinklas, darantis įtaką individų elgesiui, ir tokiu būdu veikiantis ekonominį augimą, gerinant gyvenimo lygį ir kokybę, mažinant nedarbą. Socialinis kapitalas pagrįstas žmogiškaisiais ryšiais ir atskirų individų ir/ar jų grupių lūkesčiais ir vertybėmis. Viena svarbiausių socialinio kapitalo formų yra socialinis tinklas pagrįstas pasitikėjimu ir glaudžiu bendradarbiavimu, kuris skatina individų verslumą, darbo vietų kūrimą ir nedarbo mažinimą. Socialinis tinklas svarbus mikroekonominiame ir makroekonominiame lygiuose. Šis tinklas veikia informacijos sklaidą lemiančią, viena vertus, nedarbo mažėjimą, antrą vertus, verslumo skatinimą.

4. Galima išskirti keletą verslumą skatinančių priemonių, kurios aktyviai įgyvendinamos Lietuvoje, pvz., verslumo skatinimo iniciatyvos, jaunimo verslumo centrai, verslumo renginiai ir jų ciklai, verslo idėjų generavimas ir finansavimas ir kt.

LITERATŪRA

1. Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology* 94, S95-S120. Paimta 2012 11 21 iš tinklapio: <http://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/c/477/File/Social%20Capital%20in%20the%20Creation%20of%20Human%20Capital.pdf>
2. Gečienė, I. (2009). Socialinių tinklų analizė migracijos studijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. Nr.2 (25), p.130-143.
3. Guščinskienė, J., Čiburienė, J. (2012). Žmogiškojo ir socialinio kapitalo plėtotė Lietuvoje: raidos įžvalgos // *Mokslo ir technikos raida Lietuvoje*; 16-osios mokslo istorikų konferencijos, įvykusios Vilniuje 2012 m. gruodžio 6 d. pranešimai / Vilniaus Gedimino technikos universitetas. Vilnius: Technika. Nr. 28, p. 81-90.
4. Gvaldaitė, L. (2010). Šeimų savipagalbos grupių veikla socialinio kapitalo perspektyvoje. *Acta paedagogikaca Vilnensia*. Nr.22, p.43-53.
5. Fukuyama F. (1999). Social Capital and Civil Society. *The Institute of Public Policy*. George Mason University October 1. Paimta 2012 12 22 iš tinklapio: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>
6. Imbrasaitė, J. (2004). Socialinis kapitalas ir politinis dalyvavimas. *Mintis ir veiksmai*. Nr. 1, p. 31-51.

7. Klesner, J.L. (2003). Political attitudes, social capital, and political participation: The United States and Mexico compared. *Mexican Studies*. 19: 29-64.
8. Lukaševičius, K., Martinkus, Br., Piktys, R. (2005). *Verslo ekonomika*. Kaunas: Technologija.
9. Martinkus, Br., Sakalas, A., Savanevičienė, A. (2006). *Darbo išteklių ekonomika ir valdymas*. Kaunas: Technologija.
10. Matonytė, I. (2004). Socialinis kapitalas nuo mokslinių tyrimų perspektyvų prie empirinių pastebėjimų. Gero valdymo klausimas. *Mintis ir veiksmas*. Nr. 1, p. 22-32.
11. Miles, D., Scott, A., Breedon, F. (2012). *Macroeconomics: Understanding the global economy*. India: John Wiley & Sons, Ltd.
12. Nickels, W. G., McHugh, J. M., McHugh, S. M. (1996) *Understanding business*. 2nd ed. Boston, MA
13. Ostrom, E., Ahn, T.K. (2010) . The meaning of social capital and its link to collective action. Ed. By Svendsen G.T., Svendsen G.L. *Handbook of social capital*. Edward Elgar: Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA.
14. Poulsen, A., Svendsen, G. T. (2005). Social Capital and Endogenous Preferences. *Public Choice*. 123 (1).
15. Prancėvičius, T. (2010) Verslumo skatinimas Lietuvoje. Paimta 2013 01 09 iš internetinės svetainės: http://www.inovacijos.lt/lt/naujiena/id/verslumo_skatinimas_lietuvoje/tp/lt/
16. Putnam, R. (2007). Social capital and civic community. Paimta 2012 11 23 iš internetinės svetainės: <http://www.infed.org/thinkers/putnam.htm>
17. Siisiäinen, M. (2000). Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam. *The Third Sector: For What and for Whom?*. Trinity College, Dublin, Ireland July 5-8. Paimta 2012 12 21 iš internetinės svetainės: <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/7661/siisiainen.pdf?sequence=1>
18. Social capital research. Definitions of Social Capital (2012). Paimta 2012 10 21 iš internetinės svetainės: <http://www.socialcapitalresearch.com/definition.html>
19. Startup Weekend Lithuania (2012). Paimta 2013 02 21 iš internetinės svetainės: <http://lithuania.startupweekend.org/>
20. Tijūnaitienė, R. (2008). Socialinio kapitalo koncertas: dalyvavimo kontekstas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr.1 (10), p.186-192.
21. Verslininkai bei fiziniai asmenys aktyviai naudojami galimybe gauti paskolas ypač palankiomis sąlygomis. 2012 11 08. Paimta 2013 01 21 iš internetinės svetainės: <http://www.kku.lt/Naujienos/Aktualiausias-naujienos-naujiena/65>
22. Unemployment statistics. Eurostat informatikon (2013). Paimta 2013 01 21 iš tinklapio: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics#Unemployment_trends
23. Verslumo skatinimo renginiai „Versli Lietuva 2012“, 2013 Paimta 2012 11 21 iš tinklapio: http://www.ukmin.lt/web/lt/verslo_aplinka/smulkaus-ir-vidutinio-verslo-politika/verslumo-skatinimas/verslumo_skatinimo_renginiai_versli_lietuva_2012

THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL IN SOLVING THE UNEMPLOYMENT PROBLEM: THE ASPECT OF ENTREPRENEURSHIP STIMULATIONS

Jūratė Guščinskienė

The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania

Jadvyga Čiburienė

Kaunas University of Technology

SUMMARY

At present economic development is an integral part of the European Union (EU) labor market, the European Employment Strategy (EES) and its programs, one of the most important priorities. The entry of potential employees into the labor market is an integral part of the social capital development. Aim of the article - to analyze the significance of social capital in solving the problem of unemployment by the aspect of entrepreneurship stimulation. Objectives of the study: to discuss the concept of social capital, to analyze the unemployment situation and describe entrepreneurship assumptions, solving the problem of unemployment. The paper shows that the social network as a social capital form creates favorable conditions for the development of entrepreneurship and unemployment reduction.

STUDENTŲ BENDRŲJŲ KOMPETENCIJŲ UGDYMO GALIMYBIŲ VERTINIMAS: VERSLO PRAKTINIO MOKYMO FIRMOS ATVEJO ANALIZĖ

GITANA MEČĖJIENĖ, JOLITA NAUJALIENĖ, DANGUOLĖ IGNATAVIČIŪTĖ
Vilniaus kolegija

ANOTACIJA

Pasaulinis 7800 verslo praktinio mokymo firmų tinklas laiduoja studentų bendrųjų kompetencijų tobulinimo galimybes. Straipsnyje nagrinėjama studentų bendrųjų kompetencijų tobulinimo galimybės Vilniaus kolegijoje veikiančių verslo praktinio mokymo firmų pavyzdžiu. Apžvelgiamos Europos Aukštojo mokslo struktūrų suderinimo projekto komandos rekomenduojamų bendrųjų kompetencijų: instrumentinių, interpersonalinių ir sisteminių kompetencijų, siekimo galimybės.

Straipsnyje pateikti atlikto tyrimo, kurio tikslas buvo išsiaiškinti studentų nuomonę apie tai, kaip taikomas modernus mokymo metodas – simuliacija verslo praktinio mokymo firmų tinke, leidžia ugdyti bendrąsias kompetencijas, rezultatai. Duomenys buvo sisteminami, lyginami ir analizuojami. Straipsnyje siekiama įvertinti studijų procese naudojamos mokymo galimybės - verslo praktinio mokymo firmos, teikiamus privalumus bei tobulintinus aspektus.

IVADAS

Bendrųjų kompetencijų ugdymas ir jų plėtotė užima svarbią reikšmę studijų procese. Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultete vykdomos Bankininkystės bei Investicijų ir draudimo studijų programos yra orientuotos į studijų rezultatus ir besimokantįjį studentą. Dėmesys koncentruojamas ne į dėstytojo veiklą, bet į studentą, jo mokymosi ir studijavimo procesą. Kompetencijos yra svarbiausias orientyras, ką jaunas specialistas turi įsisavinti, ko reikia, kad jo įgyta kvalifikacija būtų patraukli ir pripažinta darbo rinkoje. Todėl siekiama, kad studijų metu studentui būtinos įsisavinti žinios ir gebėjimai bei kompetencijos apspręstų studijų programos turinį. Profesinis laukas rinkdamasis jauną specialistą prioritetą teikia gerai išugdytoms bendrosioms kompetencijoms, kurios dera su dalykinėmis/ specialiosiomis kompetencijoms.

Keičiantis rinkos reikalavimams, keliamiems profesiniam rengimui, keičiasi ir jauno specialisto rengimo akcentai ir logika. Vis daugiau dėmesio skiriama bendrųjų kompetencijų ugdymui, naujų mokymo formų ir metodų, padedančių ugdyti bendrąsias kompetencijas, paieškai ir taikymui mokymo procese. Studijų metodų pasirinkimas priklauso nuo siekiamų studijų programos rezultatų, ugdomų kompetencijų bei studento rezultatų vertinimo principų. Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultete šalia tradicinių studijų procese naudojamų metodų: paskaitų, praktikumų, seminarų, diskusijų, praktikų profesiniame lauke, pažintinių ekskursijų ir pan., vis tvirčiau įsigali modernios mokymo/si priemonės, padedančios gerinti studijų proceso kokybę. Prie tokių būtų galima priskirti nuotoline studijas, e-mokymąsi Moodle aplinkoje, praktikas simuliacinėje verslo aplinkoje (Verslo praktinio mokymo firma (*toliau tekste VPMF*) VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA), vaizdo konferencijas.

Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultete buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas - išsiaiškinti studentų nuomonę apie tai taikomus modernius mokymo metodus – simuliacija verslo praktinio mokymo firmų tinke, leidžia ugdyti bendrąsias kompetencijas.

Tyrimo objektas – studentų bendrųjų kompetencijų ugdymas praktikos VPMF metu.

Tyrimo tikslas - išsiaiškinti studentų nuomonę apie tai, kaip taikomas modernus mokymo metodas – simuliacija verslo praktinio mokymo firmų tinke, leidžia ugdyti bendrąsias kompetencijas.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti kaip dažnai ir kokias užduotis/praktinius veiksmus atliekant simuliacinėje tinkle studentai ugdo instrumentines, interpersonalines bei sistemas bendrąsias kompetencijas.
2. Išsiaiškinti mokymo metodo - simuliacijos verslo praktinio mokymo firmų tinkle, stiprybes bei identifikuoti silpnybes.

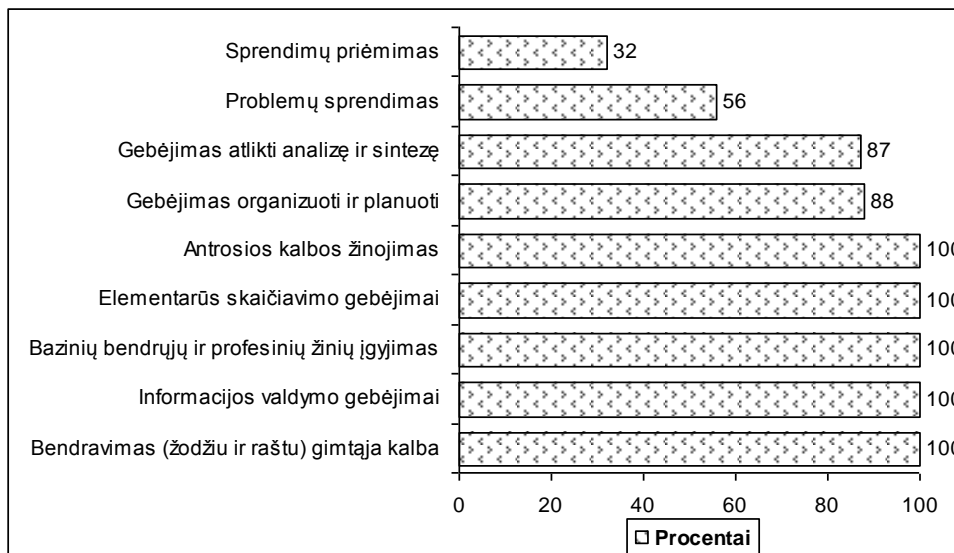
3. Prognozuoti studentų bendrųjų kompetencijų tobulinimo galimybes, naudojant simulith tinklą.

Tyrimo metodai: standartinė anketinė apklausa ir duomenų sisteminimas ir analizė.

Tyrimo metodologija. Tyrimas buvo vykdomas 2011/2012 metais. Standartinio anketavimo būdu buvo apklausta 200 baigiamojo kurso studentų, studijuojančių Bankininkystės studijų arba Investicijų ir draudimo studijų programose ir atliekančių praktiką VPMF VIKO BANKAS arba VIKO DRAUDA. Anketa sudaryta, atsižvelgiant į Europos Aukštojo mokslo struktūrų suderinimo projekto komandos suformuluotas ir susistemintas bendrąsias kompetencijas, kurios turėtų būti siekiamybė kiekvienam aukštojo išsilavinimo siekiančiam specialistui. Anketa suskirstyta į tris stambias bendrųjų kompetencijų grupes, atskirai kiekvieną iš jų dalinant dar smulkiau. Respondentų buvo paprašyta vertinti, kaip dažnai ir kokias užduotis/praktinius veiksmus atliekant profesinio mokymo firmose VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA, kurios dalyvauja tarptautiniame simuliacinio verslo tinkle, buvo sudarytos galimybės ugdyti instrumentines, interpersonalines bei sistemes kompetencijas.

Tyrimo rezultatai ir analizė

Vertinant respondentų atsakymus į pirmoje anketos dalyje pateiktus klausimus apie instrumentinių kompetencijų ugdymą, galima pastebėti, kad atliekamos praktinės užduotys/praktiniai veiksmai ne tolygiai sudarė sąlygas ugdyti minėtas kompetencijas. Respondentų atsakymų pasiskirstymas pateiktas 1 paveiksle.

1 pav. Studentų instrumentinių kompetencijų ugdymo galimybės

Bendravimo (žodžiu ir raštu) gimtąja kalba kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo visi 100 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti dalyvaudami komunikacijos procesuose. Aktyviai ieškant naujų klientų bei aptarnaujant esamus VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA klientus, studentai buvo priversti naudoti tinkamą toną ir kalbą, kūno kalbos elementus, turėjo išklausti klientą bei atsakyti į jo pateiktus klausimus ir žodžiu/raštu, pateikti teisingą informaciją klientams, prisistatyti, pateikti pasiūlymą dėl paslaugos ar produkto įsigijimo, valdyti pokalbį nuo pradžios iki pabaigos, diskutuoti su patenkintais ir pretenzijų turinčiais klientais. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti bendraudami firmų kolektyvuose, dirbdami komandose. Jie buvo priversti atsižvelgti į kolegų ypatumus ir elgtis atitinkamai, atsakyti į kolegų užklausas darbiniais klausimais, patys paprašyti kolegų pagalbos arba ją pasiūlyti, išsiaiškinti savo atsakomybės ribas, sužinoti darbo taisykles bei procedūras.

Informacijos valdymo gebėjimo kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo visi 100 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti ieškodami reikalingos/naudingos informacijos internetiniuose tinklalapiuose, teisės aktuose, bibliografiniuose šaltiniuose, VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA vidaus norminiuose dokumentuose, taip pat pateikdami

tinkamus klausimus informacijos gavimui savo kolegoms – studentams, kurie dirbo firmų padalinių vadovais, ar dėstytojams, kurie buvo atsakingi už mokymo proceso organizavimą VPMF.

Profesijos pagrindą sudarančių bazinių žinių įgijimo kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo visi 100 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti valdydami VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA informacines technologijas. Banke buvo naudojama informacinė platforma FORPOST, kurią taip pat naudoja realiai rinkoje veikiančios bankai. Draudimo įmonėje buvo naudojama informacinė platforma DIS, kurią taip pat naudoja realiai rinkoje veikiančios draudimo įmonės. Be to atlikdami praktiką VPMF studentai dalyvauja banko ir draudimo veiklos procesuose, vykdo verslo funkcijas ir atsako už darbo rezultatą.

Elementarių skaičiavimo gebėjimų kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 100 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti dalyvaudami bankinių ir draudimo produktų bei paslaugų kainodaros formavimo procese, t.y. apskaičiuodami draudimo įmokas skirtingų rūšių polisams, skaičiuodami draudiminių įvykių žalas ir terminuotų indėlių palūkanas, klientams suteiktų kreditų palūkanas, vertindami kliento rizikingumą, konvertuodami įvairių šalių valiutas pagal realų kursą, sudarydami statistines ataskaitas, analizuodami įmonių veiklos rezultatus, vertindami simulith tinkle veikiančių kitų VPMF pasiūlymus įsigyti prekes ir paslaugas.

Antrosios kalbos žinojimo kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 100 proc. respondentų. Respondentai minėjo, kad išmano ir gali bendrauti verslo aplinkoje šiomis užsienio kalbomis: anglų k., vokiečių k., prancūzų k., lenkų k., norvegų k. Minėtą kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti susirašinėdami elektroniniu paštu su simulith tinkle veikiančių užsienio VPMF darbuotojais, bendraudami telefonu, bendraudami žodžiu Skype internetine priemone, ruošdami pasiūlymus raštu naujiems klientams užsieniečiams bei aptarnaudami esamus klientus užsieniečius, vertindami kitų užsienio simulith tinklo įmonių pasiūlymus įsigyti jų paslaugas ar produktus, dalyvaudami tarptautinėse VPMF mugėse (2011 m. Čekijoje Prahos mieste; Lietuvoje Alytaus mieste; 2012 m. Belgijoje Gent mieste, Lietuvoje Vilniaus mieste), kuriose reprezentavo savo įmones bei ieškojo verslo partnerių tarptautiniame simulith tinkle.

Gebėjimo organizuoti ir planuoti kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 88 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti dalyvaudami VPMF veikloje ir užimdami atitinkamą poziciją įmonės struktūros padalinyje. Visi studentai privalėjo tinkamai planuoti darbo laiką, susidoroti su užduočių atlikimo terminais, kad laiku būtų atliktos jiems patikėtos užduotys ir įvykdyti jiems nustatyti planai. Planų vykdymą kontroliuodavo aukštesnę poziciją užimantis darbuotojas – studentas padalinio vadovas. Taip pat keičiantis rinkai ir verslo sąlygoms studentai turėjo galimybę nusistatyti deleguotų užduočių vykdymo eiliškumo prioritetus, tam kad pirmiausiai efektyviai būtų atliktos svarbiausios užduotys.

Gebėjimo atlikti analizę ir sintezę kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 87 proc. respondentų. Minėtą kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti sudarydami VPMF verslo planus, prognozuodami veiklos perspektyvas, vertindami veiklos rodiklius, analizuodami konkurentus, vertindami pateiktus simulith tinklo firmų pasiūlymus įsigyti jų prekes ar paslaugas.

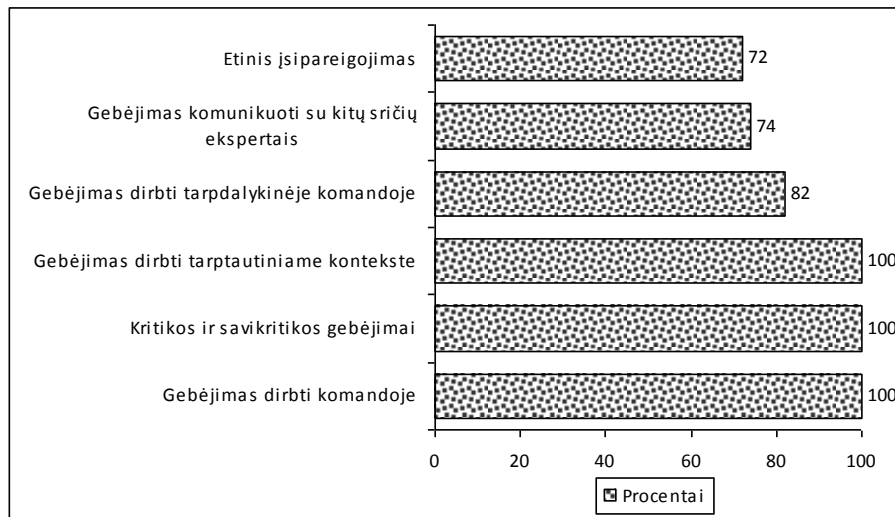
Problemų sprendimo kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 56 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti, kai buvo priversti pasikeitus planams ar aplinkybėms savarankiškai priimti sprendimus, nuraminti nepatenkintus klientus, išsiaiškinant klientų nepasitenkinimo priežastis ir jas eliminuoti, sprendžiant iškilusius konfliktus tarp kolegų.

Sprendimų priėmimo kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 32 proc. respondentų. Šią kompetenciją turėjo galimybę ugdyti studentai, kuriems buvo patikėtos įmonių padalinių vadovų pozicijos. Vadovai priiminėjo sprendimus įmonės veiklos strateginiais klausimais, numatė veiksmų planą, kad būtų pasiekti įmonės suplanuoti veiklos rodikliai, delegavo užduotis pavaldiniams, vertino atliktų užduočių kokybę.

Apibendrinant pirmosios apklausos dalies rezultatus apie instrumentinių kompetencijų ugdymą, galima pastebėti, kad simuliacijos verslo praktinio firmų tinkle sudaro puikias galimybes studentams vystyti bendravimo (žodžiu ir raštu) gimtąja kalba įgūdžius, informacijos valdymo gebėjimus, profesijos pagrindą sudarančių bazinių žinių įgijimo kompetenciją, elementarių skaičiavimo gebėjimų kompetenciją, bei antrosios kalbos žinojimo kompetenciją. Tačiau nuolat

ugdyti gebėjimo organizuoti ir planuoti, atlikti analizę ir sintezę, problemų sprendimo ir sprendimo priėmimo kompetencijas turėjo galimybę tik tie studentai, kurie VPMF užėmė struktūrinių padalinių vadovų pozicijas ar vadovavo darbo grupėms, atliekančioms specialias užduotis. Likę studentai šias kompetencijas ugdyti galėjo tik retsykiais arba visai nebuvo sudarytos sąlygos.

Vertinant respondentų atsakymus į antroje dalyje pateiktus klausimus apie interpersonalinių kompetencijų ugdymą, galima pastebėti, kad atliekamos praktinės užduotys/praktiniai veiksmai ne tolygiai sudarė sąlygas ugdyti minėtas kompetencijas (žr. 2 pav.).

2 pav. Studentų interpersonalinių kompetencijų ugdymo galimybės

Gebėjimo dirbti komandoje kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo visi 100 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti dalyvaudami VPMF veiklos organizavimo procesuose, dirbdami jos struktūriniuose padaliniuose, kurie užtikrino tinkamą verslo procedūrų atlikimą. Struktūriniuose padaliniuose studentai dirbo kaip viena komanda, vykdė padaliniui deleguotas užduotis, skirstėsi atliekamomis funkcijomis ir atsakomybėmis, siekė bendrą struktūriniam padaliniui iškeltų tikslų ir rezultatų.

Gebėjimo dirbti tarptautiniame kontekste ir kultūrinės įvairovės ir multikultūriškumo supratimo ir pripažinimo kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo visi respondentai. Minėtą kompetenciją studentai ugdė, aptarnaudami esamus bei ieškodami naujų klientų tarptautiniame VPMF tinkle ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje. Iš labiausiai nutolusių geografiniu atžvilgu užmegztų verslo kontaktų respondentai paminėjo Australijos bei JAV VPMF. Didžioji tarptautinių verslo partnerių dalis koncentruojasi Europoje: Suomijoje, Čekijoje, Belgijoje, Austrijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Rusijoje. Respondentai paminėjo, kad per dvejus VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA veiklos metus verslo kontaktai su Azijos, Afrikos, Kanados bei Pietų Amerikos žemynuose veikiančiomis VPMF nebuvo užmegzti. Respondentai minėjo, kad galimybės ugdyti minėtą kompetenciją buvo sudarytos studentams dalyvaujant tarptautinėse VPMF mugėse.

Etinio įsipareigojimo (Ethical commitment) kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 72 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti laikydamiesi verslo etikos standartų, kurdami įmonių vidaus norminius dokumentus, apibrėžiančius etinio įsipareigojimo nuostatas, formuodami kolektyvo mikroklimatą, grynindami įmonės prioritetines vertybes bei nuostatas, formuodami savo atsakomybės ribas, ugdydami pasitikėjimą kolegomis ir savimi.

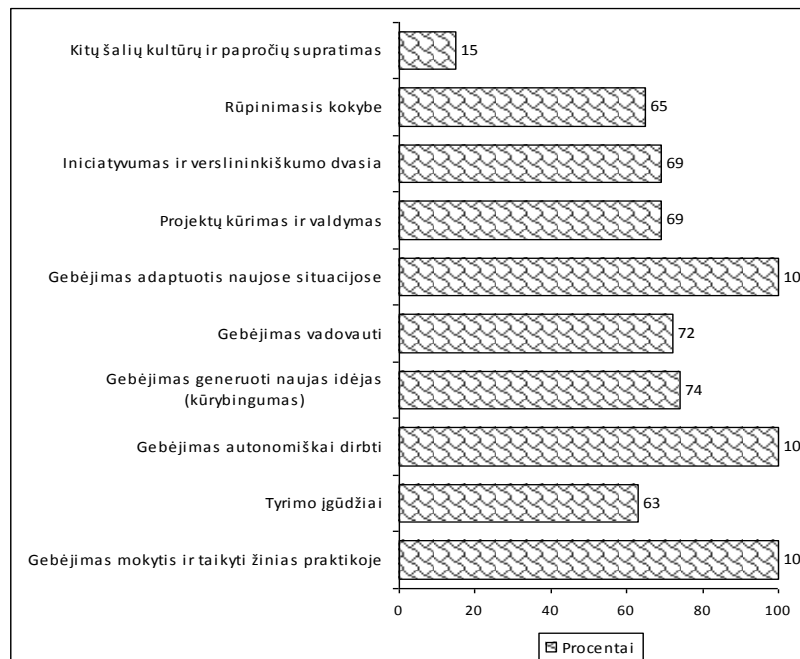
Gebėjimo dirbti tarpdalykinėje komandoje kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 82 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai ugdė dirbdami VPMF įmonėse, atlikdami integruotas užduotis, kuriose dalyvaudavo skirtingų padalinių darbuotojai, pav. Personalo skyriaus darbuotojai vedė vidinius mokymus Pardavimų padalinio darbuotojams apie Pardavimų meną, Kūno kalbą ir pan.; Rinkodaros padalinio darbuotojai kartu su Informacinių technologijų padalinio specialistais kurdavo ir diegdavo įmonių internetinio puslapio bei e-prekybos paslaugas atnaujinimus.

Gebėjimo komunikuoti su kitų sričių ekspertais kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 74 proc. respondentų. Minėtą kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti sprenddami iškilusias informacinių technologijų trukdžių problemas. Studentai komunikavo/konsultavosi su realių įmonių, kurios palaiko sudėtingų VPMF banko ir draudimo informacinių sistemų FORPOST ir DIS funkcionavimą. Taip pat minėtą kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti bendraudami su realių įmonių atstovais, ieškodami savo įmonėms rėmėjų. Be to, studentai įmonių registracijos, mokesčių mokėjimo, atsiskaitymų, žiniasklaidos klausimus sprendavo kreipdamiesi į Lietuvos verslo praktinio mokymo firmų centro specialistus.

Kritikos ir savikritikos gebėjimų kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 100 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti pačioje darbo VPMF pradžioje, kai buvo vykdoma darbuotojų atranka ir pasiskirstymas pareigose. Tuo metu studentai turėjo kritiškai įsivertinti savo asmeninius, socialinius, profesinius įgūdžius, personalo atrankos komisijai pateikti savo CV bei motyvacinis laiškus, pasiruošti pokalbiams dėl priėmimo į darbą. Praktikos VPMF pabaigoje vyksta 360 laipsnių grįžtamojo ryšio tyrimas, kurio metu kiekvieną studentą vertina tiesioginis vadovas, kolegos, pats darbuotojas, kai kuriais atvejais darbuotoją vertina ir klientai. Apibendrinus tyrimo rezultatus išskiriamos stipriosios ir tobulintinos studento kompetencijos ir savybės, ruošiami asmeniniai tobulėjimo planai.

Apibendrinant antrosios apklausos dalies rezultatus apie interpersonalinių kompetencijų ugdymą, galima pastebėti, kad simuliacijos verslo praktinio firmų tinkle sudaro puikias galimybes studentams vystyti gebėjimo dirbti komandoje kompetenciją, tptautiškumo kompetenciją bei kritikos ir savikritikos gebėjimo kompetenciją. Tačiau ne visi studentai turėjo galimybę nuolat ugdyti gebėjimo dirbti tarpdalykinėje komandoje kompetenciją ir gebėjimo komunikuoti su kitų sričių ekspertais; šias kompetencijas jie galėjo ugdyti retai arba jiems visai nebuvo sudarytos sąlygos. Reikia pastebėti, kad apytiksliai tik kas trečias studentas turėjo galimybę ugdyti kultūrinės įvairovės ir multikultūriškumo supratimo ir pripažinimo bei etinio įsipareigojimo kompetenciją.

Vertinant respondentų atsakymus į trečioje anketos dalyje pateiktus klausimus apie sisteminių kompetencijų ugdymą, galima pastebėti, kad atliekamos praktinės užduotys/praktiniai veiksmai ne tolygiai sudarė sąlygas ugdyti minėtas kompetencijas (žr. 3 pav.).

3 pav. Studentų sisteminių kompetencijų ugdymo galimybės

Gebėjimo taikyti žinias praktikoje ir Gebėjimo mokytis kompetencijų ugdymo galimybę paminėjo visi 100 proc. respondentų. Minėtą kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti

dalyvaudami VPMF simuliaciniuose verslo procesuose, kuriuose paslaugos, produktai ir pinigai yra virtualūs, o visa kita yra realu: komunikavimo procesas, veikla tarptautiniame simulith tinkle, produktų ir paslaugų kūrimas, sąskaitų valdymas, pirkimo – pardavimo proceso organizavimas, bendravimas su kitų VPMF studentais Lietuvoje ir užsienyje. Praktikuojantis VPMF, studentams buvo sudarytos visos sąlygos taikyti ankstesnių paskaitų metų įgytas teorines žinias praktikoje. Praktikos metu dėstytojai atliko tik konsultantų funkcijas, visos pareigos ir atsakomybės buvo perduotos studentams.

Tyrimo įgūdžių kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 63 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti planuodami tyrimų kryptis, išskeldami tyrimų tikslus, pasirinkdami tyrimo metodus, respondentų tikslines grupes, kurdami anketų klausimynus, apdorodami bei pristatydami tyrimų rezultatus. Respondentai paminėjo, kad praktikos VPMF metu buvo vykdomi šie tyrimai: Kolektyvo mikroklimato tyrimas, 360 laipsnių grįžtamojo ryšio tyrimas, Klientų poreikio siūlomiems produktams ir paslaugoms nustatymo tyrimas. Minėtus tyrimus atliko VPMF Rinkodaros ir Personalo padalinių darbuotojai.

Gebėjimo generuoti naujas idėjas (kūrybiškumo) kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 74 proc. respondentų. Minėtą kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti kurdami VPMF veiklos verslo planą, numatydami įmonės strategiją ir priemones jai įgyvendinti, kurdami produktų bei paslaugų aprašymus, kurdami ir atnaujindami verslo procesų aprašymus, įmonės vidaus dokumentus, simulith tinkle vykdydami naujų klientų paiešką bei esamų klientų aptarnavimą.

Gebėjimo vadovauti kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 72 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti dalyvaudami VPMF Valdybos veikloje, vadovaudami VPMF struktūriniais padaliniais, suformuotoms darbo grupėms, projektams.

Gebėjimo adaptuotis naujose situacijose kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 100 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti bendraudami su simulith tinklo klientais – kitomis VPMF. Respondentai minėjo, kad atliekant praktiką verslo simuliacijoje įmonėse pirmą kartą gyvenime teko vykdyti struktūrinių padalinių vadovų funkcijas, priiminėti verslo sprendimus, pirmą kartą vykdyti pardavimo procesą, aktyviai siūlyti įmonės produktus ir paslaugas klientams, vesti derybas, jausti verslo konkurenciją, valdyti situaciją, siekiant nuraminti konfliktišką klientą.

Projektų kūrimo ir valdymo kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 69 proc. respondentų. Minėtą kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti kuriant VPMF naujų produktų bei paslaugų aprašymus, nustatydami jų įkainius, vykdydami rinkodaros akcijas, dalyvaudami VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA vardų populiarinimo akcijose. Daugiausia šiose veiklose dalyvavo studentai, kuriems buvo patikėta vykdyti Rinkodaros struktūrinio padalinio funkcijas.

Iniciatyvumo ir verslininkiškumo dvasios kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 69 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti siekdami išskirtinumo bei patrauklumo įrengiant savo VPMF standus tarptautinėse mugėse, ieškodami naujų klientų simulith tinkle, aktyviai siūlydami savo įmonės produktus ir paslaugas, siekdami vykdyti jiems nustatytus savaitinius ir mėnesio pardavimo planus, dalyvaudami motyvacinėse programose, konkuruodami tarp kolegų dėl geriausio pardavėjo vardo bei konkuruojant simulith tinkle dėl kasmet Lietuvos verslo praktinio mokymo firmų centro steigiamų auksinių, sidabrinųjų bei bronzinių VPMF ženklelių.

Rūpinimosi kokybe kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 65 proc. respondentų. Minėtą kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti rengdami ir laikydamiesi savo VPMF vidaus norminių dokumentų, susijusių su vidaus kontrolės organizavimu, klientų aptarnavimo kokybės standartų nuostatų, darbo tvarkos taisyklių, struktūrinių padalinių nuostatų bei specialistų pareiginių instrukcijų nuostatų. Be to vidaus kontrolės efektyvumą VPMV vertino ir ataskaitas akcininkas teikė vidaus audito tarnybos specialistai.

Kitų šalių kultūrų ir papročių supratimo kompetencijos ugdymo galimybę paminėjo 15 proc. respondentų. Šią kompetenciją studentai turėjo galimybę ugdyti bendraudami su tarptautiniame simulith tinkle veikiančiomis kitomis VPMF, kurių šalių kultūra ir papročiai skiriasi nuo Lietuvai būdingų. Kadangi VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA didžioji dauguma užsienio verslo

partnerių ir klientų reziduoja Europos šalyse, todėl ryškių šalių kultūros ir papročių skirtumų nuo Lietuvai būdingų, studentai nepastebėjo.

Apibendrinant trečiosios anketinės apklausos dalies rezultatus apie sisteminių kompetencijų ugdymą, galima pastebėti, kad simuliacijos verslo praktinio firmų tinkle sudaro puikias galimybes visiems studentams vystyti gebėjimo taikyti žinias praktikoje bei gebėjimo mokytis kompetenciją, gebėjimo adaptuotis naujose situacijose kompetenciją bei gebėjimo autonomiškai dirbti kompetenciją. Tačiau ne visi studentai turėjo galimybę nuolat ugdyti gebėjimo generuoti naujas idėjas (kūrybiškumą) kompetenciją, projektų kūrimo ir valdymo kompetenciją, rūpinimosi kokybe kompetenciją, tyrimo įgūdžių kompetenciją bei gebėjimo vadovauti kompetenciją; šias kompetencijas jie galėjo ugdyti tik retsykais arba jiems visai nebuvo sudarytos sąlygos. Reikia pastebėti, kad, respondentų nuomone, kitų šalių kultūrų ir papročių supratimo ugdymo kompetencijos galimybė buvo minimali.

IŠVADOS

1. Atlikdami praktiką VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA bei simuliuodami verslo praktinio mokymo tinkle studentai turi galimybę ugdyti instrumentines bendrąsias kompetencijas. Šios kompetencijos ugdomos studentams atliekant tokias užduotis/praktinius veiksmus: aktyviai ieškant naujų klientų bei aptarnaujant esamus, naudojant tinkamą toną ir kalbą, kūno kalbos elementus, išklausant klientą, prisistatant, atsakant į kliento klausimus, pateikiant pasiūlymus, valdant pokalbį, diskutuojant su probleminiais klientais, sprendžiant konfliktines situacijas, dirbant komandose su kolegomis, bendraujant su kolegomis bei atsižvelgiant į jų ypatumus, laikantis darbo taisyklių, procedūrų bei atsakant savo atsakomybės ribose, ieškant reikalingų/naudingų duomenų informaciniuose šaltiniuose, naudojant realias informacines technologijas, nustatant paslaugų ir produktų kainas, konvertuojant valiutas, sudarant ataskaitas, analizuojant veiklos rezultatus bei kitų įmonių pateiktus pasiūlymus, rašant, kalbant, skaitant užsienio kalba, dalyvaujant tarptautinėse simuliacijose tinkle, planuojant darbo laiką, ruošiant ir vykdant planus, prognozuojant veiklos rodiklius, analizuojant konkurencinę aplinką, vertinant užduočių atlikimo kokybę. Simuliuodami verslo praktinio mokymo tinkle studentai turi galimybę ugdyti interpersonalines bendrąsias kompetencijas. Šios kompetencijos ugdomos studentams atliekant tokias užduotis/praktinius veiksmus: kaip komanda dirbant viename struktūriniame padalinyje, skirstant funkcijomis ir atsakomybėmis, siekiant bendrų tikslų ir rezultatų, dalyvaujant tarptautinėse simuliacijose tinkle, aptarnaujant esamus bei ieškant naujų klientų užsienyje, kuriant ir laikantis įmonės etinio įsipareigojimo nuostatų, atliekant integruotas užduotis, dalyvaujant skirtingų padalinių darbuotojams, bendraujant su realių įmonių įvairių sričių specialistais, dalyvaujant personalo valdymo procesuose, vertinant save ir kolegas, ruošiant asmeninio tobulėjimo planus. Simuliuodami verslo praktinio mokymo tinkle studentai turi galimybę ugdyti sisteminę bendrąsias kompetencijas. Šios kompetencijos ugdomos studentams teorines žinias pritaikant praktikoje, prisiimant visas pareigas ir atsakomybes už tinkamą įmonės funkcionavimą, planuojant tyrimus bei juos vykdant, kuriant įmonės veiklos planą, numatant strategiją, kuriant produktus ir paslaugas, valdant verslo procesus, kuriant įmonės vidaus norminius dokumentus, aptarnaujant klientus, vadovaujant struktūriniams padaliniais ir darbo grupėms, adaptuotis naujose situacijose, kuriant ir valdant projektus, vykdant planus, dalyvaujant motyvacinėse programose, rengiant ir laikantis įmonės vidaus norminių dokumentų, darbo tvarkos taisyklių, pareiginių instrukcijų, vertinant vidaus kontrolės efektyvumą.

2. Studentams atliekant praktiką VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA išryškėjo šios mokymo/si priemonės – simuliacijos verslo praktinio mokymo firmų tinkle, stiprybės: visi studentai turėjo galimybę ugdyti šias bendrąsias kompetencijas: profesijos pagrindą sudarančių bazinių žinių įgijimo, bendravimo (žodžiu ir raštu) gimtąja kalba, antrosios kalbos žinojimo, elementarių skaičiavimo gebėjimų, informacijos valdymo gebėjimo, gebėjimo dirbti komandoje, kritikos ir savikritikos gebėjimo, gebėjimo dirbti tarptautiniame kontekste, gebėjimo taikyti žinias praktikoje, gebėjimo mokytis, gebėjimo adaptuotis naujose situacijose bei gebėjimo autonomiškai dirbti. Taip pat buvo identifikuotos silpnybės, kai bendrąsias kompetencijas studentai galėjo ugdyti tik

retsykliais arba jiems visai nebuvo sudarytos sąlygos. Prie tokių bendrųjų kompetencijų galima priskirti: gebėjimą atlikti analizę bei sintezę, gebėjimą organizuoti ir planuoti, problemų sprendimo, sprendimų priėmimo, gebėjimo dirbti tarpdalykinėje komandoje, gebėjimo komunikuoti su kitų sričių ekspertais, kultūrinės įvairovės ir multikultūriškumo supratimo ir pripažinimo, etinio įsipareigojimo, tyrimo įgūdžių, gebėjimo generuoti naujas idėjas, gebėjimo vadovauti, projektų kūrimo ir valdymo, iniciatyvumo ir verslininkiškumo dvasios, rūpinimosi kokybe bei kitų šalių kultūrų ir papročių supratimo.

3. Prognozuojant ateitį ir siekiant tobulinti studentų, atliekančių praktikas VPMF VIKO BANKAS ir VIKO DRAUDA ir simuliuojančių verslo praktinio firmų tinkle, bendrųjų kompetencijų ugdymą reikėtų dažniau taikyti studentų rotacijos darbo vietose principus, kad visi studentai galėtų padirbėti ir struktūrinio padalinio vadovais ir eiliniaisiais specialistais, didinti studentų atliekamų tyrimų įvairovę, didinti naujų įmonių vardo žinomumą simulith tinkle, siekti užmegzti verslo santykius su skirtingų kultūrų ir papročių šalių verslo praktinio mokymo firmomis.

LITERATŪRA

1. Europos komisija. (n.d.). Paimta 2012 09 08 iš Europos komisijos tinklapio: http://ec.europa.eu/education/higher-education/bologna_en.htm
2. Turning Educational Structures in Europe. (n. d.). Paimta 2012 09 15 iš Turning tinklalapio: <http://www.unideusto.org/tuningeu/competences/generic.html>
3. EUROPEN-PEN INTERNATIONAL (n.d.) Paimta 2013 02 04 iš European-Pen International tinklalapio: <http://cms.europen.info/index.php?id=31&L=0%2Findex.php%3Fb%3Dhttp%3A%2Fwww.usher.co.kr%2Fdata%2Fid%2Fone.txt%3F%3F%3F> (accessed 04 February 2013).
4. Lietuvos verslo praktinio mokymo firmų centras Simulith. (n. d.). Paimta 2013 02 04 iš Lietuvos verslo praktinio mokymo firmų centro Simulith tinklalapio: http://www.sl.viko.lt/en//index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=2 (accessed 04 February 2013).

EVALUATION OF STUDENTS' GENERAL COMPETENCIES IMPROVEMENT POSSIBILITIES: BUSINESS PRACTICE FIRMS' CASE STUDY

Gitana Mečėjienė, Jolita Naujalienė, Danguolė Ignatavičiūtė
Vilniaus kolegija/University of Applied Sciences

The article analyses students' general competencies improvement possibilities, according to the case of business practice firms acting at Vilniaus kolegija/ University of Applied Sciences.

We analyzed general competencies: instrumental competences, interpersonal competences, systemic competences, recommended by the project "Tuning Educational Structures in Europe". We presented the results of the study research, which purpose was to clear up the student's opinion, how the modern study method – simulation in the practice firms network, allows to raise the students general competencies. Data were systematized, compared and analyzed.

We are seeking in the article to evaluate the advantages and aspects for improvement of business practice firms which are used in study process.

NELAIMINGŲ ATSTITIKIMŲ STATYBOS VERSLE, SITUACIJŲ ANALIZĖ

IRENA GARMUVIENĖ, REGINA MOTIENĖ

Kauno technikos kolegija

ANOTACIJA

Darbas - didelės dalies visų žmonių kasdienybė ir būtinybė. Tačiau tik retas susimąsto apie tai, jog vakare gali grįžti namo susižeidęs ar iš viso negrįžti. Pagal preliminarinius Valstybinės darbo inspekcijos duomenis (VDI), per 2012 m. Lietuvos įmonėse užfiksuoti 139 sunkūs bei 53 mirtini nelaimingi atsitikimai. Be to, pvz.: nuo 2006 iki 2011 m. kasmet darbe įvyko 2-3 tūkst. lengvų nelaimingų atsitikimų. Atsižvelgiant į tai, kad šalies įmonėse metai iš metų nelaimingų atsitikimų darbe problema nemažėja, straipsnyje analizuojami nelaimingi atsitikimai darbe pagal profesijas (specialybes), pateikiami nelaimingus atsitikimus įtakojantys veiksniai, pateikiamos nelaimingų atsitikimų darbe priežastys.

ĮVADAS

Nelaimingi atsitikimai darbe – Lietuvoje vis dar aktuali problema. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnis garantuoja kiekvienam žmogui teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas. Šias socialines garantijas papildomai reglamentuoja atskiri įstatymai bei poįstatyminiai aktai. Asmenys, draudžiami nuo nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu.

Nauja technika išvaduoja nuo daugelio gamybos problemų, tačiau ji galutinai neišsprendžia žmogaus darbe klausimų. Užtenka mažiausio nusižengimo technologijai, saugos darbe reikalavimams, ir technikos stebuklai tampa žiauriu žmogaus priešu. Traumatizmas darbe kelia susirūpinimą visose šalyse. Jo lygis, dinamika, materialiniai padariniai priklauso nuo socialinių ir ekonominių veiksnių, saugos darbe organizavimo, norminių aktų vykdymo ir kontrolės.

Kyla retorinis klausimas. Ar ne laikas būtų sustoti šiose technikos lenktynėse? Ar nesukurs pagaliau žmogus tokių daiktų, kurie pražudys ir jį patį ir tai ką sukūrė per daugelį metų?

Norint užkirsti kelią traumatizmui, reikia išsiaiškinti aplinkybes skatinančias žmogų pažeisti taisykles. Be specialaus tyrimo galima konstatuoti, kad egzistuoja bendros priežastys, susijusios su žmogaus ir visuomenės vystymusi.

Blogiausia, kad žmogus ne tik pripranta prie pavojaus, bet pradeda nuolatos nesilaikyti saugos darbe taisyklių ir sąmoningai jas pažeidinėti. Be bendrų priežasčių yra psichologinio pobūdžio faktorių, lemiančių nelaimingų atsitikimų daugėjimą (nepateisinama drąsa, drausmės stoka, polinkis rizikuoti ir pan.). Todėl siekiant kiek sumažinti traumatizmą darbe, būtina išsiaiškinti visus veiksniai bei priežastis kurios nulemia saugą darbe.

Darbas statybų versle labai įvairus ir turi būdingų bruožų. Statyboje naudoja sudėtingus mechanizmus, įrankius, naujas medžiagas ir konstrukcijas, darbininkai neturi pastovios darbo vietos ir žiemą, ir vasarą dažniausiai dirba atvira ore. Visa tai gali paveikti dirbančiųjų sveikatą ir būti nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų priežastimis. Tikrai tinkamai organizavus darbą, griežtai laikantis visų darbų saugos reikalavimų, galima išvengti traumų ir avarių, profesinių susirgimų ir našiai dirbti.

Žūčių skaičius statybos įmonėse 2011 m., palyginti su 2010 m., išaugo daugiau nei 2 kartus (nuo 6 atvejų iki 13). Neįvertinta rizika nukristi ir susižaloti, blogai įrengti pastoliai ar kitos paaukštinimo priemonės, netinkamos ar visai neįrengtos kolektyvinės saugos priemonės lėmė, kad didžioji dalis mirtinų nelaimingų atsitikimų (11 iš 13 žūčių) statybos įmonėse įvyko atliekant statybos, statybos remonto darbus (remontuojant stogus, atliekant apdailos darbus, darbo vietoje lipant kopėčiomis).

Preliminariais duomenimis 2012 metais daugiausiai mirtinų (12) ir sunkių (40) nelaimingų atsitikimų darbe taip pat įvyko statyboje. Dažniausiai sunkūs ir mirtini nelaimingi atsitikimai darbe kaip ir 2011 metais įvyko atliekant statybos, remonto bei sandėliavimo, pakrovimo, iškrovimo, transportavimo darbus. Apie 14 proc. ištirtų sunkių nelaimingų atsitikimų įvyko dėl netinkamo pavojingų darbų organizavimo, vykdymo statybvietėse ir kitose darbo vietose.

Problema - įmonėse akivaizdi drausmės stoka. Kelia nerimą tai, kad situacija drausmės atžvilgiu kasmet vis blogėja. Lietuvoje kas trečias žuvusysis darbe nelaimės metu buvo neblaivus, o statybos įmonėse - kas antras ir beveik ketvirtadalis nekvalifikuoti darbininkai.

Tyrimo objektas - nelaimingų atsitikimų statybos versle, situacijų analizė.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti nelaimingų atsitikimų statybos versle ypatumus.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti nelaiminus atsitikimus pagal ekonominės veiklos rūšis.
2. Nustatyti nelaimingus atsitikimus įtakojančius veiksnius.
3. Išsiaiškinti nelaimingų atsitikimų priežastis.
4. Išanalizuoti nelaimingus atsitikimus pagal profesijas (specialybes).

Tyrimų organizavimas ir eiga. Analizuojant nelaimingus atsitikimus darbe, atliktas nelaimingų atsitikimų darbe palyginimas pagal veiksnius, priežastis, profesiją (specialybę). Išanalizuotas nelaimingų atsitikimų darbe skaičių, įvykusių statyboje 2010-2012 m., skaičius.

Statybos versle įvykusių nelaimingų atsitikimų analizė

Lietuvos įmonėse per 2012 m. (duomenys preliminarūs) įvyko 53 mirtini ir 139 sunkūs nelaimingi atsitikimai darbe (2011 m. per tą patį laikotarpį įvyko atitinkamai: 53 ir 126). Ištirta 43 mirtini ir 128 sunkūs nelaimingi atsitikimai darbe. Skaičiuojant mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe (preliminarų) skaičių 100000 darbuotojų (K dažnumo), jis sudaro 4,7 (2011 metais – 4,8), o sunkių nelaimingų atsitikimų darbe – 12,4 (2011 metais – 11,5). Preliminariais duomenimis daugiausiai mirtinų, ir sunkių nelaimingų atsitikimų darbe įvyko statyboje – atitinkamai 12 ir 40 atvejų, kaip tuo tarpu 2011 m. - 13 mirtinų ir 33 sunkūs nelaimingi atsitikimai darbe.

Baltijos šalių – Lietuvos kaimynių 2011 m. bendro nelaimingų atsitikimų darbe dažnumas K_d (nelaimingų atsitikimų skaičius tenkantis 100 tūkst. dirbančiųjų) Estijoje sudarė 614, Latvijoje – 158,8, Lietuvoje – 244,3, o mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe atitinkamai – 3,1; 3,8; 4,8. Lyginant su 2010 metais, bendro nelaimingų atsitikimų darbe dažnumas K_d (nelaimingų atsitikimų skaičius tenkantis 100 tūkst. Dirbančiųjų) Estijoje padidėjo 9,0 proc., Latvijoje – 11,0 proc., Lietuvoje – 13,5 proc., o mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe atitinkamai 4,3; 37,7; 4,3 proc.

2011 m. daugiausia (38 proc.) nelaimingų atsitikimų darbe įvyko įmonėse, kuriuose dirbo 50-249 darbuotojai. Didžiausią jų dalį (39 proc.) sudaro lengvi nelaimingų atsitikimų darbe. Daugiausiai sunkių (44 proc.) ir mirtinų (40 proc.) nelaimingų atsitikimų darbe įvyko įmonėse, kuriuose dirbo 10-49 darbuotojai.

Per 1 tūkst. įvairių pažeidimų nustatė Valstybinė darbo inspekcija, 2012 m. rudenį tikrinusi, kaip statybvietėse laikomasi darbuotojų saugos ir sveikatos reikalavimų. Iš Lietuvoje patikrintų daugiau nei 340 statybviečių, pažeidimų rasta 2/3 jų. Stebint bendras tendencijas, tiek sunkių, tiek mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe mažėja, tačiau 2012 m. rudens pradžioje statybvietėse įvyko keletas nelaimingų įvykių, nusinešusių žmonių gyvybes. Buvo sustiprinta statybviečių priežiūra, siekiant atkreipti darbdavių ir darbuotojų dėmesį į pagrindinius darbų saugos reikalavimų pažeidimus, keliančius didžiausias grėsmes sveikatai ir gyvybei. Po statybviečių tikrinimo akcijos darbdaviams surašyta 230 reikalavimų pašalinti pažeidimus bei 19 administracinių tesės pažeidimų protokolų, 5 statybvietėse sustabdyti darbai. Daugiausia pažeidimų nustatyta, įrengiant pastolius, paaukštinius, kas kelia riziką susižaloti, žūti nukritus. Neatsakingai užtveriamos angos, perkasos, nustatyta daug darbuotojų, nesinaudojančių asmens saugos priemonėmis (dirbama be šalmų, neprisisegus). Akcijos metu buvo sustiprinta nelegalaus darbo kontrolė. 8 objektuose nustatyta 11 galimai nelegaliai dirbusių asmenų. (Valstybinės darbo inspekcijos vadovas V. Mačiulaitis).

Europos gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimo fondo duomenimis, su darbu susijęs stresas yra tarp dažniausiai pasitaikančių darbuotojų negalavimų priežasčių, turinčių įtakos daugiau nei 40 mln. dirbančiųjų visoje ES. Europos šalyse atlikus darbo sąlygų apklausą, nustatyta, kad 2005 m. penkiolikos didžiausių ES šalių 20 proc. darbuotojų ir 30 proc. naujų valstybių narių darbuotojų manė, kad rizikuoja sveikata dėl su darbu susijusio streso. Didelis darbo krūvis, monotoniškas darbas, neinformavimas apie aiškų darbo rezultata, smurto rizika, patyčios - tai psichosocialinės

rizikos veiksnių pavyzdžiai. Tai neigiamai veikia tiek įmonę (atsiranda gamybos trikdžių, mažėja darbo našumas, didėja nelaimingų atsitikimų darbe skaičius, kyla bendravimo problemų, daugėja incidentų, pravaikštų, kadrų kaita), tiek patį darbuotoją (trukdo susidoroti su augančiu darbo krūviu, sukelia psichologines problemas, stresą, miego sutrikimus ar kitaip kenkia jo sveikatai) Šiais metais Valstybinė darbo inspekcija, vykdydama Europos Vyresniųjų darbo inspektorių komiteto kampaniją „Psychosocialinės rizikos veiksniai darbe“, parengė informaciją „Psychosocialiniai rizikos veiksniai ir streso darbe vertinimo rekomendacijos“.

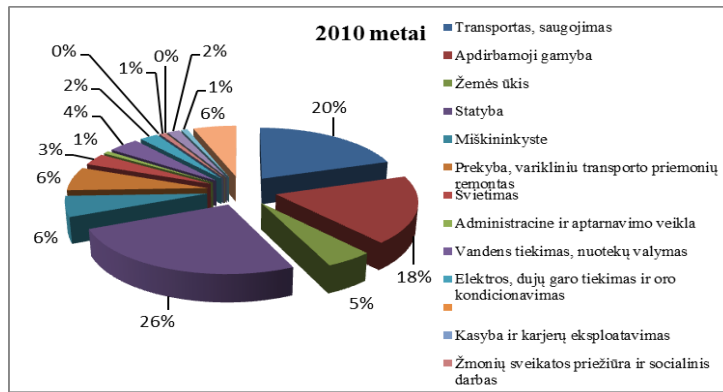
Statybos aikštelėse gali įvykti daug nelaimingų atsitikimų ar kilti pavojų keliančių situacijų. Nelaimės gali įvykti dirbant su įvairia statybų įranga, būnant netoliese pavojingų arba nestabilių objektų, dirbant su pavojingomis medžiagomis ar tiesiog atliekant sunkius darbus. Įstatymas reikalauja, kad statybų darbininkai laikytųsi darbo saugos taisyklių. Pavojaus kėlimas sau ar aplinkiniams prieštarauja įstatymui.

Atsižvelgus į esamą situaciją, nelaimingų atsitikimų darbe statistiką bei analizę ir vadovaujantis prioritetu – planiniams metų tikrinimams pasirinkti ekonominės veiklos rūšių sektorius, kuriuose yra didžiausia rizika pažeisti darbuotojų saugos ir sveikatos, darbo santykių teisės aktų reikalavimus, Valstybinė darbo inspekcija numato daugiau dėmesio skirti būtent statybos sektoriui. Pagal mirtinų ir sunkių nelaimingų atsitikimų darbe dažnumą K_d , remiantis 2010-2011 metų duomenimis, tradiciškai pavojingiausiomis ekonominėmis veiklos rūšimis (1lentelė) Lietuvoje išlieka transportas, statyba (ypač dėl darbuotojų kritimo iš aukščio), apdirbamoji gamyba, žemės ūkis ir miškininkystė.

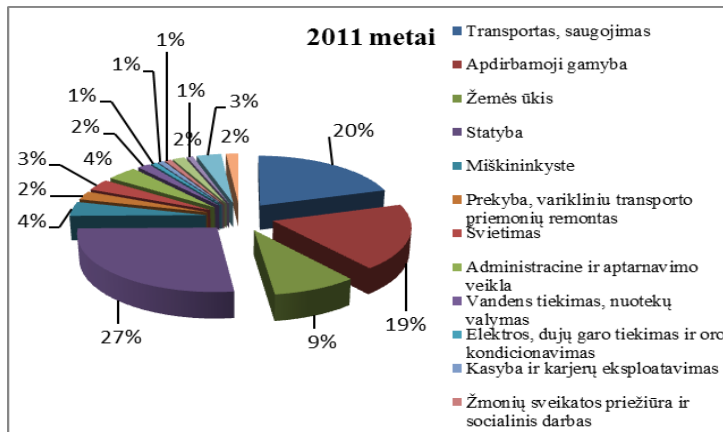
1 lentelė

Nelaimingų atsitikimų klasifikavimas pagal ekonominės veiklos rūšis
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

Eil. Nr.	Ekonominės veiklos rūšys	Nelaimingi atsitikimai darbe							
		Sunkūs				Mirtini			
		2010 m.		2011 m.		2010 m.		2011 m.	
		atvejai	K_d	atvejai	K_d	atvejai	K_d	atvejai	K_d
1	Transportas, saugojimas	25	30,1	25	30,2	11	13,3	16	19,3
2	Apdirbamoji gamyba	23	13,9	23	13,9	9	5,5	7	4,2
3	Žemės ūkis	6	33,4	11	60,3	9	50,2	4	21,9
4	Statyba	32	43,0	33	39,3	6	8,1	13	15,5
5	Miškininkystė	7	91,1	5	66,9	4	52,1	2	26,7
6	Prekyba, varikliniu transporto priemonių remontas	8	4,2	3	1,7	3	1,6	7	3,9
7	Švietimas	4	2,6	4	2,7	2	1,3	1	0,7
8	Administracinė ir aptarnavimo veikla	1	2,6	5	11,9	2	5,2	1	2,4
9	Vandens tiekimas, nuotekų valymas	5	41,5	2	15,5	1	8,3	0	0
10	Elektros, dujų garo tiekimas ir oro Kondicionavimas	3	18,9	1	6,7	1	6,3	0	0
11	Kasyba ir karjerų eksploatavimas	0	0	1	36,1	1	42,0	1	36,1
12	Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	1	1,0	2	2,1	0	0	0	0
13	Žuvininkystė	0	0	2	169,6	0	0	0	0
14	Nekilnojamojo turto operacijos	2	12,9	1	6,5	0	0	1	6,5
15	Viešasis valdymas ir gynyba	1	1,2	4	5,0	0	0	0	0
16	Kita veikla	7	2,4	2	8,7	1	3,5	0	0
	Iš viso (1 – 15)	125	11,4	124*	11,3	50	4,6	53*	4,8

1 pav. Nelaimingų atsitikimų klasifikavimas pagal ekonominės veiklos rūšis 2010 metais
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

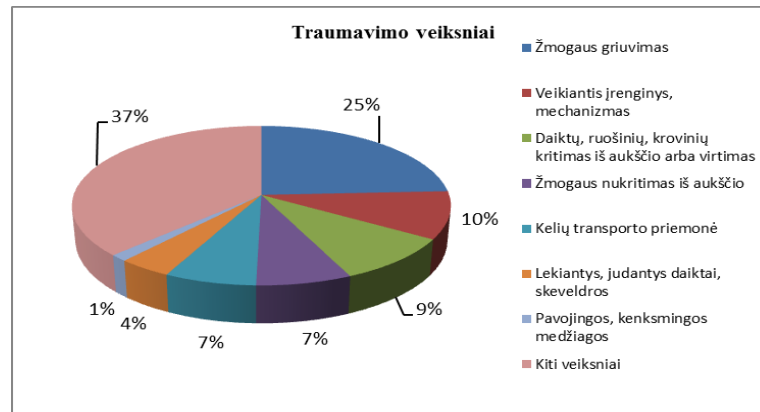
2 pav. Nelaimingų atsitikimų klasifikavimas pagal ekonominės veiklos rūšis 2011 metais
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

Lyginant 2010 ir 2011 metus, statybos versle sunkių nelaimingų atsitikimų atvejų buvo daugiausia, tačiau mirtinų sumažėjo (1 pav., 2 pav.). Dirbantis žmogus niekada nėra saugus. Objektiviūs ir subjektyvi pavojingi veiksniai veikia dirbantįjį, jis traumuojamas, staiga pablogėja sveikata, netenka darbingumo ir ištinka staigi mirtis. Toks reiškinys darbų saugos požiūriu suprantamas kaip nelaimingas atsitikimas darbe. Pavojingi ir kenksmingi darbo aplinkos veiksniai, dėl kurių dirbantysis traumuojamas/suserga, skirstomi į fizinius ir cheminius, biologinius ir psichofizinius. Veikiant jiems, traumas būna sužeidimai, sumušimai, nudegimai, apsinuodijimai, nušalimai, įkandimai ir t.t. Traumos sužaloja žmogų, sutrikdo organizmo fiziologinius procesus.

2 lentelė

Nelaimingi atsitikimai darbe pagal veiksnius
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

Eil. Nr.	Traumavimo veiksniai	Nelaimingi atsitikimai darbe (2011 m.)			
		Iš viso		Mirtini	
		atvejai	procentai	atvejai	procentai
1	Žmogaus griuvimas	646	25	3	6
2	Veikiantis įrenginys, mechanizmas	257	10	7	15
3	Daiktų, ruošinių, krovinių kritimas iš aukščio arba virtimas	249	9	4	8
4	Žmogaus nukritimas iš aukščio	192	7	5	11
5	Kelių transporto priemonė	185	7	14	30
6	Lekiantys, judantys daiktai, skeveldros	108	4	1	2
7	Pavojingos, kenksmingos medžiagos	35	1	3	6
	Kiti veiksniai	995	37	10	21
	Iš viso:	2667	x	47	x

3 pav. Traumavimo veiksniai
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

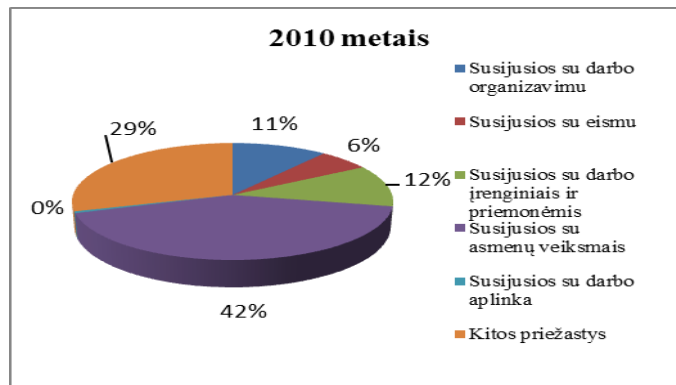
Analizuojant nelaimingus atsitikimus darbe pagal žalojančius veiksnius matyti, kad daugiausia nelaimingų atsitikimų darbe įvyksta darbuotojui griuvus (3 pav. 2 lentelė). Dėl to 2011 metais buvo traumuoti 646 darbuotojai - tai sudaro 25 proc. nuo visų nelaimingų atsitikimų darbe. Dėl griuvimo 3 darbuotojai žuvo ir 16 patyrė sunkius kūno sužalojimus. Lyginant su 2010 metais, šie rodikliai beveik nekinta. Nelaimingų atsitikimų darbe objektyvus ištyrimas, jų priežasčių nustatymas ir įgyvendintos priemonės panašių atsitikimų priežastims pašalinti yra labai svarbu vykdant nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų prevenciją, sudarant darbuotojams saugias ir sveikatai nekenksmingas darbo sąlygas.

Daugumos (70 proc.) nelaimingų atsitikimų darbe aplinkybes ir pasekmes nulemia organizacinės priežastys. Neefektyvi vidinė kontrolė ir priežiūra, formalus rizikos vertinimas ir darbuotojų instruktavimas ir mokymas, neblaivumas ir kiti darbo drausmės pažeidimai, neteisingas darbų organizavimas ir klaidingi darbininkų, gamybos ir darbų organizavimo vadovų veiksmai, individualių ir kolektyvinės saugos priemonių stoka bei jų dėvėjimo naudos nevertinimas, dėmesio ir sistemingos kontrolės stoka darbuotojams, dirbantiems pirmuosius metus įmonėje, taip galvos traumų prevencijai, teisės aktų parengtų pagal ES direktyvas bei Valstybinės darbo inspekcijos nutarimų įgyvendinimo organizavimui, techninio, psichosocialinio, ergonominio, vidaus kontrolės ir kitų rizikų vertinimo metodikų stoka, reikalingas informacinės, šviečiamosios, auklėjamosios bei konsultacinės veiklos tobulinimas.

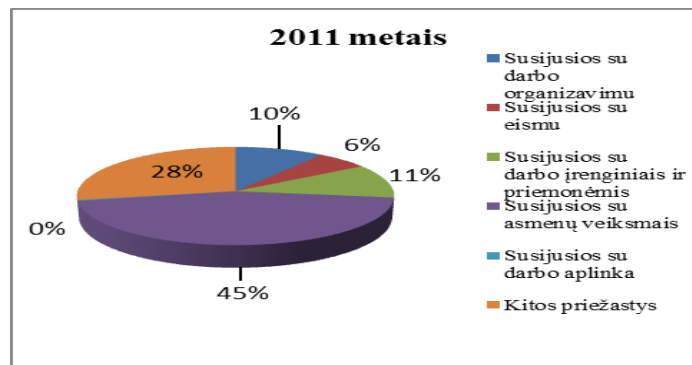
3 lentelė

Nelaimingi atsitikimai darbe pagal priežastis
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

Eil. Nr.	Priežastys	Nelaimingų atsitikimų darbe skaičius (N-1)											
		Iš viso				Iš jų:							
		2010 m.		2011 m.		Sunkių				Mirtinų			
		atv.	%	atv.	%	atv.	%	atv.	%	atv.	%	atv.	%
1	Susijusios su darbo organizavimu	252	10,7	267	10	56	44,8	50	41	20	40	17	36
2	Susijusios su eismu	138	5,9	157	6	18	14,4	12	10	9	18	13	28
3	Susijusios su darbo įrenginiais ir priemonėmis	272	11,5	297	11,1	21	16,8	18	15	9	18	5	11
4	Susijusios su asmenų veiksmais	988	42,0	1196	45	19	15,2	25	20	4	8	5	11
5	Susijusios su darbo aplinka	11	0,5	8	0,3	0	0	0	0	2	4	3	6
6	Kitos priežastys	694	29,4	742	28	11	8,8	17	14	6	12	4	8
	Iš viso:	2355	x	2667	X	125	x	122	x	50	x	47	x

4 pav. Nelaimingi atsitikimai darbe pagal priežastis 2010 metais
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

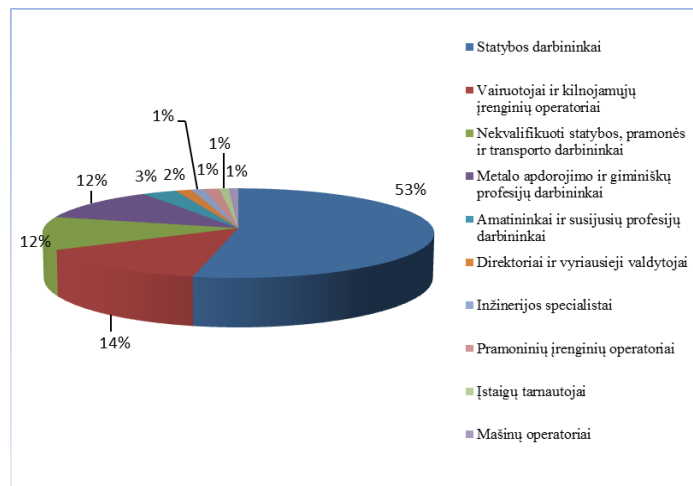
5 pav. Nelaimingi atsitikimai darbe pagal priežastis 2011 metais
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

Nagrinėjant nelaimingų atsitikimų darbe priežastis nustatyta, kad dažniausiai nelaimingi atsitikimai darbe susiję su asmenų veiksmais – 2010 m. 988 atvejai arba 42 proc. 2011 metais 1196 atvejai arba 45 proc. Apmaudu, kad dėl netinkamo darbo organizavimo – 2010 m. 252 atvejai arba 11 proc. ir 2011 m. 267 atvejai arba 10 proc. įvyko tiek daug nelaimingų atsitikimų. Toks didelis nelaimingų atsitikimų skaičius įvykęs dėl netinkamo darbo organizavimo, dar kartą rodo, kad įmonėse per mažai skiriama dėmesio darbuotojų supažindinimui su galima rizika susižaloti, ypač dirbančių pirmus metus įmonėje, mobiliose darbo vietose; neskatinama saugaus darbo kultūra.

4 lentelė

Nelaimingų atsitikimų darbe klasifikavimas pagal profesiją (specialybę)
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

Eil. Nr.	Profesijos, specialybės	Nelaimingi atsitikimai darbe, dėl kurių surašyti N-1 formos aktai							
		Lengvi		Sunkūs		Mirtini		Iš viso	
		Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.
1.	Statybos darbininkai	184	53	18	50	12	55	214	53
2.	Vairuotojai ir kilnojamųjų įrenginių operatoriai	48	14	4	11	2	9	54	13
3.	Nekvalifikuoti statybos, pramonės ir transporto darbininkai	41	12	6	17	6	26	53	13
4.	Metalo apdorojimo ir giminių profesijų darbininkai	41	12	5	14	2	9	48	12
5.	Amatininkai/ susijusių profesijų darbininkai	11	3	0	0	0	0	11	3
6.	Direktoriai ir vyriausieji valdytojai	5	1	1	3	0	0	6	1
7.	Inžinerijos specialistai	4	1	1	3	0	0	5	1
8.	Pramoninių įrenginių operatoriai	5	1	0	0	0	0	5	1
9.	Įstaigų tarnautojai	3	1	0	0	0	0	3	1
10.	Mašinų operatoriai	3	1	0	0	0	0	3	1

6 pav. Nelaimingų atsitikimų darbe klasifikavimas pagal profesiją (specialybę)
(Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcija, 2012)

Analizuojant nelaimingus atsitikimus darbe pagal profesijas pastebėta, kad daugiau kaip pusė (53%) nelaimingų atsitikimų įvykdė statybos darbininkai – 214 atvejai, iš jų 184 lengvi, 18 – sunkių ir 12 mirtini. Tai reiškia, kad statybos darbų vadovams reikėtų skirti didesnę dėmesį darbų saugos reikalavimams bei jų prevencijai. Duomenys apie nelaimingus atsitikimus darbe, įvykusius 2011 m. statyboje, pagal profesijas pateikiami 4 lentelėje bei 5 paveiksle.

IŠVADOS

1. Lyginant 2010 ir 2011 metus, statybos versle sunkių (33 atvejai) nelaimingų atsitikimų buvo daugiausia, tačiau mirtinų sumažėjo.

2. Analizuojant nelaimingus atsitikimus darbe pagal žalojančius veiksniai matyti, kad daugiausia nelaimingų atsitikimų darbe įvyksta darbuotojui griuvus. Dėl to 2011 metais buvo traumuoti 646 darbuotojai - tai sudaro 25 proc. nuo visų nelaimingų atsitikimų darbe. Dėl griuvimo 3 darbuotojai žuvo ir 16 patyrė sunkius kūno sužalojimus. Lyginant su 2010 metais, šie rodikliai beveik nekinta.

3. Nagrinėjant nelaimingų atsitikimų darbe priežastis nustatyta, kad dažniausiai nelaimingi atsitikimai darbe susiję su asmenų veiksmais – 2010 metais 988 atvejai arba 42 proc. 2011 metais 1196 atvejai arba 45 proc. Apmadui, kad dėl netinkamo darbo organizavimo – 2010 metais 252 atvejai arba 11 proc. ir 2011 metais 267 atvejai arba 10 proc. įvyko tiek daug nelaimingų atsitikimų. Toks didelis nelaimingų atsitikimų skaičius įvykęs dėl netinkamo darbo organizavimo, dar kartą rodo, kad įmonėse per mažai skiriama dėmesio darbuotojų supažindinimui su galima rizika susižaloti, ypač dirbančių pirmus metus įmonėje, mobiliuose darbo vietose; neskatinama saugaus darbo kultūra.

4. Analizuojant nelaimingus atsitikimus darbe pagal profesijas pastebėta, kad daugiau kaip pusė (53%) nelaimingų atsitikimų įvykdė statybos darbininkai – 214 atvejai, iš jų 184 lengvi, 18 – sunkių ir 12 mirtini.

LITERATŪRA

1. Baranauskienė, E. (2005). *Darbo sauga*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
2. Jurkevičienė S., ir Gražulevičius R. (2004) Profesinės rizikos vertinimo aktualumas Lietuvai integruojantis į ES. Žmogaus ir gamtos sauga: respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. – LŽŪU leidimo centras. P. 12 – 14.
3. Serbenta K., ir Mioldažys R. (2008). *Traumatizmo prevencijos tobulinimas ergonominių tyrimų būdu. Žmogaus ir gamtos sauga*. Vilnius: Akademija.
4. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas IX-1672. Valstybės žinios. 2003. Nr. 70-3170.
5. Bendrijos darbuotojų sveikatos ir saugos strategija: gerinti darbo kokybę ir našumą 2007-2012 m. ES Taryba. Briuselis. 2007.

6. LR vyriausiojo valstybinio darbo inspektoriaus nurodymas. Dėl priemonių nelaimingiems atsitikimams darbe mažinti. 2005.Nr. 1-223.
7. Nelaimingi atsitikimai darbe ir profesinės ligos. Vilnius: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba. 2007. P. 69.
8. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. Valstybės žinios. 2000. Nr.64-1914. Aktuali nuo 2010-01-05.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe tyrimo ir apskaitos nuostatų patvirtinimo.“ Valstybės žinios. 2004. Nr.136 – 4945.
10. Valstybinės darbo inspekcijos prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2004 m. sausio 13 d. įsakymas Nr. 1 – 12 „Dėl ekspertizių skyrimo tiriant nelaimingus atsitikimus darbe ir profesines ligas tvarkos. Valstybės žinios. 2004 Nr. 10 – 291.
11. Lietuvos Respublikos Valstybinė darbo inspekcija. Paimta iš tinklapio: <http://www.vdi.lt>
12. Lietuvos Statistikos departamentas. Nelaimingi atsitikimai darbe. Paimta iš tinklapio: <http://www.stat.gov.lt>
13. Ataskaita apie darbuotojų saugos ir sveikatos būklę bei darbo įstatymų vykdymą Lietuvos Respublikos įmonėse, įstaigose ir organizacijose 2011 metais. 2012 05 23 d. Nr. NSD – 1.
14. Nelaimingų atsitikimų darbe pasiskirstymas pagal ekonominės veiklos sritis 2010 – 2011 metais. 2012-09-27 duomenimis.

CASE ANALYSIS OF ACCIDENTS IN CONSTRUCTION BUSINESS

Irena Garmuvienė, Regina Motienė

Kaunas University of Applied Engineering Sciences

SUMMARY

Work means a lot in the daily life and it is the need of many people. However, only a rare person ponders on the fact that they can come home injured in the evening or not return at all. According to the preliminary data of the State Labour Inspectorate (VDI) through 2012. The company recorded 139 severe and 52 fatal accidents. In addition, for example, from 2006 until 2011 every year occurred 2-3 thousand of light accidents. In view of the fact, that in the years accidents at work in domestic enterprises are not reducing, the article analyses accidents at work by occupation (speciality), analysis of factors affecting accidents, the causes of the accidents at work.

LIETUVOS KULTŪRINIO TURIZMO PLĖTROS GALIMYBIŲ VERTINIMAS

INDRĖ ŠIKŠNELYTĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Lietuvos turizmo paslaugų rinka nuolat plečiasi ir transformuojasi, atsiranda naujų turizmo paslaugų, tačiau viena iš pagrindinių problemų – Lietuvos kultūrinio turizmo paslaugų galimybių neišnaudojimas – vis dar išlieka. Todėl strateginiai veiksmai Lietuvai, jungiant viešojo ir privataus sektoriaus interesus bei panaudojant Europos Sąjungos lėšas, yra būtini, siekiant plėtoti kultūrinį turizmą. Kultūrinis turizmas vienas lemiamų faktorių Lietuvai būti visaverte Europos erdvinės struktūros dalimi.

Kultūrinis turizmas yra nepakeičiama priemonė, kai žmonės nori pažinti kitų tautų mąstymo būdą. Neginčijama, kad turizmas yra svarbus skatinant kultūrinius ryšius ir tarptautinį bendradarbiavimą. Šalies viduje pažintinis kultūrinis turizmas padeda geriau pažinti savo šalį, švietimą, labiau suvokti istorijos, nacionalines vertybes. Tarptautinėje kelionių rinkoje kultūriniai išteklių yra vienas svarbiausių faktorių, formuojančių šalies įvaizdį. **Darbo objektas:** kultūrinio turizmo plėtra.

Darbo tikslas: pateikti kultūrinio turizmo plėtros ypatybes Lietuvoje.

Darbo problema: Lietuvos turizmo sistemoje išvelgiamas kultūrinio turizmo kaip traukos objektų analizės nepakankamumas, tai sąlygoja neatskleistą šios turizmo verslo krypties plėtros specifiką.

Kultūrinio turizmo specifika

Turizmas kaip socialinis ir ekonominis reiškinys pradėjo formotis tame visuomenės raidos etape, kai maisto ir kitų išgyvenimui reikalingų sąlygų poreikis buvo patenkinamas, įdedant mažiau pastangų, ir kai susiformavo antras būtinas poreikis – informacijos, o kartu ir kelionių poreikis. Atitinkamame ekonomikos raidos etape, kai kelionių poreikis stipriai išaugo, atsirado ir šių paslaugų teikėjai. Tai lėmė ypatingo tipo prekės – turizmo produkto – susiformavimą. Turizmo produkto kaip prekės atsiradimas pareikalavo sukurti atitinkamą infrastruktūrą, materialinę techninę bazę, paruošti kvalifikuotą personalą turistams aptarnauti ir turizmo ūkiniams subjektams valdyti.

Europos ir pasaulio praktika rodo, kad viena iš efektyviausių nacionalinio kultūros paveldo išsaugojimo ir perdavimo ateinančioms kartoms formų yra jo panaudojimas ir pritaikymas kultūrinio turizmo reikmėms. Iš 1 lentelės matyti, kad bendras aspektas visiems kultūrinio turizmo apibrėžimams yra kultūra, kultūriniai objektai.

1 lentelė

Kultūrinio turizmo samprata

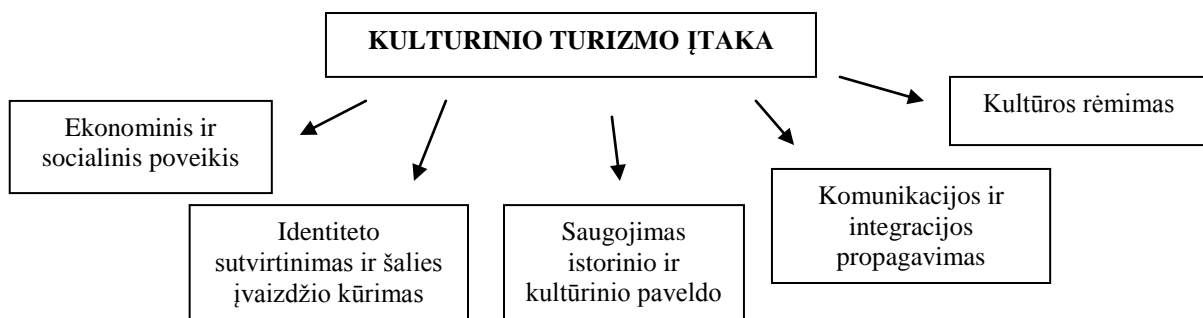
Autorius	Sąvoka
Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (UNESCO), (2001)	Kultūrinis turizmas reiškia kelionę siekiant pažinti kultūrinę aplinką, įskaitant kraštovaizdžius, vaizduojamąjį ir scenos menus, išskirtinį vietinį gyvenimo būdą, vertybes, tradicijas, įvykius bei kitus kūrybinių ir kultūrinių pokyčių procesus.
T. Kantanen; I. Tikkanen, (2006)	Kultūrinis turizmas – turizmo konstruktas, pasiūlytas ir vartojamas aiškiai arba implicitiškai kaip kultūrinis supratimas, ar kaip patirtis.
G. Richards, (2006)	Tai žmogaus judėjimas į kultūrinio patrauklumo turinčias vietas, ne savo gyvenamoje vietoje, su tikslu gauti naujos informacijos ir patenkinti savo kultūrinio pažinimo poreikius. Taip pat apima asmens judėjimą į kultūrinio patrauklumo turinčias vietas: paveldo vietas, meno ir kultūros, teatro apraiškų turinčias vietas, ne savo gyvenamoje vietoje.
T. Silberberg, (1995)	Atvykusių žmonių iš kitur vietinės bendruomenės (svečios šalies, miesto) lankymas. Kelionės tikslas yra domėjimasis istorijos paveldu, menu, žmonių gyvenimo būdu toje teritorijoje.

Nežiūrint įvairių autorių pateiktų kultūrinio turizmo sąvokos apibūdinimo skirtumų (žr. 1 lent.), galima išskirti pagrindinius faktorius, kurie visi apibūdinant kultūrinį turizmą buvo paminėti: *kelionė, turistai (asmuo), kultūra (įvairia forma) ir vieta (paminklas).*

Kultūrinio turizmo sąvoka yra paini, turinti keletą dimensijų:

- Akiratis (arba visuma)
- Rūšis
- Laikas
- Keliavimas

Akiratis priklauso nuo to ar turistai yra plačių, ar siaurų pažiūrų. Plačių pažiūrų turistai linkę daugiau pamatyti, domėtis bei patirti. Tuo tarpu siaurų pažiūrų turistai suplanavę ką norėtų pamatyti ir patirti, todėl kiti dalykai jiems nelabai įdomūs. Priklausomai nuo turistų pažiūrų, jie renkasi ką nori pamatyti, pavyzdžiui, muziejus, miestų pastatus, galerijas, dvarus ir pilis ir kt. Taip galima turizmą suskirstyti pagal kultūrinius objektus. Laikas svarbus, kai kalbama apie senovinius pastatus meno kūrinius ir kt. Keliavimo dėka turistai pamato daug įdomių vietovių, susipažįsta su kultūra, tradicijomis, gyvenimo būdu ir pan. Kultūrinis turizmas svarbus dėl įvairių priežasčių, jo įtaką galima suskirstyti į 5 pagrindines grupes (1 pav.)

1 pav. Kultūrinio turizmo svarba
(Sudaryta pagal UNESCO, 2001)

Ekonominis ir socialinis poveikis remiasi iš kultūrinio turizmo verslo ir su juo susijusių verslų gaunamomis pajamomis. Vietinės produkcijos gamyba išauga, nes kultūrinio turizmo veikla artimai susijusi su kitomis ekonomikos šakomis. Kadangi kultūriniam turizmui reikia darbo jėgos ten, kur jis plėtojamas, padidėja užimtumas, todėl lengviau žmones išlaikyti regione, o tai teigiamai atsiliepia regioninei plėtrai. Taip šiuose regionuose pagerėja demografinė padėtis, jaunimui suteikiama perspektyvų. Kultūrinis turizmas yra esminė priemonė, kuriant regioninės plėtros strategijas Europos Sąjungos šalyse. Jis suteikia geresnės infrastruktūros galimybių ir geresnį gyvenimą ne tik turistams, bet ir šalies šeiminkams, o veikla apima visą tikslinę teritoriją. Ekonominiam ir socialiniam vystymuisi padeda ir tai, kad kultūrinis turizmas sužadina naujas idėjas ir skatina vietinius gyventojus bendradarbiauti.

Kultūrinis turizmas *skatina nustatyti ir sustiprinti identitetą*. Tai yra esminis elementas saugant ir skatinant vietinį bei nacionalinį dvasingumą ir pasididžiavimą. Kultūra ir paveldas yra esminiai kuriant šalies įvaizdį, todėl kultūrinis turizmas gali būti vienas svarbiausių dalykų, kuriant teigiamą šalies įvaizdį tarptautiniu mastu.

Kultūrinis turizmas *padeda išsaugoti kultūrinį ir istorinį paveldą*. Turizmas papildo kultūrinį ir istorinį paveldą, suteikdamas galimybę išlaikyti gyvas tradicijas, ir finansuoja paveldo apsaugą, skatina lankytojus domėtis tuo paveldu. Turistų domėjimasis paveldo vietove gali būti labai svarbus, suteikiant politinę paramą tam tikro paveldo vadybai ir apsaugai. Gerai tvarkomas kultūrinis turizmas gali paskatinti atgaivinti tradicijas ir restauruoti vietas bei paminklus, tai padeda suderinti paveldo apsaugą ir jo panaudojimą. Konfliktų drebinamame pasaulyje turizmas dažnai gali padėti rasti bendrą kalbą skirtingoms kultūroms bei skatinti bendradarbiavimą. Taip *propaguojama komunikacija ir integracija*.

Kultūrinis turizmas *kultūrai duoda papildomų pajamų*, o tai yra labai svarbi parama pačiai kultūrai. Ir kadangi kultūrinis turizmas padeda atskirti poreikius bei praplėsti turistinį sezoną, labai

svarbu ir toliau vystyti turizmo pramonę. Kultūrinis turizmas atitinka poreikius, kurie atsiranda kylant išsilavinimo lygiui, senstant populiacijai, augant ekonominiam moterų vaidmeniui, gausėjant trumpoms kelionėms ir didėjant bendro supratimo poreikiui tarp žmonių. Kultūriniai turistai išleidžia daugiau pinigų nei vidutinis turistai ir keliauja ilgiau. Kadangi greitėja gyvenimo tempas, atsiranda poreikis turėti daugiau laisvo laiko ir būtinybė išsaugoti praeitį, tad kultūrinis turizmas tampa dideliu verslu (Baltijos šalių Kultūrinio turizmo politikos dokumentas, 2003). Ši turizmo rūšis apima visus keliavimo aspektus pagal kuriuos žmonės mokosi vieni apie kitų gyvenimo būdą, skatina kultūrinius ryšius ir tautų pažinimą. Kultūriniam turizmui priskiriama pramogos, maistas, gėrimai, svetingumas, architektūra, žmonių rankų darbo produktai ir kiti tautos gyvenimo bruožus atspindinčios ypatybės (Goeldner; Brent, 2003).

Kultūrinis turizmas yra pažintinio kultūrinio turizmo rūšis. *Pažintinis kultūrinis turizmas* – dominuojantis turistų interesas kelionėje yra kultūros plačiaja prasme pažinimas. Kultūros ir meno įstaigų lankymas, susipažinimas su įvairių formų kultūros raiška yra šių rūšių pasirinkusių keliautojų tikslas (KK Klaipėdos universitetas, 2002). Pažintinio kultūrinio turizmo rūšys:

- *Etnoturizmas* – kelionės norint pažinti ir stebėti egzotinių kraštų tautų kultūrinę raišką ir gyvenimo būdą. Tipiška tokio turizmo veikla – lankymais vietinių gyventojų namuose, šokių ceremonijų stebėjimas.
- *Kultūrinis turizmas* – kelionės norint stebėti ar dalyvauti „išnykstančiame gyvenime“, kurį žmonės prisimena. Tai praeities ieškojimas, kai turistai valgydami nori sėdėti prie senovinio medinio stalo, dalyvauti vietos gyventojų renginiuose, kur jaučiamas „senovinis“ stilius.
- *Istorinis turizmas* – muziejų ir katedrų lankymas. Ši rūšis siejama su Egiptu, Roma, kuriuose daug istorinių kultūrinių paminklų: bažnyčių, muziejų, kitų architektūros paminklų lankymas. (KK Klaipėdos universitetas, 2002)

Kultūrinis turizmas sutampa su kitomis turizmo formomis, kaip, pavyzdžiui, paveldo turizmas, istorijos turizmas, kaimo turizmas, mokomasis turizmas, nuotykių turizmas, vietinis turizmas, specialių renginių turizmas, vyno ir maisto turizmas (Douglas, Derrett, 2001). Šios visos rūšys gali būti apibrėžiamos kaip specialiųjų interesų turizmas.

Kultūrinis turizmas apima turistų patirtį, kuri atsiranda tyrinėjant kultūrinius turizmo išteklius, meną ir kultūros produktus ir turi panašumų su paveldo, istoriniu ir etniniu turizmu. Ši turizmo forma yra turizmo sistemos pagrindas daugelyje šalių ir pagrindinė priežastis kodėl turistai vyksta į tas šalis. Kultūrinis turizmas dar vadinamas „gera turizmo forma“ arba „inteligentišku turizmu“ ir apima daugelį elementų:

- Paveldo objektų (vietovių) lankymas ir stebėjimas tradicinių renginių;
- Atostogos motyvuotos troškimo patirti kažką tautiško, tradicinio ar paragauti tradicinių patiekalų ir gėrimų;
- Stebėjimas tradicinių sporto renginių, dalyvavimas vietinėje laisvalaikio praleidimo veikloje.
- Lankymas darbo vietų kur buvo ūkiai, fabrikai, amatų dirbtuvės (Swarbrooke, Horner 2007).
- Mokymasis, patyrimas ir supratimas kultūrinės aplinkos, kultūrinių turizmo išteklių ir (arba) kitų kultūrų (Douglas, Derrett, 2001).

Ši turizmo rūšis suteikia galimybę turistams „paragauti“ kultūrinio gyvenimo, kultūros palikimo buvusio praeityje ir (ar) esančio dabar. Tai įtakoja (-jo) sukurti specialiuosius turizmo išteklius: teminius parkus, paveldo vietas ar centrus, muziejus, galerijas, vaizduojamąjį meną ir net įprastą gatvės gyvenimą.

Apibendrinant galima teigti, kad kultūrinis turizmas - viena iš populiariausių turizmo formų, kuri suteikia turistams galimybę susipažinti su kitų šalių kultūra ir gyvenimo būdu, pamatyti kultūrinius išteklius. Pažintinis kultūrinis turizmas gali būti priskiriamas ir masiniam turizmui, tačiau dauguma autorių jį priskiria specialiųjų interesų turizmui („inteligentiškajam“ turizmu). Nors kultūrinis turizmas siejamas su daugeliu kitų turizmo formų, tačiau galima nubrėžti aiškias ribas, nes kultūrinio turizmo tikslas yra kitų kultūrų pažinimas. Apibrėžimų pateikiama ne vienas, tačiau visi apima šiuos elementus: kelionė, turistai (asmuo), kultūra (įvairia forma), vieta (turistų lankomi objektai). Kultūrinio turizmo objektai (vietos), kur lankosi turistai yra kultūrinio turizmo ištekliai.

Kultūriniai turizmo ištekliai

Kultūriniai turizmo ištekliai apima daug elementų, dabartinį ir praėjusį gyvenimą, požiūrį ir socialines nuostatas, papročius/tradicijas, religiją. Ištekliai atspindi dabartinį visuomenės gyvenimą ir kaip žmonės iš skirtingų vietovių gyveno, dirbo, linksminosi. Dauguma kultūros išteklių grupių tapo kultūriniais turizmo ištekliais, nors pirmoji jų paskirtis ir nebuvo tokia. Tiesiog laikui bėgant jie įgavo savo vertę ir turistinį patrauklumą. Kultūriniai turizmo ištekliai apima:

- istorines vertybes: pastatus, pilis, fortus, istorinę vertę turintys namai;
- urbanistikos paveldo vertybes;
- tradicijas ir liaudies amatus;
- nacionalinės ir vietinės šventės;
- meninės kultūros vertybes;
- mokslo vertybes;
- archeologijos vertybes;
- architektūrą;
- techninės kūrybos vertybes (Clarke, Godfrey, 2000).

Viena iš galimų kultūrinių išteklių tipologijų, kurią pateikia Richards (2006):

- *Paminklai*. Tradicinis kultūrinio turizmo vertybė. Jie daugeliu atveju yra pagrindiniai miesto simboliai skirti miesto savireklamai. Katedros, mečetės, viešos vietos, bažnyčios pačios yra kaip turistų traukos objektai miesto viduje, kuriame objektai yra. Taip pat šie miesto elementai gali tapti ir pasaulio žavėjimosi objektais.
- *Muziejai ir meno galerijos*. Patys svarbiausi turistinio patrauklumo elementai, dažniausiai aplankomi turistų.
- *Didelė kultūros paroda*. Ši paslauga atsiranda dažniausiai susijungus pirmiems dviem minėtiems elementams.
- *Kultūrinis kraštovaizdis ir gamta*. Šios teritorijos traukia savo natūraliomis savybėmis.
- *Pasaulio paveldo objektai*. Šis pavadinimas suteiktas UNESCO nuo 1972 m. Iš pradžių buvo skirtas tik atskiriems paminklams, o vėliau ir miesto vietovėms, patiems miestams ir šiuo metu papildytas sujungtomis elementų grupėmis, aplinkos, istorijos – religijos/archeologijos turiniu.
- *Kultūriniai maršrutai*. Tai autentiškos ypatybės (savybės) kurios praturtina kultūrinio turizmo sistemą. Tai, pavyzdžiui, piligrimų keliai ar šilko kelias.
- *Kalbos mokymasis*. Geografinės vietovės patrauklios dėl galimybės mokytis kalbą kultūriniame kontekste.
- *Kultūros parkai*. Jų tikslas išsaugoti kaimo archeologinį paveldą. Jų pagrindas glūdi kraštovaizdyje, kur jie sutelkti, dėl archeologinės reikšmės ir dėl natūralios išvaizdos. Jie taip pat apima informacijos centrus, gido paslaugas ir informacines nuorodas. Jie turi mokslinę vertę ir stiprią apsaugą.
- *Kultūrinis palikimas*. Tam tikros kultūros atspindys, kuris paliko pėdsakus ir suteikia galimybę susipažinti su tos kultūros gyvenimu.
- *Populiarios šventės*. Kaip pasekmė religijų ir tradicijų susiformavusios šventės yra populiaros ir yra turizmo produktas.
- *Festivaliai*. Tai labai „gyvas“ renginys ir yra apibūdinamas pagal įvairumą ir specializaciją (muzikos, kino, teatro).
- *Etnografinis ir kulinarinis paveldas*. Pristato daugelio regionų liaudišką paveldą. Tai namai ar kiti tipiniai pastatai, fermos, įrankiai vietos gyventojų kostiumai, tradiciniai patiekalai, indai, muzikiniai instrumentai, liaudies menas.
- *Pramoninis paveldas*. Tai šaltinis tose vietose kur pasireiškė pramoninė revoliucija. Tai tampa svarbiu turistų lankytinu objektu kaip mėginimas atkurti pėdsakus ankstyvosios pramonės veiklos kaip moderniosios visuomenės pradžios.
- *Miestai*. Tai kultūrinio turizmo plėtros centrai jie apima elementus kurie leidžia praplėsti kultūrinės ir turistinės traukos sferas, be jokio papildomo įsikišimo.

Išskiriamos ir trys priežastys kodėl lankomi kultūriniai turizmo ištekliai:

- kitų kultūrų ir vietovių pažinimas;
- mokymasis;
- dalijimasis savo patirtimi su kitais. (Gunn, 2002)

Kultūriniai ištekliai, kaip turistų traukos objektai yra labai svarbūs šiuolaikiniam turizmui, jie sudaro turizmo sistemos branduolį ir yra pirminis elementas renkantis kelionės tikslą. Viskas kas tik turi turistinį patrauklumą yra turizmo ištekliai. Taigi, ne tik muziejai ar paminklai yra pagrindiniai traukos objektai, jie dažniausiai yra įkomponuoti į miesto erdvę ir taip turistams patraukli erdvė didėja ir apima visą miestą. Ištekliai turi labai dideles galimybes pritraukti ir sudominti turistus. Kai kurie turistams patrauklūs objektai ar vietos yra stiprūs turistų traukos centrai, jie domina turistus labiau nei kiti objektai. Šiuolaikiniam turistui per trumpą laiką reikia kuo daugiau patirti ir pamatyti, tad turistai visada naudojami galimybe savo laisvu laiku pasilinksinti, ar daugiau pamatyti. Todėl turistiniai regionai turistams turi pateikti kuo platesnį veiklos spektrą. Objekto, regiono gebėjimas pritraukti gali būti apibūdinamas pagal tai kiek laiko turistai ketina praleisti tame regione, ar tai pagrindinis jų kelionės tikslas, iš kur atvyko (Gunn, 2002). Kokybė, autentiškumas, turistų veiklos galimybės bei gebėjimas pritraukti leidžia įvertinti, ar turizmo ištekliai yra pakankamai patrauklūs turistams, ar jie domina turistus ir kokia jų nuomonė apie turizmo išteklius.

Lietuvos kultūrinio turizmo ištekliai ir plėtojimo galimybės

Turizmui panaudojamas kultūros vertybes sąlygiškai galima būtų suskirstyti į dvi grupes:

1. paveldo medžiaginius darinius (kilnojamoms ir nekilnojamoms vertybėms)
2. dabartinę tautos ir valstybės kultūrinę saviraišką (etnokultūros tradicijos, kultūriniai renginiai, profesionalusis kultūrinis gyvenimas)

Ilga Lietuvos istorija paliko nemaža vertingų istorijos ir kultūros paveldo objektų bei jų kompleksų. Dabar Lietuvoje daugiau kaip 10 700 registruotų kultūros paveldo objektų (2 pav.). Turizmo plėtoje svarbi ir didelė kultūros paveldo diferenciacija, kuriai turėjo ir tebeturi įtakos Lietuvos senoji ir naujoji istorija.

Paminklai	Vertybių kiekis, vnt.
Istorijos	1817
Archeologijos	2175
Architektūros	1190
Dailės	5631

2 pav. Lietuvos kultūros paveldo objektai

Kultūros paminklais laikomi:

a) *archeologiniai paminklai* - senovės sodybvietės, gyvenamosios bei gynybinės vietos ir jų įrenginių liekanos: piliakalniai, senovės gamybos, kulto ir laidojimo vietos ir jų įrenginių liekanos, senovės įrašai ir ženklai, senovės daiktai;

b) *architektūros paminklai* - atitinkamam laikotarpiui, istoriniam etapui ar stiliui būdingi gynybiniai įrenginiai, visuomeniniai, gyvenamieji, pramoniniai, prekybiniai ir kulto pastatai, jų kompleksai bei jų liekanos, liaudies buitės ir ūkio pastatai, gyvenvietės ir kapinės;

c) *dailės paminklai* - vaizduojamosios, monumentaliosios, taikomosios-dekoratyvinės ir liaudies dailės kūriniai ir jų fragmentai;

d) *istorijos paminklai* - daiktai, reti spaudiniai, statiniai, vietos, susijusios su istoriniais įvykiais, revoliuciniu judėjimu, įžymių valstybinių ir politinių veikėjų, liaudies didvyrių, garsių mokslo, literatūros, meno ir technikos darbuotojų gyvenimu bei veikla, šių asmenų kapai; karybos, ūkio ir buitės istorijos paminklai (Nekilnojamų kultūros paminklų apsaugos įstatymas, 2004).

Kaip matyti iš 1 paveikslo Lietuvos kultūros paveldo fondą sudaro 1817 istorijos, 2175 archeologijos, 1190 architektūros, 5631 dailės paminklas. Iš jų apie 3400 yra nacionalinės ir 7200 vietinės reikšmės. Turizmo požiūriu paveldo vertybės yra svarbios savo unikalumu ar išskirtinumu, tačiau turistiniais objektais šios vertybės tampa jas propaguojant ir skleidžiant informaciją, sudarant

galimybes jas lankyti ir pažinti. Atlikti įvairūs turistinių išteklių patrauklumo tyrimai leido nustatyti pavienių objektų, vietovių ir teritorijų turistinį patrauklumą bei naudojimo galimybes. Miestų ir kaimų turistinis patrauklumas nustatytas pagal kultūros vertybių (istorinės informacijos) mastą, kultūrinę vertę, vizualinę reikšmę bei jų sankaupa. Pagal kultūros vertybių pobūdį, turistinį patrauklumą ir lankymo organizavimo būdą išskiriamos turistinių išteklių grupės:

- Pavieniai ekspoziciniai objektai;
- Ekspozicinės vietovės

Pavieniai ekspoziciniai objektai. Jų šalies miestų ir užmiesčių teritorijose priskaičiuojama 345: 86 priskiriami intensyviai lankytinų ir 259 lankytinų objektų grupei. 112 šių ekspozicinių objektų gali būti paruošti tarptautiniam turizmui.

Ekspozicinės vietovės. Jų užmiesčių teritorijose priskaičiuojama apie 111, o apie 50 jų tinkamai sutvarkytų. Jos galėtų tapti tarptautinio turizmo objektais. 34 ekspozicinės vietovės, esančios vaizdingame kraštovaizdyje ir išsiskiriančios labai patrauklių kultūros vertybių sankaupa, priskirtos labai intensyviai lankytinų vietovių grupei. Didžiausią kultūrinio turizmo potencialą turi pagrindiniai turizmo centrai – Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, pajūrio kurortai Palanga, Neringa, gydomieji kurortai Druskininkai ir Birštonas.

Lietuvos gamtiniai ir kultūriniai turizmo ištekliai sudaro palankias sąlygas kurti patrauklius turistinius produktus. Įvairūs kultūros paveldo ir etnokultūros objektai yra svarbūs ir vietiniam, ir tarptautiniam turizmui. Į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą įtraukti Vilniaus senamiestis, Kuršių nerija, Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas, Struvės geodezinio lanko objektai bei Lietuvos kryždirbystė ir lietuvių dainų švenčių tradicija ir simbolika. Lietuva dalyvauja tarptautiniuose kultūrinio turizmo projektuose: „Baroko kelias“, „Vienuolynų kelias“, „Kulinarinis paveldas“, „Gintaro kelias“, „Hanzos kelias“, „Parkai ir sodai“. Iš daugiau kaip 10 tūkst. Paveldo objektų didelio turistinio intereso objektų grupei priskiriama apie 350, o tarptautinio turistinio intereso grupei – apie 110 (Indriūnas, 2007). Tačiau dauguma jų neparengti turistų lankymui. Kultūros paveldo objektai gali būti pritaikomi turizmui įrengiant ekspozicijas, pritaikant turizmo paslaugų infrastruktūrai. Nors Lietuvos teritorija nedidelė, jai būdinga didelė geografinių kompleksų ir kraštovaizdžių įvairovė - geografiniu aspektu išskiriama net 22 tipų kraštovaizdžiai. Estetiniu aspektu tyrimais nustatyta, kad net 27 proc. Lietuvos teritorijos vaizdingos ir ypač vaizdingos 7 vietovės turi tarptautinę reikšmę. Vilniaus, Klaipėdos, Kauno ir Kėdainių senamiesčiai, saugomi valstybės kaip urbanistinio paveldo kompleksai, savo architektūra visai skirtingi. Vilniaus senamiestis įtrauktas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą, kuris platinamas visose JTO šalyse.

Ne tik fiziniai kultūros paveldo ar gamtos ištekliai, bet ir Lietuvos kultūrinis ir intelektualus potencialas gali būti ir yra patrauklūs ne tik vietiniam, bet ir atvykstamajam turizmui. Lietuvoje yra 175 muziejai: Lietuvos buities muziejus Rumšiškėse, Jūrų muziejus Klaipėdoje, Gintaro muziejus Palangoje, Nacionalinis M.K. Čiurlionio muziejus, „Velnių muziejus“ Kaune ir kiti jau populiarūs tarp užsienio lankytojų. Visoje Europoje garsi Lietuvos muzikinė kultūra. Vilniaus ir Kauno muzikos festivaliai, T. Mano kultūriniai renginiai Neringoje, Birštono džiaz festivaliai ir kiti renginiai – tai didelis potencialas intelektualiam turizmui plėtotis (Turizmo plėtotės strategija, 2002).

Daugelis kultūrinių, istorinių objektų ir gyvenviečių Lietuvoje iki šiol dar nepritaikyti turistų lankymui, nepakankamai išplėtotą turizmo verslo infrastruktūrą (maitinimo ir apgyvendinimo paslaugos) ir fizinę infrastruktūrą (turistinių objektų pasiekiamumas: kelių tinklas, dviračių takai, informacinės nuorodos ir kelio ženklai), trūksta turizmo objektų rėmimo priemonių. Lietuvos kultūrinio turizmo išteklių racionalus panaudojimas, jo tolesnis puoselėjimas didele dalimi priklauso ir nuo pasirinktos turizmo plėtotės strategijos.

Lietuvos kultūrinio turizmo plėtos galimybių SSGG (SWOT) analizė

Lietuvos turizmo ištekliai yra vienas iš svarbiausių konkurencinių pranašumų siekiant pritraukti turistus ir padidinti ekonominę turizmo naudą. Lietuvos turizmo gamtiniai ir kultūriniai ištekliai, jų patrauklumo struktūra visiškai atitinka Šiaurės ir Vidurio Europos turizmo išteklių rinką. Lietuvos gamtinių ir kultūrinių turizmo išteklių gausa ir įvairovė leidžia kurti ir plėtoti aktyvaus poilsio, kultūrinį ir pažintinį turizmą, etninį, kaimo ir ekologinį turizmą, orientuojantis į

atitinkamus rinkos segmentus. Lietuvos kraštovaizdžio vertė, rinkos konkurencingumas rekreacijai ir turizmui dvejopi: teikiantys fizinę vertę kaip patogumas rekreacijai ir psichologinę bei emocinę vertę kaip estetiškumas. 2 lentelėje pateikta Lietuvos kultūrinio turizmo SSGG (SWOT) analizė:

2 lentelė

Lietuvos kultūrinio turizmo SSGG (SWOT) analizė

Stiprybės	Silpnybės
<p>Vidinė aplinka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mažai urbanizuotas kaimo kraštovaizdis. • Gausūs kultūros ir istorijos ištekliai (etninė kultūra, architektūra, muziejai, senamiesčiai). • Yra objektų, įtrauktų į UNESCO pasaulio kultūros paveldo sąrašą. • Svetingi gyventojai. • Santykinai naujas turistinis regionas. • Palyginti su Vakarų Europa santykinai mažesnės turizmo paslaugų kainos (maitinimo, vidaus transporto). • Pakankamai tankus kelių tinklas. • Suformuota šalies teisinė bazė. • Siekiama kuo daugiau investicijų į kultūrinio turizmo plėtotei. <p>Išorinė aplinka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Istoriniai ir kultūriniai bei etniniai ryšiai tarp Lietuvos ir kitų šalių (Lenkijos, Latvijos, Rusijos, Vokietijos, Izraelio, JAV). • Patogi geografinė padėtis šalia didelės turizmo rinkos – Vokietija, Skandinavijos šalys, Suomija, Lenkija, Rusija. • Yra du ES prioritetiniai transporto koridoriai (Rytai–Vakarai, Šiaurė–Pietūs). 	<p>Vidinė aplinka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nepakankamai panaudojami ir parengti turistų lankymui kultūros paveldo objektai, gamtiniai, kultūriniai, istoriniai ištekliai. • Neišplėtotas kempingų sistema ir dviračių takų infrastruktūra. • Neplėtojamas neturistinio sezono kultūrinis turizmas. • Rytų rinkos turistams sunku įvažiuoti dėl vizų. • Žemos kokybės keleivinio geležinkelių transporto paslaugos. • Neišplėtotas vidaus vandenių transportas bei mažųjų uostų ir priplaukų infrastruktūra. • Lietuvą nepatogu pasiekti jūra (nėra keleivinio ir kruizinio terminalo). • Turizmo paslaugų teikėjai nepakankamai dėmesio skiria aptarnavimo kokybei, svetingumui. • Valstybės institucijos nepakankamai skiria dėmesio kultūrinio turizmo plėtotei. <p>Išorinė aplinka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Trūksta informacijos apie kultūros objektus • Lietuvos ambasados ir atstovybės, konsulatai nepakankamai rūpinasi Lietuvos kaip turizmo valstybės įvaizdžio formavimu.

Analizuojant Lietuvos kultūrinio turizmo stiprybes plėtos galimybių kontekste, būtina išskirti mažai urbanizuotą Lietuvos kraštovaizdį; kultūrinio turizmo objektų gausą bei esamus kultūrinius, istorinius bei etinius ryšius su kitomis šalimis, tokiomis kaip Lenkija, Latvija, Rusija, Vokietija, Izraelis ir JAV. Apibrėžus Lietuvos kultūrinio turizmo silpnynes, galima pabrėžti tai, kad Lietuvoje labai silpnai išplėtotas kempingų sistema taip pat neplėtojamas turizmas ne sezono metu.

2 lentelė

Lietuvos kultūrinio turizmo SSGG (SWOT) analizė

Galimybės	Grėsmės
<p>Vidinė aplinka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ES struktūrinių fondų lėšų naudojimas, įgyvendinant kultūrinio turizmo infrastruktūros projektus. • Didinti valstybės biudžeto dalį regionų kultūrinio turizmo strategijų parengimui, teritorijų tvarkymui, marketingo ir monitoringo darbams, infrastruktūros plėtotei. • Gerinti svetingumo industrijos paslaugų kokybę. <p>Išorinė aplinka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Stiprėjanti rinkos ekonomika atveria galimybes vietinio ir atvykstamojo turizmo plėtotei. • Panaudoti Baltijos valstybių kaip bendro turizmo regiono galimybes bendradarbiauti kultūrinio turizmo srityje. • Plėsti bendrus tarptautinius maršrutus su kaimyninėmis šalimis. • Sumažėjęs atskirų Europos ir Azijos turistinių regionų patrauklumas didins paklausą kitiems regionams ir kultūriniam turizmui Lietuvoje. • Stiprėjantys Lietuvos tarptautiniai ryšiai ir bendradarbiavimas mokslo, kultūros ir ekonomikos srityse. 	<p>Vidinė aplinka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nepakankamas finansavimas kultūrinio turizmo sektoriaus plėtotei. • Kultūrinio istorinio ir gamtinio paveldo objektų patrauklumo praradimas. • Nesugebėjimas padidinti turistų srautų. • Nemažėjantis nusikalstamumas. • Atskirų Lietuvos regionų ekonominių ir socialinių skirtumų didėjimas bei gyventojų perkamosios galios mažėjimas <p>Išorinė aplinka:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Artimų kultūrinio turizmo rinkų konkurencija Lietuvos turizmui. • Nesugebėjimas pasinaudoti ES struktūrinių fondų ir kitų užsienio paramos fondų lėšomis.

Apibendrinant Lietuvos kultūrinio turizmo SSGG analizę, galima būtų daryti išvadą, jog Lietuvoje gausu kultūriniam turizmui ir jo plėtotei svarbių objektų, tačiau šiai turizmo šakai vis dar neskiriamas pakankamas dėmesys. Optimaliausias būdas toliau plėtoti Lietuvos kultūrinį turizmą yra Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų panaudojimas.

ES skiria didelį dėmesį gamtos, tradicinio kraštovaizdžio ir kultūros palikimui išsaugoti, populiarinti, regionų kultūriniam savitumui stiprinti. Siekiant pagerinti kaimo vietovių konkurencingumą, prieinamumą, skatinant alternatyvias veiklas, itin kokybiškų produktų gamybą ir naujų darbo vietų kūrimą, ES struktūriniai fondai prioritetą teikia aplinkos ir Europos kultūriniam paveldui išsaugoti. Kultūrinio turizmo plėtrą skatina:

- Lietuvos įsijungimas ir ekonominė bei kultūrinė integracija į ES;
- turizmo verslo plėtra;
- kultūros vertybių išsaugojimo interesai;
- valstybės įvaizdžio formavimas ir tautos saviraiškos propagavimas;
- Lietuvos turistinio regiono savitumo formavimas.

Lietuvos stojimas į Europos Sąjungą ir dalyvavimas kitose tarptautinėse organizacijose yra jau seniai įvykęs faktas, kuris įpareigoja valstybės institucijas ir verslo subjektus rasti priemones ir jas realizuoti, kad būtų sudarytos sąlygos tarptautinio bendradarbiavimo užtikrinimui ir plėtojimui. Tam reikalinga atitinkama infrastruktūra – šiuolaikiška, pajėgi patenkinti įvairius poreikius, efektyviai valdoma ir naudojama. Lietuva Europos Sąjungai gali pasiūlyti ne tik bendravimo galimybes, bet ir savo kultūrinius kodus bei identitetą. Lietuvos situacija tarptautinėje arenoje bus daug sėkmingesnė, jeigu tą procesą betarpiškai lydės kultūrinė “ekspansija”, kuri gali žymiai palengvinti ir pagilinti šio proceso sėkmę.

Vienu šio proceso aktyviu dalyviu yra ir turizmas, nes turizmas ne tik verslas, bet ir žmonių bei tautų bendravimo priemonė. Šį tarptautinį bendravimą skatina ir dar viena aplinkybė – tai gausi Lietuvos etninė išėivija – lietuviai, lenkai, rusai, vokiečiai, žydai, kuriuos sieja su Lietuva jų kilmės šaknys, giminytės ryšiai ar tiesiog nenutrūkstantis draugystės kontaktai.

Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje iki 2015 m. pažymima, kad Lietuva sieks tapti aukšto ekonominio ir kultūrinio potencialo šalimi saugančia vietovių įvairovę, teikiančia įvairių kokybiškų produktų, tenkinančių individualius turistų poreikius bei atitinkančių ES turizmo direktyvas. Lietuvai svarbu įvertinti savo galimybes ir poreikius priderinti prie ES finansuojamų sričių (Aleksandravičius, Kairytė, 2005). ES nurodo finansuojamas sritis, tačiau palieka daug erdvės šalių iniciatyvoms, nes atskirų šalių poreikiai ir galimybės gali būti labai skirtingos.

IŠVADOS

1. Apžvelgus kultūrinio turizmo teorinius aspektus galima teigi, kad nors kultūrinis turizmas siejamas su daugeliu kitų turizmo formų, galima nubrėžti tam tikras ribas, nes kultūrinio turizmo pagrindinis tikslas yra kitų kultūrų pažinimas. Nors apibrėžimų yra pateikiama ne vienas, tačiau visi jie apima šiuos elementus: kelionė, turistai (asmuo), kultūra (įvairia forma) ir vieta (turistų lankomi objektai).

2. Kultūrinis turizmas sukuria apie 5 procentus Lietuvos Respublikos bendrojo vidaus produkto. Lietuvoje didžiausią kultūrinio turizmo potencialą turi turizmo centrai – Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, pajūrio kurortai - Palanga, Neringa, gydomieji kurortai - Druskininkai ir Birštonas.

3. Išanalizavus Lietuvos kultūrinio turizmo stiprybes plėtros galimybių kontekste, svarbiausiomis galima laikyti mažai urbanizuotą Lietuvos kraštovaizdį; kultūrinio turizmo objektų gausą bei esamus kultūrinius, istorinius bei etinius ryšius su kitomis šalimis, tokiomis kaip Lenkija, Latvija, Rusija, Vokietija, Izraelis ir JAV.

4. Apibrėžus Lietuvos kultūrinio turizmo silpnybes, ryškiausiai pastebima tai, kad Lietuvoje labai silpnai išplėtotas kempingų sistema taip pat neplėtojamas turizmas ne sezono metu.

5. Analizuojant Lietuvos kultūrinio turizmo plėtros galimybes, išskirtina tai, kad Lietuvos kultūrinio turizmo sektoriaus atstovai turi puikias galimybes pasinaudoti ES struktūrinių fondų parama, taip pat pabrėžtina tai, kad Lietuva priklauso Baltijos šalių turistinio regiono žiedui, kas atveria vis naujas galimybes.

LITERATŪRA:

1. Aleksandravičius, A., Kairytė, E. (2005) ES parama kultūros paveldui. *Mano ūkis*. Nr.7. ISSN 1822-4350.
2. Baltijos šalių kultūrinio turizmo politikos dokumentas. (2003). Paimta 2012 12 21 iš internetinės svetainės: http://www.unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/kulturinis_turizmas/Baltijos_saliu_kulturinio_turizmo_politikos_dokumentas.pdf
3. Clarke, J., Godfrey, K. (2000). *The Tourism Development Handbook: A Practical Approach to Planning and Marketing*. Cassell: London. ISBN 0-304-70451-2.
4. Douglas, N., Derrett, R. (2001). *Special interest tourism*. Wiley: Australia. 475 p ISBN 0471715.
5. Goeldner, Charles, R., Ritchie, J.R., Brent. (2003). *Tourism principles, practices, philosophies*. [Hoboken] : John Wiley & Sons. 606 p. ISBN 0-471-40061-0.
6. Gunn, A. C., (2002). *Tourism planning*. UK: Routledge. 464 p. ISBN 0415932688
7. Indriūnas, G. (2007). *Kultūrinio turizmo plėtros skatinimas*. Valstybinio turizmo departamento turizmo paslaugų plėtros skyrius. Paimta 2012 12 12 iš internetinės svetainės: http://209.85.135.104/search?q=cache:g2G8TUITXegJ:www.durys.org/konferencija/Gintautas%2520Indriunas.doc+kulturinis+turizmas&hl=lt&ct=clnk&cd=19&gl=lt&lr=lang_lt
8. Kantanen, T., Tikkanen, I. (2006). Advertising in low and high involvement cultural tourism attractions: four cases. *Tourism and Hospitality*. Vol. 6(2), p. 99-110.
9. KK, Klaipėdos universitetas. (2002). *Turizmas*. Kaunas : Kauno kolegijos leidybos centras. 318 p. ISBN 9955-9366-3-0.
10. Lietuvos Respublika. (2002). *Turizmo plėtotės strategija*. Paimta 2012 12 20 iš internetinės svetainės: http://www.lrti.lt/veikla/turizmo_strat.doc
11. Lietuvos Respublika. (2004). *Nekilnojamo kultūros paminklų apsaugos įstatymas*. Paimta 2012 12 23 iš internetinės svetainės: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm
12. Richards, G. (2006). *Cultural Tourism. Global and local perspectives*. New York: Haworth Press. 347 p. ISBN 0789031175.
13. Silberberg, T. (1995). Cultural Tourism and Business Opportunities for Museums and Heritage Sites. *Tourism Management*. Vol.16, p. 361–365.
14. Swarbrooke, J., Horner, S. (2007). *Consumer behavior in tourism*. Oxford. 428 p. ISBN 0-7506-6735-4.
15. UNESCO, Hinsberg, A., Bérungs, R., Ambrozaitis, K. (2001). *Baltijos šalių Kultūrinio turizmo politikos dokumentas*. Paimta 2011 12 17 iš internetinės svetainės: www.unesco.lt/documents/kultura/baltijos%20saliu%20kulturinio%20turizmo%20politikos%20dokumentas.pdf

THE DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF CULTURAL TOURISM IN LITHUANIA

Indrė Šikšnelytė

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The Market of tourism service is constantly developing, transforming and starting up new tourism services. One of the main problem, that in Lithuanian tourism system is envisaged paucity of allure objects of cultural tourism analysis. That determines undiscovered development of tourism business trend. The task of the Work is to analyse the specifics of development of cultural tourism in Lithuania. Methodology: the analysis of scientific literature and the statistical analysis of research data.

THE FORMATION OF THE PERCEPTION OF ECOLOGICAL TOURISM

BIRUTĖ KRIKŠČIUKIENĖ

Kolping University of Applied Sciences

VITALIJA VANAGIENĖ

Aleksandras Stulginskis University

SUMMARY

The peculiarities of the formation of the perception of ecological tourism are being analyzed in the article. The object of the research is the formation of the perception of ecological tourism. The aim of the research is to provide the guidelines for the formation of the perception of ecologic tourism.

The concept of ecological tourism is being analyzed in the article. The theoretical substantiation of the significance of ecological tourism is provided. The Focus group discussion for the determination of the perception of the concept of ecotourism is performed. On the basis of the results of Focus group discussion, the proposals for the increase of recognition of the concept of ecologic tourism are provided.

Keywords: *concept, development, Ecological tourism, environment.*

INTRODUCTION

Tourism is one of the human activities which helps people relax, recover after hard work. Thousands of years have passed, since the initial touristic travels of Egypt Pharaohs or Emperors of Ancient Rome took place. Nowadays, there is almost no corner in the world that hasn't been visited by tourists. Annually, 800 million people are travelling for pleasure (Šalna, 2009).

However, contemporary consumer is becoming volatile. Healthy lifestyle is becoming more and more common. The need for healthy, nature-friendly forms of tourism emerges. The visiting of wild nature or eating an organic food while travelling is in vogue. Such ecological form of tourism is one of the most rapid developing parts of tourism sector in Lithuania nowadays (Ekologinio ..., 2009; Grecevičius et.al., 2002).

The bigger part of the world tourists are those from developed countries; such tourists take concern about nature and environment in areas unaffected by humanity. People desire to experience themselves in natural environment, breath fresh air, drink clear water, and consume organic products. Farmers of the USA have almost 100 years of this sort experience in the range (Mano ūkis, 2008; 2009). Lithuanian ecological tourism is in the area of interest of foreigners (Mano ūkis, 2009). However, scientific literature lacks the analysis of the field, and many Lithuanians have no assumptions about its meaning.

The object of the research is the formation of the perception of ecological tourism.

The aim of the research is to provide the guidelines for the formation of the perception of ecologic tourism. **The tasks set in the article:**

1. To discuss the concept of ecological tourism;
2. To substantiate the significance of ecological tourism theoretically;
3. To perform the Focus group discussion for the determination of the perception of ecotourism;
4. To provide ideas for the increase of recognition of the concept of ecologic tourism.

Research methods: the comparative analysis and synthesis of scientific literature, content analysis, Focus group method, logical abstraction, and modelling.

Theoretical substantiation of the importance of the development of ecological tourism

People working in the sphere of tourism are getting more and more involved into ecological problems. These problems are closely related to the results of their economical activities because protecting nature from tourism sets up very serious questions on the sustainable development of tourist industry (Stefanova, 2010).

Nowadays ecology is gathering cumulative extent in the area of leisure organizing (Sirusienė, 2005; 2008). While taking into account the concept of ecological tourism, various aspects of its treatment with the emphasis on the importance of the latter arise. The fact that the tourists want to see the natural and cultural resources of the areas they visit on site, the change in the needs and pleasures of the people, decrease in the participation to mass and luxury tourism movements and the tourist's wish to have a holiday individually or in small groups in natural environments introduces a new kind of tourism which is eco-tourism (Gültekin, Uzun, 2012).

The concept of *ecological tourism* is quite new; therefore, various cases of the explanation and usage of this term can be found. Quite often, this term is used to attain marketing objectives, while trying to attract the environmentally concerned part of society. In the latter case, the „Eco” label is attached to regular (mostly, natural) tourism. Such cases of misuse of the term of „ecotourism” are complicating its perception in the society. Furthermore, the idea of ecotourism is being devaluated, its further implementation is being aggravated. Therefore, the clear and widely accepted conception of ecotourism and strict regulation of its usage is necessary (Stoškus t.al., 2008). Stoškus et al. (2008) emphasize that K. Miller was one of the first authors, who mentioned the concept of ecotourism (“soft tourism”) in 1978. Other researchers (Burneika, Kriauciūnas, 2007) relate the origins of the concept to the German futurologist Junk.

The other opinion states that the concept of ecotourism was mentioned to find the solution for the forthcoming economic crises. Such concept was established in 1980 by Mexican ecologist-economist Hector Ceballos-Lascurain. According to his concept, the anthropogenic impact on the nature is going to expand in the future; therefore, humanity is to confront the new appearances of crisis. The symptoms of these appearances are already emerging. One of the salvations for the global crisis of economic systems could be scientifically based ecological planning with the emphasis on the common evolution of the society and the nature. Ecological tourism can be named as one of the tools for the rational conservation of natural resources, whereas the tourism is organized in the natural environment (Sirusienė, 2005; Stoškus et.al., 2008).

According to the concept of ecotourism provided by WTO (World Tourism Organization), the ecological tourism involves all forms of natural tourism; tourists are motivated by the observation of the nature, its perception (Sirusienė, 2005). According to Ross, Wall (1999), the ecotourism encompasses voyages and visits to unblemished areas of the nature, treasuring the environment, indulging, protecting, and appreciating the nature. The latter that the ecotourism is a phenomenal mix of such participants, as tourists, local residents, suppliers, and managers; also, ecotourism compounds the various functions of these. There are many definitions by different authors and organizations of what ecological tourism is. Table 1 presents some definitions.

Table 1

Perception of ecological tourism
(Stefanova, 2010)

Definition
Ecotourism is a complex concept closely related to the effective use and preservation of biodiversity to our future generations. It is planning and managing tourist activities where along with tourists' interests public goals should be put into practice.
Well-planned and organised tourist activities comprise of enjoying nature and the satisfaction to realize how human beings understand interrelationships in nature. These human activities do not harm the environment we live in. They contribute to the preservation of nature, support and keep protect it, create economic opportunities, etc. – real ecotourism brings justice for people and nature.
Ecological tourism is “a responsible journey amidst the environment and relatively well preserved territories. Its goal is to study and enjoy nature and cultural sites, and this journey helps preserve nature. These journeys exercise a soft impact on the environment, thus ensuring an active participation of locals in social and economic activities, and whose advantages locals benefit most of”.
Ecotourism: exists in relatively preserved territories; does not affect the environment or worsen its natural properties; contributes to the preservation and management of natural territories; can be adequately and competently managed.
Ecotourism is sustainable and nature-oriented tourism and recreation.
Ecotourism is an ecologically sustainable form of common tourism, oriented towards life forms of wild nature with cognitive features. The organization applies to ethical norms in such way that ecotourism's impact on environment, consumption and costs are minimal, and it is oriented to cover local needs. This form of tourism is to be found in

protected territories and contributes to their sustainable preservation.
Ecotourism can protect nature and its development. It includes positive interrelationships between tourist activities, biodiversity, and locals by making use of organizational and managerial means.
Ecotourism includes three main criteria: <ul style="list-style-type: none"> • flora, fauna, and geological formations appear to be the main landmarks which attract tourists; • understanding the cultural environment comes as next main component; • tourists' activities make soft impact on the physical and cultural environment in the regions to be visited. Ecotourism should be brought into connection with the term sustainable tourism. This means that it should not exceed the recreational possibilities of the regions and be acceptable for locals in order to support their standard of living.

Ecotourism is an important detail in the sustainable development of natural territories. In most definitions of ecotourism, the putting down of negative impacts on nature and cultural environment is a main goal along with exercising economic efforts aiming at preserving nature. Other means include ecological and educational activities (Stefanova, 2010). Sirusienė (2005) states that the ecotourism has to highlight the basic principals in order to be holistic and precise, other authors (Ross, Wall, 1999) highlight its functions. According to the latter, every single function of ecotourism can be found as a basis for the holistic success of ecotourism. Summarizing the scientific research (Blamey, 1999; Čiegis, 2004; Žilinskas, Maksimenko, 2008; Lapinskaitė, 2008; Astromskienė, 2004; Matekionienė et.al., 2002; Astromskienė, Sirusienė, 2007; Sirusienė, 2005), the aspects of the importance of the ecotourism are provided in Figure 1 below.

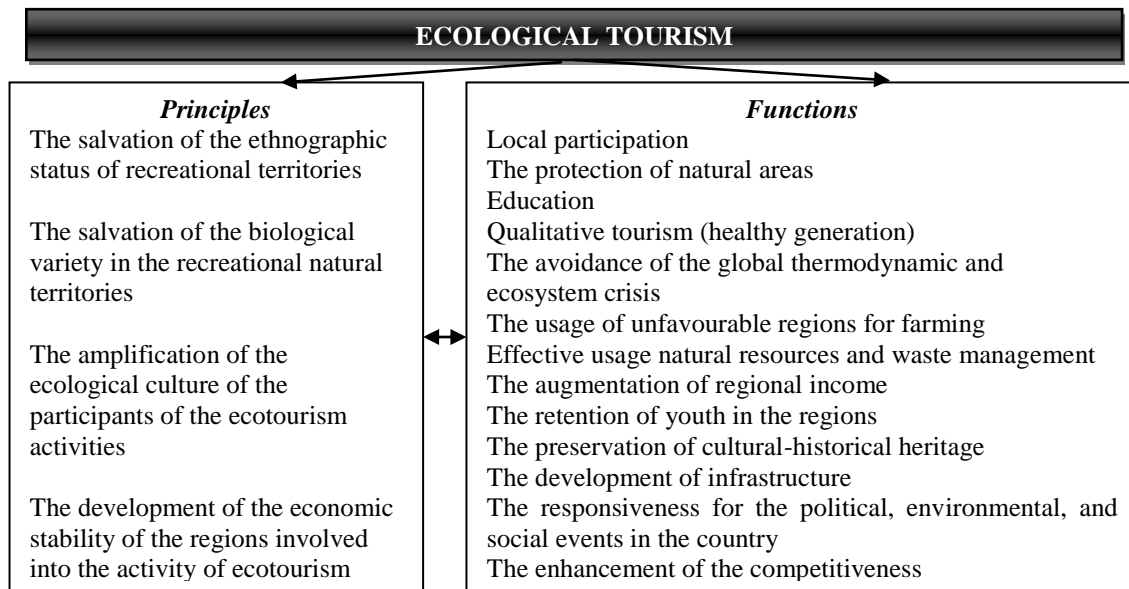

Figure 1. The importance of ecotourism – approach of links between principles and functions
(elaborated by authors)

While applying the fundamental functions of ecotourism, providing them with perfect conditions, local residents are supposed to protect tourism resources and attain benefits (the paradigm of ecotourism). The paradigm of ecotourism highlights the endeavour of the latter to maintain the ecological balance – it has to encompass the natural environment and the aspirations of local societies. Consequently, natural environmental areas and local populations can be conjoined symbiotically while employing the ecotourism. Some forecasts state that the socioeconomic development and the protection of the environment will be integrated by ecotourism (Sirusienė, 2005; Ross, Wall, 1999). As the confirmation, the World Tourism Organization (WTO) has announced the ecotourism as one of the five emerging strategic trends until 2020.

The importance of the above mentioned tourism area is highlighted by the variance of its types. Its distribution (Astromskienė, 2007; Sirusienė, 2008; Sirusienė, 2005; Stoškus et.al., 2008) is provided in Figure 2.

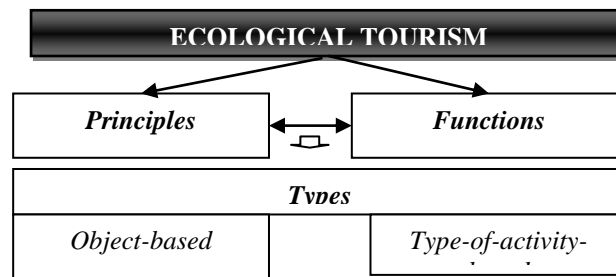

Figure 2. The importance of ecotourism – approach of conjunctions among principles, functions, and types
(elaborated by authors)

Following object-based types of ecotourism can be distinguished:

- **Trip with naturalist.** There are many ecological tours, where tourists are guided by experienced scientist-naturalist (Sirusienė, 2008). The essence of such trip is the organization of cognitive walking or driving tour for the group of several people; some local mini-infrastructure (turret, track, cache) is applied. Such trips diminish negative impact of tourism on the nature; also, tourists can better acknowledge the environment. Accommodation (from tents to comfortable lodges) is often included to such tourism products (Stoškus et.al., 2008).
- **Visiting the natural and cultural objects.** Generally, it is the visiting and observation of exclusive natural objects or cultural objects located in the nature with or without guides (Stoškus et.al., 2008).
- **Agro-tourism.** The emphasis here is on the acquaintance of rural life. Tourists receive shelter, food (often-local organic products), information about close natural or cultural monuments, and can perform voluntary farming jobs (Stoškus et.al., 2008).

Following type-of-activity-based types of ecotourism can be distinguished:

- **Tracking (walking tour).** It is one of the most popular types of ecotourism. Two trends of walking tours can be distinguished: short-term (no longer than one day) and long-distance with camping (Astromskienė, Sirusienė, 2007; Stoškus et.al., 2008).
- **Bicycling.** Bicycle is an ecological vehicle; it can also be used for exercising (Sirusienė, 2005).
- **Riding trip.** Riding and packhorses are often used in ecotourism for carrying of tourists or their impedimenta (Astromskienė, Sirusienė, 2007). Riding is becoming popular for its healing features. The horse transfers its body heat to the rider; animal's moves become similar to a massage. The method is effective, while healing the cerebral paralysis (Sirusienė, 2005).
- **Tracking with skis or dog-team.** In such type of tourism, small group of tourists accompanied with a guide participate. Targets are adventure-oriented tourists, which enjoy active leisure in the nature or traditional lifestyle acquisition. Here can be named traditional living in a grange, short trips, or other entertainment, also, traditional cuisine (Stoškus et.al., 2008).
- **Inland waters tours.** Such tours are not harmful for nature. Canoes, kayaks, catamarans, rafts, inflatable boats, or sailing boats are often used (Sirusienė, 2008).
- **Cruise.** Modern motorboats are used in long-term open-sea ecological cruises. Crew often contains naturalists, guides, external lecturers. Some special events with the emphasis on fuel saving, waste arrangement and utilization, are often included in the cruise program (Astromskienė, Sirusienė, 2007).
- **Spelaeon tourism.** It is the visiting of caves and burrows (Astromskienė, Sirusienė, 2007; Sirusienė, 2005).
- **Sport hunting in protected areas.** The special subtlety and wise organization is vital in this type of ecotourism. Hunting is often forbidden in natural parks, on purpose to protect the populations of wild animals. However, there are several parks in the world, where hunting is used as a tool for diminishing alien species (Sirusienė, 2008).

All the types of ecotourism analysed, are contributing to environmental protection, healthy lifestyle, which nowadays are the areas of top interest.

Research findings and suggestions

The Focus group discussion was provided with the aim to determine the perception of the concept of ecotourism in the society. The results of the qualitative research highlighted the misperceptions and uncertainty of the use of the concept (see Figure 3). The types of ecological tourism were as well confused.

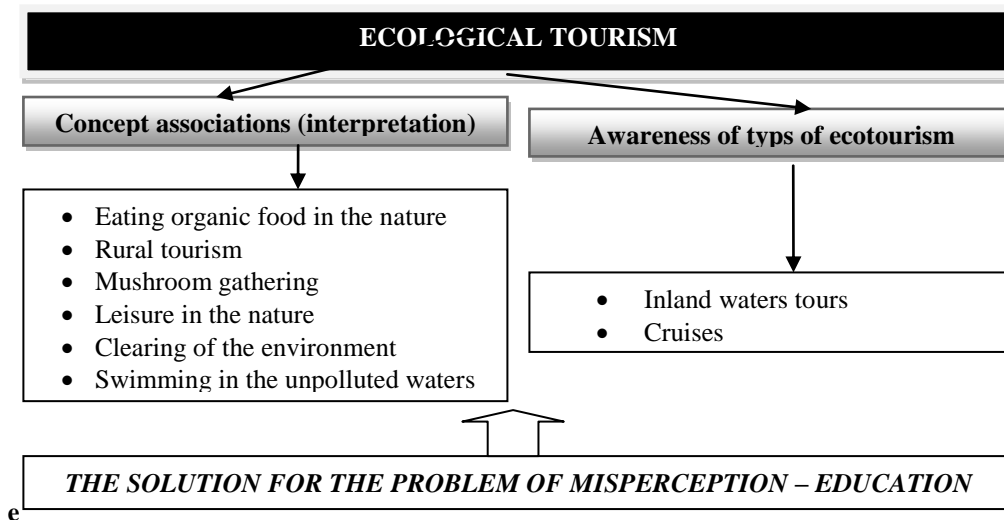

Figure3. Associations and awareness of the concept of ecotourism
(elaborated by authors based on the results of Focus group discussion)

While pursuing the aim to stimulate the demand for ecological tourism in the society, the appropriate information should be provided. Methods of marketing communication can be employed

- The educative examples can be included in several educational subjects (e.g. concerning rural tourism, ecotourism can be introduced as one of the types of the activity) in universities.
- The Association of the Lithuanian Rural Tourism could provide comprehensive description of the activities of ecotourism in its on-line information systems; also, information should be provided on the website of Governmental Tourism Department.
- Various conferences, presentations, announcements, and notifications should be provided in the media (e.g. informative articles, television broadcastings, etc.).
- The dissemination of information should be co-ordinated with the activities of TIC's and tourism agencies.

CONCLUSIONS

1. The exhaustive analysis of the concept of ecotourism led us to ascertain that the concept can be defined variously. The common agreement about the contribution of such form of tourism towards the protection of the nature and human health, as well, shows up. The theoretical problem of confusion between ecotourism and environmental protection arise.

2. The analysis of the concept of ecotourism, its principles, and functions substantiates its significance for the society and the nature. Ecological tourism contributes to human health protection, and helps treasuring the environment, too.

3. After the Focus group discussion about the concept and types of ecotourism, it was determined that the concept is still in its formation stage. The participants of the discussion could not clearly define its essence, they were confusing it with the concept of environmental protection, just like in the theoretical studies.

4. To increase the recognisability and the perception of the concept in the society, it is suggested to broaden the information dissemination. The better understanding of the concept, the importance of the ecological tourism can stimulate the need and demand for it.

REFERENCES

1. Astromskienė, A., Sirusienė, R. (2004). SAPARD įtaka ekonominės veiklos plėtrai ir alternatyvių pajamų skatinimui kaimo turizmo versle. Kaunas: LŽŪU leidybos centras.

2. Astromskienė, A. Sirusienė, R. (2007). Kaimo turizmas: leidinys pradedantiesiems verslą. Kaunas: Lietuvos kaimo turizmo asociacija.
3. Blamey R. K. (1999). Principles of ecotourism. Paimta 2012 03 25 iš tinklapio: http://books.google.com/books?hl=lt&lr=&id=HhfHmSojJ8QC&oi=fnd&pg=PA5&dq=1999+Tourism+Management.+Ecotourism:+towards+congruence+between+theory+and+practice.&ots=AjTWoKgmS&sig=AK1-fZufO3jG_gLzJQTwtXGavqI#PPA5,M1
4. Burneika, D., Kriauciūnas, E. (2007). Some premises for balanced development of ecotourism on the territory of Lithuania. Paimta 2012 12 14 iš tinklapio: http://images.katalogas.lt/maleidykla/EkoPr72/EkoPr_010_015.pdf
5. Čiegis R., Ramanauskienė J. (2004). The problems of sustainable Development in the Economic theories. Transformacijos Rytų ir Centrinėje Europoje: mokslo darbai, p. 25-33.
6. Ekologinio turizmo židinys Panevėžio rajone (2009). Paimta 2012 03 25 iš tinklapio: <http://www.panrs.lt/news/lapkritis2007/pranesimas.pdf>
7. Gültekin, P., Uzun, O. (2012). Determination of Eco-tourism potential of Düzce Ugursuyu and Aksu Basins and Landscape Management//African Journal of Business Management Vol. 6 (9), 3428-3437 p. Paimta 2012 03 25 iš tinklapio: <http://www.academicjournals.org/ajbm/pdf/pdf2012/7Mar/G%C3%BCltekin%20and%20Uzun.pdf>
8. Grecevičius, P., Armaitienė, A., Junevičienė, O., Labanauskaitė, D., Lukšaitienė, A., Slušnys, E., Vaidelys, A. (2002). Turizmas: vadovėlis. Kaunas: KK Leidybos centras.
9. Lapinskaitė A. (2008). Alternatyvių žemės ūkiui veiklos plėtotė kaimo vietovėse naudojant ES struktūrinę paramą // Jaunasis mokslininkas. 47-51 p.
10. Matekonienė J., Navackaitė L., Dumbliauskaitė J. (2002). Lietuvos regionų tyrimų institutas. Kaimo turizmo vieta tolydžioje kaimo plėtroje. Paimta 2012 11 28 iš tinklapio: http://www.lrti.lt/veikla/RP_KaiTur.doc
11. Sirusienė, R. (2005). Ekologinis turizmas: knyga kaimo turizmo organizatoriui / Lietuvos kaimo turizmo asociacija. Kaunas: Judex.
12. Sirusienė, R. (2008). Kaimo turizmas: atmintinė verslininkui. Europos žemės ūkio fondas kaimo plėtrai, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. Kaunas: Arx Baltica.
13. Stefanova, A. (2010). Education in ecological tourism and the use of ecological educational paths// *UTMS Journal of Economics*, Vol. 1, No. 2, 77-83 p.
14. Stoškus A., Birgelytė, A., Skamarakaitė, M. (2008). Taikomasis mokslo tiriamasis darbas „Ekoturizmo metodinės rekomendacijos“. Paimta 2012 03 25 iš tinklapio: http://www.tourism.lt/informacija/Ekoturizmo%20GALUTINIS_11.doc
15. Šalna, R. (2009). Ekoturizmas pripažįsta tik protingą keliautoją. Paimta 2012 03 25 iš tinklapio: <http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/474c87cfca905>
16. Ross, Sh., Wall, G. (1999). Tourism Management. Ecotourism: towards congruence between theory and practice. Nr. 20. 123-132 p.
17. Žilinskas, V. J., Maksimenko, M. (2008). Kaimo turizmo darnios plėtros perspektyvos // *Vadybos mokslas ir studijos–kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. 13 (2). Akademija: LŽŪU.

Ekologinio turizmo suvokimo formavimas

Birutė Krikščiukienė
Kolpingo kolegija

Vitalija Vanagienė
Aleksandro Stulginskio universitetas

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojami ekologinio turizmo suvokimo formavimo ypatumai. Tyrimo objektas – ekologinio turizmo suvokimo formavimas. Tyrimo tikslas – nustatyti ekologinio turizmo suvokimo formavimo gaires. Siekiant nustatyti ekologinio turizmo suvokimo formavimo gaires, apibendrinama ekologinio turizmo sąvoka, teoriškai pagrindžiama ekologinio turizmo svarba. Siekiant nustatyti ekologinio turizmo suvokimą, atlikta Fokus grupės diskusija su Kaimo plėtros specialybės studentais. Diskusijos metu gautų rezultatų pagrindu pateikiami pasiūlymai ekologinio turizmo sąvokos atpažįstamumo didinimui.

Raktiniai žodžiai: *aplinka, ekologinis turizmas, plėtra, samprata.*

PASLAUGŲ PATYRIMO VALDYMAS: PASLAUGŲ TEATRO MODELIS

GIEDRĖ ŽLABYTĖ

Šiaulių universitetas

ANOTACIJA

Remiantis teorija, jog paslaugos – tai procesas, paslaugos teikėjo bei gavėjo tarpusavio sąveika, bei Goffman (1959) prielaida, jog žmonių tarpusavio sąveika – tai drama, Fisk ir Grove (1983) pristatė paslaugų teatro koncepciją, o 1992-aisiais metais - ir paslaugų teatro modelį. Pasak šių autorių, didelė dalis teatrinių principų ir terminų gali būti naudojama, apibūdinant paslaugaspavyzdžiui: aktoriai (paslaugų teikėjai), žiūrovai (klientai), scenografija (fizinė aplinka) ir pasirodymas (paslaugos atlikimo procesas). Straipsnyje analizuojama paslaugos ir paslaugos patyrimo koncepcijos, pristatomas Fisk ir Grove 1992-ųjų metų paslaugų teatro modelis ir analizuojami jo ypatumai. Remiantis įvairia mokslinė literatūra, skirtingais autoriais, pagrindžiami ir apibūdinami atskiri paslaugų teatro elementai.

ĮVADAS

Aktualumas ir temos iširtumas. Paslaugos koncepcijos charakterizavimas, nuo jos lyginimo su prekėmis (išskiriant tokias jos savybes kaip neapčiuopiamumas, heterogeniškumas, gamybos ir vartojimo proceso neatsiejamumas ir nepatvarumas (Antonacopoulou, Kandampully, 2000; Moeller, 2010; Walter ir kt., 2010), pakrypo link paslaugų dominavimo logikos, kai prekės ir paslaugos laikomi integraliais, o klientas yra aktyvus dalyvis ir bendrakūrėjas (Walter ir kt., 2010; Evanschitzky, Sharma, Prykop, 2012; Tronvoll, Brown, Gremler, Edvardsson, 2011). Kitaip tariant, prekių dominavimo logiką keičia paslaugų dominavimo logika, tad ir marketingo idėjos krypsta į paslaugų dominavimo logiką, kuri yra koncentruota į sąveiką (Heinonen, Strandvik, Mickelsson, Edvardsson, Sundström, Andersson, 2010). Pirmieji, pateikę paslaugų dominavimo logikos idėją, buvo Vargo ir Lusch (2004), kurie teigia, jog tiek prekių, tiek paslaugų tiekimas yra paslaugos, o interaktyvumas, integracija, individualizavimas ir bendras kūrimas su klientais yra pagrindiniai paslaugų dominavimo logikos požymiai.

Vadinasi, didesnę nei bet kada reikšmę įgyja santykiai su klientais ir tų santykių valdymas – paslaugų marketingas, kurį Gronroos (2004) apibrėžia kaip įmonės rinkos santykių valdymo procesą, santykių su klientais ir kitomis įtakos grupėmis identifikavimas, užmezgimas, palaikymas, plėtojimas ir, reikalui esant, sustabdymas, siekiant naudoti, atsižvelgiant į visų pusių tikslus, ir laikantis savo įsipareigojimų. Jau pati paslaugų marketingo paradigma teigia, jog verslas turėtų būti pagrįstas santykiais su klientais (Nguyen, Mutum, 2012), kas yra vienas svarbiausių konkurencingumo veiksnių (Gummesson, 2002).

Santykiai tarp kliento ir paslaugų įmonės darbuotojo aktyviausi yra jų sąveikos metu, paslaugos teikimo, patyrimo metu. Per paslaugos patyrimą gali užsimegzti ilgalaikiai santykiai su klientais arba atvirkiščiai, nutrūkti, nes per paslaugų patyrimą klientas vertina visą organizaciją ir jos patikimumą, kliento poreikių atitikimą (Johnston, Kong, 2011; Palmer, 2010; Walter, Edvardsson, Öström, 2010; Walter ir kt., 2010). Taigi, paslaugų patyrimo valdymas tampa prioritetine sritimi paslaugų organizacijose. Sulek ir Hensley (2010) teigimu, komponentų, sudarančių paslaugų teikimą, neturėtų būti daug, jie turėtų būti vienas nuo kito atskiriami, o drauge kartu jie turėtų apimti visą paslaugos patyrimą. Apibendrinant galima teigti, jog nors paslaugos patyrimas susideda iš įvairių elementų, tačiau požiūris į paslaugą ir jos patyrimą turi būti holistinis. Šiuo požiūriu remiantis, Grove ir Fisk (1992) pateikė „paslaugų teatro“ paslaugų patyrimo modelį, kuris yra lengvai pritaikomas daugelyje sričių ir yra daugumai intuityviai priimtinas. *Tyrimo objektas:* Fisk ir Grove 1992 m. suformuotas „paslaugų teatro“ modelis. *Tyrimo dalykas:* „Paslaugų teatro“ modelis kaip teorinis paslaugų patyrimo valdymo modelis.

Tyrimo problema: Ar Fisk ir Grove (1992) „paslaugų teatro“ modelis ir jo elementai gali būti pagrįsti kitų autorių paslaugų marketingo teorijomis ir koncepcijomis? Ar „teatro“ („dramos“) metafora yra artima paslaugų patyrimo prigimčiai, ir ar ji gali būti taikoma paslaugų patyrimo valdymo teorijoje?

Tikslas - remiantis moksline literatūra, pristatyti ir atskleisti Fisk ir Grove (1992) „paslaugų teatro“ paslaugų patyrimo modelio ypatumus, išanalizuoti kitų autorių išskiriamus tam tikrų modelio dalių bruožus. **Uždaviniai:**

1. Remiantis moksline literatūra, palyginti įvairiuose šaltiniuose pateikiamas *paslaugos* bei *paslaugų patyrimo* koncepcijas.
2. Remiantis moksline literatūra, išanalizuoti ir pateikti „dramos“ metaforos vartojimą paslaugų marketingo literatūroje ir „paslaugų teatro“ modelio ypatumus.

Tyrimo metodai: teorinė mokslinės literatūros paslaugų marketingo, santykių marketingo, paslaugų patyrimo valdymo tema analizė, lyginimas ir interpretavimas.

Tyrimo metodologija: Paslaugos ir paslaugų patyrimo koncepcijos analizuojamos remiantis moksline literatūra paslaugų, santykių marketingo tema. Remiamasi šiais autoriais: Grove, Fisk, (1992); Gronroos, (2001, 2004); Johnston, Kong, (2011); Mathies, Burford (2011), Edvardsson ir kiti (2011); O'Shaughnessy, O'Shaughnessy (2009); Kowalkowski (2011); Helkkula (2011); Walter, Edvardsson, Öström (2010); Li, Huang, Yang (2011); Coelho, Henseler (2012); Walter ir kt. (2010).

Toliau straipsnyje analizuojamas „dramos“ („teatro“) metaforos vartojimas mokslinėje marketingo literatūroje, bei pristatomas ir marketingo teorijomis pagrindžiamas „paslaugų teatro“ modelis, remiantis šių autorių darbais: Goffman (1959); Grove, Fisk, (1992; 1996); Harris, Harris, Baron (2003); Boje, Rosile (2003); Grove, Fisk, Laforge (2004); Yu, Ko (2012); Lin, Lin (2011); Antonacopoulou, Kandampully, (2000); Blount (2011); Evanschitzky, Sharma, Prykop (2012); Sieg ir kt. (2012); Daly, Fisk, Grove, Dorsch (2009); Gronroos (2004); Fowler, Bridges (2012); Rosenbaum, Massiah (2011); Kim, Lee (2012); Paninchukunnath, Goyal (2011); Lesavre (2012).

Paslaugos koncepcijos analizė

Viena esminių charakteristikų, išskiriančių paslaugų marketingą, yra paslaugos sukūrimo ir jos panaudojimo sinchroniškumas. Paslaugos egzistuoja tik tuo momentu, kuriuo jos yra teikiamos (Grove, Fisk, 1992). Taigi, skirtingai nei prekės, kurios yra materialūs produktai, paslaugos yra procesai, veiksmai (Gronroos, 2001; Johnston, Kong, 2011). Tad paslaugų įmonės parduoda ne produktus, o interaktyvius procesus (Gronroos, 2001, 2004). Nors dauguma autorių teigia, jog paslaugos - procesai, galima aptikti ir kitokių šios sąvokos apibrėžimų. Di Mascio (2010), cituojama Mathies ir Burford (2011), išskiria tris skirtingus apibendrintus paslaugų apibūdinimus:

- Tai mandagus ir efektyvus davimas klientams to, ko jie prašo.
- Tai priemonė trumpalaikiams tikslams pasiekti (pvz. pardavimų apimtys).
- Tai abipusiai naudingų santykių su klientais formavimas problemų sprendimo pagalba.

Edvardsson ir kiti (2011), teigiantys, jog paslaugos – išteklių ir kompetencijos (žinių ir įgūdžių) naudojimas, siekiant patenkinti kliento poreikius, sutinka su vienu iš Di Mascio (2010) pateiktų apibrėžimų. Tačiau yra visiškai kitokių nuomonių. O'Shaughnessy ir O'Shaughnessy (2009) griežtai nesutinka su mintimi, jog paslaugos yra procesai ir atlikimas. Jų teigimu, paslaugose, kaip ir produktuose, svarbiausia yra funkcijos, o ne veiksmas ir procesas. Nes būtent funkcijos, o ne veiksmas išskiria rinkas.

Panašiai teigia ir Kowalkowski (2011), kuris pristato paslaugų funkcijos koncepciją. Jo teigimu yra klaidinga paslaugas prilyginti paslaugų organizacijos procesams, veiksams ar atlikimui. Jo manymu, reikėtų laikytis labiau holistinio požiūrio į paslaugų teikimo valdymą, ir nors paslaugų organizacija yra pagrindinis subjektas, ji tėra viena iš paslaugų funkcijos dalių.

Vis dėlto, remiantis aukščiau pateiktomis daugelio autorių nuomonėmis, dažniausia paslaugos funkcija atliekama per tam tikrą procesą ar veiksmą, todėl šiame darbe laikysimės Johnston ir Kong (2011) apibendrinančios koncepcijos, jog paslauga – tai veiksmas, procesas, kuriame dalyvauja klientas (vartotojas) ar tai, kas priklauso klientui, ir klientas yra to proceso dalis, nes jame atlieka tam tikrą vaidmenį. Tai dar gali būti vadinama tiesos momentu ar transformacijos procesu (Johnston, Kong, 2011).

Paslaugos patyrimo koncepcijos analizė

Mokslinėje literatūroje galima sutikti kliento patyrimo arba paslaugos patyrimo sąvokas, tačiau jos yra tapatinamos. Kliento patyrimas yra apibrėžiamas kaip kliento tiesioginis ir netiesioginis paslaugos proceso, organizacijos ir jos gebėjimų patyrimas, ir kliento sąveikos su paslaugos įmonės atstovais ir kitais klientais būdas (Walter ir kt., 2010). Kitaip tariant, tai tam tikra kliento patirtis organizacijoje paslaugos metu, sąveikoje su įmonės darbuotojais ir kitais klientais. Sundbo ir Hagedorn-Rasmussens (2008), cituojami Walter, Edvardsson, Öström (2010, p.238), pateikia šiek tiek „poetišką“ kliento patyrimo apibrėžimą: tai „kelionė kliento mintyse, kuri palieka jam prisiminimus apie ypatingą atlikimą, pojūtį, kad jis kažko išmoko, ar tiesiog gerai praleido laiką“. Tai reiškia, jog paslaugos patyrimas daro ilgalaikį poveikį klientui. Dėl to reikia į paslaugos teikimą žiūrėti labai atsakingai, nes Berry, Carbone (2007), cituojami Helkkula, (2011) teigia, kad viskas, kas pažinta ar pajausta – tai patyrimas, tačiau pabrėžia, kad „patyrimas neatsiejamas, tačiau teigiamas patyrimas – ne. Klientai sąmoningai ir nesąmoningai perfiltruoja savo patirtį ir paverčia ją į tam tikrus vaizdinius – racionalius ar emocinius“ (p. 27).

Taigi, klientai vertina įgytų paslaugų, patyrimo kokybę, kuri apibūdina, kaip ir ar iš tiesų paslaugos atitiko ar viršijo kliento lūkesčius. Pasitenkinimas atspindi, kiek klientas tiki, jog paslauga sukėlė teigiamus jausmus. Paslaugų kokybė ir pasitenkinimas yra du skirtingi konstruktai. Paslaugų kokybė atspindi kognityvų vertinimą, o pasitenkinimas – afektyvų (Li, Huang, Yang, 2011). Vadinasi, net jei paslauga bus atlikta kokybiškai, klientas nebūtinai liks patenkintas, ir atvirkščiai. Todėl stengiamasi paslaugas individualizuoti.

Pritaikant paslaugas individualiai klientams, yra siekiama patenkinti kiek įmanoma daugiau individualių kliento poreikių, o ne tiesiog pasiekti kuo daugiau klientų. Paslaugų individualus pritaikymas yra santykių su klientais valdymo pagrindas (Coelho, Henseler, 2012).

„Dramos“ metaforos ir „Paslaugų teatro“ modelio analizė

Goffman (1959) labai daug dėmesio skyrė socialiniam elgesiui ir žmonių tarpusavio bendravimui. Jis žmonių santykius ir bendravimą apibūdina kaip teatrinis „pasirodymus“, kuriuose „aktoriai“ elgiasi taip, kad sukurtų pageidaujamą įspūdį „žiūrovui“. Metafora, jog elgesys yra drama, suteikia pagrindo tam tikrai sistemai, apibūdinant, suprantant ir komunikuojant apie paslaugas. Kitaip tariant, galima teigti, jog pačios paslaugos ir yra drama, kurios gali būti suvokiamos kaip teatriniai pasirodymai. (Grove, Fisk, 1992).

Didelė dalis teatrinų principų ir terminų gali būti naudojama, apibūdinant paslaugas, iš kurių pagrindiniai yra aktoriai (paslaugų teikėjai), žiūrovai (klientai), scenografija (fizinė aplinka) ir pasirodymas (paslaugos atlikimo procesas). Pasak Goffman (1959), žmonės naudoja daugybę dramaturginių priemonių, norėdami padaryti tam tikrą poveikį kitam žmogui: gestai, išraiškos, dekoracijos, kostiumai ir kt. Mokslinėje literatūroje šis sąmoningas ar nesąmoningas siekimas kontroliuoti realius ar įsivaizduojamus vaizdinius socialinėje sąveikoje, vadinamas įspūdžio valdymu. Tai asmeninės įtakos darymo priemonė.

Dramos metafora viena iš dominuojančių metaforų paslaugų marketingo literatūroje. Pine ir Gilmore (1999), cituojami Harris, Harris ir Baron (2003), naudoja „teatro“ sąvoką ne kaip metaforą, o teigia, kad „darbas ir yra teatras“, o ne darbas yra *kaip* teatras. Savall (2003), cituojamas Boje ir Rosile (2003), teigia, kad „teatras“ – ne metafora: „organizacija yra teatras“.

Baron ir kiti (2001), cituojami Harris ir kiti (2003), pateikia pardavimų teatro sąvoką, kuri apibūdinama kaip maloni patirtis, apimanti pasirodymą ir susižavėjimą. Teatro metafora plačiai naudojama įvairiuose sektoriuose, siekiant suteikti įsimintiną patyrimą savo vartotojams. Tad į paslaugas galima žiūrėti kaip į teatrą. Todėl dažnai minima sąvoka „paslaugų teatras“. Taigi, žiūrint iš šios perspektyvos, galima teigti, kad paslaugos – tai pasirodymai, kuriuose ypač svarbu tai, kaip jie yra atliekami (Grove, Fisk, Laforge, 2004). Kitaip tariant, ypač svarbu, kaip atliekama, „pateikiama“ paslauga klientų atžvilgiu. Pasirodymas – tai veiksmų, atliekamų prieš žiūrovus, visuma. Kaip ir teatriniai pasirodymai, paslaugų atlikimą sudaro daug elementų:

- Darbas užkulisiuose, kuris prisideda, kad pasirodymas būtų sėkmingas (pagalbiniai darbuotojai, techninis personalas)

- Priekinės zonos aplinkos valdymas
- Aktorių atsidavimas savo vaidmeniui, siekiant sukurti kuo įtikinamesnį pasirodymą.
- Visų darbuotojų veiksmų koordinavimas

Remiantis šia metafora, Grove ir Fisk 1992 m. pateikė paslaugų patyrimo valdymo modelį – „paslaugų teatro“ modelį (1 pav.). Kiekvienos paslaugos patyrimo dėmesio centre – atlikimas („pasirodymas“). Tiek įmonė, tiek „žiūrovai“ drauge kuria pasirodymą, kuris yra apsuptas fizinės aplinkos. Pasirodymas vyksta ir visa fizinė aplinka yra priekinės zonos dalis, arba, kitaip tariant, tai yra „scena“. Veiksmas, vykstantis priekinėje zonoje („scenoje“), yra viešas, skirtas publikai, o galinė zona („užkulisiai“), paprastai yra atskirti nuo priekinės zonos ir „žiūrovų“ akių, todėl tai, kas ten vyksta, nėra skirta klientams išvysti, ir paslaugų aktorių elgesys čia gali būti visiškai kitoks, galbūt net netoks patrauklus klientams, nei jie yra įpratę matyti.

Yu ir Ko (2012) pateikia Schmitt (1999) penkis strateginius patyrimo modulius, kurie gali suteikti konkurencinio pranašumo teikiant paslaugas, tiksliau, kurie padaro „pasirodymą“ įtaigesnį:

1. Pojūtis: sensorinis stimuliavimas (vizualinis, garsinis, skonio, kvapo, prisilietimo), siekiant sukelti malonius pojūčius.
2. Jausmas: vartotojų įtraukimas į kontekstą, kuriame jie patiria teigiamas nuotaikas ar emocijas.
3. Mąstymas: skatinimas susikoncentruoti į paslaugos turinį, kainos pagrįstumą, siekiant išsiaukti tolimesnį domėjimąsi ir informacijos paiešką.
4. Veiksmas: vartotojų skatinimas pakeisti jų esamą gyvenimo būdą į aktyvų paslaugų patyrimą, dalyvaujant veikloje ir dalijantis sąveika su kitais (internetu, bendraujant su draugais).
5. Susiejimas: vartotojams naudojantis paslauga sukuriama poreikis tolimesniam paslaugų teikimui.

Visus šiuos modulius apima teatrinis pasirodymas, todėl „teatrinis“ požiūris į paslaugas gali ypač pagerinti jų patyrimą.

Įmonės priekinė zona. Įmonės priekinė zona susidaro iš asmeninės išorės, įgūdžių ir savybių, įspūdžio valdymo. Asmeninė išorė apima žmonių, reprezentuojančių įmonę, išvaizdą ir elgesį. Įspūdžio valdymas priklauso nuo to, kaip paslaugos „aktoriai“ naudoja savo įgūdžius ir savybes. Grove ir Fisk (1992) paslaugas teikiančią personalą vadina paslaugų „aktoriais“. Jų išvaizda, elgesys perteikia kitiems tam tikrą požiūrį, nuotaiką, įspūdį.

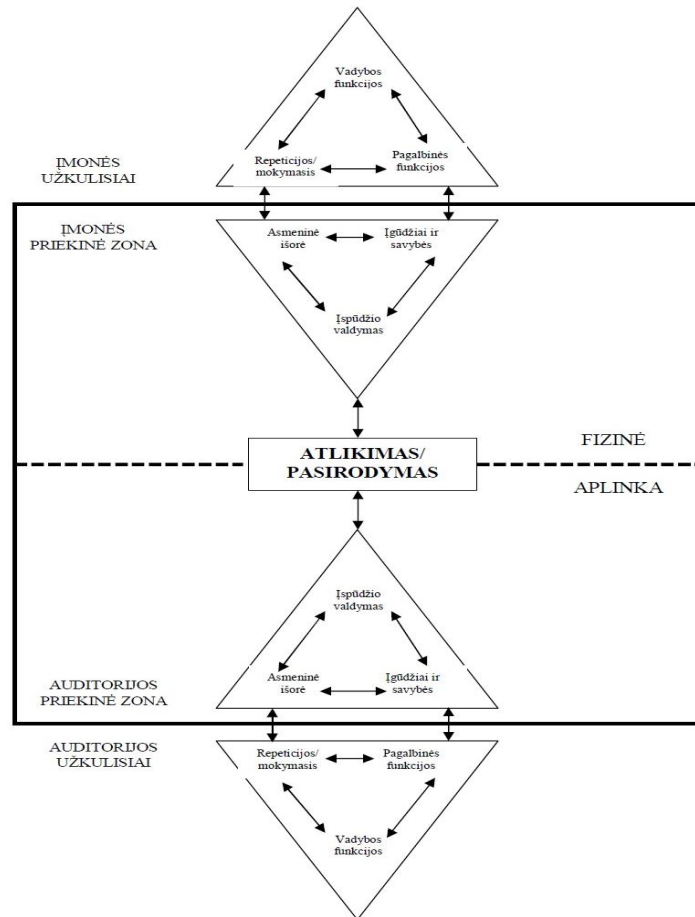
Lin, Lin (2011) teigia, kad vertindami paslaugų teikimą, klientai didelį dėmesį skiria savo asmeniniams santykiams su darbuotojais. Tai rodo, jog emocijų svarba paslaugų teikime yra labai didelė. Šiuo požiūriu yra nagrinėjami du aspektai: emocinis darbas ir emocijų perimamumas.

Pirmuoju atveju kalbama apie jausmų ir emocijų valdymą, siekiant sukurti aiškiai matomas veido ir kūno išraiškas, tiek paviršutiniškai, tiek stengiantis pakeisti savo vidines emocijas, elgesį, kuris pateisintų organizacijos emocinės išraiškos lūkesčius.

Antruoju, emocijų perimamumo atveju, kalbama apie tai, jog emocinės būsenos gali būti perduodamos žmonių vieni kitiems, kai gavėjas tiesiog perima siuntėjo emocijas, siunčiamas sąveikos metu. Todėl paslaugų „aktoriai“ turi labai atsakingai treniruotis perteikiant emocijas, kad tai atrodytų kuo įtikinamiau. Paslaugos „aktoriai“, arba pirmosios linijos (kontaktuojantis) darbuotojas, turi vengti tokio elgesio, kuris sugriautų teigiamą įmonės įvaizdį ir paslaugos patyrimą, todėl čia taip pat labai svarbi savikontrolė ir disciplina sudėtingose situacijose (Grove, Fisk, 1992). Paslaugų teikėjus klientai mato ne tik kaip paslaugos kūrėjus, davėjus, tačiau jie šiuos žmones ir teikiamas paslaugas sutapatina (Antonacopoulou, Kandampully, 2000).

Priekinės linijos darbuotojų vaidmuo paslaugų sektoriuje yra nepaprastai reikšmingas, nes juos klientai vertina kaip pačią organizaciją (Blount, 2011). Kadangi paslaugos teikimas ir vartojimas yra neatsiejami ir vyksta tuo pačiu metu, paslaugos kokybė yra tiesiogiai įtakojama paslaugos teikėjo veiksmų su klientu. Šis komunikavimas sukuria išliekantį įspūdį kliento galvoje, nuo kurio priklauso kliento pasitenkinimas paslauga.

Kadangi paslaugos kokybę apibrėžia klientas, o ją teikia darbuotojas, todėl tam, kad paslaugos kokybėje būtų išlaikytas balansas, svarbiausiu tampa žmogiškasis faktorius (Antonacopoulou, Kandampully, 2000; Evanschitzky, Sharma, Prykop, 2012).

1 pav. Paslaugų teatro modelis

Grove, S. J., Fisk, R.P. (1992). The Service Experience As Theater. *Advances in Consumer Research*. 19(1), p. 457

Dauguma paslaugų yra sukurtos padėti klientui, suteikti jam pagalbą, o tokiose situacijose klientas dažniausiai nori užmegzti ir išlaikyti santykius, su paslaugos teikėju, yra užmezgamas emocinis ryšis (Antonacopoulou, Kandampully, 2000; Sieg ir kt., 2012). Dėl to nenuostabu, kad klientai kartais yra labiau lojalūs paslaugas teikiančiam asmeniui, o ne įmonei (Antonacopoulou, Kandampully, 2000). Pavyzdžiui, turbūt yra tekę girdėti tokių atvejų, kai kirpėjai pakeitus darbo vietą, į kitą jos darbovietę „iš paskos“ atseka ir jos klientai.

Ryšys užsimezga dialoginės sąveikos metu. Dialoginė sąveika su klientais – tai nuolatinis kontaktuojančių darbuotojų bei vadovų keitimasis idėjomis, nuomonėmis ir žiniomis su klientais. Ir tai yra santykių marketingo pagrindas (Sieg ir kt., 2012).

Tam, kad būtų tikrai patenkinti klientų poreikiai, paslaugų „aktoriai“ turi nuoširdžiai atsiduoti savo vaidmeniui, stengtis, kad būtų labiau naudojamas ne paviršutinis emocinis darbas, o gilus, paremtas tikroviškomis emocijomis (Lin, Lin, 2011). Vaidmuo turi būti visuomet atliekamas su entuziazmu ir meile. „Aktoriai“ turi mėgti savo darbus ir klientus, ir ši meilė turi atrodyti natūraliai, o ne apsimestinai. Toks vaidmens atlikimas priklauso nuo to, kaip, kokiomis priemonėmis tas vaidmuo atliekamas, kokias veido išraiškas ir kokią fizinę kūno išraišką naudoti ir panašiai (Grove, Fisk, Laforge, 2004).

Paslaugų teatro koncepcija yra apibūdinama kaip viena iš marketingo strategijų (Fisk, Grove, 1996), į kurią įeina išpūdzio valdymas. Išpūdzio valdymas – tai pripažinimas, kad žmonių tam tikrų reiškinų suvokimas gali būti kitų valdomas, siekiant suformuoti tam tikrą nuomonę atitinkamų reiškinų atžvilgiu. Pasak Fisk ir Grove (1996), išpūdzio valdymas yra fundamentalus reiškinys marketinge. Jis gali būti naudojamas įvairiais būdais bet kuriuo marketingo valdymo aspektu.

Įmonės galinė zona (užkulisiai). Ji skirta aprūpinti priekinę zoną. Taip pat paslaugų atlikėjai čia gali repetuoti savo „vaidmenis“ ar ruošti paslaugos atlikimui. Kaip ir teatre, dauguma paslaugų

vadybos funkcijų taip pat atliekama užkulisuose ir yra nematoma - tai planavimas, organizavimas, darbuotojų atranka, vadovavimas („režisavimas“) ir kontrolė (Fisk, Grove, 1992, 1983).

Žiūrovų priekinė zona. Ji taip pat susideda iš asmeninės išorės, įgūdžių ir savybių bei įspūdžio valdymo. Asmeninė išorė taipogi susideda iš išvaizdos bei elgesio.

Daugelyje paslaugų, tam, kad jos galėtų vykti, turi dalyvauti ir klientas („žiūrovas“). Ši sąlyga, charakterizuojanti paslaugas, yra neatsiejamumas (paslaugos kūrimo ir teikimo proceso). Asmuo, kuriam teikiama paslauga, arba kiti žiūrovai, gali įtakoti paslaugos teikimo procesą arba jos rezultatus. Kliento nenoras dalyvauti paslaugos teikimo procese ar jo nepriimtinas elgesys gali visiškai sugadinti paslaugos atlikimą (pasirodymą). Kaip ir iš teatrinio pasirodymo žiūrovų, taip ir iš paslaugos klientų yra tikimasi tam tikrų elgesio standartų, kurie leistų tinkamai atlikti paslaugą: netrukdomo pasirodymui, bendradarbiavimo su aktoriais, kad pasirodymas teiktų kuo daugiau malonumo (pvz. tam tikros reikalingos informacijos suteikimas ir pan.), bei atleidimo kai kuriems pasirodymo netikslumams (Grove, Fisk, 1992).

Sąveikos proceso metu vertė yra kuriama drauge su klientu. Jei paslaugos teikėjas sugeba prisitaikyti prie kliento poreikių, yra sukuriama bendra galutinė vertė, kuri turi būti nuolatos palaikoma komunikacijos pagalba prieš teikiant paslaugą ir paslaugos teikimo metu (Gronroos, 2004), tačiau ir klientai turi atitinkamai taikytis prie „aktorių“, kad „pasirodymas“ pavyktų.

Remiantis „paslaugų teatro“ teorija, klientai reaguoja į atliekamą/siūlomą paslaugą panašiai taip, kaip žiūrovai reaguoja į pasirodymą teatre (Grove, Fisk, Laforge, 2004). Čia didelę reikšmę turi jų elgesio viešumoje suvokimas, kurį jie gauna dar iš tėvų. Klientai turi priimti tai, jog kai kurie iš paslaugų teikėjų taip pat tikisi tam tikrų jų išvaizdos taisyklių paisymo (pvz. tam tikras aprangos kodas skirtinguose restoranuose). Įspūdžio valdyme svarbios klientų savybės, iškilus kokioms nors problemoms paslaugos teikime. Arba svarbu suvokti, jog kartais „pasirodymas“ nebūna toks blogas, o yra sutrukdomas specialiai (pvz. iškelti skandalą dėl klaidos sąskaitoje restorane, nors aptarnavimas ir maistas buvo be priekaištų, taip sugadinant visą šį gerą „pasirodymą“).

Žiūrovų galinė zona. Tai jų namai, vieta, kur jie nebematomi viešai. Jie saugo savo „užkulių“ privatumą (pvz. telefono numerį ar kitus asmeninius duomenis). Taip pat čia jie „repetuoja“ savo paslaugos patyrimo vaidmenis (pvz. ką jie pasakys savo gydytojui arba kokį maistą užsisakys restorane), jie taip pat atlieka savo pagalbines funkcijas (pvz. tinkamai apsirengia, eidami į „pasirodymą“, į „paslaugų teatrą“) bei planuoja išlaidas bei sprendžia reikalingų paslaugų pobūdį ar pan. (Grove, Fisk, 1992).

Paslaugų aplinka. Kitas labai svarbus elementas, apibūdinant paslaugą – fizinė aplinka, kurioje yra teikiama paslauga. Paslaugos yra apibūdinamos, kaip nematerialios, neapčiuopiamos, tačiau taip pat pabrėžiama ir tai, jog atliekant daugelį paslaugų naudojami ir materialūs daiktai (Johnston, Kong, 2011). Kaip ir teatre, kur naudojamas apšvietimas, dekoracijos, įvairūs daiktai tam, kad būtų sustiprintas norimas poveikis, taip ir paslaugų „apipavidalinimas“ gali turėti didelę įtaką įspūdžiui, kurį norima padaryti teikiant paslaugą (Grove, Fisk, 1992).

Bitner (1992), cituojamas Fowler ir Bridges (2012), vienas pirmųjų pastebėjo, jog fizinė paslaugų aplinka daro poveikį ne tik vartotojams, bet ir priekinės linijos darbuotojams, paslaugų teikėjams. Bitner (1992), cituojamas Rosenbaum ir Massiah (2011), sukūrė naują konstrukta „paslaugovaizdis“ (angl. *servicescape*), kuri dabar plačiai naudojama mokslinėje literatūroje apie paslaugas, sujungdamas du žodžius: „paslauga“ (angl. *service*) bei „kraštovaizdis“ (angl. *landscape*). Tačiau, kadangi toks žodis lietuvių kalboje neegzistuoja ir yra netaisyklingas, todėl vietoj šios sąvokos naudojama tiesiog paslaugų aplinkos sąvoka. Aplinka turi įtakos klientų pasitenkinimui ir emociškai būsenai. Paslaugų teikėjo požiūriu, paslaugų teikimo aplinka turi įtakos streso intensyvumui darbe ir pasitenkinimui darbu, bei ketinimui rekomenduoti (ar nerekomenduoti) paslaugas potencialiems darbuotojams ar klientams (Fowler, Bridges, 2012).

Paslaugų aplinka susideda iš trijų aplinkos dimensijų: aplinkos sąlygų (įskaitant ir penkis pojūčius), erdvė ir funkcionalumas (įskaitant ir įvairių detalių išdėstymą ir jų naudingumą klientui galimybes), bei ženklai, simboliai ir artefaktai (akivaizdūs ar numanomi signalai, darantys poveikį klientui). Visi šie požymiai, sudarantys holistinę paslaugų aplinką, turi kognityvią, emocinę ar psichologinę įtaką klientui, kuri galiausiai lemia palankų ar nepalankų elgesį (Walter ir kt., 2010).

Visos šios dimensijos naudojamos ir teatre, siekiant sustiprinti emocinį poveikį žiūrovams, kurie ten taip pat yra vartotojai. Vartotojo paslaugų patyrimas susideda iš trijų matomų komponentų: kontaktuojančio personalo, fizinės aplinkos ir kitų klientų (Kim, Lee, 2012). Kai kur kiti klientai taip pat priskiriami paslaugų aplinkai. Baker (1986), cituojamas Kim ir Lee (2012), kitus klientus priskiria socialiniams faktoriams. Paslaugų aplinką jis apibrėžia kaip materialių daiktų visumą, esančių paslaugų teikime ir išskiria tris faktorius: aplinka, dizainas, socialiniai faktoriai.

Booms ir Bitner (1982), cituojami Paninchukunnath ir Goyal (2011), paslaugų aplinką apibūdina kaip aplinką, kurioje paslauga kuriama, ir kurioje sąveikauja pardavėjas bei klientas, naudodami materialius daiktus, kurie palengvina paslaugos atlikimą ar komunikaciją. Visi šie apibūdinimai įtikina, jog paslaugų aplinka neturėtų būti ignoruojama, o priešingai, į ją turėtų būti kreipiamas didelis dėmesys, modeliuojant ją sąmoningai siekiant konkretaus poveikio klientui.

Scenarijus. Naudojant teatro metaforą, reikėtų paminėti ir terminą „scenarijus“, kuris yra plačiai naudojamas paslaugų marketingo ir vadybos literatūroje. Dažniausiai jis apibrėžiamas kaip tikslų veiksmų specifikacija, nurodanti, kaip reikia elgtis atitinkamose situacijose. Tačiau toks požiūris skatina darbuotojus akiai sekti taisyklėmis ir kreipti mažiau dėmesio į svarbius aplinkos veiksnius, bendraujant su klientais (Harris ir kt., 2001). Todėl tinkamesnis yra dramos scenarijaus konceptas. Draminiu požiūriu scenarijus – tai teatrinio pastatymo planas, kuriame nurodomos holistinės pasirodymo instrukcijos, apimančios charakterius, fizinę aplinką, istoriją (Harris ir kt., 2001). Laikantis tokio požiūrio į scenarijų darbuotojams paliekama didesnė laisvė improvizuoti laikantis taisyklių ir pritaikant jas atitinkamai kiekvienai situacijai.

Verslo ir teatro sąsaja

Kaip matome, teatre naudojamos sąvokos ir terminai gali būti paprastai pritaikomi paslaugų marketinge ir jų valdyme. Lesavre (2012) teigia, jog pastaraisiais dešimtmečiais išryškėjo du būdai, kuriais teatras ir verslas yra susiję: tai teatrinės technikos, kaip mokymų priemonė, ir *organizacijos teatras*, kaip pokyčių valdymo įrankis.

Teatrinė technika naudojama mokymuose padeda ugdyti, patobulinti šias savybes:

- Kūno kalbos naudojimas,
- Pasitikėjimas savimi,
- Dalyvavimas komandiniame darbe.
- Viešo kalbėjimo įgūdžiai
- Kūrybiškumas

Organizacijos teatras – tai teatro profesionalų pagalba įmonei. Išanalizavus įmonės situaciją ir identifikavus problemą, yra sukuriama tam tikras scenarijus, kurio pagrindu yra atliekamas surepetuotas pasirodymas įmonės darbuotojams, kad jie galėtų pastebėti problemą iš šalies ir padėtų ją išspręsti. Paprastai toks metodas naudojamas norint įgyvendinti tam tikrus pokyčius įmonėje (Boje, Rosile, 2003; Lesavre, 2012).

Na, o čia aptartas „paslaugų teatro“ modelis taip pat galėtų būti pritaikytas kaip tam tikras teorinis kliento patyrimo valdymo modelis paslaugų teikime. Taip pat, mokslinėje literatūroje dabar labai plačiai nagrinėjamas teatrinė technika ir taikymas ruošiant paslaugų darbuotojus. O toks mokymas yra veiksmingas ir labai gerai priimamas darbuotojų. Tą įrodė Daly, Fisk, Grove ir Dorsch (2009) tyrimu Europos oro linijų kompanijoje, kur darbuotojams buvo pristatytas „paslaugų teatro“ modelio principas teikiant paslaugas, bei pritaikytas improvizavimo mokymas. Rezultatai buvo labai teigiami ir patvirtinantys „teatro“ metaforos naudojimo versle veiksmingumą.

IŠVADOS

1. Vieningo paslaugos sąvokos apibrėžimo nėra, tačiau pastaruoju metu vyraujantis paslaugų dominavimo logikos požiūris pabrėžia, kad paslaugos - procesai, vykstantys tarp paslaugos teikėjo ir kliento. Tačiau yra kategoriškai prieštaraujančių, ir teigiančių, kad paslaugos, kaip ir prekės, yra svarbiausios tik dėl savo funkcijų, o iš esmės jos yra tik reikalingos klientui funkcijos .

2. Paslaugų patyrimas apibūdinamas kaip sąveika tarp kliento ir paslaugų teikėjo, jų bendras paslaugos ir paslaugos vertės kūrimas. Paslaugų patyrimo metu ypatingą reikšmę turi santykių

užmezgimas ir palaikymas tarp kliento ir darbuotojo. Todėl priekinės eilės darbuotojai labiausiai atsakingi, nes nuo to, kaip kokybiškai jie dirba, priklauso visos įmonės įvaizdis ir sėkmė.

3. Dramos, teatro metafora yra ypač efektyvi ir tinkama, kai paslaugos kokybė yra paremta sąveika tarp paslaugos teikėjo ir kliento bei paslaugos teikėjo gebėjimais. Šios metaforos bei „paslaugų teatro“ modelio stiprioji pusė yra ta, kad ji gali būti pritaikoma plačiam paslaugų spektrui ir ją lengva taikyti vadyboje. Ji intuityviai patraukli ir net žaisminga. Be to, ši metafora yra holistinio požiūrio, nes apima visą paslaugos procesą, taip pat dramos metafora yra artima paslaugos ir paslaugos patyrimo prigimčiai, todėl „paslaugų teatro“ modelį pagrįsti įvairiomis marketingo ir vadybos teorijomis nėra sunku.

LITERATŪRA

1. Antonacopoulou, E., ir Kandampully, J. (2000). Alchemy: the transformation to service excellence. *The Learning Organization*. 7 (1), p. 13 – 22.
2. Blount, Y. (2011). Employee management and service provision: a conceptual framework. *Information Technology & People*. 24(2), p. 134 – 157.
3. Boje, D., ir Rosile, G. A. (2003). Theatrics of SEAM. *Journal of Organizational Change Management*. 16(1), p. 21 - 32
4. Coelho, P. S., ir Henseler, J. (2012). Creating customer loyalty through service customization. *European Journal of Marketing*. 46 (3/4), p. 331 – 356.
5. Crick, A. P., ir Spencer, A. (2011). Hospitality quality: new directions and new challenges. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 23(4), p. 463 – 478.
6. Daly, A., Grove, S. J., Dorsch, M. J., Fisk, R. P. (2009). The impact of improvisation training on service employees in a European airline: a case study. *European Journal of Marketing*. 43(3/4), p. 459-472
7. Edvardsson, B., Ng, G., Min, C. Z., Firth, R., ir Yi, D. (2011). Does service-dominant design result in a better service system? *Journal of Service Management*. 22(4), p. 540 – 556.
8. Evanschitzky, H., Sharma, A., ir Prykop, C. (2012). The role of the sales employee in securing customer satisfaction. *European Journal of Marketing*. 46(3/4), p. 489 – 508.
9. Fowler, K., ir Bridges, E. (2012). Service environment, provider mood, and provider-customer interaction. *Managing Service Quality*. 22(2), p. 165 – 183.
10. Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday and Company.
11. Goodwin, C. (1996). Moving the drama into the factory: the contribution of metaphors to services research. *European Journal of Marketing*. 30(9), p. 13 – 36.
12. Grönroos, C. (2001). The perceived service quality concept – a mistake? *Managing Service Quality*. 11(3), p. 150 - 152
13. Grönroos, C. (2004). The relationship marketing process: communication, interaction, dialogue, value. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 19(2), p. 99 – 113.
14. Grove, S. J., ir Fisk, R. (1983). *The Dramaturgy of Services Exchange: An Analytical Framework for Services Marketing*. Chicago, IL: American Marketing Association, p. 45–9.
15. Grove, S. J., ir Fisk, R. (1996). Applications of impression management and the drama metaphor in marketing: an introduction. *European Journal of Marketing*. 30(9), p. 6 – 12.
16. Grove, S. J., ir Fisk, R. P. (1992). The Service Experience As Theater. *Advances in Consumer Research*. 19(1). p. 455-461.
17. Grove, S.J., Fisk, R.P., ir Laforge, M.C. (2004). Developing the impression management skills of the service worker: an application of Stanislavsky's principles in a service context. *Service Industries Journal*. 24(2), p. 1-14.
18. Gummesson, E. (2002). Relationship marketing and a new economy: it's time for de-programming. *Journal of Services Marketing*. 16(7), p. 585 – 589.
19. Harris, K., Harris, R., ir Baron, S. (2001). Customer participation in retail service: lessons from Brecht. *International Journal of Retail & Distribution Management*. 29(8), p. 359 – 369.
20. Harris, K., Harris, R., ir Baron, S. (2003). Theatrical service experiences: Dramatic script development with employees. *International Journal of Service Industry Management*. 14(2), p. 184 – 199.
21. Heinonen, K., Strandvik, T., Mickelsson, K. J., Edvardsson, B., Sundström, E., ir Andersson, P. (2010). A customer-dominant logic of service. *Journal of Service Management*. 21 (4), p. 531 – 548.
22. Helkkula, A. (2011). Characterising the concept of service experience. *Journal of Service Management*. 22 (3), p. 367 – 389.

23. Johnston, R., ir Kong, X. (2011). The customer experience: a road-map for improvement. *Managing Service Quality*. 21(1), p. 5 – 24.
24. Kim, N., ir Lee, M. (2012). Other customers in a service encounter: examining the effect in a restaurant setting. *Journal of Services Marketing*. 26(1), p. 27 – 40.
25. Kowalkowski, C. (2011). The service function as a holistic management concept. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 26(7), p. 484 – 492.
26. Lesavre, L. (2012). Are theatre and business links relevant? A conceptual paper and a case study. *Journal of Management Development*. 31(3), p. 243 – 252.
27. Li, S. J., Huang, Y. Y., ir Yang, M. M. (2011). How satisfaction modifies the strength of the influence of perceived service quality on behavioral intentions. *Leadership in Health Services*. 24(2), p. 91 – 105.
28. Lin, J. S. C., ir Lin, C. Y. (2011). What makes service employees and customers smile: Antecedents and consequences of the employees' affective delivery in the service encounter. *Journal of Service Management*. 22(2), p. 183 – 201.
29. Mathies, C., ir Burford, M. (2011). Customer service understanding: gender differences of frontline employees. *Managing Service Quality*. 21(6), p. 636 – 648.
30. Moeller, S. (2010). Characteristics of services – a new approach uncovers their value. *Journal of Services Marketing*. 24(5), p. 359 – 368.
31. Nguyen, B., ir Mutum, D. S. (2012). A Review of Customer Relationship Management: Successes, Advances, Pitfalls and Futures. *Business Process Management Journal*. 18(3).
32. O'Shaughnessy, J., ir O'Shaughnessy, N. J. (2009). The service-dominant perspective: a backward step? *European Journal of Marketing*. 43(5/6), p. 784 – 793.
33. Palmer, A. (2010). Customer experience management: a critical review of an emerging idea. *Journal of Services Marketing*. 24 (3), p. 196 – 208.
34. Paninchukunnath, A., ir Goyal, A. (2011) Service worker behaviours and service setting facets – consumers' perspective. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*. 23(3), p. 304 – 326.
35. Rosenbaum, M. S., ir Massiah, C. (2011). An expanded servicescape perspective. *Journal of Service Management*. 22 (4), p. 471 – 490.
36. Sieg, J.H., Fischer, A., Wallin, M.W., ir von Krogh, G.F. (2012). Proactive diagnosis: how professional service firms sustain client dialogue. *Journal of Service Management*. 23(2), p. 253 – 278.
37. Sulek, J.S., Hensley, R.L. (2010) Updating service operations. *Managing Service Quality*. 20(5), p. 475-489
38. Tronvoll, B., Brown, S. W., Gremler, D. D., ir Edvardsson, B. (2011). Paradigms in service research. *Journal of Service Management*. 22(5), p. 560 – 585.
39. Vargo, S.L. ir Lusch, R. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of Marketing*. 68(1), p. 1 - 17.
40. Walter, U., Edvardsson, B., ir Öström, Å (2010). Drivers of customers' service experiences: a study in the restaurant industry. *Managing Service Quality*. 20(3), p. 236 – 258.
41. Yu, H., ir Ko, H.T. (2012). Integrating Kano model with strategic experiential modules in developing ICT-enabled services: An empirical study. *Management Decision*. 50(1), p. 7 – 20.

MANAGING SERVICE EXPERIENCE: THE SERVICE THEATRE MODEL

Giedrė Žlabytė
Šiauliai University

SUMMARY

The purpose of this paper is to theoretically base the service experience model – service theatre model, thru analysing the research literature on service concept, service experience concept and the service theatre model, presented by Fisk and Grove (1992). The findings of this research show, that the strength of the model lies in its holistic approach to the services. It involves all the components of the service delivery and its experience, showing the importance of every element, in order to create the best experience and the desired impression for the client. And it's easily applicable as a service experience management tool.

SOCIALINIAI PSICHOLOGINIAI SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

TYRIMO „LIETUVOS JAUNIMO EMOCINIS INTELEKTAS IR JO VEIKSNIAI“ TEORINĖ KONCEPTUALIZACIJA IR DIZAINAS

DALIA ANTINIENĖ, ROSITA LEKAVIČIENĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Straipsnyje pristatomas pradedamas vykdyti plataus masto tyrimas „Lietuvos jaunimo emocinis intelektas ir jo veiksniai“, kuriame bus naudojamas originalus emocinio intelekto testas. Asmens gebėjimas apdoroti emocinę informaciją ir tuo pasinaudoti efektyvinant aplinką yra laikomas vienu svarbiausių sėkmingo verslo psichologinių veiksnių. Straipsnyje analizuojamos dvi kuriamo testo versijos – trumpoji EI-DARL-V1, apimanti penkis subtestus, skirtus asmenybės bruožų įvertinimui ir ilgoji EI-DARL-V2, papildyta trimis gebėjimų subtestais. Straipsnyje išsamiai atskleidžiamas tyrimo dizainas, aptariamose nepriklausomų (socialinių-demografinių bei psichologinių-asmenybinių) ir priklausomų (EI skalės) kintamųjų grupės.

ĮVADAS

Sėkmingo verslo veiksniai tyrinėjami įvairiausių krypčių (vadybos, ekonomikos, teisės, edukologijos, sociologijos ir kt.) mokslininkų. Psichologai tokio pobūdžio tyrimuose daug dėmesio skiria asmenybės faktoriams, akcentuodami darbuotojų savikontrolę, lankstumą, psichinės įtampos valdymą. Tai siejama su asmens gebėjimu apdoroti emocinę informaciją ir tuo pasinaudoti efektyvinant aplinką.

Šio straipsnio tikslas - atskleisti emocinio intelekto tyrimų svarbą ir pristatyti naujai kuriamą originalią metodiką. Straipsnio autorės pradeda vykdyti LMT remiamą (sutarties Nr. MIP-106/2012) plataus masto tyrimą „Lietuvos jaunimo emocinis intelektas ir jo veiksniai“, kuriame bus naudojamas originalus emocinio intelekto (toliau – EI) testas. *Pagrindinis tyrėjų siekis* – nustatyti Lietuvos jaunimo emocinio intelekto tipologinius bruožus, svarbiausius su EI lygmeniu susijusius faktorius ir pan. Žinant šiuos dalykus būtų aktualu talkinti edukologams, kuriantiems emocinio intelekto gebėjimų ugdymo modulius, rengti rekomendacijas verslo įmonėms, integruojant šiuos gebėjimus į įvairiapusį asmenybės ugdymą. Sukurta EI įvertinimo metodika - reikšmingas įrankis verslo aplinkoje vykdant personalo atrankas ar vertinant įmonės darbuotojų emocinio intelekto potencialą. Lietuvoje emocinio intelekto studijoms skirtų darbų atlikta nedaug, iš naujesniųjų galima paminėti Lietuvos jaunimo EI tyrimą, naudojant metodiką Bar-On EQ – i; Jaunimo versija (Bar-On Emotional Quotient Inventory: Youth version, (EQ-i:YV), BarOn, Parker, 2000) (Kušlevič-Veršekienė, Pukinskaitė, 2009); paauglių auklėjimo ir EI sąsajų su saviverte tyrimą pagal lytį, naudojant Emocinių įgūdžių ir sugebėjimų klausimyno (ESCQ-45: Emotional Skills and Competence Questionnaire, Takšić et al., 2009) versiją (Žukauskienė, Erentaitė, Malinauskienė, 2011); studentų EI tyrimą, naudojant Beliayevo, Yanovitch ir Mazurov Emocinio intelekto lygio testą (LEI) (Lekavičienė, Antinienė, 2012). Kaip matyti, Lietuvos mokslininkų indėlis į EI empirinius tyrimus yra menkas, o dar menkesnis, kalbant apie EI metodikų kūrimą.

Tyrimo teorinių pamatų apibrėžimas

Emocinio intelekto sąvoka psichologijos moksle yra palyginti nauja, todėl vis dar vyksta mokslinės diskusijos dėl emocinio intelekto sampratos, jos santykio su kitomis panašiomis –

emocinės kompetencijos, socialinio intelekto ir kt. – sąvokomis. Daugelis mokslininkų sutinka, kad EI yra labai svarbus įvairiausioms žmogaus gyvenimo sritims, todėl jis yra plačiai tyrinėjamas. Nepaisant tyrimų gausos, iki šiol nėra vieningos teorinės šio konstrukto konceptualizacijos, taip pat nėra aiškus šio konstrukto operacionalizavimas bei pagrindiniai jį charakterizuojantys rodikliai.

Visgi analizuojant mokslininkų darbus pastebėta, kad teorinės EI tyrimo prieigos aiškiai išsiskiria į dvi kryptis: akcentuojančias emocinį intelektą kaip 1) *asmenybės bruožą* ir 2) kaip *gebėjimą emocijas suvokti ir tuo pasinaudojant mąstyti*. Pirmajai grupei atstovauja tokie autoriai kaip Bar-On, Petrides, Furnham ir kt., antrajai – Mayer, Salovey, Caruso ir kt. Atitinkamai abiejų teorinių požiūrių autoriai renkasi skirtingus EI matavimo instrumentų konstravimo principus.

Pirmosios pozicijos atstovai EI traktuoja asmenybės teorijos kontekste (Bar-On, 2006). Emocinis intelektas – tai „nekognityviųjų gebėjimų rinkinys, mokėjimai ir įgūdžiai, kurie daro įtaką asmens gebėjimui sėkmingai susidoroti su aplinkos reikalavimais ir spaudimu“ (Bar-On, 2000). Šis autorius ir kiti jo šalininkai tvirtina, kad EI yra asmenybės veiksnys, atspindintis socialinius gebėjimus, padedančius žmogui susitvarkyti su kasdienio gyvenimo reikalavimais.

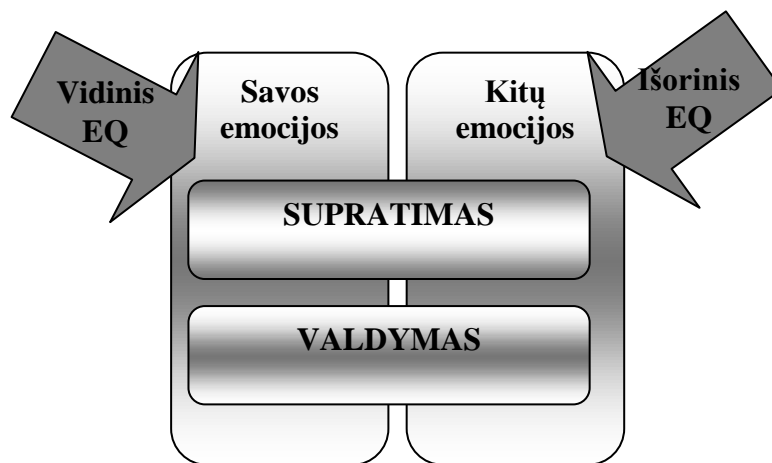
Šios krypties pradininkas sukūrė ir šiuo požiūriu paremtą metodiką – Bar-On Emocinio intelekto klausimyną (Bar-On Emotional Quotient Inventory, EQ-i), tiriantį emocinio ir socialinio funkcionavimo efektyvumą, pasireiškiantį žmogaus visapuse gerove (Bar-On, Parker, 2000). Šis testas išlieka ir mūsų dienomis vienu žinomiausių ir dažniausiai naudojamų. Klausimyną sudaro 5 skalės (15 subskalių): asmeninio emocinio intelekto (pagarbos sau, emocinės savimonės, atkaklumo ir saviaktualizacijos subskalės), tarpasmeninio emocinio intelekto (empatijos, socialinės atsakomybės bei tarpasmeninių santykių subskalės), adaptacijos (realybės testavimas, lankstumo ir problemų sprendimo subskalės), mokėjimo susidoroti su stresu (streso tolerancijos, impulsų kontrolės subskalės) ir bendro nusiteikimo (optimizmo ir laimės pojūčio subskalės). Tiesiogiai emociniam intelektui priskiriamos tik pirmosios dvi skalės (asmeninio bei tarpasmeninio emocinio intelekto); kitos trys yra skirtos su emociniu intelektu susijusių savybių matavimui. Taip pat į klausimyną įtraukti 4 validumo indeksai ir korekcijos faktorius. Testą sudaro 133 teiginiai, tiriamasis turi kiekvieną iš šių teiginių įvertinti penkių balų skale kaip jam tinkantį arba netinkantį (Lekavičienė, Remeikaitė, 2002). Minėto autoriaus pasekėjų vėliau sukonstruoti testai iš principo atkartoja EI traktavimo kaip bruožo idėją

Antrojo požiūrio šalininkai Mayer, Salovey, Caruso teigia, kad EI sudaro viena kitą papildančios emocinė ir kognityvinė struktūros, kurios leidžia emocinį intelektą apibrėžti kaip asmenybės gebėjimą integruoti jausmus ir mąstymą, t. y. atpažinti ir suvokti emocijas, jų reikšmę, jas asimiliuoti bei valdyti ir tuo remiantis samprotauti (Mayer, Salovey, 1997). Kitaip tariant, emocinis intelektas nukreiptas į kognityvinę situacijos interpretaciją, pasiruošimą jai ir veikimą, pritaikant adaptyvų emocijų išreiškimo būdą. Panašiai emocinį intelektą apibūdina ir Takšić, Faria ir Santos (2009), kurie emocinį intelektą apibrėžia kaip vidinius gebėjimus ir galimybes: emocijų suvokimas/supratimas, emocijų išreiškimas/įvardijimas bei emocijų valdymas (Takšić et al., 2009).

Tuo atveju, kai EI interpretuojamas kaip gebėjimas ir kai į šį konstruktą neįtraukiamos asmenybės savybės, naudojamos ir kitokios metodologinės prieigos. Būtent tokią ypač žymią metodiką siūlo Mayer, Caruso ir Salovey (2000). Jie skiria šias emocinio intelekto struktūrinės dalis: (1) sugebėjimą suprasti ir išreikšti emocijas, (2) sugebėjimą asimiliuoti emocijas mąstymo procese, (3) sugebėjimą suprasti emocijas ir jų prasmę, (4) sugebėjimą valdyti emocijas. Šiems emocinio intelekto aspektams matuoti J. Mayer ir jo bendraautoriai sukūrė Multifaktorinę emocinio intelekto skalę (Multifactoral Emotional Intelligence Scale, MEIS), kuri sudaryta iš 12-os gebėjimų užduočių. Vertinant pirmąją emocinio intelekto dimensiją, emocijų suvokimą, tiriamojo prašoma atpažinti emocijas žmonių veiduose (nuotraukose), įvertinti muzikinio ar trumpo prozos kūrinio, kompiuterinės grafinės kompozicijos emocinį turinį (Mayer, 1999, cit. Lekavičienė, Remeikaitė, 2002). Antrasis aspektas, emocijų asimiliavimas, vertinamas pagal tai, kaip tiriamasis sprendžia emocines dilemas iš pateiktų trumpų situacijų ir pan. Autoriai mano, jog matuojant EI turėtų rūpėti svarbiausias klausimas – kaip žmonės sugeba atpažinti emocijas. Jie remiasi prielaida, jog jei žmogus sugeba atpažinti kitų žmonių emocijas, tai jis sugebės atpažinti ir savąias. Atsakymų teisingumas vertinamas pagal kelis kriterijus: (1) pagal daugumos žmonių atsakymus, (2) pagal

ekspertų susitarimą ir pagal tai, (3) ką pats veikėjas (nuotraukoje) ar kūrėjas jautė ir perteikė. Atsakymus vertinant skirtingais būdais, dažnai gaunami prieštaringi rezultatai. Atsižvelgdami į testo trūkumus, autoriai sukūrė naują testo versiją – Mayer, Salovey ir Caruso emocinio intelekto testą (Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test, MSCEIT, pilną (V1.1) ir sutrumpintą (V.2.0) versijas) (Lekavičienė, Remeikaitė, 2002). Šiame teste gaunami dvejetainiai visų skalių rezultatai: viena rezultatų grupė rodo, kiek tiriamojo atsakymai atitinka daugumos konsensumą, kita – kiek atitinka ekspertų nustatytus kriterijus. Testą sudaro 141 klausimas, 4 skalės. Pirmoji – emocijų atpažinimo – tiria gebėjimą atpažinti savo ir kitų žmonių emocijas. Tiriamieji vertina žmonių portretuose atsispindinčias emocijas. Antroji skalė – mąstymo palengvinimas/pagalba (Facilitating Thought) – fiksuoja tiriamojo refleksijos gebėjimą, t.y., ar tiriamasis geba pasirinkti atitinkamoje situacijoje tikslingą jausmų ir emocijų demonstravimą (bet nebūtinai tikrą išgyvenimą). Klausimo pavyzdys: „Kokie jausmai būtų adekvačiausi, susipažįstant su jūsų partnerio tėvais?“ Trečioji skalė – emocijų supratimas – tiria gebėjimą suprasti kompleksines emocijas arba emocijų grandines, t.y., kaip jos iš vienu virsta kitomis. Ketvirtoji skalė – emocijų reguliavimas – įvertina tiriamojo gebėjimą valdyti tiek savo, tiek kitų žmonių emocijas ir nuotaikas. Testo turinio, konkurentinis, diskriminantinis validumas yra pakankamas, skalių vidinės darnos koeficientai svyruoja nuo 0,76 iki 0,93 (Mayer ir kt., 2000).

Kadangi nėra įtikinančių duomenų, kurių pagrindu vienai iš EI aiškinančių krypčių būtų galima suteikti prioritetą, planuojamame teoriniame ir empiriniame tyrime numatyta integruoti abi šiame straipsnyje aptartas teorines sampratas bei su jomis susijusias tyrimų metodologijas. Kita vertus, nors tyrime ir nesiremiama kuriuo nors vienu EI teoriniu modeliu, bet mėginama apčiuopti EI rodiklius, būdingus konkrečiai tiriamųjų populiacijai, visgi kuriant tyrimo instrumentą pasiremta bendru principu, su kuriuo sutinka daugelis mokslininkų – emocinis intelektas gali būti apibrėžiamas kaip vidinis ir išorinis EQ: a) kai gebama suprasti ir valdyti savas emocijas; b) kai gebama suprasti ir valdyti kitų žmonių emocijas (žr. 1 pav.).

1pav. EI schema

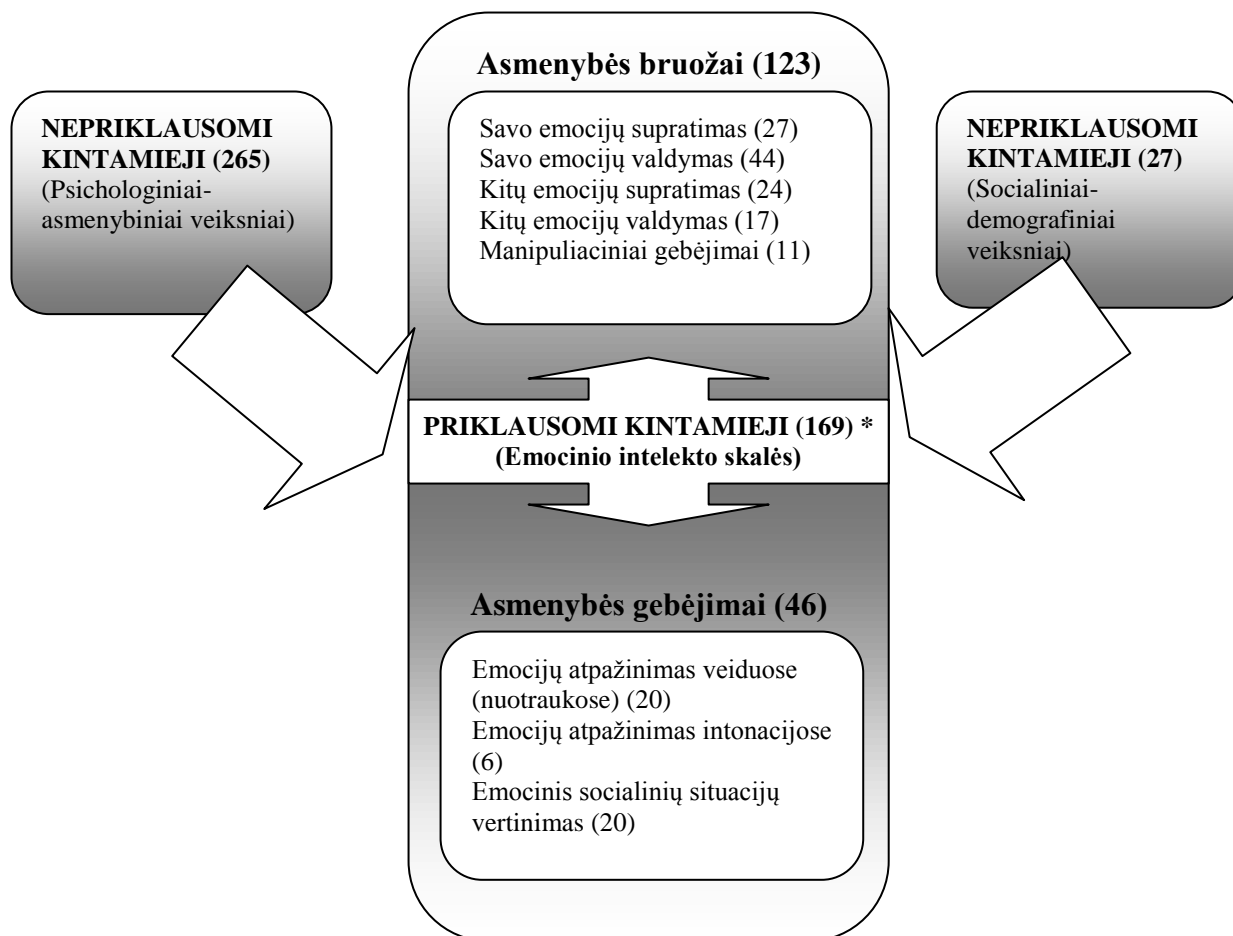
Apibendrinant galima teigti, kad rengiantis atlikti Lietuvos jaunimo emocinio intelekto tyrimą bei remiantis užsienio mokslininkų patirtimi, tikslinga konstruoti tyrimo instrumentą, kuriame būtų integruotos asmenybės ir kognityvinės EI teorinės sampratos bei su jomis susijusios metodologijos.

Jaunimo emocinio intelekto tyrimo dizainas

Nors emocinio intelekto svarba žmogaus psichologinei gerovei ir įvairioms kitoms gyvenimo sritims vis labiau ryškėja, tačiau jis nėra pilnai iširtas: mokslinės diskusijos apie įvairius EI aspektus tebevyksta, pvz., pastebima, kad savo ir kitų emocijų supratimas ne visada susijęs su atitinkamu realiu elgesiu, emocijų atpažinimas nereiškia jų tinkamos verbalizacijos, gebėjimas valdyti kitų emocijas yra ne visada pozityvus rodiklis, t.y., gali lengvai virsti manipuliacijomis ir pan. Vieningos teorinės EI interpretacijos nebuvimas, tyrimo metodologinių priėgų gausa skatina

ieškoti naujesnių, įvairesnių bei efektyvesnių būdų emocinio intelekto empirinėms studijoms, pasitelkiant tiek Lietuvos, tiek ir užsienio mokslininkų sukauptą patirtimi šioje srityje. Pastaruoju metu psichologijos moksle dar neišskirti pagrindiniai EI rodikliai, ne žinoma, kuris EI tyrimo metodas tinkamiausias jam tirti, dėl to apsispręsta kurti originalų emocinio intelekto tyrimo instrumentą. Šio straipsnio autorių pradėtas tyrimas, kurį parėmė Lietuvos mokslo taryba, yra mėginimas užpildyti šalyje esančią EI tyrimų spragą. Vykdomo tyrimo tikslas - atlikti masinį atrankinį EI tyrimą Lietuvos jaunimo populiacijoje, kurio metu būtų sukurtas emocinio intelekto vertinimo instrumentas, išnagrinėtas šalies jaunimo EI turinys ir jo raiška pagal atskiras dedamąsias bei atskleisti įvairūs emocinį intelektą veikiantys psichologiniai, socialiniai ir demografiniai faktoriai (lytis, tėvų išsimokslinimas, šeimos socioekonominis statusas, gimimo eiliškumas, akademiniai pasiekimai, pasitikėjimas savimi ir t.t.). Tyrimo autorės atsakys į klausimus, kokie konkretūs rodikliai charakterizuoja jaunimo emocinį intelektą, t.y., kokia emocinio intelekto, kaip diagnostinio konstrukto, turiningoji struktūra. Šie klausimai implikuoja uždavinį parengti ir testų teorijos bei psichometrinės statistikos priemonėmis patikrinti emocinio intelekto tyrimo klausimyną, matuojantį įvairias EI dimensijas.

Pagrindiniai tyrimo indikatoriai (tiriami požymiai). Siekiant nustatyti, kaip yra susiję EI ir tam tikros asmenybės savybės bei socio-demografiniai veiksniai, kintamieji suskirstyti į nepriklausomus ir priklausomus (žr. 2 pav.). Priklausomi kintamieji apima asmenybinį ir kognityvinį EI aspektus. Asmenybines charakteristikas sudaro savo ir kitų emocijų supratimo bei valdymo ir manipuliacijų skalės; kognityvines charakteristikas – emocinių situacijų vertinimas bei emocijų atpažinimas veiduose (nuotraukose) ir intonacijose. Pirmąjį nepriklausomųjų kintamųjų bloką sudaro psichologiniai-asmenybiniai, o antrąjį – socialiniai-demografiniai veiksniai.

2 pav. Emocinio intelekto tyrimo dizainas

Kadangi tiriamų požymių yra daug (iš viso kompleksinė anketa sudaryta iš 461 testo žingsnių (*Items*)), tai vienas ir tas pats tiriamasis trimis skirtingais klausimynais bus apklausiamas po kelis kartus. Tuo tikslu sukurtas specialus respondento kodas ir speciali programinė įranga, kuri skirtingu matavimų duomenis susies į vieningą statistinę matricą.

Tyrimo instrumentas. Konstruojant matavimo instrumentą, pasirinkta psichometrinė apklausos priega. Psichometrinės priegos esmė yra ta, kad tai, ką matuoja testas yra laikoma latentiniu konstruktui. Jis negali būti tiriamas tiesiogiai, bet tik per kintamuosius, kai tiriamajam daug kartų pateikiamas tas pats, bet modifikuotas testo klausimas (Merkys, 1999). Šiuo atveju respondentai neprašomi patvirtinti faktus, bet jų požiūriai refleksijos būdu atsiskleidžia netiesiogiai iš eilės, dažniausiai nenuosekliai pateikiamų teiginių. Tyrime apsispręsta naudoti anoniminės apklausos būdą, pateikiant ne tik verbalinius, bet ir vizualinius bei akustinius stimulus.

Konstruojant tyrimo instrumentą, pavadintą EI-DARL, parengtas išsamus trijų dalių klausimynas (sąlygiškai A, B ir C klausimynai). Pirmoji dalis, klausimynas A (žr. 3 pav.) – tai išsamūs biografiniai klausimai, kurie leidžia išsiaiškinti įvairias tiriamųjų socio-demografines charakteristikas: amžių, lytį, šeiminių padėčių, veiklos pobūdį, tėvų išsimokslinimą bei darbinę veiklą, socio-ekonominį statusą, mokymosi pasiekimus ir pan. Emocinio intelekto tyrime socio-demografiniai rodikliai yra labai svarbūs, šių rodiklių pagalba bus galima analizuoti EI specifiką Lietuvoje.

Mokslininkai, EI tyrėjai, nustatė įvairius šio konstrukto ryšius su socialiniais-demografiniais kintamaisiais. Empiriniais tyrimais nustatyta EI prognostinė geba kalbant apie pasiekimus profesinėje srityje bei galimą pajamų lygmenį (Pacevičius, 2005; Petrides, Furnham, 2006; Bradberry, Su, 2007; Rudaitienė, 2008; Kyburienė, Večkienė ir kt., 2008; Singh, Sahay, 2010; Leary-Joyce, 2010), rasti EI sąryšiai su akademiniais pasiekimais (Van Rooy, Viswesvaran, 2004).

Antroji dalis, klausimynas B – skirtas pagrindinis emocinio intelekto vertinimui, matuojantis EI atspindinčias dimensijas. Ši instrumento dalis skirta EI struktūros atskleidimui. EI rodiklių amplitudę, todėl, jį sudaro du užduočių blokai: pirmi, traktuojantys EI, kaip asmenybės bruožą; antri, kaip kognityvinę (gebėjimų) charakteristiką.

Pirmąjį instrumento užduočių bloką sudaro tradicinis klausimynas kuriame respondentai atskleidžia savo sutikimo su teiginiais laipsnį. Teiginiai formuluojami atsižvelgiant į straipsnio teorinėje dalyje išdėstytas esmines, įvairių mokslininkų požiūriui, emocinio intelekto dimensijas. Šis blokas apima penkias skales, kurių teiginiai vertinami 6 pakopų Likerto skalėje: Savo emocijų suvokimas, (pvz., „*Net ir labai susinervinęs puikiai suprantu, kas su manimi vyksta*“); Kitų emocijų suvokimas, (pvz., „*Jei pajuntu, kad kažką įskaudinau, man pačiam būna skaudu*“); Savo emocijų ir elgesio valdymas/reguliavimas, (pvz., „*Kartais mane apima pavydas, bet aš to neparodau*“); Tarpasmeninių santykių valdymas/reguliavimas (pvz., „*Aš moku aplinkiniams žmonėms pakelti nuotaiką*“). Greta šių skalių yra pateikiama papildoma skalė, pavadinta manipuliacijų skale. Manipuliacijų skalės teiginiai padeda apčiuopti asmens gebėjimus kontroliuoti aplinkinių elgesį pasinaudojant jų emocijomis, atrandant jų silpnąsias puses (pvz., „*Neblogai perprantu kitų žmonių jausmus, todėl kartais tuo pasinaudoju savo tikslams pasiekti*“). Manipuliatyvaus elgesio, atspindinčio asmens gebėjimą valdyti kito žmogaus jausmus, skalės įverčiai suteiks galimybę pamatyti išsamesnį tiriamojo psichologinį portretą.

Analizuojant užsienio autorių darbus tokio pobūdžio skalių nebuvo aptikta. Kuriant emocinio intelekto testą buvo siekiama ne tik plačių, grynai mokslinių, bet ir praktinių tikslų – sukonstruoti instrumentą taip, kad jį būtų kompaktiškas, nesudėtingai taikomas, testavimas neužimtų daug laiko ir tiktų įvairiems tikslams, pvz., personalo atrankai, vadovų/vadybininkų potencialo nustatymui ir pan. Todėl apsispręsta kurti dvi – trumpąją ir ilgąją EI-DARL testo versijas. Trumpąją versiją (EI-DARL-V1) apima ką tik minėtos skalės.

NEPRIKLAUSOMI SOCIALINIAI-DEMOGRAFINIAI KINTAMIEJI (27)

3 pav. Socialiniai-demografiniai tyrimo veiksniai

Siekiant giliau apčiuopti kognityvinį EI aspektą, ilgoji versija (EI-DARL-V2) papildyta sudėtingesnėmis skalėmis. Antrąjį klausimyno B bloką sudaro trys skalės: Neverbalinė veidų išraiškų identifikavimo skalė; Intonacijų dekodavimo skalė; Emocinių socialinių ir tarpasmeninių situacijų sprendimo skalė. Sudarant veidų išraiškų identifikavimo skalę, į pagalbą buvo pasitelkti aktoriai, kurie kūrė įvairias emocijas. Iš 400 emocijų būsenų nuotraukų ekspertai atrinko 70 aiškiai atpažįstamų, emocijas atspindinčių, mimikų. Antrinės ekspertizės metu kai kurios nuotraukos buvo dar kartą išeliminuotos ir paliktos 20-ties veidų nuotraukos, prie kurių pateikti galimi emocijų pasirinkimo variantai. Tiriamųjų prašoma atpažinti emocijas žmonių veiduose (nuotraukose), pasirenkant vieną iš keturių galimų atsakymo variantų (žr. 4 pav.)

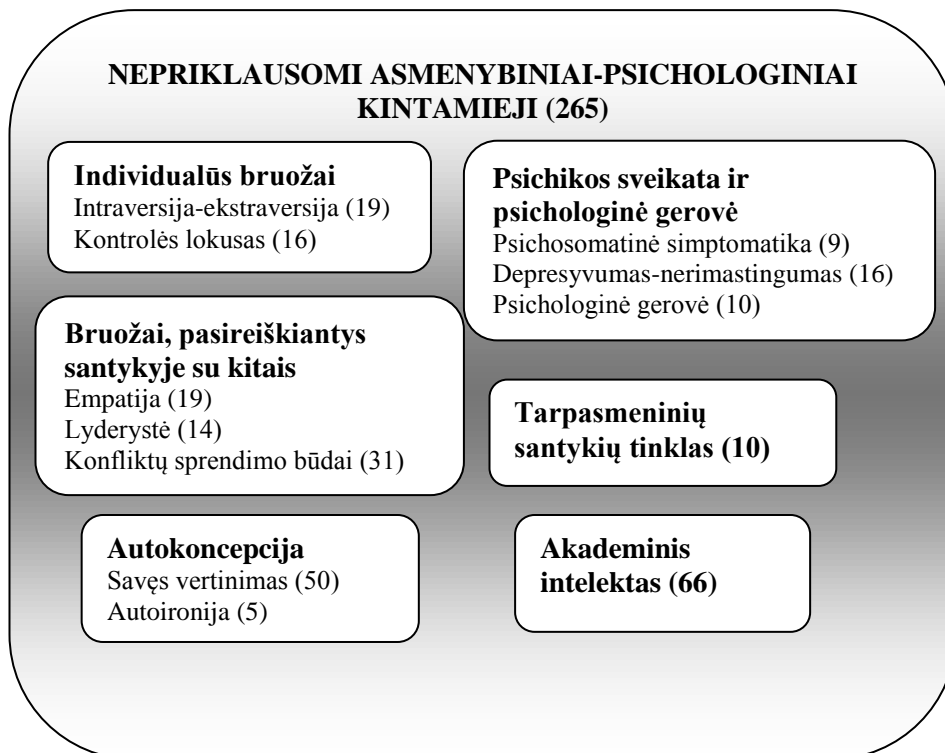

- a) baimė
- b) liūdesys
- c) nuostaba
- d) susidomėjimas

4 pav. Emocijos atpažinimo nuotraukoje pavyzdys

Emocinių socialinių ir tarpasmeninių situacijų skalė leidžia ištirti, ar tiriamasis geba asimiliuoti emocijas mąstymo procese ir išspręsti pateiktas situacijas, pasirinkdamas vieną iš kelių duotų sprendimo variantų. Situacijos pavyzdys: „*Studento Vido namuose tėvai rengia iškilmingą Naujųjų metų sutikimą svečiams. Kai kuriuos jų Vidas pažįsta, kitus mato pirmą kartą. Vakarienės metu nuskamba garsiai sakoma mamos pastaba dėl netinkamų Vido manierų prie stalo. Pastabą išgirsta visi, Vidas sutrinka ir pasijunta pažemintas. Ką jis turėtų daryti?*“. Formuluojami dvejetainio tipo klausimai: iš pradžių klausama, kaip tokioje situacijoje turėtų pasielgti vienas iš situacijos veikėjų (mūsų teiktame pavyzdyje – Vidas). Po to prašoma atsakyti, kaip pasielgtų tokioje situacijoje pats tiriamasis. Hipotetiškai galima numatyti, kad tarp šių dviejų atsakymų formatų turėtų išryškėti tam tikri skirtumai: tai parodytų atotrūkį tarp situacijos *suvokimo ir supratimo, kaip ją reikia spręsti* bei tarp *realaus veiksmo, kurio imtųsi pats tiriamasis*.

Intonacijų dekodavimo skalę sudarys Lietuvoje menkai žinomos kalbos (pvz., estų) tekstai, kurie pateikiami skirtingomis intonacijomis. Tiriamieji išklausę dešimtį audio įrašų iš kelių pateiktų atsakymų variantų turi pasirinkti jų nuomone teisingą atsakymą. Toks tyrimo instrumento konstravimo būdas, kai derinamos dvi neverbaliųjų ženklų atpažinimo sritys, turėtų būti efektyvus ir atskleisti naujų žinių apie gebėjimo dekoduoti neverbaliąją informaciją skirtingais sensoriniais kanalais integralumą. Į trečiąją dalį, klausimyną C, įtraukti klausimai, tiriantys psichologinius-asmenybinius bruožus bei akademinį intelektą, kurių struktūra pateikta 5 paveiksle.

5 pav. Psichologiniai-asmenybinių tyrimo veiksniai

Psichologiniai-asmenybiniai EI veiksniai pasirinkti remiantis mūsų šalies ir užsienio mokslininkų patirtimi. Pvz., mokslininkai yra nustatę, kad emocinis intelektas neigiamai siejasi su vienišumu ir neretai su depresyvumu. Ciarrochi, Deane ir Anderson (2002) atlikti tyrimo rezultatai rodo, kad emocinis intelektas padeda sumažinti streso pasekmes, gerina psichologinę sveikatą ir mažina depresiją. Aukštas EI numato psichologinę gerovę ir psichinę sveikatą (Ciarrochi, Deane ir kt., 2002; Austin, Saklofske ir kt., 2005), tyrimai patvirtinta EI svarbą somatinei sveikatai (Schutte, Malouff ir kt., 2007). EI lygmuo taip pat leidžia prognozuoti komunikacinių procesų sėkmingumą, t.y., asmenybės orientaciją į bendradarbiavimą (Lekavičienė, Remeikaitė, 2004; Rozell, Scroggins, 2010; Clarke, 2010; Cherniss, Grimm ir kt., 2010), visuomeniškumą, socialinių santykių kokybę ir populiarumą bendraamžių tarpe (Rivers, Brackett ir kt., 2012; Petrides, Sangareau ir kt., 2006; Kušlevič-Veršekienė, 2006; Trakšėlys, 2008; Leary, Reilly ir kt., 2009; McEnrue, Groves ir kt., 2009) ir t.t. Hipotetiškai galima numanyti, kad asmens emocinis intelektas galėtų būti susijęs ir su kai kuriomis kitomis žmogaus savybėmis: tarpasmeninių santykių tinklu, lyderyste ir t.t.

Klausimynai A, B ir C parengti grafiškai patrauklia forma, kuri turėtų didinti respondentų kooperacinę nuostatą tyrimo atžvilgiu bei garantuoti aukštą klausimynų grįžtamumo kvotą. Rengiant tyrimo instrumentą nemažai dėmesio skiriama aiškiam ir patogiam teiginių pateikimui, jų kompozicijai bei grafiniam dizainui. Kadangi anketos apimtis pakankamai didelė, siekiant išlaikyti respondentų dėmesį ir tuo pačiu išvengti metodologinės klaidos (t.y., kad respondentams nenusibostų ir jie neimtų atsakinėti atmetinai), teiginiai pateikiami šiek tiek nenuosekliai turinio prasme, įkomponuojant paveikslėlius, motyvuojančius tekstus ir pan. Klausimų aiškumui ir tinkamam suvokimui nustatyti anketa yra tikrinama bandomojo tyrimo metu su nedideliu (N=30) respondentų skaičiumi. Bandomuoju tyrimu nustatyti netikslumai iš instrumento pašalinami.

Tiriamųjų atranka

Tyrimus planuojama vykdyti įvairiuose Lietuvos regionuose, todėl tyrimo geografija bus pakankamai plati (žr. 6 pav.).

6 pav. Tyrimo geografija: imties lizdų pasiskirstymas šalyje

Apklausti besimokantys aukštesnėse mokyklų/gimnazijų klasėse, kolegijose, universitetuose, jauni dirbantieji ir bedarbiai, šauktiniai, pataisos namų gyventojai ir t.t. Tiriamųjų amžius numatomas nuo 18 iki 30 metų. Duomenų palyginimui planuojama įtraukti ir vyresnių nei 40 metų asmenų grupę. Iš viso planuojama apklausti virš 1000 respondentų. Dėl konkretaus imties tipo dar nėra galutinai apsispręsta, tačiau imtį bus stengiamasi suformuoti taip, kad duomenys tenkintų reprezentatyvumo reikalavimą; greičiausiai tiriamieji bus apklausti kokybiškai pasirenkant grupes.

Statistiniai rodikliai bei duomenų apdorojimo strategija

Duomenų statistinė analizė tyrime bus atliekama panaudojus SPSS (*Statistical Package for Social Sciences*) programų paketą. Apdorojant tyrimo duomenis taikoma psichometrinė statistika. Numatoma naudoti įvairius statistinės analizės metodus. Pirmiausia reikia paminėti aprašomąją statistiką, kurią taikant apskaičiuojamos įvairių rodiklių skaitinės charakteristikos: vidurkis (M), standartinis nuokrypis (SD) ir absoliutūs bei procentiniai dažniai.

Skaičiuojant kiekvieno respondento duomenis bus naudojami daugiamačiai statistiniai metodai. Faktorinė analizė padės atrasti stebimų kintamųjų panašumą. Koreliacinė analizė tyrime bus taikoma tiesinio statistinio ryšio tarp požymių įvertinimui. Ryšių tarp dviejų požymių, matuotų intervalinėmis skalėmis, stiprumas bus vertinamas Pearson'o koreliacijos koeficientu. Klasterinės analizės metodas bus naudojamas klasifikuojant kintamuosius. Vieno kintamojo – priklausomojo reikšmių prognozavimui, pagal daugelio kitų nepriklausomųjų kintamųjų reikšmes, sudaromas daugiamatės regresijos modelis. Išoriškai sąlygotų skirtumų tarp grupių įvertinimui numatoma naudoti dispersinę analizę. Greta minėtų dar bus naudojami psichometriniai, MDS modeliai ir kt.

Kuriamo EI instrumento psichometrinės charakteristikos bus tikrinamas keliais būdais. Vidiniam patikimumui (vidinei konsistencijai) patikrinti bus matuojamas interkoreliacinių ryšių išreikštumo laipsnis, apskaičiuotas Kronbacho (*Cronbach alpha*) koeficientas. Testo patikimumas bus tikrinamas analizuojant atskirų testo dalių rezultatų stabilumą. Sukurtas testas bus dalomas į dvi lygiavertes dalis (pvz., į lygines ir nelygines užduotis) ir analizuojami tų dalių rezultatai.

Rengiamo EI-DARL testo vertinimo indikatorių validacijai ir jo sintaksinio validumo įvertinimui pasirinkta test-re-test metodologija, leidžianti įvertinti, ar iš tiesų užduodami klausimai yra logiškai teisingi ir respondentų atpažįstami tinkamai. Kaip test-re-test vertinimo metodas bus naudojamas „*Wilcoxon signed rank test*“. Vienas šio testo privalumų yra jo loginė atitiktis t-testui, todėl tai ypač veiksmingas įrankis tiriant dviejų priklausomų matavimų suderinamumą bei fenomenologiškai įvertinant galimas skirtumų atsiradimo priežastis.

Instrumento konvergentiniams validumui tikrinti respondentams bus pateikiamas „Socialinės kompetencijos“ testas, kurio autorė R. Lekavičienė. Numatoma naudoti dispersinę analizę (ANOVA), t.y. statistinį metodą, leidžiantį palyginti kelių nepriklausomų imčių vidurkius. Sukurtas patikimas ir validus emocinio intelekto testas galėtų būti svarbus įrankis psychologams praktikams ir kartu mokslininkams, suinteresuotiems atlikti Lietuvos jaunimo emocinio intelekto raidos stebėseną. Tęstinis EI tyrimas atskleistų naujų žinių apie šį svarbų jaunimo populiacijai bruožą.

IŠVADA

Rengiantis atlikti Lietuvos jaunimo emocinio intelekto tyrimą bei remiantis gerąja užsienio mokslininkų patirtimi, tikslinga kurti originalų tyrimo instrumentą, kuriame būtų integruotos abi EI teorinės sampratos bei su jomis susijusios metodologijos, t.y., emocinio intelekto traktavimo kaip asmenybės tam tikrų bruožų raišką bei emocinio intelekto kaip tam tikrų gebėjimų pasireiškimą. Tokiu būdu naujoji metodika turės dvi versijas – trumpąją EI-DARL-V1, apimančią penkis subtestus, skirtus bruožų analizei ir ilgąją EI-DARL-V2, papildytą trimis gebėjimų subtestais. Kuriant tyrimo dizainą sudarytos nepriklausomų (socialinių-demografinių bei psichologinių-asmenybinių) ir priklausomų (EI skalės) kintamųjų grupės, todėl koreliacinis tyrimas leis įvertinti svarbiausius veiksnius, susijusius su EI lygmeniu.

PADĖKA

Mokslinį tyrimą rėmė Lietuvos mokslo taryba /Research Council of Lithuania/ (sutarties Nr. MIP-106/2012)

LITERATŪRA

1. Antinienė, D., Lekavičienė, R. (2012). Emocinio intelekto lygio (EIL) metodikos adaptavimo procedūra bei metodologinės problemos. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*, 4 (87), p. 5-12.
2. Austin, E. J., Saklofske D. H., ir Egan W. (2005). Personality, well-being and health correlates of trait emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, Vol. 38, No. 3, p. 547-558.

3. Bar-On, R. (2006) The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, Vol. 18, p.13-25
4. Bar-On, R. (2000). *Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory*. In R. Bar-On, J. D. A. Parker. (Eds.). (2000). *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace* (p. 363-388). San Francisco, CA, US: Jossey-Bass.
5. Bar-On, R., Parker, J. D. A. (Eds.) (2000). *The handbook of emotional intelligence: theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace*. San Francisco: Jossey-Bass.
6. Bradberry, T., Su, L. D. (2006). Ability-versus skill-based assessment of emotional intelligence. *Psicothema*, 18, p. 59-66.
7. Cherniss, C., Grimm, L. G., ir Liautaud, J. P. (2010) Process-designed training: A new approach for helping leaders develop emotional and social competence. *Journal of Management Development*, Vol. 29, 5, p. 413-431.
8. Ciarrochi J., Deane F. P., ir Anderson S. (2002) Emotional intelligence moderates the relationship between stress and mental health. *Personality and Individual Differences*, Vol. 32, 2, p. 197-209.
9. Clarke, N. (2010). Emotional intelligence abilities and their relationships with team processes. *Team Performance Management*, Vol. 16, 1-2, p. 6-32.
10. Kyburienė, L., Večkienė, N., ir Senikeinė, Ž. (2008). Būsimų pedagogų parengties ugdyti mokinių emocinę kompetenciją raiška. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 15, p. 46-59.
11. Kušlevič-Veršekienė, D., Pukinskaitė, R. (2009). Paauglių emocinis intelektas: psichosocialinių sunkumų, stresinių gyvenimo įvykių bei demografinių charakteristikų analizė. *Socialinis darbas: mokslo darbai*. T 8(1), p. 81-91.
12. Leary, M. M., Reilly, M. D., ir Brown, F. W. (2009). A study of personality preferences and emotional intelligence. *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 30, 5, p. 421-434.
13. Leary-Joyce, J. (2010). The successful organisation: keeping the talent that drives your results. *Industrial and Commercial Training*, Vol.42, 2, p. 71-75.
14. Lekavičienė, R., Remeikaitė, I. (2002). Emocinis intelektas ir jo vertinimo problema. *Psichologija: mokslo darbai*, T. 26, p. 54-65.
15. Lekavičienė, R., Remeikaitė, I. (2004). The relationship between employees' emotional intelligence and socio-psychological climate in information technology organizations. *Social Sciences = Socialiniai mokslai*, 3(45), p. 95-102.
16. Privers, S. E., Brackett, M. A., Reyes, M. R., Mayer, J. D., Caruso, D. R., ir Salovey, P. (2012). Measuring Emotional Intelligence in Early Adolescence With the MSCEIT-YV: Psychometric Properties and Relationship With Academic Performance and Psychosocial Functioning. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 30, p. 344-366.
17. Mayer, J. D., Caruso, D. R., ir Salovey, P. (2000). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27 (4), p. 267-298.
18. Mayer, J. D., Salovey, P. (1997). *What is emotional intelligence?* In P. Salovey, D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (p. 3–31). New York: Basic Books.
19. Mayer, J. D., Caruso, D. R., ir Salovey, P. (2000). *Selecting a measure of emotional intelligence: The case for ability testing*. In R. Bar-On, J. D. A. Parker (Eds.). *Handbook of emotional intelligence* (p. 320-342). New York: Jossey-Bass.
20. McEnrue, M.P., Groves, K.S., Shen, W. (2009). Emotional intelligence development: leveraging individual characteristics. Paimta 2013 02 05 iš Emerald duomenų bazės: http://www.emeraldinsight.com/case_studies.htm/case_studies.htm?articleid=1770570&show=html&
21. Merkys, G. (1999). Testavimas – socialinių mokslų principas. Metodologinio diskurso projekcija. *Socialiniai mokslai*, Nr. 2 (19).
22. Pacevičius, J. (2005). Emocinis intelektas kaip profesinės veiklos efektyvumo faktorius. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 5, p. 284-287.
23. Petrides, K. V., Sangareau, Y., Furnham, A., ir Frederickson, N. (2006). Trait emotional intelligence and children's peer relations at school. *Social Development*, 15, p. 537-547.
24. Rozell, E.J., Scroggins, W.A. (2010) How much is too much?: The role of emotional intelligence in self-managed work team satisfaction and group processes. *Team Performance Management*, Vol.16, 1-2, p.33
25. Redaitienė, L. (2008). *Emocinė dėstytojo inteligencija*. Kaunas: Technologija.

26. Schutte, N. S., Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., Bhullar, N., ir Rooke, S. E. (2007). A meta-analytic investigation of the relationship between emotional intelligence and health. *Personality and Individual Differences*, Vol. 42, 6, p. 921-933.
27. Singh, S. K., Sahay, B. S. (2010). Business excellence in global corporations through emotionally intelligent leadership. *International Journal of Value Chain Management*, Vol. 3, 4, p. 431-445.
28. Takšič, V., Mohorović, T., ir Duran, M. (2009). Emotional skills and competence questionnaire (ESCQ) as a self-report measure of emotional intelligence. *Psihološka obzorja*, Vol. 18 (3), p. 7-21.
29. Trakšelys, K. (2008). Vadovo emocinio intelekto įtaka valdymo produktyvumui. *Vadyba*, 2 (13), Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, p. 173-178.
30. Van Rooy, D. L., Viswesvaran, C. (2004). Emotional intelligence: A meta-analytic investigation of predictive validity and nomological net. *Journal of Vocational Behavior*, 65, p. 71-95.
31. Žukauskienė, R., Erentaitė, R., ir Malinauskienė, O. (2011). Tėvų auklėjimo stiliaus ir emocinio intelekto sąsajos su vyresniųjų paauglių saviveiksmingumu bei saviverte pagal lytį. *Psichologija: mokslo darbai*, T. 44, p. 22-41.

EMOTIONAL INTELLIGENCE OF THE YOUNG PEOPLE OF LITHUANIA AND ITS FACTORS

Dalia Antinienė, Rosita Lekavičienė
Kaunas University of Technology

SUMMARY

A wide range research „Emotional intelligence of the young people of Lithuania and its factors“ that was already started and in which an original test of emotional intelligence will be used, is presented in this article. A personal ability to process emotional information and to use it in order to effectivate an environment is considered as one of the most important psychological business success factors. Two versions - the short version called EI-DARL-V1 that involves five subtests to evaluate personality's traits, and the long version called EI-DARL-V2 that is complemented with three subtests of abilities - are analyzed in this article. In this article, the research design is also comprehensively revealed and the groups of independent (socio-demographic and psycho-personal variables) and dependent (scales of emotional intelligence) variables are discussed.

PRAMOGINIŲ ŽURNALŲ VARTOTOJŲ ELGSENOS YPATUMAI

NOMEDA AUSMANIENĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Lietuvos rinkoje pramoginių žurnalų pasiūla yra pakankamai didelė, tačiau vis dar nėra aiškus pramoginių žurnalų vartotojo portretas, neatsakyta į klausimą, kas įtakoja pramoginių žurnalų vartotojų elgseną, todėl būtina atlikti tyrimus šioje srityje. Tyrimo objektas – pramoginių žurnalų vartotojų elgsenos ypatumai. Tyrimo tikslas – nustatyti pramoginių žurnalų vartotojų elgsenos ypatumus, t.y. išanalizuoti pramoginių žurnalų skaitymo įpročius; išsiaiškinti veiksnius, galimai įtakančius vartotojų sprendimą, kokį žurnalą pirkti/skaityti. Pramoginių žurnalų vartotojų elgsenos ypatumams nustatyti buvo naudojama anketinė kompiuterizuota apklausa. Nustatyta, kad tiek vyrai, tiek moterys dažniausiai patys išsirenka, kokius pramoginius žurnalus skaityti, juos mažai įtakoja reklama. Svarbiausias veiksnys, galimai įtakojančias vartotojų pasirinkimą, kokį žurnalą pirkti, yra pramoginio žurnalo turinys.

ĮVADAS

Temos aktualumas. Philip Volter (2004) knygoje „Dešimt mirtinų rinkodaros nuodėmių. Požymiai ir sprendimai“, kaip vieną iš didžiausių trūkumų įmonės rinkodaros strategijose įvardija per mažą domėjimąsi įmonės klientais arba kitais žodžiais tariant, įmonės teikiamų paslaugų ar parduodamų prekių vartotojais (Volter, 2004). Rinkos transakcijoje vartotojas atlieka labai svarbias funkcijas – perka prekes arba paslaugas, sumoka už jas ir jas vartoja. Dėl šios priežasties domėtis vartotojais, atlikti vartotojų elgsenos tyrimus ir remiantis jų rezultatais įtakoti vartotojų elgseną yra labai svarbu. Skrudupaitė, Virvilaitė, Kuvykaitytė (2006) nurodo, kad dabartiniame moderniaame etape būtina daugiau dėmesio skirti vartotojų poreikiams ir jų pirkimo įpročiams bei tam, kaip įtakoti vartotojus, kad jie pirktų prekes ar paslaugas vėl ir vėl. Vartotojo elgseną lemiančių veiksnių suvokimas leidžia formuoti efektyvią įmonės rinkodaros strategiją (Volter, Keller, 2007). Žinant, kad vartotojų elgseną įtakoja išoriniai (socialiniai, fizinės aplinkos, kultūriniai ir kt.) ir vidiniai psichologiniai (motyvacija, suvokimas, atmintis, vertybės ir kt.) veiksniai, galima kurti tam tikrai tikslinei vartotojų grupei pritaikytą reklamą ar naudoti kitas tikslingai parengtas rinkodaros priemones (Bakanauskas, Adamonytė, 2006). Mokslininkai išskiria impulsyviai perkančius ir lojalius vartotojus. Manoma, kad net 80% plataus vartojimo prekių yra įsigijama impulsyviai (Virvilaitė, Saladienė, Bagdonaitė, 2009). Kiekviena organizacija siekia pritraukti vartotojus ir išlaikyti jų lojalumą. Zikienė (2010) teigia, kad lojalaus vartotojo elgsenos pakeitimą gali įtakoti įvairūs veiksniai. Plačiąja prasme, šiuos veiksnius galima suskirstyti į dvi grupes – elgsenos pakeitimą stabdančius ir skatinančius veiksnius (Zikienė, 2010).

Pramoginių žurnalų vartotojų elgsena Lietuvoje nėra pakankamai gerai ištirta. Prabangos arba ne pirmo būtinumo prekių/paslaugų įsigijimą prognozuoti yra sudėtingiau. Stankevičienės ir Butkutės (2008) atliktas tyrimas rodo, kad prabangos prekių vartojimą lemia ne socialiniai veiksniai, kaip manė kai kurie autoriai, o vidiniai asmenybės poreikiai. Pramoginiai žurnalai yra ne pirmo būtinumo produktas, kuriuo siekiama pateikti vartotojui aktualią ir įdomią informaciją, sudominti žaidimais, konkursais, užduotimis ir pritraukti kuo daugiau vartotojų. Remiantis statistikos departamento duomenimis (2011), Lietuvoje leidžiamų žurnalų ir periodinių leidinių lietuvių kalba skaičius vienetais nuo 2005 iki 2011 metų augo, tik 2010 metais jų buvo išleista mažiau. Geriausiu laikotarpiu, 2009 metais, Lietuvos spaudos statistikos duomenimis buvo išleista 589 pavadinimų periodinių leidinių. Šie skaičiai rodo, kad Lietuvos rinkoje įvairių leidinių, tarp jų ir pramoginių žurnalų, pasiūla yra pakankamai didelė. Yra žinomi kai kurie populiariausi leidiniai, tačiau vis dar nėra aiškus pramoginių žurnalų vartotojo portretas, neatsakyta į klausimą, kas įtakoja pramoginių žurnalų vartotojų elgseną, todėl būtina atlikti tyrimus šioje srityje.

Tikslas - nustatyti pramoginių žurnalų vartotojų elgsenos ypatumus, t.y. išanalizuoti pramoginių žurnalų skaitymo įpročius (lojalumą pasirinktam žurnalui; dominančias temas), išsiaiškinti veiksnius, galimai įtakančius vartotojų sprendimą, kokį žurnalą pirkti/skaityti.

Tyrimo objektas. Pramoginių žurnalų vartotojų elgsenos ypatumai.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nustatyti, ar respondentai perka ir skaito pramoginius žurnalus; ar vartotojai lojalūs pasirinktam žurnalui.
2. Nustatyti, kokius pramoginius žurnalus pagal kainą ir turinį renkasi vartotojai.
3. Išsiaiškinti pramoginių žurnalų vartotojų nuomonę apie šių žurnalų pasiūlą Lietuvos rinkoje.
4. Išsiaiškinti veiksnius, galimai įtakojančius vartotojų sprendimą, kokį žurnalą pirkti/skaityti.

Tyrimo metodika. Pramoginių žurnalų vartotojų elgsenos ypatumams nustatyti buvo naudojama anketinė kompiuterizuota apklausa. Apklauskos anketą sudaro 25 klausimai, kuriuos galime suskirstyti į penkis blokus: 1) demografiniai kriterijai (lytis, amžius, išsilavinimas, užimtumas, pajamos); 2) klausimai, skirti nustatyti, kiek, kaip dažnai ir koku būdu įsigyjami pramoginiai žurnalai; 3) klausimai, skirti nustatyti, kokius pramoginius žurnalus pagal kainą ir turinį renkasi vartotojai; 4) klausimai, skirti nustatyti, kokie vidiniai ir išoriniai veiksniai yra svarbūs, renkant pramoginį žurnalą; 5) klausimai, skirti išsiaiškinti vartotojų nuomonę apie pramoginių žurnalų pasiūlą Lietuvos rinkoje.

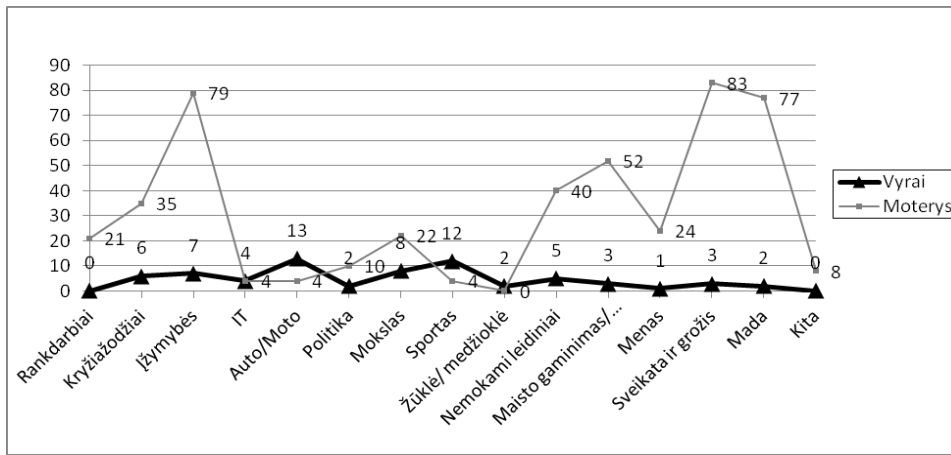
Tiriamieji. Tiriamieji pasirinkti parankiosios imties būdu, t.y. sudaryta kompiuterizuota standartinė apklauskos anketa, kuri patalpinta internete, apklausų svetainėje www.manoapklausa.lt ir kiekvienas vartotojas turėjo vienodas galimybes pateikti į tiriamųjų imtį. Apklausei skirtos dvi savaitės, per kurias į anketos klausimus atsakė 154 respondentai. Tyrime dalyvavo 130 (84%) moterų ir 24 (16%) vyrai. Apklaustųjų amžius varijuoja nuo 12 iki 64 metų, amžiaus vidurkis 26 metai. Daugiau nei pusė (53%) respondentų yra 12 – 24 amžiaus, kiek mažiau nei pusė (39%) respondentų yra 25 – 36 metų amžiaus ir tik dešimtadalis (12%) respondentų yra 37 – 64 metų amžiaus. Daugiau nei pusė apklausoje dalyvavusių respondentų (61%) yra įgiję aukštąjį išsilavinimą, 24% - vidurinį, o profesinį, pagrindinį ir aukštesnįjį yra įgiję po 5% tiriamųjų. Kiek daugiau nei pusė apklausoje dalyvavusių respondentų (57%) yra dirbantys asmenys, trečdalis (30%) yra studentai, 7% yra moksleiviai, 5% bedarbiai, 1% pensininkai.

Tyrimo rezultatai.

Pramoginių žurnalų vartotojų skaitymo įpročiai. Absoliuti dauguma tyrime dalyvavusių respondentų (137 respondentai, 89%) skaito pramoginius žurnalus, tik 11% apklaustųjų atsakė, kad jie pramoginių žurnalų neskaitytų. Net 82% respondentų, kurie neskaitytų pramoginių žurnalų nurodė, kad visą juos dominančią informaciją jie susiranda internete. 38% pramoginius žurnalus skaitančių vartotojų yra įpratę pirkti pramoginius žurnalus kartą per savaitę, 29% perka pramoginius žurnalus kartą per mėnesį, 21% – perka rečiau nei kartą per mėnesį, tik 7% pramoginius žurnalus perka dažniau nei kartą per savaitę ir 5% prenumeruoja arba žurnalus skaito, tačiau jų neperka.

Net du trečdaliai skaitytojų (63%) turi daugiau nei vieną mėgstamą žurnalą, 22% renkasi visuomet tą patį žurnalą, t.y. jie yra lojalūs savo mėgstamo žurnalo vartotojai, 11% atsakė, kad nėra svarbu, kokį pramoginį žurnalą skaityti, 4% kaskart renkasi vis kitą žurnalą. Daugiau nei du trečdaliai apklausoje dalyvavusių ir pramoginius žurnalus skaitančių respondentų (71%) mėgsta išbandyti naujus atsiradusius pramoginius žurnalus. Šis rodiklis rodo, kad Lietuvos rinkoje yra palankios sąlygos naujų žurnalų įvedimui į rinką.

Tiriant pramoginių žurnalų vartotojų elgseną, vienas svarbiausių klausimų yra išsiaiškinti, kokias temas vartotojai mėgsta labiausiai. Siekiant išsiaiškinti šį klausimą, apklausoje buvo išvardintos pagrindinės temos, o pramoginių žurnalų skaitytojai turėjo pažymėti, kokiomis iš išvardintų temų domisi labiausiai. Rezultatai pateikti atskirai vyrams ir moterims, nes priklausomai nuo tiriamojo lyties, respondento mėgstamos temos gali labai skirtis (žr. 1 pav.).

1 pav. Moterų ir vyrų skaitomų žurnalų mėgstamiausios temos

Moteriškos lyties pramoginių žurnalų vartotojų skaitomiausios temos labai ryškiai išsiskiria – jos labiausiai mėgsta skaityti žurnalus apie sveikatą ir grožį, ižymybes ir madą. Vyrų grupėje labai smarkiai išsiskiriančių temų nėra, kiek daugiau yra mėgstančių skaityti žurnalus auto/moto ir sporto temomis, o visos kitos temos yra mėgstamos daugiau mažiau vienodai.

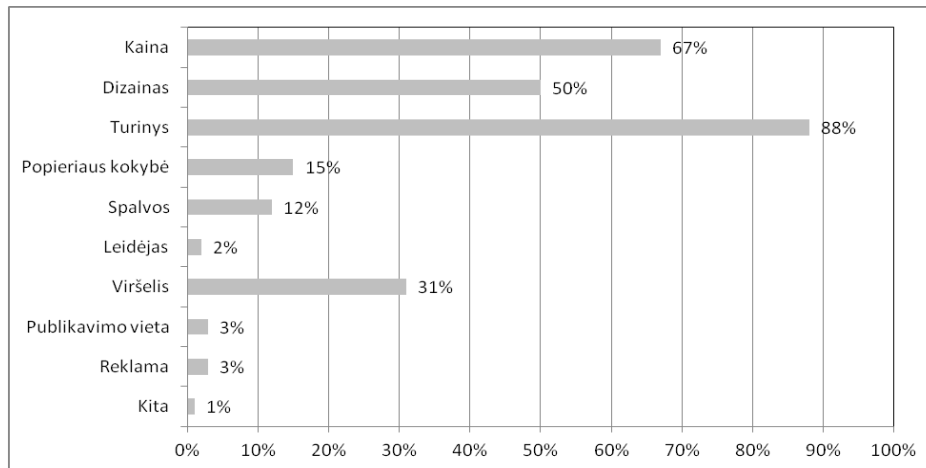
Tiek leidėjams, leidžiantiems pramoginius žurnalus, tiek ir vartotojams yra labai svarbu kaina. Norint išsiaiškinti, kiek kainuojančius pramoginius žurnalus vartotojai perka dažniausiai, buvo atsižvelgta į tiriamųjų mėnesio pajamas. Nustatyta, kad nepriklausomai nuo vartotojo mėnesio pajamų, dažniausiai perkami pramoginiai žurnalai, kurių kaina nuo 2 iki 5 Lt. Pigesnius žurnalus – iki 2 Lt. – įvairias pajamas gaunantys vartotojai perka retai. Didžiausias pajamas (nuo 2000 Lt.) gaunantys vartotojai beveik vienodai linkę pirkti ne tik žurnalus, kurių kaina varijuoja nuo 2 iki 5 Lt., bet ir brangesnius daugiau nei 5 Lt. kainuojančius žurnalus.

Pramoginių žurnalų vartotojų nuomonė apie žurnalų pasiūlą Lietuvos rinkoje. Daugiau nei trys ketvirtadaliai (77%) apklausoje dalyvavusių respondentų yra patenkinti pramoginių žurnalų pasiūla Lietuvos rinkoje. Vis dėl to 23% respondentų yra nepatenkinti pasiūla. Pusė respondentų, nepatenkintų pramoginių žurnalų pasiūla Lietuvos rinkoje, nurodo siūlomų žurnalų neįdomų turinį. Norint išsiaiškinti, ar yra vartotojų skaitančių kitų šalių žurnalus, buvo užduotas klausimas, ar respondentai renkasi kitų šalių, o ne lietuviškus žurnalus. Rezultatai parodė, kad 36% respondentų skaito užsienio pramoginius žurnalus. Net 71% užsienio žurnalus skaitančių respondentų nurodė, kad jie renkasi kitų šalių leidžiamus pramoginius žurnalus dėl įdomesnio turinio.

Veiksniai, galimai įtakojantys pramoginių žurnalų vartotojų elgseną. Viena svarbiausių marketingo priemonių yra reklama, kuri įtakoti vartotojų elgseną (Bakanauskas, Adamonytė, 2006). Tyrime buvo klausama, kaip pramoginių žurnalų vartotojai priima sprendimą, kokį žurnalą pirkti. 76% žurnalus skaitančių moterų ir 67% vyrų atsakė, kad patys nusprendžia, kokį žurnalą pirkti. 24% žurnalus skaitančių moterų, remiasi draugų/pažįstamų rekomendacijomis, nuspręsdamos, o reklama nesvarbi, renkantis pramoginį žurnalą. Vyrų grupėje reklamos poveikis didesnis: 17% žurnalus skaitančių vyrų nurodė, kad jiems svarbi TV reklama, 8% – reklama internete.

Atliekant tyrimą, buvo siekiama išsiaiškinti žurnalų teikiamos naudos įtaką vartotojų pasirinkimui, kokį žurnalą skaityti. Rezultatai parodė, kad vyrų ir moterų siejami tikslai, skaitant pramoginius žurnalus, yra panašūs. Visiems svarbiausia, kad skaitomuose žurnaluose būtų praktinių patarimų, kuriuos galima pritaikyti kasdien. Net 81% žurnalus skaitančių moterų yra svarbūs praktiniai patarimai, 15% moterų nurodė, kad joms svarbu žurnale rasti priedų, mėginėlių, dovanų, 4% svarbu, kad žurnalas suteiktų galimybę dalyvauti konkursuose ir laimėti prizų. Vyrų grupėje taip pat svarbiausia, kad žurnaluose būtų praktinių patarimų (67%); 17% vyrų svarbu, kad žurnale būtų priedų ir 11% - kad būtų galimybė užduoti klausimus bei rašyti atsiliepimus.

Leidybinėms įmonėms svarbu išsiaiškinti, kaip vartotojų elgseną įtakoja žurnalo išvaizda, kaina, reklama, publikavimo vieta. Atliekant tyrimą, vartotojų buvo klausama, kas labiausiai įtakoja jų pasirinkimą, kokį žurnalą pirkti (galima buvo pasirinkti 1 – 3 atsakymų variantus).

2 pav. Veiksniai, galimai įtakojantys vartotojų pasirinkimą, kokį žurnalą pirkti

2 paveiksle pateikti rezultatai rodo, kad svarbiausias pramoginių žurnalų vartotojų pasirinkimą, kokį žurnalą pirkti/skaityti, lemiantis veiksnys - žurnalo turinys. Net 88 % apklausoje dalyvavusių ir pramoginius žurnalus skaitančių respondentų pasirinko šį atsakymą. Vartotojams svarbi žurnalo kaina (67%), žurnalo dizainas (50%) ir viršelis (31%). Pramoginius žurnalus skaitantiems vartotojams nesvarbi reklama, publikavimo vieta, leidėjas.

Siekiant pamatyti, kas Lietuvos pramoginių žurnalų vartotojams svarbiausia, buvo sudaryta lentelė su teiginiais apie pramoginių žurnalų požymius, kuriuos respondentai turėjo įvertinti 5 balų skalėje. Analizuojant rezultatus paaiškėjo, kad pramoginių žurnalų vartotojai labiau vertina įvairaus turinio žurnalus, o konkrečios tematikos žurnalai mažiau populiarūs. Taip pat žurnalus skaitantiems respondentams svarbiau, kad žurnalai būtų praktiški, o ne šviečiamojo ar informacinio pobūdžio.

Apklausoje rezultatai gali būti naudingi pramoginių žurnalų leidėjams. Tyrimo rezultatai rodo, kad nors pramoginių žurnalų vartotojai patenkinti žurnalų pasiūla Lietuvos rinkoje, tačiau didžioji dalis išmėgina naujus pramoginius žurnalus. Taip pat reikia pažymėti, kad pramoginių žurnalų vartotojai nėra lojalūs - didžioji dalis apklaustųjų turi daugiau nei vieną mėgstamą žurnalą. Taigi, leidėjams galima rekomenduoti rizikuoti ir leisti naujus pramoginius žurnalus ir svarbu neužmiršti, kad Lietuvos pramoginių žurnalų skatytajui svarbiausia – įdomus žurnalo turinys.

IŠVADOS

- Analizuojant tyrime dalyvavusių respondentų pramoginių žurnalų skaitymo įpročius, galima daryti tokias išvadas:
 - dauguma respondentų skaito pramoginius žurnalus, dažniausiai skaitomi savaitiniai žurnalai – trečdalis žurnalus skaitančių respondentų juos perka kartą per savaitę.
 - Moterys labiausiai mėgsta skaityti apie sveikatą ir grožį, įžymybes bei madą. Vyrų mėgstamiausios temos apie automobilius ir sportą.
 - Dažniausiai perkami vidutinės kainos (2 – 5 lt.) pramoginiai žurnalai, nepriklausomai nuo vartotojų mėnesio pajamų
 - Pramoginių žurnalų vartotojai nėra lojalūs. Tik mažiau nei ketvirtadalis respondentų (22%) renkasi visuomet tą patį pramoginį žurnalą. Tačiau dauguma skaitančių respondentų išbando naujus pramoginius žurnalus. Šis rodiklis rodo, kad yra palankios sąlygos naujų žurnalų įvedimui į Lietuvos rinką.
- Analizuojant veiksnius, galimai įtakojančius pramoginių žurnalų vartotojų elgseną, galima išskirti tokias išvadas:
 - Svarbiausias veiksnys, įtakojantis vartotojų pasirinkimą, kokį žurnalą pirkti, yra pramoginio žurnalo turinys - įvairūs straipsniai, naujienos, kryžiažodžiai ir pan.). Konkrečios tematikos žurnalai mažiau populiarūs.

- Tiek vyrams, tiek moterims svarbu, kad jų skaitomuose žurnaluose būtų praktinių patarimų, kuriuos būtų galima pritaikyti kasdieniniame gyvenime.
- Tiek vyrai, tiek moterys dažniausiai patys išsirenka, kokius pramoginius žurnalus skaitys, juos mažai įtakoja reklama. Ketvirtadalis žurnalus skaitančių moterų, vadovaujasi draugų/ pažįstamų rekomendacijomis, nuspręsdamos, kokį žurnalą pirkti.

LITERATŪRA

1. Bakanauskas, A., Adamonytė, S. (2006). Veiksnių, įtakančių reklamos sukeltą troškimą ir veiksmą tyrimas. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, p. 7 – 20.
2. Lietuvos spaudos statistika 2009 (2010). Vilnius: Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ir knygotyros centras.
3. Skrudupaitė, A., Virvilaitė, R., Kuvykaitytė, R. (2006). Influence of Social Factors on Consumer Behaviour: Context of Euro Integration. *Engineering Economics, Commerce of engineering decisions*, 3 (48), p. 73 – 79.
4. Stankevičienė, J., Butkutė, R. (2008). Vartotojų elgsenos ypatumai prabangos prekių kontekste. *Socialiniai tyrimai*, 4 (14), p. 121 – 131.
5. Statistikos departamentas (n. d.). Paimta 2012 05 03 iš Statistikos departamento tinklapio: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/saveelections.asp>
6. Virvilaitė, R., Saladienė, V., Bagdonaitė, R. (2009). Peculiarities of Impulsive Purchasing in the Market of Consumer Goods. *Engineering Economics, Commerce of engineering decisions*, 2 (28), p. 103 – 112.
7. Volter, P. (2004). *Dešimt mirtinų rinkodaros nuodėmių. Požymiai ir sprendimai*. Kaunas: Smaltija.
8. Volter, P., Keller, K. L. (2007). *Marketingo valdymo pagrindai*. Klaipėda: Logitema.
9. Zikienė, K. (2010). Lojalių vartotojų galimą pakeitimo elgseną formuojančių veiksnių tyrimas. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, p. 132 – 145.

ENTERTAINMENT JOURNALS CONSUMER BEHAVIOR PECULIARITY

Nomeda Ausmanienė
Kaunas University of Technology

SUMMARY

The object of the thesis - entertainment journals consumer behavior. The aim of the thesis is to find out behaviour peculiarities of entertainment journals consumer, identify what internal and external factors affect entertainment journals consumer behaviour. The study included 154 men and women, whose age varies from 12 to 64 years old, the average of age is 26 years. Both men and women tend to choose by themselves what entertainment magazine to read. They are a little influenced by advertisement or other people's recommendations. The content of the journal and practical advices are very important to consumers. It is important to have journals with varied topics rather than specific topics for Lithuanian consumer. The recommendations for the publishers are based on the fact that the results clearly showed that the main readers of magazines are interested in content. The main aim for future research should be finding out what topics are the most interesting to the consumer.

NEĮGALIŲ ASMENŲ ĮSITRAUKIMO Į DARBO RINKĄ PRIELAIDOS: LIETUVOS TEISINIŲ DOKUMENTŲ KONTEKSTAS

UGNĖ ŽALKAUSKAITĖ, RŪTA BRAZIENĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Lietuvoje neįgaliųjų padėties darbo rinkoje analizė sulaukia vis didesnio autorių dėmesio, tačiau kaip rodo atliktų tyrimų duomenys (Pocius, 2008; Guščinskienė, Čiburienė, 2011 ir kt.), neįgalieji yra viena labiausiai atskirtų darbo rinkoje patirianti socialinė grupė. Šio straipsnio tikslas - išnagrinėjus pagrindinius neįgaliųjų įsitraukimą į darbo rinką reglamentuojančius Lietuvos teisinius dokumentus, aptarti neįgaliųjų asmenų įsitraukimo į darbo rinką prielaidas. Tyrimo objektas - neįgaliųjų asmenų įsitraukimo į darbo rinką prielaidos Lietuvoje. Straipsnyje pristatomi įvairių autorių tyrimai, nagrinėjantys neįgaliųjų padėties ir galimybių specifiškumą darbo rinkoje, analizuojami pagrindiniai Lietuvos statistiniai duomenys, atspindintys neįgaliųjų padėtį šalies darbo rinkoje. Siekiama atskleisti, kokias neįgaliųjų užimtumo galimybes reglamentuoja pagrindiniai Lietuvos teisiniai dokumentai. Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė, kokybinė teisinių dokumentų turinio analizė.

Atliktas tyrimas parodė, kad neįgaliųjų užimtumo klausimai tampa vis aktualesni, į šalyje veikiančių įstatymų turinį įtraukiama daugiau neįgaliųjų patiriamų kliūčių panaikinimo strategijų, tačiau kai kuriais atvejais teisinis reglamentavimas yra pernelyg abstraktus, o tai sukelia papildomų neaiškumų/keblumų realizuojant neįgaliųjų darbo praktikoje.

ĮVADAS

Lietuva, atkūrusi nepriklausomybę bei tapusi Europos Sąjungos nare, įsipareigojo visose visuomeninio gyvenimo sferose vadovautis asmenų lygybės principu, kuriuo deklaruojama žmonių lygybė, neatsižvelgiant į lyties, rasinės/tautinės kilmės, religijos/įsitikinimų, negalios, amžiaus, lytinės orientacijos, socialinės padėties ir kt. Lietuvos narystė Jungtinių Tautų organizacijose (nuo 1991 m.) bei Europos Sąjungoje (nuo 2004 m.) pasižymėjo ir šiuo metu reikšminga neabejotinai svarbiu indėliu žmonių su negalia socialinės įtrauktiems strategijose, neįgaliųjų gyvenimo kokybės ir gyvenimo galimybių skatinimo/užtikrinimo procese. Vaicekauskienės (2006) nuomone, pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje įvyko reikšmingi socialiniai, politiniai bei teisiniai pokyčiai, kurių kontekste keičiasi požiūris į neįgaliuosius bei jų socialinę padėtį. Lietuvoje atlikta nemažai tyrimų, nagrinėjančių žmonių su negalia *socialinės paramos ir socialinės politikos aspektus* (Skerytė-Kazlauskienė ir Barkauskienė 2010; Filipavičiūtė ir kt. 2007; Dromantienė 2005; Gudžinskienė ir Jurgutienė, 2010), *neįgaliųjų padėčių švietimo sistemoje* (Barkauskienė ir Bieliauskaitė 2002; Grincevičienė 2002; Guščinskienė ir Čiburienė 2011; Lauruška 2003; Jacikevičienė ir Jacikevičienė 2005; Zmitravičius ir Grigas 2010), neįgaliųjų asmenų galimybes bei padėtį šalies darbo rinkoje (Kriščiūnas, Samėnienė ir Stapulionytė 2005; Vinikaitytė-Ruškė, Neverdauskienė ir Barcytė 2010; Grincevičienė 2005; Katiliūtė ir kt. 2008; Ruškus 2007; Švedienė ir Sapežinskienė 2008; Pocius 2008). Taip pat atliekami tyrimai negalią turinčių asmenų gyvenimo kokybės srityje (Juozulynas ir kt. 2011; Samsonienė ir kt. 2010; Rakauskienė ir Skučas 2009), *analizuojami neįgaliųjų ir jų šeimos narių psichosocialiniai poreikiai bei jų įgyvendinimo galimybės* (Jurkuvienė ir Žvirblytė 2005; Snieškienė ir Vaizgenytė 2007; Večkienė ir Anužienė 2011) ir pan. Pažymėtina, kad neįgaliųjų padėties darbo rinkoje tyrimai yra vis labiau plėtojami Lietuvos tyrėjų darbuose, o darbo rinka ir užimtumas yra vienas svarbiausių Lietuvos ir kitų šalių socialinės politikos tyrimų kryptių.

Tyrimo tikslas - išnagrinėjus pagrindinius neįgaliųjų įsitraukimą į darbo rinką reglamentuojančius Lietuvos teisinius dokumentus, išanalizuoti neįgaliųjų asmenų įsitraukimo į darbo rinką prielaidas. **Tyrimo objektas** - neįgaliųjų asmenų įsitraukimo į darbo rinką prielaidos Lietuvoje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis mokslinės literatūros analize ir įvairių autorių tyrimais išnagrinėti neįgaliųjų padėties ir galimybių specifiškumą darbo rinkoje.
2. Išnagrinėti teisinį neįgaliųjų įsitraukimo į darbo rinką reglamentavimą.

Straipsnyje keliama *mokslinė problema*: kokia yra negalių turinčių asmenų situacija Lietuvos darbo rinkoje? Kokios pagrindinės neįgalių asmenų ištraukimo į darbo rinką kliūtys? Kokios neįgalių asmenų įsidarbinimo perspektyvos atsiskleidžia Lietuvoje galiojančiuose teisiniuose dokumentuose? Šie keliama klausimai tapo pagrindinėmis straipsnio gairėmis.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė, kokybinė teisinių dokumentų turinio analizė.

Neįgaliųjų ištraukimo į darbo rinką Lietuvoje teisinės prielaidos

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pradėta domėtis neįgaliųjų problemomis, kuriama į neįgaliųjų poreikius orientuota teisinė bazė. 1991 m. priimtas Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatymas (pakeistas 2004 m.), 2002 m. birželio 7 d. Vyriausybė patvirtino naują Nacionalinę žmonių su negale socialinės integracijos 2003-2012 m. programą (iš naujo patvirtinta 2009 m.). 1996-ieji Lietuvoje ir 2003-ieji Europoje paskelbti Neįgaliųjų metais, taip siekiant atkreipti visuomenės, įvairių institucijų dėmesį į neįgaliuosius. 2010 m. Lietuva ratifikavo Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją įsipareigojo imtis visų įmanomų priemonių neįgaliųjų švietimo, užimtumo, viešosios erdvės prieinamumo, pilietinių, politinių galimybių kūrimo ir gerinimo srityse. Dabar Lietuvoje galioja daugiau nei 70 teisės aktų, reglamentuojančių neįgaliųjų gyvenimo sritis. Neįgalių asmenų ištraukimo į darbo rinką teisę ir galimybes reglamentuojančius teisinius dokumentus galima išskirti šiuos: Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas, Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas, taip pat Lietuvos darbo biržos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau tekste - SADM) nuostatai (patvirtinti Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. lapkričio 13 d., įsakymu Nr.A1-306; pakeisti 2011 lapkričio 5 d., įsakymu Nr. A1-473), Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių įgyvendinimo sąlygų ir tvarkos aprašas (patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo Ministro 2009 m. rugpjūčio 13 d. įsakymu Nr. A1-499; pakeistas 2010 m. liepos 15 d. įsakymo Nr. A1-341) ir kiti. Toliau šioje straipsnio dalyje pateikiama negalių turinčių asmenų ištraukimo į darbo rinką galimybių analizė, atlikta išnagrinėjus pagrindinius neįgaliųjų įdarbinimą reglamentuojančius teisinius dokumentus.

Lietuvos Respublikos invalidų integracijos įstatymas (priimtas 1991 m.) 2004 m. pakeistas į Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymą, kurį galima laikyti vienu reikšmingiausių neįgaliųjų problemų sprendimus ir galimybes reglamentuojančių įstatymų Lietuvoje. Šiuo teisės aktu atsisakyta neįgaliuosius diskriminuojančios sąvokos „invalidas“, įstatyme vartojamos naujos sąvokos: *neįgalusis*, *neįgalumas*, *darbingumo laipsnis*, *specialusis poreikis* ir kt. Svarbu pastebėti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje sąvoka „invalidumo pensija“ nėra praplėsta į sąvoką „netekto darbingumo pensija“ (kaip teigia Konstitucijos 52 str., „Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, <...> ir kitais numatytais atvejais“), kadangi netekto darbingumo pensijos pradėtos skirti nuo 2005 m. liepos 1 d., o iki šios datos buvo skiriamos invalidumo pensijos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje yra teigiama, kad „Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“, tačiau minėtame straipsnyje neminimas žmogaus teisių nevaržymas susijęs su individo negalia. Apibendrintai galima pasakyti, kad Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nuostatos yra perteiktos visuose svarbiausiuose teisės aktuose, o neįgaliųjų užimtumas yra svarbi negali turinčių asmenų socialinės integracijos dalis („neįgaliųjų socialinės integracijos sistema sudaro <...> specialiųjų poreikių tenkinimas specialiosios pagalbos priemonėmis, neįgaliųjų užimtumo rėmimas, socialinės paramos teikimas, Valstybinio socialinio draudimo fondo pensijų ir išmokų skyrimas ir mokėjimas <...>“, 5 str.).

Kaip teigiama Lietuvos Respublikos darbo kodekso 2-ame str., „darbo teisės subjektų lygybė nepaisant jų lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, pilietybės ir socialinės padėties, tikėjimo, <...>, amžiaus, įsitikinimų ar pažiūrų, <...>“, tačiau teisiškai apibrėžiant darbo teisės lygybę neminima negalia. Tačiau remiantis Darbo kodeksu, darbdaviui „draudžiama įspėti

apie darbo sutarties nutraukimą ir atleisti iš darbo darbuotoją laikino nedarbingumo laikotarpiu“ (131 str.), o pirmenybės teisė būti paliktiems dirbti asmenims (darbuotojų mažinimo skaičiaus atveju), „kurie toje darbovietėje buvo sužaloti arba susirgo profesine liga“ (135 str.). Darbo kodeksas apibrėžia darbdavių pareigą suteikti galimybes ir sudaryti sąlygas „neįgaliojo reikalavimu pagal Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos <...> išduotą išvadą“ (146 str.), taip pat „neįgalieji gali būti skiriami dirbti viršvalandinius darbus, jeigu to jiems nedraudžia Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos <...> išvada“ (150 str.). Lietuvos Respublikos darbo kodeksas įteisina ir kitas darbo atlikimo formas, kuriomis galimi dirbti negalią turintys asmenys, kaip pavyzdžiui, budėjimą ar darbą naktį (154 ir 155 str.), jeigu to nedraudžia Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos išvada. Pažymima, kad neįgalus darbuotojas turi teisę reikalauti iki 30 kalendorinių dienų per metus nemokamų atostogų (184 str.).

Remiantis Darbo kodekso 273 str., „darbuotojas, kuris pagal Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos ar sveikatos priežiūros įstaigos išvadą dėl sveikatos būklės negali dirbti sutarto darbo“ (pavyzdžiui, dėl pavojaus jo sveikatai, taip pat dėl pavojaus aplinkiniams), jo asmeniniu „sutikimu turi būti perkeltas į jo sveikatą ir esant galimybei kvalifikaciją atitinkantį darbą“. Pagrįstai kyla klausimas, kiek asmuo, kuriam yra pripažintas psichikos sutrikimas (nors prieš diagnozę jis jau kurį laiką dirbo konkrečioje darbovietėje), galės išsaugoti darbo vietą ir koks bus paties darbdavio suinteresuotumas palikti toliau dirbti tokį darbuotoją savo įstaigoje. Galima sakyti, kad šis Darbo kodekso straipsnis pernelyg abstraktus ir konkrečiai neapibrėžiantis, koks pavojus traktuojamas kaip pavojus darbuotojo sveikatai ir pavojus aplinkiniams, taip pat kokios darbuotojo sveikatos būklės gali sukelti šias grėsmes.

Nagrinęjant darbdavių pareigas įgyvendinant lygias galimybes visiems į darbą priimamiems piliečiams, Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme atsiskleidžia paradoksas: „Įgyvendindamas lygias galimybes, darbdavys privalo imtis tinkamų priemonių, kad neįgaliesiems būtų sudarytos sąlygos gauti darbą, dirbti, siekti karjeros arba mokytis, įskaitant tinkamą patalpų pritaikymą“, tačiau darbdavys neprivalo kurti neįgaliesiems pritaikytų sąlygų, „jeigu dėl tokių priemonių bus neproporcingai apsunkinamos darbdavio pareigos“ (7 str.). Galima teigti, kad įstatymas lyg ir gina neįgaliųjų poziciją siekiant išsilavinimo ir integracijos į darbo rinką, tačiau darbdavio pareigos šiuo atveju nėra griežtai reglamentuojamos ir aiškiai apibrėžiamos.

Kitas reikšmingas Lietuvos Respublikos teisinis dokumentas, reglamentuojantis neįgaliųjų teises ir galimybes darbo atžvilgiu, yra Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas, kuriuo, remiantis, darbo rinkoje papildomai remiamų asmenų grupei priklauso negalią turintys darbingo amžiaus Lietuvos piliečiai, kuriems nustatytas iki 25 proc. (sunkus neįgalumo lygis), 30–40 proc. darbingumo lygis (vidutinis neįgalumo lygis) bei darbingo amžiaus neįgalieji, kuriems nustatytas 45–55 proc. darbingumo lygis arba lengvas neįgalumo lygis (4 str.). Svarbu akcentuoti, kad Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymo pataisa (Žin., 2009, Nr. 86-3638) į papildomai remiamų asmenų sąrašą įtraukti sunkiausios negalios asmenys, t.y., kurių darbingumas nesiekė 20 proc. 2006 m. priimtame Užimtumo rėmimo įstatyme papildomai remiamų neįgalių asmenų grupę sudarė tik tie šalies piliečiai, kuriems nustatytas 20–40 arba 45–55 proc. darbingumo lygis, t.y. vidutinis ir lengvas neįgalumo lygis. Apibendrinant galima teigti, kad 2009 m. atliktos šio įstatymo pataisos sudarė galimybes sunkią negalią turintiems asmenims ne tik registruotis darbo biržoje, bet panaikino sunkų neįgalumo lygį turinčius asmenis diskriminuojantį terminą „nedarbingas asmuo“.

Svarbus aspektas, atsiskleidžiantis Užimtumo rėmimo įstatymo turinį ir jo sąsajas su neįgaliųjų įsitraukimo į darbo rinką galimybėmis – įstatyme numatyta ir remiama įdarbinimo subsidijuojant galimybė, kuri tampa efektyvia priemone įstaigoms įdarbinant neįgalius asmenis, taip pat subsidijavimas yra neabejotinai didelė pagalba neįgaliųjų organizacijoms (neįgaliųjų socialinėms įmonėms), kurios gali tapti vienintele galimybe neįgaliajam patekti į darbo rinką (ypač tuo atveju, jeigu asmeniui nustatytas sunkus neįgalumo lygis arba iki 25 proc. darbingumo lygis). Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymu numatoma, jog neįgalūs asmenys, kuriems nustatytas iki 25 proc. darbingumas, ir išsaugojusieji 30–40 proc. darbingumo gali būti remiami, t.y. valstybės subsidijos teikiamos neterminuotam laikui. Kuomet darbo sutartis sudaroma su 45–55 proc. darbingumo ar vidutinį neįgalumo lygį turinčiaisiais, subsidijos gali būti skiriamos 12-ka

mėnesių. Pažymėtina, kad subsidijos darbo užmokesčiui dydis apskaičiuojamas procentais ir priklauso įdarbinto neįgalaus asmens darbo užmokesčio ir nuo jo apskaičiuotų privalomojo valstybinio socialinio draudimo įmokos lėšų. Remiantis Užimtumo rėmimo įstatymu, subsidijos dydis neįgalų įdarbinančiai institucijai (neįgaliųjų socialinei įmonei) valstybės skiriama atsižvelgiant į priimamo į darbą asmens/asmenų darbingumo ir neįgalumo lygio aspektus. Taigi, valstybė neįgalų darbuotoją priimančiai darbo institucijai gali padengti (pagal Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymo 24 str.):

1. 75 proc. apskaičiuotų lėšų, kuomet įdarbinami darbingo amžiaus neįgalieji, kuriems nustatytas iki 25 proc. darbingumo lygis/sunkus neįgalumo lygis;
2. 60 proc. apskaičiuotų lėšų, kuomet įdarbinami darbingo amžiaus neįgalieji, kuriems nustatytas 30–40 proc. darbingumo lygis/vidutinis neįgalumo lygis;
3. 50 proc. apskaičiuotų lėšų, kuomet įdarbinami darbingo amžiaus neįgalieji, kuriems nustatytas 45–55 proc. darbingumo lygis/lengvas neįgalumo lygis.

2009 m. patvirtintas „Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių įgyvendinimo sąlygų ir tvarkos aprašas“ įtvirtina Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatyme nurodytus neįgaliųjų įdarbinimo ir užimtumo rėmimo principus. Remiantis aprašo 163 punktu, subsidija darbo vietai taip pat steigti skiriama, kuomet darbo vietą sau pirmą kartą steigia darbingo amžiaus neįgalieji, kuriems nustatytas darbingumo lygis iki 25 proc. arba sunkus neįgalumo lygis, ir neįgalieji, kuriems nustatytas 30–40 proc. darbingumo lygis (vidutinis neįgalumo lygis). Tačiau svarbu pastebėti, kad asmenys, kuriems nustatytas nedarbingumo lygis iki 25 proc., privalo būti registruoti darbo biržoje kaip „darbo ieškantys asmenys“, o kuomet nustatytas 30–40 proc. darbingumo lygis, asmuo darbo biržoje turi būti registruotas „bedarbio“ statusu. Kaip skelbiama Lietuvos neįgaliųjų draugijos tinklapyje (www.neigaliujudraugija.lt), įgyvendinant Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymo nuostatas neįgaliųjų piliečių tarpe populiarėja nuosavo verslo kūrimas, kurio metu neįgalieji turi galimybę gauti negrąžinamą valstybės paramą. Kurdami nuosavą verslą, neįgaliam asmeniui gali būti skiriama iki 40 minimalių mėnesinių atlyginimų (MMA) dydžio parama, t. y. iki 40 tūkst. litų. Vienintelis apribojimas, jog šia parama gali pasinaudoti Lietuvos darbo biržoje registruoti asmenys, kurių darbingumo lygis neviršija 40 proc. (neįgaliesiems asmenims, kuriems Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos (NDNT) nustatytas 45–55 proc. darbingumo lygis ar lengvas neįgalumo lygis, praranda teisę pretenduoti į šią valstybės paramą).

Siekiant sumažinti neįgaliųjų asmenų nedarbą nuo 2010 m. liepos mėn. Lietuvos darbo birža įgyvendina Europos socialinio fondo finansuojamą projektą „Parama neįgaliesiems“, kuris sudaro galimybes neįgaliesiems atnaujinti darbo įgūdžius, įgyti naujus profesinius gebėjimus/kvalifikaciją, t. y. suteikti profesinę rehabilitaciją. Profesinės rehabilitacijos programoje gali dalyvauti žmonės, turintys jutimo, psichikos, fizinę ar sutrikusio intelekto negalią. Profesinės rehabilitacijos programą sudaro 77 skirtingos mokymo programos (smulkaus verslo administravimo, želdynų priežiūros, kasininko-pardavėjo, apskaitininko, siuvėjo-operatoriaus, kompiuterių vartojimo pagrindų ir kitos). Tačiau analizuojant Lietuvos statistikos departamento duomenis atspindi ir pačių neįgaliųjų menkos iniciatyvos dalyvauti profesinio mokymo ir perkvalifikavimo programose. Nors profesinis mokymas ir perkvalifikavimas daugeliui neįgaliųjų asmenų sudarytų prielaidas įsidarbinti (ar padėtų sugrįžti į darbo rinką), tačiau į šias programas įsitraukia tik nedidelė dalis visų Lietuvoje gyvenančių darbingo amžiaus negalią turinčių asmenų. 2011 m. profesinio perkvalifikavimo ir mokymo programose dalyvavo tik 121 negalią turintis asmuo, kai 2007 m. šiose programose dalyvaujančių neįgaliųjų skaičius siekė kiek daugiau negu 1,4 tūkst.

Pagrindinės institucijos, kurios rūpinasi neįgaliųjų įdarbinimu ir savo veikloje remiasi teisės aktų nustatyta tvarka neįgaliųjų įdarbinimo klausimais yra Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija bei jai pavaldžios įstaigos: Lietuvos darbo birža, Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba, Neįgaliųjų reikalų departamentas ir Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba. Remiantis Lietuvos darbo biržos prie SADM nuostatais (2006; pakeisti 2011), Lietuvos darbo birža, vykdydama jai nustatytus veiklos tikslus, „*rengia ir įgyvendina projektus, skirtus socialinių įmonių veiklai gerinti ir plėsti*“, taip pat „*organizuoja ir koordinuoja profesinės*

reabilitacijos paslaugų teikimą“, kuri numato Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas.

Atsižvelgiant į LR socialinių įmonių įstatymo 15 straipsnio nuostatus, išskiriami trys subsidijų dydžiai neįgaliųjų darbo vietoms įsteigti ir jų darbo priemonėms pritaikyti:

1. Subsidijos dydis sudaro 80 procentus visų neįgaliojo darbo vietos įsteigimui ir darbo priemonių pritaikymui įdarbinant neįgalų darbuotoją, kuriam nustatytas iki 25 procentų darbingumo lygis/sunkus neįgalumo lygis/didelių specialiųjų poreikių lygis;
2. Subsidijos dydis sudaro 70 procentus visų neįgaliojo darbo vietos įsteigimui ir darbo priemonių pritaikymui įdarbinant neįgalų darbuotoją, kuriam nustatytas 30–40 procentų darbingumo lygis/sunkus neįgalumo lygis/didelių specialiųjų poreikių lygis;
3. Subsidijos dydis sudaro 65 procentus visų neįgaliojo darbo vietos įsteigimui ir darbo priemonių pritaikymui įdarbinant neįgalų darbuotoją, kuriam nustatytas 45–55 procentų darbingumo lygis/sunkus neįgalumo lygis/didelių specialiųjų poreikių lygis.

Europos Komisijos parengtoje Europos Sąjungos strategijoje „Europa 2020“ (2010 m.) akcentuojama socialinės ir teritorinės sanglaudos užtikrinimo svarba, „*kad visi galėtų pasinaudoti augimo ir naujų darbo vietų teikimais privalumais <...>*“ (p. 6). Remiantis šia strategija, labai svarbu, skatinti/įtraukti asmenis, turinčius negalią, į ekonominį ir socialinį gyvenimą. Galima pastebėti, kad strategijoje „Europa 2020“ pabrėžiama *visų* asmenų įtrauktis, kuri sudaro prielaidas darnios ir solidarios visuomenės kūrimui (si). Europos Sąjungos strategijoje „Europa 2020“ siekiama užtikrinti, kad būtų visiškai įgyvendinta Direktyva 2000/78/EB. Dromantienės (2005) teigimu, 2000 m. Direktyva dėl vienodo traktavimo įsidarbinant ir dirbant suformavo žmonių su negalia užimtumo politiką. Direktyva 2000/78/EB reglamentuoja vienodų sąlygų taikymo užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus. Direktyvos tikslas – nustatyti kovos su diskriminacija dėl lyties, rasinės/tautinės kilmės, religijos/įsitikinimų, negalios, amžiaus ir lytinės orientacijos pagrindus, tačiau direktyvoje atsiskleidžia darbo aplinkos nepritaikomumas neįgaliųjų poreikiams, tarsi deklaruojama, kad neįgalieji yra nereikalingi darbo rinkoje („*<...> reikalauja iš darbdavių pritaikyti darbo aplinką, kad ji tenkintų neįgalių asmenų poreikius*“).

Remiantis 2010–2020 m. Europos strategija dėl negalios, siekiant didesnio neįgalių asmenų įsitraukimo į darbo rinką labai svarbu, kad nacionaliniu lygmeniu būtų ne tik įvertinama neįgalių asmenų padėtis darbo rinkoje ir kuriamos neįgaliųjų įsidarbinimo galimybės, bet ir kad šalyse būtų kovojama „*su tokia negalios išmokų skyrimo praktika ir išmokų sąlygomis, dėl kurių jie (past. neįgalieji) praranda paskatas dalyvauti darbo rinkoje <...>*“ (p. 7). Galima teigti, kad šioje strategijoje parodoma daugelio šalių padėtis neįgaliųjų atžvilgiu, jog dažnai pagrindiniu (ar net vieninteliu) neįgalių žmonių pragyvenimo šaltiniu tampa valstybės skiriamos išmokos. 2010–2020 m. Europos strategijoje dėl negalios akcentuojama ir kiekvienos šalies iniciatyvos pasinaudojant Europos socialinio fondo (ESF) skiriama parama, kuri remia neįgaliųjų integraciją į darbo rinką, plėtojant aktyvios darbo rinkos politiką bei siekiant, kad darbo būtų lengviau prieinamos negalią turintiems asmenims. Kaip pastebi Dromantienė (2005), Anglija ir Vokietija labiausiai pažengusios, neįgalaus jaunimo profesines perspektyvas garantuojančios Europos šalys (darbo vietų suteikimas, parama įsidarbinant, parama darbo vietose ir pan.), tuo tarpu Lietuvoje ir Latvijoje neįgaliųjų įsidarbinimas grindžiamas asmenine iniciatyva, o parama darbo vietoje yra nepakankama.

Remiantis 2011–2012 m. Socialinio pranešimo duomenimis, 2011 m. pateiktas ir išnagrinėtas 41 juridinių asmenų prašymas dėl socialinės įmonės statuso suteikimo, tačiau šis statusas suteiktas 12-kai įmonių, iš kurių tik keturios – neįgaliųjų socialinės įmonės. 2011 metų pabaigoje Lietuvoje iš viso veikė 137 socialinės įmonės, iš kurių 101 turėjo neįgaliųjų socialinės įmonės statusą. Per 2011 m. įsteigta 71 darbo vieta neįgaliesiems asmenims, kuriems nustatytas iki 55 proc. darbingumo lygis. Tačiau kaip teigiama 2011–2012 m. Socialiniame pranešime, nemaža dalis įkurtų socialinių įmonių uždaro savo veiklą (iš 2006–2008 metų laikotarpyje įsteigtų 570 naujų darbo vietų išsaugota tik 74 procentai) (Socialinis pranešimas, 2011–2012 m., p. 21–22).

Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija (Lietuva ratifikavo 2010 m.) pirmoji privaloma tarptautinė žmogaus teisių teisinė priemonė, kuria Europos Sąjungos šalys narės įsipareigoja

saugoti ir užtikrinti neįgaliųjų žmonių teises ir pagrindines laisves. Kaip pabrėžiama Konvencijos 27 straipsnyje, neįgalieji turi teisę į darbą lygiai su kitais asmenimis, „ši teisė apima teisę į galimybę užsidirbti pragyvenimui iš laisvai pasirinkto darbo ar iš laisvai priimto darbo pasiūlymo darbo rinkoje ir darbo aplinkoje <...>“. Remiantis šiuo straipsniu, neįgalūs asmenys neturi patirti diskriminacijos įdarbinant, kylant tarnyboje, turi lygias galimybes į vienodą atlyginimą už tokios pat vertės darbą, pritaikytas darbo sąlygas, taip pat turi teisę „dalyvauti bendrose techninio ir profesinio orientavimo programose, įdarbinimo tarnybose ir profesiniuose bei tęstiniuose mokymuose“ etc.

Grincevičienės (2005) nuomone, vienas svarbiausių neįgaliųjų įtrauktiems į darbo rinką barjerų yra Lietuvoje nepakankamai pritaikyta edukacinė sistema, taip pat švietimo institucijose atsiskleidžiantis neigiamas pedagogų požiūris į neįgalius moksleivius. Pastebina tendencija, jog mokyklas baigę neįgalieji paprastai renkasi specialiuosius profesinio rengimo centrus arba profesines mokyklas (Ruijs, Peetsma ir van der Veen, 2010; Gudonis ir Mockevičiūtė, 2008). Statistikos departamento duomenimis, 2011-2012 m. m. studijas Lietuvos universitetuose pasirinko 467 negalią turintys studentai, tačiau daugiausiai studijuojančių asmenų, turinčių įvairaus pobūdžio negalias, linkę rinktis profesines mokyklas (2011-2012 m. m. – 994 asmenys). Įgyti išsilavinimą 2011-2012 m. m. siekė mažiau neįgaliųjų, lyginant su 2010-2011 m. m., taip pat besimokančių neįgaliųjų skaičius švietimo sistemoje išlieka labai mažas. Vyraujantys aukšti darbo rinkos reikalavimai (konkurencingumas, aukšta kvalifikacija ir pan.) nesukuria galimybių profesinį išsilavinimą įgijusiems neįgaliesiems asmenims sėkmingai pereiti į darbo rinką, lygiateisiškai joje konkuruoti ir panaudoti savo profesinį potencialą. Anot Ruškaus (2007), geresnius neįgaliųjų asmenų į(si)darbinimo rodiklius galėtų nulėmti neįgaliųjų profesinių gebėjimų ir gerosios patirties sklaida visuomenėje. Tokiu būdu būtų atskleistos neįgaliųjų profesinės galimybės ir tokie veiksmai galėtų prisidėti prie visuomenės (ypač darbdavių) požiūrio į neįgalius darbuotojus kaitos. Tyrime dalyvavę neįgalūs asmenys teigė, kad Lietuvoje pasigenda profesinės karjeros projektavimo sistemiškumo, kuris svarbus užtikrinant ir vystant neįgaliųjų profesinę veiklą. Sistemiškumas, neįgaliųjų nuomone, padėtų užtikrinti tarpinstitucinį pereinamumą, sudarytų sąlygas jiems pereiti iš vienos profesinės sistemos dalies į kitą, iš mokymosi į praktiką, iš praktikos – į rinką, iš rinkos – į perkvalifikavimą. Meister (1998) pabrėžia, kad idealiu atveju kiekviena šalis turėtų sukurti ir palaikyti tokį tarpinstitucinio bendradarbiavimo tinklą, kurio pagalba neįgaliesiems būtų teikiamos konsultacijos ir parama aktualiais klausimais trimis lygmenimis/etapais: 1) pereinant iš bendrojo lavinimo į aukštąją mokyklą, 2) studijų pradžioje ir 3) pereinant iš švietimo institucijos į darbo rinką.

Neįgalieji Lietuvos darbo rinkoje: galimybės ir problemos

Darbą galima traktuoti kaip esminį žmogaus gyvenimo siekį, teikiantį ne tik pajamas, būtinas gyvenimo galimybių (būsto, sveikatos priežiūros, išsimokslinimo, laisvalaikio) disponavimui, bet ir kaip savirealizacijos bei savęs įprasminimo gyvenime poreikis. Tačiau kaip rodo atlikti tyrimai Lietuvoje (Ruškus 2007; Šėporaitytė ir Tereškinas 2007 etc.) ir kitose šalyse (Shima, Zólyomi ir Zaidi 2008; Grammenos 2003; Jones, Latreille ir Sloane 2006; Barnes ir Mercer 2005), neįgalieji yra viena mažiausiai integruotų socialinių grupių darbo rinkoje.

Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje 2011 metais užregistruota 14 880 darbingo amžiaus (nuo 18 metų iki pensinio amžiaus) asmenų, kurie pirmą kartą pripažinti neįgaliaisiais. Kaip skelbia Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2012 m. mūsų šalyje gyveno 142,7 tūkst. neįgalūs asmenys, gaunantys valstybinio socialinio draudimo netekto darbingumo pensijas (2009 metais šio tipo valstybės paramą gavo 120,9 tūkst. asmenų). 2012 metais didžiąją dalį (64,8 proc.) valstybinio socialinio draudimo netekto darbingumo pensijas gaunančių neįgaliųjų sudarė asmenys, kuriems nustatytas 30-40 proc. darbingumo lygis, tokių asmenų praėjusiais metais buvo 78,3 tūkst. 2012 metais sunkiausią negalią turinčių asmenų (0-25 proc. darbingumo lygis) skaičius siekė 14 tūkst., o tai yra 3,4 tūkst. daugiau negu 2009 metais. Nedarbingumo pensijas asmenų, kuriems nustatytas 45-55 proc. darbingumo lygis, skaičius 2012 metais sudarė 41,7 proc. visų valstybinio socialinio draudimo netekto darbingumo pensijas gaunančiųjų skaičiaus.

Remiantis Lietuvos Statistikos departamento pateikiama statistika, 2011 metais Lietuvoje įsidarbinti pavyko 6 227 negalią turinčių asmenų, tačiau tai sudarė tik 3,1 proc. visų neįgalių asmenų Lietuvoje. Lyginant su 2008 metais, įsidarbinusių neįgalių asmenų skaičius sumažėjo 1,7 procentinio punkto. Vinikaitytės-Ruškės et al. (2010) atliktas pusiau struktūruotas interviu su neįgaliųjų verslo plėtros centrų konsultantais atskleidė, kad asmenys su negalia, dalyvaudami darbo rinkoje, susiduria su įvairiomis problemomis ir kliūtimis, kurios paprastai yra susiję tiek su sunkumais įvertinant neįgalaus asmens galimybes dirbti, tiek su darbdavių nesuinteresuotumu įdarbinti neįgalų asmenį, taip pat pačių neįgaliųjų profesinės motyvacijos stoka. Tyrimo autorių nuomone, neįgaliųjų ištraukimo į darbo rinką kliūtis galėtų sumažinti/panaikinti asmenims su negalia tikslingai suteiktos tarpininkavimo įdarbinant paslaugos. Tačiau kaip pastebi Šėporaitytė ir Tereškinas (2007), dažnai neįgalieji linkę ieškoti darbo tinklaveikos (turimų socialinių ryšių) pagalba, t. y. pasitelkdami asmenines pažintis ir ryšius ir labai retai naudojami tarpininkaujančių įdarbinimo institucijų paslaugomis, nes netiki, kad iš šių institucijų sulauks reikiamos pagalbos.

Kaip nurodo Smith ir Twomey (2002), pagrindinės neįgalių asmenų ištraukimo į darbo rinką kliūtys paprastai būna šios:

- Negalios sunkumas, tipas, darbingumo lygis;
- Darbo vietos prieinamumas (patogi, neįgaliųjų poreikiams adekvati darbo vieta, specialių darbinių sąlygų sukūrimas, profesinis konsultavimas ir profesinė pagalba darbovietėje ir kt.);
- Diskriminacija, patiriama darbo vietoje arba siekiant įsidarbinti.

Smith ir Twomey (2002) pažymi, kad neįgalių asmenų ištraukimui į darbo rinką galimybes lemia visi šie kompleksiskai sąveikaujantys veiksniai, tačiau neabejotinai reikšmingi lyties ir amžius efektai. Kaip rodo 2006 metais VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ inicijuoto tyrimo „Žmonių, turinčių psichikos negalią, darbinių įgūdžių pradinis įvertinimas“³⁰² rezultatai, psichikos negalią turintys asmenys darbe pasižymi punktualumu, yra bendraujantys, imlūs ir atsakingi, tačiau didžioji dalis tyrimo dalyvavusių respondentų (69,7 proc.) pabrėžė, kad pagalba ir konsultavimas darbo vietoje jiems padeda lengviau įsisavinti naujas darbo užduotis. Nepaisant to, beveiki pusė (42,9 proc.) dirbančių neįgalių asmenų, turinčių psichikos negalią, vengia prašyti kolegų ir aplinkinių pagalbos, o susidūrę su neaiškumais atliekant darbinę užduotį pirmiausia bando spręsti jas patys. Galima manyti, jog neįgalieji vengia kreiptis pagalbos į kolegas norėdami išvengti stigmos, t.y., kad besiformuojančių nuostatų, jog psichikos negalia riboja asmens galimybes įsisavinti informaciją, suprasti ir kokybiškai atlikti paskirtas užduotis ir panašiai. Tačiau reikia pastebėti, kad darbo vietoje juntama įtampa, nerimas ir kt. (pvz. dėl nepakankamo gebėjimo atlikti paskirtas užduotis, dėl profesinio vaidmens nepakankamo išpildymo) gali turėti neigiamos įtakos atliekamam darbui ir jo kokybei. Apibendrinant tyrimo duomenimis galima pasakyti, kad psichiškai neįgalių asmenų savarankiškumo skatinimas darbe yra viena pagrindinių sričių, kuriai reikėtų teikti daugiau dėmesio ir ją tobulinti (tiek profesiniame rengime, tiek konkrečioje darbo vietoje).

Išnagrinėjus VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ ir kitų Lietuvos ir užsienio autorių (Pundziūtė ir Stankuvienė 2011; Shima, Zólyomi ir Zaidi 2008; Vecchio 2007; Jones ir Latreille, 2009 etc.) atliktus tyrimus galima teigti, kad šie patvirtina Smith ir Twomey (2002) paminėtas neįgalių asmenų įsidarbinimo kliūtis, ypač negalios tipo (fizinės, psichinės ar raidos) aspektu. Remiantis minėtų autorių tyrimais, nagrinėjant tiek visuomenės, tiek pačių darbdavių požiūrius į neįgalius darbuotojus atsiskleidžia skirtumai negalios tipo požiūriu. Kaip rodo 2008 metais atliko tyrimas „Darbdavių požiūrio įvertinimas penkiais psichikos neįgaliųjų darbo aspektais“³⁰³, valstybinį, privatų ir nevyriausybinį organizacijų sektorius atstovaujantys darbdaviai nurodo, kad dėl neįgalių asmenų patiriamų sunkumų ištraukti į darbo rinką didžiąja dalimi kalta visuomenė ir valstybė. Kaip teigiama, valstybė nesudaro programų ir palankių/adekvačių sąlygų įdarbinant neįgaliuosius, stinga ir valstybės skatinimo, kaip pavyzdžiui „*atleidimo nuo kokių nors mokesčių*“. Tačiau atsiskleidžia ir pačių darbdavių motyvacijos įdarbinti neįgalų asmenį stoka, išryškėjusi tokiuose pasisakymuose kaip „*kam man dabar sukti galvą, jei galiu įdarbinti sveiką žmogų*“ arba

³⁰² http://www.old.gip-vilnius.lt/leidiniai/galiu_dirbti_nr2.pdf.

³⁰³ http://www.old.gip-vilnius.lt/equal/kokybinis_tyrimas_VU.html.

„jei priimsi psichikos ligonį, turėsi problemų ir tai visi žino“. Galima teigti, kad darbdavių nenoras įdarbinti neįgalų yra grindžiamas naudingumo principu, nes daugeliu atvejų neįgaliesiems reikalingos tam tikro darbo sąlygos, atitinkama darbinė aplinka (pvz. darbo asistento paslaugos), o tai tiesiog tampa ekonomiškai nepalanku darbdavio atžvilgiu. Taip pat svarbu pastebėti, kad darbdavių nuomonėse vyrauja stereotipinis, išankstinis nusistatymas, neįgaliojo kaip naštos darbdaviui suvokimas. Darbdaviai linkę rinktis sveikus darbuotojus, o nepalankios neįgalųjų situacijos priežastis motyvuoti valdžios aplaidumu (kaip teigė patys darbdaviai, „valstybė turi skatinti darbdavį, kad jis norėtų padėti tokiems žmonėms įsidarbinti“).

Rigg (2005) pastebi, kad nagrinėjant neįgalųjų padėties ir įsitraukimo į darbo rinką galimybes, svarbu atsižvelgti ir į amžiaus bei lyties aspektus. Autoriaus teigimu, neįgaliesiems jaunuoliams³⁰⁴ sunkiau integruotis į darbo rinką negu vyresniems (26-49 metų amžiaus) neįgaliesiems. Nors 26-49 amžiaus neįgalūs vyrai turi daugiau galimybių įsidarbinti bei gauti didesnį darbo užmokestį, tačiau neįgalų vyrų darbo užmokestis yra mažesnis lyginant su aktyviais darbo rinkoje negalios neturinčiais vyrais. Rigg (2005) tyrimas taip pat parodė, kad vyresnio amžiaus neįgalios moterys dažniau linkusios keisti darbo vietą arba pasitraukti iš darbo rinkos, o mažiausiai motyvuoti dirbti yra 18-25 metų neįgalūs asmenys (tiek vyrai, tiek moterys).

Apibendrinant galima teigti, kad neįgalūs asmenys - viena labiausiai pažeidžiamų socialinių grupių Lietuvos ir kitų šalių darbo rinkoje. Nepalankią neįgalųjų padėtį darbo rinkoje sąlygoja platus spektras individualių ir kontekstinių veiksnių, tokių kaip profesinio pasirengimo ir kvalifikacijos trūkumas, sunkumai atliekant paskirtą darbą, baimė patirti diskriminaciją darbo vietoje, tačiau ne mažiau reikšmingas stigmatizuojantis visuomenės ir darbdavių požiūris į neįgalų darbuotoją, menkas darbdavių suinteresuotumas (pvz. dėl specialaus darbo vietos pritaikymo neįgaliesiems, apribojimų dėl negalios dirbti pilną darbo dieną), neįgaliojo profesinių gebėjimų nuvertinimas ir pan. Tokiomis sąlygoms neabejotinai svarbus tampa valstybės politikos vaidmuo ir parama neįgalų asmenų užimtumo skatinimo ir į(si)darbinimo galimybių didinimo procese.

IŠVADOS

1. Po Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą įvyko teigiami poslinkiai neįgalųjų atžvilgiu: įvykdytos teisinių dokumentų pataisos, ratifikuota Jungtinių Tautų Neįgalųjų teisių konvencija, pripažįstant, jog asmenys su negalia turi lygias teises su kitais visuomenės nariais dalyvauti visuomenės gyvenime, siekti išsilavinimo, pilietinio dalyvavimo, užimtumo. Svarbiausi šalies norminiai dokumentai, formuojantys neįgalųjų darbo rinkos politiką, yra Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas, Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, Lietuvos Respublikos neįgalųjų socialinės integracijos įstatymas, Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas. Šalyje nuolat atliekamos norminių dokumentų korekcijos, patvirtinamos įvairios priemonės, rengiami projektai, siekiant, kad teisės aktuose reglamentuojamos neįgalųjų galimybės darbo rinkoje būtų įgyvendinamos praktiškai. Atlikta norminių dokumentų turinio analizė atskleidė, kad pagrindinės neįgalųjų įsitraukimo į darbo rinką strategijos yra paremtos socialinių įmonių kūrimo, subsidijavimo, verslumo skatinimo ir profesinės reabilitacijos (perkvalifikavimo) principais. Nors įstatymų kūrimo politikoje vyksta teigiami poslinkiai neįgalųjų užimtumo srityje, tačiau atsispindi stiprus atotrūkis tarp neįgalųjų įsidarbinimą reglamentuojančių įstatymų bei projektų ir realaus neįgalųjų darbo praktikos įgyvendinimo. Įstatyminės bazės kūrimo, pataisų ir orientavimo neįgaliesiems poreikį atspindi ir Lietuvos socialinė statistika. Svarbu, kad neįgalieji turėtų galimybes ne tik įsitraukti į šalies darbo rinką, bet ir joje išlikti, galėtų siekti karjeros. Šiuo požiūriu neįgalų asmenų galimybės darbo rinkoje yra neatsiejamas nuo jų padėties švietimo sistemoje, galimybių ir siekių įgyti išsilavinimą, taip pat nuo politinių veiksnių ir individualių iniciatyvų.
2. Remiantis Lietuvos ir kitų šalių autorių tyrimais, neįgalūs asmenys yra viena labiausiai pažeidžiamų socialinių grupių darbo rinkoje. Nepalankią neįgalųjų padėtį darbo rinkoje

³⁰⁴ Rigg (2005) tyrimo metu jaunimo grupei priskirti 18-25 metų amžiaus asmenys.

sąlygoja platus spektras individualių ir kontekstinių veiksnių, tokių kaip profesinio pasirengimo ir kvalifikacijos trūkumas, sunkumai atliekant paskirtą darbą, baimė patirti diskriminaciją darbo vietoje, tačiau ne mažiau reikšmingas stigmatizuojantis visuomenės ir darbdavių požiūris į neįgalų darbuotoją, menkas darbdavių suinteresuotumas (pvz. dėl specialaus darbo vietos pritaikymo neįgaliesiems, apribojimų dėl negalios dirbti pilną darbo dieną), neįgaliojo profesinių gebėjimų nuvertinimas ir pan. Tokiomis sąlygomis neabejotinai svarbus tampa valstybės politikos vaidmuo rengiant neįgaliųjų užimtumo strategijas bei skatinant neįgalių asmenų į(si)darbinimą.

LITERATŪRA

1. *2010-2011 metų Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinis pranešimas* (2011). Vilnius, Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
2. Barkauskienė, R., Bieliauskaitė, R., (2002). Mokymosi negalią turinčių vaikų elgesio ir emocijų sunkumai. *Medicina*, 38(4), p. 439-443.
3. Barnes, C., Mercer, G. (2010). *Exploring disability*. Cambridge: Polity Press.
4. Dromantienė, L. (2005). Europos Sąjungos socialinė neįgaliųjų politika: žmogiškųjų išteklių diskursas. *Jurisprudencija*, 67(59), p. 140-150.
5. Europos Komisijos 2010 kovo 3 d. 2020 m. Europa. [2010]. KOM (2010) 2020.
6. Europos Komisijos 2010 lapkričio 15 d. 2010–2020 m. Europos strategija dėl negalios. Tolesnis siekis kurti Europą be kliūčių (2010). KOM (2010) 636.
7. Filipavičiūtė, R., Jurgelėnas, A., ir Rugienė, R. (2007). Vilniaus miesto pagyvenusių neįgalių žmonių socialinės paramos tyrimas. *Gerontologija*, 8(3), p. 157-164.
8. Grammenos, S. (2003). *Illness, disability and social inclusion*. Ireland: European Foundation for the improvement of Living and Working Conditions. Paimta 2013 02 16 iš Eurofound tinklalapio: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0335.htm>
9. Grincevičienė, R. (2002). Neįgalių studentų požiūris į invalidų socialinės integracijos procesą. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 1(1), p. 82-88.
10. Grincevičienė, V. (2005). Ugdymo veikėjų požiūris į negalią turinčius vaikus. *Mokytojų ugdymas*. 4, p. 101-106.
11. Gudonis, V., ir Mockevičiūtė, M. (2008). Pedagogų požiūris į specialiųjų poreikių vaikus bendrojo lavinimo mokykloje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4 (20), p. 131-139.
12. Gudžinskienė, V., Jurgutienė, Ž. (2010). Neįgaliųjų socialinės integracijos teisinis reglamentavimas. *Socialinis ugdymas*, 11(22), p. 18-26.
13. Guščinskienė, J., ir Čiburienė, J. (2011). Lietuvos neįgaliųjų įtrauktis į aukštąjį mokslą ir darbo rinką: socialinės atsakomybės aspektas. *Ekonomika ir vadyba*, 16, p. 501-509.
14. Jacikevičienė, O., ir Jacikevičienė, R. (2005). Ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių protinę negalią, sensorinės sistemos funkcionavimo ypatymai ir koregavimo būdai. *Mokytojų ugdymas*, 3p. 144-151.
15. Jones, M.K., ir Latreille, P.L. (2009). Disability, health, caring and the labour market: evidence from the Welsh health survey. *Local Economy*, 24(3), p. 192-210.
16. Jones, M.K., Latreille, P.L., ir Sloane, P.J. (2006). Disability, gender, and the British labour market. *Oxford Economic Papers*, 58, p. 407-449.
17. Juozulynas, J.A., Jurgelėnas, A., ir Samsonienė, L. (2011). Negalios įtaka sportuojančių asmenų gyvenimo kokybės fizinei sričiai. *Medicinos teorija ir praktika*, 17(1), p. 15-22.
18. Jurkuvienė, R., ir Žvirblytė D. (2005). Tėvų, auginančių vaiką su regėjimo negalia, psichosocialiniai poreikiai. *Sveikatos mokslai*, 3(40), p. 86-90.
19. Katiliūtė E., Bumblauskaitė K., ir Skiecevičius P. (2008). *Žmonių su fizine negalia įsidarbinimo patirtys: vidinių ir išorinių veiksnių valdymo galimybės*. Projekto “Verslo įmonių ir kolerProjekto “Verslo įmonių ir kolegijų dėstytojų gebėjimų atlikti kokybinius tyrimus ugdymas” tyrimų ataskaitų rinkinys (p. 224-258). Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija.
20. Kriščiūnas, A., Samėnienė, J., ir Stapulionytė, R. (2005). Profesinė rehabilitacija ir naujas požiūris vertinant neįgaliųjų darbingumą. *Sveikatos mokslai*, 3(40), p. 82-85.
21. Lauruška, V. (2003). Possibilities of Communication and Environment Control for the Physically Disabled People. *Specialusis ugdymas: mokslo darbai*, 1(8), p. 66-71.
22. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569, Aktuali nuo 2012-11-06
23. Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatymas. Valstybės žinios, 1991, Nr. 36-969.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

25. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. Valstybės žinios, 2003, Nr. 114–5115. Aktuali nuo 2008-07-05.
26. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 83-2983
27. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. lapkričio 13 d. įsakymas Nr. A1 – 306 „Dėl Lietuvos darbo biržos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2006, Nr. 125-4774. Aktuali nuo 2011-11-05.
28. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2009 m. rugpjūčio 13 d. įsakymas Nr. A1 – 499 „Dėl aktyvios darbo rinkos politikos priemonių įgyvendinimo sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2009, Nr. 98-4133.
29. Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 96-3519. Aktuali nuo 2012-01-01.
30. Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. Valstybės žinios, 2006, Nr. 73-2762. Aktuali nuo 2006-08-01 iki 2009-08-01.
31. Meister, J.J. (1998). Study conditions and behavioral patterns of students with disabilities in German universities. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 13(2), p. 37-50.
32. Neįgaliųjų teisių konvencija (2009). Paimta 2013 02 16 iš Lietuvos neįgaliųjų forumo tinklalapio: http://www.lnf.lt/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=19&Itemid=9&lang=lt&limitstart=5
33. Pocius, A. (2008). Neįgalių žmonių mobilumo bei jų aktyvumo darbo rinkoje galimybių įvertinimas. *Lietuvos ekonomikos apžvalga*, 2, p. 15-25.
34. Pundziūtė, Z., ir Stankuvienė, D. (2011). *Svarbiausi sėkmingos proto negalios asmenų į darbo rinką principai*. Mažeikiai: Spaudos tinklas.
35. Rakauskienė, E., ir Skučas, K. (2009). Paraplegikų gyvenimo kokybė lyties, amžiaus, fizinio aktyvumo, negalios aspektais. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*, 1(72), p. 92-99.
36. Rigg, J. (2005). Labour market disadvantage amongst disabled people: a longitudinal perspective. Paimta 2013 02 16 iš London School of Economics and Political Science tinklalapio: http://eprints.lse.ac.uk/6250/1/Labour_Market_Disadvantage_amongst_Disabled_People_A_longitudinal_perspective.pdf
37. Ruijs, N., Peetsma, T., ir van der Veen, I. (2010) The presence of several students with special educational needs in inclusive education and the functioning of students with special educational needs. *Educational Review*, 62(1), p. 1-37.
38. Ruškus, J. (2007). *Neįgaliųjų profesinė karjera ir jos projektavimas: būklė ir galimybės*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
39. Samsonienė L., Adomaitienė, R., ir Piečaitienė, J. (2008). Neįgaliųjų socializacija taikomojoje fizinėje veikloje. *Medicina*, 44(11), p. 877-884.
40. Šėporaitytė, D., ir Tereškinas, A. (2007). *Neįgaliųjų įsidarbinimo ir mokslo galimybės Lietuvoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
41. Shima, I., Zólyomi, E., ir Zaidi, A. (2008). *The Labour Market Situation of People with Disabilities*. Vienna: European Centre for Social Welfare, Policy and Research.
42. Skerytė-Kazlauskienė, M., ir Barkauskienė, R. (2010). Mokymosi negalią turinčių paauglių savęs vertinimas ir suvokta socialinė parama. *Psichologija*, 41, p. 33-49.
43. Smith, A., ir Twomey, B. (2002). Labour market experiences of people with disabilities. *Labour Market Trends*, p. 415–427.
44. Snieškienė, D., ir Vaizgenytė, K. (2007). Reabilitacinės paslaugos vaikams, sergantiems Dauno sindromu: tėvų nuomonė. *Sveikatos mokslai*, 5(52), p. 1242-1247.
45. Švedienė L., Sapežinskienė, L., ir Urbonavičiūtė, E. (2008). Neįgalaus žmogaus teorinės ir praktinės įsidarbinimo darbo rinkoje galimybės. *Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros perspektyvos integracijos į Europos Sąjungą kontekste* (p. 50-54). Kaunas: Technologija. - ISSN 1648 – 1717.
46. Tarybos 2000 m. lapkričio 27 d. direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus. [2000]. OL, L 303/16.
47. Vecchio, N. (2007) Labour market decisions of Australian families coping with mental and physical disabilities. *Economic Analysis and Policy*, 37 (1), p. 61-75.
48. Večkienė, N., ir Anušienė, I. (2011). Hipoterapijos kaip alternatyvaus socialinio darbo metodo veiksmingumas vaikams su fizine negalia socialinės izoliacijos įveikimo procese : tėvų požiūris. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 7(1), p. 175-192.

49. Vinikaitytė-Ruškė, J., Neverdauskienė, E., ir Barcytė, L. (2010). Socioedukaciniai tarpininkavimo įdarbinant neįgaliuosius aspektai: neįgaliųjų verslo plėtros centrų konsultantų patirtis. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1(26), p. 129-135.
50. Zmitravičius, A., ir Grigas, R. (2010). *Kurčiųjų švietimo bruožai Lietuvoje: sutrikusios klausos mokinių ugdymo patirties sociologinis vertinimas*. Šiuolaikinė mokykla: jaunimo savijauta, prioritetai ir nuostatos: jaunųjų sociologijos mokslininkų darbai (p. 7-15). Vilnius: LEU leidykla.

ASSUMPTIONS OF DISABLED PERSONS INVOLVEMENT INTO THE LABOUR MARKET: THE CONTEXT OF LITHUANIAN LEGAL DOCUMENTS

Ugnė Žalkauskaitė, Rūta Brazienė
Kaunas University of Technology

SUMMARY

Recently the attention of Lithuanian researchers has been getting more focused on disabled person's situation in the labour market. However studies (Pocius, 2008; Guščinskienė and Čiburienė, 2011 etc.) show that persons with disability are still one of the most excluded social groups in various areas of society, especially in the labour market. Research of disabled people status as well as possibilities and issues in labour market are represented by authors from Lithuania and other countries. The aim of this article is to review basic Lithuanian legal documents that are related to disabled persons integration into the labour market and discuss about the assumptions of disabled persons employment. Research methods: analysis of scientific literature, analysis of statistical databases, qualitative content analysis of legal documents.

Content analysis of Lithuanian legal documents showed that issues of disabled people employment have been taking a significant place in state's social policy, as well as in practical strategies. Employment strategies and job opportunities of disabled play a more important role in the context of state's legal system. However, in some cases legal regulation is too general. Consequently, both supplementary obscurities and problems might be caused while employing people with disabilities in practice.

BAIGIAMOJI STUDENTŲ PRAKTIKA SOCIALINIŲ DALININKŲ POŽIŪRIU

RITA MIČIULIENĖ

Aleksandro Stulginskio universitetas

RASA DIDŽIULIENĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Universitetinių studijų praktiką traktuojant kaip suplanuotą studento mokymąsi darbo vietoje įmonėje (organizacijoje), kuomet mokymosi siekiniai yra sudėtinė studijų programos dalis, sutariama, kad praktikos procesas yra grindžiamas studento, organizacijos ir aukštosios mokyklos partneryste. Šie veikėjai ir organizacijos yra socialiniai dalininkai studijų procese. Straipsnyje nagrinėjami jų bendradarbiavimo praktiniame rengime aspektai ir interesai, atskleidžiami kai kurie praktikų realizavimo poveikio aspektai.

ĮVADAS

Darbo rinka reikalauja iš darbuotojo kompetencijų, laiduojančių asmens pasirengimą įsidarbinti bei išlaikyti darbo vietą. Tai sąlygoja prielaidas įsidarbinamumo kompetencijos ugdymui. Aukštas absolventų įsidarbinimo lygis yra vienas reikšmingiausių aukštosios mokyklos kokybiškos veiklos rodiklių. Todėl neatsitiktinai vis didesnis dėmesys skiriamas studentų praktiniam parengimui – svarbiai įsidarbinamumo kompetencijos dedamajai.

Studentų praktinio pa(si)rengimo problema jau daugiau nei dešimtmetį tyrinėjama įvairaus lygmens studijose, aptarinėjama mokslininkų, verslininkų, politikų auditorijose. Praktinio rengimo proceso organizavimo, įgyvendinimo tobulinimui padėti teisinio ir akademinio reglamentavimo pamatai (LR Mokslo ir studijų įstatymas (2009), 2010 m. bal. 9 d. LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. V-501 „Dėl laipsnį suteikiančių pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programų bendrųjų reikalavimų aprašo“). Įvairiu metu įgyvendinti projektai buvo/yra skirti praktikų organizavimo modelių sukūrimui ir/ar pagrindimui (Studentų praktikos vietos savivaldos institucijose sistemos sukūrimas, 2011; Profesinės veiklos lauko tyrimas, 2012; Lietuvos aukštųjų mokyklų dėstytojų ir I-II pakopų studentų praktikų/stažuočių užsienyje reziduojančiose įmonėse ir tarptautinėse organizacijos modelio sukūrimas, 2011; Studentų praktikų modelio sukūrimas ir įgyvendinimas šalies įmonėse, 2012 bei kt.). Moksliniai tyrimai padėjo išgryninti įsidarbinamumo kompetencijos lauką (Čepas, 2007) bei profesinio rengimo ir verslo sąveikos struktūrą ir charakteristikas (Maurušaitienė, 2007), apibūdinti socialinių dalininkų bendradarbiavimo ypatumus šalies švietimo sistemoje (Pileičikienė, 2011; Kaminskienė, 2008, ir kt.), apibrėžti praktinio mokymo sudedamąsias dalis, praktikų organizavimo ir įgyvendinimo kokybinius parametrus, juos grindžiančius rodiklius ir kriterijus (Stasiūnaitienė, Norkutė, 2011). Teoriniai ir empiriniai tyrimai rodo, kad svarbus praktinio mokymo kokybės elementas yra socialinių dalininkų tarpusavio sąveika, kuri reikalauja tiek išsamesnių mokslinių tyrimų, tiek ir praktinio pritaikomumo.

Tyrimo objektas – socialinių dalininkų sąveika universitetinių studijų praktikos procese.

Tyrimo tikslas – atskleisti socialinių dalininkų – studentų ir darbdavių – požiūrį į studentų praktikos aukštojo mokslo studijose realizavimą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Aptarti studentų baigiamųjų praktikų pokyčius ir socialinių dalininkų interesus jos realizavime.
2. Įvertinti praktikos realizavimo kokybę socialinių dalininkų bendradarbiavimo ir praktikos poveikio aspektu.

Studentų baigiamųjų praktikų pokyčiai ir socialinių dalininkų interesai jos realizavime

Kintantis aukštųjų mokyklų vaidmuo žinių visuomenėje sąlygoja tai, jog šalia plataus, fundamentalaus ir įvairiapusiško išsilavinimo, kuris buvo esmingas aukštajai mokyklai visą jų gyvavimo laikotarpį, vis intensyviau aktualizuojami darbo pasaulio poreikiai, nustatantys

kvalifikacijos ir profesinio pasirengimo reikalavimus, siekiant, kad aukštasis išsilavinimas užtikrintų įsitraukimo į darbo rinką galimybes (Stasiūnaitienė, Norkutė, 2011). Tai suponuoja dvejopus pokyčius aukštojo mokslo studijose: studijų programų struktūros pertvarkymus, didinant praktinio studentų parengimo, kaip sudėtinės studijų programų dalies, apimtis bei darbo pasaulio aktyvų įsitraukimą į studijų programų rengimą/pertvarkymą ir atsakomybės prisiėmimą už praktinį besimokančiųjų parengimą.

Tokiu būdu socialinė atsakomybė už studijų programų ir pa(si)rengimo darbo rinkai kokybę tenka visiems praktikos procese dalyvaujantiems veikėjams: studentui, organizacijai ir aukštajai mokyklai. Asmenis ar jų grupes, norinčius ir galinčius pri(si)imti socialinę atsakomybę už studijų programų kokybę, kai kurie mokslininkai (Pukelis, Pileičikienė, 2010; Pileičikienė, 2011), vadovaudamiesi užsienio šalių išsamiais tyrimais, įvardija kaip socialinius dalininkus. Pasak Pukelio ir Savickienės (2009), *socialiniai dalininkai* – visi asmenys ir visuomenės grupės, kurios prisiima dalį socialinės atsakomybės už būsimų specialistų parengimo kokybę: darbdaviai, studentai, jų tėvai ir dėstytojai, aukštosios mokyklos administracija, absolventai, profesinės asociacijos, profsąjungos ir t.t. Winn (2001) pabrėžia, jog tai yra asmenys ar grupės, kurie daro organizacija įtaką ir turi dėl jos bendrų interesų (cituoja Pileičikienė, 2011:136).

Kaip svarbų bendrą interesą (plačiau nesigilinant į interesų problematikos niuansus) praktikų organizavimo procese galima įvardinti įsidarbinamumą, t.y. gebėjimą reikalingą nuolatiniam savęs užimtumui darbo (profesijos) pasaulyje (Čepas, 2007:27). Žmogaus įsidarbinimas, teigia Čepas, yra statiškas reiškinys užsibaigianti įsidarbinimo aktu. Tačiau šiuolaikiniame pasaulyje reikšmingas yra nuolatinis žmogaus pasirengimas dirbti, pasirinkti, pasirengti „įžengti“ į profesinį lauką bei išlaikyti darbo vietą, t.y. sugebėti įsidarbinti kiekvienoje sparčiai besikeičiančio darbo pasaulio situacijoje (ten pat). Skirtingoms socialinių dalininkų grupėms įsidarbinamumo kompetencija (kartu ir praktika) svarbi įvairiai:

- Studentams praktika svarbi, kaip galimybė tobulinti specialiąsias, bendrąsias ir karjeros valdymo kompetencijas, susipažinti su tam tikra profesinės veiklos sritimi, išplėsti žinias apie ūkio sritį/sektorių, kuriame atliekama praktika, geriau suprasti tam tikrai profesijai būdingas vertybines nuostatas, konkrečios įstaigos veiklos normas, organizacijoje plėtojamas kultūros ir mikroklimato subtilybes (Kondratavičienė, Sajienė, 2007), generuoti savo patirtimi pagrįstas žinias ir plėtoti kompetencijas (Stasiūnaitienė, Norkutė, 2011). Kitaip tariant, tai yra galimybė įgyti realios darbo patirties prieš patenkant į darbo rinką. Todėl tikimasi, jog studentas yra aktyvus ir prisiimantis atsakomybę už praktikos kokybę bei jos rezultatus.
- Darbdavių interesas dalyvauti profesiniame rengime dažniausiai sąlygojamas konkrečių įmonės poreikių (pav., papildomos darbo jėgos) bei ekonominės naudos: darbdaviai turi galimybę praktikos metu kelti būsimų specialistų kvalifikaciją bei išsiugdyti potencialų darbuotoją. Praktikai organizuoti ir įgyvendinti skirtas laikas ir sąnaudas ilgainiui atsiperka ir tampa sėkminga investicija į įmonės ar organizacijos ateitį (Lietuvos darbdavių konfederacija).
- Aukštajai mokyklai praktikų organizavimas padeda priartinti studijų programas prie darbo rinkoje reikalingų kompetencijų, novatoriškumo ir verslumo principų, išryškinti praktikų tobulinimo galimybes. Studentų praktikos svarba aukštajai mokyklai ypač reikšminga, nes praktinis mokymas, bendradarbiavimas su verslo atstovais yra integrali studijų kokybės užtikrinimo dalis, pastaruoju metu itin akcentuojama tiek Lietuvos, tiek tarptautiniuose teisės aktuose (Stasiūnaitienė, Norkutė, 2011). Praktiškai tai susiję su aukštųjų mokyklų reitingavimu, jų prestižo, žinomumo didinimu: absolventų įsidarbinimo lygis yra vienas reikšmingiausių aukštosios mokyklos kokybiškos veiklos rodiklių.

Atsižvelgiant į pakitusią praktikos sampratą, pagal Cooper ir kitus (2010), atitinkamai turi pasikeisti ir praktikos organizavimo kultūra, įtraukianti naujas vertybes, veiklos principus ir atitinkamai naujus procesus. Stasiūnaitienė ir Norkutė (2011) moksliskai išsamiai ir nuodugnai pagrindžia aukštojo mokslo studijų praktikos kokybinius parametrus, tokius kaip praktikos struktūra ir ištekliai, praktikos realizavimo kokybė, praktikos rezultatų kokybė ir praktikos poveikio vertinimas. Šiame tyrime dėmesys kreipiamas į du parametrus: *praktikų realizavimo kokybę*, kuri

suprantama kaip bendradarbiavimo tarp aukštosios mokyklos, studento ir praktikos įmonės eigos užtikrinimu bei praktikos poveikio kokybę, kuri demonstruoja praktikos reikalavimų atitiktį socialinių dalininkų lūkesčiams. Minėti parametrai yra „pamatuojami“ studentų ir darbdavių požiūrio bei poreikių savo kompetentingumo ribose tyrimais, kas sudaro prielaidas praktikų kokybės tobulinimui.

Tyrimo metodika

Gilinantis į praktikų organizavimo kokybę, buvo atliktas kiekybinis tyrimas tuomečiame Lietuvos žemės ūkio universitete (dabar – Aleksandro Stulginskio universitetas), apklausiant 2009 m. pirmos studijų pakopos visų fakultetų 286 studentus, kurie buvo atlikę profesinės veiklos praktiką, bei 2010 m. – 221 studentą. Nors sociologinio kiekybinio tyrimo rezultatai didesnių praktikos organizavimo problemų neatskleidė, vis tik buvo juntamas (ypač iš studentų) nepasitenkinimas praktikų kokybe. Todėl 2011 m. atliktas kokybinis tyrimas, siekiant pagilinti kiekybinių tyrimų duomenis ir suformuoti konceptualų sociologinį požiūrį. Pasak Brazienės ir kitų (2011), sudėtingos socialinės sistemos negali būti adekvačiai suvokiamos ir efektyviai valdomos, taikant deterministines prieigas. „Svarbu suprasti, kad socialinė realybė yra socialinio konstravimo ir socialinės sąveikos padarinys, subjektų interesai ir valia, subjektyvus prasmės suvokimas, motyvacija, ir kt. įgauna išskirtinį vaidmenį“ (Brazienė, Merkys, Didžiulienė ir kt., 2011:21).

Į pusiau struktūruoto interviu klausimus atsakė 7 (S) studentai, atlikę profesinės veiklos praktiką įmonėse/organizacijose, ir 5 (D) įvairių įmonių darbuotojai. Jų darbo įmonėje stažas nuo 6 iki 15 m.; studentų praktikoms vadovauja nuo 1 iki 10 metų. Paprastai kasmet „globoja“ po 1-2 studentus. Interviu klausimais buvo siekiama pagilinti kiekybinio tyrimo duomenis apie praktikų vadovų aukštojoje mokykloje – studentų – praktikų vadovų įmonėse sąveiką: praktikos užduočių formulavimą, vadovavimą praktikai, pagalbą jos metu. Duomenų analizė atlikta tradiciniu būdu, naudojant loginių samprotavimų, skirtų išryškinti analizuojamos medžiagos esmę (Kardelis, 1997).

Tyrimo rezultatai ir analizė.

Socialinių dalininkų bendradarbiavimo aspektas

Socialinių dalininkų bendradarbiavimas prisideda prie praktikos realizavimo kokybės užtikrinimo. Pastaroji siejama su optimaliu praktikos proceso eigos vadyba, panaudojant turimus išteklius, tiek žmonių, tiek metodinius (dokumentus) ar materialiuosius (Stasiūnaitienė, Norkutė, 2011). Mentorius (praktikos vadovas aukštojoje mokykloje) išleidžia studentus į praktiką, parengia praktikos sutartis, pristato praktikos atlikimo metodines rekomendacijas, susitinka su studentais praktikos metu, padeda spręsti problemas. Respondentų atsakymai rodo, kad praktikos vadovas universitete dažniausiai formuoja užduotis, konsultuoja, iškilus neaiškumams, t.y. atlieka funkcijas, numatytas formaliuose praktikos organizavimo dokumentuose.

I lentelė

Mentoriaus suteikta pagalba studentams

(Šaltinis: Sudaryta autorių)

Pagalbos rūšis	2009 m.	2010 m.
1. Formulavo praktikos tikslus ir užduotį	54,4 proc.	59,7 proc.
2. Konsultavo iškilus neaiškumams	35,0 proc.	28,5 proc.
3. Suteikė praktikos užduočiai atlikti reikalingų žinių	22,3 proc.	22,6 proc.
4. Padėjo spręsti iškilusias problemas	19,4 proc.	18,6 proc.
5. Aptarė praktikos rezultatus, užduočių įvykdymą	17,0 proc.	16,7 proc.
6. Nesuteikė jokios pagalbos	8,1 proc.	6,3 proc.

ASU studentų, nesulaukusių praktikos vadovo pagalbos, vertinimai:

“Vadovavo apie 30 žmonių grupei. Jokių santykių nebuvo, nes į PVP vadovą teko kreiptis tik vieną kartą elektroniniu laiškų, o gautas atsakymas nebuvo konkretus. Netgi susidarė toks įspūdis, jog buvo nepatenkintas, kad aš kreipiausi pagalbos“. (S1)
„Katedros PVP vadovas – tai formalumas, tačiau taip neturėtų būti“ (S2)

„Jokie santykiai tarp manęs ir praktikos vadovo nesusiformavo ir net nežinau, kokių man jų norėtūsi.“ (S3)

„PVP vadovą buvau mačiusi 3 kartus: nuėjau prieš išvažiuodama į praktiką pasiklausti kontaktinių duomenų, po to mačiau nunešusi ataskaitą ir per praktikos gynimą.“ (S4)

„Jokios priežiūros nebuvo. Nei manęs, nes įmonės, kurioje aš atlikau praktiką, niekas netikrino.“ (S7)

Studentų lūkesčiai, kokios pagalbos ir santykių jie tikėtūsi:

„Mano nuomone, PVP vadovas turėtų gauti mažesnę studentų grupę, kuriai galėtų vadovauti. Taip būtų galima sukurti šiltesnius santykius.“ (S2)

„Vadovas turėtų daugiau analizuoti, aiškinti, bendradarbiauti, mokinti.“ (S6)

Mano nuomone, PVP vadovas turėtų gauti mažesnę studentų grupę, kuriai galėtų vadovauti. Taip būtų galima sukurti šiltesnius santykius.“ (S1)

„Reiktų daugiau dėmesio skirti studentui, paaiškinti kas tai yra ta praktika, kokie uždaviniai jos metu turi būti įgyvendinti ir pan.“ (S2)

Tutorius (praktikos vadovas įmonėje) yra svarbiausias studento pagalbininkas, suteikiantis ir profesinių žinių, ir padedantis adaptuotis praktikos vietoje.

2 lentelė

Tutoriaus suteikta pagalba studentams

(Šaltinis: Sudaryta autorių)

Pagalbos rūšis	2009 m.	2010 m.
1. Konsultavo iškilus neaiškumams	63,6 proc.	64,3 proc.
2. Suteikė reikiamų žinių	54,1 proc.	52,5 proc.
3. Padėjo spręsti iškilusias problemas	43,8 proc.	41,2 proc.
4. Sudarė darbo planą	24,4 proc.	32,1 proc.
5. Domėjosi praktikos eiga	32,7 proc.	28,1 proc.
6. Nesuteikė jokios pagalbos	1,4 proc.	1,4 proc.

Studentų vertinimu tutoriai (praktikos vadovai įmonėse) atlieka ir kitas svarbias funkcijas.

3 lentelė

Studentų priskirtos funkcijos tutoriui

(Šaltinis: Sudaryta autorių)

Funkcija	Patvirtinantys teiginiai
Mokymas	„Galėjau klausti visko, kas man įdomu ir neaišku. Į visus klausimus gavau aiškius atsakymus, daug informacijos, kurios universitete neišgirdau“ (S1) „Net ir po kurio laiko, prireikus duomenų kursiniam darbui, jos man mielai suteikė visą informaciją.“ (S4)
Emocinis palaikymas	„PVP vadovo įmonėje vaidmuo labai didelis, nes nuo jo priklauso, kaip studentas įsilieja į kolektyvą, ar jis noriai eis į praktikos vietą, ar drąsiai užduos klausimus ir pan.“ (S2) „Buvo paskirtas žmogus, su kuriuos susiklostė šilti, draugiški santykiai. Supažindino su veikla, įtraukė į darbą.“ (S3)

Buvo domėtasi, kaip tutoriai (praktikos vadovai įmonėse) vertina studentus, jų įsiliejimą į kolektyvą bei savo, kaip praktikos vadovo, veiklą.

Tutorių požiūris į savo veiklą
(Šaltinis: Sudaryta autorių)

Veiklos tipas	Patvirtinantys teiginiai
Palaikymas	<p>„Kai studentai ateina į praktikos vietą, jų klausiamo, ko jie nori, Pagal jų atsakymus, duodame dokumentaciją ir kitą medžiagą.“ (D1)</p> <p>„Pateikiame prašomą medžiagą, paaiškiname procesą, parodome gamybos procesą. Dažniausiai patys studentai būna be jokios iniciatyvos domėtis pasirinktu dalyku.“ (3)</p>
Bendradarbiavimas	<p>„Mūsų kolektyvas nedidelis, tad praktikantas yra žinomas ir susipažįsta su visais įmonės specialistais ir darbuotojais, kurie gali suteikti teorinių žinių, kurios patikrintos darbu, ir duoti praktinių patarimų bei pastebėjimų.“ (D2)</p> <p>„Kadangi praktikos metu studentai įsilieja į naują darbo kolektyvą, todėl jiems suteikiama reikalinga pagalba aprūpinant darbo vieta, kompiuteriu, ir ta pagalba tęsiasi visos praktikos metu.“ (D3)</p> <p>„Studento darbas yra stebimas praktikos vadovo, kiti įmonės darbuotojai yra savitarpio pagalbos principu įpareigoti patarti ir padėti praktikantui.“ (D4)</p>
„Našta“	<p>„Darbdavys turi būti suinteresuotas studentų praktikoms. Šiuo metu į praktikas priima privati organizacija, kuri turi pakankamai savo rūpesčių. Jei visą laiką skirsi praktikantui, nepadarysi savo darbo. Studentus reikia daug ko mokyti, o gamybos procesas nestovi vietoje, reikia ir savo darbą atlikti. Tai yra sudėtinga situacija.“ (D4)</p> <p>„Jei būtų galima 100 proc. laiko skirti studentams – praktikantams, tuomet situacija būtų kita, bet čia mums, PVP vadovams, tik papildomas darbas.“ (D5)</p> <p>„Nėra laiko mokyti, kas nori, išmoksta pats.“ (D1)</p>

Praktikos realizavimo poveikis

Praktikos realizavimo ir jos poveikio kokybė siejama su optimaliu praktikos proceso eigos užtikrinimu siekiant praktikos, kaip studijų dalyko, rezultatų, tuo tarpu praktikos poveikis demonstruoja praktikos reikalavimų atitiktį asmens lūkesčiams ir įdėtų visų šalių pastangų reikšmingumą (Stasiūnaitienė, Norkutė, 2011).

2009 ir 2010 m. kiekybinių apklausų dalyviai teigė, jog buvo suformuluoti praktikos tikslai (atitinkamai 76 ir 80 proc.), tačiau buvo dalis tokių studentų, pasak kurių, jiems nebuvo suformuluoti praktikos tikslai (13; 12 proc.), arba jie nieko nežinojo apie šiuos tikslus (5,7 ir 8 proc.). Vertindami praktikos tikslų pasiekimą, daugiau nei du trečdaliai respondentų optimistiškai teigė, jog praktikos tikslus jie įvykdė, daugiau nei trečdalis buvo kritiškesni: jų manymu praktikos tikslai buvo pasiekti tik iš dalies. Nedidelis skaičius respondentų (3-4 proc.) prisipažino, jog praktikos tikslų nepasiekė.

Nagrinėjant interviu metu gautus atsakymus, ryškėja priežastys, kodėl praktikos tikslai pasiekti iš dalies arba nepasiekti visai. Studentų ir darbdavių lūkesčiai užduoties atžvilgiu nesutampa: studentai akcentuoja gebėjimų įvykdyti užduotį trūkumą ir vertina jas pagal aukštojoje mokykloje priimtą kiekybinio vertinimo skalę, darbdaviams „kliūva“ formuluočių nekonkretumas ir užduočių neatitikimas verslo įmonės veiklai / profiliui; savo vertinimus jie išsako kokybine forma.

Galbūt viena iš praktikos užduočių neatitikimo verslo poreikiams priežasčių yra ta, jog studentai patys susiranda praktikos vietą (58 ir 63 proc.) arba jiems padeda draugai (apie 9 proc.), tėvai ir pažįstami (18 proc.). Tik dešimtadaliui studentų katedros padeda susirasti praktikos vietą. Tikėtina, kad šiuo atveju praktikos užduotys yra atliepia verslo įmonių poreikius.

Kitą neatitikimo priežastį nurodė darbdaviai: „Dėstytojai turėtų žinoti, kur studentai eina, kokios yra technologijos ir pagal tai formuluoti užduotis. Turi būti studijų ir gamybos ryšys (D1)“.

Praktikos užduočių vertinimas
(Šaltinis: Sudaryta autorių)

Studentų nuomonė		Darbdavių nuomonė	
Vertinimas	Patvirtinantis teiginys	Vertinimas	Patvirtinantis teiginys
Vidutiniškas	<p>„PVP užduotis bendrai vertinčiau vidutiniškai, nes manau, jog jas atlikti neturime tiek patirties ir kompetencijos. Mano praktikos vietos vadovė taip pat buvo nustebusi, jog iš mūsų reikalaujama tiek daug.“ (S1)</p> <p>„Suprantu - PVP uždaviniais norima, kad studentai profesiją pažintų ne tik iš teorinės, bet ir iš praktinės pusės, tačiau visų tikslų įvykdyti neįmanoma, nes tam paprasčiausiai per mažai laiko. Per mėnesį galima tik labai paviršutiniškai ir menkai įsigilinti į įmonės veiklą.“ (S3)</p>	Nekonkrečios	<p>„Paprastai studentai žino savo praktikos užduotis. Tačiau jos yra gana bendros, trūksta konkretumo.“ (4)</p> <p>„Užduotys sudarytos iš mokymo programų, o programos nepritaikytos konkrečiai gamybai, sunku tikėtis konkretumo, yra tik bendrasis išsilavinimas.“ (D5)</p>
Neigiamas	<p>„PVP užduotis vertinu neigiamai. Manau, jog jos nėra protingos ypač kai reikia apsiginti praktikas – būna „pragaras“, kadangi dėstytojai pradeda klausinėti dalykų, apie kuriuos atlikinėdamas praktiką net nepagalvoji, ir dažnai praktikos ataskaita tampa fantazijos vaisiumi t.y. tenka kurti, kad atitiktum reikalavimus keliamus PVP ataskaitai.“ (S2)</p>	Neatitinka įmonės profilio	<p>„Užduotys privalo būti suderintos su įmone, kadangi kartais ateina studentai kurie turi nekonkrečias ir tai įmonei nebūdingas užduotis. Užduotys būna labiau bendro pobūdžio.“ (D1)</p> <p>„Dažniausiai užduotys būna tokios, kad studentas jas gali atlikti tiesiogiai nedirbdamas įmonėje, pasinaudodamas literatūra, internetu ir kitais teoriniais šaltiniais.“</p> <p>„Praktikos užduotis atsineša ne visi studentai. Jos ne visada atitinka įmonės profilį. Praktikos užduotys turėtų būti derinamos su įmone/ įstaiga.“ (D3)</p>

Abiejų kiekybinių tyrimų metu gauti gana nuosaikūs studentų lūkesčių dėl praktikos naudos vertinimai: mažiau nei pusė respondentų (47,7 ir 42 proc.) penkių balų skalėje savo lūkesčius įvertino patenkinamai (moda – 4). Tuo tarpu vertinimai „puikiai patenkino“ (27 ir 24 proc.) ir „vidutiniškai patenkino“ (18 ir 28 proc.) sulaukė panašaus respondentų atsakymų skaičiaus. Stebima tendencija, jog lūkesčių patenkinimo tendencija mažėja – kasmet daugiau studentų mano, kad jų lūkesčiai buvo prasčiau patenkinti.

Studentai praktikų tobulinimo galimybes mato jų organizavimo gerinime:

„Praktika turėtų trukti ilgiau nei vieną mėnesį arba turėtų būti atliekama daugiau nei vieną kartą“ (S1)

„Ideali praktika turėtų būti tokia: į praktikos vietą turėtų būti siunčiamas ne vienas studentas, o studentų grupelė: 3 – 6 studentai. Jiems būtų galima duoti žymiai sunkesnes užduotis, atlikti kažkokių rimtų darbų, tam, jog praktikantai pajustų tikrąją praktikos „skonį“ o ne tik būtų praktikos vietoje tik tam, jog susirinktų medžiagą, reikalingą praktikos ataskaitai parengti.“ (S3)

Darbdaviai praktikos gerinimo galimybes išvelgia studentų motyvacijos didinime bei dėstytojų praktinių kompetencijų tobulinime.

„Studentams turi būti nuolatos formuojama nuomonė, kad praktikos metu jis galbūt neuždirbs didelių pinigų, tačiau galės pasitikrinti savo žinias ir sugebėjimus. Prieš ateidamas į įmonę, jis turi suvokti, ko ten eina. Smagu, kai ateina praktikantas ir matai jame perspektyvią asmenybę. Ją turi ugdyti dėstytojai, praktikų vadovai“ (D1)

„PVP vadovai turėtų turėti informaciją, ko mokomasi. Dėstytojai turi žinoti technologijas, tačiau, deja, ir jie neturi reikiamos bazės: teorija ir lieka teorija. Tarp

gamybos ir studento turi įsiterpti dėstytojas, o studentas turi pasidaryti realų praktinį darbą.“ (D5)

Aptarimas

Anot Stasiūnaitienės ir Norkutės (2011), praktiką galima vadinti sėkminga, jei įgyvendinami praktikos institucijos, studento, aukštosios mokyklos tikslai. Šis tyrimas atskleidžia, kad formaliai praktikos tikslai yra pasiekiami: studentai atlieka nurodytas užduotis, ir tokiu būdu, reikia manyti, įgyja studijų programoje numatytas profesines-praktines kompetencijas. Tačiau gilesnė analizė atskleidžia kai kurias paslėptas problemas. Viena jų – profesinio-praktinio rengimo aukštojo mokslo studijose samprata. Šiuolaikinėje žinių visuomenėje darbas tampa įvairesnis, kūrybiškesnis, individualesnis, formuojasi įvairūs individo ir organizacijos sąveikos modeliai. Todėl aukštųjų mokyklų dėstytojai linkę akcentuoti holistinį-sisteminių pasaulio suvokimą ir formuoti kompetencijas, įgalinančias aukštai specializuotas žinias, įgūdžius paversti metodologija, tuo, kas gali būti perduota, išmokta. Tuo tarpu verslo pasaulio atstovų požiūris pragmatiškesnis, gal net šiek tiek „amatininkiškas“, todėl jie nėra patenkinti „bendro pobūdžio“, „nekonkrečiomis“ užduotimis.

Iš tiesų kiek ir kokių profesinių kompetencijų reikia ugdyti aukštojo mokslo studijose, lieka debatų klausimas. Ne visas kompetencijas, kurių gali reikėti profesinėje veikloje, aukštosios mokyklos gali išugdyti: kai kurios kompetencijos aktualios tik tam tikroje profesinės veiklos siauroje specializacijoje, kai kurios gali būti įgytos tik darbo vietoje (Poviliūnas ir kt., 2012). Tačiau darbdavių pastaba dėl poreikio dėstytojams išmanyti naujausias technologijas, ko gero, yra tiksli. Juk šiuolaikinės visuomenės reikalavimai nuolat adaptuoti prie sparčiai kintančių technologijų asmeninės motyvacijos, kvalifikacijos kėlimas turėtų būti ne tik formalūs įrašai studijų programose ar kartas nuo karto išsakomi „pamokymai“ studentams. Kiekvienas dėstytojas juos visų pirma turėtų taikyti sau.

Kaip, kokiais būdais galima būtų mažinti atotrūkį tarp akademinio pasaulio siekio rengti „išsilavinusį visuomenės žmogų“ ir darbdavių lūkesčių gauti kompetentingą, pritaikomą teorinių ir praktinių žinių turintį specialistą?

Socialiniai pokyčiai vyksta ir socialiniai tikslai pasiekiami per interesų suderinimą, partnerystę, bendradarbiavimą (Brazienė, Merkys, Didžiulienė ir kt. 2011: 22). Teigiama, jog socialinė-ekonominė pažanga tampa vis labiau priklausoma ne nuo technikos ir technologijų, bet nuo tų technologijų kūrėjų ir skleidėjų kvalifikacijos, jų sąveikavimo kultūros. Deja, šio tyrimo rezultatai dėl dviejų sektorių bendradarbiavimo nuteikia pesimistiškai. Kritikos strėlės ir vėl nukreiptos į akademinio sektoriaus atstovus: trūksta kokybiško praktikos realizavimo bendradarbiaujant tiek su darbdaviais, tiek su studentais. Darbdaviams stinga informacijos apie tai, ko ir kaip mokoma studijų programose; jie norėtų, kad praktikos užduotys būtų derinamos kiekvienu konkrečiu atveju. Studentai pasigenda nuoširdesnio bendravimo praktikos laikotarpiu bei adekvataus jų veiklos vertinimo jai pasibaigus. Idealiu atveju praktikos vadovas aukštojoje mokykloje turėtų būti tas tarpininkas, sujungiantis, pasak vieno respondento, „gamybą ir mokslą“. Realiame gyvenime turime tai, kad tarpininko tarp akademinio ir verslo pasaulių vaidmenį atlieka studentai, bandantys savo praktikų ataskaitose atitikti studijų programos (ir ypač – praktikos vadovo) reikalavimams, bei padėti pagrindus lengvesnei integracijai į darbo rinką. Kiti panašūs tyrimai (Poviliūnas ir kt., 2012, Pileičikienė, 2011) patvirtina šiame tyrime atskleistą tendencijas – praktikos stoka, aukštųjų mokyklų per mažas bendradarbiavimas su darbdaviais sudaro sunkumų integruojantis į darbo rinką. Tai liudija vyraujančią linijinį-tradicinį, socialinių dalininkų santykiais nepagrįstą modelį, kuriame darbo jėga užima centrinę pasiūlos grandinės vietą (Pileičikienė, 2011:139). Tuo tarpu moderniaame modelyje sistemos komponentai susiję tarpusavyje informacija, ištekliais, atsakomybe bei praktine veikla. Viena vertus, universitetų veiklos normatyvinė dimensija (arba „reiškiamos teorijos“ pagal Argyris ir Schön³⁰⁵ (1987), t.y. politiniai, teisiniai, akademiniai

³⁰⁵ Argyris ir Schön išskiria du skirtingus modelius, kurių pirmas atitinka viešai skelbiamas vertybes ir požiūrius (jas autoriai pavadino „reiškiamomis teorijomis“ arba 2 Modeliu, kuris rodo atvirą ir draugišką elgesį, bendrą sprendimų priėmimą, keitimąsi informacija), o antras - individo nekontroliuojamas arba mažai kontroliuojamas (nes glūdi pasąmonės gelmėse) strategijas ir vyraujančias vertybes (paprastai tai vadinama „naudojamomis teorijomis“ arba 1 Modeliu, kuris reiškia vienpusišką kontrolę,

dokumentai, studijų programų reikalavimai ir kt., sukuria prielaidas legitimuoti šalių tarpusavio santykiams, pagrįstiems iškilusių socialinių poreikių suvokimu bei numatytais idealiais būdais jiems realizuoti. Kita vertus, socialinių dalininkų reali veikla (arba „naudojamos teorijos“) atspindi kasdieninius darbinės veiklos reikalavimus. Pastaroji veikla yra vyraujanti.

Taigi, atskirų socialinių dalininkų grupių santykiams būdinga įtampa. Šiems santykiams ir tarp jų atsirandančiai įtampai paaiškinti labiausiai tiktų Bourdieu *lauko (field)* sąvoka, kuri leidžia paaiškinti skirtingas šių abiejų sferų logikas. Apibendrintai galima pasakyti, jog *laukas* yra tarsi reliatyviai autonominis socialinis mikrokosmosas, pasižymintis tik jam būdinga logika ir ryšiais (Bourdieu and Wacquant, 1992). Antai akademiniam laukui būdinga ypatinga akademinė logika, pasižyminti autonomiškumu, griežtumu ir taisyklių paisymu, kurianti akademinės, ekspertinės valdžios ir galios resursus. Ekonomikos ar profesinės veiklos (įmonių/organizacijų) *lauko* logiką itin taikliai apibūdina patys praktikų vadovai įmonėse: „...gamybos procesas nestovi vietoje, reikia ir savo darbą atlikti...“ (kitaip tariant, svarbu pelnas, nauda, o ne ugdymo procesas). Taigi *lauko* logika suponuoja skirtingus požiūrius į tuos pačius dalykus, šiuo atveju – profesinės veiklos praktikos realizavimą. Akademinis *laukas* struktūrinių veiksmų yra stumiamas dėstytojo – studento galios santykių formalumo kryptimi, o profesinės veiklos (ekonomikos) *laukas* – partikuliarumo, profesinės socializacijos ir profesinio identiteto glaudinimo kryptimi.

Tai iškelia klausimą ar apskritai įmanoma, kad aukštosios mokyklos ir darbdaviai pajėgtų susitarti dėl praktikų realizavimo kokybės. Kai kurie pastaruoju metu vykstantys pokyčiai (praktikos modelių intensyvi paieška, akademinio personalo ir darbdavių požiūrių į aukštąjį išsilavinimą pokyčiai ir kt.) leidžia tikėtis pozityvių poslinkių šioje srityje.

IŠVADOS

1. Socialinių dalininkų – studentų, darbdavių, aukštųjų mokyklų – dalyvavimas praktiniame aukštųjų mokyklų studentų rengime yra suponuota šiuolaikinio darbo pasaulio reikalavimų. Socialinių dalininkų tikslai ir interesai skiriasi, tačiau vienijantis juos veiksnys yra įsidarbinamumo kompetencija bei su ja susijusi pakitusi praktikos samprata, naujų vertybių, veiklos principų ir atitinkamai naujų praktikos kokybės užtikrinimo procesų kūrimas.

2. Socialinių dalininkų bendradarbiavimo realizuojant praktinį rengimą kokybė nėra pakankama, turinti linijinio-tradicinio modelio bruožų, tokių kaip praktikos užduočių nederinimas tarp aukštosios mokyklos ir įmonės, nesidalijimas informacija, formalūs santykiai ir kt. Pačių praktikų realizavimas ir jų poveikis formaliai atitinka studijų programų rezultatams, tačiau socialinių dalininkų, ypač – studentų lūkesčių tai netenkina. Galimybės mažinti tarp socialinių dalininkų tvyrančias įtampas priklauso ne tik nuo normatyvinės ir veiklos dimensijų glaudinimo, bet ir nuo skirtingų procese dalyvaujančių laukų logikos.

LITERATŪRA

- Argyris, Ch., Schön, D.A. (1987). *Theory in Practices: Increasing Professional Effectiveness*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Bourdieu, P. and Wacquant L.J.D. (1992). *The Purpose of Reflexive Sociology (The Chicago Workshop)*. In P. Bourdieu and L.J.D.Wacquant (eds.), *An Invitation to Reflexive Sociology*, (pp. 83-215). Chicago: University of Chicago Press.
- Brazienė, R., Merkys, G., Didžiulienė, R., Buenienė, I., Juralevičienė J. (2011). *Studentų praktikos vietos savivaldos institucijose sistemos sukūrimas*.
- „Dėl Laipsnį suteikiančių pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programų bendrųjų reikalavimų aprašo patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2010 m. balandžio 9 d. įsakymas Nr.V-501. Valstybės žinios, 2010, Nr. 44-2139. Paimta 2013-02-07 iš tinklapio: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/>
- Čepas, P. (2007) Prielaidos įsidarbinamumo kompetencijos ugdymui: Kompetencijos formavimosi laukas. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 14, p.24-35.

manipuliaciją kolegomis ir sąlygomis, asmeninius tikslus ir konkurencinį elgesį) (Argyris and Schön, 1987, p.63-95). Metodologinio minėtų autorių sukurtų teorijų pagrindimo reikėtų ieškoti Kurt Lewin, kuris laikomas grupių dinamikos, organizacijų elgsenos ir šiuolaikinės socialinės psichologijos pradininku, sukurtuose sistemų (taip pat individų) sąveikos principuose.

6. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242, Vilnius. Valstybės žinios, 2009-05-12, Nr. 54-2140.
7. Poviliūnas, A., Žiliukaitė, R., Beresnevičiūtė, V. (2012). Profesinės veiklos lauko tyrimas. Vilnius: VU. ISBN 978-9955-526-90-2.
8. Pukelis, K., Savickienė, I., Sajienė, L., ir kt. (2010). *Studijų programų atnaujinimas studijų rezultatų pagrindu*. Metodika. Kaunas: VDU.
9. Pukelis, K., Savickienė, I. (2009). Studijų programų kokybės gerinimo europinai prioritetui. Konferencijos VDU medžiaga.
10. Cooper Lesely, Orrell Janice and Bowden Margaret (2010). *Work Integrated Learning: a guide to effective practice*. Routledge.
11. Kaminskienė, L. (2008). *Socialinė partnerystė mokyklinėje profesinio rengimo sistemoje: daktaro disertacija*. Kaunas: VDU.
12. Kardelis K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Technologija, p.80.
13. Kondratavičienė, V., Sajienė, L. (2007). Praktinio mokymo realioje darbo vietoje modernizavimo vertinimas: studentų požiūrio tyrimas. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 13, p.102-113.
14. Lietuvos verslo darbdavių konfederacija (2012). Atmintinė praktikos vadovams įmonėse. Projektas „Vadybos ir ekonomikos studijų programų profesinės praktikos organizavimo modelio kūrimas ir diegimas“, vykdomas pagal Lietuvos 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo strategijos Žmogiškųjų išteklių veiksmų programos prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-07-K „Studijų kokybės gerinimas, tarptautiškumo didinimas“. Paimta 2013-02-05 iš tinklapio: www.gerapraktika.lt
15. Maurušaitienė, D. (2007). Profesinio rengimo ir verslo sąveika: teorinės įžvalgos. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 13, p.170-177.
16. Socialinių inovacijų institutas (2012). *Studentų tarptautinės praktikos organizavimo vadovas specialistui*.
17. Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų ir dėstytojų tarptautinių praktikų/stažuočių vykdymo modelio sukūrimas (2011). Projektas „Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų ir dėstytojų tarptautinių praktikų/stažuočių vykdymo modelio kūrimas“ vykdomas pagal 2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ VP1-2.2-ŠMM-08-V priemonę „Aukštojo mokslo tarptautiškumo plėtra“.

FINAL PRACTICE IN A POINT VIEW OF STAKEHOLDERS

Rita Mičiulienė,

Aleksandras Stulginskis University

Rasa Didžiulienė

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The cooperation of stakeholders' groups such as students, universities, companies / organizations is a prerequisite to realise high-quality study programme, i.e. during university studies to develop employability skills necessary in the labour market. The study examines the interaction among various stakeholders (object) aiming to reveal their approaches toward realization of students' practice. In this respect, the changes in university practices and different interests of stakeholders in its realization were discussed. The qualitative (survey) and quantitative (semi-structured interviews) research methods were used in order to evaluate the quality of practice realization in two aspects – interaction among stakeholders and practice impact. The survey data was obtained from 507 students (286 in 2009 and 221 in 2010) of the former Agricultural University of Lithuania, as well as 12 interview (7 with students and 5 with employers) were conducted in 2011. The findings suggest that the quality of stakeholder cooperation during the realization of practical training is not sufficient. The interaction is of a linear-traditional pattern exhibiting not coordination of practice's tasks, lack of information between the university and the company, formal relations and etc. The realisation of practice and its impact formally meets the curriculum outcomes, but it does not satisfy the stakeholders, in particular – students' expectations.

SOCIALINIS DARBAS SU SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOMIS NEVYRIAUSYBINĖJE ORGANIZACIJOJE: DIENOS CENTRO „VILTIES ANGELAS“ PATIRTIS

RAMUNĖ BAGDONAITĖ-STELMOKIENĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje pristatomas tyrimas, atskleidžiantis dienos centro „Vilties angelas“ socialinio darbo su socialinės rizikos šeimomis ypatumus. Atskleidžiamos pagrindinės šeimų, ateinančių į dienos centrą, problemos, išsamiai aptariami šioms šeimoms teikiamos pagalbos proceso etapai ir metodai, analizuojami šeimų, lankančių dienos centrą, pokyčiai, gavus reikiamą pagalbą.

ĮVADAS

Lietuvoje socialinės rizikos šeimų ir jose augančių vaikų skaičius vis dar išlieka labai didelis. Lietuvos statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos vyriausybės duomenimis (2013), 2011 m. Lietuvoje buvo 10 608 socialinės rizikos šeimos, o jose augančių vaikų – 22 073. Tokiose šeimose tėvai neužtikrina visapusiško savo vaikų poreikių patenkinimo, vaikai dažnai patiria vystymosi, socializacijos ir kitus sunkumus. Šie statistiniai skaičiai rodo didelį poreikį dirbti su socialinės rizikos šeimomis. Valstybė nelieka nuošalyje, yra leidžiami įvairūs įstatymai, tobulinama socialinės paramos šeimai sistema, kuriamos įvairios programos, vyriausybė leidžia įvairius nutarimus, numatomos, kokios socialinės paslaugos turėtų būti teikiamos socialinės rizikos šeimoms – tuo siekiama mažinti socialinės rizikos šeimų skaičių ir kuo efektyviau su jomis dirbti.

Nevyriausybių organizacijų iniciatyva jau nuo 1996 m. savivaldybėse pradėti steigti dienos centrai vaikams. Nevyriausybių organizacijų vaikų dienos centrai sudaro tinkamas socialinių paslaugų socialinės rizikos šeimoms teikimo sąlygas, organizuojamas socialinis darbas su dienos centrą lankančio vaiko šeima, tėvai skatinami geriau rūpintis vaikais, jų ugdymu, tėvams teikiama reikiama psichologinė, pedagoginė, socialinė ir teisinė pagalba, šalinamos priežastys, dėl kurių vaikams gali būti nustatyta globa (rūpyba). Būtent socialinis darbas su socialinės rizikos šeima ją stiprina, padeda vykdyti šeimos, kaip visuomenės dalelės, funkcijas, spręsti iškilusias problemas. Svarbu pabrėžti, kad dienos centruose dirbamas sistemingas socialinis darbas su centrą lankančiais vaikais ir jų tėvais. LR Vyriausybės 2002 m. ir 2004 m. nutarimai dėl NVO vaikų dienos centrų programų paskatino didesnę dienos centrų kūrimąsi bei intensyvesnę socialinį darbą su juos lankančių vaikų tėvais. Vienas iš tokių centrų - Vilniaus arkivyskupijos CARITAS vaikų ir paauglių dienos centras „Vilties angelas“. Ši Vilniuje įsikūrusi nevyriausybinė organizacija dirba socialinį darbą su socialinės rizikos šeimomis, teikiamos socialinės, priešmokyklinės ir papildomojo ugdymo paslaugos. Dirbama pagal įvairias programas, skirtas ir vaikams, ir jų tėvams, rašomi projektai finansavimui gauti, naudojami įvairūs socialinio darbo metodai, priemonės.

Vilniaus arkivyskupijos CARITAS vaikų ir paauglių dienos centras „Vilties angelas“ pradėjo savo veiklą 1995 m., 1997 m. pradėtas projektas „Šeimos užuovėja“. Čia siekiama visai šeimai suteikti įvairiapusišką paramą: dvasinę, socialinę, psichologinę, teisinę, materialinę. Šio dienos centro tikslas yra priimti žmogų kaip vertybę ir padėti jam adaptuotis socialinėje aplinkoje. Dienos centro „Vilties angelas“ tikslinė grupė yra vaikai ir paaugliai nuo 4 iki 19 metų iš socialinės rizikos šeimų bei pačios šeimos. Vykdomos programos taikomos atsižvelgiant į tikslines grupes pagal amžių: 4-6 m. vaikų grupė, 7-11 m. vaikų grupė, 12-15 m. paauglių grupė, 16-19 m. paauglių grupė. Dienos centro „Vilties angelas“ uždaviniai: skatinti vaiko pasitikėjimą savimi ir kelti savivertę; ugdyti vaikams krikščioniškas vertybes; įtraukti šeimą į pagalbos vaikui procesą; didinti mokymosi motyvaciją; užkirsti kelią galimam nusikalstamumui, alkoholio ir narkotikų vartojimui; bendradarbiauti su kitomis institucijomis, dirbančiomis su vaikais ir dėl vaikų.

Tyrimo objektas – dienos centro „Vilties angelas“ socialinio darbo su socialinės rizikos šeimomis ypatumai.

Tyrimo tikslas - atskleisti dienos centro „Vilties angelas“ socialinio darbo su socialinės rizikos šeimomis ypatumus. **Tyrimo uždaviniai:**

1. Nustatyti pagrindines šeimų problemas, su kuriomis jos ateina į dienos centrą „Vilties angelas“;
2. Apibūdinti dienos centre „Vilties angelas“ šeimoms teikiamos socialinės pagalbos proceso etapus ir taikomus metodus;
3. Atskleisti šeimų, lankančių dienos centrą „Vilties angelas“, situacijos pokyčius.

Tyrimo metodologija. Atliekant tyrimą buvo daroma *ištisinė atranka*. Tyrime dalyvavo konkretus dienos centras, t.y. Vilniaus arkivyskupijos Caritas vaikų ir paauglių dienos centras „Vilties angelas“. Tiriamieji buvo šį dienos centrą lankančios ir lankiusios šeimos bei darbuotojai, dirbantys su šiomis šeimomis. Kadangi tiriamųjų nedaug, buvo tiriami visi, siekiant visapusiškai įvertinti dienos centro socialinio darbo su šeimomis patirtį. Tyrėja pati apklausė 30 dienos centrą lankančių šeimų ir užpildė anketas, atliko interviu su 6 darbuotojais, dirbančiais su šeimomis, bei išanalizavo 36 lankančių ir lankusių dienos centrą šeimų bylas. Siekiant gauti kuo išsamesnę informaciją, duomenys buvo renkami naudojantis keliais **duomenų rinkimo metodais**:

- 1) anketa šeimoms;
- 2) pusiau struktūruotas interviu su darbuotojais;
- 3) šeimų bylų analizė.

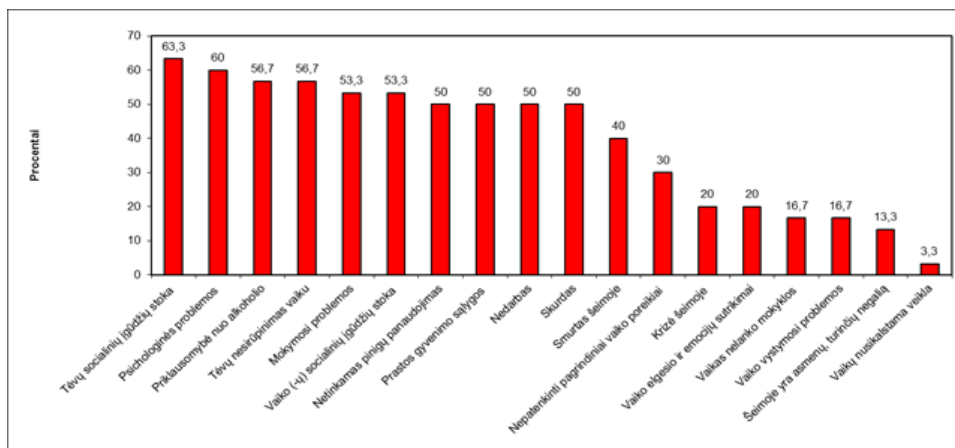
Atliekant tyrimą pirmiausiai buvo išanalizuotos dienos centrą lankusių ir lankančių šeimų bylos. Iš viso išanalizuotos 36 bylos. Po to buvo apklausta 30 dienos centrą lankančių šeimų. Kadangi yra tik 26 proc. šeimų, kuriose yra ir tėvas, ir motina, o dienos centrą lanko motinos arba močiutės, apklaustos buvo būtent jos. Anketos buvo pildomos žymint atsakymus pačiai tyrėjai, taip siekiama užtikrinti, kad būtų atsakyti visi klausimai bei, iškilus neaiškumams, būtų galima juos paaiškinti. Prieš pildant anketas moterims buvo pristatyta tyrimo tema bei tikslas. Su motinomis bei močiutėmis buvo tartasi iš anksto dėl joms tinkamo susitikimo laiko ir vietos.

Visų gautų kiekybinių **duomenų apdorojimas** atliktas naudojant programinę statistinių duomenų paketą SPSS 10.0 for Windows. Analizuojant duomenis buvo žiūrimas procentinis pasiskirstymas, vidurkiai, sąsajoms nustatyti naudoti *t* testai, žiūrėta koreliacija tarp tam tikrų kintamųjų. Kokybiniais duomenimis analizuoti taikytas aprašomasis duomenų analizės metodas.

TYRIMO REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Pagrindinės problemos, su kuriomis šeimos ateina į dienos centrą „Vilties angelas“

Atlikus šeimų bylų analizę ir apklausus pačias šeimas, buvo išsiaiškinta, su kokiomis pagrindinėmis problemomis šeimos ateina į dienos centrą „Vilties angelas“ (žr. 1 pav.).

1 pav. Problemos, su kuriomis šeimos ateina į dienos centrą „Vilties angelas“

Kaip matyti 1 paveikslėlyje, labiausiai (63,3 proc.) šeimose trūksta tėvų socialinių įgūdžių, 60 proc. šeimų turi psichologinių problemų, daugiau nei pusėje šeimų (56,7 proc.) yra priklausomybė nuo alkoholio, tėvų nesirūpinimas vaikais (56,7 proc.), vaiko (-ų) mokymosi problemos (53,3 proc.) bei vaikų socialinių įgūdžių stoka (53,3 proc.). Tėvai ir vaikai, kuriems trūksta socialinių įgūdžių,

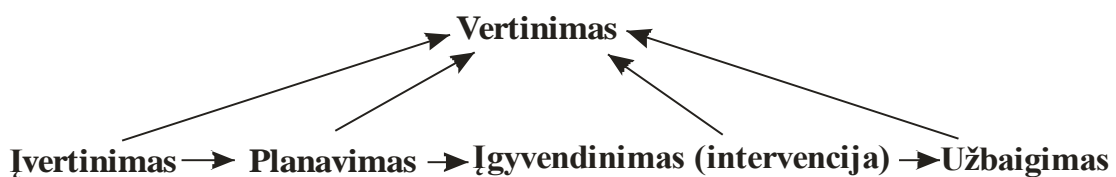
sunkiai geba sugyventi su kitais, užmegzti ir palaikyti tarpasmeninius santykius, ieškoti kompromisų, konstruktyviai spręsti konfliktus, mokytis, dirbti kartu su kitais, siekti bendro tikslo. Taip pat šioms šeimoms sunku įsitraukti į bendruomenės kultūrinį, pilietinį bei politinį gyvenimą, joms sunku prisitaikyti. Dažnai tėvams sunku susirasti darbą, jie nemoka elgtis su pinigais, netgi tvarkytis tinkamai savo aplinkoje, palaikyti švarą. Pusė šeimų nemoka tinkamai naudotis savo pinigais, jų namuose yra prastos gyvenimo sąlygos (pvz., nėra kanalizacijos, vandentiekio, dujų, mažas namas ar butas), jose vyrauja nedarbas ir skurdas. Yra šeimų, kuriose smurtauojama (40 proc.) ir fiziškai, ir psichologiškai, kartais net įtariama seksualinė prievarta. 30 proc. šeimų nepatenkina pagrindinių vaiko (-ų) poreikių: trūksta maisto, rūbų, avalynės, mokyklinių prekių. Galima teigti, kad pusėje šeimų vyraujant skurdui ir nedarbiui, nemokant tinkamai panaudoti turimus pinigus, vaikų pagrindiniai poreikiai gali būti nepatenkinti. 20 proc. šeimų išgyvena įvairias krizes: artimųjų mirtį, savižudybę, situacijos pokyčius šeimoje (pvz., tėvo patekimas į kalėjimą, naujo nario atėjimas į šeimą), artimųjų ligas, tėvų skyrybas, paauglystės sunkumus, pvz., tapatumo klausimai, nuolatiniai tėvų nesutarimai. 20 proc. šeimų yra vaiko elgesio ir emocijų sutrikimai: vaikai ne retai elgiasi agresyviai, laužo įvairius daiktus, kartais pradeda vagiliauti. Yra keletas šeimų, kuriose vaikai nelanko mokyklos, yra kelios šeimos, kuriose yra asmenų turinčių vienokią ar kitokią negalią, kuriose vaikai užsiima nusikalstama veikla, pvz., vagiliavimu, narkotikų platinimu.

Lyginant pagrindines šeimų nurodytas problemas (priežastis), dėl kurių kreipėsi į dienos centrą „Vilties angelas“ ir šeimų bylų analizės metu išsiaiškintas problemas, randami keli skirtumai. Apklausos metu šeimos nurodė problemas, susijusias su pinigais, kaip pagrindines, t.y. sunki materialinė padėtis, nedarbas, vienai motinai sunku išlaikyti visą šeimą ir pan. O iš šeimų bylų analizės pastebėta, kad pagrindinės problemos yra tėvų socialinių įgūdžių stoka, psichologinės problemos, priklausomybė nuo alkoholio, nesirūpinimas vaiku (-ais) ir pan. Tačiau nemažą dalį problemų sudaro skurdas, nepatenkinti pagrindiniai vaiko (-ų) poreikiai ir pan.

Išanalizavus pagrindines šeimose vyraujančias problemas, galima teigti, kad visos šeimos patenka į socialinės rizikos šeimų grupę, nes jose piktnaudžiaujama alkoholiu, neprižiūrimi vaikai, tėvams trūksta socialinių įgūdžių, šeimose yra skurdas, nedarbas, smurtas ir pan. Tokios šeimos patenka į dienos centrą tikėdamos gauti pagalbą sprendžiant pagrindines problemas.

Socialinio darbo su socialinės rizikos šeimomis proceso etapai, metodai ir priemonės

Nors kiekviena socialinio darbo teorija gali kiek kitaip numatyti pagalbos teikimo procesą, visus juos apibendrinant galima išskirti pagrindinius pagalbos proceso etapus (žr. 2 pav.).

2 pav. **Pagalbos teikimo proceso etapai**

(Šaltinis: sudaryta autorės pagal Sutton, 1999, Johnson, 2001, Vitkauskaitė, 2001, Gvaldaitė ir Švedaitė, 2005)

Dažnai šie etapai susipina, pats pagalbos procesas yra ciklinis. Vertinimas turi būti viso proceso metu, po kiekvieno etapo įvykdymo. Visuose etapuose galima naudoti įvairius metodus, kurie padeda gauti informacijos, užmegzti šiltesnius, saugumu paremtus santykius, geriau suprasti situaciją, problemų priežastis, kartu su šeima atrasti sprendimo būdus, susitvarkyti su jausmais, skatinti savarankiškumą ir atsakomybę.

Atlikus šeimų bylų analizę ir apklausus darbuotojus, dirbančius su dienos centrą „Vilties angelas“ lankančiomis šeimomis, galima išskirti šiuos pagrindinius socialinio darbo su šeima proceso etapus, kurie nebūtinai visada eina iš eilės:

1. Susipažinimas, kontakto užmezgimas;
2. Situacijos vertinimas;
3. Gilesnis kontakto užmezgimas su tėvais;

4. Planavimas;
5. Plano įgyvendinimas (intervencija);
6. Atsisveikinimas (užbaigimas).

Susipažinimas, kontakto užmezgimas. Kai į dienos centrą „Vilties angelas“ ateina vaikas arba tėvai, pirmiausiai su jais susipažįstama, stengiamasi užmegzti šiltus, draugiškus, pasitikėjimą keliančius santykius, kad vaikas ar tėvai galėtų jaustis saugūs bendraudami, kad įgytų darbuotojų pasitikėjimą, kad drąsiai kalbėtų, atskleistų savo problemas, sunkumus.

Situacijos vertinimas. Šiame etape renkama būtina informacija apie šeimą per neformalų pokalbį, kai šeima pati pasakoja apie savo situaciją, problemas; per formalius dalykus, kai renkami būtiniausi dokumentai, rodantys realią šeimos situaciją, pvz., aiškinamasi, kokias ir kiek šeima gauna pašalpų, ar užsiregistravusi Darbo biržoje ir pan. Naudojamos ir kitomis priemonėmis: stebėjimu, namų vizitu, kuris leidžia pažinti šeimą. Renkama informacija ir iš kitų organizacijų, institucijų (mokyklos, Vaiko teisių apsaugos skyriaus, Raidos centro), kalbama su giminaičiais, kaimynais. Atlikus situacijos vertinimą, nusprendžiama, ar šeimai reikia pagalbos, ar ją reiktų priimti į dienos centrą. Jei taip, tuomet šeima rašo prašymą, kad priimtų vaiką į dienos centrą.

Prašymas padėti gali ateiti ir iš kliento (šeimos), ir iš jo aplinkos, kokios nors institucijos. Gavus prašymą pirmasis socialinio darbo su šeima etapas yra situacijos įvertinimas. Socialinis darbuotojas stengiasi surinkti kuo daugiau informacijos apie pačią šeimą, jos aplinką ir pan. Dažnai siekiant suprasti šeimos narių elgesio ir tarpusavio santykių ypatumus, norint surinkti daugiau informacijos apie šeimą, naudojama genograma (kelių kartų šeimos ryšių schema). Naudojamos ir anketos, kuriomis siekiama užduodant klientams klausimus išsiaiškinti šeimos struktūrą, santykius ir pan. (Navaitis, 2004). Gavus prašymą, susipažinus su šeima, užmezgus su ja glaudų ryšį, sukūrus keliančią pasitikėjimą ir saugią atmosferą, vertinama esama padėtis šeimoje. Gvaldaitė ir Švedaitė (2005), remdamosios Guay, nurodo 5 pagrindinius vertinimo klausimus: Kam iškilo problema? Kodėl būtent dabar? Kiek pasiruošta pasikeitimui? Kokia yra problema? Kokie yra tinklo ištekliai? Socialinis darbuotojas turi išsiaiškinti, kokių tinklo rūšių yra, kuris dominuoja, kuris teikia daugiausiai pagalbos, kokie santykiai, funkcionavimas, kokią paramą gali suteikti ir pan.

Gilesnis kontakto užmezgimas su tėvais. Kaip teigė dienos centro „Vilties angelas“ darbuotojai, kai vaikai jau priimti į dienos centrą ir lanko atitinkamus pagal amžių užsiėmimus, stengiamasi užmegzti glaudesnius ryšius su jų tėvais: siekiama juos įtraukti į dienos centro organizuojamas programas, veiklas. Tai „prisijaukinimo“ laikas, kuomet šeima motyvuojama ateiti ir dalyvauti dienos centro organizuojamose užsiėmimuose.

Planavimas. Nagrinėjant įvairias socialinio darbo teorijas, planavimas visur siejamas su kliento situacijos įvertinimu, gauta informacija ir veikla siekiant pasikeitimo kliento aplinkoje. Taigi planavimas pagrįstas pirminiu kliento situacijos įvertinimu - nustatomos galimybės, potencialūs ištekliai, numatomi aiškūs tikslai, uždaviniai, apibrėžiama problema, sutarties laikas. Atradus pagrindinę problemą, jai spręsti numatomi logiškai susiję ir aiškūs uždaviniai, kurie padeda spręsti problemas (Vitkauskaitė, 2001). Rengiant šeimos planą, svarbu išlaikyti kiekvieno nario poreikių bei tikslų pusiausvyrą ir suderinti juos su visos šeimos poreikiais ir tikslais. Dėl to socialinis darbuotojas turėtų išsiaiškinti individualius kiekvieno nario tikslus ir padėti šeimai suformuluoti bendrą tikslą. Taip pat plane svarbu įvardinti asmenis, kurie galėtų padėti sprendžiant problemas. Kaip teigė dienos centro „Vilties angelas“ darbuotojai, įvertinus šeimos situaciją, kartu su kitais bendradarbiais aiškinamasi, kas ką žino apie konkrečią šeimą, numatoma, ką reiktų daryti, norint padėti šeimai. Darbuotojų teigimu iš pradžių sunku planuoti kartu su šeima, nes darbuotojai gali matyti vienokias problemas ir stengtis jas spręsti, o šeimos mato kitokias, dėl to bijoma, kad gali nutrūkti ryšys su šeima, jeigu jai bus primetami tam tikri problemų sprendimo būdai. Tik po maždaug 3 metų galima planuoti pagalbos procesą kartu su šeima. Planuojant įvardinami kritiniai dalykai, kur reikia greitai spręsti iškilusius sunkumus. Sudaromas individualus vaiko planas, sudaromas sutartys su šeima, kuriose nusistatomi pagrindiniai tikslai, uždaviniai, laikas, per kurį turėtų būti pasiekti tikslai, pasiskirstoma atsakomybė tarp šeimos, darbuotojų ir kitų organizacijų. Numatomas laikas, kada bus galima peržvelgti ir aptarti situacijos pokyčius. Plane yra įtraukiama

visa šeima, ne tik vaikas. Pagal amžiaus grupes vaikai paskirstomi į tam tikras programas, kviečiami dalyvauti užsiėmimuose, nustatoma, ar reikia vaikui individualių susitikimų.

Plano įgyvendinimas (intervencija). Po susitarimo ir plano parengimo vyksta pačios pagalbos realizavimas, t.y. intervencija. Ji priklauso nuo daugelio aspektų, pvz., esamos šeimos situacijos, įstaigos pobūdžio, naudojamų priemonių, trukmės, įstatymų ir t.t. Įgyvendinimas turėtų taip pat kuo daugiau įtraukti pačią šeimą, skatinant jos bendradarbiavimą, taip siekiant bendrų tikslų. Atlikus kliento socialinio tinklo tyrimą pirmajame pagalbos proceso etape, vykdant intervenciją galima atlikti socialinio tinklo mobilizavimą. Šiame etape socialinis darbuotojas turi sukviesti visus reikšmingus tinklo narius. Galima atrasti žmogų, kuris turi daugiausiai kompetencijos, gali bendradarbiauti, padėti, galima atgaivinti jau nutrūkusius ryšius, jeigu manoma, kad tai yra naudinga, taip pat galima kurti naujus ryšius, pvz., įtraukti šeimą į organizaciją, savipagalbos grupę ir pan. Svarbu šeimą aktyvinti, skatinti prisiimti atsakomybę. Taip pat svarbu yra bendradarbiauti su įvairiomis institucijomis, įtraukti savanorius (Gvaldaitė, 2004). Socialinis darbuotojas, dirbdamas su šeima, naudoja įvairius metodus, priemones. Dažnai atliekami namų vizitai, vyksta stebėjimai, bendradarbiavimas su klientui svarbiais asmenimis, svarbus komandinis darbas, pildoma dokumentacija. Pasak dienos centro „Vilties angelas“ darbuotojų, intervencija - tai darbas su visa šeima - tik maždaug po metų gali užsimegzti tvirtesnis santykis su tėvais, tuomet jie jau išdrįsta ateiti į tėvams organizuojamus užsiėmimus, veiklas, renginius. Į individualias konsultacijas šeimos eina drąsiau, tačiau į grupinius užsiėmimus joms ateiti reikia daugiau laiko. Per grupinius užsiėmimus ugdomi tėvų socialiniai ir gyvenimo įgūdžiai. Jeigu yra dienos centrą lankančio vaiko brolių ar sesių, motyvuojami ateiti į dienos centrą ir jie. Vykdomi plane numatyti tikslai, uždaviniai. Vaikai lanko užsiėmimus, mokomi socialinių ir gyvenimo įgūdžių. Jaunųjų paauglių veikla skirta savęs atradimui per kitus, savo šeimą, atliepiamas savęs ieškojimo poreikis. Vyresniųjų paauglių programų tikslas orientuotas į savirealizavimą, savęs atradimą kitur, paaugliams padedama integruotis į visuomenę, jie ruošiami išėjimui iš dienos centro, skatinamas jų savarankiškumas, ieškoma veikla už dienos centro ribų, aiškinamasi, koks yra poreikis, tikslingai ieškoma kitos veiklos, pvz., gitaros, dailės, amatų, IT kursų. Dalį šių kursų apmoka dienos centras, kitą dalį - pati šeima. Galima teigti, kad vyksta profesinis integravimas, einama į profesinio rengimo centrą, paaugliai skatinami atrasti juos dominančius profesinius užsiėmimus. Paaugliai skatinami padėti dienos centrui, pvz., ruošti maistą mažiesiems, padėti organizuoti užsiėmimus, įvairias akcijas. Tėvai skatinami dalyvauti dienos centro organizuojamose veiklose, šventėse, programose. Įgyvendinant vaiko planą, vyksta nuolatiniai aptarimai su šeima, su bendradarbiais, išsikeliama kiti uždaviniai, vyksta nuolatinis stebėjimas, vertinimas. Nuolat vyksta šeimos palaikymas.

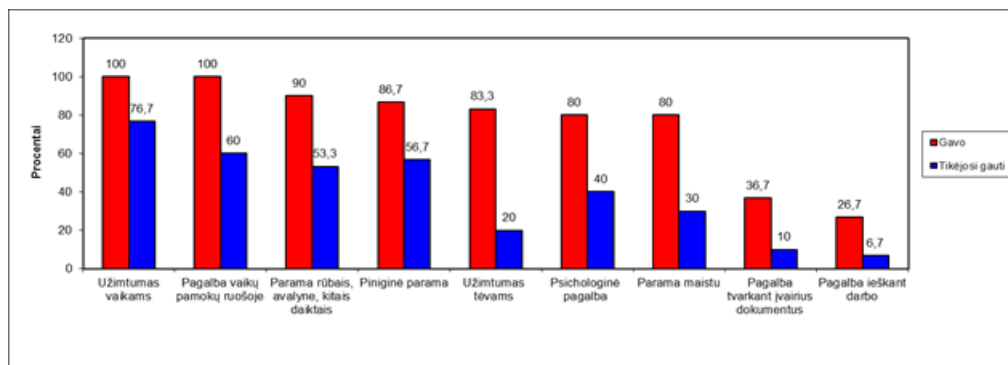
Atsisveikinimas (užbaigimas). Užbaigimas yra galutinis pagalbos proceso etapas. Jis įvyksta tuomet, kai yra tinkamai įgyvendintas pagalbos planas, kai patenkinami šeimos poreikiai, išspręstos problemos, įgyvendinti plane išsikelti tikslai. Svarbu paruošti šeimą pagalbos proceso užbaigimui. Svarbu užtikrinti jai pagalbos tęstinumą, padrašinti, įvertinti gautus rezultatus, pateikti aiškų situacijos įvertinimą, pabrėžti šeimos stipriąsias puses, sugebėjimus, parodyti teigiamus dalykus. Šis etapas padeda išvengti jausmo, kad kažkas neužbaigta. Tai yra tarsi visų rezultatų susumavimas, kai apibendrinami pasiekti uždaviniai, aptariama, kas pavyko, o kas ne (Vitkauskaitė, 2001). Šis etapas planuojamas nuo pat proceso pradžios. Socialiniai darbuotojai, įtraukdami klientus į gerai apgalvotą ir suplanuotą užbaigimo etapą, padidina jų galimybes socialiai funkcionuoti ateityje (Johnson, 2001). Svarbu su jais aptarti, kas padėjo pasiekti gerų rezultatų. Dienos centro „Vilties angelas“ darbuotojų teigimu, dažniausiai šeimoje yra keli vaikai, dėl to, paaugliui išėjus iš dienos centro, santykis su šeima nenutrūksta, išlieka individualus ryšys: darbuotojai skambina ar aplanko šeimas, kartais pačios šeimos ateina į dienos centrą papasakoti, kaip joms sekasi. Organizuojama paskutinė stovykla, vėliau susitikimai su išėjusiais vaikais. Paaugliams paliekama galimybė likti savanoriauti dienos centre. Per pokalbį su vaiku, tėvais vyksta situacijos įvertinimas, aptarimas, būna įvairių programų įvertinimai. Svarbi pačių vaikų ir tėvų motyvacija palaikyti ryšį ir po išėjimo iš dienos centro. Yra paliekamas atvirumas šeimoms ateiti kada tik jos nori.

Socialinio darbo su šeimomis metodai ir priemonės. Išanalizavus šeimų bylas bei apklausus darbuotojus, galima išskirti pagrindinius metodus ir priemones, kuriomis darbuotojai naudojami

dirbant su šeimomis „Vilties angele“, t.y., stebėjimas; konsultavimas (vaiko, tėvų, ar vieno iš jų, visos šeimos); individualus socialinis darbas su vaiku; individualus socialinis darbas su vienu iš tėvų; grupinis darbas su vaiku (-ais); grupinis darbas su tėvais; bendruomeninis darbas (dienos centre esančios šeimos, darbuotojai, savanoriai suprantami kaip vientisa bendruomenė); komandinis darbas; bendradarbiavimas su vaiko (-ų) mokykla; bendradarbiavimas su specialistais, kitomis institucijomis; įvairios lentelės, padedančios surinkti apie šeimą būtiną informaciją; namų vizitai; sutartys su šeima; individualūs vaiko planai; ataskaitos, įvairūs aprašymai (pvz., apsilankymų namuose, konsultacijų); supervizijos; genograma, socialinių tinklų braižymas, ekožemėlapis. Analizuojant mokslinę socialinio darbo literatūrą, šie metodai ir priemonės taip pat išskiriamos kaip pagrindinės (Augutienė, Bartkevičienė, Čaplinksas, Čepėnaitė, Ivanauskienė, Jackienė, ir kt., 2010). Visi šie socialinio darbo metodai ir priemonės padeda spręsti įvairias šeimų problemas.

Šeimų, lankančių dienos centrą „Vilties angelas“, situacijos pokyčiai

Apklausus šeimas, dauguma jų (76,7 proc.) teigė, jog jų situacija šeimoje pagerėjo pradėjus lankyti dienos centrą „Vilties angelas“, likusios šeimos (23,3 proc.) atsakė, kad situacija nepasikeitė, nė viena šeima neatsakė, kad situacija pablogėjo. Analizuojant duomenis, gautus šeimų apklausos metu, pastebėta, kad šeimos (23,3 proc.), kurios teigė, kad situacija šeimoje nepasikeitė, dienos centrą lanko mažiau nei 3 metus. Klausiant šeimų, kokie buvo jų lūkesčiai, kokios pagalbos jos tikėjosi patenkant į dienos centrą, šeimos nurodė pagrindinius savo norus. Taip pat jų buvo klausama, kokią pagalbą jos gavo, kokius jų lūkesčius, norus patenkino dienos centras. Buvo palyginta tai, ko šeimos tikėjosi iš dienos centro gauti, ir tai, ką jos gavo (žr. 3 pav.).

3 pav. Pagalba, kurios šeimos tikėjosi ir kurią jos gavo

Šeimos nenurodė tik vieno noro, lūkesčio, ko tikėjosi iš dienos centro, prieš patenkant į jį, jos nurodė po kelis pagrindinius lūkesčius. 3 pav. matoma, kad daugiausiai šeimų, patekdamos į dienos centrą, iš šios organizacijos tikėjosi, kad bus užimtumas vaikams (76,6 proc.). Daugiau nei pusė šeimų tikėjosi sulaukti pagalbos vaikų pamokų ruošoje (60 proc.), piniginės paramos (56,7 proc.) bei paramos rūbais, avalyne, kitais daiktais (53,3 proc.). Mažiau nei pusė šeimų nurodė, kad tikėjosi sulaukti psichologinės pagalbos (40 proc.), paramos maistu (30 proc.), užimtumo tėvams (20 proc.), tik kelios šeimos nurodė, kad tikėjosi sulaukti pagalbos tvarkant įvairius dokumentus (10 proc.), ieškant darbo (6,7 proc.). Dvi šeimos teigė, kad prieš ateinant į dienos centrą nieko nesitikėjo.

Analizuojant šeimų apklausos metu gautus duomenis, šeimos nurodė sunkią materialinę padėtį kaip pagrindinę priežastį, dėl kurios jos kreipėsi į dienos centrą, tačiau piniginės paramos bei paramos kitais daiktais jos tikėjosi mažiau nei, pvz., užimtumo vaikams bei pagalbos vaikų pamokų ruošoje. Pagrindinis šeimos lūkestis buvo noras, kad vaikai būtų užimti (76,6 proc.), kaip panašią priežastį, dėl ko kreipėsi į dienos centrą (norėjo užimtumo vaikams) nurodė 43,3 proc. šeimų. Galima teigti, kad nurodytos priežastys, dėl ko jos kreipėsi į dienos centrą ir lūkesčiai, panašūs.

Taip pat 3 pav. matoma, kad visos šeimos (100 proc.) įvardino, jog sulaukė užimtumo vaikams ir pagalbos vaikų pamokų ruošoje. Dauguma jų teigė, kad gavo paramą rūbais, avalyne ir kitais daiktais (90 proc.), piniginę paramą (86,7 proc.), užimtumą tėvams (83,3 proc.), psichologinę pagalbą (80 proc.), paramą maistu (80 proc.). Mažiau negu pusė atsakė, kad gavo pagalbą tvarkant įvairius dokumentus (36,7 proc.), iš likusių šeimų (60 proc.) atsakė, kad tokios pagalbos nereikėjo,

viena šeima atsakė, kad tokios pagalbos negavo. 26,7 proc. šeimų atsakė, kad gavo pagalbą ieškant darbo, iš likusių šeimų (66,7 proc.) atsakė, kad tokios pagalbos nereikėjo, o dvi šeimos atsakė, kad tokios pagalbos negavo. Kaip matyti 3 pav., visos šeimos gavo daugiau nei tikėjosi. Mažiausiai šeimos tikėjosi gauti užimtumo tėvams (20 proc.), tačiau šią pagalbą gavo net 80 proc. šeimų. Taip pat tik 30 proc. šeimų tikėjosi gauti paramą maistu, o gavo jos net 80 proc. Taip pat mažiau (53,3 proc.) šeimų tikėjosi gauti paramą rūbais, avalyne ir kitais daiktais, o gavo net 90 proc. šeimų. Taigi galima teigti, kad dienos centras patenkino šeimų lūkesčius labiau nei jos tikėjosi.

Analizuojant šeimų apklausos metu gautus duomenis, pastebėta, kad šeimos, lankančios dienos centrą 3 ir daugiau metų, teigė, kad situacija jų šeimoje pasikeitė. Galima manyti, kad tik po 3 dienos centro lankymo metų šeimos pradeda matyti pokyčius. Darbuotojai, dirbantys su šiomis šeimomis, teigė, kad, nors kiekvienas atvejis labai individualus, bendrai didesnius pokyčius pradeda matyti po maždaug 3 metų. Taigi, darbuotojų pastebėjimai sutampa su šeimų pastebėjimais.

Svarbu buvo išsiaiškinti, kas konkrečiai šeimoje pasikeitė, pradėjus lankyti dienos centrą „Vilties angelas“. Daugumai šeimų (63,3 proc.) svarbiausia tai, kad jų vaikas (ai-) galėjo kur nors išvažiuoti, ką nors naujo pamatyti, jos teigė, kad be dienos centro paramos būtų negalėję vaikams ką nors parodyti. Taip pat nemažai motinų (46,7 proc.) džiaugėsi, kad gavo dienos centre darbą, jos galėjo daryti atvirutes, už kurias gaudavo pinigų. 43,3 proc. šeimų teigė, kad pradėjus lankyti dienos centrą, joms tapo lengviau pragyventi, nes gavo piniginę paramą, paramą maistu, rūbais, avalyne ir kitais daiktais. 26,7 proc. teigė, kad vaikai dabar geriau mokosi, jiems geriau sekasi mokykloje. Kelios motinos (6,7 proc.) atsakė, kad dabar jos atgavo dvasinę ramybę, džiaugiasi, kad gali dienos centre pabendrauti su panašiomis į save, pailsėti nuo kasdinių darbų. Taigi pagrindiniai pokyčiai matomi vaikuose: jie daug kur pabuvo, pradėjo geriau mokytis; bei motinose: jos gavo darbą, dvasinę ramybę. Dėl paramos pinigais, rūbais, avalyne, įvairiais daiktais šeimoms lengviau pragyventi. Nebuvo šeimų, kurios paminėtų, jog, lyginant su pagrindinėmis, išsprendė problemas dėl alkoholio vartojimo, smurto. Tačiau šių problemų dauguma šeimų ir nepripažino. Darbuotojai taip pat nepastebi didesnių pokyčių sprendžiant šias problemas: motinos turi darbą, gauna paramą, kuri padeda šeimoms pragyventi; motinos ir vaikai įgijo daugiau socialinių įgūdžių, mažiau turi psichologinių problemų, problemų dėl vaiko mokyklos nelankymo, mokymosi sunkumų.

IŠVADOS

1. Pagrindinės šeimų, lankančių dienos centrą „Vilties angelas“, problemos: tėvų ir vaikų socialinių įgūdžių stoka, psichologinės problemos, priklausomybė nuo alkoholio, tėvų nesirūpinimas vaikais, vaikų mokymosi sunkumai, netinkamas pinigų panaudojimas, prastos gyvenimo sąlygos, nedarbas, skurdas, smurtas šeimoje. Atskleistos problemos leidžia teigti, kad dienos centrą lankančios šeimos gali būti apibrėžtos kaip priklausančios socialinės rizikos šeimų grupei.
2. Dienos centre atliekami pagrindiniai socialinio darbo su šeima proceso etapai atitinka literatūros šaltiniuose bei dokumentuose apibrėžtus etapų aprašymus. Dirbant su šeimomis, naudojami šie pagrindiniai socialinio darbo metodai ir priemonės: stebėjimas; konsultavimas; individualus socialinis darbas su vaiku; individualus socialinis darbas su vienu iš tėvų; grupinis darbas su vaiku (-ais); grupinis darbas su tėvais; bendradarbiavimas su vaiko (-ų) mokykla; bendruomeninis darbas; komandinis darbas; bendradarbiavimas su kitais specialistais, kitomis organizacijomis; įvairios lentelės, anketos, padedančios surinkti visą apie šeimą būtiną informaciją; namų vizitai; sutartys su šeima; individualūs vaiko planai; ataskaitos, įvairūs aprašymai; genograma, socialinių tinklų braižymas, ekožemėlapis. Visi šie socialinio darbo metodai ir priemonės padeda spręsti įvairias šeimų problemas.
3. Dienos centre teikiamos paslaugos, vykdomos programos, užsiėmimai, teikiama įvairiapusė darbuotojų pagalba leidžia pastebėti šeimose vykstančius pokyčius. Pagrindiniai matomi šeimų situacijos pokyčiai: vaikų geresni socialiniai įgūdžiai, geresni mokymosi rezultatai, motinų įsidarbinimas dienos centre, lengvesnis šeimų pragyvenimas gaunant įvairiapusę paramą iš dienos centro, geresni tarpusavio santykiai šeimoje. Dažniausiai pokyčiai šeimose pradami matyti po 3 metų.

LITERATŪRA

1. Augutienė, R., Bartkevičienė, A., Čaplinkas, S., Čepėnaitė, A. D., Ivanauskienė, V., Jackienė, E. ir kt. (2010). *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
2. Gvaldaitė, L. (2004). Socialinio tinklo intervencija kaip socialinės paramos modelis. *Acta paedagogica Vilnensia: mokslo darbai*, 12, p. 50-61.
3. Gvaldaitė, L., Švedaitė, B. (2005). *Socialinio darbo metodai*. Vilnius: Spauda.
4. Johnson, L. C. (2001). *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
5. Navaitis, G. (2004). Sociometriniai šeimos konsultavimo metodai. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 3(1), p. 83 - 88.
6. Statistikos departamentas. Paimta 2013 02 03 iš Statistikos departamento tinklapio: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3160902&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=6558&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>.
7. Sutton, C. (1999). *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
8. Vitkauskaitė, D. (2001). *Teoriniai socialinio darbo modeliai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

SOCIAL WORK WITH FAMILIES AT SOCIAL RISK IN NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION: THE EXPERIENCE OF THE DAY CENTER „VILTIES ANGELAS”

Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

According to the data of the Ministry of Social Security and Labour, in Lithuania the number of families at social risk is still rather high – in 2011 there were 10.6 thousands of such families. These families face different problems: addiction to alcohol, parents, as well as their kids, lack social skills, psychological problems, unemployment, poverty, abuse, children and their needs neglect. Thus it is obvious that there is a great demand for social work with such families. The Government of the Republic of Lithuania from time to time passes acts and recommendations on how to work with families at social risk, also, the system of family social assistance is constantly being improved, and day centers promote family social work and so on. Children and youth day center „Vilties angelas“, established by Vilnius archdiocese CARITAS, is one of non-governmental organizations working with families at social risk.

The goal of this article is to reveal the day center “Vilties angelas” social work characteristics with families at social risk. To reach this goal, the following tasks have been set: 1. to identify key problems in families with whom they come into the day center “Vilties angelas”, 2. to describe the day center “Vilties angelas” for families receiving social assistance process steps and methods 3. to reveal the situation changes of families attending the day center “Vilties angelas”.

The research was carried out using three major methods: a survey of families attending the day center (30 families have been surveyed), analysis of families files (36 files have been analyzed), interviews with the day center’s staff, who works with families (6 employees have been interviewed).

The analysis of the collected data brought the following conclusions: the main problems of families attending the day center “Vilties angelas” are: between parents and children lack social skills, psychological problems, alcohol abuse, parental neglect, child learning difficulties, inappropriate use of money, poor living conditions, unemployment, poverty, violence in the family; the day center fulfills all the expectations of the families, it implements all the major stages of family social work, provides all the necessary services, implements all kinds of programmes with regards to families’ problems, expectations and age; family social work in the day center goes through changes: the number of professional staff has increased, there is more focus on work with all family members, there has been developed a programme for the youngest family members, the experience is being shared with other organizations. Changes in the families, mainly in children, take about 3 years to be observed.

LYDERYSTĖS IR DARBUOTOJŲ PATIRIAMO STRESO SĄSAJOS ŠIUOLAIKINĖJE ORGANIZACIJOJE

ZITA VASILIAUSKAITĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Šiuolaikinės organizacijos vadovas dažnai laikomas lyderiu, o lyderystė – viena svarbiausių grandžių šiuolaikinėje organizacijoje. Stresas darbe, atliktų tyrimų duomenimis, Europos Sąjungoje yra antra su sveikatos problemomis susijusi problema po nugaros skausmų. Su šia problema kai kuriais duomenimis susiduria beveik kas trečias Europos sąjungos šalių darbuotojas. Straipsnyje yra aptariami labiau paplitusių vadovo lyderystės stiliai bei jų sąsajos su patiriamu darbuotojų stresu organizacijoje. Straipsnio pabaigoje organizacijų vadovams pateikiamos rekomendacijos susijusios su savo veiklos tobulinimu, nes netinkama vadovo veikla sukeldama stresą darbuotojams žaloja ne tik jų sveikatą, bet ir yra kliūtis organizacijos vystimuisi bei efektyvumo augimui.

IVADAS

Šiuolaikinės organizacijos vadovas dažnai laikomas lyderiu. Todėl lyderystė – viena svarbiausių šiuolaikinės organizacijos grandžių. Nors šiandien lyderystė dažnai tapatinama su vadovo sąvoka, tačiau psichologine prasme tai skirtingos sąvokos. Galima pastebėti, kad pats vadovas save tapatina su organizacijos lyderiu, kas formaliai yra teisinga. Kita vertus darbuotojų kritinis santykis į vadovo veiklą, eliminuoja jo veikloje lyderystės aspektą. Nes lyderis, daugelio darbuotojų supratimu, tai žmogus, kuris pirmiausiai kitų darbuotojų pripažįstamas lyderiu. Tai svarbu ir todėl, kad kaip rodo naujausi tyrimai, santykiai su vadovu, ar tiksliau vadovo lyderystės stilius yra viena iš dažniausiai patiriamo darbuotojų streso šaltinių. Valstybė rūpestis yra, kad kiekvienoje darbovietėje būtų laikomasi nustatytų normų, kurios reglamentuoja darbuotojų sveikatą ir saugą darbe. Stresas darbe, tyrimų duomenimis, Europoje yra antra su sveikatos problemomis susijusi problema po nugaros skausmų. Su šia problema susiduria beveik kas trečias Europos sąjungos šalių darbuotojas (Cooper, 2001) Organizacijų psichologinio konsultavimo patirtis rodo, kad dažnai šiuolaikinėse Lietuvos organizacijose vadovo veiklos stilius, jo santykis su organizacijos darbuotojais yra viena iš dažniausiai darbuotojų išgyvenamo streso priežasčių.

Tyrimo objektas – nustatyti lyderystės stilių apraiškas šiuolaikinių Lietuvos organizacijų vadovų veikloje, bei aptarti jų sąsajų su patiriamu tose organizacijose darbuotojų stresu.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti lyderystės ypatumus šiuolaikinėje organizacijoje. bei darbuotojų patiriamo streso teorinius aspektus.
2. Nustatyti vyraujančio lyderystės stiliaus organizacijos vadovo veikloje sąsajas su patiriamu darbuotojų stresu.

Tyrimo metodai: dokumentų ir mokslinės literatūros analizė, apklausa.

Lyderystė modernioje organizacijoje bei darbuotojų patiriamo streso teoriniai aspektai

Daugeliui veiklių žmonių lyderystė yra iššūkis ir atsiverianti galimybė realizuoti save profesiniame ir asmeniniame gyvenime. Tapti vadovu organizacijoje yra daugelio žmonių karjeros siekiamybė. Lyderiams rūpi permainingas, o ne stabilumas. Teoriškai vertinant, lyderystė nėra nei užimama darbo pozicija, nei pareigybė. Lyderystė netolygi valdžios turėjimui savo rankose, kadangi ne kiekvienas vadovas gali būti psichologine prasme lyderis. Lyderystei reikalingas gebėjimas, kurį galima pavadinti menu, kitus sudominti kažkuo taip, kaip tai įdomu pačiam. Organizacijos lyderiui svarbu turėti veiklos (ar idėjų) pasekėjų. Lyderio suvokimas kinta laike, nes keičiasi ir žmonių vertybės, gyvenimo būdas, ir sąlygos. Šiuolaikinė lyderystė paremta žiniomis. Ne visi lyderiai yra vadovaujantys darbuotojai, ir ne visi vadovaujantys darbuotojai yra lyderiai. Išskiriami šeši bruožai, skiriantys lyderius nuo ne lyderių (Robins, 2003): veržlumas ir ambicingumas, troškimas vadovauti kitiems ir juos įtakoti, sąžiningumas ir principingumas,

pasitikėjimas savimi, intelektas, nuodugnus išmanymas tos srities, už kurią yra atsakingas. Neverauskas ir Rastenis (2000) teigia, kad kiekvienas organizacijos asmuo ar vadovas, norintis būti tikru lyderiu, privalo pasižymėti tokiomis savybėmis: nešališkumu (įvykius ir žmones matyti tokius, kokie jie iš tikrųjų yra), gebėjimu atskirti faktus nuo nuomonių, ramumu ir šaltakraujiškumu, teisumu ir taktiškumu, tikslu numatymu ir greitu veikimu (jei priėmė, kokį nors sprendimą). Be to, šiame kontekste, jis turi ginti savo pavaldinių teises, nebūti garbėtroška, nesipūsti ir per greitai nepulti į nevilgtį, vadovas taip pat privalo išmanyti žmonių valdymo mokslo pagrindus, turėti pedagogikos, etikos bei psichologijos žinių ir mokėti jas taikyti. Be išvardintų vadovo poveikio būdų, kaip valdyti situaciją kintant bei modernėjant organizacijai yra ir kita poveikio grupė (valdžios), pagrįsta formaliomis vadovo teisėmis veikti pavaldinių veiksmus. Dažniausiai skiriami šie valdžios tipai: 1) valdžia, pagrįsta prievarta. Šiuo atveju vadovas, naudodamasis savo teisėmis, reikalauja vykdyti jo nurodymus ir grasina nuobaudomis. Kartais šį valdžios tipą galima ir galbūt reikia panaudoti, tačiau įprastose situacijose reikėtų vengti; 2) valdžia, pagrįsta biurokratinio reglamentavimu. Šiuo atveju vadovas pavaldinių veiksmams daro įtaką, griežtai nustatydamas jų pareigas, teises ir atsakomybę. Neneigiant biurokratinio vadovavimo reikalingumo, jo nereikėtų sureikšminti, būtina derinti su kitais poveikio būdais; 3) valdžia, pagrįsta atsilyginimu. Šiuo atveju vadovas turi galimybę keisti atlyginimo už darbą formas, sąlygas ir kt. Taip apibendrinami du skirtingi vadovų elgesio būdai – poveikiu ir valdžia. Pirmuoju atveju panašu į vadovą lyderį, kuris savo elgesiu bando užsitarnauti darbuotojų palankumą, kad tolesnis bendradarbiavimas būtų sklandus. Antruoju atveju, tai daugiau formalus vadovas, kurio elgesys kur kas valdingesnis, ir savo tikslų jis siekia griežtai valdydamas pavaldinius. Lyderių įgūdžiai skiriasi nuo vadovavimo. Vadovai ne visada būna gimę lyderiais - žmonėmis, turinčiais puikių idėjų, trokštančiais valdžios ar besivaikančiais pasakiškų turtų. Jais gali būti žmonės, atkakliai siekiantys užsibrėžtų tikslų (Tumer, 2005). Vadovavimas remiasi formalios jėgos pozicija, turinčia įtakos žmonėms, o lyderystė atsiranda iš socialinės įtakos proceso. Vadovas gali būti ar nebūti lyderiu, jei, kreipdamas pavaldinių elgseną, remsis prievarta. Tai tik protinis ir fizinis darbas, kuriuo remiantis pavaldiniai atlieka paskirtą darbą ir sprendžia iškeltus uždavinius. Efektyvus vadovavimas sukuria kolektyvinio tikslo siekimo atmosferą, kuri padeda grupės nariams nugalėti sunkumus ir gauti maksimalią naudą (Seilius, 2001). Lyderystė yra procesas, kurio pagalba vienas asmuo veikia kitą ar žmonių grupę. Lyderiais tampa žmonės ne organizacijos valia ir be įgaliojimų delegavimo. Organizacijos nariai paprastai žino, kas yra jų vadovas, o pavaldiniai ne visuomet žino, kas juos veda. Egzistuoja daug būdų kaip stimuliuoti darbuotojus, siekiant organizacijos tikslų, tačiau efektyvus valdymas ir lyderystė nėra lygiaverčiai vadovavimo įrankiai. Lyderio savybių turintis vadovas darbuotojus motyvuoja, „uždega“ darbui, skatina pasitikėjimą vieni kitais, komandinį darbą, tobulėja pats ir ugdo komandos narius, užtikrina jų veiksmų koordinavimą taip, kad organizacijos uždaviniai būtų įgyvendinti su entuziazmu. Geras vadovas yra sumanus verslininkas, sugebėtis keisti ir įgyvendinti pokyčius (Appleby, 2003). Organizacija tampa sudėtinga „atvira sistema“, daranti poveikį savo aplinkai. Dažnai planai ir prognozės bei vadinamoji ramybės būseną nukrypsta į šalį tiek dėl pokyčių aplinkoje, tiek dėl organizacijoje vykstančių procesų. Perversmai periodiškai kyla dėl pačios sistemos dinamikos. Šiuo metu organizacijos labiau orientuojasi į paslaugas ir joms rūpi žmogiškųjų resursų vadyba (Hofstede, et al., 2010). Šiuolaikinė organizacija ir jos aplinka yra sudėtingos, viena kitą veikiančios sistemos, kurių sąveikos ir kitimo dėsningumus (netikėtumus) atskleidžia chaoso teorija. Griaunami stabilios aplinkos organizacijos bruožai, vietoj jų atsirandant naujiems (Boyatzis, McKee, 2006). Aplinka keičiasi taip greitai, kad vadovai negali tinkamai įvertinti situacijos ir suformuluoti išsamios strategijos. Atėjus laikui ją įgyvendinti, neretai esminiai aplinkos aspektai būna jau pakitę. Įprastas tiesioginio ryšio tarp priežasties ir padarinio modelis nebeveikia, nes daugelis veiksmų gali lemti netikėtas (teigiamas ar neigiamas) pasekmes. Maži ir atsitiktiniai pokyčiai gali būti skirtingų rezultatų priežastis. Politiniai, ekonominiai, technologijų bei socialiniai pokyčiai verčia iš pagrindų keisti organizacijų modelius, akla nepasikliauti ateities prognozėmis ir esamu stabilumu. Organizacijų struktūra tampa painesnė ir sudėtingesnė. Dėl to organizacijoms būtina išlikti kūrybiškoms (Withers, et al., 2007). Kai kurie autoriai (Cooper, 2001) rekomenduoja atsižvelgti į nuolatinę kaitą organizacijos viduje ir aplinkoje, veiksmus į priekį

planuoti lanksčiai, mažus žingsnelius pelno link derinti su tolimesiais šuoliais naujų galimybių link. Konkurencingumui išlaikyti, kompanijos reorganizuojasi į mažesnius pusiau savarankiškus vienetus, kurie gali greičiau reaguoti į augančius klientų poreikius. Kalbant apie šiuolaikinę organizaciją, aišku, kad darbuotojų gebėjimus (kompetenciją) veikia aplinka. Modernus socialinis gyvenimas remiasi nuolat kuriamu ir atnaujinamu pojūčių žinojimu; visi socialiniai veiksmai nuolat analizuojami ir prireikus keičiami atsižvelgiant į gaunamą informaciją ir žinias. Aplinkos pokyčiai įtakoja ir vidinius organizacijos procesus, nuostatas, vertybes (George, 2000). Kuo tvirtiau organizacija įsitikinusi, kad ji - vienintelė savo srities lyderė, turinti daug klientų ir toli pažengusi į priekį, palyginti su konkurentais, tuo labiau nesuvokia savo egzistavimo prasmės. Ankstesnės ir dabartinės lyderystės teorijos siejasi su visuomenine atsakomybe, asmeniniu tobulėjimu ir metodais, padedančiais siekti ir įgyvendinti asmeninius bei organizacijos tikslus, suderinti lūkesčius. Lyderystės mokymas/mokymasis nenuspėjamas ir neapibrėžiamas. Didžiųjų žmonių ir bruožų teorijos teigia, kad "lyderiu gimstama, o ne tampama". Elgesio teorijos šalininkai skelbia, kad "lyderiais tampama, o ne gimstama". Atsitiktinumų teoriją padėjo pagrindą charizmatinei bei pasikeitimų lyderystei (Galford, Fazio Maruca, 2006). Didžiųjų žmonių teorija vaizduoja didžiuosius lyderius kaip herojus, mitines personas, pakylančias lyderiauti, kai to labiausiai reikia. Terminas „didysis žmogus“ pavartotas tuo laikmečiu, kai vadovavimas buvo laikomas vyriška ypatybe ir privilegija, ypač kalbant apie karinį vadovavimą (Van Wagner, 2008). Ši teorija išskiriama kaip lyderystė asmeninių savybių požiūriu. Geriausi vadovai apdovanoti kompleksu asmeninių savybių. Vystant šią mintį, galima tvirtinti, kad jeigu šias savybes būtų galima išryškinti, žmonės jas pritaikytų sau ir taptų gerais vadovais. Kai kurios iš tų ištirtų savybių - tai intelekto lygis ir žinios, išpūdinga išorė, sąžiningumas, sveika nuovoka, iniciatyva, socialinis ekonominis išsimokslinimas ir pasitikėjimas savimi. Kuo daugiau mokslininkų nagrinėjo vadovų savybes, tuo labiau įsitikino, kad rezultatai prieštaringi. Elgesio teorijos požiūriu, elgesio veiksnys yra lyderystės stiliaus klasifikavimo pagrindas. Pasak šios teorijos, žmonės gali tapti lyderiais mokymosi ir stebėjimo dėka (Van Wagner, 2008). Teorija neieško įgimtų bruožų ar gabumų, o žvelgia į tai kaip vadovai – lyderiai faktiškai dirba. Sėkmė apibūdinama kaip veiksmas, kuris sąlyginai lengvas atlikti kitiems asmenims tuo pačiu būdu. Tai mokymas ir mokymasis perimti trumpalaikius "bruožus" ir "gabumus". Elgesio teorija yra didelis šuolis nuo bruožų teorijos. Savybių galima išmokti, nepaisant jų prigimties. Tai atveria kelius lyderystės plėtojimui pasitelkiant psichometrinius įvertinimus. Pagal Mcgregoro „X“ teoriją, žmonės iš prigimties tinginiai ir juos reikia versti dirbti. Jie nenoriai prisiima atsakomybę yra linkę išsisukinėti, bet nori jaustis saugūs. Šia lyderystės teorija remiasi autokratinio valdymo stiliaus vadovai. Pagrindiniai teiginiai (Stoner, Freeman, Gilbert, 2006): paprastai darbuotojai darbo nemėgsta ir stengiasi jo išvengti, todėl darbuotojai turi būti kontroliuojami, kad būtų adevokas pastangas organizacinių tikslų pasiekimui. Be to, darbuotojas nori išvengti atsakomybės, kad sąlyginai jaustųsi saugus. Teorija „Y“ sako, kad žmonės iš prigimties darbštūs, nori prisiimti atsakomybę, priiminėti sprendimus, sugeba dirbti kartu ir gali pasidalyti atsakomybę. Šioje situacijoje tinkamas demokratinis valdymo stilius, kuris remiasi didele įgaliojimų decentralizacija, pavaldinių dalyvavimu priimant sprendimus, didele laisve atliekant užduotis. Vadovas prieš priimdamas sprendimą visada pasitaria su pavaldiniais, išklauso jų nuomonę ir tik tada priima sprendimą. Atsakomybė tenka visiems, tačiau galutinis sprendimas yra vadovo. Teorija „Y“ išreiškiama nuomonė, kad individualūs ir organizaciniai tikslai gali sietis: 1) fizinės ir intelektualinės pastangos darbe yra taip pat natūralu kaip žaidimai ar poilsis; 2) išorinis kontroliavimas ir spaudimo grėsmė nėra vieninteliai būdai, kuriais išgaunamos pastangos siekiant organizacinių tikslų; 3) įsipareigojimas užduočiai siejasi su atpildo funkcija, priklausančia nuo pasiekimų; 4) darbuotojui pridera ne tik mokytis prisiimti atsakomybę, bet ir jos ieškoti; 4) darbuotojams būdingas gebėjimas lavinti santykinai aukštą vaizduotės laipsnį, išmonę, kūrybingumą sprendžiant organizacijos problemas; 5) pagal modernios industrijos sąlygas, intelektualiniai žmogaus sugebėjimai iš dalies panaudojami. Kolektyvinė (bendrininkavimo) lyderystės teorijos šalininkai teigia, kad idealus lyderystės variantas yra tada, kai į visumą dedamos bendros pastangos (Hofstede, et al., 2010). Lyderiai drąsina grupės narių dalyvavimą ir prisidėjimą, naudingumą priimant sprendimą. Visgi,

paskutinis žodis priklauso vadovui. Kadangi dalijamasi idėjomis su pasekėjais, tad galutinis sprendimas gali būti įvardijamas kaip veiksmingas ir tikslus (Van Wagner, 2008). Įsitraukimas į komandos darbą pagerina problemų išsprendimą. Darbuotojai labiau atsiduoda darbui, kai juos sieja bendro sprendimo paieška. Pasireiškia mažesnė konkurencija ir didesnis bendradarbiavimas, kai dirbama vardan bendro tikslo. Kai sprendimai priimami kartu, socialinis įsipareigojimas vienas kitam didesnis, atitinkamai išauga įsipareigojimas sprendimo priėmimui. Keletas žmonių kartu nutaria geriau nei pavieniai asmenys. Kolektyvinis lyderis užuot ėmęsis autokratijos, stengiasi kitus įtraukti į procesą visus komandos narius – tiek bendraamžius, tiek vyresnius. Kiek įtakoti bendradarbiavimo jausmą, sprendžia pats lyderis. Lyderis pasirenka koku būdu įgyvendinti sprendimą ar projektą. Bendrininkavimo lygis priklauso nuo sprendimo įvykdymo tipo. Bendriems sprendimams priimti reikalinga aukštesnė bendradarbiavimo pakopa, priešingu atveju, labiau tikėtina, kad galutinius nutarimus priims vadovybė. Šio tipo lyderystė sutapatinama su konsultacija, bendrų sprendimų priėmimu, demokratine lyderyste, tikslų valdymu ir politiniu valdžios pasidalijimu. Kolektyvinės lyderystės trūkumas gali būti vadovo simuliacija esama padėtimi, kai kitiems prisireikia specialisto nuomonės, ignoruojant tai. Lyderiai dirbdami ieško veiksmų, tokių kaip išoriniai santykiai, išteklių įsigijimas, grupės poreikių bei struktūros ir kultūros tvarkymas. Kai kurie tyrinėtojai išskiria šešis svarbius veiksmus lyderystėje (Yukl, 2006): pavaldinių pastangos: motyvacija ir faktinių pastangų panaudojimas, gabumų panaudojimas ir vaidmenų aiškumas: sekėjai supranta ką ir kaip daryti, darbo organizavimas: darbo struktūra ir išteklių panaudojimas, bendradarbiavimas ir sąsaja: grupės veikimas kartu, ištekliams ir parama: įrankių tinkamumas, medžiaga, žmonės, išorinė koordinacija: reikia bendradarbiauti su kitomis grupėmis. Sandėrių lyderystė teorijos požiūriu, lyderystė grindžiama atpildo ir spaudimo sistema. Atpildas ir baismės - geriausias būdas motyvuoti žmones. Lyderis geriausiai dirba remdamasis aiškia įsakymų, nurodymų tvarka ir struktūra, nurodoma pavaldiniams. Šiuo metu svarbios valdžia ir galia, naujų idėjų iškėlimas ir įgyvendinimas geresniais metodais. Lyderystės stilius tradicinėje lyderystės teorijoje reiškia vadovo ir pavaldinio ryšį. Pagrindinis lyderio tikslas yra motyvuoti darbuotojus sunkesniai darbui. Lyderystės ypatumų teorijose dažniausiai minimi trys klasikiniai Lewino išskirti lyderystės stiliai (Colman, 2006), kuriuos būtų galima suklasifikuoti kaip griežtą, optimalų ir lengvą poveikio. Visi autoriai vieningai sutaria griežčiausios tvarkos valdymo stilių vadindami autoritariniu. Mažiausiai įtakos darbuotojams daro vadovas, kuris vadovauja liberaliuoju stiliumi. Deleguojančio stiliaus lyderiai leidžia komandos nariams patiems priimti nutarimus. Metodas tinkamas, kai lyderiui reikia kvalifikuoto patarimo iš šalies. Vadovas negali būti ekspertas visose srityse, tad užduotis deleguoja komandos nariams taip stiprindamas savitarpio pasitikėjimą. Tarpinis variantas tarp griežtų ir liberalių pažiūrų yra demokratinis (kartais dar vadinamas kolektyviniu) lyderystės stilius. Pastaruoju atveju pasireiškia glaudžiausias ir sėkmingiausias vadovo ir darbuotojų bendradarbiavimas (Clark, 2007): autoritetinis stilius naudojamas, kai komanda neturi tinkamų žinių apie neabejotiną atlikimo metodiką, kolektyvinis stilius naudojamas tam, kad komanda suprastų tikslus ir savo vaidmenį užduotyje, delegavimo stilius naudojamas tuomet, kai komandos nariai apie užduotį žino daugiau už vadovą. Sėkmingai lyderystei būdingas įvairių bruožų derinimas, ieškant stipriausių ir naudingiausių. XXI amžiaus literatūroje išskiriami šeši lyderystės stiliai (Goleman, Boyatzis, McKee, 2007): 1) vizijų kūrėjas – smalsus, atviras, iniciatyvus, turintis nuojautą, orientuotas į ateitį, matantis tokias galimybes, kurias kiti kartais atmeta kaip neįtikėtinas ir nepritaikomas. Jis įkvepia kitus sekti jo vizija; 2) instruktorius (vykdytojas) – nepavargstantis aktyvistas, siekiantis tikslo, kuriantis planus ir numatantis detales bei griežtai besilaikantis tvarkos, linkęs prižiūrėti kitus, įveikiantis visas kliūtis ir verčiantis kiekvieną atsiskaityti už nuveiktus darbus; 3) harmoningasis (strategas) – metodiškai ir sistemingai dirbantis, puikiai mąstantis, besivadovaujantis faktais ir informacija, sugebantis puikiai analizuoti padėtį ir įžvelgti veiklos modelius bei problemas; 4) Demokratas (vadas) – stiprus lyderis, kuris visus traukia ir diktuoja sąlygas, telkiantis pajėgas ir valdingu tonu ir aistringa motyvacija skatinantis veikti be reikalo nesigilinant į detales; 5) raginantysis – stebintis, motyvuojantis, prižiūrintis darbuotojų darbų kokybę, skatinantis darbuotojus veiksmingai siekti tikslų; 6) dominuojantysis – nešališkas ir objektyvus, tvirtos nuomonės, skrupulingas, savo srityje yra

kompetingas ir jo gabumais neabejojama. Pirmieji keturi stiliai turi teigiamos įtakos vadovų ir pavaldinių santykiams, taigi, ir veiklai. Paskutiniai du dažnai būna naudojami netinkamai ir dėl to suardoma harmonija organizacijoje. Minėtieji stiliai vadinami intuityviais, nes priklauso nuo asmeninių žmogaus savybių. Pastaruoju metu mokslinėje literatūroje vis dažniau atkreipiamas dėmesys į vadovo veiklos stiliaus sąsajas su darbuotojų patiriamu stresu (George, 2000).

Stresas – tai įtampos būseną, visuma apsauginių fiziologinių reakcijų, atsirandančių žmogaus organizme kaip atsakas į nepalankių veiksnių (stresorių) poveikį (Colman, 2006). Nors pradinė streso žodžio reikšmė kilusi iš anglų k. žodžio „stress“ - „sunkumas“, „spaudimas“, „įtempimas“, vėliau šis žodis vartojamas pramonėje, daugiausia medžiagų bandymo srityje. Kai kurie autoriai stresą atskleidžia kaip individualią, suasmenintą žmogaus būseną (Le Fevre, et al, 2003). Tačiau būtina pažymėti, kad atskiri žmonės stresą išgyvena ir vertina individualiai.). Kiti autoriai pabrėžia, kad stresas yra būseną, kuri kinta, kai žmogus susiduria su galimybe, suvaržymu ar reikalavimu, susijusiu su jo troškimais, kurio rezultatas, to žmogaus nuomone, yra svarbus (Robbins, et al, 2007). Streso teorija, tirama ir plėtojama iki šių dienų. Šiuolaikinėje literatūroje dažnai minimi trys streso modeliai: 1) stresas kaip vidinis atsakas į tam tikrus įvykius; 2) stresas kaip atsakas į aplinkos įvykius, signalizuojančius arba inicijuojančius gyvenimo pokyčius; 3) stresas kaip sąveika, kuri kyla, kai sutrinka pusiausvyra tarp poreikių ir resursų, galinčių juos patenkinti (Leka, et al., 2004). Stresą darbe gali patirti daugelis darbuotojų. Dažnai nuo jo kenčia bet kurio sektoriaus ir bet kokio dydžio organizacijos darbuotojai. Patiriamas profesinėje veikloje stresas daro neigiamą poveikį tiek žmogaus sveikatai, tiek organizacijos veiklos efektyvumui (Lekavičienė, Vasiliauskaitė, et al, 2010). Įmonės darbuotojai gali būti veikiami streso dėl įvairiausių priežasčių (naujų žinių trūkumo ar per didelės informacijos gausos). Kita vertus, rinkos vystimosi tempai yra iššūkis organizacijai, kuri priversta nepaliaujamai keistis, atsinaujinti ir tobulėti. Organizacijoje stresą šiandieninėje organizacijoje sukelia veiksniai, susiję su darbo turiniu, darbo sąlygomis, socialiniais santykiais darbe ir asmeniniu gyvenimu. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad vis daugiau darbuotojų patiria stresą dėl netinkamų santykių darbe (Townsend, et al., 2005) Psichologijos mokslas siūlo įvairias kovos su stresu darbe priemones, iš kurių svarbiausios - efektyvus darbo organizavimas ir valdymas, teigiamo organizacijos mikroklimato puoselėjimas (Hofstede, et al, 2010).

Lyderystės stiliaus įmonės vadovo veikloje sąsajos su patiriamu darbuotojų stresu

Streso darbe tema aktuali, nes didėja streso darbe mastai (Wallace, et al., 2009). Šiuo metu su šia problema susiduria beveik trečdalis (28%) Europos Sąjungos darbuotojų (Rowld, Schlotz, 2009). Nors ši problema aktuali, bet valstybė užtikrindama darbuotojų sveikatą ir saugą darbe, skiria nepakankamai pastangų su ja kovoti. Patiriamas profesinėje veikloje stresas daro neigiamą poveikį tiek žmogaus sveikatai, tiek organizacijos veiklos efektyvumui. (Lekavičienė, Vasiliauskaitė, et al., 2010). Streso sukeltos ligos - hipertenzija, stenokardija, miokardo infarktas, insultas, opaligė, migrena, alerginės ligos ir daug kitų. Dėl didelio streso silpnesnės psichinės būklės darbuotojai gali pradėti piktnaudžiauti alkoholiu arba tapti nepilnai darbingais. Individualūs veiksniai gali įtakoti darbuotojų išgyvenamo streso lygmenį (Cooper, 2001). Būtent jie paprastai lemia tai, kad iš pirmo žvilgsnio tose pačiose situacijose vieni įmonės darbuotojai jaučia stresą, kiti – ne. Manoma, kad tarp stresą sukeliančių veiksnių yra : 1) sunkumai šeimoje – žmonės tuokiasi, skiriasi, turi sunkumų su vaikais, tėvais ir pan. Šie įvykiai įtakoja žmonių būseną, jaudulį, kuris persiduoda darbui; 2) ekonominiai sunkumai – žmonės dažnai išleidžia daugiau, nei leidžia jų finansinės galimybės, dėl to gali kilti nerimas. Tyrimai rodo, kad kuo aukštesnės žmonių pajamos, tuo didesnis stresas gali kilti dėl jų finansų planavimo (Withers, Winski, 2007). Darbuotojai, gaunantys mažesnes pajamas, apsiriboja mažesne išlaidomis ir paprastai nelinkę įsipareigoti bankams; 3) žmogaus asmenybės ypatumai. Tyrimai rodo (Le Fevre, et al., 2003), kad kai kurie žmonės iš prigimties linkę pabrėžti neigiamus aplinkos aspektus, vadinasi kai kurie asmenys iš esmės linkę įžvelgti grėsmę išorėje ir todėl labiau linkę išgyventi stresą. Tačiau neseniai paskelbti tyrimai rodo, kad kai kuriose organizacijose Lietuvoje net 49 proc. respondentų mano, kad darbuotojų santykiai su vadovu nėra geri (Vasiliauskaitė, 2012), o apklausoje dalyvavusių net apie 40 proc. darbuotojų jaučia didesnę ar mažesnę baimę santykiuose su vadovu. Kita vertus, tai

patvirtina tiek kai kurie literatūros šaltiniai (Troyer, et al., 2000) ir ilgametė autorės patirtis, teikiant organizacijų darbuotojams psichologines konsultacijas. Per pastaruosius du metus psichologinės pagalbos kreipėsi 37 asmenys dėl psichologinių problemų darbe. Iš jų 31 (tai sudaro apie 84 proc.) savo nusiskundimus siejo su netinkamu vadovo elgesiu su juo. Vadovą jie apibūdindavo kaip autoritarinį, nesiskaitantį su pavaldiniais, jų negerbiantį. Net 20 (t.y. 54 proc.) iš jų teigė, kad vadovas nesugeba valdyti emocijų, įžeidžiančiais žodžiais pratrūksta ant pavaldinių, grasina kitų akivaizdoje atleisti iš darbo, kartais, net patraukimu administracinei ar baudžiamajai atsakomybei. Kadangi teikiama darbuotojams psichologinė pagalba anoniminė, tai galime teigti, kad duomenys atskleidžia realią tarpasmeninių santykių padėtį kai kuriose organizacijose. Galima drąsiai teigti, kad pagrindinė psichologinių nusiskundimų priežastis organizacijoje – netinkamas vadovo požiūris į pavaldinius bei santykis su jais. Tai nėra tik Lietuvos problema, nes kaip rodo tyrimai, ji aktuali ir kitose šalyse, tik pasireiškia ne taip atvirai. (Agervold, Mikkelsen, 2004). Įdomu pažymėti, kad tarptautinių organizacijų darbuotojai dažniau skundžiasi paslėptu, o ne atviru, vadovo neigiamu spaudimu, kuris sukelia taip pat didelį stresą ir psichologinį diskomfortą (Troyer, et al., 2000). Dar viena darbuotojų psichologinių problemų priežastis – netinkamas darbo organizavimas ir neadekvatus darbo krūvis, kas tiesiogiai siejasi su vadovo pareigų atlikimo kokybe. Be to spaudoje dažnai sutinkama viena iš dažniausiai nurodomų emigracijos priežasčių – netinkamas, autoritarinis vadovo elgesio stilius darbuotojų atžvilgiu. Tai viena aktualiausių problemų, kuri reikalauja detalių mokslinių tyrimų, bei jais paremtų sprendimų. Europos Komisija parengė priemones, užtikrinančias darbuotojų saugą ir sveikatą. 1989 m. Tarybos direktyvoje (89/391) išdėstytos pagrindinės sveikatos ir saugos darbe nuostatos bei numatyta, jog darbdavys privalo užtikrinti, kad darbuotojai nepatirtų žalos dėl darbo. Šiomis nuostatomis turi vadovautis visos ES narės, o jų įstatymai reglamentuojantys sveikatą ir saugą darbe, neturi prieštarauti šiai direktyvai. Lietuvos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas priimtas 2003 m., aktuali redakcija 2011 m. numato, kad būtų laikomasi šios direktyvos nuostatų, tačiau kreipiamas nepakankamas dėmesys žmoniškiesiems faktoriams, kaip pagrindiniams streso sukėlėjams darbe. Šiandien didelė psichologinių paslaugų organizacijoms pasiūla, tiek vadovavimo įgūdžių tobulino, tiek bendravimo efektyvumą didinančių mokymų ir seminarų. Investuoti į mokymus yra kiekvienos modernios organizacijos būtinybė, nes kaip rodo moksliniai tyrimai ir praktinė patirtis, stresas, nepriklausomai nuo jį sukėlusių priežasčių, yra vienas iš dažniausiai pasitaikančių organizacijos vystimosi stabdžių.

IŠVADOS

1. Išanalizavus, remiantis moksline literatūra, lyderystės ypatumus modernioje organizacijoje, bei darbuotojų patiriamo streso teorinius aspektus, galime teigti, kad tai aktuali ir nepakankamai nagrinėta Lietuvoje problema. Nors vadovas gali rinktis įvairius savo veikloje lyderystės stilius, deja ne kiekvienas jų yra efektyvus konkrečioje organizacijoje. Stresas šiuolaikinėje organizacijoje yra nuolatinis jos veiklos palydovas, tačiau dalį jį sukeliančių priežasčių organizacijos vadovas, pakeisdamas lyderystės stilių, gali sumažinti.

2. Tyrimas parodė, kad tose organizacijose, kurioje vadovas naudoja autoritarinį lyderystės stilių savo veikloje, darbuotojai dažnai patiria stiprų stresą. Šio tyrimu nustatyta, kad netinkama vadovo veikla sukeldama stresą darbuotojams žaloja ne tik jų sveikatą, bet ir yra rimta kliūtis organizacijos vystimuisi bei efektyvumo augimui.

LITERATŪRA

1. Agervold, M. and Mikkelsen, E.G. (2004). "Relationships between bullying, psychosocial work environment and individual stress reactions", *Work & Stress*, Vol. 18 No. 4.
2. Appleby R. C. (2003). *Šiuolaikinio verslo administravimas*. Vilnius: Charibdė.
3. Boyatzis R., McKee A. (2006). *Darni lyderystė: kaip atsinaujinti ir užmegzti ryšius su kitais, pasitelkiant atidumą, viltį ir užuojautą*. Vilnius: Verslo žinios.
4. Clark, D. (2007). "Leadership Styles." *Performance, Learning, Leadership, & Knowledge*. Paimta 2013-01-05 iš internetinės svetainės: <http://www.nwlink.com/~donclark/leader/leadstl.html>
5. Colman A. M. (2006). *A Dictionary of psychology*. 2nd. ed. Oxford: Oxford University Press.
6. Cooper C L (2001). *Theories of Organizational Stress*, Oxford University Press, USA.

8. Galford, R. M., & Maruca, R. Fazio. (2006). *Your leadership legacy : why looking toward the future will make you a better leader today*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
9. George, J. M. (2000). Emotions and leadership: The role of emotional intelligence. *Human Relations*, 53, 1027–1041.
10. Goleman D., Boyatzis R., McKee A. (2007). *Lyderystė: kaip vadovauti pasitelkiant emocijų intelektą*. Kaunas: Smaltija.
11. Yukl, G. (2006). *Leadership in organizations* (Sixth ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
12. Le Fevre, M., Matheny, J. and Kolt, G.S. (2003). “Eustress, distress, and interpretation in occupational stress”, *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 18 No. 7.
13. Leka, S., Griffiths, A. & Cox, T. (2004). *Work organization and stress, systematic problem approaches for employers, managers and trade union representatives*. Geneva: WHO.
14. Lekavičienė R., Vasiliauskaitė Z., Matulienė G., Antinienė D., Almonaitienė J., Jakštys J., Ausmanienė N. (2007). *Psichologija šiandien*. Kaunas: Technologija.
15. *Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas*. Valstybės žinios, 2003, Nr. 70-3170.
16. Neverauskas B., Rastenis J. (2001). *Vadybos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
17. Robbins S. P. (2003). *Organizacinės elgsenos pagrindai*. Vilnius: Poligrafija ir informatika,
18. Robbins, S.P. and Judge, T.A. (2007). *Organizational Behavior*. 12th ed., Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.
19. Rowld, J. & Schlotz, W. (2009). Transformational and transactional leadership and followers’ chronic stress. *Leadership Review*, 9, 35-48.
20. Seilius A. (2001). *Vadovavimas sprendimų priėmimo procesui: monografija*. Klaipėda: KU.
21. Stoner J. A. F., Freeman E. R., Gilbert D. R. (2006). *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
22. Townsend, J., Phillips, J. S., & Elkins, T. J. (2000). Employee retaliation: The neglected consequence of poor leader–member exchange relations. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 457–463.
23. Troyer, L., Mueller, C.W. and Osinsky, P.I. (2000). “Who’s the boss?”, *Work and Occupations*, Vol. 27 No. 3.
24. Turner C. (2005). *Veskite į sėkmę: kaip sukurti verslias organizacijas*. Vilnius: Baltos lankos.
25. Vasiliauskaitė Z. (2012). Stresas profesinėje veikloje šiuolaikinės ekonomikos sąlygomis // *Iššūkiai ir socialinė atsakomybė versle : tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga = Challenges and social responsibility in business : international applied research conference proceedings / Kolpingo kolegija*. Kaunas : Technologija. p. 189-194.
26. Wallace, J. C, Edwards, B. D., Arnold, T. & Frazier, M. L. (2009). Work stressors, role-based performance, and the moderating influence of organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 94(1), 254-262.
27. Withers, B. and Winski, J. (2007). *Resolving Conflicts on the Job*. 2nd ed., Amacom, Los Angeles, CA.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LEADERSHIP AND STRESS EXPERIENCED BY EMPLOYEES IN A CONTEMPORARY ORGANISATION

Zita Vasiliauskaitė

Kaunas University of Technology

SUMMARY

Often the manager of a contemporary organisation is considered a leader and leadership – one of the most important links in a contemporary organisation. According to research data stress at work is the second largest health-related problem in the European Union after back pains. Some research data show that almost every third employee of EU countries meets this problem. The most common leadership styles and their cohesion with the stress experienced by employees in an organisation are discussed in this article. Finally, some recommendations for managers of organisations about the improvement of their activities are offered in this article because any inappropriate activity that causes stress for the employees not only deteriorates their health but it is also a serious obstacle to organisational development and effectiveness enhancement.